

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

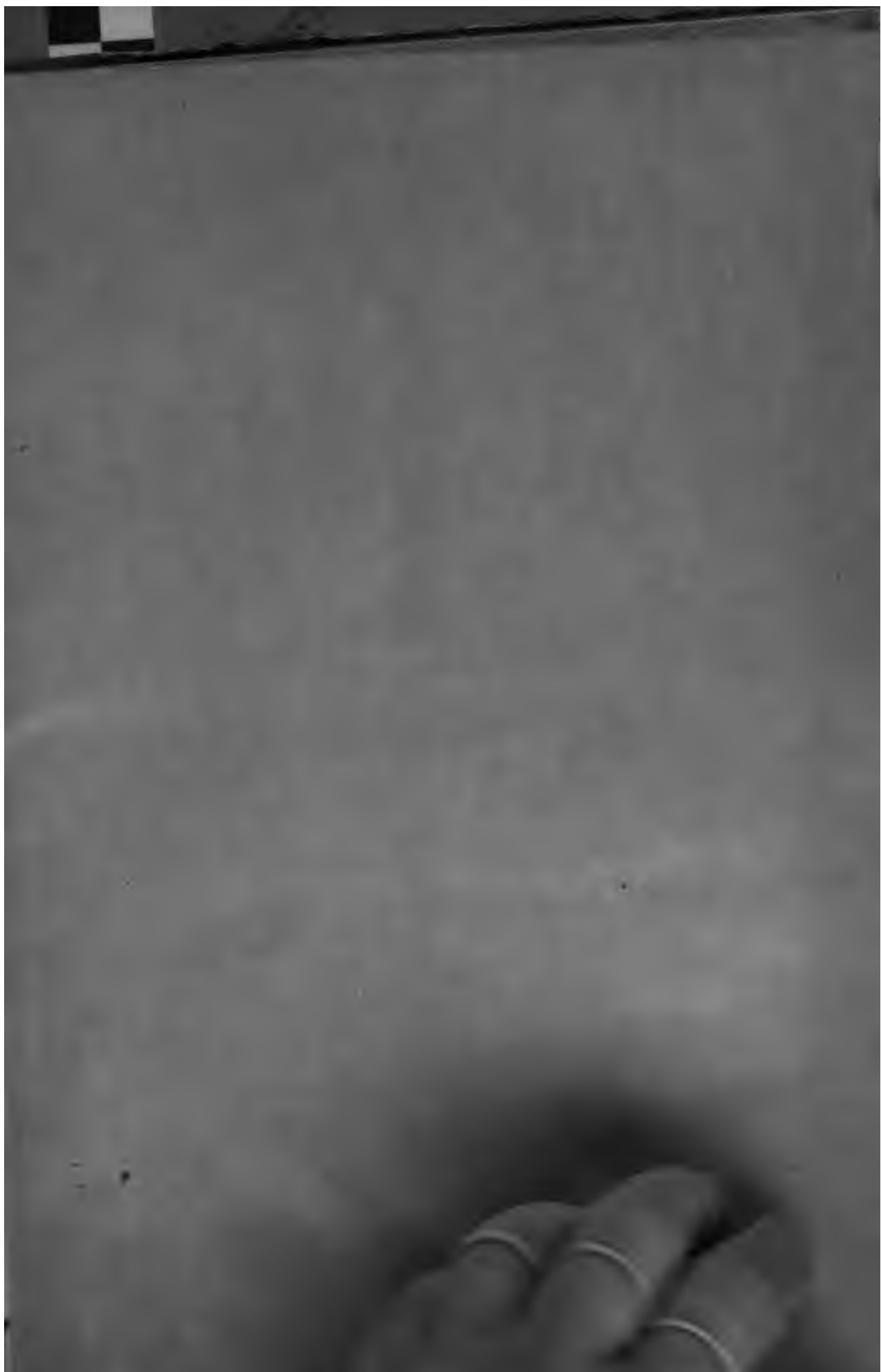

Rom 5197, 55-14L

Harvard College
Library

FROM THE FUND BEQUEATHED BY
Archibald Cary Coolidge
Class of 1887
PROFESSOR OF HISTORY
1908-1928
DIRECTOR OF THE UNIVERSITY LIBRARY
1910-1928

~~149~~
157.

h. v.

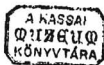
Ú J A B B

NEMZETI KÖNYVTÁR.

ELSO FOLYAM.

KIADJÁK

ÜRMÉNYI-JÓZSEF, KAZINCZY GÁBOR, ZSEDÉNYI EDVÁRD, B. EÖTVÖS JÓZSEF, TOLDY FERENC,
ERDÉLYI JÁNOS, GHYCHY IGNÁC, JÓKAI MÓR, REGULY ANTAL, FÁY ANDRÁS, B. KEMÉNY ZSIGMOND,
SOMSICH PÁL, HUNFALVY PÁL. OSSENGERY ANTAL, VIDA KÁROLY ÉS FÉNTES ELEK.

4. 40178

T. 1. 58.

NAGYAJTAI

CSEREI MIHÁLY

HISTÓRIÁJA.

A SZERZŐ EREDETI KÉZIRATÁBÓL

KAZINCZY GÁBOR

ÁLTAL.

PEST.

EMICH GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA.

MDCCCLII.

Rom 5997, 55.142

Cartridge

6126/1970

S 5362 mil

Depos. min. 1000

MIKLÓSVÁRSZÉKI NAGYAJTAI
CSEREI MIHÁLY HISTORIÁJA.
1661—1711.

Ezer hat száz hatvanegy esztendőitől fogva
Micsoda fatumokon forgott Erdély dolga,
És ki miatt származott nagy nyomorúsága,
Ez az írás teneked igazán megmondja.

A ki pedig ezeket e könyvben foglalta,
Cserei Mihály a neve, kit sok búval látá
Ez a rossz hitván világ a napnak alatta,
Hogy haja szálait is talán meghaladta.

Tudta volna deákul a dolgokat megírni,
Hosszabb s bővebb stylussal elődbe terjeszteni;
De maga nemzetinek akart inkább használni,
S magyar nyelven hogy tudja akárki olvasni.

Valaki hát olvasod ez írást jövődőben,
Kitanolhadd miképen practicált Erdélyben
Az öreg Teleki Mihály s mint keverte bűzben
A jó hazafiait s ejtette veszélyben.

Második Rákóczi Ferencz azután feltámadván,
S római császár ellen Erdélyt fellázasztván,
Mely szörnyű pusztulásra magyar nemzetet hozván,
Azolta csak nyomorgunk, sokfelé bujdosván.

Bár csak ezután tanulj Erdély, édes hazám,
S a magad fiaddal élj csendesen egy portán,
Magyarországiakkal ne czimborálj oly puhán,
Hogy, mint most, ne törődjél magad szörnyű kárán.

Tudom, sokaknak nem fog ez írásom tetszeni,
Kik igazat nem szoktak örömet hallani;
Én arról nem tehetek, nem akartam hazudni,
Kinek nem kell, hagyja el, szabad vele elhagyni.

Minekutána a kuruczoknak erőszakától miatt, már egynehány esztendőttől fogva háza-inkból ki kellett bujdosnunk és én is ide Brassóban recipiáltam volna magamot, feleségemmel, gyermekeimmel együtt, nem levén mivel tölttenem az időt, úgy fogtam ez írás-hoz, in anno 1709. die 16 mensis decembris Bolonyai kapu felett való utczában való szállásomon, Aranyműves Miklós házában.

En Miklós-vár-széki Nagy-Ajtai Cserei Mihály, életemnek negyvenegyedik eszten-deje után.

A magyar nemzet Isten csudálatos vezér-lésiből miképen jött ki Scythiából két ízben, és sok véres harcok után mint telepedett le Magyarországon; sok száz esztendők mulva mi formában tért meg a keresztény hitre, és a keresztény magok nemzetekből álló ki-rályok alatt minemű nevezetes dolgokat vi-seltenek, épen Mátyás király halálaig: meg-írta deák nyelven Antonius Bonfinius olasz nemzetből álló historicus, kinek historiája méltó olvasásra, noha, mint pápista ember, sok fabulákkal elegyíti írását, de miraculis sanctorum; de azokat az igaz református em-ber, a minthogy el nem hiszi, úgy könnyen praetereoálhatja.

Mátyás dicsőséges magyar király holta után (kivel együtt megholt a magyar nemzet-nek minden szabadsága), Lengyel László ma-gyar király ideitől fogva való dolgokat épen II. Rudolphus német császár és magyar király ideig egy seculum elforgása alatt, legdere-kasabban írásban hagyta Istvánfi Miklós ma-gyarországi vice palatinus; mely historiában nevezetes dolgokat olvashat a ki akar a ma-gyar nemzet dolgairól. Igaz dolog, néholt ő is, vagy nem akart, vagy nyavalyástól nem is lehetett, mint német directiója alatt lévő embernek a historicusok igaz szabadságával élni, a kiknek mindenkor igazat mondani s írni szükség, hazudni pedig, vagy valamelyik résznek hízlekedni tilalmas. Mindazáltal a ki több historiákat olvasott a magyarok dolgai-ról (mivel írtnak mások is, mint: Turóczi,

Sambucus, magyarok, és Piaseccus¹⁾ lengyel historicus, úgy a nagy hírű s nagy emléke-zetű erdélyi urak: Bothlen Farkas, Bethlen Elek), könnyen meg tudja választani az igazat a hamistól, a valóságot a hízlekedéstől.

Az erdélyi dolgokat, mivel a mohácsi si-ralmas conflictusig Erdély a magyar korona a-latt volt, a fent megnevezett historiákból meg-érthetni; minekutána a magyar koronától el-szakaszlatott és különös fejedelemség alá jutott, Első János magyar király és erdélyi vajda idejétől fogva Bethlen Gábor fejede-lemségre való választásáig: mind Istvánfi Miklósból, mind a fennevezett urak historiá-i-ból bővön megláthatni.

Bethlen Gábor viselt dolgairól egyéb írást nem láttam, hanem néhai Kemény János fe-jedelem maga kezivel írt historiát láttam s olvastam az öreg Teleki Mihály udvarában. Írt néhai Mikó Ferencz úr is maga kezével egy darab historiát Báthori Zsigmond, Bocskai István, Székely Mózes, Basta, Mihály vajda és Báthori Gábor erdélyi fejedelmek viselt dol-gairól; mely historiát leírván, nálam is meg-vagyon.

Bethlen Gábor holta után, Bethlen István-nak, Brandenburgica Catharinának, az Első és Második Rákóczi Györgynek, Barcsai Ákosnak, Kemény Jánosnak, Rhédei Ferencznek erdélyi fejedelmeknek viselt dolgairól épen az Első Apaffi Mihály erdélyi fejedelem választásáig, vagyon igen szép historia deák nyelven az öreg Bethlen Jánostól íratva.

Vagyon más historia is deákiul, sub titulo: Historia Ecclesiarum Transylvanicarum, iam inde a primordio Gentium, segesvári luthera-nus paptól Haner Györgytől íratott: nálam is meg-vagyon; mely historia, noha többire az ekleziásai dolgokról tractál, vadnak mindazon-által szép politicumok is benne.

Vagyon más kis historia is, szebeni király-bírótól Frank Bálinttól íratott, de a többire csak az Erdélyben lévő szászok origójáról tractál; az is nálam meg-vagyon.

Első Apaffi Mihály erdélyi fejedelem ide-i-től fogva, micsoda fátumokon forgott Erdély-nek dolga, nem láttam még senkinek írását

in publico, noha tudom s hallottam hogy sokan írtnak s írtnak maig is, nevezetes nagy elmű emberek, s kétség kívül, ha az idő mostohasága megengedi, közönségessé is tesz-
szik irásokat.

En historiát írni nem akarok, mert ha akarnék is, ahoz való capacitásom nincsen, bizom másokra, nálamnál jobbakra s tudásabakra, hanem a heverést megdvnán ennyi hosszas bujdosás alatt, Apaffi Mihály idejétől fogva rövideden, de merem jó lélekkel mondani, hogy igazán, a mit vagy más igaz hazafiától s azoknak hiteles relatióiból, vagy magam bizonyosan tudtam s tapasztaltam s experiállok minden napon, azokat írtam le, senki-
nek sem nem bízkelkedvén, sem penig, a hol a dolognak igazsága s valósága ugy kívánta, nem kedvezvén. Magamon esett dolgokat is, a mennyire eszemben jutnak az elmúltak, leírtam; hogy a kik Isten akaratából successoraim lesznek, azokból tanuljanak, és lássák: mennyi változásokon forgatott Isten engedelmeiből e rossz világ engemet. A hol az esztendők eszembe jutottak, igazán felírtam, a hol nem tudtam, inkább akartam tudatlanságot megvallani, mint ex praesumptione kevélykedve hazudni.

Qui nihil aedificas, alios quoque spernere
noli;
Si famam rodis, tu meliora strue.

1661. Minekutána II. Rákóczi György fejedelem bolond kevélységből az erdélyi dicshíres fejedelemséggel meg nem elégedvén, holmi levis lengyel urak biztatásából Lengyelországba feles hadakkal bemenvén [1657. jan. 1-jén], királyságot akarván magának halászni, gyalázzal onnat kiszaladott [július 22-én], és a vitézlő rendeket a pogány tatár elrablotta volna: azon rabságból nem régen terhes sarczon szabadulván ki az öreg Apaffi Mihály, és a maga jószágában Ebesfalván laknék, sem maga, sem más senki nem álmodozván arról, hogy még fejedelemségre választatnék: Istennek kiváltképen való rendelkezéséből az akkor Erdélyt pusztító török császár hadának generálisától Ali basától

erdélyi fejedelemnek denomináltatik [sept. 14-én 1661.], és Ebesfalváról kedve s akaratára ellen a basa táborába kihozatik, onnan pedig országgyűlésben Kis-Selykre jöven, ott homagiámát praestálja az országnak, az ország is a fejedelemnek [nov. 20-án]. Kovács erdélyi urak valának akkor. Apaffi Mihály mellett, nem is volt oly nevezetes ember mellette, hanem háromszéki osdolai Kun István, Daczo János, Nalaczi István, kik is akkor előbb emberek voltak a fejedelem udvarában; az édes-atyám, öreg Cserei János, főasztalnoka volt. Az erdélyi nagy urak, ki bujdosójában volt más országban, kik pedig Kemény János fejedelem mellett voltak. Ki is a német császár ármádájához bizván, az ujonnan választott Apaffi Mihály jámbor fejedelmet persequálni kezdi; kinek nem levén ereje hogy resistálhasson Kemény Jánosnak, Segesvárra recipiálja magát, mellette való egynehány erdélyi főemberekkel együtt. Kemény Jánossal mind német mind magyar hadak felesen levén, Segesvár mellé száll hadaival [jan. 1662.] és valóban spiczen vala Apaffi Mihálynak dolga. De a nagy hatalmu Isten a kit meg akar tartani, talál könnyen módot annak megoltalmazásában. Szintén mikor más napon akarná Kemény János megostromol-
tatni Segesvárat (a melyet igen könnyen véghez is vihet vala), Kucsuk basa két ezer válogatott török hadakkal beérkezik estve későn Segesvárra; a kinek is Kemény János ha mellette levő hadaival elcibe ment volna (a mint mind a német expertus generálisok, mind a magyar hadak tábori tisztjei neki tanácsolják vala), azt a kevés számú megfáradott hadat dissipálhatta és annakutána az új fejedelmet Apaffi Mihályt is Segesvárról kivethette volna. De így jár az a kit Isten el akar veszteni, nem engedi meg annak hogy mások hasznos tanácsával éljen.

Más napra kelve, mindeneknek reménye kívül Kucsuk basa trombitát futatván, midőn mindnyájan azt gondolnák, hogy oly hosszú utakon sietve hozott hadat egynehány napokig megnyugtatón: a hadait Segesvárból kivívá, megízenvén Apaffi Mihályt hogy ul-

jön vesztig a városban s vigyáztasson, mert ő ma valahol találja Kemény Jánost, felkeresi és ha mind ott kell vészni is a vele való török hadaknak, de megütözik vele. Bizony dolog, a szegény Apafl Mihály a mellette valókkal együtt igen nagy félelemben vala, mivel Kemény Jánossal olyan szép mind német s mind magyar hadak valának őt annyira is számmal mint a törökök; ugyannyira emberi okoskodás szerint, desperáltak volt a török had győzedelméről. De mivel a hadverés Istennek kiváltképen való munkája szokott lenni, és a mely részen nincs az isteni segedelem, haszontalan ott minden emberi erő és készség: megbizonyítja Isten a maga szabados akaratát és hatalmát Kemény János veszedelmében is. Ki is hadaival együtt a török segítségnek beérkezése után Segesvárról elszállott és egy mérföldnyire, Nagy-Szöllös nevű szász faluban telepedett vala meg; oly intentionálván, az napon nyugodjék, más napon kitudulván Erdélyből, Magyarországra kimenjen, és ott hadait megtöbbitvén, Erdélybe visszajöjjen Apafl Mihálynak exturbálására; azt gondolván ő is, hogy a török basa fáradt hadaival utána nem menne. De megcsalatközék reménségében, mert Kucsuk basa serény vitéz ember lévén, éppen ebédidő tájban Nagy-Szöllöshöz érkezik, és mihelt meglátá Kemény János táborát, lováról leszállván, a földet megcsókolá, ujjobban lovára felülvén, a vele való hadait útközetre kirendeli. Vala igen dali ifjulegény fia, kit előszörítvén, a maga kontyában levő kerecsenyitollak közül egyet kivona s a fiának kontyába tévé, ezt mondván neki: „Eredj, menj a seregnek balszárnyában, ugy cselekedjél, ugy harcolj, jobb hogy az ellenség fegyvere emészden meg s halva lássalak, mint sem elszaladván gyalázatosan, ez az én kardom (megütvén kezével maga oldalán függő fegyverét) öljön meg.“ A fia fejet hajtván s köntösit megcsókolván az atyjának, a neki rendeltetett helyre elmene s vitézül is viselé magát. Azután a basa körülnyargalván elrendelt sergeit, rövideden ezt mondá nekik: „Jó vitézek! az ellenséget szemetekkel lát-

játok; én nem mondom, sok-e vagy kevés, mert magatok nézhetitek. Sokkal többen vadnak minálunknál, mindazáltal bizzatok Istenben és vitézi módra harcoljatok; jobb hogy dicséretesen itt kezünkön haljunk meg, mint gyalázatosan elszaladván, hatalmas császár mind engemet, mind titeket megfojtasson. Azt is meggondoljátok, Erdélynek éppen a közepetáján vagyunk: ha a harczról elszaladhatnánk is, csak a föld népe is agyonverne míg az országból kimehetnénk.“ Valának a basa táborában egynehány száz havasföldi kurtányok²⁾, kiket is éppen közből redeale a török seregek közé, a kikhez mikor jutott volna, nagy haraggal mondá nekik: „Tudom jól ti kutyák, hogy mindjárt megszaladtok, de megparancsoltam a hátatokat megé rendeltetett török hadaknak, ha csak visszatekint is valamelyik közületek, mindjárt fejét vegyék.“ Eképen elrendelvén a basa a hadakat és edictumot adván ki hogy mindnyájan a lovo fejéhez lebejöljanak s ugy menjenek sebesen az ellenségre, trombitát futata és legelől megyen vala; hátra tekintvén pedig, hogy látná hogy a török szaracsiák³⁾, a kik hosszú puskákat szoktanak viselni, puskájokat készitenék, megriasztja őket: „Tegyétek le, ugymond, a puskát, mert több puska vagy on amott (az ellenséget mutatván): hanem minden ember a kardhoz nyuljon.“ A szaracsiák ezt hallván, puskájokat nyakokba vetik és kardot rántanak.

Kemény János szintén ez időtájban ebédhez ült vala, a hadaiban is felesen, tábori szokás szerint, zsákmányra kioszlottanak vala, nem gondolkozván senki arról, még az nap harcolni kellene. De mielőtt a strázsák bejövén, hírt hoztanak volna a török hadak közelítéséről: felben rugván az ebédet, trombitát futata, és mind magyar mind német hadait rendbe állitá. Látván a töröknek kevés számú hadait, contemnálák mindnyájan a vele való és a győzedelmet kezeiken tartják vala. Kemény János mikor a seregeket rendelné, hirtelen a lova megbotlik, hogy a szájában levő erős zabola ketté török, mely oment még akkor sokan rosza magya-

rázának; a mint az eventus is compro-
bálá.

Kucsuk basa a maga rendelt seregeivel mikor annyira érkezett volna a Kemény János hada felé, a honnan a puskelövés könnyen elszolgálatott: visszafordulván, egyel sem szóla, hanem mind jobb s mind bal kézre levő seregeit nagy haragoston meglekintvén, szal adván jelt, mind maga mind a vele levő hadak, az edictum szerint, fejeket lovok nyakához lehajtván, nagy sebesen megrugaszkodának, és minden tartózkodás nélkül Kemény János seregeire rohanának. Noha, kivált a német had, erős lövést tett, de többire fent járván a golyóbis, kevés kárt tett a törökökben; ezek pedig mihelt közel érkeztenek, karddal fogván a dologhoz, kevés idő alatt megbontják a Kemény János hadait, sokat levágván benne, dissipálják, és az egész tábor megfutamodik [január 23-án]. A basa pedig tanult vitéz okos ember levén, noha a török hadak örülvén a victoriának, az elszaladott Kemény János hadát tovább is üzni akarnák: a visszajövetelre trombitát fütata és ugyanott a harczhelyen megszállván, a holttesteket megfosztani parancsolá. Kinek elöibe mikor a maga fia visszajött volna az ellenség üzésiből jó egészségben, noha köntösén imitt-amott sok golyóbis ment volt által, de testihez közel nem járt: elöibe futamodván, megcsókozza a fiát; de mikor kevés vártatva egy agának holttestét látná hogy hoznák, megismervén (a ki igen vitéz ember és kedves embere vala a basának), ráborulván a holttestre, nagy ordítással és jajgatással kezdte siratni, megesküvén szokása szerint a nagy Allahra, egész Erdélyországáért nem adta volna el annak az egy embernek életét. Kinek is holttestét, a törökök szokása szerint, megmosogatván, hadi pompával eltemetté; onnan pedig postán küldé Apaffi Mihályhoz Segesvárra jó hírmondással, a ki épen már desperált vala a maga életének s fejedelemségének megmaradásáról. Így vigasztal meg Isten csudálatosan. Maga is a basa, győzedelmes hadaival más nap bemene Segesvárra.

Ezen a harczon vesze el Kemény János, kinek noha rajta levő köntösét, fegyverét elhozták és Segesvárra Apaffi Mihály fejedelem rá ismervén magához is váltotta, s emlékeztetve mind a fogarasi tárházban tartották, ott láttam én is Teleki Mihálynál laktomban: de testét soha fel nem találhatták hogy eltemessék, noha maga Apaffi Mihály fejedelem eleget kerestette; vagy azért, hogy még a harczhelyen lovaslót elcsévén, a seregektől egybentapodtatott, vagy pedig a törökök az elesett testeknek fejeket elszedvén, fő nélkül való teste meg nem ismertetett. És így nem engedte az igaz ítélő Isten hogy koporsóba tétessék teste, mert teljes életében gonosz, ambitiosus, kegyetlen, vérszomjuhozó ember volt, és a kire inkább haragudt s a kit megakart öletni, simogatva beszéllett neki. Visszaadá Isten neki igaz kölcsönrel a jámbor kegyes Barcsai Ákos fejedelem ártatlan halálát, kit nem régen Gorgény várából hamis hit alatt kicsalván, az uton, Thorda vármegyében Répa nevű falu mellett, diriből darabba vagdaltata s kegyetlenül megölette, s közel a falu pelenyéhez temetteté [július elején 1661.]. Több sok istentelen gonoszságival együtt fejére tére a gyalázatos veszedelem, a sok lehetetlen ambíciójának, fejedelemség keresésének a lön jutalma; mert még eddig Erdélyben valaki a fejedelemséget úgy vadászta magának, nem sokáig örült neki, hanem maga életével együtt elvesztette uraságát.

Kemény János halála után a fia, Kemény Simon Aranyos-Megyesre kimenvén az atya jószágába, ujabbán a német császár protecciójához folyamodék, a honnan is reménységet veszen, hogy erdélyi fejedelemségre behoza-
lik. Nem vala Istentől elrendelve, azért füstbe méne minden szándéka. Mert a török [1663.] császár, manutenedélni akarván Apaffi Mihályt az erdélyi fejedelemségben, a német császár ellen nagy haddal küldi fővezérét Magyarországra, és Érsek-Ujvárat obsideáltatja [aug. 15-én 1662.]. A mely táborra, parancsolata levén a tatár hámnak és a két oláh vajdának, hogy táborokkal menjenek, Erdélyen kúltözvén által Magyarországra, mindenütt

sokkárokat és prédálást cselekednek. Az erdélyi fejedelemlnek is megparancsoltaték a fővezértől hogy Érsek-Ujvár alá menjen, a ki, noha sok ideig hol egy hol más excusatiókkel remorálá útját, de utoljára nem levén mit tenni, minckutána a tatár hám és a két oláh vajda kimentenek volna az országhól, kevesed magával megindul, és Érsek-Ujvárhoz megyen a fővezér táborára, a kitől becsülettel acceptáltatik, és ott tartatik a táboron, míg Érsek-Ujvárat a töröknek feladják (sept. 25-én). Onnan a fővezértől Erdélybe visszabocsáttatik, jelen levén vele együtt az atyám is. Visszajövé utjokban Budára bemegyén a fejedelem, annak a régi híres dicsőséges magyar királyok residentitájának meglátására; ott mind a várost, mind a várat megvizsgálván, sőt a Mátyás király fegyveres és könyvtartó házaiba is beeresztelvén (a hova a törökök kevés keresztény embert szoktanak volt bereesztetni, magok pedig nagy vigiliával őrzötték mindenkor és sem a fegyverekhez, sem a könyvekhez különben nem nyultanak, hanem a mikor a rozsdától a fegyvereket, a portól a könyveket esztendőnként megtisztogatták), a városból kijött, a Dunán által akarván jönni Erdély felé. Mivel pedig mind a török végbeli hadak, mind a tatárok szintén akkor költöztenek által a hidon, jóvalatta az atyám a fejedelemnek, ne menjenek a hídra, hanem hájokat fogadván, azokon költözzenek által. De a fejedelem mellett lévő más udvari szolgálai, bizván ahoz hogy két csausz törökök levén a fővezértől a fejedelem mellé rendelve, azok utat csinálnának a hidon a fejedelemnek, egyenesen a hídra fogának. A híd közepén pedig megtolyulván a sok nép, mikor sem elé sem hátra nem mehetnének a hidon, és közben szorultak volna: a csausz törökök buzgányokkal kezdék verni az előttük menő törököket, tatárokat, hogy az erdélyi fejedelmet bocsátanák elé, egy tatár murza megfordul, s úgy vágja az egyik csauszt, hogy a földre leesik, és megértvén ugyanazon murza, hogy az erdélyi fejedelem ott volna a hidon, részeg levén (különben is dühösködvén az erdélyi emberekre azért, hogy mikor Er-

délybe bejötteknek vala Érsek Ujvárhoz akarván menni, és Brassóba beküldötté volna a tatár hám azon murzának öcscsét másod magával, hogy a táborra élést vitessenek a városból, a brassai szászok reájok támadván, megölték vala őket), korbácsot rántván, a fejedelmet meg akarja vala verni. De a fejedelem mellett is egynehány vitéz szolgálk levén, egyik közülök a tatárt főbe sújtja egy baltával, és betaszitják mind lovasról a Dunába; a a fejedelem lovának pedig kantárszárát az atyám megragadván a többivel együtt, és a tatárokat kétfelé verving, nagy bajjal általviszik a hidon, olyan szorosságban, hogy a fejedelem lován való nyeregnek ezüst kenyele oda szakadott, magokon pedig a fejedelem szolgálai kiméletlenül esett a tatár korbácsolás.

Ebben az utazásban lón veszedelme nyalyás Haller Gábor urnak, a kit a fejedelem előre a fővezér táborára küldött vala; kit is mikor a fejedelemmel visszajöne, éjszaka, a a mely faluban a fejedelem megszállott vala, a fővezér utána küldvén és a házat, melyben a fejedelem Haller Gáborral együtt nyugosznak vala, körülül vevén, Haller Gábot onnan visszazavírja a fővezér táborára, kinek is ott fejtét véteti (nov. 25-én). Sok hír vagyon halálának okáról; mondják, hogy mikor a fővezér táborára küldetett volna, a fővezérnek azt mondotta volna: ha Apaffi Mihály oda megyen, bár az ő fejtét iltesse el a császár; és hogy fejedelemséget sollicitált volna magának, s azt megértvén Apaffi Mihály, ugy munkálódta volna halálát a fővezér előtt⁴⁾. Én mint bizonytalan dolgot abban hagyom; hanem minden ember tanuljon és ne kösse a maga fejtét semminemű dologba, mert olyankor maga láttatik az olyan ember törvényt tenni magára.

1664. Midőn azért Kemény Simon haszon-talan reménységgel biztatja magát és a mellette levő erdélyi profugus urakat, kik közül elsőbb és tekintetesebb vala Bánffy Dénes, noha Apaffi Mihálynak közel való sógora vala (mert a felesége egy testvér volt Apaffi Mihálynéval), még is nem akart redeálni hűs-

gére, sőt nagy kevélyen izento egynehány-szor a fejedelemlnek: hogy rövid nap a zold bársony dolmányt kírántja a nyakából. Nagy anxiatásban vala a szegény elpusztult ország, mert a szássa városok és a vármegyéknek jobb része Apaffi Mihály mellett vala, de a székelység Kemény Simon pártját tartják vala alattomban, Petki István csiki főkapitány levén (a ki is oka lón a csiki szörnyű romlásnak és elraboltatásnak *), Kolosvárott pedig feles német praesidium vala, mind lovasmind német gyalogság, a kik a körülvaló tartományt a töröknél inkább sarcoltatják vala. És noha Apaffi Mihály fejedelem a török ármádával együtt obsideálta vala (ápril 25-d. óta), de tartván attól, ha vagy ostrommal veszi meg a török, vagy per accordam adják fel a töröknék, mindjárt török praesidiumot szállít belé, és soha a keresztények kezébe többször nem bocsátja: azért mind szép szóval, mind sok ajándékokkal a török basát rá vév a fejedelem, hogy szálljon el a város alól és bizza ő részé, mert egyáltalában a várost a németek kezéből kisserzi. A minthogy a basa engedvén is a fejedelem kívánságának, a város obsidióját félbenhagyja, és a maga hadaival visszamene. A fejedelem azért inellette levő tanácsuraknak tetszésiből, midőn egynehányszor a német commendánstól kézben kérlette volna, amaz pedig semmiképen feladni nem akarná: alattomban a fejedelem bizonyos emberei által a német praesidiumot kezdé próbálgatni, jó hópénzt ígervén nekik ha, a császár mellől elállván, a fejedelem hűségére állának. Mely practica szerencsésen is szolgálta; mert midőn látná a praesidium, hogy a német császár ármádája a töröktől megveretett és sohannan újabb segítség jövétele felől semmi reménség nincsen, jó darab időtől fogva pedig semmi hópénzt nékik a császár résziről nem fizetnének: elsőben a német gyalogság magok között conferálván, elvégezik, hogy a fejedelem hűségére álljanak. Mely dolgot is midőn a német commendás megértett volna, gyűtőv gyűjtívén az officérekét, tanácskozni kezdé velek, mit kellene cselekedni. Kik is azt végezék, hogy elsőben szép szóval cse-

desítsék a gyalogságot, ha a császár hűségében conserválhatják, ha pedig nem succedálna, erőszakosan is kényszerítsék, és a rebelliónak indítóit példásan megbüntessék, bizván ahoz, hogy a lovashadak még nem inficiálódtanak volna. Mely dologhoz midőn a commendás készülne és a német lovashadakat a kolosvári piacon rendelt seregbe állította volna: a gyalogság is külön rendbe vevén magát, egyesenesen a lovassereg eleibe megyen, és minden tartózkodás nélkül tüzet adván a lovasokra, felesen közölök elhullanak. Látván mind a commendás, mind a több officérek a dolgot, szép szóval, könyörgéssel eleget próbálák a gyalogság indulatát megcsendesíteni; de semmit nem használván, utoljára azt obtineálhaták csak nagy könyörgésekkel, hogy magoknak az officéreknek szabad legyen elmenni vissza a német császárhoz, mindazáltal minden javokat egyetelmásokat a gyalogság a commendásnak és officéreknek prédára hánýá, szemekre vetvén, hogy az ő hópénzeket a tiszték emésztették meg *). Így az officérek kevesed magokkal gyalázattal a városból kicsapatának, kiket is a fejedelem Magyarországára békével kibocsátta és elkísértete; a praesidium pedig az országban marada, és magoknak magok közül tisztiket válogatván, a fejedelem hópénzét felvevék s hűségére megesküvének a constanter meg is maradának. Ugyanazon időben a székelyhídi német praesidium is hasonlóképen rebellálván a német császár s tisztei ellen, azok is a fejedelem hűségére állanak (1663 dec. 5-d.); több fortalitumokban is Erdélyben, a hol német praesidium volt, a várakat a fejedelemnek feladák; és így lsten segítségéből, a sok rablás, pusztulás, veszedelem, vérontás után, melyet Második Rákóczi György fejedelem ambíciója szerzett vala a szegény hazának, pihenés és nyugalom adaték Erdélyországának, Kemény Simonnak dolgai fenekestől felfordulván, Apaffi Mihály fejedelemsége stabiláltaték.

Ugyanazon esztendőben 1-a augusti Magyarországon Szent-Gothárdnál a római

császár úrmádája győzedelmet veszen a török táboron. Mert midőn a török császár nagy hadat küldött volna Magyarországra a fővezér commendója alatt, a német tábor is general Montecuculi directiója alatt lejöve Szent-Gothárdhoz, levén a francia királytól küldetett succursus is mellette, kinek general Hohenloe vala előttökjárója. A török, contemnálnván a keresztény hadat, a folyóvizen jancsárságát és lovashadának egy részét általköltözteti; azon éjszaka hirtelen való záporosó miatt a víz felette megáradván, a fővezér a hátramaradt hadakkal által nem költözhetik. General Montecuculi élvén a jó alkalmatossággal, a vizen általköltöztött pogányság ellen rendelt seregekkel ellene megyen, és mind a németek, mind a francziák emberől vitézkedvén, megverik a törököt, tizenkét ezernél többen veszvéen el a harczon. A fővezér csaknem ette meg kezét lábát hogy meg nem segíthette az általmat hadat, de nem volt módja benne a nagy vizek miatt; mégis a beglerbéget mintegy három ezer válogatott hadakkal elküldi; kik is a megáradott folyóvízbe ugratván s által nem gázolhatván, többire ott vesztenek. Látván a fővezér a rajta esett szerencsétlenséget, különben is ordere levén a Portától, hogy jó okkal s móddal csak megbékéljék a német császárral, mivel már akkor a Velenczések ellen készíti vala a török császár minden erejét és Candiát akarja vala obsideálni (kit is azelőtt sok esztendőök alatt bloquadában tartott) és szokása szerint egyszersmind annyi ellenséget nem akarván tartani: kihez képest a fővezér general Montecuculiohoz küldvén expressusút, csakhamar a két nemzet között husz esztendeig való békeség szerzeteték, a német császárnak nagy kisebbségével, Magyarországnak pedig felette nagy kárával s romlásával [aug. 10-d.]. Mert noha a német császár hada vett vala győzedelmet a törökön, és rendszerént victores solent dare leges, mégis a török a mint akará a maga részéről, úgy mene véghez a békeség. Ugyanis Érsek-Ujvár több erősségekkel együtt, melyeket a török az elmúlt esztendőben vett

vala meg, a török kezénél maradának, Erdély mellől is el kelle állani a római császárnak, és Kemény Simon mantentiójának renunciálni kellett, Erdély a török clientelája alatt, az erdélyi fejedelemség pedig Apaffi Mihály kezénél marada; sőt a nagy híres vezetes erősség is, Székelyhíd, kinek mása Felső-Magyarországban nem vala, többől kihánytaták. Így a békeség concludáltatván, mind a két tábor eloszlik, Kemény Simon is a mellette való erdélyi urakkal együtt, gratiát kérvén magoknak az erdélyi fejedelemtől, hosszas bujdosások után Magyarországból magok hazájokban visszajövének.

1665. Boldogul uralkodhatik vala Apaffi Mihály Erdélyben, sőt máig is fennállana az erdélyi dicsőséges fejedelemség, ha vagy a fejedelemben igaz férfíhoz annál inkább fejedelemehez illendő virtusok lettenek volna, vagy a fejedelemszöny, Bornemisza Anna, magát az ura tisztébe és hivatalába nem elegyítette, vagy az akkori erdélyi nagy méltóságos urak a fejedelem jámborságával nem abutáltak, vagy a mi mind azoknál veszedemesebb, az öreg Teleki Mihály Erdélybe soha be ne jöhetett vagy ne is született volna. De midőn a fejedelem a munkához és directióhoz nem szokván, és a mellette való nagy uraktól megijjedvén, minden igazgatást azoknak kezére bízott: könnyű dolog volt minden isztentelen gonosztságot a fejedelem neve alatt véghezvinni. Midőn a fejedelemszöny maga akart mind urának mind a többinek parancsolni, és a maga váradi szamuczáját *) s azok között Teleki Mihály bátyját minden uton módon promoveálni s Erdélyben urakká tenni; nem lehetett különben, hanem az erdélyi igaz ős hazafiai kellett bűzben keverni s azokat elveszteni s azoknak javaiból jószágiból Teleki Mihály urát tenni. Midőn az erdélyi hazafisiból álló nagy urak a fejedelem lágysságát contemnálják, és Teleki Mihály álnok practicáira nem vigyáznak, hanem magok között competálnak, egymást üldözik, vesztik, vagy vendégségben, részegségben töltik haszontalan idejüket: könnyű volt Teleki Mihálynak, hol egyikhez, hol má-

sikhoz csapván magát, egyiket a másiknak bevádolván s egybe hordván őket, supplátnálni mindeniket, ő azalatt józón levén mindenkor akarmicsoda conversatióban, a többinek tiltakít, részességekből kifecsegvén, kit tanulni. Mert különben soha Teleki Mihály nem boldogult volna, ha Bánffy Dénest elsőben, azután Béli Pált, hamis uton módon el ne veszesse, és az egész Erdélyországát ebben a veszedelemben ne ejtse, melyben ma torkig uszunk, s talám soha ítéletnapig a posteritásunk is ki nem feshelhetik belőle. Mely casus felől mivel sokan tudakozódnak, de vagy kevesen tudják igazán, vagy a kik tudják is igazán, kimondani nem akarják: én, a mint a dolgok folynak, minden hízkelkedés nélkül leírtam; lássa meg a posteritas is, és tanuljon mint nevelje s hízalja ország veszedelmére az idegen fiakat. Mert Erdélynek mindenkor Magyarországból magyar fiaktól történt veszedelme, a mint a ki akarja, a historiákból meg láthatja. Soha nem akart Erdély telátni a maga dolgainak folytatására maga fiaiból capax személyeket, örökké a magyarországi vertumusi természetű fiakat admirálta, azokat amplexálta, nevelte, gazdagította, urrá tette; s im bizony a szájában is szegény hazáknak s mindnyájunknak az íze; azért vesztők el mind a fejedelemséget mind a szabadságot.

Mivel pedig Teleki Mihály Istennek bűntet őstora volt Erdélyben, ő pedig a magyarországi motusok alkalmatosságával kepa lábra, s onnan hozá be közinkbe ezt a hoszas nyomorúságot; szükségese nek ítéltém, ab initio rerum rövideden lehozni mind Magyarországi veszedelmét, mely magából származott, mind Erdély végső romlását, mely Magyarországból közinkben becsuszt, s így irai le osztán egymás után Teleki Mihály istentelen dolgait.

Minekutána az első magyar szent István király férfi magva I. Lajos királyban deficiált volna, kinek fiai nem születvén, maga pedig hoszas esztendőig dicsőségesen uralkodván, és egynehány országokat a magyar ko-

ronához hódoltatván, dicsőségesen megholt volna, maradának két leányi, Mária és Adjuga. Adjuga mene férjhez a litvániai herczeghez Jagellóhoz, ki is pogány levén, ugyanakkor a keresztény hitre térvén, lengyel királyságra koronázták. Mária Zsigmondnak a brandeburgumi herczegnek, ki annakutána római császár is lön, feleségül adaték, és jure uxorio magyarországi királyságra behozaték, hat esztendeig éle az urával, meghala magtalanul. Itt véték el elsőben a magyar urak az utat, mert a királyságnak egyenesen s igazán szállani kell vala Adjugára, a Mária nénjére; de Zsigmond addig hízkelkedék a magyar urak körül, addig ajándékozá őket, a szegény Adjugát kicsinálák a királyságból; és vér ellen idegenre

. transferálák bolond tanácsból a magyarországi koronát. Zsigmond király másodsor megházasodék, a czilliai gróf leányát Borbárát vevén feleségül; attól lön egy leánya, kit Albertnek, az austriai herczegnek ada feleségül. Meghalván Zsigmond, Albert választaték magyar királyságra, ki is két eszendeig alig uralkodhaték, feleségét terhében hagyván, meghala. Ez a királyné fiat szülvén, kit Posthumus Lászlónak hívnak, a fiát a magyarokkal királyságra koronáztatja; és midőn a koronázás után a koronát, a mely ládában szokták volt tartani, be akarnák tenni, ürdögi szemfényvesztő mesterséggel megcsalja az előtte álló urakat, és az üres ládát bepecsételtetvén velek, a koronát ellopja, mind a gyermekkel együtt felviszi Bécsben Fridrik császárhoz, a gyermek bátyjához. Innen lön Magyarországnak örökös veszedelme.

Ugyanis: minthogy az austriai ercz herczegek mindenkor igyekeztenek azon, hogy az magyarországi királyságot elnyerhetnék, midőn látná Fridrik, már a magyar korona (kit a magyarok annyira szoktanak venerálni, és a mely nélkül legitimus királynak senkit nem tartanak) nála volna: azon kezdé elaltomban practicálni, és a magyar urak között sok

ajándékokkal, ígéretekkel factiót csinálni, hogy őtet választanák királyságra. Melyet megértvén a magyarok, ama dicsőséges emlékezetű vitéz fejedelem Hunyadi János vezérsege alatt nagy haddal rá menvén a császárra, egész Austriát egyben égették, rontották, pusztították, mégis soha a koronát kezéből ki nem tekerhették. Felnevekedvén aszalatt László, királyságra beállítatik; de goromba ifjacska lévén, a magyarországi nagy urak tanácsából, Hunyadi Lászlót és Mátyást, a Hunyadi János fiait, hite ellen megfogatja, Lászlónak Budán fejét véteti. Az Isten nem szenvedő el hisztégését; esztendőre maga is Prágában hirtelen meghal, minnekelőtte meg sem házasothatott volna. László holtá után árvaságra maradván a magyar királyság, Hunyadi Mátyás választaték királyságra, de még a korona Frideriknél vala Bécsben. És noha Friderik valóban utána vala, hogy a királyságot elnyerhetné, s nagy haddal is készült vala Mátyás király ellen: de Isten megszegyeníté, megveretvén az ifju Mátyás király hadaitól a tábora, midőn látná, hogy a koronát tovább magánál nem tarthatná, békességre fogja a dolgot. Addig tractálásnak követelek által, végre arra hozák a dolgot, hogy Friderik császár a koronát adná vissza a magyaroknak, a magyarok pedig hatvan ezer aranyat adnának a korona váltásában Frideriknek, és ha Mátyás magtalan halna meg, Friderikre szállana a királyság. Így bolondulának meg a szegény magyarok, noha valóban nehezen menének arra a conditióra: jobb is lett volna örökre oda hadni azt a coronát.

..... Bízának talán ahoz, hogy Mátyás királynak lesznek fiai, de abban megcsalatozának; mert két feleségétől egy gyermeke sem lön, hanem özvegységében egy úri asszonytól lett volt egy fia, kit is Hunyadi Jánosnak hívtanak; az is magtalanul ifju korába hula meg.

Hunyadi Mátyás holtá után, midőn Maximiliánus, Friderik császár jusán praetendálná a magyar királyságot, és nagy haddal jött

vala be Magyarországon pusztítani: ugyan valóban megbolondulának a magyarok, mert előtők lévén az ifju Hunyadi János, a kit illettett volna a királyság, azt veték okul, hogy nem igaz ágyból származott volna. Mintha sok fattyu fiak nem dicsőséges ország-igazgató emberek lettenek volna, melyeknek leírásával tele vadnak a külső historiák. A Szentírás is dicséretesen emlékezik Jefe viselt dolgairól, s legközelebb szólnán, az öreg Hunyadi János nem igaz ágyból született vala, mégis olyan dicsőséges protectora vala Magyarországnak s az egész kereszténységnek, a kinek viselt dolgait csudál emlegetik minyáján Európában. De így akará Isten megbüntetni a magyar nemzetet, a midőn magok közül is telédnek vala királyt, a nagy competencia miatt későbbek lőnek a csehországi Lengyel László királyt királyságra behozni, mintsem magok nemzetekből, vérek-ből álló királyt uralni. Ám szép hasznát is vevék, mert annál a föld hátán rosszabb, hitvánabb, puhább ember nem vala; mikor a török vetten vette a szép végházakat, s meghallotta, csak azt felelte: dobsa, dobsa; a honnan dobsa dicsálynak is nevezék. Lengyel László azért beállván a királyságban, hogy magát stabilálhassa, nem gondolván mint nem őszivel, a magyar birodalommal, titkon, a magyarok híre nélkül, megbékéllék Maximilián császárral, hogy az ő holtá után, ha magtalan halna meg, a magyarországi korona Maximiliánusra szálljon. Melyet megértvén az urak, erősen panaszkodtanak, contradicitanak, sőt az akkori palatinus Prinyi Imreh, köszvényben feküvén Posonban, szekérre téteté magát, és az utcákon mindenütt fel szóval protestált, contradicált az László király accordája ellen; kinek is noha mind László mind Maximilián sok ígéretekkel tőnek, soha rá nem veheték, hogy a contradicitiót tanquam palatinus Hungariae remittálja. Nem sokára meghala nyavalys; többire, a mint hiszik, méreggel étetetvén meg.

László király idejében tánada a peraszt had Dósa András *) generálissága alatt; mely hadat a zászlókon és köntösökön levő

fejér keresztből cruciatusnak hívtanak, a honnan vett eredetet a k u r u c z nevezet, kiknek istentelen gonoszságokat és a magyar urakon s nemességen való kegyetlenségeket, a ki akarja, István Miklós historiájában megolvashatja; én sietek feltett czéломra. Midőn sem a király, sem az ország nem sopálhatnak azt a nagy motust, Szapolyai János szepesi gróf levén erdélyi vajda, mind a király mind az ország hozzája küldenek követtséget, assecurálván egész országotól, csak keljen fel és azt a paraszt hadat dissipálja, László után egyenesen a királyságot neki conferálják, sőt maga is szánta Báthori István, Tömösvári ispán, a ki nagy aemulusa vala Szapolyainak, a kételenségtől viseltetvén, subscribálá az ország assecuratoriáját. Szapolyai azért a conditiót acceptálván, hadait egybe gyűjti, és megütöközvé Tömösvárnál azzal a barom haddal, győzedelmet veszen rajtok, és az országot szépen megcsendesíti.

Itt már ha Istennek is úgy tetszett volna, a magyarországi birodalom jó karban állíttathatik vala, mert ha László király meg ne háziasodék, a korona Zapolyaira száll vala. Nem akará Isten; megháziasodék vénségében s fiaison feleségétől, az utolsó boldogtalan Lajos király, kit is két esztendő korában a magyar királyságra koronázának Budán, noha eleget protestálá, contradicálá Zapolyai, a magyar urak hiteket megszegék, azt vetvének, hogy ők arról nem tehetnek, ha László király megháziasodék s Isten fiat adott nekik. Ilyen bolondul veték ki esmét a királyságot kezekből. Vala egy leánya is Lászlónak, a kit Ferdinandusnak, Maximilián császár fiának ada feleségül, a magyarok akarata ellen ujjabb kötést szerzvéen egymás között, hogy a melyik rész magtalanul halna, annak országa másakra szállana. Mely kötés ellen a magyarok solenniter contradicálának, s de jure annak helye sem lehetett volna a magyarok részéről. Ferdinandus ugyan oda köthette per defectum seminis a maga haereditaria provinciáit a sógorának Ludovicusnak, mert szabad volt vele mint magáéval, de Lajosnak a szabad választáson kívül nem levén

semmi jusa Magyarországhoz, a másét nem adhatta sem nem köthette senkinek azoknak akarata s consensusa ellen a kiket illetett a dolog. De mivel Ferdinandus a just in armis tartotta, Julius Caesar módjára, nem bocsátá törvényre a praetensiót, hanem seggyverrel kapá el a királyságot.

Itt is ha akar vala, könnyen megfordulhat vala a szegény magyarok dolga, mert Lajos királynak ha feleségétől fia születik vala, elesett volna Ferdinandus a királyságtól; de már közelget vala a magyarországi fatum. Lajos király ugyanis, a ki felől négy nevezetes dolgot írnak a historicusok, tudniillik 1) ante diem natus; mert az anyja holtá után metszék fel a holttestet a doctorok s úgy vevék ki méhéből a gyermeket, s nagy mesterséggel úgy nevelék a míg születésének rend szerint való ideje eljőve; 2) ante diem barbatus; mert 15 esztendő korában már bajusza, szakállá nagyon kijött vala; 3) ante diem uxoratus; mert még tíz esztendő nem vala mikor megmátkasodék; 4) ante diem mortuus; mert igen ifjú korában a mohácsi mezőn szultán Szuliman török császár nagy erejétől megvereték, a harczon az egész magyarországi püspökök, urak ott veszének. Az nap lön vége a magyarországi birodalomnak, mert maga az boldogtalan király futtában a Carassus^{*)}, kit magyarul Cselé patakknak neveznek, sáros folyóvízben dőle mind lovastól, s ott fulada meg. Így fizete meg Isten mind a királynak mind az uraknak, püspököknek, mert a szegény lutheránusokat kegyetlenül üldözik vala az egész országban, edictumot adván ki a király mindenütt Magyarországhban: Lutheranos ubique igne comburendos^{*)}. Ezt az igazvallás-égető tüzet az igaz itéletű Isten a püspökök, urak vérevel oltá meg, a királynak száját penig, ki nek szájából származott vala az a kegyetlen parancsolat, a folyóvízzel tölté meg s úgy fojtá meg, s vagy akarék vagy nem, csak beplántálá Isten az igaz Reformatiót az országban.

Lajos király veszedelme után, midőn az országot a török mindenütt szörnyűképen el-

pusztította s rabolta volna, esmét deficiálván a király férőmag, bárcsak akkor térnek vala eszekre a magyar urak és Zapolyai János királyságra való választásán egyeznek vala meg; még ugy is, annyi romlás után, a magyar birodalom lábra kaphat vala. De amaz istentelen átkozott sánta Báthori István, magyarországi palatinus levén, noha a többivel együtt hitet adott vala Zapolyainak hogy másra a királyságot nem transferálja, irigységből és aemulatióból Ferdinandus pártjára álls a királyságra felkoronáztatá; a honnan minémű romlása veszedelme törtenék Magyarországnak a két király között, Istvánfi bővön megírja. Utoljára Zapolyai János is megbolondula és a török nemzet híre nélkül (a ki őtet a magyar királyságban stabilálta vala) Ferdinanddal megbékéllék, hogy az ő holtá után a magyar királyság egészen Ferdinandusra szálljon, Zapolyai János király fia peng, Zsigmond János, kit Ifju János királynak is neveznek, Erdélyországgával a Tiszáig és a szépesi jószággal maradjon.

Meghal azalatt János király, az özvegy királyné kisdéd fiával Budán lévén, Ferdinand Salmis nevű német ur követe által kértü kézben Budát és az egész országot, a királyné nem akarja; rá szállatja Budát, szultán Szuliman segítségére jó, a német armádat megveri, Budát az obsidio alól megszabadítja; de pogány módon ő is csak a maga hasznát keresvén. a királynét fiával együtt Erdélyben beigazítja, Budát török prasidiummal megrakja. Hamisan megesküvék, hogy ha felnevelkedik Ifju János király, mind Budát, mind az egész országot visszadja. De abban semmi sem telék; és így a magyarországi birodalomnak jobb részét a török magának koporítá, a más része német kézben esék, s magyar uram a sok ambitio competentia mellett, jobbságságra juta, s példa lehet minden keresztény nemzeteknek, hogy sem idegen kecskére bizzák a gyümölcsös kertet.

Igy szakada el Erdély a magyar koronától és különös titulus alatt fejedelemség alá

juta, melyben a török nemzet tovább egy seculumnál nagy boldogságban s nyugalomban tartá az erdélyi fejedelmeket. De mi is, erdélyiekül, nem tudók megbecsülni az Istennek kiváltképen való nagy kegyelmességét, a szép arany békességet contemnálva az igen könnyű fa jármot nehezteljük vala, az Isten is megharaguvék, s olyan vas jármot vete nyakunkban, a kit sem mi sem posteritásink el nem viselhetünk.

Minckutatna azért a magyar királyságot Ferdinandus elkapta volna, neheztelék mind ő mind successorai Erdélynek elszakadását, és minden uton munkálódának, hogy azt is elnyerhessék; Magyarországnak peng a régi fundamentalis törvények fenekestől felfordulának, a successivum jus haereditariummá változék, a palatinusi magyar szabadság-oltalmazó autoritás tollállaték, a magyar fiak a magyarországi tisztségektől amoveáltának, sok helyeken azelőtt Magyarországnak hatalatlan s szokatlan kamarák erigáltának, a melyek által régi és familiák minden jószágokból kiforgattának.

Ifju János király felnevelkedvén, és látván a magyar nemzetnek nyomorgatását, tartván attól is, hogy idővel Erdélyre is hasonló veszedelem következik; a török annuentiájából fegyvert köt a német császár ellen, és sok esztendőkig szerencsésen hadakozik. De ő is utoljára a török kedvo s akarata ellen az austriai házhoz köté mind magát mind holtá után az erdélyi fejedelemség successióját, s így ada utat a németnek, hogy idővel Erdélyt is occupálhassa. A mint hogy még az ő gyermeki korában occupálta vala Monachi alias Barát György (ki tutora vala) gonosz practiciájából, és akkor a magyar korona is, a ki addig nála vala, kezében esék a német császárnak, s azolta oda is vagyon. De csakhamar Erdélyből a német directió kikele, és János király, Lengyelországból a hová számkivetett vala, Erdélyben viszejöve, s itt is hala meg. János király után succedála ama dicsőséges emlékeztű Somlyai Báthori István fejedelem, ki csakhamar lengyel királyságra promoveálta-

ték; nem is volt soha a lengyeleknek olyan királyok, s talán soha nem is leszen. Ennek idejében Erdélyben nagy békeség vala, mind Báthori Zsigmond fejedelemig, a kinek idejében származának be derakasabban a jezsuiták Erdélybe, s ám pro intrada olyan labyrinthusba is ejték Erdélyországot, melynek területét maig is fujjuk. A bolond ifju, levis, hitván embert elaltatá egy Pater Carigli nevű jezsuita; az ország híre s török akaratára ellen, négy ízben elcsérelé berélé Erdélyt, s német közébe ejté. Be is jöve Basta György, a német császár generálja, s olyan kegyetlenül dirigálá, vagy inkább rontá, pusztítá az országot, hogy ma még a nevét is irtózással, átkozódással említik az erdélyiek.

Midőn már épen opprimáltatott vala Erdély, mert a töröknek is abban az időben rozsl szolgál vala szerencse, Isten csudálatosan a porból feltámasztá a váradi generálist, Bocskai Istvánt; a ki egész Magyarországot elfoglaltá, Erdélyből a németeket kiirtá, és két esztendei hadakozása után megbékélték az akkori német császárral Rudolphussal, s a magyarországi állapotot jó rendbe s karba állítá. De nem sokáig tartá, mert Erdély, maga csak nem utolsó veszedelmén tanulván, minekutána az egész jezsuitai szerzetet (kinek fő szerző okai valának azon szerzetbeli szentséges atyák) mind a négy recepta religióknak közönséges akaratából s végezésiből, átok alatt Erdélyből proscribált, mint az Approbata Constitutióbeli articulusok megmutatják, Magyarországból fészket verének magoknak; és minthogy valahová az a szerzet beférkezik, soha annak a statusnak békeséges nyugalma nincsen, Magyarországból sem nyughatának, hanem a reformata és lutherána religio persecutiójának praetextusával, a Bocskai István fejedelemtől szépen felállítatott külső polititát is felfordíták, és mind azokat a conditiókat, melyeket Bocskai kötött vala az austriai házzal, felforgattaták; azzal altatván el a császári udvart, hogy mivel Bocskai fegyverrel extorquálta azokat a conditiókat, nem tartozik a császár, ha szintén hitel confirmálta is, observálni. Mely-

ről ugyan nyomtatásban egy könyvet bocsátának ki váradi püspök Bársony István neve alatt [nálam is megvagyon az a könyv]. És így azoknak a gonosz szent atyáknak istentelen practicájával a magyarországi békeség felbomlék, s a nyavalyás magyarok minden szabadságok mellől elesének.

Iktari Bethlen Gábor vala akkor erdélyi fejedelem, ki megértvén a magyarok oppresszióját, jó alkalmatosság is levén a kezében, mert Csehország épen azon hajóban evezvén mint a magyarok, az austriai háztól elszakadtának vala, és hirtelenkedvén a dologgal, Fridericust a rhénusi palatinust hozták vala be magoknak királyságra. Bethlen Gábor azért feles hadakkal két ízben is kimenvén Magyarországra, gyűlést hirdete, ahol akaratára ellen királyságra választák. És noha kezénél vala a magyar korona, melyet Pozsonyból elhozott vala, és mind szép szóval mind erővel a magyarországi statusok unszólnák, hogy engedné magát megkoronáztatni, és az austriai háztól végképen szakasztaná el a magyar birodalmat: de Bethlen Gábor, tanult okos ember levén, s tudván az austriai háznak nagy potentitját, hogy semmiképen az ellen sem magát a királyságban nem conserválhatja, sem az országot annak akaratára ellen békeségesen nem bírhatja; meggondolván azt is, hogy Isten a bűnért a magyar nemzetet idegen nemzet directiója alá ejtette: nem akará a koronát fejébe tételni, hanem a császárt megkínáltatván követei által a békeséggel, a császár is acceptálván a conditiókat, mind a koronát mind az országot visszaadá, a királyi titulussal is renunciálá, a magyar status szabadságát pedig ismét helybe állítá.

Meghala Bethlen Gábor, az erdélyi fejedelemiség is vele együtt hanyatolni kezdé, sőt a magyarországiak békesége is, a jezsuiták factiója miatt esmét felháborodék, míglén az Első Rákóczi György erdélyi fejedelem, manuteneálni akarván a magyarokat, Magyarországra feles hadakkal kimene, és sok expeditiókat tevén, nem csak a magyarok szabadságát in politicis, hanem az opprimáltatott reformata religiót is in ecclesiasticis

dicséretesen helyre állítá, sőt magának is fejedelmi jószágokat nyere azon alkalmatossággal, megbékéltén Ferdinandus II. római császárral, kinek nagy aemulusa s ellensége vala az Imperiumban akkor győzedelmesen hadakozó svéciai király, Gustavus Magnus.

Eddig úgy látjuk a historiákból, hogy Istennek ő szent felségének volt kedve s akaratja a magyar szabadságot oltalmazó magyar vezérek segítségéhez, s ki is mutatta ő fel-sége világos jelekkel, szép győzedelmeket engedvén a magyaroknak a német császár hadai ellen, és mindenkor jó s hasznos conditiókkal concludálódván a békeség. De I. Rákóczi György holta után, valamely motusok támadtanak Magyarországon a német császár ellen eddig az 1710-ik esztendeig, mind szerencsétlen tragoedia lön vége, és addig keresik ma is a szegény magyarok a szabadságot, míg naponként nagyobb nyomorúságba s jobbágy-ságba ejtéik mind az országot mind magokat. Könnyű volna ma is Istennél a segítség; de megszűntek közöttünk a jó cselekedetek, bizony meg is szűntek az isteni csodatételek is; hiában álmadozunk János király, Bocskai István, Bethlen Gábor, Első Rákóczi fejedelem triumphusival, nem fogjuk utolérni az akkori dolgokat, akkor úgy tetszett Istennek, most másképen akar a mi bűneinkért minket nemzetestől ostorozni; vagy nehéz vagy nem, csak tűrnünk kell, mert megérdemlettük.

De hogy visszatérjek az elhagyott dolgokra; az öreg Rákóczi holta után ujabbban felzavarák a jezsuiták a magyarok szabadságát, és sok ál utakon módokon kezdék a magyarokat mind lelki mind testi szabadságokban háborgatni, midőn pedig a nyavalyás magyarok, mint annakelőtte, Erdélyből semmi succursust nem várhatnak, mert II. Rákóczi György magát Erdélyországgal együtt lengyelországi királyság-vadászással elvesztetle vala. Kinek is felesége, Báthori Zsófia, kimenvén Erdélyből magyarországi jószágiban, egy hitetlen ámitó jezsuitától, pater Sámbarától, megcsalatik, és az igaz reformáta reli-giót, melyben addig constans volt, megta-

gadván, pápista leszzen, s ugyanazon pater tanácsából, a pataki collégiumot, melyet a Rákóczi fejedelmek építettek és szép reditusokkal megajándékoztak vala, kifordítja s dissipálja, s minden jószágából a reformatus predikátorokat kiűzető, jobbágyait, szolgálait erőszakoson a pápista vallásra hajtá. S ám ugyanazon szent atyák, pater Sámbar és pater Kis, nyelék s emészték meg minden gazdagságát; mert csalárd szín alatt kicsalták kezéből a nagy királyi clenodiumokat, s alattomban kit Nagy-Szombath, kit Bécsbe a Domus Professada elküldötték; a fiát is, Rákóczi Ferenczet, a kit még atyja életében a lengyelek királyságra hittanak oly conditióval, ha pápista leszzen, s még sem cselekedte: azok a lélekvesztő papok pápistává tevék. S ám az Isten ítélete szálla is azolta arra a fejedelmi házra, mint ezután meghalljuk.

Látván, mondom, az akkori magyar urak, úgymint Zrínyi Miklós, ki horvátországi bán vala, Wesselenyi Ferenc palatinus, Nádasdi Ferenc Judex curiae, és többek, hogy Erdély, kinek fejedelemsége Kemény János veszedelme után, a mint említém, Apaffi Mihályra szállott vala, őket nem segíthet, mert magával is jötehetellen; elnézvé az is, hogy a török naponként harapózik Magyarországon és vetten veszi az erősségeket, a német császár pedig vagy nem akarja, vagy nem is oltalmazhatja az országot, sőt a mikor s a mi formában akarja, szabadosan, a magyarok híre nélkül is, a törökkel megbékéllik, és a végházaikat oda engedi nékiek, a mint Érsek-Ujvárat is a Szent-Gothárdnál esett nagy victoria után oda engedé a töröknek; meggondolván azt is, hogy az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem által békeség tractája szerént felállított magyarok szabadsága is naponként romol és szállton száll; kétség kívül remélvén azt is, hogy a mint annakelőtte való motusokban az austriai ház ellen boldogultanak a magyarok, úgy most is fegyverrel extorqueálhatják a német udvartól a violált conditiókat, és mind magokot, mind posteritásokot esmét jó nyugodalomba állíthatják; alattomban magok kö-

zött elvégezzék, hogy a császár ellen pártot ussenek. Mely dolgot is midőn a kikkel akartanak s a kiknek hihetnek a magyarok közül, közlöttének volna, eszékbe vevén, hogy mindnyájoknak tetszenék, szoros kötelesség alatt egyben esküsznek. Első Rákóczi Ferenczet, a ki még igen ifju vala, közikbe bevén, ugy Zrínyi Pétert, Frangepán gróffot, Bónis Ferenczet és másokat sokakat, többire az egész magyarországi urakat, fő és nemes rendeket. Zrínyi Miklós mind észszel mind experientiával és nevezetes viselt dolgokkal a többi között elsőbb levén, nem jovalja vala, hogy a török császárral tegyenek confederatiót, mind azért, hogy ő a török nemzetet természet szerént gyűlöli vala, a kin sokszor jeles győzelmeket is vett vala, ugyannyira, hogy az egész török imperiumban még a nevét is nagy retteggéssel emlegetnék, mind penig tudván azt, hogy a török a maga kossarában szokta az eperjet szedni, és segítségadásnak színe alatt Magyarországot magának koporítja; a mint példák erre a konstantinápolyi utolsori Constantinus Palaeologus imperator atyáinak, kik nem alkhatván meg a császárság felett, az egyik atyafi a török fejedelemehez folyamodék segítségért; meg is segíté valójában, mert mind a kettőt megfosztá a birodalomtól, s magának foglalá. Így jára a boldogtalan Ifju János király is a szultán Szulimán tutorságával: kicsinálta a magyar királyságból. Ezt bölcsen meggondolván Zrínyi Miklós, nem jovalá hogy a török császártól kérjenek succursust, hanem inkább a keresztény potentátusok közül valamelyikhez ragaszkodjanak. Mindenek felett tetszik mindnyájoknak a galliai hatalmas király Ludovicus XIV. Ki is jó kedvvel acceptálá a magyarok patrociniumát, régtől fogva igyekezőn s kereszén alkalmas-ságot hogy az austriai házba belekaphasson, és a római császárságot, melyért az elei is annyi száz esztendőtlől fogva haszontalanul hadakoztának, a maga familiájába bevihesse. De mivel Istentől nem vala elvégezve, haszontalan lön minden intentiója, és a szegény magyarok a galliai király protectiója mellett

annál nagyobb nyomorúságban veszedelemben esének; a mint ide alább renddel meghalljuk.

Bizony dolog, ha az a két hatalmas, vitéz, okos magyar fejedelmek, Zrínyi Miklós és Wesselényi Ferencz, a mely munkát bölcsen felfogtának vala, tovább is continuálhatják vala, talám a magyarok is jobban boldogulnának vala. De csakhamar kimutatá [1666.] Isten, hogy nincs ő felségének kedvéből s akaratóból a német császár ellen való insurrectio, hanem a magyar nemzetet a sok nemzeti gonosz-ságért ostromozni akarja; mert ugyanazon esztendőben Zrínyi Miklós véletlenül meghala⁽²⁾. Kinek halálát gróff Bethlen Miklóstól, ki akkor experientiae ergo Horvátországban, a bán Zrínyi Miklós mellett vala Csák-Tornyan, így hallottam:

A bán vadászai kimenvén ebéd előtt, több elfogatott vadak között hozának egy vadkant is; kit a bán eleiben vívén, kérdi Bethlen Miklóstól: „Öcsém uram! Erdélyben szoktának-e termeni ilyen vadkanok?” Bethlen Miklós megfelel: „Kegyelmes uram, Nagyságodat alázatosan követem, ennél sokkal nagyobbak is termenek.” — A bán, mintegy megszégyelvén magát, mondja neki: „Ha tetszik kegyelmednek, ebéd után menjünk ki vadászni; meglátja kegyelmed, itt is, a horvátországi erdőkön találunk ennél nagyobbakat is.” Az alatt az ebéd elkészülvén, a bán szokása ellen kedvetlen állapottal vala, nem tudván senki okát. Ebéd után megindulván feles puskásokkal, egész estig mind hajtják az erdőket, és noha egyéb vadakat veretnek, de vadkant nem találának. Estve felé egybegyűlvén mind a vadászok, hogy haza menjenek a bálnal együtt, azonban egy jáger előfut, s mondja a bálnak: „Kegyelmes uram! ihol nem messze egy nagy öreg vadkant látam.” A bán örülvén neki, egy hoszu puskát veszen a kezébe s bémegyén egyedül az erdőbe, megparancsolván, hogy a többi másfelé álljanak lesben. Meglátván a vadkant, hozzá lő, meg is sebesíti; a megsebesedett oktan vad, szokása szerént, egyenesen a bánra megyen, és mivel hirtelen a puskáját meg nem tölthető, oldalán

függő pallosát kirántja, s nagy bátran a vadkan eleiben futamodik s hozzája vág, de a vadkan agyaráit találván, a pallosa ketté törik, és azon sebességgel a vadkan neki agyarkodván, az egyik lábát a bánnak erősen megsérti, mely miatt megtántorodik, de ugyan el nem esik. Nem lévén már fegyver nála, küzdésbe indul a nagy oktanal vaddal, és a földre lenyomja s a hasára ül, a két fülét két kezével erősen megragadván, úgy hogy a vadkan alatta megsem mozdulhatott. Ha akar vala, könnyen kiálthatott volna, mert ott a sürűben nem messze állottanak lesben sok vitéz szolgálai s puskásai, kik megsejtelhetik, és a vadkant alatta megölhetik vala: de a régi híres vitéz ember szégyennek tartván egy vadkan megölésére segítséget hívni, midőn gondolkodik miképen ölhetné meg, jut eszébe, hogy az övében hüvelyestől volna kése; azért egyik kezéből a vadkan fülét kiereszti, hogy kését kivonván a torkába verje; a vadkan is, táguiván egyik füle, erősen megrázkodik, és hirtelen a bán a vadkan hasáról a földre leesik, a vadkan is hevenyében hozzája vág agyarával, és a torkát kiszakasztja.

Ebben semmit nem tudának a vele valóik, de midőn az először lövés után annyit késnek abban az erdőben, nem tudván mire vélni a dolgot, arra felé sietnek, szintén akkor érkezvén oda, mikor már a földön fekvő bánnak a vadkan torkát kivágta volna. Megbulsulván a szolgálai, a vadkant ugyanazon helyben megölik, a bánt pedig a földről felemelik; kinek torkán levő nagy sebéét mikor meglátnák, a maga keskenyével be akarván kötni, a szinte meghaló nagy vitéz bátor fejedelmi ember azt mondja szolgálainak: „Semmi, édes fiaim, semmi; ne kössétek be;” annál többet nem szólhatta, hanem meghala. Kinek holttestét hintóra tevén, nagy sirással Csák-Tornyásra beviszik, ott temetik el, nemcsak Horvátországnak, hanem egész Magyarországnak, sőt az egész kereszténységnek nagy keserűségével. Így vesze el véletlenül a hatalmas vitéz fejedelem, a ki teljes életében annyi véres harcokon forgott, a ki annyi sok vitéz pogányokat maga kezével levágott;

egy oktanal utálatos vadkan végező életét olyan dicsőséges fejedelemnek, kinek mása akkor a magyar birodalomban nem vala. Így játszodtatá meg Isten a magyarok intencióját s elvevé szemek elől azt, a ki az ő szabadságokat vitézi erejével s nagy elméjével helybe állíthatja vala.

Vagyon olyan hír is, hogy az austriai udvar, megértvén titkon Zrínyi Miklós szándékát, hogy a magyarokat a császár ellen fel akarná lázasztani, mivel nyilván s erővel nem mernek vala belékapni, elattomban egy német jágért nagy fizetéssel fogadtanak volna meg, a ki Zrínyi Miklós szolgálatára kötelezvén magát, mind keresett alkalmatosságot, hogy valahol vadászatban meglőhesse; és mikor látta volna, hogy a vadkannal tusakodnék, egy sürűhelyről, mintha vadkant akarná meglőni, úgy lőtte volna meg a bánt főben, s a miatt kellett volna meghalni. Igaz-e, nem-e? én bizony nem tudom; a mint hallottam úgy irtam meg.

Zrínyi Miklós véletlen halálán, a mint illett, felette igen megszorodván a császár ellen conföderált magyar urak; [1667.] midőn látnák mely nagy csorba esett az ő dolgokban Zrínyi Miklós veszedelmével, ujjobbantanácskozni kezének egymással, mit kellenék cselekedniük, tartván attól is, ha kitudódik szándékok, egyenként őket a német császár mind megfoghatja és megöleti. Azt végeztek azért, hogy az elkezdett dolgot tovább is continuálják. Wesselényi Ferencz palatinus Zrínyi Miklós tanácsát mindenkor előtte forgatván, most is nem jovalja vala, hogy a törökkel tegyenek confederatiót, de midőn Zrínyi Péter ifjú ember lévén, Nádasdi Ferencz penig, a mint az exitus megbizonyítá, félénk messze lévén Magyarországtól, a míg onnan a segítség elérkeznék, addig elútnék a németek a rozsat a magyarokon, hanem legjobb volna a török császárhoz folyamodni, kinek mind nagy

hatalmas ereje volna készen, mind pengig Magyarországban a véghelyekben kész tanult hadai, kik a némettel való hadakozást gyermeksegektől fogva gyakorlották. Azért reá vevék a palatinust, hogy követeket expedíjának mind a császárhoz Konstantinápolyba, mind pengig a fővezérhez, ki akkor Creta szigetében Candia várost szorosan obsideálta vala, a mint hogy azon esztendőben meg is vevé a Velenczésekétől, a kereszténységnek nagy kárával. A követek elindulván, mind a török császárhoz mind a fővezérhez re infektá járnának; azalatt a palatinus is véletlenül meghala¹⁾, és a magyaroknak minden dolgok fenekestől felfordula.

Vala akkor fővezér ama híres Küprüli török familiából való, kinek mikor a magyarok követségét előbeszéllették volna, egy darab ideig hallgatott, azután kérdé tőlök: „Van-e nyolczvanezer fegyvert fogható magyar követelek?” A követek mondanák: „Igen is lesz, hatalmas fővezér.” Megneveti magát s feleli: „Nem igaz, mert én tudom jól, Magyarország mint áll; de ha szintén volna is, ha azok egy harczon elvesznének, állíthatók-e ujabban nyolczvan ezer fegyveres embert elé?” A követek nem tudván mit felelni rája, mondá a fővezér: „Menjetelek vissza, mondjátok meg azoknak a kik titeket hozzám küldöttek: jól ismerem én a német királyt, mert a hatalmas császár táborának is sokszor gondot adott mezőben; azért a mig én élek, nem jovallom hogy hatalmas császár a békességet felbontsa vele. Titeket is jól ismerlek: mert soha nem nyughattok, mindenkor válagottok az uratokban, s azon igyekeztek, hogy hatalmas császár szakállába kapassátok a német királyt. S nem veszitek eszetekbe, ha az a két hatalmaság egyben vesz, ti romlatok el a két fél között, s mikor megbékélnek is, a ti romlásotokkal békélnek meg. Az én tanácsom az: útjetelek vesztig s legyetek hívek az uratokhoz; most hatalmas császárnak nagyobb gondjai vannak a ti dolgotoknál; várjatok Istentől s az időtől; mikor hatalmas császár rá érkezhetik, gondja leszen reátok.” Ezt

mondván, a követeket felkafányoztatja és békével visszabocsátja. A mely követek a császárhoz mentenek vala, azok is egyéb válaszszaal nem járnának hanem: hatalmas császár minap békéltet meg a német királylyal husz esztendeig, hite ellen fel nem bonthatja; a magyarok lássák, magoktól mit tehetnek, de jobb volna ha nyugodnának.

Már a confederatus magyarok, kezeken tartván a török segítségét, a francia király is más részről biztatván, csak fogjanak hozzá a dologhoz, mind pénzzel, mind haddal megsegélte őket, holond indulatból melyeszteni akarák a madarat, a kit meg sem fogtanak vala. Mert Rákóczi Ferencz Felső-Magyarországban, a holott nagy birodalma [1668.] vala, és minden ott lakó magyaroknak szeme reája vigyáz vala, kifokasztá a rebelliót, a császár generálisát Starenberget keresztelöbe hivatván komának, a vendégség után arestáltatá, és mindenütt parancsolatot ada ki, hogy valahol németeket kapnak, fogják, ölják, vágják; tul pengig Horvátországban Zrínyi Péter, a bánságban bátyja halála után succedálván, Frangepánnal együtt megindíták a dolgot, a stíriai generális is, gróf Tiffenbakot, noha német vala, sok ígéretekkel ellátatván és magok mellé hajtván, sőt a császári udvarban is valának nagy ministerek, kik alattomban Zrínyi Péterrel correspondáltak, a mint, többi között, az Aulac Cancellarius Lubkovicz fejedelem és mások²⁾.

A római császár Leopoldus, ki ezelőtt két esztendővel házassodott vala meg, feleségül vevén közelvaló atyjafiát, a hispániai király leányát, Margarétát, szintén akkor az imperiumbeli közönséges gyűlésre Ratisbonában készül vala menni, mivel a francia király is, a burgundiai herczegséget praetendálván felesége jusán (noha hamissan, mert annak solenniter sub verbo regio renunciált vala), nagy hadi apparatussal készül vala a spanyol király ellen, tudván azt, hogy mind a császár a spanyol királyt, mind az Imperium a burgundiai herczegséget, kételesség alatt tartozik megsegélteni, és annak alkalmatosságával az austriai ház ellen fegyvert foghat.

Ugy is lőn, de megadá az árát utjára a mi időnkben. Midőn pedig a császár megértette volna a magyarok motussát, maga nem mene el az Imperium gyűlésébe, hanem bizonyos követeit küldözé, kik által a magyar motusokot remonstrálá, Nádasdi Ferencznek elfogatott levelét is, melyet Styriába küldött vala Tiffenbacnak, oda küldvén az imperium-beli fejedelmeknek; mely levélben Nádasdi a németeket békafofóknak nevezvén gyalázatosan, felette igen abalienálá a német fejedelmek elméjét a magyaroktól. Elannýira nem jó nem csak egy nemzetet, hanem még csak privata nagy personát is mocskos szókkal becstelenteni, mert a nagy emberek akármilyen ellenek való cselekedetet is könnyebben elszenvednek s elfelejtene, mint egy gyalázatos szót vagy írást; a mint a mostani utolszori motusban is Második Rákóczi Ferencznek német császár ellen íratott mocskos pátensei több kárt tevének a magyarok dolgaiban mintsem hasznót.

Azalatt a magyar uraktól expedíaltatott követek visszajövének mind a török császártól, mind a fővezértől, megbeszélvén követsegeknek haszontalan voltát; melyen mindnyájan eljédének; és midőn túl is a franciától ígértetett segítség sohonnan nem jöve, desperatióra juta nyavalyásoknak dolgok, és nem tudnak vala mihez fogni, látván hogy hirtelenkedtenek a dologgal és bolondul fogván hozzá, bolondul is fogják hasznát venni.

Ebben az esztendőben, minekutána az atyám, Cserei János, egynehány esztendeig főasztalnokságot viselt volna a fejedelem udvarában, elbucszuké tisztétől, és Csikban Mádéfalván, néhai dicseretes emlékeztető Cserei Mihály leányát, az anyámat Cserei Juditot feleségül eljédzé, és januáriusban, ugyan Csikban, a lakodalma meg is lőn. Az atyám akkor volt 26 esztendő, az anyám pedig 19 esztendő. Az anyám anyja volt a híres öreg Apor Lázár leánya; Apor Lázár édes anyja volt Lázár Borbára, az öreg Lázár András leánya; az első felesége, kitől való az én nagy-anyám Apor Ilona, volt Nagy Borbára, ama nagy híres főembernek Nagy Menyhárt-

nak leánya. Gróff Apor István a nagy anyámmal egy testvér apával; az Apor-familia pedig a Székelységen eleitől fogva nevezetes régi uri familia volt. Emlékezem reá, mikor egyszer Fejérvárra létünkben az erdélyi Bánfi és Bethlen urak mind háta megé szegény urnak, gróff Apor Istvánnak, mind pedig szemében hánának a magok familiájának régiségét és gyaláznák az Apor-familiát: megbusulván, lejöve, szállására hivatá a két fejérvári káptalanokat és monda nekik: „Édes atyámfiak, kérlek, hányjátok fel a káptalanbeli leveleket, lássátok meg, találtok-e valami mentiőt az én genelogiámról; fáradságtokat hiába nem hagyom.“ Mintegy három hét múlva ihol jönek a káptalanok, s hát rá találtak egy gróff al-torjai Apor Sándor donációjára függőpecsét alatt, melyben in anno 1373. egy szolgáljának Szárazpatak nevű faluban két sessiót ad inscriptióban; más levelet is hozának in originali, melyben törvénybeli processus vala ugyan gróff Apor Sándor ellen egy nemes ember megveretéseért. A szegény ur a káptalanokat tisztességesen megajándékozván, az original leveleket tölök kezéhez vevé, és felmenvén a Guberniumba, producálá előtők, azt mondván, „Urak! ti mindenkor a magatok familiáját hántorgatjátok s az én familiámat gyalázzátok; ihol én az én familiámnak régi uri genelogiáját világosan megbonyítom; mutassatok nekem a magatok familiájának régiségéről hasonlókat.“ Az urak egymásra nézvén elpirulának, és soha többször familiát Apor István előtt nem hántorgattak; az ur pedig az originálokat ugyanazon káptalanok alatt pecsét alatt transumáltatá s magánál tartá, az originálokat pedig ad conservandum kezekhez adá; én is paráltam mindenik levelet, s nálam megvadnak. Az öreg Apor Lázár fiai valának: Apor András, ennek fia, Apor Ferencz; Apor Ferencz fiai: Apor Farkas és Lázár; leányi Apor Margit, Abaffi Gáborné, és Apor Borbára, ifjú Tordai Ferenczné. Apor Lázár sine semine deficiált; Apor Ferencz s Apor Mihály, ezek is deficiáltak; gróff Apor István, ez is deficiált; Apor János, ennek fia Apor Péter, a ki

most háromszéki főkirálybíró; leányai: a nagyanyám, Apor Ilona, Apor Borbára, öreg Tordai Ferenczné, Apor Judit, Pünkösdi Mihályné. Az anyám atyja, az öreg Cserei Mihály, Rákóczi György idejében gurgényi főudvarbíró volt, azután a Rákóczi és Barscai Ákos disturbiumiban csíki kapitányságra választatott, melyet megirigylvén Lázár István, ki főkirálybíró vala, noha közel való sógora vala, a gyergyói tolvajokkal rámene, s módéfalvi házánál mindenét felpredáltatá, magát Gyergyóba bevitelvén, istentelenül, törvénytelenül fejté vétetét. De megfizete Isten neki is, mert őtet is megfogatá Apafű Mihály fejedelem, s ott düglék meg a vérengző rossz ember a vashán, Déva várában ¹³⁾. Az anyámnak atyja Miklósvárszéki nagy hírd Cserei Miklós volt, a kit mind e mai napig is nagy dicsőréttel emlegetnek azon a földön; annak az atyja Baróthi Cserei János volt, kinek felesége vala a szülőanyám Henter Margit, ama nagy főembernek, az öreg Henter Andrásnak leánya. A nagyatyámnak Cserei Miklósnak öt fia volt: Cserei György, Farkas János, az atyám Mihály, és Miklós, és egy leánya Kata. Mihály, Miklós ifju legény korokban halának meg, ugy a leány is. Cserei Györgynek szép fiai valának, mind meghalának. Cserei Farkasnak három fia marada életben: ifjabb Cserei Farkas, Cserei János, ki Sárosi János ur leányát vette vala el feleségül, és László; leányi: Zsuzsánna, Nemes Gáborné, Éva, Miksa Istvánné, ki elsőben Boér Sámuelné vala, és Krisztina, elsőben Inczédi Zsigmondné, azután Hokmár Jánosné. Cserei György leányai: udvarhelyszéki kajdicsfalvi Török Istvánné, Török Gáborné, Koncz Boldizsárné, és háromszéki leszfalvi Bodor Mihályné. Ebben az esztendőben 21-ik octobris Csikban Rákoson születtem e világra; az atyámnak pedig nálam kül még van egy fia, Cserei János, ki most general Chusáni szolgálatában vagyon; három leánya: Erzsébet, ki nagy-enyedi Borberek Dániel felesége, Judit és Ágnes, kik megholondulának, holmi német tisztkehez menének az atyám akarata ellen; úgy is vevék hasznát.

Hogy pedig mind az atyámról, mind az anyámról Cserei familiát említek, abban senki meg ne ütközzék, mert nem egy familia, hanem különösök, nem is volt semmi atyafisága egyik familiának a másikhoz az atyám házassága előtt. Vala még egy Klára nevű leánya is az atyámnak, a ki kisded korában Csikban meghala vérben.

De hogy visszatérjek a magyarországi motusokra, midőn a magyarországi német császár ellen confoederált urak reményekben megesalatozván, fluctuálnának, legelsőben is az Első Rákóczi Ferencz renunciálta a confoederatiónak; kinek hajlandóságát látván a jezsuiták, szokott mesterségek szerint melléje ereszkedének és biztatni kezdék, csak változtassa religióját és legyen pápistává, a császártól neki gratiát szerzenek és minden jovaiban, jószágaiiban manuteneálják. Vette vala pedig feleségül magának a bán Zrinyi Péter leányát, Helenát, ki annakutána, Rákóczi Ferencz halála után, gróf Tokolyi Imréhez ment férjhez. A nyavalás boldogtalan ifju fejedelem, életének conservatióját feljebb kezdélvén lelkének idvességénél, ijedtében compromittálá magát, és azt az igaz reformata religiót, melyet dicséretes elei annyi sok fáradsággal s vérek hullásával oltalmaztanak, hitellenül elárulá s pápistává lőn; a jezsuiták pedig a császári udvarban, kinek már directióját kezekrovették vala, addig fáradsának, míg életének gratiát nyerének; de a jovaiban közel sem manuteneálák ugy a mint fogadták vala. Mert minden fejedelmi kincsét, melyet nagyatyja s édes atyja az erdélyi fejedelemségben gyűjtöttek, és Erdélyből Patakra kitakarítottanak vala, a német császár commissáriusi confiscálák és Bécsbe általhordák; mely is készpénzül, gyöngy, drágakő, arany s ezüst marhákból állván, egy milliót könnyen superált. Teljes életében gyálázatos lőn állapotja, semmi tisztre nem promoveáltaték, annyi hasznát vevé a jezsuitákkal való czimborának; ők is pedig fáradságok jutalmát dupláson megvevék rajta, és a kicskéje megmaradt vala a confiscatiótól, a szentség-

nek álarczája alatt kicsalák a kezéből, s a magok szerzeteket meggondagíták belőle ¹⁴⁾.

1670. Már a császár, Rákóczi Ferencz meghódolásával Felső-Magyarországot láttatott vala megcsendesíteni, de még Horvátországban Zrínyi Péter és Frangepán, Alsó-Magyarországban pedig Nádasdi Ferencz a többivel együtt grassálnak vala. Kihez Műpest fegyverrel nem akarja vala a bécsi udvar Zrínyi Pétert ijeszteni, gondolván, hogy az ő kezében is sok fegyver levén, opponálná magát, és ex desperatione a törökkel conjungulván magát, a lassan égő tüzet annál inkább fellobbantaná. Hosszas tanácskozás után practicához nyulának. Vala Bécsben egy Forstal nevű pater, kinek Zrínyi Péternél nagy ismeretsege s confidentiája vala; ezt bérlek meg alattomban, s ki kezdék küldözni Zrínyi Péterhez, mindent ígervén általa nekie, nemcsak életének s javainak gratiát, hanem még promotiót is, csak hagyjon békét a magyarok rebelliójának és igyekezzék annak megcsendesítésében. Pater Forstal credentionalis leveleket vevén mind a császártól mind a minis-terektől, elment Zrínyi Péterhez, és midőn sok esküvéssel lecsalta volna lábáról, elsőben a maga fiát adá melléje, hogy Bécsben elvigye a császárhoz, és ha a császár úgy kívánja, maga is assecuratoria alatt oda megyen. Elvivék az assecuratoriát neki, becsalák nyaválást Bécsben, s ott mindjárt árestálák, Frangepánnal együtt, kinek testvérhuga Zrínyi Péternek felesége vala. [ápril 18-d.]

Lobkovicz fejedelem, a ki alattomban correspondeált vala Zrínyi Péterrel, hogy inkább az ő dolga ki ne tudódjék, legmérgesebben kezdé magát viselni a rab urak ellen, és a jámbor Leopoldus császárt elaltatá hogy törvényt láttasson rajók s öllesse meg őket. Noha a császár egész esztendeig mind halogatá, nem akarván olyan nagy uraknak vérekenben fertézni: de a mellette levő magyargyűlölő minister német urak csak rávevék utoljára. Azalatt a császár general Sporkot nagy haddal küldé le Magyarországba; ki is az erősebb várakba és városokba német praesidiumot szállit be, és mindenfelé szorosan

kezde vigyáztatni, hogy a confoederatus magyar urak el ne szaladhassanak. Nádasdi Ferenczet is szép mesterséggel Bécsbe felhívák s ott árestálák is [sept. 3-d.].

1671. A császár azalatt az egész Magyarországból patenseket küldöze ki, melyek által mindeneknek, valakik azon motusokba elegyedtenek vala, ha a fegyvert leleszik és magokat submittálják, örökös gratia és amnestia ígérteték [ápril, 22-d.]. Melynek hívéen sokan, midőn a nagy félelemtől megszabadultaknak tartják magokat, és kiki maga jószágába s házához is szállott volna: elsőben a császár Kassa városát fortificáltatván és a város mellé erős citadellát kezdvén építtetni, Pozsonyba országgyűlést hirdet ¹⁵⁾. Ott minde-
nekelőtt a minapi rebelliót 'kezdék' kikeresni, kik voltak indító okai és kik a complicesek. Ugyanott sok urakat, főembereket, nemese-
ket, a kik jelen valának azok közül, árestálának, s imide amoda, a praesidiált várakba rabságra elvivének. Akkor kezdék késő károkkal megtapasztalni, a gratiának mi hasznát vették. Mikor már a magyar nagy urak kézben volnának, Bécsben a császár delegatum judiciumot instituala, kinek praesese vala egy Rottal János gróff német úr; azok eleibe citáltatának a rab urak, és sokszori examen után condemnálák nyaválásokat ¹⁶⁾.

Semmi ezen siralmas állapotok között nem esék nehezebben mind a magyar rab uraknak, mind az egész országnak annál, hogy a császár nem magyar törvény szerént, nem is magyar magistratus előtt, hanem német nemzetből álló delegatusok előtt, austriai törvény szerént, mely sokkal különbözik a magyar törvénytől, láttata és mondata sententiát reájok; holott eleitől fogván világos motusokban és casusokban a magyar királyok hitesek voltak arra, hogy országgyűlésében, publice, magyar törvény szerént láttassanak törvényt aféle személyekre, levén világos articulusok a decretumban, melyek szerént mind fejekek mind jószágokat el szokták veszteni, a kik a királyok ellen fegyvert fognak. Melyről noha eleget supplicálának a magyarországi statusok, és a császár mint kegyes

jámor ember, könnyen reá is hajol vala, de a német udvar ministerei, halálos gyűlölséggel levén a magyarok ellen, és a megfogatott rab urak jószágaira ahátóván, a császár elméjét elfordíták. Csak elé kelle állani a delegatum judicium eleiben, s így rontaték maga a szegény magyarok törvénybeli szabadsága is.

Látván Zrínyi Péter a fejére következendő veszedelmet, elbusulván azon, mely álnok practicával csalatott le lábáról pater Forstál által, és a császár assecuratoriája ellen feje s jószágá koczára hányatott: olyan levelet ír rabságában a császárnak (a mint Henricus Breverus Universalis Historiájában nyomtatásban vagyon), melyet senki, kivált a ki magyar, szánakodás nélkül nem olvashat. Szemére hányván, a császári udvarnak, hite ellen mint csalatott és fogatott meg, a többi ködött azt írja deákul, melyet én magyarra fordítottam: „De ámbár — ugymond — nekem elmém lett volna is a 'rebellióra, mindazáltal a Felséged szavának szentnek és változtathatlannak kell lenni. Még a töröknek és pogányoknak adott hitszegést is Isten gyakorta keményen megbüntette; a maga szavának az austriai ház mindenkor oly szoros megtartója volt, hogy inkább akarta gyakorta magát nagy romlásra kitenni, mint sem hitét megszegni. Ebben fundáltatik minden nemzetségek jusa és az egész emberi nemzetnek társasága s egyesülése. A hit és kegyelmesség két erős oszlopi a Felségtek méltóságok házának, mely is addig el nem romolhat, valamíg a hitadás fel nem fordítatik. Maga Felséged az előzőri nekem küldött levelében a zágrábiai püspök által, csalhatatlanul ígérte elébbeni kegyelmességének continuálását, sőt a felett újabb favorát, a mely bizonyára nagy és igen kiterjedő engedelmisség, és minden meglőtt dolgoknak elfelejtése. Lobkovicz fejedelem, Felséged első ministere és császári udvarának főhőpmestere, nagyobb megkülönböztetéssel és magyarázattal Felséged neve alatt Magnus Marcus Forstál augustinianusi barát által tett nekem arról ígéretet, hogy engemet semmiképen rebel-

lisnek nem tartanának vagy hitetlennek, semmi bántódásom nem lenne sem életemben, sem jóvaimbán, becsületemben, szabadságomban, tisztelben, hivatalomban, méltóságomban vagy privilegiumimban, ha idején engedelmeskedem, ha a fiamot zálogul, ha charta biancámot kezemmel subscribálván, az én Felségedhez való hűségemnek és engedelmeségemnek bizonyos jeleül, Felségedhez sietve elküldöm; ígéretet tett nekem a váradi vagy carlstadiensi generalisságról úgy, ha a bán-ságnak renúciállok; ígéretet tett, hogy az én házamnak adósságát negyvenezer forintig megfizetteti; azt ígérte, hogy az én familiám dolgai a Felséged udvarában szerencsés előmenetellel folynak; és ujjobban azzal biztatott, hogy ő engemet, mint kedves atyafiát, soha el nem hagy, mivel minthogy akkor Krisztus urunk szenvedéséről írt historiában az olvastaték vala, hogy szent Péter háromszor megtagadta Krisztus urunkot, mégis poenitentiát tartván, semmi őtöle el nem vétetődék, hanem inkább az apostoloknak fejedelmének tétetett; úgy lenne az én dolgom is ha megtérnék. Hozzá adván előbbenni szavaihoz azt is Lubkovicz fejedelem, hogy ő soha senkit meg nem csalt és mindenkor maga szavának állott, az austriai kegyelmesség véghetetlen. Ezeket többire hittel erősítette nekem báró Hoher uram, a Felséged udvari cancellarius, a conferentián beszédét elkezdvén, az én igaz érdememnek megújulásáról azt mondván, hogy az én esetem nekem semmit sem fogna ártani, és nem csak jutalma adatnék az én mostani megtérésemnek s engedelmisségemnek, de még a következő, hogy az én megtérésem után a Zrínyi szűz és meg nem fertéztett hűség, és mind az én familiámnak dicsőséges érdemei, mind az enyém, melyek mintegy elnyomottak vala, ujjobban megelevenednének és nagy jutalmat nyernének; a mint Isten szokott a bűnösökkel cselekedni. Ezeket s ezekhez hasonlókat, melyeket rövidségnek okaért elhallgatok, sok szókkal magasztalta előttem a fennevezett pater Forstál. Melyhez képest egymással így beszélgetvén és kezünket

egymásnak beadván, mind a fiamot mind a charta biancát kezébe adtam, azt mondván utoljára neki: hogy én kész volnék őket Bécsbe követni, ha Felséged úgy parancsolja. Ugyanazont ígérte nekem a maga szájával a méltóságos fejedelem Lobkovicz báró Hoher jelenlétében, mikor Bécsben nála voltam audientián, csak hogy a felső-magyarországi háborúságot az én levelemmel lecsendesíteni segítsem. A melyet meg is cselekedtem, a vejemnek írván levelet. Az Isten azoknak szíveket úgy meglágyította, hogy az én együgyű írásomra mindjárt Felségedhez meghódoltanak, és azonnal gróf Starenberget elbocsátották a rabságból. Ezeket, ugymond a fejedelem, édes bátyám uram, ha véghez viszik, ígérem én is nektek szentül minden vétkeiteknek egész bocsánatát, szabadulástokat, *ő felségénél a császárnál levő előbbeni gratiákat, minden jovatoknak egészen visszaadatását, becsületet, tisztességet, az előszöri vacans generalatust, egy szóval még titeket nagy embereké teszek.* A kik tudják, mely kevés számú volt a Felséged hada, a kik tudják, hogy tízen azon szoros uton eleibe állhatnak száz embernek: nem tagadhatják, hogy én azzal a levelemmel annyi érdemet szerzettem magamnak, a mennyi a magyar dolgot iránt szerencsés előmenetele Felségednek nagy hasznára vala. A charta bianca-adásban, megvallom, egy keveset kételkedtem, hogy igazán megvalljam, holott az mind életemnek mind halálomnak sententiáját, mind pedig a nekem tett ígéreteknek visszamondását magában foglalhatná, és csudálom vala, miért kívánják azt tőlem. De midőn pater Forstal azt felelné: nem kellene semmit gyanakodnom mikor olyan kegyelmes császárral volna dolgom, mert a charta biancát azért kéri tőlem, hogy az által a nekem tett ígéretek annál erősebben confirmáltatnának: én minden haladék és félelem nélkül kezébe adtam. Annakutána midőn pater Forstal itt Bécsben a velem való beszélgetésre hozzám bebocsátottat volna; kérdezgetni kezdém a charta bianca felől és arra mit írtanak volna; azt felelé: a maga tulajdon kezével

ő a fejedelem belső házában azt írta volna rája, a mit neki a fejedelem parancsolt; a fejedelem pedig egyebet nem kívánt, hanem hogy küssöm arra magamot, hogy személyem szerint Bécsbe jövök, és ha kik társaim voltak, azokat kimondom, s a császár praesidiumát beveszem. Melyeket már én mind megcselekedtem. Hogyha azért Felséged a maga véghetetlen kegyelmessége szerint én velem irlgalmasabban bánni nem akar: ugyan csak meg kell maradni a charta biancának ugymint a császári Felséged utolszori végzésének. Halloom ugyan, hogy ezekre az én ratióimra némelyek úgy felelnek, hogy talán pater Forstal a maga különös hasznáért gondolta és költötte azokat a nekem szóval tett ígéreteket; Lubkovicz fejedelemnek peniglen és az udvari cancellariusnak szavai nem elégségesek volnának, nem is tartoznák a császár azt mind megteljesíteni, a melyeket a ministerek ígérnek; végezetre, a charta bianca által köteleztetem én, nem pedig a császár. De az ilyen subtilitások professorokhoz illenek inkább a scholákban, és még az emberséges kereskedő rendek között sem szoktanak practicáltatni, annál inkább a császári udvarban, vagy midőn tractáltatnak fejedelemmel, királylyal és császárral. Pater Forstalnak hiteles levelei voltak a fejedelemtől, melyeknek nekem hitelt kellett adnom; ha pater Forstal roszul cselekedett, ha vétkezett, ha a maga jurisdictionának határán túl lépett, melyet nem hiszek, lássa ő; az ő vétke nekem romlásomra nem tulajdoníthatik, midőn megcselekedtem a mivel tartoztam. Volt dolgom Lubkovicz fejedelemmel és udvari cancellarius urammal, a mennyiben közönséges személyek és a császárt representálják, s ő Felségének legelsőbb ministeri; azért az ő szavok énnálam a császár szava gyanánt vagyon. Hasonlóképen a charta bianca által való kötelezés kölcsönös és egymással egyenlő; miért ugyanis különben a császár csak azon punctumokat íratta oda és nem másokat, hanem hogy azokkal megelégedni akart. Az ilyen subtilitások utat nyitnak mindenféle hitnek megszegésére; a császári s nem fog

legyeket, és a császári szent szókat szentül és helyesen s kegyelmesen kell magyarázni, nem pedig olyan subtilitások szegeletébe szorítani. Hogy a nekem tett ígéretek, a nekem adott bocsánat és hit mellett nincsenek ragasztatva olyan formalitások vagy olyan junskan helyei, a melyekben sem én soba nem forgottam, sem pedig az olyanokkal a királyok és császárok, kik a törvényt csinálni, változtatni és megjobbítani szokták, nem sokat gondolnak, bizonyára nekem, a ki igazán folytattam a dolgot, nem praedjudicálhatnak, és soba semminemű dolgát úgy meg nem bánta Carolus V., semmi dolgaért úgy nem is taxalták, mint azért, hogy az ő ministerének Granvellanusnak áltató szavaira a hessiai landgraviusnak hite alatt adott engedelmét kétségben hozta.“

„Gondolja meg azt is Felséged kegyelmesen, hogy senki kettős büntetéssel nem büntethetik; én pedig annyi nekem tett ígéretek után annyi és oly terhes bünteléseket szenvedek, a halálnál nekem nehezebbeket, becsületemben, híremben, jóvaimban, szabadságomban és ebben a hoszas rabságomban minden vigasztalás nélkül: hogy a magam iga menségemet is Felséged eleibe már nem terjeszthetem, sem egy értelmes emberrel is a magam állapotáról nem beszélhetek. És nem csak én szenvedek egyedül, hanem az én egész házi familiám és két ártatlan gyermekeim: a fiam, a ki a Felségedhez való nagy hívségeért, midőn hallotta volna a rossz híreket, jutalmot érdemelt volna inkább, sokáig raboskodott, és így mind a tanulástól, mind egyéb virtusok gyakorlásától elmaradt. Továbbá szenvedünk országunk s édes hazánk Felségedtől szentül confirmáltatott törvénye ellen, mely azt tartja: hogy senki meg ne fogatassék, senki jóvai ne confiscáltassanak, semmi büntetés addig ne legyen, míg annak rende szerint citáltatván, meg nem sententiáztatik, meghallván elsőben annak maga mensségére való szavait. Azt is tartja a mi hazánk törvénye, hogy a fiu ne szenvedjen atyjának gonoszságáért, hogy az egész familia ne fosztassék meg egynek vét-

keért minden őjszágától; de mi eddig mind ezeket szenvedtük, és mivelünk executióval, confiscatioval kezdetett a processus; és így a mely törvény másoknak használt, azoknak semmi könnyebbségére nincsen, a kik hűségnek régiségével és szolgálatjoknak érdemével senkit magoknál feljebbvalót, magokhoz hasonlót pedig igen keveset találnak. Méltóztassék Felséged kegyelmesen megtekinteni, hogy mi magyarok az imperiumbeli és más provinciák törvényéhez kötelesek nem vagyunk, Felséged pedig a magyar törvények megtartására magát kegyelmesen hittel kötelezte, a melyek szerint igazságos és illendő dolog, hogy az én ügyem decidáltassék azok által, kik azokat a törvényeket tudják, és nem idegenek által.“

„Ennekelőtte hat esztendővel megvették volna a tatárok Styriát, ha az én bátyám meg ne oltalmazza ¹⁷⁾; Sokolicz basa Carniolát, Croatiát bamuvá változtatta volna, ha én, elhagyatván general Avertpergtől, a ki bátorságnak okaért Labacumba szaladt, a törököt meg ne verjem, elfogván a harczon a baba testvér atyafiát ¹⁸⁾. Már pedig ennyi fáradságunknak, hűségünknek az-e a jutalma, hogy gyökerestől kivágatassunk? hogy a mi vérrünkkel keresett jószáginkkal idegenek töltözzenek? Ha az én gonoszakaróim attól félnek, hogy kiszabadulván boszut állanak rajtok, noha az haszontalan félelem, kész vagyok akárminemű cautiót és kezességet állítani, és én Istenemtől nem is kívánom bűnömnek bocsánatát, ha azoknak keresztényi módon meg nem engedem ellenem való vétkeket, és ha csak megemlékezni is akarok róla.“ Utoljára így végezi el levelét: „Mindenteket — úgymond — Felséged meggondolván, alázatosan könyörgök Felségednek, hogy magát a maga természete szerint való kegyelmes állapotára vigye vissza, tudniillik irgalmasságáról, és mind az én hívséges szolgálatomról, mind a maga Felséged nekem tett ígéréteiről és szent szavairól megemlékezvén, kegyelmes szemeit fordítsa reám; ne gyalázza meg annyira az én Felséged házához mindenkor hív familiámot, sőt nekem

engedjen az alatt szabadulást, a melyben az én ügyemet hazám törvényéhez értő magyarok előtt oltalmazhassam, és találhassak eszközket, melyek által Felségedet hozzám megengesztelhessem, és több kegyelmességet is velem közleni méltóztassék, melyeket Felséged tud ilyen nyomorult állapotomban nekem szükségeseeknek. Kiért Isten Felségedet boldogítsa.“

Ezeket akarám leírni a Zrínyi Péter leveléből (mert a levél igen hoszu), hogy megtudhassa a ki ezen könyvet olvasni fogja, miképen csalatott meg a nagy vitéz uri ember, és noha mind a ratiók mind a szép könyörgő beszédek olyanok azon levélben, a kik könnyen akármely tyrannusnak elméjét is kegyelmességre hajlalták volna, annál inkább a jámbor Leopoldus császárt megengesztelheték vala: de az istentelen Lobkovicz és más ministerek, tartván attól, ha a császár kezébe akad a levél, könnyen gratiát nyerhetne Zrínyi Péternek, a levelet elsikaszták.

A szegény Frangepán grófí is íra alá azatos levelet a császárnak rabságából, melyben a többi között így könyörg: „Tekintse meg kegyelmesen Felséged igralmas szemcivel az én virágzó ifju időmet, melyet ilyen éretlen koromban kell elvesztenem; fontolja meg Felséged kegyelmesen, hogy én szánakodásra méltó módon egyedül vagyok csak az én régi nagy familiámból, mely számlálhatatlan időktől fogva, mind Felséged császári házának, mind az egész kereszténységnek nagy hívességgel szolgált. És a mennyiben mind az én dicsőséges eleimnek nagy érdemei, mind az én Felségednek tett személyes szolgálataim elégségesek nem volnának, azt a folytatkozást pótolja ki a felséged minden országokon dicsőrérettel kiterjedett nagy kegyelmessége, és engemet immár megholtat, az életre visszahozni méltóztassék. A Felséged szolgálata mellett bizony meghalni soha nem irtóztam, mert kész voltam mindenkor a Felséged parancsolására utolsó csepp véremet kibocsátani, de irtóozom és reszketek annak meg gondolásában, hogy hohér keze által gyalázatosan fogyassék el életem. Oh én szegény és

boldogtalan ember! avvagy soha nem születtem vagy ennek előtte haltam volna meg!“

Gróf Nádasdi Ferencz hasonlóképen supplicála, de a mint feljebb is íram, a ministerek kezébe menvén elsőbben a levél, a császártól eltitkolák. Az egész magyarországi statusok is sok ízben könyörgének azoknak a nagy fejedelmi embereknek életek megmaradása iránt; mind haszontalan lön, mert a német ministeriumból álló delegatum judicium sententiát pronuncziála ellenek, és mind fejeket, mind jószágokat condemnálá. Mikor pedig már a sententia kimondatott volna, és a császárhoz felvitték volna hogy subscribálja, elolvassván sírni kezdett, és pennáját kétszer is kezéből elhajította, nem akarván subscribálni semmiképen. De Lobkovicz fejedelem és a ministerek sok ratiókkal elélták a jámbor császárt: ha ezeket meg nem öleti, hanem elbocsátatja, boszut állának és soha ezek miatt a császár békességesen a magyar királyságot nem birhatná; ha pedig ezeket megöleti, úgy megcsendesednek a magyarországi motusok, soha ennekutána egy magyar is a fejét fel nem meri emelni. Így utoljára nagy nehezen subscribálá a császár a sententiát.

Vala akkor Magyarországon esztergomi érsek Szécsényi György¹⁹⁾, a ki különben is kemény és realis ember vala teljes életében; ki is, noha annakelőtte is sokat törekedett arab urak szabadulásában, de megértvén, hogy a császár is már subscribálta a sententiát, felette igen megbusulván, minden audientia nélkül bemegyén a császárhoz, és nagy haraggal azt mondja: „Miért kell Felségednek ártatlan vért ontani? nem föl-e az Istentől?“ A császár azt felelé: „Apám uram, ne szóljon Kgd többet, mert nincsen haszna.“ Az érsek annál inkább felgerjedvén, kezeit égre felemelé, s nagy felszóval kiáltja: „Száradtanak volna meg ezek az én kezeim akkor, mikor a magyar koronát Felséged fejében tették vala! Valóban szép híre neve leszen Felségednek az egész keresztény világ előtt.“ És el sem bucuszván a császártól, az ajtón nagy furiával kimegyen; Lobkovicz fejedelem a kezé-

ben levő pálczáját utána hanyítja az érseknek; az érsek megfordul, és nagy sebességgel a pálczát felvevén, visszahanyítja épen a császár lába eleibe, s azzal lemegyen a szállására nagy szomorúsággal.

A rab uraknak megizenik az udvarból, más napra halálhoz készüljenek. Látván a szegény Zrínyi Péter, nem lehet különben, meg kell halni, egy szép levelet ír a feleségének, melyet szóról szóra, rövid levén, leírtam, mert gyönyörűséges az olvasásra. Így kezdi el levelét: „Anna Catharina, én gyönyörűségem. Midőn ezeket olvasod, a sirás-ló magadot megtartóztassd. Holnap tíz óra-kor nekem s a te bátyádnak fejünk elvétetik. Ma egymást megölelgetvén, egymástól elbuc-susztunk; azért tőled is e világon örök bu-csumot veszem. Megbocsáss, ha (melyet tu-dom hogy megtörtént) tégedet megbántotta-lak. Legyen Istené a dicséret, a halálra mind bátor s mind kész vagyok, és hogy semmit ne irtozzam, az Istenben való erős bizalom munkálódja, a ki nekem életet adott, nekem meghalónak irgalmasságát nyújtja. Ő szent felségét én, a kihez holnap napon menni bi-zom, szüntelen azon kérem, hogy a boldogult lelkek dicsőségében veled együtt az ő látásá-val örökké gyönyörködjünk. Egyebeket, vagy az édes fiamról vagy a mi jóvainknak rende-lése felől, hogy mit írjak, nincsen; mindene-ket én az Isten akaratára bízom. Mégis azon kérlek, a sirástól megtartóztassad magadot, ezt a kételenség parancsolta. Bécsűjhely, az én halálom előtt való napon, die 29. aprilis, estvén 7 óraker 1671-ik esztendőben. Ne-ked Isten és az én édes leányomnak Auróra Veronikának minden jóval légyen!”

A rab uraknak azért böhér által fejeket szedeték, gróff Nádasdi Ferencznek Bécsben, gróff Tiffenbachnak Gréczen, Bónis Ferencz-nek Pozsonyban, gróff Zrínyi Péternek és gróff Frangepán Ferencznek Bécsi-Ujvár-ban. Mikor Zrínyi Pétert a fővételre kihoz-nák, és két jezsuiták jönének mellette, na-gyot fohászkodván mondotta: „Vajha bárcsak most egy kard akadhatna kezemben, hogy ke-zemen halnék meg s ne kellene böhér keze

alá mennem.” A paterek csendesíteni kezdék, hogy a mit a kételenítő szükség hozna, azt békével szenvedné: így nagy bátorsággal leüle a székbén, és szemét sem engedvén hogy beküssék, bárdla a feje elüttetik, s egy hely-re temettetvén Frangepánnal együtt, holtok után is gyalázatos epitaphiumot írnak temeté-sek felében, ilyen szókkal: „A vak vezeté a vakot, és mind ketten a veremben esének.” Minden jószágok confiscálták, s többire ide-genek kapák el.

Igy veszének el a nagy dicsőséges vitéz magyar fejedelmi urak, a kiknek mind elei mind magok, sok esztendőktől fogva a po-gányság ellen dicséretesen hadakoztanak har-czoltanak és hazájokat a török tatár rabsá-gától, pusztításától, gyakorta vérek hullásá-val megoltalmazták;

. és szomorú példabeszédben marada emlékeze-tek az egész világ előtt e mai napig. Ilyen szomorú vége lón a császár ellen való táma-dásnak. Mint annakelőtte Isten, Bocskai s más magyar vindexek idejében szerencsésen bol-dogította vala intentiójokat a magyaroknak, most is Istentől meglehet vala, de nem akará, nem jóvallá. Azolta is, noha nem szűnik a fegyver Magyarországból a német császár ellen, de úgy látjuk, nincs Isten mellett; hiában iparkodnak, bolondul fáradsnak, csak magokat s a szegény országot rontják, pusztítják, s nagyobb labyrinthusban ejtik a nemzetet. Mert Isten nem fegyverrel már, mint azelőtt, hanem patientiával s igaz megtérés-sel akar minket felébreszteni régi szabadsá-gunk megnyerésére.

1672. Soha semmi dolog a magyarokat ugy el nem idegenítő mint azoknak a nagy uraknak megöletése; ugy annyira, hogy e mai napig, e jelen való 1710-ik esztendeig,

nem szűnik, sőt napról napra lobog a magyarok motusa a császár ellen. Mert noha, a mint feljebb említém, a császár gratiája után, a kik fegyvert fogtak vala, mindenütt letették vala magokat, bizván az amnestiához; de minekutána a pozsonyi országgyűlésében ujjobban az urakat, főembereket megfogdosnák, annál inkább mikor az annyiszor említett uraknak fejeket szedték volna, ujjabban neki busulának, kivált a felső-magyarországi magyarok, a kik közel levén a törökhöz, különben is mindenfelé nagy tágasság és pusztaság levén, nem oly könnyen kerithetik azokat kézre; hanem sokan egybenverék magokat, és szélyel vándorolni, kőborolni kezének, sokan pedig Erdélyben futának be, ugymint az öreg Bocskai, Petróczy István, Szuhai Mátyás, Szepesi Pál, Vay Mihály, Orlai Miklós, Kubinyi László, Kende Gábor és Márton, Farkas Fábian, Ruszkai András, Wesselényi Pál, a palatinus öcsse fia (ki is itt Erdélyben Béli Pál leányát Zsuzsánnát vevé feleségül magának), és többen sokan, bizván ahoz, hogy itt magoknak nyugodalmas szállást találnak, nem is félnek vala Erdélyben a német császártól, mivel Erdély a török császár birodalma alatt vala akkor, és szintén akkor kezdett vala épülni a sok romlás, pusztulás, rablás után. Ezeknek bejüvetele veszté el mind az erdélyi és hazafiából álló urakat, mind pedig az egész erdélyi szép fejedelemséget és szabadságot, a mint ide alább meghalljuk. — Ebben az esztendőben az atyám fogarasi kapitányságra denominálták.

1673. Magyarországhban pedig, minekutána a római császárné meghalt volna, és a császár másodszor megházasodott volna az insprukbeli ausztriai főhercegnével, Claudia Foelicitással, megértvén, hogy Felső-Magyarországhban az elaludt tűz ujjabban fellobbant, és hogy a magyarok ismét feltámadtának volna, sokan pedig közülök Erdélyben beszaladtanak volna; tartván attól, hogy Erdély segítségével nagyobb motusokat indítának: ujjobban nagy hadat küld le mind németekből, mind magyarokból állót, gróf Copp és Eszterhási Pál (ki annakutána palatinussá

téteték) commandója alatt. Kik is a kuruczokat (igy nevezik, a kik a császár ellen fegyverkednek, a mint feljebb is emlitem, Lengyel László király idejében támadott cruciata táborról; a mely magyarok pedig a császár hűségében vannak és a császár mellett hadakoznak, labanczoknak hivatnak, bizonytalan eredetből; némelyek úgy magyarázzák: Labancz azaz Lobbants, mivel a németek puskával szoktanak inkább harcolni mint karddal, a puska pedig fel szokott lobbanni) üldözni kezdek, azoknak jószágokat pusztítani. De mind haszontalan lön, mert a német hadak nehéz készülettel levén, a kuruczok pedig természet szerint serények és gyorsak, mihelyt a német had közelített, elállottanak előle, és így hordozták alá a fel a német tábort az országban, harcot nem akarván állani, hanem farkas módon, hol a zsákmányosát mezőben, hol quártyájában a futásait a németnek fogton fogták, és így a kétféle had jobban jobban elpusztította Magyarországot. Látván az udvar a dolgot, elvégezi, hogy egy helyet fortificáljanak, a hol mindenkor nagy praesidium legyen, és onnan a mint lehet, mind a körülvaló tartományokat oltalmazzák a kuruczoktól, mind az alá s fel lézzegő és kőborló magyarokat dissipálják. Mindenek felett Cassa városa itél-teték alkalmasnak; a melyet is erősen fortificálának, Eperjesről, Bátfáról és Szebenből minden munitiókat oda hordván, az eperjesi bástyákat pedig a város köfaláig lerontatták; Nagybánya városának bástyáit a földdel egyenlővé tevék.

1674. Itt már a szegény reformatus magyarokkal úgy bánának a jezsuiták mint a farkas a bárányval; mikor a farkas maga zavarván meg a forrást, rá fogá a szegény ártatlan bárányra a víz felzavarását, és megölé érette s megevé a busát. Ugy szintén Magyarországhban is, noha a catholicus nagy urak, a mint feljebb megírá, kezdtették vala a rebelliót, és a szegény reformatusok annakutána állottanak belé a dologban, mint-hogy ők is magyar haza fiaí voltak, kétség kívül kívánták s munkálódták a mint lehetett

a magyar status szabadságának helyreállítását, mégis a jezsuiták esztekelléséből a császári udvartól keményebb sententia mondaték ellenek, s minden haladék nélkül executióba is véteték. Mert egész Magyarországon commissariusok menvén ki, mind azokat a templomokat és scholákat, melyeket annakelőtte Bethlen Gábor, Bocskai István és az Első Rákóczi György a német császárokkal való pacificatiojoknak alkalmosságával a reformátusoknak és evangélikusoknak assignáltának, és azolta békességesen bírnak vala, erőszakosan tőlök elvételének, és a liberum religionis exercitium, mely erős hit alatt mind a bécsi udvartól, mind az egész országnak négy statusból álló rendeitől solenniter confirmáltatott vala, tollállaték, és a reformátusok minden vármegyében tiszteklőt privátatának, ugy a szabad és királyi városokban az egész magistratus catholicusokból creáltaték s a reformátusok in perpetuum azokból kihajlatának. Noha némelyek közölök, feljebb becsülvén a világi haszontalan s elmulandó jókot az örökkévaló boldogságnál, hogy tiszteketben s jószágokban megmaradjanak, hittek mellől elállának és papistákká lőnek; s hogy megmutassák az Anti-Christushoz való hívségeket, nagy dühösséggel és baromi zelussal kezdék persecuálni a szegény reformátusokat, épen azon processussal, a mint bánának a szegény csehországi reformátusokkal.

Nem lön elég az Isten háznak romlásával telhetetlen jezsuitáknak eddig való kegyetlen persecutio, hanem mivel szintén az idő tájban a császári udvarban beférkeztek és az egész directiót kezekre vették vala; mely ekképen történék. A franciai király nagy aemulusa levén a császárnak, noha nagy potentia volna kezénél, mégis alattomban sok practicával próbálá ha a császár házát elveszthetné; a mint nem régen az első feleségétől való fiát a dajkáján által (kit sok száz aranyokkal megbérlett vala), gombostűt szúrván a feje légyébe, megöletett vala, ugy a mellette való ministereket minden uton módon, sok ajándékokkal s ígéretekkel próbálgat vala hívségeket megtántorítani, sőt, a

mi szörnyebb dolog, a császár confessáriusát, ki szerete szerént barát vala, titkon arra vevé, hogy mikor n császárt meggyónatná, a megszenteltetett ostyát méreggel kenné meg, s ugy étené meg a császárt. De az Isten kinyilatkoztatá a nagy gonosztságot. Mikor a jámbor császár meggyónat volna, és már a páter a mérges ostyát elévénné, hát az méregtől megszederedesedett; a császár semmit nem tudván a dologban, ex divino instinctu, nem akará az ostyát acceptálni, látván mely szederjes. A páter, azt állítván hogy a császár tudná a dolgot, térdre esik a császár előtt és megvallja vétékét; a jámbor császár még sem bünteté meg érette, sőt másoknak is akkor ki nem jelenté, hanem confessáriusát alattomban mind az udvartól, mind a városból kiküldé. És így férének be a jezsuiták a császár mellé, s a confessarius-ságot elkapák, s azolta a külső directióban is beléavaták magokat. Kezeken levén azért a directio, nagy hűségnek és kegyességnak praetextusa alatt a császárt elálatják: hogy a magyarországi rebelliónak fő indító okai a magyar református és evangélicus papok volnának, mert azok a templomokban mikor praedikállottanak, szüntelen izgatták, ösztönözték a hallgatóikat, hogy a császár ellen fegyvert fogjanak; azért csak haszontalan dolog volna a külső embereket büntetni, sőt inkább a büntetést azok a papok érdemlenék; különben is, ha a császár a papokat az országból ki nem űzeti, addig semmiképen a magyarokat papistákká nem tehetné, és valameddig az egész ország papistává nem leszzen, addig csendes birodalma az ausztriai háznak Magyarországon nem lehet; azonkívül is tartoznék a császár ex conscientia tamquam Rex Apostolicus az eretnekeket országából kiirtani, és szent István első magyar király hitére (kinek a császár successora volna) nolentes volentes megtéríteni; soha penig jobb alkalmossága a császárnak nem adatnék, mint most, a rebellio alkalmosságával; melyet is megcselekedvén, mind Istentől bő jutalmát venné, mind a római pápának kedves dolgot cselekednék, kinek

patrociniumára nagy szüksége volna, hogy a francia király causáját a császár ellen ne tudósíja; különben ha a császár elmulatja, űk Isten előtt magokat megmentik, mert a mi jó és hasznos dologt ismertenek mind Isten dicsőségére mind a császári háznak megmaradására, azt ő Felségének eleibe adták. A jámbor és maga religiója mellett buzgó embert könnyen ráveheték efféle ratiókkal; nem is halaszták messze, mert a császár ugyanezen esztendőben Pozsonyban extraordiáriára citáltatá a magyarországi reformatus és evangelicus praedicátorokat, és a törvénytételre pápista bírák ülének le, a kik egyzersmind actorok is valának, s keresztény világon Krisztus urunk születésétől fogva addig az ideig sehol nem hallatott s nem practicáltatott szörnyű s irtóztató sententiát mondanák a praedicátorok ellen²⁰). Mert midőn szemekre hánák, hogy a községet a császár ellen rebellióra izgatták volna, noha semmit sem bizonyítanak ellenek, s ha bizonyítanának is, a magok páterei, jezsuitái, barátai fulig farkig valának bele keverve (de azokat vagy nem akarák vagy nem is merék a római pápától való félelem miatt bántani), azon kezdék erőtetni, hogy legyenek pápisták, és így minden vétkek condonáltatik, sőt a kik közülök pápista papságra akarnak állani, feleségeket, gyermekeket elhadván, gazdag parochiákban collocáltatnak, a többi pedig ha secularis életet választanak, nagy tisztekre promoveáltatnak, ha pedig nem, az országból proscibáltatnak, és a sicíliai tengerre gályavonni küldtettenek, melynél nagyobb s nyomorúságosabb büntetés már nem lehet.

Akárki megítélheti, mely nagy anxiálásban s próbában valának azok az ügyefogyott és minden emberi segítségtől megfosztatott nyavalyás praedicátorok; nem is lett volna csuda emberi mód szerint, ha olyan kísértetben megtántorodtanak volna; mert csak simpliciter is valakinek maga édes hazáját, feleségét, gyermekeit, jóvait, tisztét elhadni, és semmi nélkül idegen országra bujdosni, keserves dolog, annál inkább oly irtóztató büntetésre vonattatni. De megbátorítá az Is-

tennek szent lelke őket, és csak egy is nem találtaték, a ki vagy féltében vagy e világi jókhoz való szerelmében, Istenét megtagadná s dicsőségés religióját elárulná²¹); sőt a tudós istenfélő kegyes Selyei István pápai praedicátor és püspök, a többi között eléállván, nagy alázatosan azt felelé: „Mi soha a császár ellen semmit nem vétettünk, sőt a császári háznak boldogulásaért a templomokban Istennek mindenkor könyörgöttünk, szent Pál apostol tanítása szerint, a községet is a császár ellen való rebellióra soha nem indítottuk, sőt hogy a császár hívségében megmaradjanak, arra tanítottuk s intettük, tudván, hogy minden hatalmasság Istentől legyen, és a ki azok ellen támad, Isten rendelese ellen támad. Mindazáltal, ha Istennek úgy tetszett s a császár úgy parancsolja, jó szívvel az ellentünk kimondatott sententiát elszenvedjük, gyönyörködővén abban, nem latarságunkért, hanem igaz religionkért üldöztetünk, elhívén azt, vagyon a mi Istenünknek hatalma, hogy minket a gályáról is a mikor akar, ki tud szabadítani; de ha ki nem szabadít is, soha ő szent Felségét meg nem tagadjuk, sem dicsőségés religiókat e rossz világnak ideig való hasznáért el nem cseréljük.“ Csak meg nem dühödtenek a jezsuiták, látván az Isten confessorainak nagy bátorságát és constantiáját; azért a szép igéreteket kegyetlenségre fordítván, a császár parancsolatából a kegyes praedicátorok arestáltatnak, és Leopoldban, Komáromban, Bereczben, Sárovarban, Kapuvarban, Iherhárdban, s más fortaliciumokban fogva viteltetnek, lábok vasban, kezek vas bilincsen, nyakok kalodában veretvén, pogány módon úgy nyomorgattatának, hízoknál levő minden jóvak, egyelmások praedára hányatván, feleségek, gyermekek a parochialis házakból gyalázatosan, csaknem mezitelenül kicsapatának, és mindenüve pápista papok collocáltatának, hogy a szegény reformatusokat tűzzel vassal, szép szóval erővel a római hitre megtérítenék.

Kevés idő múlva kiválogatának közülök egy néhány rab praedicátorokat, kiknek ne-

veket emlékeztetre leírtam: 1. Selyei István püspök, 2. Komáromi István, 3. Al-Istáli György, 4. Kőrmöndi György, 5. Szaloczi Mihály, 6. Ujváry János, 7. Szomodai János, 8. Szidó András, 9. Szentpéteri Márton, 10. Kálnai Péter, 11. Kopecki Balázs, 12. Bátorkeszi István, 13. Krasznai Mihály, 14. Otrókoci Ferencz (ez a gályáról megszabadulván, nem régen megbolondula s pápistává lón, és sok mocskos könyveket íra a reformatio ellen, de megfelele neki Benjámin Vodofré, az oxoniumi híres reformatus professor in examine examinis Lutheri et sociorum eius; nálam megvagyon a könyv), 15. Kocsi Bálint, 16. Simoni Péter, 17. Csuszi Cseh Jakab, 18. Berekszászi István, 19. Talai Sámuel, 20. Ladmoczi István, 21. Szent-Péteri István, 22. Más ugyan Szent-Péteri István, 23. Gömöri János, 24. Sallai János, 25. Szendrei György, 26. Rimaszombati János, 27. Tokölyi István, 28. Szentkirályi András, 29. Kállai János, 30. Kaposi István, 31. Szendrei Márton, 32. Miskolci Mihály, 33. Szilvási István, 34. Kórodi János, 35. Füleki István, 36. Harsányi István, 37. Czeglédi Péter, 38. Huszti Mihály, 39. Jablonczai János. Ezek mind reformatusok.

Az evangelicusok közül: 1. Nicleczai Sámuel, 2. Nicleczai Boldizsár, 3. Leporinus Miklós, 4. Szodoni István, 5. Steller Tamás, 6. Thuróczi András, 7. Begányi Miklós, 8. Mazarini András, 9. Mensatoris István, 10. Láni János, 11. Rafaides János, 12. Rohácsi János, 13. Cautka János, 14. Johannides Philep, 15. Glogovinski János, 16. Szentmiklósi István, 17. Suviczki András, 18. Paulovicz Mihály, 19. Borhidai Miklós, 20. Göcz Mihály, 21. Illyés György, 22. Illyés Ferencz. Voltanak ezek mellett egynéhány scholamesterek is. Ezek közül azért 41 személyeket példa nélkül való kegyetlenséggel Magyarország-ból kivítenek a sicíliai szigetnek, mely akkor a spanyol koronától elszakadott és a Gallushoz állott vala, recuperálására a római császártól segítségre küldetett Soldatok; kik közül hatan, a nagy sebek miatt, melyeket lábakon való nehéz vasak szerzettenek vala, megbetegedvén, Teati nevű városban elha-

gyatának, a többi pedig Neapolis városban a gályára küldetének, Neapolisból hetet közülük sicíliai tengerre vivének. Ég, föld irítozál ilyen pogányi tyrannusságtól! Huszat pedig a praedicátorok közül Leopoldus Kolonics, a ki győri püspök és a praedicátorok romlásának, fogságának császártól rendeltett commissarius vala, judási kalmárságból egy Constantinápolyból nem régen szabadult német officérnek ajándékoza (hallatlan dolog, kereszténynek keresztényt, papnak papokat barom módra eladni), hogy akár a gályára küldje s akár eladja vagy hová tegye, lássa. A német officér, ki strázsmester vala, megindítván azokat Gréczből, kettőt kettőt öszvebilincszetvén benne, gyalog hajtatta az Adriaticum-tengerre Tergestum nevű olasz városba, ott velek megalkudt, száz-száz tallért kívánván szerzben egyiktől; kik közül egynéhányat el is bocsáta, a többi ott maradván addig hogy a sarcot megszerzék; a minthogy meg is szerzék, s ugy szabadulának meg a Belgiumban menének.

Megértvén a belgák a praedicátorok dolgát, mingyárt postán küldötenek Bécsbe a császárhoz, és megparancsolták a Bécsben levő residenceknek, hogy a császárhoz felmenjen és a papok causáját forgassa. Mivel pedig már akkor a burgundiai herczegség miatt a spanyol király és Gallus között hadakozás indult vala, a római császár is mint ausztriai erczherczeg, a spanyol királyt, ki is ausztriai házból való, segíteni igyekezek vala, magokra elégsegesek nem lévén, a belgákat, kik hollandusoknak is hivatnak, confederatióra vették vala (mert azoknak vizen nagy erejek vagyon), ezek pedig többnyire mind reformatusok és religiójokhoz felette buzgó emberek. A belgák residence az ő principálisainak levelével együtt a császárhoz felmegyen, és nagy bátran a levelet megadván, azt mondja a császárnak: „Szent-séges római Imperátor, az én hatalmas principálisaim, a belgiumi Ordok, felette igen álmétködnak a Felséged dolgain, minemű halatlan és keresztény potentátushoz illetlen keménységgel, a magyarországi reformatus

papokat ártatlanul Felséged proscibáltatta, és a spanyol tengerre gálya-vonni küldötte. Azért Felségedet általam kéretik a hatalmas Ordok, parancsoljon Felséged azoknak az Isten szent szolgáltnak szabadulások felől, sőt hazájokba s hivataljokba Felséged méltóztassék őket restitúáltatni, különben a mely hatvan ezer muskotély most a Felséged császári házának oltalmára a francia király ellen Páris városa ellen arányoztatott, bizony kevés idő múlva Ausztria ellen Bécs városa felé fordítottatik.⁴ A császár hallván a residenek nagy resolutióját, titoktanácsát egyben hivatván, proponálja előtők. A kik is, noha nem jó kedvekből de kételenség alatt, azt concludálják: Mivel az ausztriai háznak a belgák segítségére nagy szüksége volna, engedni kell az időnek, és papok iránt való kívánságoknak annuálni. A császár azért a residenst felhivatván, parancsolatot ada ki a papok szabadulása felől. És így Istennek csodálatos gondviseléséből, a nagy eleven mártírok megszabadulának, s Belgiumba hozatának; holott nagy tisztességgel fogadák, és új napi köntösökbe öltöztetvén s gazdagon megajándékoztatván, Magyarországra viszszejövének, s előbbeni parochiájokba beülének; noha sokan közülök, mind a hoszas utazás, nagy kinzás és szokatlan nyomorúság miatt megholtanak vala. Így jáczodtatá meg Isten a jezsuitáknak istentelen intentiójokot, kik az igaz reformatiót Magyarországból kiirtani akarják vala, el akarják vala szaggatni a Jézus Christus köteleit; nem leheto, mert a pokolnak kapui soha győzedelmet nem vesznek az Isten ecclesiáján.

A több rah papokat, kiket gályákra nem küldöttek vala, proscibálák az országból, kik közül egynebányan Erdélyben bejövének, s itt is halának meg az en időmben. Ebben az esztendőben Cassa városának fél része megége sok emberek veszedelmével együtt.

De már ideje, hogy szóljak az erdélyi dolgokról, minekutána ígéretem szerint renddel leirtam volna, Magyarország eleitől fogva micsoda dolgok miatt veszett el, és mi-

képen jött be Magyarországból Erdélybe is a veszedelem, már arról írok rövideden.

Minekutána azért Apaffi Mihály fejedelem az erdélyi fejedelemségben megállapodott volna, és az ország is egy kis pihenést vett vala, a testvér bátyja, Apaffi István, nagy tanácsu s tekintetű uri ember hirtelen meghalt; ki is ha élhet vala, oly könnyen nem vehették volna a fejedelmet, a mire akarták volna az urak. Az is árta meg a szegény Apaffi Istvánnak; mert egykor egy ebédén a fejedelem asztalánál levén az urak, s a fejedelemnek jó kedve érkezvén, innya kezdett volna (mint hogy a boritalban igen gyönyörködött, és oly keményen ivott, hogy egy leülő helyében asztalnál könnyen egy veder bort megivott), kinálni kezdé az urakat, kik nem örömet akarnak vala innya. „Kérem kegyelmekeket, igyék jobban kegyelmekek.“ Apaffi István feláll asztalnál s mondja a fejedelemnek: „Kegyelmes uram, ne kérjen Nagyságod bennünket, hanem parancsoljon, mert azért Nagyságod erdélyi fejedelem, Ezt a szót a több urak igen apprehendálák; különben is midőn látnák, hogy a fejedelem levis együgyű ember s könnyen tisztseget, jószágot nyerhetnének tőle, sőt akármit elcsalhatnának, de Apaffi István szüntelen mellette levén, őmiatta nem boldogulhatnának: practicálódna vala, miképen ejthetnék el lábáról. S véghez is vitték vala a fejedelem előtt könnyen, mert a fejedelemasszony is nehezteli vala, hogy az ura csak névvel fejedelem, de a dolognak ereje Apaffi Istvánnál vagyon, s inkább akarja vala maga atyáifait, s kivált Teleki Mihályt, promoteálni, mintsem az urának atyáifaitól függeni. El is kezdeték vala alattomban a fejedelemasszony által Apaffi István degradatióját, ha Isten e világból ki ne szólítsa. Vagyon igen nagy gyanosság, hogy megégették volna, de kicsoda, bizonyosan nem tudhatni; adjon számot Isten előtt, ha úgy vagyon, a ki cselekedte. A bizonyos, Erdélynek nagy kárára s romlására lőn ennek az embernek éretlen halála. Ennek fia vala Apaffi Miklós, a ki azután Teleki Mihály leányát vevé el

feleségül, s az én időmben ifju korában meghala.

Ez időtájban következék Zólyomi Miklós-nak szerencsétlensége (a ki fia vala ama híres nagy vitéz urnak Zólyomi Dávidnak, ki az Első Rákóczi Györgyöt fejedelemségre Erdélyben behozta vala, s a lón jutalma hogy megfogatá, tizenhatsz esztendőig tartatá Kővárban s ott is hala meg), nem egyebért, hanem hogy az erdélyi urak között nagyobb familiájú s jószágú ember nem volna nálnál, különben semmirekellő, részeges, csaknem féleszü. Igaz dolog, azzal is veszítette magát, hogy részegségében sokat fecsegett, és mind Rákóczi kutyáinak, Kemény János kutyáinak, Apaffi kutyáinak szidta az urakat; jobb lett volna csak contemnálni, mikor látták hogy nem ex malitia, hanem ex defectu prudentiae cselekedte azokat. A fejedelmet Apaffi Mihályt elhiteték (könnyű volt is arra rá venni, mert csak 'azt mondták valakiről: „Az az úr, kegyelmes uram, fejedelemséget keres,“ nem kellett már annál több, halálos ellensége volt annak; vagy volt úgy, vagy nem, azt nem vizsgálta), hogy Zólyomi Miklós fejedelemséget sollicitál; megfogják Zólyomit, azután kezességben elbocsátják, kezesség alól is felszabadul; magától volt-e, vagy csak az erdélyi urak ki akarták túrni Erdélyből? esmét megijeszti, hogy a fejedelem meg akarja fogatni; ijedtében elszalad, Konstantinápolyba megyen; ott Bethlen Gábor emlékezteért, kinek genealogiájából vala anyai ágon, nagy becsülettel fogadtaték elsőben s vala biztatása is, hogy a fejedelemségre kihoznák. Ki is hozták vala egyáltalában, de midőn ott is szintén úgy részegeskednek s bolondoskodnak, contemnálá a török porta, és mind holtig ott lőn, tisztességes provisio levén redja. Eleget is kereskedének vele, mert mikor pénz kellett a portának, megijeszték a fejedelmet, hogy Zólyomit hozzák ki, s akkor nagy summa pénzzel kötötték el; itt pedig, Erdélyben, megnótázták, s minden jószágait confiscálák.

Magyarországból gróff Tökölyi István, Tökölyi Imreh atyja bejőve Erdélyben ²³⁾ gróff

pompával, feles lovasokkal, gyalogokkal, társzekerekkel, fényes udvari néppel (mert azelőtt a magyarok között, kivált Erdélyben, ritka vala a gróff, de a ki vala, ugyan gróff módon él vala, nem úgy mint most; alig vagyon ötven ház jobbágya s két-három czondorlott szolgája, azonkívül annyi adós, a feje sem érné fel, s mégis megvárja a méltóságos titulust, a nagyságos nevet s az első ülést) Fejér vármegyei krakkai jószágába. Akkor a fejedelem Fejérvárat levén, igen jó hajnalban lőháton megindul, és oly sietve mene Krakkóba, hogy mig az ajtón be nem ment, addig Tökölyi István eszébe nem vette. Szintén haját, szakálát akkor fésüli vala, mikor a fejedelem beköszöne: „Jó reggelt kegyelmednek, bátyám uram!“ Amaz elálmélkodván, a fejedelem eleiben volt és nagy submissióval acceptálja; ebédre megmarasztván, nagy italhoz fognak, és az asztalnál ülő fejedelem szolgálait mind megajándékozza. Legvégén az asztalnál ül vala egy szegény katoná, kinek nem jutott vala az ajándéokban; kétségkívül tanult ember volt, felkél egyenesen asztaltól, a tarsolyában volt egy zsíros könyvecske, felmegyen a főhelyre a hol közzel ül vala Tökölyi István, s mondá neki: „Nagyságos uram, szegény háztól ösztövről bárány, azt szokták mondani; egyet em nincsen a mivel Nagyságodat megajándékozzam, hanem ez a kis könyvecském, ezt is Nagyságodnak adom.“ A gróff általértván a dolgot, elveszi a könyvet, mondván: „Fogadja Isten, barátom, a jó akaratot; ülj helyedre s lakjál jól!“ azalatt a komornyikját szólítván, suga neki, ki is bemenvén más házban, egy szép gyöngyházzal rakott polhákot ²⁴⁾, a mint akkor viselték, s egynehány tallért kihozván, a katonának a gróff nevével oda adja, és annál jobb kedvek érkezvén az urakban, egész éjjelig ivának. — Ebben az esztendőben mentem először scholában Fogarásban.

Nem sokkal azután jöve be Magyarországból Balassa Imreh is. Mert midőn egy török urat, a kit Rabló Bégnek neveztenek vala a magyarok, éczaka egy faluban a Balassa hajdui elfogtanak volna, és Balassához

vívén, a Bég tizenkét ezer aranyban vele megalkudt volna, a palatinus Wesselényi Ferencz megértvén, oda küldet Balassához, hogy a rabot adassa kezébe, mivel a nem privata personát illet, hanem ötlet mint magyarországi palatinust. Balassa, különben is pajkos csintalan ember lévén, azt izeni vissza a palatinusnak: „Mondjátok meg az eb-adtának, ha török rab kell, bujjék ki a felesége utójából, s fogjon rabot; de a kit én fogattam, azt neki bizony nem adom.” A palatinus a császárnak ír a dologról, remonstrálván azt: az a Rabló Bég eleitől fogva mennyi károkat, pusztításokat tett Magyarországon, azért illendő volna, hogy olyan nevezetes rab ő felsége, mint magyar király custodiája alatt tartatnék. A császár kéreti Ballassától, nem adja; ujabbán reá küld, hogy erővel is elvegyék tőle, Balassa boszujában mérget ad a török rabnak, úgy hal meg; a holttestet pedig ezer arannyal váltják vissza a törökök. A császár megértvén a dolgot, Balassát megakartá fogatni, de ő is részen tartván felét, Erdélyben beszaladott. Mivel pedig Kapi Györgynek atyafia vala, és a Balassa erdélyi jószágát Kapi bírja vala, bejövén Erdélyben, a jószágát kezéhez akarja vala venni. Kapi György practicához foga, s alattomban elálatá Balassát, hogy a német császár a fejedelemnek irt felüle hogy kézben adassa, s a fejedelem meg akarja immár fogatni. A szegény bujdosó ember könnyen elhívén, megindul, hogy Erdélyből kiszaladjon; Kapi az alatt a fejedelemnek postán megírja, hogy Balassa csak kémleni jött volt be Erdélyben, és most a német császárhoz vissza akar menni; a fejedelem katonákat küld utána. Az alatt Kapi, tudván melyik utra mene Balassa, előre megállítja az útját, mintha csak tolvajok támadtanak volna rája, s mindenéből kifosztják, gyalog marad; a fejedelem katonái is el érkeznek, visszahozzák. Akkor veszi eszébe Kapi György practicáját, és egy bőrtáskát csináltat magának, s mindenkor úgy ment fel palotára a fejedelemhez. Ha kérdezték mire való, azt felelte: „Kapi György tette ezt a koldustáskát az én nyakam-

ba.” Ekképen nyavalyás a honnan oltalmat várhat vala, veszedelmet találja, és noha a fejedelem is végére mene a Balassa ártatlanságának, mégis érette meg nem büntette Kapi Györgyöt, sem jószágát Balassának vissza nem adatá. Látván Balassa az erdélyi állapottot, a német császárhoz folyamodék, s gratiát kértvén magának, visszamene Magyarországon. De az Isten nem tűré el Kapi György factióját; kevés esztendő múlva rászálta a büntetés, maga rabságban vasban hálta meg s a jószágai fűcsusra szállának. Minden ember azért tanuljon isteni félelmet, és ne cselekedje azt mindenkor a mit megcselekedhetik, hanem azt, a mi jó és igazságos; mert ha az emberek büntetését elkerüli is, soha az Isten igazat néző szemeit meg nem csalhatja.

1674. Valának akkor Erdélyben nagy méltóságos urak, kiket én is mind ismertem: Haller Pál, Haller János, Kapi György, gróf Csáki László, Kornis Gáspár, Bethlen János, Bethlen Farkas, Bethlen Elek, Nemes János (mert még Mikes Kelemen, Nalácsi István, Székely László igen alatt úlnak vala), Bánfi Zsigmond, Mikola Zsigmond, Petki János, Lázár István, Bethlen Miklós, Kemény Simon, és többen sokan. De mind azok között s azok felett ketten emineálnak vala mind észszel, tekintettel, értékkel, experientiával: Bánfi Dénes, ki kolosvári kapitány és a vármegyék generalisa, és uzoni Böldi Pál, ki háromszéki főkirálybíró s székeliek generalisa vala, és a kik nemcsak egy fejedelemnek, hanem akármely királynak, császárnak consiliumába beülhettenek volna; kik is míg egysek lőnek, jól vala az országnak dolga. Teleki Mihály is, noha még a tanácsban nem vala, mindazáltal nagy tekintetben kezdett vala lenni, az anyja mind Bánfi Dénesnével, mind a fejedelemasszonnyal egy testvér lévén, és azért a fejedelemasszony ötlet feljebb-feljebb emelni igyekezvén, a jámbor együgyű fejedelem pedig a maga vérszerént való atyafait, mint Gyerőfi Györgyöt, Tholdalagi Jánost, Andrást és másokat, soha promoveálni nem akarván, holott jó módja vala benne. De így

jár az a ház, hol a konty parancsol a süvegnek. Különben is Teleki Mihálynál igen szép és gyors elme vala, hogy ha jóra fordította volna, akár mely ministeriumot dirigálhatott volna; de ő avval az Istennek szép ajándékával Erdélynek romlására abutála.

Már Teleki Mihály kővári kapitány vala, és szép jószágokat nyert vala a fejedelemtől a fejedelemsasszony assistentiája által; midőn azért, a mint feljebb említém, a magyarországi profugus főemberek bejőnének Erdélyben, látván a fejedelem lágyágát és Telekinnek a fejedelemsasszony előtt nagy kedvességét, elpróbálván elsőben az erdélyi ősbazafiát, és kitanulván azoknak elméjét, hogy nem akarnák semmiképen magokat és az országot a magyar motusokban elegyíteni: alattomban Teleki Mihálylyal kezdének tractálni, azt ígérvén neki, csak általa a fejedelmet arra vehessék, hogy az ő causájokat a német császár ellen felfogja, ha Isten dolgokat boldogítja, a magyarországi palatinust neki szerzik; melyre meg is esküvének neki. A nagy ambitiosus kevély ember két kézzel kapván a promotiόν, nemcsak maga mellé fogadá őket, és mind pénzzel, köntössel, intertentióval édesíté naponként magához értéke felett is, sőt sok mesterségével, elsőben a fejedelemsasszony elméjét megcsinálván, azután titkon a fejedelmet is próbálgatni kezdé, sok ratiókkal remonstrálván, mely hasznos sőt szükséges is volna, hogy a fejedelem, Bocskai, Bethlen Gábor, első Rákóczi György dicsegetes erdélyi fejedelmek példája szerént, a magyarok dolgába belé tekintene, és Magyarországbán a reformata religio oppressióját vindicálná, melynél Isten s a keresztény reformatus királyok, fejedelmek, respublicák előtt dicsegetesebb, kedvesebb dolgot nem cselekedhetnének. Melyre a fejedelemnek az alkalmatosságok is épen a közén volnának, holott tul a francia, kinél hatalmasabb király Európában nincsen, a császár ellen aperte hadat denunciált, és már derekason az operatióhoz hozzá is kezdett; Magyarországbán pedig, noha a félelem s a rajtok levő császár hada egy kevésség sopálta a

motusokat, de mihelyt eszekben veszik hogy a fejedelem az erdélyi hadakkal kiindul, az egész Magyarország mindjárt feltámad, és a fejedelmet királyoknak választják; a hollandusok, belgák és az imperiumbéli reformatus fejedelmek is manuteneálják, sőt maga is a franciai király elég pénzt és hadat küld le Magyarországbán; a mint már a híre is vagyon, hogy a had leindult és Lengyelországbán is nagy hópénzzel fogadják a hadakat a franciai király neve alatt, kik Magyarországbán bejőjenek; sőt noha a törökkel békeség van ugyan taliter qualiter a német császárnak, de mivel a török kételenség alatt szerzett volt békeséget, a végre, hogy annál inkább hadait Créta szigetébe vihesse Candia megvételeire, már pedig Candiát megvevén, és sohol most több ellensége nem levén, csak a fejedelem akarja s a portát requirálja, ő, pogány levén, a maga hasznáért könnyen a békeséget felbontja, s ha fel nem bontaná is, majd expirál a husz esztendő, csak bat esztendő híja levén; azalatt is leszen módja a töröknek, hogy per conniventiam a fejedelmet, mintha nem az ő akaratából, megengedi hogy kimenjen Magyarországra, sőt a végbeli hadaknak is alattomban parancsolhat, mintha az ő hiro nélkül, a fejedelem hópénze neve alatt, a fejedelem mellett harcoljanak; és így a német császár mindenfelől megszoríttatván s annyi ellenségnek nem sufficiálhatván, vagy succumbál s a magyarországi királyságot a fejedelemnek oda hagyja, vagy pedig jó conditiókkal megbékéllik, mint azelőtti fejedelmekkel, és mind a magyarok lelki testi szabadságokban restituiáltatnak a fejedelem által, mind a fejedelemnek nagy uri jószágok, várak, dominiumok conferáltatnak a császártól, s az egész keresztény világ előtt örökévaló dicsegetet s nagy becsületet nyer magának. Most van azért egyszer ideje, ha a maga fejedelmi házat nevelni és stabilálni akarja. Különben it, Isten ellen való nagy véték volna, látván a fejedelem maga véréből álló magyarok oppressióját, s kivált a reformata religio végső veszedelmét, behunt szemmel nézni, holott a belgák idegenek le-

vén, mégis propter respectum religionis készek lesznek vala a császár ellen támadni, ha a rab papokat visza ne hozzák a gályáról. „Annál inkább, ugymond, Nagyságod, kinek Isten sok szép fegyvert adott kezében, és mint Dávidot a juhok mellől, ugy Nagyságodot a tatár rabságából kiszabadítván, erdélyi fejedelemségre emelte, tartozik Isten dicsősége mellett a vétét is kiontani. Mert ha most Magyarországon történt meg a veszedelem, holnap holnapután rajtunk történhetik meg; akkor osztán hova fussunk, kihez folyamodjunk, ha most, mikor mi boldogságban élünk, a mi megnyomorodott atyáinkfiai nem segítjük? És ha Nagyságod a táborozástól irtózik, uljön vesztig Nagyságod Erdélyben, én elmegyek a hadakkal, és rövid idő múlva olyan condiciókat extorqueálok a császártól mind a magyaroknak mind a Nagyságod hasznára, a kin maga is Nagyságod örömmel fog vigadozni.”

A fejedelemsasszony is éjjel nappal nem szünik vala a fejedelmet ingerleni, azt hányván szemére, hogy csak otthon heverne, olvasna, órát igazgatna, és nem vigyázna arra, mit cselekedtenek az előbbeni erdélyi fejedelmek, mennyit hadakoztanak és mely nagy hirt nevet szerzeltek magoknak, s fejedelmi jószágot maradványoknak; bujják ki azért valaha az asszonyok mellől; az erdélyi fejedelemséget megtalálja mindenkor; kellene bizony ha Magyarországon is szerzene jószágot, mert Erdélyben kevés az ősjóság; ha több fiok leszen, egyik bár fejedelem lenne is, a többi osztán mit csinál jószág nélkül? Veszti most hasznát Rákóczi Frenecz, hogy a nagyapja Magyarországon fegyverrel nagy jószágokat nyert magának; már most az unokája fejedelmi módon él belőle.

A magyar profugus urak sem szűnnek vala a fejedelmet supplicálni és hathatós rátiókkal — minthogy ha szóra kell, akárkit is könnyen elámitánák — a hadi expedícióra indítani. Már a fejedelem elméje egészen reá hajlott vala; de mivel az erdélyi fejedelmek a tanács és ország hire nélkül semmi derék dolgot magokra el nem kezhetnek, a levén

mindenkor egyik condíciója a fejedelmeknek: a tanácsurakat azért convocáltatja, és azoknak proponálja, ugy mindazáltal, ne vennék eszekben azt, hogy Teleki Mihály munkája volna. A tanács sokáig consultálódván, meg egyezének azon, hogy a fejedelem uljön vesztig Erdélyben, s hagyjon békét a magyarországi dolgoknak, nehogy Erdély is a fejedellemmel együtt elveszzen miattok; avagy nem elég siralmas példa-e, mint járanak a minapiban a magyarországi nagy urak, életek, jószágok elvesze. Bolondság volna a törben akadt madárnak körme közé akasztani valakinek ujját, mert amazt sem szabadithatja meg; maga is, elővén a madarász, együtt a másikkal megfogja s megmelyeszti. Méltó volt, hogy a Magyarországból elbujdosott főrendeket befogadják s azokat táplálják, mert az keresztényi kötelesség, s ha tovább is itt akarnak nyugodni, segítjük, protegáljuk, s kézbe se adjuk, ha kéreti is császár, sőt szép szóval, könyörgéssel instáljunk a római császárnak, adjon gratiát nekik, hadd mehessenek vissza hazájokban. Eddig mind szabados a dolog, sőt keresztényi kötelesség a vélek való irlalmasság-tétel; de ha ill nyugodni nem akarnak, és a római császár gratiáját ampletálni nem akarják, jobb hogy egyig csapattassanak ki az országból, menjenek oda, a hova akarják, mintsem, a mint hogy magokat s országokat elvesztették, ugy minket is, Nagyságoddal és az egész országgal együtt veszedelemben ejtsenek. Ugy szeressük felebarátunkot, hogy azalatt magunkot érettek örökös nyomorúságban ne ejtsük; mert könnyű a hadakozást elkezdni, de ha egyszer elkezdjük, még a maradványunk sem éri végét. Különbön is, a francia sokat ígér, keveset praestál; a mig ő ide dobol, eluti a német rajtunk. A magyarországiaknak jó refugium volt Erdély, de ha mi kiszorulunk Erdélyből; vajjon melyik nemzet fogad be bennünket?“

Nem teccék a fejedelemnek a tanácsurak jó tanácsa, mivel már praecupáltatott vala Teleki Mihálytól, és a magyar profugusoktól. Azért országgyűlését hirdete Fejérvárra, hogy

ott közönségesen az egész státusokkal communicálja, remélvén azt, hogy ott jobban véghez viheti szándékát. Azalatt mind Teleki Mihály maga, mind a magyarok szélétében járták és csinálták a státusok elméletét, mindenfelé sok ígéretekkel tévén. Begyűlvén az ország, propositióban beküldi a fejedelem a státusoknak a magyarországi dolgokat; magok is a profugusok memorialét adnak be az országnak, hoszas declarációval akarván elhíttetni a státusokkal, hogy az ő causájokat az ország kezére vegye és manuteneálja. Hoszas discursus után, mikor voxolni kezdének, Beldi Pálra jöven a series, így kezdé el voxát: „Ha csak privatumot kellene respectálni, senki a magyarok dolgaihoz engedelmesebben nálamnál nem szólhatna; holott édes leányomat azok közül valónak, Wesselényi Pálnak adtam feleségül, és azzal magamot s egész házamat szoros köteleességgel coniungáltam vele, kinek atyjának testvérbátyja, a néhai magyar palatinus, ennek a motusnak feje és protectora vala. Mindazáltal, minthogy énnálam nemcsak gyermekeimnél s minden jóvaímnál, hanem életemnél is mindenkor becsüesebb volt hazám közönséges jova s megmaradása: ha mindnyájan jóvallának is a mi kegyelmes urunknak hogy a magyar motusokban elegyítse magát: én egyedül, a mennyiben rajtam állana, ellentartó volnék s vagyok s leszek mind holtig benne; mert semmi jó exitusát nem látom, nem is várhatok egyebet belőle, hanem mind ő Nagysága fejedelmi házának, mind édes hazánkának végső veszedelmét s romlását, a mint minap is a consiliumban bővön declaráltam. Sőt inkább akarom, ma szemem előtt mind a leányom meghaljon s mind a vejem elveszzen, mintsem őmiattok hazám békesége, melyet nehezen, sok pusztulás után Isten, kiváltképen való kegyelmességéből nem régen ada megérnünk, ujjban felforduljon; s valaki velem együtt igaz hazájának tartja magát, Istenéhez s hazájához való obligatiójára kényszeritem, tegye le elméjéről ha mi oly praeconcepta opinioja volna a magyar dolgok iránt; a Magyarországból kőzánkbe buj-

dosott becsületes urakat s főrendeket is kérem, ne busítsák efféle kedvetlen s szomorú consequentiájú dolgokkal sem a mi kegyelmes urunkot sem a nemes országot; ne kívínják a jóért azzal fizetni, hogy ő kegyelmek miatt mi is országostól elveszszünk.“

Mindnyájan a több uraknak is, regalistáknak, vármegyék, székely és szász székek követelnek a lön voxok, hogy a magyarországi dolgokhoz a fejedelem ne nyuljon. És így az országgyűlése Teleki Mihálynak nagy disgustusával elbomlék. Azalatt a német császár is, megértvén mit akarnak az Erdélyben bujdosott magyarok, emberét küldi Erdélyben a fejedelemhez, kérvén azon, ne fogja pártjokat a magyaroknak, ígérvén szép conditiókat s jószágokat a fejedelemnek, ha leteszi magát; Bánfi Dénesnek is, kinek nagy authoritását tudja vala a fejedelmi udvarban, titkon sok ígéretet tőn, és baronátusi titulust is küld neki (mely az akkori időben ritka és becsüs vala), hogy a fejedelem elméletét verje el a magyarok mellől.

Szintén akkor a franciai király is követeket küld a fejedelemhez nagy ajándékokkal és hadfogadásra való bizonyos summa pénzzel, kik a királyi névvel a fejedelmet arra ingerlenék, hogy a magyarok mellett kössön fegyvert, és ő is nagy hadakat küld le Magyarországbán. Ennyi sok ellenkező dolgok között nem tudván a fejedelem magát mire determinálni, tanácskozáván alattomban Teleki Mihálylyal, azt találják fel, hogy küldjön be a fejedelem a portára más egyéb praetextus alatt; a magyar profugusok közül is menjenek be, és próbálják meg a török divánt, ha rávethetik, hogy szabadságot ad a fejedelemnek magyarországi hadakozásra; ne gondoljanak semmit az erdélyi urakkal (a kik megszokták a kényes életet s nyugodalmat, s azért disvadeálják a fejedelemnek a hadakozást), hanem fogjanak hozzá a dologhoz. Mikor a divánban mind a fejedelem kívánságát, mind a magyarokét proponálták, és a császárnak is tudtára adták volna, rövideden a lön a válasz: „Most jó békeségben van az erdélyi fejedelem, üljön vesztog mikor senki

sem bántja; ha valakitől bántódása leszen, hatalmas császár kész mindenkor megoltalmazni. Ha kimegyen egyszer Magyarországra császár akarata ellen, többször be ne jöjön; talál hatalmas császár fejedelmet Erdélyben." A magyar profugusoknak pedig megízenék: „Menjenek ki Konstantinápolyból akár jobbra s akár balra; hatalmas császár holondokkal nem közli dolgát."

Mikor a dolgok így folynának, és látná Teleki Mihály, hogy a magyar dolgokat nem promoteálhatja úgy a mint ő akarná, s a mire a fejedelmet rá venné is, Bánfi s Béli kirontják a kezéből: elvégezé, hogy mind a kettőt leejtse lábokról, azután ő ülven az első lóra, nem kérd tanácsot senkitől, hanem azt fogja cselekedni a mit akar. De mivel az a két úr egymást akkor igen érték vala, lehetetlen vala mind a kettőt egyszersmind elveszteti; azért szokott practicájához foga, és gyűlölséget kezdé hinteni közikbe, tudván azt, ha azokat egybenvesztheti, és egyiket a másikkal lenyomhatja, könnyebb leszen a másikat is utána ugratni. A mint hogy épen úgy is lőn. Teleki azért külsőképen azt téteztvén, hogy mindeniknek igaz barátja, szerénységéhez képest hol egyiket hol a másikat, mind az udvarnál mind házoknál gyakorta meglátogatja, oly okosan mindazáltal, hogy egyik is eszében nem venné a mit akarna. Az alatt hol Bánfi Dénes előtt vádolja Béli: „Ihol — ugymond — uram, kegyelmed volna a fejedelem után első ember Erdélyben, ország generálisa, a fejedelem sógora, nagy familiából álló uri személy, mégis ez a Béli Pál nem akarja kegyelmednek cedálni; az egész székely natio egészen tőle hallgat, őt udvarolják, venerálják; vigyázzon kegyelmed magára, mert a mint én hallogatom, egyáltalában azon igyekezik, hogy kegyelmedet elveszesse." Bánfi Dénes okos ember lévén, nem ad vala elsőben hitelt szavának. Hol ismét Béli Pálhoz menvén, és titkon hitet kívánván tőle, hogy senkinek a mit neki mondana, ki ne jelentené, azt kezdé mondani Bélinek: „Noha nekem Bánfi Dénes sógorom, mindazáltal kegyelmedhez régi köte-

lességem lévén, el nem tagadhatom, mert Bánfi Dénes régóta practikalódik azon, hogy kegyelmedet a fejedelemmel megfogassa, és noha ő vágy az erdélyi fejedelemségre, azért is jártatja alattomban a német császár udvarát, hogy a portától elszakaszsa Erdélyt és német directiója alá ejtven, magát tegyék fejedelemnek, mégis hogy ki ne tudódjék doka, a fejedelem előtt kegyelmedet szüntelen avval vádolja, hogy kegyelmed fejedelemséget sollicitál magának a portán, és az egész székely natiót a fejedelem ellen akarja fellázasztani. Azért, uram vigázz magadra, ha életedet szereted. Kegyelmed régi őshazafia, nagy nemzetből álló úr s miért engedi meg, hogy egy olyan ember, mint Bánfi Dénes, a ki csak a fejedelemmel való sógorságról promoteáltatott, kegyelmed előtt járjon? Ha én úgy volnék mint kegyelmed, így s így cselekedném vele. Sőt azt kglmed elhitesse magával, a mint engemet lát: azon igyekezik, hogy a kegyelmed feleségét is kegyelmedről elidegenítse, melyben is micsoda politiaja legyen, kglé bölcsen általértheti."

Semmi a Béli Pál máját úgy meg nem szurta vala, mint a feleség felől való emlékezet, mert már annakelőtte is volt holmi gyanósága az iránt, mintha Bánfi Dénes Béli Pálnét szeretné, noha abban semmi nem volt; mert Béli Pálnéban voltak ugyan egyéb fogyatkozások, de különben tiszta jámbor életű asszony volt; hanem Bánfi Dénes nagy nyájos ember lévén, s a szép asszonyoktól nem is gyűlölvén, kivált ittas korában minden szemérem nélkül az asszonyokhoz kapdosott, s Béli Pálnét is egykor táncz közben meg találta volt csókolni, kit az inasa Béli Pálnak meglátván, az urának megmondott; azolta mind nehezelt érette.

Már a Teleki Mihály practicája mind a Bánfi Dénes szívében Béli Pál ellen mind ennek a másik ellen alkalmas gyűlölséget szerzett vala; mégis a két nagy okos tanácsos bölcs emberek eszékben nem vevék magokat hogy mit akar Teleki Mihály, mert amaz, mindeneknek a mit mond vala, hit alatt mondja vala, hogy a feleségeknek sem mon-

danák ki. Végre kifokaszták egymás ellen való nehézségeket; mert Fejérvárat a fejedelem asztalánál mulatván, és felkelvén s fennálva is iván a fejedelem, szokása szerént, velek, történék hogy mind a kettő egy ablakban mene; ott egymással beszélgetvén, minthogy Bánffy negédes kevély ember vala, azt mondja Béliinek: „Miért nem becsülsz engemet, Béli Pál? Én volnék azért az ország generálisa. De hited el magaddal, ha mind így foly a dolog, bizony általesünk egymáson,“ Béli Pálban is felforrván az indulat, elszégyelvén magát a fejedelem és urak előtt Bánffy Dénes szavain, azt feleli: „Hidd el, Dénes, nehéz székelly vagyok, ha felülshetem rád, megnyomlak úgy, többször fel nem emeled a fejedet.“ Többre is mennek vala akkor, de a fejedelem közikben szóla: „Csodálkozom kegyelmeteken, mit bolondoskodtok, igyatok most, inter pocula non sunt seria.“ Így akkor lecsendesedének.

Lőn ilyen casus is a tájban: gróf Csáki László vadászatot szeretvén, sokat is praesumálván magának, s nehezeltvén azt hogy őneki nem igen adatik promotiója, noha Bánffy Dénesnél magát, maga ítletele szerént, érdemesebb személynek tartaná, hogy bosszúságot tegyen Bánffy Dénesnek, feles puskásokkal és ebekkel épen a bonczidai erdőre mene vadászni, a kit Bánffy Dénes nagy tilalomban tart vala. Meghallván Bánffy Dénes a gróf ottlételet, csakhamar szolgálait, puskáisait és a körülakó nemességet, mivel Kolosvár megyei főispán is vala, fegyveresen egyben hivatván, kimegyen az erdőre, a hol már Csáki László, feles vadakat veretvén, egy helyen megszállott vala, enni akarván. És ott Bánffy Dénes körülvételi a maga mellett való puskásokkal, köszönvén neki: „Jó napot kegyelmednek, gróf uram; kié ez az erdő?“ Csáki László monda: „Kegyelmedé.“ „Hát miért gróf uram, kldl itt hatalmaskodik?“ „Nem hatalmaskodom, ugymond; biztomban jöttem ide.“ Bánffy Dénes mond neki: „Inmár menjünk be Bonczidára ebédre.“ Amaz nem akar, Bánffy Dénes akarata ellen is beviteti, és ott ebédelvén Bonczidán, azután elbocsátatja. Az utban a

míg mentenek Bonczidára, gyakran mondotta Csáki László: „Protestállok kegyelmetek előtt, egy grófot árestállatott Bánffy uram;“ Bánffy Dénes nevetéssel mondotta: „Nem árestum, Isten oltalmazzon, hanem atyafiságos ebédre való invitatio.“ Elég az, hogy Csáki László azon dologért halálos ellensége lőn Bánffy Dénesnek és nagy eszköz vala Teleki Mihály után a Bánffy Dénes halálában.

Bánffy Dénes azalatt naponként nagyobb nagyobb splendorral kezdé a maga udvarát nevelni, úgy hogy a fejedelem udvarát adaequálja vala, nem számmal mint pompával, maga is mindennap fejedelmi köntösökben mutogatja vala magát, kivált minekutána a baronátusi titlust publicáltatá; a több urakat, főrendeket pedig contemnálni kezdé; a mely szegény nemes emberek közel laktanak jószágaihoz, azoknak jobbágyokat, jószágokat erőszakkal is el kezdé foglalni; mikor utazott, nagy készüllettel és sok hintókkal, társzekerekkel járna, akarmely nemesemberek lovait, ökreit vectura alá elvitette, sőt afféleért panaszlókat erősen meg is verette. És mivel a kolosvári kapitányság autoritása kezében vala mind a somlyai kapitánysággal együtt, feles vítez emberek levén directiója alatt, a váradi basával is keveset gondol vala, ki, pogány módra, a hódoltságot naponként kilyebb akarván terjesztetni, Bánffy Dénes pedig nem engedvén: abból közöttök sok veszekedések támadtanak, és a basa mind a budai vezér előtt, mind a portán vadoskodván Bánffy Dénes ellen, a fejedelemnek s az országnak gyakran sok busulása s költsége esett a miatt, hogy a török udvar elméjét megcsendesítse. Noha sokszor megintették Bánffy Dénest, hogy annak a nagy keménységnek hagyjon békét, mert a hatalmas nemzetet irritálván, az országot igen könnyen veszedelemben ejtheti: de ő sem a fejedelem, sem az ország intésével nem gondolván, minden dolgokat maga fejtől egyedül akar vala igazgatni. Az is igen nagy gyűlölséget szerze Bánffy Dénesnek, hogy a porta a fejedelem s az ország sok instántiájára resolválta magát, hogy Zólyomi Miklóst kiküldi Erdélyben, ha a fejedelem hit

alatt assecurálja hogy bántódása nem leszen és confiscált jószágait visszaadják; a mint hogy az ország kész vala assecurálni s a jószágit is visszaadni, hogy annál inkább Zólyomit bevehetnék Erdélyben, s a porta ne kereskednék vele az ország nagy költségével. De a gyalui szép uri jószágát Bánfi Dénes obtineálván, semmiképen kezéből kiadni nem akará, a szamosújvári egész jószágot kérvén értele cerében, mely a fejedelem sustentatiójára levén deputálva, az ország nem adhatja vala. De egy dolog is úgy meg nem érta Bánffinak, mint hogy Szent-Páli Ignác udvarházát, praetendálván hogy amannak holta után az ő feleségét illetné vérre, a dotalista kezéből nemcsak hatalmas kifogallá, noha az egész ország instált a szegény özvegy asszony mellett, hogy via iuris procedáljon ellene, avval nem gondolván, rá küldvén az udvarházra, fundamentomából kihányatá, azt mondván: tegyen róla az ország, ha bánja, s építse meg a házat. Az is megszúrta az emberek szemeit, hogy fejedelmi módon udvari gyalogokat fogadott, és mind házait azokkal strázsáltatta, mind utazásában azok voltak mellette; a tanács hire nélkül a hová akart mindenfelé expedíaltatot, követeket küldött, egy szóval mindennekben nem úgy viselte magát mint privátus ember. Mely dolgaival igen sok gonoszakarókat szerze magának és sokan irigykedvén reája, sokan pedig félvén tőle, veszedelmét kívánják vala.

Látván azért Teleki Mihály, hogy csaknem az egész ország elidegenült Bánfi Dénestől, és mindnyájan panaszolkodának ellene, eszében vevé hogy könnyebben férhet Bánfi Dénes rontásához mintsem a Béli Páléhoz, a ki is noha nagy méltóságban és uraságban volna, de sokkal csendesebben s mértéktelenebben viseli vala magát Bánfi Dénesnél, megbecsülván az ország rendeit, azok is megbecsülök és igen kedvelik vala. Teleki Mihály nem késék sokat, hanem valójában hozzá foga a dologhoz, és már nemcsak Béli Pálnál, hanem a több uraknál is insinuálván magát, szüntelen vádolja vala Bánfi Dénest, a fejedelem előtt pedig, mind maga s mind Na-

láci István által, ki a fejedelemnél kedveségben vala és már napról napra nevededik vala becsületében, hopenestere levén a fejedelemnek, és a portára is egynehány izben járván követségre, mind peng Székely László által, ki postamester vala, éjjel nappal nehezíti vala a Bánfi Dénes ellen való dolgokat. Ez a Székely László nem régen jött vala be Erdélyben Jenő vidékéről, kinek az apja Teleki Mihály atyjának jószágiban tisztartója levén, a fiát, Székely Lászlót, maga mellé vevén, a fejedelem udvarában commendálá, és postamesterségre, azután tanácsuraságra is promoveálá, csak azért, hogy maga creaturái legyenek szüntelen a fejedelem mellett, és vigyázzanak a Teleki Mihály dolgaira, hogy valaki távollétében, a fejedelem elmejét elene haragra ne indítsa. Naláci Istvánt is hasonlóképen promoveálá. És soha nem is távoztak az udvartól, hanem mikor Teleki Mihály udvarnál nem volt, vagy Naláci István vagy Székely László szüntelen ott forgódott, és senki miattok nem fért a fejedelemhez, hogy Teleki Mihály istentelen factiót aperiálná, mivel különben is a fejedelem-asszony, oda hajtván könnyen az urát a hová akarta, Teleki Mihálynak, mint atyafiának, nagy patronája vala.

Már a fejedelem elméje is teljességgel Bánfi Dénestől elidegenült vala, midőn a feljebb említett személyek remonstrálnák, hogy Bánfi Dénes, mind a német császár udvarában nagy tekintetben levén, mind az országnak nagyobb s fegyveresebb népe s erősségei a véghelyekkel együtt kezében levén, és mind fényes udvara népével, mind egyéb készületeivel arra mutatván, hogy mostani uri állapotával meg nem elégednék, minden intentiója az volna, hogy magának fejedelemséget szerezzen, és ha a török portán véghez nem viheti, a német császár erejével obtineálja; nem is egyéb okért tart szüntelen való levélbeli correspondentiát a német udvarral (mely tilalmas az erdélyi uraknak), hanem hogy utat készítsen magának a fejedelem ellen való rebellióra. Ezek noha merő istentelen hazugságok voltak, mert soha Bánfi

Dénes az erdélyi fejedelemséggel nem álmadozott, de a jámbor együgyű fejedelemmel igen könnyen elhitették, mert ő az életét sem féltette úgy, mint a fejedelemséget. Ezt a practicát pedig oly titkon forralák, hogy annak semmi jelét a fejedelemszenny eszébe ne veheték — úgy is akarák, mert tudták, ha a fejedelemszenny valamit megsajdít a dologban, kirontja kezeiből — sem pedig Bánfi Dénes nem tudta. Melynek is oka a vala: noha sokan tudták már, de mivel a nagy kevélységeért senki nem szerette, nem igyekezett azon, hogy kijelentse neki mi következék reája.

Midőn Teleki Mihály ennyire vitte volna Bánfi Dénes ellen való dolgot, tudván hogy, ha Béli Pál contrarius lesz, semmire nem mehetnek mistta: alattomban a fejedelemmel úgy végezének, hogy a fejedelem, Bánfi Dénes ellen való akaratát tegye írásban subscriptiója s titkos pecsété alatt, mely írással Teleki Mihály menjen el Béli Pálhoz és vele subscriptáltassa, annakutána a több urakat rendre eljárván, azokkal is subscriptáltassa. Teleki Mihály, mintha egyéb magános dolgai volnának, Béli Pálhoz elmegy, ki akkor Bodolán a maga várában vala; beemenvén hozzája, mondja, hogy csak magával volna igen nagy dolga, azért még a külső palotáról is minden embert kiküldvén, sőt az udvaron is fegyveres gyalogok strázsálván hogy senki közel az ablakhoz ne mehessen, megmutatja a fejedelem levelét, és kéri hogy azon ligát Bánfi Dénes ellen approbálja s subscriptálja. Amaz, noha már egy darab időtől fogva ugyan Teleki Mihály factiója miatt Bánfi gyűlölni kezdte vala, mindazáltal olyan nagy hazafianak romlását, kivált azon az uton, semmiképen jóvalni nem akarja, sem a ligát s subscriptálni. Teleki Mihály felkel és térdre esik Béli Pál előtt, s kezét az ég felé felemelvén, azt mondja: „Esküszöm az élő mindenható Istenre, a ki idvezségemet úgy adja meg, életemet, feleségemet, gyermekeimet úgy boldogítsa, hogy én, uram, kegyelmednek igaz tökéletes barátja és szolgálja vagyok. És mivelhogy tudom Bánfi Dénesnek minden intentióját, hogy kegyelmedet

egész házával együtt el akarja veszteni, azért jelentem meg kegyelmednek: ha maga életét, gyermekeinek, feleségének megmaradását szereti, praevenisálja a magára következő veszedelmet, és subscribálja ezt a ligát; különben én megmeatem Isten előtt is a lelket, mert a mit mind a kegyelmed jóvára, mind a fejedelem és az ország megmaradására tudtam, magam veszedelmével sem gondolván, kimondottam.” — Béli Pálné, mint-hogy okos gyanós asszony vala, noha a dologban semmit sem tudott, de mind azelőtt Teleki Mihálynak az urához való gyakor járását nem jóvalván, mind pedig a mostani oda-jöveteléhez és titkos beszédéhez gyanakodván, alattomban igen lassan az ajtóhoz mene, és fülét a kolcs lyukához tartván, noha csak suttogva beszélnek vala oda be az urak, megérté hogy Bánfi Dénes felől beszélnének, és a kolcs lyukán benézvén, meglátá hogy az ura előtt Teleki Mihály térdre esett. Megijedvén az asszony, kiáltani kezdte: „Uram szerelmes uram, szívem uram, ne adj hitelt a Teleki Mihály szavainak, mert bizony megcsal s elveszt tégedet is.” Amazok oda be conturbálódván, felkel Béli Pál, megnyitván az ajtót, mondja a feleségének; „Eredj dolgozra ha asszony vagy;” amaz pedig annál inkább kezdte könyörgeni: „Szívem uram, a hatalmas Istenért, ne higgy ennek a gonosz embernek: mert hallám én hogy Bánfi Dénes ellen akar most ingerleni; de ha azt elteheti általa láb alól, bizony tégedet is elfogyat. Vajh ki jól ismerem én Teleki Mihályt; ne hidd akárminnt esküdjék, mert nincs nála jó lelkiismeret; itt vagyok, ha megölsz is, lássad, de nem jóvalom dolgozatokat.” Teleki Mihály elszégyelvén magát, nagy haraggal mondá: „Ha az én feleségem ezt cselekedné velem, kiverném a szemét is az agyából; mikor valaki az én megmaradásomra nekem jó dolgot mondana, megköszönném inkább neki, mintsem ezeket engedném meg hogy a feleségem rajta elkövetné.” Béli Pál megrigatván feleségét, az asszony nagy sirással s átkozódással visszamegyen; amazok esmét bezárván az ajtót, addig esküvék Teleki Mihály, le-

család lábáról a nagy okos embert, és subscribáltatá vele a ligát, oly conditióval mindazáltal: hogy nem ellenzi ha Bánffi Dénest megfogják, de meg ne öljék, hanem törvény szerént procedáljanak ellene. Teleki Mihály szerint procedáljanak ellene. Csáki Lászlóhoz, a kit igen könnyen rávön, mind a vadászatban rajta esett boszuságért, mind pedig alattomban örül vala azon, hogy olyan nagy református uri ember veszedelemben esék. Onnan a Haller és Bethlen urakhoz menvén, azok is rá hajlánek, mert Bánffi Dénest mindnyájan gyűlölék vala.

Ezek így véghez meúvén, a fejedelem a tanácsurakat udvarhoz hivatja; Bánffi Dénes akkor oda ki Somlyón levén, a váradi törökkel való controversia eligazítására. Mindnyájoknak a teczék, hogy mivel Bánffi hatalmas ember volna és sok fegyver volna kezénél, ha erdélyi törvény rende szerént evocáltatják, nem compareál, sőt ex desperatione fegyverhez nyulván, és vagy a török vagy a német udvarhoz folyamodván, rossz dolgot fogna elkövetni, annakokáért a székekységnek parancsoljanak alattomban, és fegyveresen reá menvén, valahol találják fogják meg, azután revidéálják dolgai. Így ronták meg a nemesi szép szabadságot; mert a magyar törvény szerént akármi vétekért, hanemha in loco delicti találának, nem volna szabad senkit megfogni még citatus et juridice convictus nem volna, melyre mind a három natio az unióban, mind a fejedelem a maga conditióiban, mind a tanácsi rend a maga hivatalában erős hittel vala köteles; így vetének kötelei mind a magok, mind a posteritások nyakában; s azon a rossz uton veszének el magok is rendről rendre azután, a mint ide alább meghalljuk, s késő s haszontalan megbánással véve eszékben magokat.

Valának akkor főkapitányok: Háromszéken Nemes János, Csákbán Daczó János, Udvarhelyszéken Bethlen Miklós, Marusszéken Kornis Gáspár; ezeknek parancsolat adaték, hogy a vitézlő rendeket felvevén, kijöjjenek. És mivel Torda vármegyében, Koppándon, Vitéz Gábor a fiát keresztelteté vala, a hová

komának Bánffi Dénes feleségétől invitáltott vala: a hadak kiérkezvén, egyenesen oda menének. Bánffi Dénesnek hire esvén benne, elszalad, a feleségét pedig minden vele valókkal együtt felpraeddálják s elfogják sőt meg is ölték volna azok a tatárnál kegyetlenebb székeley popule, ha Kornis Gáspár a magán levő hoszu mentejével be ne takarja s úgy ne oltalmazza meg. Onnan a hadak ki-oszolván Örményesre, Bonczidára, Bánffi Dénes jószágiban, szörnyű praeddálást cselekesznek, a drága uri fejedelmi köntösöket egymás kezében összeszaggatván, az ezüst, találat, nem tudván a paraszt had mire való, egybeolvastván s golyóbisokot öntvén belőle; egy szóval, minden kémclés nélkül valamit kaphattanak a jószágiban, mind eltakarították, és sok szegény bestye kurvaia gazdagult meg belőle. Nevetséges dolog történt Bonczidán; mert egy székeley a pinczében sokat iván s megrészegedvén, hordókkal levén a méz a pinczében, a hordókat pedig felvagdvalván, a méz kiomlott a földre, a részeg ember eltántorodik a mézben s egészen belé keveredik, onnan kijöván, a mint a tonnából a puskapor kiomlott, abban is eltántorodik s belé keveredik, és a mint a derékajokot egyben hasogaták vala s sok tollu bevervén a földön, abban is bele dől, s a mézre rá ragad a sok tollu. Ilyen iértőztató módon a grádícson le akarván jöni hogy lovához menjen, az udvaron levő székekelyek meglátván s nem tudván mi szerzet, elijeszitük egymást: „Ihol jő — ugymond — a Bánffi Dénes ördöge,“ és már futni kezdettek vala, ha a részeg ember meg ne szólítsa őket, segítségre híván, hogy tisztítsák ki a sok tolluból, mézből s puskaporból.

Teleki Mihály, hogy inkább semmi gyanóság ne legyen a fejedelemasszony előtt elene, mintha ő dolgo volna a Bánffi Dénes ellen való liga, a fejedelemtől kikérczelt vala Kővárban, míg ezek a dolgok megesének; mindazáltal Csáki Lászlót megtanította vala mit cselekedjék: Hogy, ha Bánffit elfoghatják, mindjárt öljék meg, ha pedig elszalad, a feleségét vigyék Bethlenben, Béli Pál várában. Azt pedig azért cselekedte, hogy inkább az

emberekkel jövendőben is elhitesse hogy Béli Pál factiójából estenek mind azok a dolgok; különben is általlátta Teleki, ha fiscalis várakban viszik, a fejedelemszenny által onnan könnyen kiszabadulhat.

Bánfi Dénes elszaladván, akkor veszi észében magát, hogy ebül van dolga. Kolosvárra bemenvén, a praesidiumot mind convocáltatja, sőt a somlyai katonáknak is megparancsolja hogy bejöjjenek, a vármegyékre is mindenüvé parancsol hogy felüljenek. A mint hogy csakhamar nagy had gyülekezék mellette, a kik is jóvaljék vala hogy menjen rá az ő jószágiban quártélyozó székelységre, kiket is könnyen felverhet, azután a maga dolgait jobban megcsinálhatja. Ő magában sokat tanácskoztatja, nem tudá magát determinálni, mert a vitélő rendek tanácsát sem jóvalja vala, gondolván, hogy az egész székelység a fejedelem és ország hívségében levén, azok ellen a fizetett haddal magát meg nem oltalmazhatja, és ha fegyvert fog az ország ellen s succumbál, ugyan valóban rebellisnek pronounciáltatik és condemnáltatik. A törökhöz sem bizatik vala, mert mind a portán ellene nagy nehézség vala, mind a budai fővezér és legközelőbb a váradi basa halálos ellensége vala, a ki nemhogy felvenné causóját, sőt inkább veszedelmét is munkálódná. Legjobb lesz vala, ha kevesed magával Magyarországra kimegyen vala, és ott megvonnán egy ideig magát, onnan jártatja vala dolgát, mert ugy könnyebben véghez vihette volna, sőt a német császár is kétség kívül patrocinált volna neki. De ő nyavalyás, bizván mind ahoz, hogy semmi halálra méltó dolgot nem cselekedett, és ha mi fogyatkozások volnának benne, azokért már megfizetett feleségének rabságával s annyi jóvainak elpraedaltatásával, remélvén hogy a fejedelemszenny is, könnyen bírván a fejedelemmel, gratiát szerez nekie, sőt az ország is megelégedvén ilyen rajta történt szerencsétlenségével, tovább nem continuálná ellene való nehézségét: a maga megmaradására való utat elveszté, és szabad akarata szorént, gonoszakaróinak magát kezében ejtő s elveszté.

Kolosvártart létében az akkori unitárius püspököt, Koncz Boldizsárt hivatá, kérdvén tanácsot tőle, mit kellene cselekedni, holott neki nyilvánvaló igazsága vagyon, és ártatlan levén, 'nem tarthat a törvénytől. A püspök rövideden azt felel: „Nagyságos uram, én elhiszem hogy Nagyságodnak igazsága vagyon; mindazáltal mostani időben minden dolog megeshetik.“ Mivel annakelőtte való időekben, az unitarium templom kerítése mellett épített áruló boltokot a város el akarná venni az ecclesiától, és a püspök Bánfi Déneshez mint kolosvári kapitányhoz, felmenne s panaszaná, hogy nyilvánvaló igazságok ellen akarná a város elvenni: azt felelte vala Bánfi Dénes: „Édes püspök uram, én elhiszem hogy kegyelmeteknek igazsága van a boltokhoz, de mostani időben minden meglehet.“ Minden ember azért magára vigyázzon, és boldog állapotában ugy cselekedjék más megszorult emberrel, hogy őneki is boldogtalanságában hasonló kölcsönnel ne fizessenek.

Megértvén a fejedelem a tanácsesal együtt Bánfi Dénes elszaladását és a végbeli hadaknak mellette való ülését, igen megütökének rajta. Azért mindenfelé az ország Rendeinek kemény parancsolatot küldé ki a fejedelem, hogy oly készülettel legyenek, mihelyt második parancsolat érkezik, a fejedelem mellett felüljenek; a végbeli hadaknak is commissio mene a fejedelem és tanács [neve alatt, hogy mindjárt letegyék magokat és Bánfi Dénes mellől elálljanak, különben notában incurrálnak; Bánfi Dénesnek pedig megízenék, hogy, ha magát megadja, törvény nélkül bántódása nem lenne, hanem országgyűlésében dolga eligazodnék. A végbeli hadak, kik addig ugy gondolkodnak vala, hogy csak Béli Pál magától költötte volna fel a székelységet Bánfi ellen, megértvén a fejedelem és a tanács akaratát, eloszlának Bánfi Dénes mellől, Bánfi Dénes pedig árestáltatván, a felesége mellé Bethlenben vitétek.

Megsajdította vala Béli Pál, hogy Bánfi Dénest Bethlenben akarnák az urak küldeni, és mivel azt is felette nehezelti vala, hogy a feleségét oda vitték, mivel abból a kik a dol-

got nem tudták, úgy gondolkothattak, mintha egészen egyedül Béli Pál volna oka a Bánffi Dénes rabságának: előre megparancsolta Bethlenben levő kapitányának, be ne engedje oda vitetni Bánffi Dénest, mert bizony elűteti a fejét érte. De a fejedelem az ellen commissiót küldvén s keményen parancsolván, nem lőn mit tenni a kapitánynak, be kelle bocsátani.

Bánffi Dénes már rab lévén, a fejedelem országgyűlését hirdete Fejérvárra, és a Statustok előtt proponálták Bánffi Dénes dolga. És noha mind maga a szegény rab ur sok instantiával azon könyörgött, mind magának Béli Pálnak a volt egyenesen a vox, hogy mivel már kéznél vagyon Bánffi, a hadak szálljanak le, és a jó rend szerint evocáltatván a gyűlésre, jó custodia alatt hozattassék az ország eleibe, s a director agálván ellene, lássák meg: mivel mentheti magát, s annakutána úgy tegyenek törvényt reája; de Teleki Mihály s a kik többen vele egy factióban valának, a fejedelmet elvevék róla, megijesztvén, ha vagy az uton mikor a gyűlésre hozzák, vagy másképen el talál szabadulni, az utolsó tévelygés nagyobb lenne az elsőnél. Másoknak is, mint Horváth Kozmának, és vele együtt több erdélyi törvénytudó igaz hazafiának, a teczéke vala, hogy jelen legyen Bánffi Dénes mikor perlik: — de praevaleála a Teleki factiója, és harminczkét punctumokat írának, melyekkel vádolták, s az itélőmester Sárpataki Márton által extradátaltatván, azt küldék postán Bethlenben hogy replicáljon azokra. Melyekre noha alkalmasint resolvála, de visszahozván a punctumokat a resolutióval együtt, vox szerint megnotázták. A vádak többire afflékből állottak a melyeket feljebb megírtam: hogy nagy fastussal viselte magát, privatus emberhez nem illendő splendorral járt, a fejedelmet, országot nem becsülte, sőt szidta, mocskolta, a nemesembereken sok potenciákat cselekedett. Ezekben ugyan volt is vétke szegénynek, de fejedelemségkeresést nem bizonyíthatván reája, nem is tették a punctumok közeiben.

Már csak a vala héja, hogy a fejedelem confirmálja Bánffi Dénes ellen való sententiáját a Statusoknak; de tartván attól, hogy a fejedelemasszony az urát elveri róla, ujjobb practicához nyula Teleki a mellette valókkal, és a fejedelemasszonyra annyira felingerlék a fejedelmet, hogy egynéhány napokig még a házában sem mert a fejedelemnek menni a felesége. Azalatt a fejedelemmel subscribáltatván a sentenciát, Csáki Lászlót expedíálák Bethlenben, hogy Bánffinak fejét elűttesse. Ki is felette postán mindenütt éjjel nappal üggetést nyargalást sietvén, és nemesemberek, papok lovait is postára elvevén, Bethlenben érkezik későn éczaka. S bebocsáttatván a várban, a kapukot felvonatá, s erős strázsát rendelvén, megparancsolá, senkit híre nélkül be ne bocsássonak, és mindjárt Pataki Istvánt a kolosvári reformatus professort, ki Bánffi Dénes mellett vala, beküldé, hogy a rab urat felköltse s imádkoztassa, mert mindjárt meg kell halni; és mivel hóhér nem vala, egy hitván vak cigányt hívata elé, s azt megtergítvén s megajándékozván, rávevé hogy élüsse a fejét az urnak.

Pataki István bemenvén a házban csendesen, fel akará költeni az urat, hogy a felesége, ki mellette fekszik vala, eszében ne vegye; de azalatt amaz is felébredvén, deákul mondja neki: „Nagyságos uram, keljen fel Nagyságod, s készüljön a halálhoz, mert el jött Csáki László a sentenciával, s meg kell halni Nagyságodnak.“ A felesége gyanakodván, hogy deákul beszélőnének, valami rossz hír érkezett volna, tudakozni kezdé, és noha sokáig tagadák mind ketten, de utoljára csak ki kellemondani, mert rövid vala az idő. Az asszony, minthogy azelőtt gyenge félelmes asszony vala, hallván a dolgot, elájul, és a más házban beviszik, az úr pedig buzgóssággal imádkozván, mikor megparancsolnak hogy csak jőne ki, egy hálóméntet vetvén csak nyakában, ingben, lábravalóban s papucsban kijöve a pitvarban; ott egy szőnyeget terítettek vala le, melyet háromszor is megkerülvén, nem akar vala letédepelni, de Csáki László megriogata: „Uram, ennek meg kell lenni!“ Pataki

István pedig túl biztatván és vigasztalván, nagy nehezen letérdepelék. A cigány, ki nek azelőtt aféle actiója nem volt, elijedvén olyan nagy uri embertől, reszketvén a keze, nem tudá clútni a fejét, hanem mikor két háromszori vágás után a földre ledőlt volna is a szegény úr, ott is marczongolta. Mondják azt is, hogy Csáki László kiköszürlette volna a kardnak életét, hogy kinosabban haljon meg az úr, de a nem bizonyos.

A fejedelemasszony megértvén, hogy a fejedelem subscribálta volna a sententiát, és már Csáki László készülne, hogy elvinné, nem gondolván semmit urának haragával, bemegy a fejedelem házában, s térdre esvén, nagy busultában azt mondja: „Átkozott ember, ne ontasd ki az ártatlan vért!” A fejedelem, mivel levis ember volt és hirtelen megharagutt s akkor megölte volna az embert haragában, de mindjárt elmúlt haraga s szépen szólott, látván a fejedelemasszonynak dolgát, megszanja s mondja neki: „Ahol gratiát adok az egycezer bátyádnak, küldd el hamar utána.” A fejedelemasszony csakhamar megiratván a gratiát, egy étekfogónak nagy ajándékokat ígervén, és a fejedelem lovászparipái közül négyet adván oda utjának continuálására, elküldé Bethlenben. A ki is úgy ment, hogy két ló megdögölt az erős utazásban. El is érkezett vala, hogy épen akkor vitték volt ki az urat a fővételre, de mivel éczaka levén, a kapun be nem mehettek, a míg Csáki Lászlóhoz felmentek s megmondották mi dolog; addig megholt vala a szegény Bánffy Dénes. Küldött vala egy végbáronsyt is a fejedelemasszony, ha azalatt megölnék míg az étekfogó elérkeznék, abban takarnák a testét, abban is takarák, és ugyanott a bethleni templomban, alacson módon eltemették, s sok esztendeig a temetésénél való föld színén buzgott fel a vére.

Igy lön vége Bánffy Dénesnek Teleki Mihály factiója miatt, a ki noha sok excessusokat cselekedett, a melyekért méltó lett volna ugyan megrántani a zabolát szájában, s egy kevésség leültetni s megismertetni magával magát, melyet is egy ország könnyen véghez

vihet vala; de megöletni, még penig hóhér keze által, kereszténység ellen való dolog lön. És az ő halálával felfordula az erdélyi szép békeség, s minden rossz dolog következék, s valakik az ő halálában részesek valának, egymás után mind szerencsétlenül járnának, sőt a mennyi gonoszakarója s irigye vala életében, annyi szánója s keserülője lön holta után, s az egész ország nagy kárával tapasztalá meg annak az embernek veszedelmét.

A mely javait a székelylek el nem praedálták vala. Fogarasban hozák a fejedelem tárházában, és mivel az atyám vala fogarasi kapitány, megparancsolá a fejedelem, a komornyikkal együtt bemenjen a tárházban, mikor a Bánffy Dénes pénzét beteszik. A pénz volt mintegy nyolczvan ezer forint, melyet is azután a feleségének visszatdanak, minekutána az ura halála után elbocsátották volna, circumscribálván articulariter a fiát Bánffy Györgyöt, ki annakutána erdélyi gubernator lön, de akkor kicsiny gyermek vala, az ország, hogy mi formában educáltassék.

1675. Bánffy Dénes halála után Teleki Mihály kezére vette vala a gyepőt, de mégis nem folytak vala minden dolgai úgy a mint kívánja vala, mert Beldi Pál nagy okos úr levén, nem engedi vala meg; Teleki Mihály azért minden practicáját arra kezdé fordítani, hogy Beldi Pált is eltehesse láb alól. Alattomban azért azt kezdé vizsgálni, kik volnának gonoszakarói. Eszében veszi, hogy a Bethlen urak közül Bethlen Gergely, Bethlen Farkas és Elek neheztelének Beldi Pálra a bethleni jószágért, mely iránt processust is indítottak vala Beldi Pál ellen, de semmi igaz jusok nem lévön hozzája, belé sulének; Mikes Kelemen pedig, a ki szívvél lélekkel keresé vala magának a promotiót, s kivált a székelylek között becsületet akar vala szerzeni, de Beldi Pál miatt nem férhete hozzája. Ezekkel azért egybeköté magát, s azon tanácskozának, miképen ejthessék meg Beldi Pált. Ugy reménlik vala a Bethlen urak, hogy a bethleni jószágot elkapathatják; Mikes Kelemen pedig a Beldi Pál romlásából magának uraságot kaphat. Úgy is lön.

Ebben az esztendőben, midőn a franciaí király, mind a spanyol király ellen Hispaniában, mind a császár ellen az Imperiumban nagy armádákát készített volna, és az imperiumbeli electoralis Treviris városát per factionem elfoglalta volna; a császár is, maga armádáját expediálván ellene, szerencsésen triumphál a francia ellen kézzeri ütközetben. Az első harczon elesik a híres franciaí general Thurenne, testét a király Párisban vitetése, s a királyok temetőhelyében nagy királyi pompával eltemettetése, dicsőséges epithaphiumot íratván feje felében. A második harczon general Crecqui commendója alatt levő francia egész armáda megveretik, és a harcz után Treviris város is véres ostrom által a császár armádájától megvéttetik.

1676. A német császár hadai Felső-Magyarországban a kurucokat vadászván, és megértvén hogy Debreczenből a kurucok számára sok élel és egyéb egyetemeseket adtanak volna, ráútván a szegény debreczeniekre, felpraedálják a várost, és megbecsülhetetlen sok praedával megrakodván, onnan elmennék. Noha nem vala semmi vőtek a debreczenieknek, mert ők mezővárosban lakván, nem ottalmazhatják vala különben magokat, ha mindenik félnek kedvét nem keresnék. Nem is lőn Magyarországon egy városnak is annyi nyomorúsága; mert a töröknek külön adóztak, Erdélyben külön contribualtanak, a kurucz ha beszállott, azt interteneálniok kellett, a németet hasonlóképen; mégis az Istennek oly kiváltképen való kegyelme volt rajtuk, hogy annyi változások között is el nem pusztultanak.

Meghala a római császárné Claudia Felicitás Erdélyre penig Magyarországból morádly égetők²¹⁾ bocsátattnak, kik felesen eloszolván az országban, falukon városokon gyujtogatni kezédnek, és mindenfelé nagy károkat tevének, mivel tavasszal különben is száraz szelek járván, ha csak egy házát is meggyujtottak, egész faluk égtének el mialta, kivált Segesvár városa majd egészen elége mistok, sok emberek fulának meg a tűzben füstben. Nagy bódulás vala mindenütt

az országban; a fejedelem a tanácsesal együtt mindenfelé parancsolának, hogy a tisztek vigyáztassanak és azokat a gonosz embereket fogdossák meg; meg is fogának benne, és midőn szépen ki nem akarnák mondani ki akaratából jötenek be Erdélyben, megkínóztatván, azt fateálák, hogy a német generalisok sok pénzzel fogadták volna meg őket a végre, hogy Erdélyben bejöjjenek, és itt a városokat felégessék, hogy annál inkább a fejedelem és az ország a magyarországi kurucokat ne segéljenék és Erdélyben is ne patíálnák.

Mikor már Teleki Mihály Béli Pál ellen is megcsinálta vala némely uraknak elmejét, mesterségesen rá vevé azokat, hogy a fejedelem előtt deferálnák; mert ha ő hozza elé a fejedelemnek, csak azt gondolná a fejedelem, hogy ránkorból cselekszi s nem lesz olyan foganatos a vád; de csak ők kezdjék el, annakutána ő is minden tehetségével toldani fogja. Bethlen Miklós még akkor ifjú ember vala ugyan, élvén az atyja, az öreg Bethlen János, de már is nagy tekintetben vala az egész ország előtt az ő nagy tudományaért s eszeért és sok országokban való járásaért s experientiajaért; kinek is nagy elmejét Teleki Mihály látván, s megértvén azt is, hogy mind Bethlen János, mind a fia Bethlen Miklós, Béli Pálnak kedves emberei volnának, és gyakorta az országgyűlésében, kivált mikor a magyarországi causa előfordulna, melyet Teleki Mihály igyekezék vala promoveálni, Bethlen János és Bethlen Miklós böles discursusokkal s voxokkal az egész ország elmejét a magok tezésére hajtánák; járulván az is hozzája, hogy a több Bethlen urak is, noha egy familiából valók volnának, Bethlen Miklóst gyűlölnék, melyre maga is szolgálata alkalmatosságot, mert a maga nagy elmejét kelletténél inkább becsúlván s másokkal is becsültetni akarván, a több Bethlen fiakat, kiknek esze nem érkezik vala a Bethlen Miklós elmejéhez, contemnálja vala; azért elvégezzék, hogy Bethlen Miklóst is Béli Pállal együtt megejtsék.

Nem vala sem Béli Pálnak, sem Bethlen Miklósnak annyi vőke is akkor, mint a mai

született gyermeknek, azt maga is tudta jól Teleki Mihály és a több társai; hanem a volt politikusok benne, hogy a fejedelem előtt vádolják el, és megfogatván, annakutána a minden conditiókkal ők szeretik, úgy bocsásák el. A conditiókat ha meg tartja Béli Pál, csak egy váz leszen mind az országban, mind a fejedelem udvarában, és így Teleki Mihály a mit akar, azt viheti véghez a fejedelemasszony által a fejedelemnél; ha pedig a conditiók ellen valamit cselekeszik Béli Pál, úgy osztán nyilván az ország előtt vádolhatják s meg is notáztathatják; különben is tudván azt, hogy Béli Pál azt a rajta esett méltatlanságot semmiképen el nem szenvedti, hanem bosszút igyekezik érte állani, s akkor jó alkalmatosságok leszen, végső veremben ejteni. Ez a gonosz istentelen ördögi practica, melynél Erdélyben soha nagyobb nem volt, szerencsésen succedála, mert Isten a mi büneinkért már közelíti vala azt a veszedelmet, melyben ma nyögünk, s azért engedé meg, hogy az igaz hazafiai a kik eszekkel tanácsokkal a szegény hazát tudják vala gubernálni és a jövőendő nyomorúságot praevideálván, attól Isten után megoltalmazni, elesse nek a szegény haza mellől, a Teleki Mihály factiója pedig lábra kapjon, mely miatt fejedelem, ország, szabadság, törvény, békeség, egy szóval minden jó kivesze Erdélyből, s minden kigondolható inség, háborúság következik helyében; s a mi legkeservesebb, azok az igaz hazafiai e mai napig is árulók neve alatt fekszenek koporsójokban, s a posteritások is oda vagyon majd többire; a kik pedig ezt a hazát elveszték s tüleszték, azok boldogulának, uralkodának sok esztendőig.

Béli Pál semmit az ellene való factióban nem tudván, a Bethlen urak, Mikos Kelemennel együtt a fejedelemhez bemennek, és a nagy hűségnek álörccáját viselvén a magok istentelen practiciájuk előtt, a fejedelemnek mondják, hogy ők, ő Nagyságához és az országhoz való szoros kötelességeiktől viseltetvén, ő Nagyságának tudtára adják, hogy Béli Pál csak azért igyekezte Bánffy Dénest el-

veszteni, mert miatta nem férhetett az fejedelemiséghez; most pedig Bethlen Miklóssal conspirálván, és az egész székely natiót magok mellé vonván, azon practicálódnak, hogy a fejedelemiségben Béli Pál collocáltassék; mely dolog végett alattomban a portát régén jártatja Béli Pál, és sok pénzt igyérven a vezéreknak, már azoknak elméjeket is megcsinálta, s rövid nap pártot út Nagyságod ellen. Ebben pedig semmi kétség nincsen, mert mi rábizonyítjuk, csak Nagyságod ne késsék a dologgal, hanem hívassa udvarhoz őket s fogassa meg, annakutána könnyű leszen a portán őket disgratiában hozni.

Akármi dolgot is könnyebben a fejedelem elméjére nem adhattak, mintha valakit fejedelemkereséssel vádoltak. Teleki Mihály is megértvén a fejedelem gyanúságát Béli Pál ellen, jobban megzavará az elméjét; úgy Nalánczi István és Székely László is semmit el nem mulatának; a fejedelemasszony pedig megmondhatatlan gyűlölettel vala Béli Pál ellen, mert Teleki Mihály sok esküvéssel elaltatta vala, hogy nem ő volt oka a Bánffy Dénes halálának, hanem egészen csak Béli Pál; sőt azonkívül is Béli Pálné nagy nehezsége vala, mert kevés pompás asszony lévén, ritkán udvarolja vala a fejedelemasszonyt, mikor néha-néha udvarhoz megyen vala is, mentől czifrább köntösei valának, azokban öltözik vala, s kevélyen úgy mutogatja vala magát, melyért a több uriaszonyok is irigykednek vala reája; sőt a fejedelemasszony, mivel egészégtelen száraz asszony vala, nem is gyönyörködék soha a pompás öltözetekben; ha magánál szebb uriaszonyt látott, mindjárt a fejedelmet kezdte tőle féltetni, a melyért gyakran úgy meg is verte a fejedelem, ha mások ki nem vették volna kezéből, talán meg is ölte volna. Mind ezek a conjuncturák segíték a Béli Pál romlását; sőt hogy Wesselényi Pálnak adta vala leányát, és Bodolán fejedelmi lakodalmot szerzett vala, annál inkább irigységben esék mind a fejedelemnél, mind a Bethlen uraknál.

Fogarasban convocáltatván azért a fejedelem az országgyűlést, és mind Béli Pált

mind Bethlen Miklóst arrestálják, és a míg a fejedelem onnan elmene, Bethlen Miklóst az atyám szállására hozták, s tíz gyalog németje a fejedelemnek éjjel nappal ott strázsált. A fejedelem elmenete után Bethlen Miklóst is alá vevék a számtartóház mellett való házacskában; Beldi Pált pedig alatt csak közel a komornyik-házban tevék rabságra. Ezekre már én is jól emlékezem, jut is eszembe, mivel az atyám szállásának ablakáról éppen a hol Beldi volt fogva, oda láthatni, minden este nagy felszóval könyörgött Beldi Pál, és azt a zsolnárt: „Kegyelnezz meg, uram, nekem, mert az ember igen kerget engem” etc. nótával elmondotta; sőt őszszel szállót s barackot hozván Beldi Pál számára, nekünk is küldött benne, s én a hugommal, Borberekínével az ablakon eltűnk; s meg is téptem vala a hugomot, mert igen mohón eszi vala a szállót s nekem keveset hagyott; a szegény ur, meglátván a maga ablakáról, ujjban küldé egynehány gerezd szállót, s megizené, hogy ne veszekedjünk, mert többször nem küld szállót.

Ílt már szölok a magam gyermeki állapotomról is. Az atyám engemet oly kemény disciplinában tartott, melyhez hasonlót soha nem hallottam; mert tizenegy esztendő koromig, míg az atyám rabságra esett, soha asztalnál a táblan nem volt szabad nyulnom, hanem egy darabocská húst vetettek a tányéromra s azon rágódtam. Mindenkor a háttam mellet, egy bucsumi jobbágyból álló Jancsi nevű inas, kit Ficzkónak is hittak, állott, s annak mihelyt az atyám intett, mindjárt nyakon csapott, akármennyi vendége volt is az atyámnak. Estve is meg nem engedte az atyám, sem derékaljra, sem párnára feküdjem, hanem két kedves agara levén a többi között, kik mindenkor a maga házában egy leterített medvebőrön feküdtenek, azok közé fektettek míg az atyám elalult; akkor az édes anyám onnan titkon felvettette s a mely házában az anyám fejércselédei háltak, oda vittek jó ágyban, s hajnalban meg kihoztanak az agarak közé. Erős hideg télben, csak azért, hogy mint gyermek el találtam volt nyom-

ni az egyik csizmám sarkát, mert az iskola messze volt a vártól a városban, s oda kellett mindennap menni kézzer s meg visszajönni, csizmát nem csináltatott az atyám, hanem fél mezitűb kellett volna olyan messze járnom; de az édes anyám a várkapu között mindenkor egy pár csizmát tartatott titkon, s mikor iskolában indultam, a kapu között azt vontam fel, a rossz csizmát ott hagytam, mikor pedig visszajöttem, a jó csizmát levontam, s a rossz csizmában mentem az atyám elében. Ugy féltem az atyámtól, a szememet fel nem mertem volna előtte emelni, nemhogy leülni vagy egyet szólni; különben is örökké szidott, szásznak, catipilának²⁵⁾; a mesteremnek is megparancsolta, mentől keményebben tarthat, úgy tartson; a mely miatt olyan nagy szemérem s félelem nevedett vala bennem, hogy azután felnövekedvén is egynehány esztendővel alig tudtam exultálni erőszakkal is magamból. A leányait pedig, a hugaimot, felette nagy bátorságban s kedvességben nevelte; ám bizony úgy is vevék hasznát. Én azért nem jóvalon egy atyának is hogy oly szoros félelemben tartsa fiát, hanem féljen is a fia az apjától s szeresse is, és még kisdéd korában az isteni félelemmel együtt a férfui bátorságot s férfiakkal való tisztességes nyújas conversatiót igyekezék a fia elmejében oltani, ha úgy akar hogy conversativus ember legyen nagy korában belőle. Ha Isten az én édes fiamot s kivált azok között a lelkeim angyali Józséfemet, el ne vegye szemem előtt, nem dicsekedem vele, de bizony úgy kezdettem vala nevelni, maga csak négy esztendő és nyolcz holnapi vala, hogy lehetetlen már gyermek apját inkább szerette volna, mint az engemet, én is ötlet; de a mellett, mikor csak reá néztem is kedvetlenül, úgy félt, hogy magától lefeküdt a földre s megcsókolta a lábamat, a kin csodálkoztak vala kik látták. Tudom ha élt volna, jó hazafiá lett volna belőle.

Ugyanott Fogarásban, avval az én inasommal egy hétig mind a vár mellett való vadkertben jártunk jáczodni; az atyám azt tudta, scholában járunk. ebédre, vacsorára,

mindenkor oda a várban visszamentünk; míg a mester felizenvén, hogy talán én beteg volnék s azért nem mennék scholában, az atyám észrevevén a dolgot, utánunk czirkáltatott, s a játékon kapván bennünket, visszavivének, keményen megplágálának, de keményebben az inasomat, mivel a nálamnál nagyobb vala. Történt olyan dolgom is Fogarasban, míg scholában nem jártam: az atyámnak pénzt hozván, tizenkét forintot, a szolgabírák, tette a szőnyeg alá; azalatt kimenvén a házból, én mint gyermek, a szőnyeget felfordítván s a pénzt ott látván, mind a zsebemben raktam, s kimenvén olvasni kezdtem. Az atyám udvarában sok apró inasok lévén, mellem adtak magokat s kérni kezdetek benne; de egyiknek is nem adtam, hanem azt mondtam: no én tégedet inasomnak fogadlak, ennyi lesz fizetésed esztendeig; tégedet lovas legénynek, amazi szakácsomnak, és egy egy polturát adtam előpénzt nekik, többet nem, azt mondván nekik: szolgáljatok elsőben azután megfizetek. Az atyámnak megmondják, mennyi pénz van nálam, utánam jönnek, elveszik a pénzt, megolvassák, hát nincs több hēja öt polturánál, kit a szolgáknak adtam volt; erősen megvernek. Azolta soha egy pénzért el nem vettem, noha sok pénz s egyéb apróság állott örökké az asztalon ablakon. Nem is árt afféle dolognak elejét venni, és akármely kicsiny legyen is a gyermek, erősen megostorozni; mert ha kicsiny korában, bár játékból tanulja meg is a lopást: nagy korában sem hagyja el, hanem felakad érte utoljára.

Mikor a fejedelemasszony kiindulna Fogarásból, hivatá az atyámot, s monda: „Nézz meg kegyelmed jól ezt a gyűrűt; akár mennyi commissiója jöjjön kegyelmedre uramnak ő kegyelmének, de valamig ezen a gyűrűn levő czimert nem látja meg a levélre nyomtatva kegyelmed, a rab urakat meg ne öllesse; mert tudom én uram ő kglme természetét, — vagy ittas korában vagy másképen ráveszik az urak. De kegyelmed különben ne cselekedjék, a mint én parancsolom; különben is ez a vár enyém s kegyelmed nem any-

nyira uram ő kglme tisztje, mint enyém.“ A fejedelemasszony elmenvén, Teleki Mihály a Bethlen urakkal együtt szüntelen ingerli vala a fejedelmet, hogy exequáltassa a rabokat, mert ha életben hallja a török porta őket, inkább manuteneálja, de ha megérti halálokat, leteszi elmejét irántok. Soha a fejedelmet rá nem vehették, hanem egykor keményen megittasodván, addig sürgelődének körül, annál kívánságoknak. És mindjárt három commissiót íratának a fejedelem neve alatt: egyet az atyámnak mint kapitánynak, hogy mindjárt exequáltassa a rab urakat; más a porkolábnak, Boér Zsigmondnak, ha az atyám nem akarja exequáltatni, a porkoláb mind az urakat öllesse meg mind az atyámot; harmadikot a várbeli praesidiumnak, ha porkoláb sem akarná, a praesidium mind az atyámot mind a porkolábot mind az urakat öllesse meg. És megpecsételvén a commissiókat, már el akarják vala küldeni; de a fejedelemasszony a Bánffy Dénes casusán tanulván, szüntelen vigyázat vala a fejedelemre, hites inasa lévén mindenkor a fejedelem körül, a ki is a fejedelemasszonyának megmondja a dolgot. A fejedelemasszony mindjárt felkeresteti a kitől a commissiókat el akarják vala küldeni, és elvételvén tőle, más nap mikor a fejedelem megjőzanodott volna, bemenvén hozzá, nagy haraggal monda neki: „Mit vétettek az én tiszteim kegyelmednek, hogy kegyelmed ártatlanul meg akarja öletni?“ A fejedelemnek nem jutván eszébe a dolog, megmutatja a commissiókat a fejedelemasszony, és a fejedelem elbámulván, rajta, monda: „Az Isten áldjon meg, édes feleségem, hogy nem engedted a commissiókat elvinni, másszor is azt cselekedd; én bizony nem tudom ittas koromban mit cselekedtem, ezek az urak vettek rája.“

1677. Eszébe kezdé azalatt a fejedelem venni, hogy hamisan vádolták volna be a rab urakat; mert noha sokszor kívánta tőlök, hogy már a mivel vádolták bizonyítanak meg ellene, hogy ország előtt láttatna törvényt reájok; s amazok eléggé is keresének minden felé, mind ígérettel, ajándékkal, hamis tanu-

kat, de semmi meritális dolgot nem találának. Azalatt a Haller urak és mások, kik részesek nem valának a Béli megfogtatásban, a fejedelmet kérték kezdék, *ne sanyargassa ártatlanul*, hanem bocsáttassa el őket. A mint hogy a fejedelem rá is hajla, de tartván attól Teleki s a több vádoló, ha simpliciter elbocsátják őket, ha különben boszút nem állanak is rajtuk, de törvény szerint prosequálják; nagy büntetése van pedig a magyar törvény szerint a ki valakit árulattal vádol s rá nem bizonyítja, mert taliön convicáltak; azért a fejedelmet elaltaták, hogy kösse meg jól a végét a rab urak szabadulásának, s vétesse erős kezesség alá őket, sőt erős reversalist vétesse tőlük, hogy sem magok sem más által boszút nem állanak, fogságokról meg nem emlékeznek, sem törvénnyel azért senkit nem háborgatnak, hanem in perpetuum amnestiam menjen minden eddig ellenek való cselekedet. A fejedelmet könnyű volt minden rossz dologra rávenni; azért minnekutána esztendeig s egynehány hétig a nagy ártatlan urak raboskodtanak volna Fogarasban, visszajövé a fejedelem, a reversalist concipialtja a feljebb megirt conditiók szerint, s beküldi a rab uraknak, hogy ha azt subscribálják, és a mellett hatvan ezer forintokig kezeseket állítanak, elbocsátja őket. A rab urak időt kérvén magoknak, midőn a reversalist elolvassák, noha magok ártatlansága már napfényre jött vala, és nem olyan megkötetett szabadulást, hanem inkább méltatlan szenvedésekért Isten s világ törvénye szerint méltó satisfactiót érdemlének vala, mindazáltal a szükségtől s szabadulásoknak szerelmétől kényszerítvén, készek lőnek több minden conditiókra rámenni, csak azon supplicálnak a fejedelemnek: engedje meg ő Nagysága, hogy kiszabadulván, azokat, kik őket hamisan elvádolták, törvény szerint hadd prosequálhassák, nehogy ennekutána is, vagy őket újokban, vagy más igaz hazafait, hasonló gonosz practicával gyaláztatban s nyomorúságban keverjenek. Méltó s igaz vala szegényeknek kívánságok, de soha Teleki Mihály és a Bethlen urak s Mikes Kelemen miatt a

fejedelmet róla nem vehették, sőt a fejedelmet ujjabb haragra indíták ellenek, a ki megízene: ha nem kell a szabadság, elküldi a kővári tömlöczben őket, s mint Zólyomi Dávidot, ott egyék meg a tetvek őket a míg meghalnak. És noha a Haller urak s más igaz hazafiai is eleget instálnak mellettek, remonstrálván a fejedelemnek, hogy ő Nagysága conditiója ellen való dolog volna a rab urakat igazságokban megfojtani, holott a jus ligatum az Approbata Consitióban örök átok alatt megtiltatott Erdélyben, és még a pogány országokban sem gyakoroltatik, annál inkább keresztény fejedelem, keresztény directio alatt hallatlan s irtóztató dolog volna, sőt a nagy Istennek nyilván való büntetése szállna azért mind a fejedelemre s mind az országra, és senki is a hazafiai közül bátorságot státusban az ilyen hamis vádak miatt (ha azoknak továbbra is ilyen tágas kapu nyitnának) nem élhet, s ő Nagyságának szüntelen való busulási következnek miatta. De semmit azok a ratiók nem használnak Teleki Mihály practica ellen, mert Isten el akar vala bűneinkért országotul vesztetni, s úgy készítették út veszedelmünkre. Látván a szegény rab urak, különben meg nem szabadulhatnak, nagy keserűséggel s sirással subscribálák a reversalist, s kezeseket állítanak, az atyám is hatszáz forintig levén kezes Béli Pálért, kit annakutána meg is rántának rajta, s így szabadulának osztán nehezen meg.

Ebben az esztendőben nagy pestis vala az egész országban, mely a következő esztendőben is grassálta. Az atyám engemet s a hugomot, mert akkor több gyermekei nem valának, közel Fogaras várához egy faluban a Havas alatt, bucumi jószágában küldte, s ott voltunk az egész nyáron s őszön: Istennek hála, a fejünk sem fűjt. — Ugyanezen esztendőben meghala Magyarországon Első Rákóczi Ferencz fejedelem ²⁶⁾; a római császár pedig harmadik feleséget veszen magának, a Neuburgumi felséges herczeg leányát, Eleonora Magdaléna Theresiát, kivel császári lakodalmi solennitást tart Passaviumban; a kivel is holtáig szép hegyesen s nagy szere-

tettel éle, és két fia s egynehány leányai születének tőle.

1678. Születék e világra a mostani római császár Josephus. Minekutána pedig Béli Pál hallatlan reversalis alatt kiszabadult volna a rabságból, akkor kezdő eszében venni Teleki Mihálynak istentelen practicáit, és eszében juta feleségének igaz jövendőlése, melynek egy része már a fején is tölt vala. És noha mint jámbor keresztény ember a magán esett boldogtalanságát könnyen elszenvendő, de mint igaz hazáját szerető ember, látván, hogy már egyedül Teleki Mihályra került a directio, és a fejedelmet ott hordozza a hol akar, s a magyarországi dolgokat már aperte tudálja, s az országot is belé akarná egészen elegyíteni: bölcsen praevideálván mind az országra mind a fejedelemlre minemű rettenetes romlás következze, nem gondola maga veszedelmével is, hanem inkább akará magát s egész házát kockáira kitenni, mint hazáját szemlátomást elveszni megengedné. Azért a kiket igaz hazafiainak ismer vala lenni, alattomban azokkal kezdő consultáldni, miképen kellene annak a nagy gonosz-nak eleit venni, és a szegény hazát Teleki Mihály tyrannusságától felszabadítani. Valának a kik vele együtt a közönséges jóban egyetértének vala, ezek: gróff Csáki László, ki sógora is vala, Haller János, Kapi György, Dániel István, Lázár István, Kálnoki Sámuel, Bethlen János, Apor István és Lázár, Belényi Zsigmond, Damokos Tamás, Kálnoki Bálint, Paskó Christóf és többen sokan, mind fő rendek, s mind kivált a székelységen való nemesség. Többire mindnyájoknak a teczék vala, hogy valamig Apaffi Mihály erdélyi fejedelem leszen, addig soha az országnak csendes nyugodalma nem lehet, mert levis és változó ember, s a mellette való udvari szolgál minden rossz dologra ráveszik s a hazafiait szüntelen bűzben keverhetik, és akár-mint remonstrálnák is azt előtte, hogy Teleki Mihály s mások egynehányan a fejedelem mellett, mint: Nalánczi István, Székely László, Mikos Kelemen, nem jóvát, hanem veszedelmét kívánják mind a fejedelemnek s mind a

hazának, azért amoveádná maga mellől: de már annyira praecoccupáltott a fejedelem elméje azoktól, hogy soha azt a fejedelem-mel ellene semmi ratióval el nem hitethetik; de ha a fejedelemmel elhitetnék is, a fejedelemasszony, kemény nyakas asszony, levén Teleki Mihálynak oly közel való atyafi, lehetetlen volna a fejedelemasszonyt Teleki mellől elvonni, a kit minden úton módon kész oltalmazni, tudván hogy már Bánffy Dénes halála után nincs senki, a kihez úgy bizhatnék mint Telekihez, maga is a fejedelemasszony magyarországi levén, Teleki is, az erdélyi hazafiainak ezernek sem hiszen annyit mint neki; és ha Teleki Mihály ellen insurgálnak, amaz mindjárt a fejedelemasszony mellé csapja magát, s onnan szép szóval ki nem vehetik; ha pedig erővel s fegyverrel nyulnak a dologhoz, mindjárt Teleki a fejedelemmel elhiteli, hogy magát a fejedelmet akarjuk kikergetni az országból, s egy lesz bűze dolgunknak, mer rebelliót fognak ránk s veszedelemben ejtenek. Jobb azért és tanácsosabb, ha már ennyiben van a dolog, ugyan valójában kitennünk magunkért, és aperte a fejedelem ellen insurgálni, a ki majd minden conditiont violálta, melyeket az országnak megeskütt volt, és így mi is nem tartozunk tovább olyan embernek hűséggel s engedelmességgel, a ki a mi hazánk tövényeit felforgatta, nemesi szabadságunkat megrontotta, s az egész országot el akarja veszteni, nem elégedvén meg az erdélyi szép fejedelemséggel, a melyre soha méltó nem volt, nincs is capacitása hozzája, hanem a magyarországi királysággal álmadozik; s az a rossz hitván oláh faj is, Teleki, a ki két lóval jött vala be Erdélyben, s ennyi sok úri igaz hazafiainak eleiben ült, s olyan uraságot kapu, melyről álmodni sem mert volna, magyarországi palatinusságra áhitozik. A mi tanácsunk azért az: hogy kegyelmed, Béli Pál uram, kinek kezében van a székely fegyver, fogjon hozzá Isten segítségéből a dologhoz, és velünk együtt szabadítsa fel ezt a nyomorult hazát ebből a nagy igából; annakutána szabad vászolás szerint tegyünk olyan fejedelmet az

országának, a ki tudjon igazgatni bennünket, ne mások igazgassák ötöt. Erre peng jó alkalmatosságunk vagyon a török porta előtt is véghez vinni, mert ha aperiáljuk előtte hogy mit akar a fejedelem Teleki Mihálylyal együtt, és mit vadászson a magyarokkal együtt, kiről már egynehányszor megintetett a portától: minden bizonynyal a porta felád rajta, és a mi dolgunkot manuteneálja. Végezetre, mivel életünk s halálunk forog a dologban, ne kiméljük a pénzt, holott a török porta előtt többet használ a pénz mint az igazság, bőrt bőrért adjunk, életünk megmaradásáért azt a mink vagyon ne sajnáljuk."

Béldi Pálnak nem teczék a tanács, azt vetvén okul, hogy a fejedelem Isten csodálatos gondviseléséből promoveáltatván a fejedelemségre, kinek is hittel kötelesek, perjurium nélkül nem lehetne ellene insurgálni; mert noha a conditióit sokképen violáltatták vele Teleki s más mellette válók, azt a fejedelem nem ex malitia, hanem ex levitate cselekedte, és nem annyira a fejedelem, mint azok vétkesek, kik arra ingerlették. És ha a fejedelem változtatását kezdik sollicitálni a portán, ott levén Zólyomi Miklós, bolondcságból annyi pénzt talál igérni a fejedelemségért, a török nem vigyáztván arra capax-e nem e, azt obtrudálja, s mi haszna lenne úgy is az országnak? Hogy peng senki ugy ne gondolkodják, hogy őneki az erdélyi fejedelemség kellene, az Isten, a ki minden titkoknak látója, a mennél nagyobb büntetést talál, azt szállítsa az ő fejére, ha arra intendál, és készebb volna meghalni, mint a fejedelemnek adott hitét violálni, hanem hazája szabadsága mellett valamit elküvethet, azért sem életét, sem jóvait nem kiméli. Neki a teczik: hogy a fejedelemhez küldjenek be, s kéressék kézben Telekit s a több oldaltanácsokat, kik a fejedelmet minden tilalmas dolgokra rá veszik és az ország békességét felháborítják; ha kézben nem adja őket, fegyverrel is kivegyük, és ország előtt törvény szerént megbüntetvén, a fejedelem mellé állitsunk igaz hazafiából álló tanácsot, kik a fejedelmet a haza törvénye szerént igazgatni igyekezzenek."

Sok tanácskozás után azt concludálák, mivel a tájban Nagy-Sinkre hirdettetett vala országgyűlése, hogy Béldi Pál a székely hadakat felvéven, fegyveresen menjenek a gyűlésre, és a fejedelmi személynek s statusnak minden sérelme nélkül, Teleki Mihályt társaival együtt, ha szépen nem lehet különben is, kézhez vegyék de ne bántsák, hanem ugyanott az országgyűlésén, törvény szerént prosequálják őket, és a fejedelem mellett való tanácsot az ország hasznára reformálják. — Már a székely hadak mind Háromszéken, Csikban, Udvarhelyszéken felültenek vala Béldi Pál parancsolatára ő levén generálisok, de nem tudják vala mindnyájan, mire való ez az insurrectio: mikor elattomban Teleki Mihálynak a dolgot megírják és hogy mi az intentio ellene, azért vigyázzon magára. Teleki postán menvén a fejedelemhez, aperiálja az insurrectiót, de közel sem úgy a mint a dolog vala, hanem a fejedelmet elaltatja, hogy Béldi Pál fejedelemségre akarja magát a székelyekkel választatni. A fejedelem megijedvén, késő éczaka szövétnekekkel Fogarasban bejö, az egész országban nagy bódulás jön, Bethlen Gergely, Farkas, s más hasonló, ki egy ki másfelé elszaladnak, és ha Béldi Pál egyenesen kijőjön, készületlen találván őket, könnyen Telekiéket kezébe veheti vala. De gondolván azt, elég hogy fegyvert mutatott, már a fejedelem megijedett s Telekiek mellől könnyen áll; azalatt a fejedelemnek alázatosan irván, remonstrálá, hogy nem ő Nagysága ellen vette volna fel a hadakat, hanem maga és több igaz hazafiái succursusára nézve, és kész is letenni a fegyvert, csak ő Nagysága azokat a gonosz tanácsokat adja ki, hogy ország törvénye szerént hadd büntődjenek.

De a fejedelem azalatt a más parson való urakat maga mellé hivatván, és a végbeli hadakat is convocáltatván, ugy a székelységnek a mely része fel nem költ vala, azokat is felültetvén, és Bethlen Gergelyt s Mikses Keletemt praeficiálván elejekben, egyenesen Béldi ellen expediálá, a székelységre is mindenüvé kemény commisiókat küldvén

ki, hogy Béli Pál factiója mellől valaki el nem áll, örökös jobbágyásra esik mind maga mind maradéka. Béli Pál is látván, hogy nem tréfa a dolog, a mely hadakat Csikban s Udvarhelyszékre haza bocsátott vala, hogy mihelyt parancsol, ujjobban felüljenek, sietve utánok küldvén, hivatja vala nagok mellé. De azok már praeoccupáltván a fejedelem embereitől, otthon maradának. A háromszéki hadak is, megértvén a fejedelem hadának jövetelét, szökni kezdenék házokhoz, és igen kevesen maradának Béli mellett. Bethlen Gergely általjövén az erdőn Háromszék felé, Vay Mihályt, Teleki Mihály vejét, a fejedelem gratiájával elküldi Béli Pálhoz, ki már akkor Bodolán vala, Csáki Lászlóval. A gratia pedig csak arra való vala, hogy inkább ahoz való biztában Béli s a több mellette valók otthon maradván, az alatt a fejedelem hadai elérkezvén, kézben akadnának. De Béli Pálnak alattomban megírták vala: ha széd gratiát visznek is, ne hidjen, mert bizony megcsalják, mint szintén Bánfi Dénest. Kibez képest éczaka a maga szolgálival együtt megindula, és a bozzai uton Havasalföldében mene által, feleségét fiait ide hagyván nagy nyomorúságra; a kiket megfogának és mindenét praedára hánnyván, bodolai várát többől kihányák, felesége, fiai Szamos-Ujvárbán vitetének rabságra. A felesége olt is hala meg egynehány esztendő múlva: a fiai kiszabadulának; azoknak is a jobbika, Béli Dávid, ifjú korában meghala, a más, haszo ntlan semmirekellő ember, maig is nyomorog, felesége kedvéért megbolondult s pápistává lőn. A jószágait mind többire confiscálák; bethleni, bodoni jószágát Bethlen Gergely s Farkasék kapák el, a kire régen vágytának, háromszéki jószágának jobb részét Mikes Kelemennek adák. Így romlék meg a székely szabadság Béli Pálban; mert soha azelőtt akármí vétkéért a székely nemesember jószágát el nem vesztette, hanem csak fejét; Béli Pálon kezdék el, de nem tudom kin végzik. Mikes Kelemen is a Béli Pál romlásával urrá lőn, s elkapá a széke-lyek generálisságát, bátyaságot, nagy ba-

ráságot szerze Teleki Mihálylyal. Az ártatlan ember halálán Pilatus Herodes így egyezének meg, így triumphála a hamisság a nyilvánvaló igazságon, így vesztek el a szegény Erdélyországot.

1679. Apor István, ki mind eddig Béli Pál mellett volt és mindenkiben vele correspondeált, látván hogy a Béli dolgai hanyatolni kezdenek, elugrék mellőle, s a fejedelemhez megyen, és ott minden dolgokat elbeszél, sőt azoknak neveket is, a kik Béli Pállal conspiráltak vala, a fejedelemnek kibeszéli. Nem csak gratia adaték neki, sőt mivel akkor halt vala meg a brassai harminczados Horváth András, azon hivatalt neki conferálják, melyből nagy proventusa levén minden esztendőben, felette igen meggazdagodék; és mivel két felesége meghalt vala, harmadszor is megházasodék, néhai Boros-jenei Korda Zsigmond feleségét, ki Ugron Istvánhoz ment vala annakutána, Udvarhelyszéki Farkas Ferencz leányát, Farkas Susánnát elvevé, kivel a feleségem nagyanyja, Ozdi Györgyné, egy testvér volt apával. Ot leánya vala Farkas Ferencznek: egyik Apor Istvánné, másik Ozdi Györgyné, harmadik Orbán Pálné, és negyedik Bánfi Christófné, ötödik Borsai Istvánné.

Ugyanezen esztendőben az atyám, a ki a fogarasi kapitányságot hét esztendeig dicsegetesen viselte vala, és mind a várbán mind kül belől sok hasznos épületeket csináltatott vala, mind az egész districtust oly rendesen moderálá, hogy e mai napig is a föld népe sohajtaná, szabad akarata szerént elbucsuók tisztétől, noha semmiképen a fejedelemasszony el nem akará bocsátani, szeretvén igen az atyám szolgálatát. De midőn látná az atyám a felfordult állapotokat, tanácsosnak tartá magát az udvartól elvonni, és Nalácz Istvánnak szép uri paripát ajándékozván, hogy kiserzené tisztéből, a maga házához Nagy-Ajtára jöve; engemet pedig onnan Udvarhelyre küldé a collegiumban tanulni, a hol majd hét esztendeig laktam. Szállásom volt a collegium mellett egy igen jó özevegyszonyonál, Szócs Istvánnénál, ki mint a maga

gyermekéhez hozzám úgy látott: professor volt mikor oda mentem, Letenyey István, azután Rozgoni Jánost hozák, utoljára, mikor én az scholát elhadtam, Szakmári Sámuel hozák, igen tudós embert, ki azután kolosvári papságra vitették; pap volt Veszprémi István, a ki még él és most a református papok püspöke. Elmém olyan volt a tanulásra, soha leczkémért egyszer is meg nem vertenek, a templomban a pap hoszu praedicatióját szóról szóra megtanultam, s a professor előtt nagy álmélkodásával elmondottam, és ha az atyám rabsága ne következék, hogy más nagyobb collegiumokban kimehetek vala tanulni, én is elébb volnék most egynehány grádiesszal. Különbön egészségem soha nem volí, a mint most is nincsen, mert a mint az anyámtól hallottam, egy rossz kurva asszony levén a dajkám, kinek dolgát az atyámék nem tudták, annak tisztátalan tejét szoptam majd esztendeig; és mikor egyszer Csikban az atyám rákosi házánál a dajkám a látrával feltermeszkedni a ház hűjára felment volna, s engemet, mig dolgokat végeztek, a ház híján letett volna, addig mászkáltam, mig a híj szélére jutván, a magas helyről leestem, két oldalom csontja mindjárt ketté törött, egész esztendeig fekültem, s nehezen gyógyíthattak meg. Tanuljon azért minden apa anya, ne sajnálja maga szoptatni gyermekét, vagy ha teje nincsen, fogadjon tisztá dajkát, s ne bizza csak dajkára gyermekét, hanem maga szüntelen vigyázzon a gyermekére.

Udvarhelytől laktomban szinte pápistává leszek vala, ha isten ingyen való kegyelméből ki ne nyilatkoztassa. Mert az atyám rabsága alatt az anyámnak gyakran kellettven járni gyűlésekben, hogy az atyám szabadulását munkálódja, engemet is mindenkor elvitt magával s velem jártatá az urakat, supplicatiókat küldözvén. A többi között egyszer Csikban létünkben, az anyám a barátok klastromában gyakran járván templomhoz, engemet is elvitt mindenkor magával; a barátok engemet a cellájokba felvittek, képekkel, olvasókkal, könyvecskékkel addig ajándékoztanak, mint gyermeket, mert 12

esztendő voltam, elálatának sok szép beszéddel és pápistának tőnek, meghagyván, hogy okoson viseljem magamot, ha Udvarhelyre kimegyek a scholában, pénteken, szombatban ne bőjtöljek, hogy a mestereim eszékben ne vegyék a dolgot. Én nagy örömben voltam, sőt olyan buzgósággal viseltem ahoz a religióhoz, adná Isten mostani igaz religióban tarthatnék olyan buzgóságot. Az anyám is megértvén, felette örült rajta, mivel pápista, nem is küld vala ki többször az udvarhelyi scholában, de mind az atyámtól tartott, mind kivált a fejedelemszonytól, a catholicusoknak nem levén akkor olyan auctoritások mint most. Nekem sem vala semmi kedvem többször scholában menjek, de ugyancsak kivínek. Jó darab ideig sem a praeceptorom, sem a gazdaasszonyom eszékre nem vették, hogy én pápista vagyok, mert az olvasókat, pápista imádságos könyvemot, egy kis záros ládám levén, abban tartottam s a kolcs mindenkor a zsebenben állott. Mikor a gazdaasszonyom kiment a piacra árulni, akkor kivitettem őket, s úgy imádkoztam, és napról napra idegenlölök vala a reformátusoktól. Nem akar a jó Isten veszedelmemet. A papné gyakran járt a gazdaasszonyomhoz; egykor estve felé oda jöve, az alatt a pápista templomban estveli szokás szerént harangozának, én az ablakon kikönyöklém, mintha valamit néznék, s ott háromszor az Ave Máriát igen lassan elmondám; a papné azt mind jól látta, de nem szólott, hanem haza menvén, az urának megmondotta. A pap mindjárt a praeceptoromot hivatta, és meghagya neki, utánam vigyázzon. Leszfalvi Bálint (kit Isten boldogítson) vala privatus praeceptorom. Felmenvén a scholában, szereda nap, a mint leczkét mondottam, alattomban a zsebenben benyult s a ládám kolcsát kiveszi; azután monda nekem: „Ím szabadságot udok, mert jól tanultál, menjetek jáczodni a kántor háza mellett való kertben.“ Mi elmenénk; ő az alatt a szállásomra menvén, a gazdaasszonyom előtt ládácskámot felnyitja, s ott találván a sok képeket, olvasókat, könyvecskéket, magával elviszi. Én a játékból visszajövéen szál-

lásomra, a ládában akaráván nyulni, hát sohol nincs a kolcs; busulni kezdék, gondolván hogy a jáczóhelyen vesztettem el a kolcsot. Mondja a gazdaasszonyom: „A ládád kolcsa a mesternél vagyon;“ azon mindjárt elijedék, hogy már kitudódott dolgom, szörnyen kezdék bánkódni, és azon egész éczaka nem a-ludtam, hanem Szűz Máriának sirva könyörgöttem hogy engemet tartson meg a megismert igaz hitben. Jó reggel felmegyek schoolában nagy félve; hát mind a pap, mind a professor a praeceptorom kamarájában ülnek; köszönvén nekik, a pap azt mondja: „Ez-e a mi tefelőled való reménségünk vége? holott mi tégedet mind szerettünk, mind igyekeztünk tanítani, s mind gyönyörködtünk a te időd felett való szép tudományodban, jó erkölcsidben és religiókhhoz való zelusodban, s ilyhol mégis elárultad igaz vallásodat, s arra a ragadó vallásra állottál.“ A professorom, különben is kedvetlen haragos ember levén, színi fenyegetni kezdte, de a pap, megintvén hogy hadna békét nekem, szép szóval kezdte kérdezni, miben s mikor tándorodtam meg. Én, minthogy már a tagadásnak helye nem vala, előbeszélom a csiki barátok mire tanítottak és micsoda dolgokban ütköztem meg a reformáta religióban. A pap a professzorral és a praeceptorral együtt, felvévén az én szavaimot, és közülök egyik valamin tudhatta, mintha pápista lett volna szintén ugy tudván, a többi pedig contraagálván, tovább három óránál nagy ferverrel disputáltak előttem magyarul. Én csak hallgattam, az Isten megnyitá az én szívemet is, lassan lassan meg kezdém ismerni a pápista religiának hamisságát, s ugy térék vissza az elhagyott igaz utra. De reám is azolta nagyobb gondviselés és vigyázás volt annakutána. Ebből tanuljon minden apa, s ugy prospiciáljon gyermekére, kivált a mig éretlenek, hogy a pápista conversatiótól eltiltsa jó idején, mert könnyen azok a külső splendorok elámíthatják az együgyű elmét, s belé ejtik a labyrinthusba, honnan vagy soha nem, vagy későre feselhet ki. Bár a szegény öcsémet is olyan gyermek korában ne adja vala az atyám pápista udvarban,

generál Chusani mellé, nem tántorodott volna ugy meg igaz hitében; a kit Isten addig ne szólítson ki világból, mig szent lelkével megvilágosítja s az igaz religióra visszahozza.

De hogy elkezdett írástomat continuáljam a Béli Pál dolga iránt. Minekutána Havasalföldébe általment volna, vele levén Csáki László, Damokos Tamás, Apor Lázár, Kálnoki Bálint, Paskó Christóf, Belényi Zsigmond, nem levén más egyéb refugiumok, egyenesen a török portára indulnak, mivel Erdély török császár birodalma alatt vala, mint summus magistratus előtt, a török császár előtt akaráván méltó panaszokat exponálni, és igazságos igyekben patrociniumát sollicitálni, a minthogy bizony igaz causája is vala, ha igaz ítélőbirája találkozzék, és ha csak magára vagy magához hasonló református emberekkel ment volna be a portára, kétség kívül az ő dolgai is szerencsésebben folynak vala. De Csáki László mérges pápista levén, Apor Lázárral, Damokos Tamással együtt, még Havasalföldében léteekben, külön kezdének sutogni, és ott punctumokat írnak Béli Pál eleiben; ha ugy akarná hogy vele együtt és az ő részére munkálódják a portán a fejedelemséget, elsőben hit alatt assecurálja őket azokról a punctumokról, melyeknek egyike a vala: hogy a jezsuiták ellen articulariter iratot proscriptio in perpetuum tolláltassék, s szabadoson bejöhessenek Erdélyben; hogy Béli Pál az ő hírek s akaratajok ellen se országgyűlést ne convocáltasson, se tanácsurakat maga mellé ne constituáljon, hanem olyanokat a mineuteket ők jóvállanak etc. A szegény Béli akkor vevé eszében kikkelt indult utra, mindjárt megjövendőlé, hogy az egyenetlenség miatt semmi jó dolog nem menne véghez; és a punctumokat magánál tartván, nem subscribálá, hanem azt felelé nekik: „Sokszor megmondottam Erdélyben is, hogy nekem fejedelemség nem kellett, most sem kell; tudja az igaz Isten, nem is fejedelemségkeresésért, hanem hazám szabadságtalanságának megorvoslásaért insurgáltam, ide is hazaából azért bujdosom ki, a portára is nem egyebért, hanem azért akarok Isten segítség-

géből menni, valamint járok vele. De ha szintén a fejedelemségre vágyodnám is, melyet szabad is volna kívánnom s munkálódnom, az erdélyi mostani fejedelemtől szabadságomban hite s conditioja ellen így megrontatván s nyilvánvaló igazságomban torkon verve megfojtatván, soha mindazáltal olyan conditiókra nem mennék, a melyeket kegyelmek nekem írásban beadott, mert azok szemtől szemben ellenkeznek a mi hazánk törvényeivel s szabadságával. Inkább akarok hazámon kívül holtig bujdosni, mint annak szabadságának legkisebb dologban való megsértésére is alkalmatlóságot szolgáltatni. Hogy is boldogítana Isten minket mostani feltett célunkban, ha a mely szabadságot szóval fel akarunk állítani, efféle cselekedettel szörnyebben evértálnánk s megrontanánk. Ha kegyelmek így akart, jobb lett volna Erdélyben tőlem elmaradni." Csáki több társaival együtt látván, Béli Pált nem oly könnyen vehetik rá mint Apafi Mihályt, kivált a religiosa materiákban, conspirálnak ellene. És bemenvén a portára, minekutána a divánban felhívták volna őket, és ott szép csendesen s alázatosan mind a magok megbántódásokat, mind az ország közönséges és a portától enynyí fejedelmek változása között is meg hagyatott s confirmáltatott szép szabadságának Teleki Mihály practicája és a fejedelem Apafi Mihály lágyssága miatt keserves megrontását hathatósan remonstrálnák, s azon kérnék alázatosan a török császárt, méltóztatnék az erdélyi dolgokban belé tekinteni, s bizonyos meghitt emberét oda küldeni, ki által a dolgokat fundamentaliter megvizsgálván, és úgy találván a mint ők mondanák, meg is orvosoltatni; mert ha hatalmas császár elszenvédi, mind az országot elvesztik rövid időn, mind a fényes portának bajt és busulást szereznek azok a nyughatatlan elmeű emberek. — A diván-ülő vezérek nagy attentionál s szánakodással hallván az urak propositioját, jó reménség alatt szállásokra küldék, megparancsolván keményen, hogy másbóvá ne folyamodjanak, hanem mivel hatalmas császár köntöséhez ragaszkodtanak egy-

czer, továbbra is constanter a mellett maradjanak, mert minden bizonynyal hatalmas császár az ő igyeket megtekintli, s igazságot szolgáltat. Ezt külön Scherletis Alexander Mauro Cordatus, ki a török portán nagy tekintetű ember noha keresztény, jóvalja vala nekik. Béli Pál nem is recedála mellőle.

De Csáki és a több pápista főemberek, irígyelvén Béli Páltól a fejedelemséget, mert elhitették vala magokkal hogy a porta egyáltalában őt constituálja fejedelemnek, nem akárván promotióját, kit erős s buzgó reformátusnak ismernek vala lenni, ők pedig azon valának hogy pápista fejedelem lehessen, titkon, Béli Pál hire nélkül, a portán levő német és francia oratorokat kezdé járni s ajándékozni, velek azt hitelvén el, hogy a catholica religiónak nagy előmenetelére lenne Erdélyben ha pápista fejedelem lenne sőt a német oratornál Béli Pált hamisan azzal vádolák, hogy az Erdélyben Magyarországról beszorult rebelliseknek, így nevezék őket, kik mind többire reformátusok valának, Béli Pál volna nagyobb fautorok, a leányát is a császár nagy ellenségének, Wessellényi Pálnak adta, s ha erdélyi fejedelem lehet, a német császár ellen Erdélyt is fellázasztja; jobb volna azért Csáki Lászlónak obtineálni a portánál a fejedelemséget. Ezekben Béli elsőben semmit nem tudott, hanem egy kedves szolgálja levén, Kápolnási Pál, kitanolván dolgokat, az urának megmondotta; és noha Béli Pált sokszor megintette, de semmi haszna nem lön. A török porta is, kitanolván hogy a keresztény oratorokhoz járnak, felette igen disgustálódók, azt gondolván, hogy Béli Pál is részes volna azon munkában.

Erdélyben pedig, minekutána Béli Pál a portára való menetelét Telekiék megérték, igen megijjedének rajta; azért a fejedelmet rávevék, hogy mindjárt követeket küldjön a portára, és mivel tudták hogy ha discussióra kel a dolog, ők bizony succumbálnak, Béli Pálnak pedig igazsága levén, triumphál, tudván azt is, hogy a török portán a kinek több pénze van annak van nagyobb igazsága, azt is jól tudták, a befutott uraknak kevés pén-

zek vagyon: a fejedelmet arra doblák, hogy ne kímélje a pénzt, hanem életeért s fejedelemségeért a mie van adja oda, azután ha megállapodhatik, többet kereshet az országból; sőt az országot is egybegyűjtven, és proponálván mely nagy periculumban forgana mind a fejedelemség mind az ország, a porta excontentatiójára ne sajnálják contribuálni, mintsem Béli törökkel, tatárral bejöjjon s az országot elpusztítsa; most is keservesen érzi a haza, Kemény János, Barcsai Ákos competentíája miatt mennyi pusztulás, rablás ment végben az országban. Nem vala már senki a ki merjen szólni, hanem mindnyájan rá hajlanak, és csak hamar kétszáz erszény pénzt (ötszáz tallér szokott lenni egy erszényben) egybegyűjtven, sok egyéb fejedelmi ajándékokkal a vezéreknak és azok tiháinak, expediálák követségre Béli Pálnak halálos ellenségeit (mert Teleki Mihály, tartván a ki-tudjától, nem mer vala a portára menni): Bethlen Farkast, Miks Kelement, Szilvási Bélintot; és hogy láttassék, mintha az egész ország akaratából volna a követség, az Universitas részéről is adjungálának egy százat, Enyedi Gált, Megyesről. Ezek megindulván, Konstantinápolyban beérkezének; Apor István voluntér módjára adjungálván melléjek magát, hogy testvér atyafiát, Apor Lázárt, kinek már a fejedelemtől gratiát szerzett vala, kihozhatná; a mint hogy ki is hozá. Bethlen Farkas beérkezvén a portára, mindjárt nagyobb dissensiót kezdé hinteni a befutott urak közé, mert alattomban Csáki Lászlónak perpetua amnestiát ígére, sőt a felett nagy ajándékokot, csak álljon el Béli Pál mellől. Az a levis ember compromittálá is magát; de tul is biztatása levén az orátoroktól, addig 'kapa kétfelé, semmit sem nyere magának, a közönséges jót is kiveszté a szegény Béli kezéből.

A divánban felhivatván az erdélyi követek, de már annalkelőtte a vezéreket titkon mind eljárták vala, és gazdagon meg is ajándékozták, a kétszáz erszény pénzt felvitetik és letéltetik a vezérek eleiben. Annakutána Bethlen Farkas ékesenszóló ember levén, a

fejedelem causáját kezdé agálni, és Béli Pált árulattással vádolni, a ki a portától Erdélyországa eleiben praeficiáltatott legitimus fejedelem ellen fegyvert fogott volna, és a porta hiro s akarata ellen a fejedelemségből exturbálni; fegyvere pedig markában szakadván, hamis vádokkal együtt a fényes portára jött panaszkodni, holott az erdélyi fejedelem miolta beült székében, azolta hatalmas császárhoz a hűséget igazán megtartotta, a szokott adót esztendőnként fogyasztás nélkül beszolgáltatta, most is hatalmas császárnak egynehány erszény szóbeli pénzt küldött ajándéokban; kéretli azért alázatosan hatalmas császárt, hogy a fejedelem igazságát megtekintvén, Béli Pált több társaival együtt, mint nyilvánvaló arulókat, érdemek szerént megbüntetni miltóztassék, hogy a szegény országban több háborúság, romlás miattok ne essék, és hatalmas császár szolgálatára mind a fejedelem mind az ország alkalmazhatóbb lehessen.

Valának divánban nagy tanácsu okos vezérek, kik a Béli Pál causáját igaznak látván, kívánják vala promovedálni; kivált a főlovászmester, amaz híres Kúpri vezérnek a fia, ki Candiát megvette vala, és a ki a magyarok rebellióját a császár ellen soha nem jóvállotta, a mint feljebb emlitem, és ha akkor élt volna, Béli Pálnak nagy patronusa lett volna (ki annakutána egynehány esztendővel Badensis herczeggel való harcizoltában Zemlén és Sóvár között vitézül elesett vala). De az akkori fővezér, kit azután Bécs alatt megverének, totum-faktum levén a török császár udvarában, és azon munkálódván hogy a némettel való békesség felhomoljék, s megértvén hogy Béli Pál nem jóvállotta volna a magyarok mellett az erdélyi fejedelemnek felülését, holott ő azzal akar vala alkalmazatosságot keresni a némettel való grácia-keresésre; különben is pénzben telhetetlen ember levén, és kereskedni akarván az erdélyi fejedelemséggel s már nagy ajándékokkal praecooccupáltatván az erdélyi követektől, nem akará igazság szerént az Apaffi és Béli között való controversiát decidáltatni,

hanem felhívatván a befutott urakat, azt mondá nekik: „Ihoh látjátok, az erdélyi fejedelem kétszáz erszény pénzt küldött hatalmas császárnak: ígérjétek azért bár csak holten erszény pénzzel többet, esküszöm a nagy Allahra, titek lesz a fejedelemség, és mindjárt megparancsolom a végbeli basáknak, hogy fegyverrel bevigyen benneteket, s Apaffit vagy elfogja s ide küldje, vagy kikergetse az országból.“ Csáki Lászlónak teczék vala a dolog, és ha rajta állott volna, vagy a fejedelemséggel ötlet kínáljá vala meg, nem gondolt volna az ország költségével, mindjárt megígérí vala. És mind ő, mind a többi, kezeket felemelvén, úgy kényszerítik vala Béli Pált [általtatván már, hogy a porta másnak közlök nem cedálna a fejedelemséget, hanem Béli Pálnak], hogy szánja mind magát, rab feleségét, fiait, mind őket, mind hazáját, mind a több urakat, fő embereket, kik vele egyetértvén, Erdélyben maradtanak s periculumban forognak; ígérje meg a hetven erszény pénzt. Sőt maga is a főlovászmester, tudván már hogy pénz nélkül meg nem forr a dolog, alattomban izent Béli Pálnak, ígérje meg mindjárt, s ha nincs pénze, ő mindjárt ad kölcsön, azután ha Isten boldogítja, fizesse meg. Senki Béli Pált nem okozhatná jó lélekkel, ha annyi szenvedései s méltatlan vexatiói után, melyeket Erdélyben szenvedett Teleki Mihály miatt a fejedelemtől, és már hazájából kibujdosván, feleségétől gyermekeitől elszakasztatván, minden jóvaitól jószágától megfosztatván, idegen pogány országra exulálván, életéért s szabadságáért, mikor tudta, ha ő több pénzt nem ígér annál, a mit a követek vittének Erdélyből, rabságra vették, a fejedelemségen kapdosott volna. De olyan megnyomorodott s megszorult állapotában is, a mint azelőtt mindenkor, úgy most is a maga jóvájánál feljebb becsülvén hazája közönséges jóvát, semmiképen a vezér kívánságának nem annuálá, hanem azt felelé: „Én sok méltatlan szenvedéseim után, a melyek hazám szabadságának oltalmazása miatt estenek rajtam, noha keresztény királyokhoz s fejedelmekhez

elmehttem volna, a kik talám az én igaz igyemet kezekre vették volna, hogy hatalmas császárhoz való hűségemet contestáljam, kinek hittel vagyok obligatus, nem másuá, ide jöttem, s hatalmas császár köntöshöz folyamodtam, bizván igazságomban. Ide jöveletemnek penig a volt oka, hogy hazám terhet könnyebbitsem, s megromlott szabadságát, hatalmas császár gratiájából felállítsam, nem penig hogy a szegény hazát mégis nagyobb költséggel terhelim, s a fejedelemséget pénzzel vásároljam, mert nekem pénz nélkül adnák is, nem kell. Azért hatalmas császár cselekedjék úgy, a mint jönnek teczik szemei előtt.“ Hamisan hát s istentelenül írták be a calendáriomban Teleki Mihály parancsolatára, hogy Béli Pál pártot ütött a fejedelem ellen, s a fejedelemséget sollicitálta a portán; ha kellett volna, bizony előtte volt, s bolond volt nyavalyás, hogy nem kapott rajta. Mi hasznát vevé, hogy a publicumot forgatá? Qui communitati servit, nemini servit. A publicumot sem állíthatá fel, s a maga privatumának is nyaka szakada miatta.

A vezér megértvén Béli Pál resolútióját, azt állítván hogy nincs esze mikor a jót nem acceptálná, megharaguvék, és a császárnál elküte dolgát. Mind társaival együtt árostálják, a Jediculába *) bevetik, az erdélyi kövöket penig jó válaszzal visszabocsátván, Apaffi Mihályt ujobban a fejedelemségben confirmálják. Így járnak azok, kik pogányhoz folyamodnak; ha pénzéd nincs, ne menj oda törvénykezni.

Mikor rabságban volna is, egynehány izben offerálták Béli Pálnak a fejedelemséget; maga is a Sacerlet sokszor megizente: pénzért tették rabságba, pénz nélkül bizony ki sem bocsátják, ne bolondoskodjék, ígérjen pénzt, hiszen nem a magát adja hanem az országét. Soha rá nem veheték a nagy jó lelkű igaz hazafiát, míg utoljára a sok bánat, keserűség miatt a gula megüté s meghala hirtelen, ott is temeték el közel Galatához. A több társai penig ki egy, ki más uton kiszabadulván, haza jövének. Egy Körövély nevű vizslája volt, kit még fogarasi fogságában is láttam mel-

lette; mikor a szegény úr megholt, a temetésnél egy hétig mind ordított, mert sok kutyában több hűség van, mint sok gonosz emberekben. Még Beldi Pál meg nem holt vala, mikor ujabbon Székely Lászlót beküldötték vala a portára követségre, ki már felhúgott vala az uraságra, mind azért, hogy a porta elmejét csendesítse (mert holmi magyar katonák Várad körül huszonnégy törököt levágtanak vala; a váradi basa panaszt teven a császárnak, a porta szörnyen megindult vala, és ugyan akkor unszolják vala egyezzer Beldi Pált a fejedelemségre, Apafőre megharaguván; meg is parancsolák Székely Lászlónak, ő levén kolosvári kapitány s az ő katonái közül valók valának, kik a törököket megölték vala, hogy mindjárt élékerestesse azokat a tolvajokat, mert ha nem, Beldi Pált kiveszik Jediculából s ötlet teszik helyében; de mivel azok a katonák a némét császár földére általmentak vala, nagy ajándékkal megcsinálva a vezér elmejét és a váradi basát, holmi egyéb malefactióért erdélyi várakban levő rabokat válogatván ki, azokat katonáknak öltöztetik, s kivitetvén Somlyóra, a váradi basa embere praesentációjában fejeket szedetik, kiknek sem hírek sem tanácsok nem vala a törökök megölésében), mind pedig hogy Beldi Pált a törökökkel megöltesse, s ha különben nem, méreggel elveszesse. Próbáltatá is eléggé Székely László méreggel a dolgot, de nem férhetének hozzája, és a mely törököt megfogadtak vala hogy megöltesse Beldi Pált, kétszáz aranyat ígervén neki, százat meg is adta vala előre Székely László; azalatt hirtelen Beldi megholt, a török azt praetendálván hogy ő ettette volna meg Beldit, sollicitálta Székely Lászlótól a más száz aranyat is, de amaz nem adta meg, a török pedig az ablaka alá állván, mindennek hallatára így kiáltotta: „Te pogány eb, megcsalál, megöletéd velem Beldit, még sem fizetél meg.” Ezt sokszor hallottam Apor Istvánál laktomban (mert ő akkor Székely Lászlóval együtt ben volt a portán), mikor egész asztal vendége előtt publice beszéltette, noha ő szegény nem vala barátja Beldi Pál-

nak. Megfizete Isten Székely Lászlónak is; irtóztató nyavalya szálla a köldökére, ki kezde rothadni, senki nem tudá meggyógyítani; egy német borbély, csalárdul, hogy már ő gyémánt, zafir, jőféle gyöngy, egyéb afféle drágakövek porával gyógyítaná meg a köldökét, egynéhány ezer forint érő drágaköveit, gyöngyeit kicsalja, előtte a mozsárjában behányta mindenkor, azután bement egy kis kamarában a hol az orvoságokat készítette, s ott kiszedte belőle s eltette magának, s egyéb port vett elé, azzal kötözte. Azalatt fel kellett venni a borbélynak Bécsben, oda a mely regementben lakott, Székely Lászlónak elszakada a köldöke, nagy kínokkal ifjú ember-korban meghala Kolosvárrat. Mert az isteni büntetés ha halad is, de nem késik, és jobb Istennek engedni, mint Isten törvénye ellen urunknak istentelen parancsolatát véghez vinni.

Minekutána Beldi Pál Jediculában vetették, már egyedül ulván Teleki Mihály a polczon, senki ellene szólni nem mervén, a fejedelmet arra ingerlé, hogy a kik Beldi Pállal egyetértettek, megfogassa és megnótáztassa. Fogarásban azért országyűlése levén, a Bánfi Dénesen kezdett törvénytelen uton megfogdosának az urakban: Haller Jánost, Kapi Györgyöt, Dániel Istvánt, Lázár Istvánt, s megnótázták őket. Kik közül Kapi György s Lázár István rabságban halának meg Dévában; úgy fizete meg Kapi, Balassa Imrich ellen való dolgaiért, Lázár István pedig a nagyatyám ártatlan megöletéséért. Dániel István sokáig raboskodék, nyolczezer forintot fizete saczában, úgy szabadula meg; a jámbor istenfélő kegyes úr Haller János négy esztendő mulva szabadula meg. Sokakat kiket meg nem fogának, de török szabad megsacszoltának; ama nagy tanácsos igaz hazafiát is, az öreg Bethlen Jánost, már éppen megfogják vala, mert circumscribálták vala hogy Teremi jószágából ne legyen szabad kimenni; de Isten kiragadá az oroszánnyok szájából, szép csendesen meghala, mégis holta után egynéhány ezer forintot rántának a feleségén. Vala nehézsége Teleki Mihály-

nak Bethlen Jánosra mind azért, hogy Béldi Pállal együtt soha a magyarországiak dolgát nem jóvalja vala, mind pedig hogy a Budai Péter alsó-rákosi uri jószágára (mely egynéhány faluból állott) vágy vala, de Bethlen János miatt nem férhete hozzája. Ugyanis Teleki Mihály, szokása szerint practicalódván, a nagy jámbor embert Budai Pétert rá véve, hogy a sóknákat árendálja meg a fejedelemtől, melyből nagy haszna következne; amaz szegény, nem tudván mi fekszik a szép szó alatt, ráveszi magát; első esztendőben nagy szárazság lévén, a hajók nem járhattanak, a sót nem hordozhatták a törökök, Budai Péteren rajta marada a sok só, az árendát kész pénzzel meg kelle fizetni; második esztendőben pestis grassálván Erdélyben, akkor is a törökök fel nem jöhettek a sóért, akkor is kész pénzzel meg kelle fizetni; harmadik esztendőben, mikor a pestis megszűnnék, víz is elegendő volna, és a szegény Budai Péter eddig való kárvallását kivethetné a sok sóból, elrántják tőle a sóknákat, a számtalan adósság a nyakában marada. Gondolá Teleki Mihály, már magának teheti az alsó-rákosi jószágot, de megcsalá magát, mert Budai, áttállván a practicát, soha semmiképen Teleki Mihálynak nem adá a jószágát, noha két annyi pénzt is ígért érte a mit megérne, hanem a havasalföldi Sorbán vajdával nagy ismeretsége lévén (kivel együtt, Máthé vajda udvarában együtt laktak), azt supplicálá meg; egynéhány ezer forinttal meg is segéllé; a jószágait pedig holta után, Bethlen Sámuel, Bethlen János fiát, fiának fogadván, oda kötö; annak a maradéki birják maig is. Bethlen János is jól megsegélte pénzzel, s a mig éle, protegálá is.

Ugyanakkor mikor az urakat megfogdosák, az atyám után is katonákat küldvén a fejedelem, csiki rákosi házában árestálák, s kivivék Fogarasban. Hét esztendeig való kapitányság viseléseért erdélyi módon a lón a jutalma, hogy hét esztendeig s nyolcz hónapig viseltetének ártatlanul vasat szegényen. Fogarasból [Fejérvárra, Fejérvárról Görgényben vívök, s az a kegyetlen fejedelem-

asszony asszonyi telhetetlen haragát abban mutatá ki, hogy nemcsak tömlőzben tartatá sokáig Fogarasban, hanem a neimesi szabadságnak Erdélyben példa nélkül való keserves sérelmére s kisebbségére, a várbeli gazt, szeméttel hordatták ki az atyámmal mint szintén egy nyilvánvaló tolvajjal. Azt fogák az atyámra, hogy Béldi Pállal correspondeált, melyet e mai napig is, a mikor most azért, ha úgy lett volna is, senkitől nem félne, erős átkozódással tagad, és hogy fogarasi kapitány lévén, a várat Béldi Pálnak fel akarta volna adni. Mely képtelen hazugság; mintha az atyám egyedül, a porkoláb és annyi várbeli praesidium akarta ellen feladhatta volna, ha szándéka lett volna is rája, a kapu kolcsa mindenkor a porkolábnál állván. Eleget eskütének utána, az egész praesidiumot, porkolábot meghitteteté, még sem kaphatának semmit ellene, ugyancsak megnótáztatták erővel az országgal, s a director Barabás Péter kijövé, minden acquisitum jószágát elfoglalá; maig is az Inczédek, Alvincziek birják; fogarasföldi inscriptiós jószágát, Bucsomot, az ősjószágból is a maga részét az atyámnak elvevék, egy a belső jókból valami az atyám részére jutott, csak az anyám s a gyermekek részét hagyván meg, mind eltakarítá a director; maig is oda vagyon. Valának az atyámnak nagy gonoszakarói: Barsai Mihály, ki már mezei hadak és udvari kapitány vala, Bethlen Gergely, Telcki Mihály. Egyéb oka pedig nem vala Barsai s Teleki részéről, hanem látnák, mind a fejedelem, mind a fejedelemasszony [előtti] nagy tekintete s hittele volna az atyámnak. Kivált egyczer a fejedelem mulatván ar urakkal, s jó kedve élvezén, mondja: „Menjünk a kapitány szállítására, mert jó bora vagyon, maga is jó ember s igaz hívünk.” Az urak elverik a fejedelemet róla, titkon pedig megizenik az atyámnak, hogy menjen fel a fejedelemhez. Az atyám, nem tudván miért hivatják, bemegegyen, s hát fennállva, szokása szerint, iszik a fejedelem az urakkal; meglátván az atyámot, oda hagyja az urakat, kezét fogja, leul a székre, az atyámot is erővel lenyomja; az

atyám felkél s mond: „Kegyelmes uram, Nagyságodot alázatosan követelem, nem illendő hogy én leüljek s az urak fennálljanak.“ A fejedelem esmét lenyomja az atyámot, nagy haraggal azt mondván: „Üllo, kapitány uram, mert tudjuk azt mi hogy igaz hívünk vagy; kivel mit gondolsz, én vagyok az erdélyi fejedelem, azt fogadd a mit mi parancsolunk.“ Ez a kis becsülettétel úgy megszurta vala az urak szemét, nem nyuguvának addig, míg egy felőráig való ülésért majd nyolcz esztendeig ülteték a vasban; melyet az atyám még akkor megjövendőle s megmondta a fejedelemnek: „Megtátja Nagyságod, megadom én ennek a leülésnek az árát.“ Bethlen Gergely pedig különben is nehezten vala az atyámra, mert a fogarasi főkapitányságra vágyódván, melyet el is kapa azután, tudta jól, míg az atyám ott lesz kapitány, addig el nem érhetne, mert sokszor próbálta, de a fejedelemasszony inkább szeretvén magát mint mást, a jövedelmet nem akarja vala hogy kezéből kiessék, akkor pedig, az atyám idejében, a főkapitányokat illető jövedelem a fejedelemasszony tárházában meggyen vala. Lón olyan dolog is: egy pár jó s szép agara lévén az atyámnak, Bethlen Gergely oda küldé egy szolgálját hogy az agarakot vitesse el; a szolga nagy imperiose pemenvén az atyámhoz: „Uram — azt mondja — az úr Bethlen Gergely uram azért küldött, ezt a két agarat elvitessen.“ Az atyám nyakát sem csipte vala még akkor úgy a lúg meg mint azután, különben is ez a mi familiánk könnyen a magáét nem engedte másnak ha haraggal kezdett hozzája, szép szóra pedig könnyen cedált; azért az atyám is azt felel: „Mondd meg, úcsém, az uradnak, ha emberségesen kéretné az agaraimot, noha én is szeretem a jó ebeket, mégis olyan uri embernek kedvét nem szegném, oda adnám, de minthogy sem jobbágyának, sem szolgájának magamot nem tudom, eb ura fákó, ő kegyelme parancsolatára ezt én bizony nem adom.“ Sok ezer forintjában állá az a két agár a szegény atyámnak; a míg élt Bethlen Gergely, sem az atyámot, sem engemet nem nézhete jó szem-

mel; és noha mikor az atyám rabbá esett, sokat supplicáltuk az anyámmal együtt, sőt egy aljában szőtt igen szép szoknyának való materiát, melyet száználczvan forinton vett volna az atyám, azonkívül száz gréczi tallért adtunk vala neki ajándékban az atyám szabadulásaért, soha még választ sem adott supplicatióinkra, az ajándékot hamis lélekkel elvette, nemhogy szolgált volna, még ártott valamint tőle lehetett. Számát bizony nem tudom, mennyiszor mentünk az anyámmal Fogarasban, Fejérvárra, Radnóthra, Görgényben, gyűlésekről gyűlésre, nagy fáradtsággal, télben, nyárban, esőben, hidegben, sárban; még szállást is nehezen találtunk a városok végén messze. Csak kisdéd levén, olyan messzünnen gyalog úgy jártam, az urakot supplicáltam; senki közülök oly becsülettel nem látott s nem szólott mint Bethlen Farkas; mert gyakran estve menvén a szállására, mikor későn jöttek le udvartól, csak egyedül magamra, a maga inasával lámpással kíséretetett le a szállásunkra. Bánffi György is, noha még igen ifjú vala, és csak akkor házasodott vala meg cslőben, Dániel Mihály leányával, kinek holta után Bethlen Gergely leányát vevé, de már mind fejedelem, mind fejedelemasszony, sőt az egész ország előtt nagy tekintetben vala, becsülettel fogadott s megparancsolta inasainak, mikor oda megyek bebocsássanak, s az anyám supplicatióját be is vitte a fejedelemnek. De mind haszontalan volt. A fejedelem előtt is Fejérvárat, mikor a templomból kijött, térdre estem, úgy adtam be a supplicatiót, még sem lón semmi haszna Teleki Mihály miatt. Mig utoljára megengesztelődvén, s maga intimáltatván az atyámnak Hegyesi András által, hogy akár egy uri paripát hozassunk számára Molduvából, akár száz tallért adjunk, az atyám megszabadul. A paripát megvevők, hát béna volt, visszaküldé, a tallérokat elvevé. Nem sokára azután, nyolczadik esztendőben fogságtól fogva, erős reversalis s kezesség alatt az atyámot elbocsáták; én menék Szebenben, ott szerzem ki a commissiót, Szebenből Görgényben menék, ott az

atyámat kivágák a vasból, s együtt menénk Szebenben, ott subscribálá reversalisát, s úgy jövének haza Ajtára. A sok felé való ajándékozás, a sok gyűléseken való költés miatt semmije sem marada az atyámnak a mit gyermekségétől való sok szolgálatával keresett vala; mások emészték meg, mi csak a semmivel maradánk.

Csak az egy Kornis Gáspár marada meg, kit Teleki Mihály le nem ejthete lábáról, és ha sokáig ül vala, vagy ő olvasztette volna Teleki Mihályt, vagy Teleki ötét; egyik megcselt volna. Mert soha nem submittálá magát Telekinek, noha Teleki azon igyekezik vala, hogy tanácsurnak tegyék, hogy inkább belé elegyedvén az udvari dolgokban, belé kaphasson. De amaz respuálá azt a hivatalt, okos ember levén; különben is a Bánfi s Beldi Pál veszedelmével kinyilatkozván Teleki Mihály practicája, tudja vala magát oltalmazni, ritkán jövének udvarhoz, Teleki Mihályt pedig soha nem udvarolván, mely miatt csaknem eszi vala meg kezét lábát. Egyben is kapának Fogarasban a fejedelem asztalánál. Mert hozódván elé a Bánfi s Beldi dolgai, mocskoson kezdé Teleki Mihály, szokása szerént, felölök szállani; Kornis Gáspár nem állhatván, mondá: „Talám nem ártana, Teleki uram, ha kegyelmed csendesebben beszéllene a megholt urakról, mert akármit cselekedtenek éltekben, ugyancsak igaz uri emberek voltak; különben is a megholtakról becsülettel kellene emlékezni.” Teleki megindulván, egyben-huza szemöldökét, megüli a fejedelem asztalát nagy haraggal s azt mondja: „Kornis uram, hátrább kegyelmed az aggrárral, fel nem veszem a pirongatást.” Kornis Gáspár, noha jámbor csendes ember vala, de annyira felháborodék, hogy felállván az asztalnál, s nyakát szókása szerént meghajtván, elkezdé: „Lélek bestye lélek oláh csinálta fattyu kurva fia, az anyám hasában is igaz nagyságos ur voltam, tégedet pedig ördög tudja, ki sz-t be Erdélyben, s mégis te akarsz mindnyájunknak parancsolni? Ha az én kegyelmes uram méltóságos asztalát nem tekinteném, s az ő nagysága fejedelmi személyét nem

respectálnám, majd az agyad velejéig rontanám buzgányomot a kopasz fejedben. Tedd le magad, Teleki, mert elhited magaddal, vagy én meghalok, vagy az eb felnyalja a véredek: nem búnsz velem ha lehet úgy mint a többivel.” Ezzel a szóval felkele asztaltól s kiment. Nem zsákkal ijesztették vala Teleki Mihályt, sőt maga is a fejedelem nem tuda mit szállani. Nem is lön baráta Telekinek a mig éle, noha amaz eleget jártatott utána; nem sokára ifju korában meghala; a hire maig is az, hogy megégették, de titkos levén a dolog, én nem erősítem.

Teleki Mihály pedig, midőn már a nagy erdélyi igaz urakat eltette volna láb alól, oly kegyetlen tyrannussággal kezdé az erdélyi directióhoz, hogy miolta Erdélyt ember lakja, soha sem a vajdák, sem a fejedelmek közül senki egy Erdélyt meg nem hódoltatta, senkitől Erdélyben egy az emberek nem féltenek mint Telekitől. Nem is mer vala senki keze alá szállani, mert mindjárt a fejedelmet haragitotta ellene s megfogattatta, akármely becsületes főembert leszidott, lepirongatott publice; ha kinek mi dolga volt a fejedelem előtt, hiában supplicál, ha elsőben Telekinek meg nem kente a tenyerét. Azért is mindenfelől oda hordották a sok ajándékot az egész országból; és mikor a felesége gyakran az urát intette, hogy ne kapjon annyira az ajándékon, azt felelte: „Hó feleség, csak hadd hordják, szintén így hordod te ezeket az én holtom után másuvá, s mit vinnél akkor, ha most nem hordanának?” A nyavalyás együgyű fejedelem úgy félt Telekitől mint a tűztől; ha mások mondották is neki: „Kegyelmes uram, így kellene s amugy kellene Nagyságodnak magát viselni!” azt mondotta: „Lásza az ur Teleki uram, a mint ő kegyelmének teczik, úgy menjen véghez a dolog.” Igaz dolog hogy néha, hirtelen haragu ember levén a fejedelem, annyira felindult Teleki ellen, azt gondolták mindnyájan, talám mindjárt megöleti; de a csak szempillantásig tartott, s még a fejedelem járt Teleki után. Többi között egyezzer Fejérváratl egy Bojtos ötvese levén a fejedelemnek, kinek felesége

I rífus asszony levén, gyakran járt fel udvarhoz, a fejedelem bemenvén a felesége házában, hát ott van az ötvesné, s kérdi tőle: „Bojtosné asszony, mit csinál urad? — Amaz megfelel: „Kegyelmes uram, ezüst tálnaknak a szélét aranyozza.“ „Ki számára?“ kérdi a fejedelem. — „Teleki uram számára,“ mondja az asszony. A fejedelem szokása szerint fúni kezdvén, fordul a feleségéhez, s mond neki: „Hallod feleség, mit csináltat bátyád? Én erdélyi fejedelem vagyok, még sincsenek aranyos szélű tálnaim: él az Isten; megérdemlené hogy a nyakára köttetném azokat a tálnokat, s ugy akasztatnám fel.“ A fejedelem asszony monda: „Édes uram, nekem mi vétkem benne? én nem tehetek róla.“ — A fejedelem megrázzván a fejét, azt feleli: „A te vétked a, feleség, mert miattad nem bánhatom ugy Telekivel a mint én akarnám, s nem veszed észre, hogy még ő leszen a te gyermekednek hőhéra, s a mint Catharina fejedelemasszony felől mondták, Csáki István miatt lett pendelyé szösz vászonná, még neked is elmondhatják, hogy Teleki Mihály miatt leszen pendelyed szösz vászonná.“ Azaz a fejedelem nagy furiával bemegy a maga házában, körül fordul, Teleki feljö udvarhoz, s hát szintén ugy becsüli a fejedelem mint annakelőtte.

Midőn azért Teleki Mihály mind a fejedelmet mind az egész országot meghódította volna, nem kérde tanácsot senkitől, hanem a magyarországiakkal együtt kimene Magyarországra, a hova is, minczáltal a szegény magyarokat ugyan jól megverte volna az eső, elérkezett vala a francia királytól küldetett köpönyeg, holmi gyűlevész franciákból, lengyelekből, tótokból, kozákokból álló armáda. Kivel is conjungálván magát Teleki Mihály a vele való magyarokkal együtt, Eperjes város alá jönnek, kinek hostáitja felégetvén, a várost lőtetik, de haszontalanul, mert a német armáda superveniálván, elkergeti alóla. Onnan a banya-városokra ütven, mind aranyból ezüstből felette nagy praedát tesznek, sok gazdag városbeli embereket nagy summában megsaccoltatnak;

onnan Kis-Szeben városára menvén, mind azt mind több körül való kastélyokat és falukokat felpraedálnak, elégetnek és számlalan sok marhákat elhajtanak, s azt az egész földet elpusztítják bolondul, holott azok is mind magyarok valának szegények; s mi kárt tettek a németnek, ha a magyar a magyart praedálja s pusztítja?

De csakhamar kitelék Teleki generáliságának ideje. Mert Szathmár alatt oda veszté bolondul a sok szép hajduságot, és a Debreczenből s Patakból oda gyűlt deáki ifjuságot. Ott is practicához fogott vala, azt tudta, az erdélyi urekra talál, és a szathmári commendánssal colludált, hogy a várat neki feladja. A commendáns napot practiciál mikor menjen oda Teleki, azalatt a több officérek megérték a dolgot, a commendáns árestálják; a praefigált napra, mikor Teleki mint kész dologra menne, a német praesidium kijöve, s ott vágják le a szegény magyarságot, maga mégis elszalad és egy sárban dőlven a lova, gyalog esik, az egyik csizmája ott marada aranyos sarkantyúval együtt, s gyalázatára a szathmári kapuban szegezék fel. Eleget mesterkedék hogy ajándékért onnan levegyék, mind ott tarták, míg Erdély német keze alá esvén, ugy vevék le. Ilyen szép triumphusa lön Teleki Mihálynak a német császár ellen; a kurucok Wesselenyi Pált választák generálisoknak. Az is nyavalyás ott tekerge egy darabig közöttök, pusztítottata, praedáltata. Azalatt gróf Tokolyi Imrehe felnevekedvén, a kurucok melléje állának, Wesselenyi Pált Tokolyi elfogattja, generáliságtól megfosztja. Tokolyi Imréro kerüle a directio, addig keresé a magyar szabadságot, a mig utoljára pogány országban hala meg nyavalyás. Tokolyi Imrehe Erdélyből ki nem megyen vala, ha Teleki Mihály miatt nyughassék; de midőn látná, hogy oly nagy grófi familiából, nagy jószággal bíró ember volna, és naponként nevelkednék Erdélyben becsulete, a fejedelem leánya felől levén már akkor szó, hogy Tokolyinek adnák feleségül, de a nem-sokára meghala, s Kolosvárat temeték el; Teleki azért tartván attól, ha Tokolyi Erdély-

ben megállapodik, nemulusa leszen, elsőben azon practicalódék, hogy a leányát, kit Apaffi Miklósnak, azután Kemény Jánosnak adott vala feleségül, Tökölyi Imreh venné el; amaz pedig semmiképen nem akarván, ezért persequálni kezdé, de titkon: szemében pedig azt kezdé svadeálni, hogy dali ifju vitéz ember levén, ha promotio kellene, mit heverne Erdélyben, menne ki Magyarországbán, s a kuruczok Wesselényi Pált megunták, ötvennék fel generálisoknak, s idővel nagy emberré lenne. Eláttatá az ifju gróffot, kibeszéllé Erdélyből, s mihielyt kiment, a fejedelmet felingerlé ellene, hogy erdélyi fejedelemségre akar bejöni, evocáltatja s megnotázzák; a krakkai jószágát Teleki Mihály magának foglalja. Így bánék Pekri Lőrinczczel is, Bethlen János mostoha fiával, a kit vagy kellett vagy nem, csak árestáltatott s ugy mortificált; el-uná a sokat utoljára, kibujdosék Erdélyből, s mivel különben Magyarországbán elő nem mehete, kételenség alatt pápistává lön, s gróffi titulust adának neki Bécsben, ugy jöve vissza Erdélyben.

1680. Ebben az esztendőben nagy és példa nélkül való üstökös-csillag láttaték az égen, melyet mi is udvarhelyt laktomban nagy álmélkodással szemléltünk, egész nyolcz hétig durált, azután exspirála. Sokféle jóvendölést hallottam akkor felőle, de az utána következett nagy változások megmutaták, Isten mit akart azzal jelenten; mert a török s német között tízenyolcz esztendeig való véres hadakozást praesagiála, a mely miatt mind Magyarország, Erdély, az császár haereditaria provinciái nagy pusztulást s romlást szenvedének, és a török birodalom ugyan jó formában megseperteték; melyet renddel ide alább meghallunk.

A kuruczok ebben az esztendőben is sok pusztítást művelének Magyarországbán. Mert Bártfa városát hostátival együtt kegyetlenül felégeték s elpraedálják Tökölyi Imreh generalissága alatt; kit azután csakhamar general Sulcz felvere, és sokan a kuruczok közül levágtatának. Debreczenben pedig hirtelen tűz támadván, majd ezer kilenczszáz ház tőből

kiége, sok emberek veszedelmével és megbecsülhetetlen kárral. Ugyan ez idő tájban gróff Eszterháas Pál magyarországi palatinusnak választatik soproni országgyűlésében, és a római császárné magyar királynéságra nagy pompával megkoronáztatik²⁸). Erdélyben pedig:

1681. Minekutána a török portát sok ajándékokkal elcsinálták volna, és az országot is sok mesterséggel reá vették volna, kit igérettel, kit jószággal s tisztséggel, promotióval elnyomván, országgyűlését hirdetvén Fejérvárra, Teleki Mihály, hogy annál nagyobb hitelt szerezzen magának a fejedelem előtt, és a fejedelmi házat is magának s posteritásának annál inkább jóvendőre is obligálná: az ország előtt nagy peroratióval kezdi előszámolni, Apaffi Mihály fejedelem mely nagy békeségben s nyugodalomban tartotta már husz esztendőitől fogva az országot, és a török portát is, nem kedvezvén a maga kolliségének a közönséges jóért, mely igen devinciálta az országhoz; az országban támadott háborukat mely okosan, szerencsésen sopiálta, a haza békességét háborító pártos urakat debellálván; melyekért méltó s illendő volna az országnak is haladatossággal nemcsak megemlékezni, hanem cselekedettel reciprocálni is. A fejedelemnek pedig kedvezesebb dolgot az ország nem cselekedhetik, mintha a fiát, ifjabb Apaffi Mihályt, magának fejedelmül választja, melylyel jóvendőre is az országnak nagy securitása és nyugodalma szereztetik, mert ha szintén az öreg fejedelem meghalna is, levén választott fejedelme az országnak, praescindáltatik minden alkalmatosság a fejedelemségre való vágódó személyneknek competentiájoknak; de ha interregnumban maradna a dolog, mennyi változások, nyomorúságok következének a szegény hazára, elég szomorú s keserves példa Barcsai Ákos s Kemény János fejedelmek között való controversia. Sőt az is megeshetnék, hogy a fejedelem holta után a pogány nemzet, ki csak a maga hasznát keresi, vagy egy basát praeficiálna az ország eleiben, vagy oly nyughatatlan elméjű keresztény embert, a ki

pénzzel vásárolván meg a fejedelemséget, az egész országot exhauriálná, és minden törvényét, szabadságát felfordítaná. Attól pedig az ország ne tarison, hogy a török portát disgustálja az ifjú Apaffi Mihály választásával, mert már a porta a fejedelem kivánságának annuált; csak az ország válasza, a porta mindjárt confirmálja. Valának sokan a hazafiai közül, kik hozzá szólhatnak vala a dologhoz, vala is elegendő ratiójók, mert látják vala, hogy azzal a választással Teleki Mihály factiója annál jobban megerősödnék, és a szegény hazának szabadsága napról napra evertőlódnék. De Bánfi s Béli siralmas casusi mindenek szeme előtt forogván, hallgatással, mely afféle állapotban igen hasznos, annuálának. Teleki azért ezt is így véghez vivén, a fejedelem nével a portára küld a confirmációért, és onnan kapucsi basa jövév bottal, zászlóval, melyek az erdélyi fejedelemség confirmációjának eleitől fogva való bizonyossági s czímerei, az egész ország főrendeit s nemeseit, sőt a vitélő népet is convocáltatván Fejérvárra, az inauguratio nagy pompával véghez megyen, a fejérvári templomban fejedelmi székből ülteték ifjú Apaffi Mihály, ott esküszik meg a conditiókra, azután az ország is deponálja a homagiomot nekie²⁹⁾. De mivel Istentől nem vala elvégezve, semmi nem telék azután belőle, hanem Apaffi Mihálylyal együtt meghala az erdélyi fejedelemség, addig vadászák Telekiek a magyarországi királyságot; melyről ide alább szözlünk.

Már mind a fejedelem mind a fejedelemszony nagy örömben valának; és hogy a maga házát jobban stabilálja, a maga váradi szamonzsáit kezdé a fejedelemszony promoteálni, mint Inczédi Pált, Mihályt, Pétert s többeket, kiket is nagy jóvedelmes tisztekkel és szép jószágokkal megajándékoza. A szegény hazafiai már azoknak lábai alá tétetvén, és mint idegenek idegen országban, minden becsület tisztesség nélkül házoknál ülvén, az egész tanácsot az idegenek ellepték vala, mint Teleki Mihály, Nalácsi István, Székely László; az egész fiscalitást Inczédi Pál

dirigálja vala. Akármely nyomorult tetves bejött Magyarországból, mindjárt talál vala promotiót magának; mint Vajda László is, kinek köntöse s mindene két forintot nem ér vala, mikor Erdélyben jöve; Teleki Mihály recommendálá a fejedelem udvarában inasnak, onnan csakhamar postamesterségre promoteálták, mely első gradus vala az uraságra. Annyira is beszínle magát a fejedelemszonynál, hogy valamit az egész tanács elvégezzet, egyedül elrontotta a fejedelemmel. És mintha nem lettenek volna Erdélyben értelmes okos hazafiai, kik közül a legalábbvaló tiz tizenkét Vajda Lászlónál is jobban tudták volna az ország dolgait véghez vinni, mégis azt a nyomorék embert kezdé a fejedelem mind a török császárhoz, mind a lengyel királyhoz, mind a német császárhoz jártatni követségre; ilyen despectura jutottak vala a hazafiai. Annál soha életben kevésbé, negédesebb embert nem láttam, s a ki úgy megvárta volna a becsületet magánál nagyobb embertől is. Egyezer Fogarásban, a szegény atyám szabadulása iránt az anyám tölem supplicatiót küldé neki, hogy mivel olyan potens vala a fejedelemszony előtt, promoveálna supplicatiókat; egynehány császármadarakat is küldé tölem neki ajándékban. Akármelyik urhoz is elébb bemehettem, de ott későre adaték audientia; bemenék, praesentálám a madarakot, a supplicatiót nagy submissióval kezéhez adám, a madarakot eltéteté, a supplicatiót megolvastván, nagy dolyfösen azt felelé: „Oltalmazzon Isten, hogy az én kegyelmes uram s aszszonyom árulójának dolgához szóljak. Az apádat, öcsém, a fejedelem a porból emelte fel, s nagy emberré tette vala, nem kellett volna elárulni; többször énhozzám ne jöjj supplicálni, sőt ha rajtam állana, felakasztatnám az apádot példára.“ Nem voltam még tizenöt esztendőös akkor, mégis felforra bennem a vér, s mondék neki: „Az én atyám Erdélyben mind maga s mind az elci igaz és nemesemberek voltak, nem olyan sohonnai mint kegyelmed, s nem tudom micsoda porból emelte volna a fejedelem fel

mint kegyelmedet. Hamisan mondja, valaki az én atyámat árulónak nevezi, mert igaz szolgálja volt mind a fejedelemlnek mind az országnak, nem is eben áll a kövér ló halála hogy felakasszák az atyámat." Ezzel kijövék a házból. Nem tudom ki lön, mert sokan valának a házban, hallám azt mondá más embernek: „Enye bestye ficzkó kurva fia, bezzeg emberül megfelele a postamesternek, nem hiában verték annak a seggét az iskolában; valyon ki fia lehet?" Monda a másik: „A szegény rab Cserei Jánosé, jó barátom vala az apja."

De már közölgöt vala az erdélyi fatum, melyet Isten sok jelekkel praesagiáltatta, kivált azzal, hogy azon esztendőben, mikor a fejedelem fiát választák fejedelemségre, oly rendkívülvaló földingás lön Erdélyben sok helyeken, melyhez hasonló régtől fogva nem hallatott, kivált a Barczán és Brassóban oly nagy mértékben volt, hogy a toronyban levő harangok magoktól sonust adtanak, sok házak falai megromladoztanak. Melylyel is kétség kívül az erdélyi statusnak megváltozása példáztaték; mert azt már eleitől fogva minden historiákblóbserválhatni, hogy a földindulás az akkori állapotnak megváltozását jövendőli. Ugy is lön. Mert Teleki Mihály, a fejedelem neve alatt minckutána a török portát sok ízben sollicitálta volna, engedné meg a porta, a magyarországi befutott emberekkel hadd conjungálják magokat és mehessen ki a fejedelem Magyarországra. A míg a vén Küprüli vezér éle, addig semmire nem mehetének, mert ő nem jóvalja vala hogy a török császár felbontsa a némettel való békeséget, azt jövendőlven mindenkor: valamikor a török a magyarországiakkal mellett feltámad a német ellen, akkor lenne nagy veszedelme s romlása a török imperiumnak. Ám bizony fején is telék annakutána török uramnak. De meghalván, és más fővezér constituáltatván, a ki igen hadakozó nyughatatlan ember vala, és nem régen a lengyel korona ellen rebellált kozákok causájá mellett a lengyelek ellen szerencsésen hadakozván, s Kamenyiczet, a minden emberi erő ellen megtaltalmazható

nagy fortaliciumot, Subiczki János, levén akkor kamenyiczzi generális, per proditioem a törököknek feladta volna (ki azután lengyel királyságra promoveáltaték) s azzal együtt az egész Podoliát majd száz mérföldnyire behódoltatta volna; onnan pedig, török szokás szerént (mert a ki a törököt segítségre hívja, magát is elveszti miatta), visszafordulván a kozákokra, azoknak erős városait megostromoltatta, és az egész országot elpusztítván, s többet három száz ezer kozáknál, feleségekkel gyermekekkel együtt vagy fegyverre hánnyván vagy elraboltatván, s az egész kereszténységet megremítvén, a német császárbán kívánja vala a török császárt belégrazdálkodtatni. És meg sem várván hogy a husz esztendeig való békeségnek terminusa expiráljon, a török császárt rávevén, hogy nemcsak megengedje az erdélyi fejedelemlnek, hogy a magyarországiakkal kimenjen hadakozni, sőt a budai vezérnek parancsoljon, hogy mind Tokolyinek mind az erdélyi fejedelemlnek a magyarok mellett segítséggel legyen; mert most volna jó alkalmatossága a császárnak, hogy a némettől az egész Magyarországot elvehesse, sőt Bécsset és Ausztriát is meghódoltatván, onnan a több kereszténységet is subjugálhatja, és az egész Európát elfoglaltathja; így cselekedtenek eleitől fogva az Ottomán familiájából álló nagy császárok, azért uralkodik mai napig is a posteritása Ázsiában, Áfrikában s Európának nagy részeiben. A császárt könnyen ráveheté a fővezér effőle ratiókkal; a francia király is nem szűnék vala éjjel nappal követeli a német ellen ingerleni, mivel ő mind a spanyol király, mind a német császár ellen nagy hadakozást kezdvén, és pogány módon jus in armis, nemcsak a spanyol koronát, hanem az egész imperiumot is magának akarja vala foglalni s universalis monarchiát erigálni, s látja vala hogy neki jó előmenetelére leszzen, ha a török innen hadat indít a német ellen, mert így avocáltatik a német császár francia ellen levő nagy armádájá, s ő könnyebben férhet az imperiumhoz. Azért is segítte vala

a magyarok rebellioját, és már gróf Tökölyi Imrével confederatiót is tett vala.

De a német császár részéről is szolgáltaték egy kis alkalmatosság a török insurrectiójára. Mert Büszörményben, Kálóban, Fillekben híres vitézekből álló nagy praesidium levén, noha a békeség még durál vala, meg is vala parancsolva a német császártól, hogy okot ne adjanak a törököknek a grázdára; de avval nem gondolván, gyakran Váradig, sőt éppen Budáig is nagy excursiókat tettek, és feles törököket levágván, a török hódoltság alatt való falukat is égetik s felprácdálják vala. Erről szüntelen megyen vala panasz a portára, s még penig nem ugy mint a dolog történt, hanem hazudással toldják vala, hogy inkább a törökök felingerlenék a német ellen. Tökölyi Imre is a portára küldvén követeit, maga s a vele levő magyarok képében esztendőntént való adót ígére a törököknek, csak helyben fel mellettük s a német igája alól szabadulást fel Magyarországot.

A török császár is parancsolatot ada a fővezérnek, hogy a végbeli hadakat felvévén, a német császár ellen való hadakozást kezdje el, és Filek várát, Büszörményt s Kálóval együtt, megostromoltassa. A fejedelemtől is megengedtetik, hogy az erdélyi hadakkal együtt kimenjen Filek alá. Nagy készület vala Erdélyben; kivált Teleki Mihály, elérvén már azt, a mit annyi esztendőttől fogva kívánt, ország generalisává tétetve magát, és az ország vitézlő rendivel együtt kimennek Filek alá. Oda érkezék Tökölyi Imreh is szép fényes magyarországi hadakkal, és külön szálla táborban az erdélyi fejedelemtől. Ott mindjárt eszében vevé mind Apaffi Mihályt, mind Teleki Mihályt, hogy csak arany hegygyel álmódtanak, s üresen maradtanak, semmi sem fog telni sem a magyar királyságban Apaffi részéről, sem a palatinusságban Teleki részéről. Mert nem hogy a kun levő magyarok Teleki Mihály directiója alá ereszkednének, sőt a mely magyarok Erdélyben futottanak és Apaffi Mihályval együtt kijöttek vala, azok is mind oda hagyák őket és Tökölyi Imreh táborára menének, s

Béldi Pál igaz szavait "akkor kezdé Apaffi Mihály elismerni. Tökölyi Imreh már nagy méltóságban s tekintetben vala, s tudván jól Telekit, mint persequálta Erdélyben, mint tudta ki Erdélyből s mint notáztatta meg ártatlanságát, tartván attól hogy boszut állana érte: szokott practiciáját vevé elő, és alattomban a magyarországiakat kezdé hitegetni, hogy Tökölyi Imreh mellől állanának el, s ragaszkodnának a fejedelem protectiójához, ki egy országnak fejedelme levén s annyi fegyver kezében, a portán is nagy respectusban, jobban s hasznosabban protegálhatná őket mint Tökölyi, kinek sem authoritása, sem ahöz való esze, sem értéke. De a magyarok Tökölyit halálban szeretik, és mellőle el nem állhatnak vala. Kiszakadván onnan, a fejedelem neve alatt a budai vezért nagy ígéretekkel s ajándékokkal arra készíteték, hogy Tökölyit fogassa s ölesse meg, a ki noha most a török portához ragaszkodott, de mielőlt dolgait stabilizálhatná, falban rugja a törökök s fegyvert köt ellene. De a fővezérnek ordere levén a portától, hogy Tökölyi Imrét mint fejedelmet úgy becsülje s protegálja, a fejedelem kívánságának, mely Teleki Mihálytól származott vala, helyt nem akara adni. Ezeket Tökölyi mind tudja vala, mert a vezér táborát sok ajándékokkal már régen obligálta vala magához, a magyarok is megjelentették vala, Teleki Mihály mint akarja őket elcsábítani magához. Azért ő is hasonlóval akarván fizetni, a fővezérhez menvén, Teleki Mihálynak minden, eleitől fogván való istentelen practiciát aperiálja, és hogy a fejedelem lágy puha ember levén, Teleki Mihály igazgatná mind a fejedelmet, mind az országot, s a fejedelem neve alatt minden gonosztságot elkövet, a hazafai nem mervén szólani ellene; és valameddig Teleki Mihály él, addig békecségesen hatalmas császár is Erdélyt nem bírhatja; kivált már a török s németek között hadakozás indulván, ha mi szerencsétlenség következik a török nemzetre, mely a hadakozó embereken könnyen megeshetik, Teleki mindjárt az országot német császár kezében ejti, mert ő változó elméjű ember; azért ta-

nácsos dolog volna, ha a vezér megfogadná s a portára beküldené. Annyira persuadeálta vala a vezérnek Tökölyi a dolgot, hogy mindjárt küldött a fejedelemez, megizenvén, Teleki Mihályt adassa kézhez, mert különben erővel is kihuzatja sátorából. Elbámulván a fejedelem, időt kér magának a resolútióra. Telekinek sem volt egyczer nagyobb spiczen állapota, azért sokat tanácskozván, jobb utat nem találának annál, hogy a budai vezérnek jól megkenék a tenyerét. Amint hogy mind magának, mind tihájának fejedelmi ajándékokat adván, Teleki Mihály dolgát elcsinálák. Mindazáltal Teleki Mihály a fejedelem mellől el nem mert távozni, mert Tökölyi a fejedelem látogatására jöven, szemében megmondta vala: „Hidd el, Teleki, sokat practicáltál mindéig ellenem, de ki ne kapassalak a fejedelem sátora mellől, mert soha bizony több kenyeret nem eszel. Most is kezembem volnál; ha a méltóságos fejedelmet, kit atyám helyett tartok, nem nézném, itt ültetném el a fejedet ilyen s ilyen áruló fia.”

A török azalatt Kálót, Böszürményt megvette és felégette vala, Fileket pedig két hétig éjjel nappal löteté s keményen ostoroztatá, mert a várbeliak vitézül forgódnak vala, s több tíz ezer töröknél vesze az ostorozokon. De ugyan csak utoljára fel kelle adni a várat, s mind elhányatá³¹⁾. A kijött magyarok közül sokan Tökölyi Imre mellé állának, a többit békével elbocsáták: hanem egy Rácz Ilyés nevű katona vala, kire a törökök szörnyen haragusznak vala, mert jó kalauz s különben is vitéz ember lévén, a törököknek sok károkat tett vala: azt mikor kijönének a várból, rá ismervén, neki rohanának s levagdálák.

1682. Ez az expeditio véghez menvén, mind a vezér Budára visszamene, mind a fejedelem Erdélyben bejőve, és a magyarországi dolgokat könnyebben kezdék hadni, látván hogy megcsalatoztak a reménségben, nem kívánják vala többször kimenni Magyarországon hadakozni. A Duna vize megáradván a sok eső miatt, mindenfelé kiönté magát,

és a mellette való falukat két felől mind emberestől barmostól elsepré, s nagy károkat lón Magyarországon. Ebben az esztendőben születék egy Leopoldus fia a német császárnak, de nem sokáig éle, meghala. A római császár pedig látván, hogy a török, nem várván a békesség terminusának expirálását, hite ellen fegyverhez nyult volna, tul pedig a franczia nagy hatalommal az imperiumot invadálta, a magyarok is naponként szaporodának Tökölyi Imre mellett, és már magyarországi fejedelemnek is választott vala; felette igen megijede, gondolván hogy semmiképen annyi ellenségnek nem resistálhatna. Tanácsot tartván azért a ministerekkel, azoknak teczéséből generál Aeneas Caprarát³²⁾ nagy ajándékokkal küldi a török császárhoz, hogy akárminemű conditiók alatt a török porta elméjét esendesitse meg, és a békességet több esztendőkre is concludálja; Tökölyi Imréhez is elküldvén Sacri Romani Imperii Principis titulust, a Dunán innen való tizenhárom vármegyékkel együtt életeig neki offerálá, ugy mind neki s mind a több magyaroknak gratiát s perpetua amnestiát ígére. A franczia királyhoz is elküldé, hogy avval is accordáljanak, a ki már Alsatiában a hires Argentoratium városát árultatással magának tette vala, és onnan naponként beljebb harapóz vala az imperiumban. Caprara eleget munkálódék a török császárnál mind ajándékokkal, mind esztendőnként való honorarium ígéréssel, de semmit véghez nem vihete a fővezér miatt, ki már minden felé, mind Ázsiában, mind Áfrikában, ugy európai törököknek is parancsolatot adott vala, hogy mentül számosabban Lándor-Fejérvárhoz gyűljenek; és így re infecta visszamene Bécsben. Tökölyi, noha a maga részéről könnyen enged vala, de a mellette levő hadi kapitányok, kik szegény legénységéből fegyverekkel mentek vala elé, gondolván, ha Tökölyi leteszi magát, elesik tőlök is a sok praeda, eláltaták, hogy ne higgyen a német császár ígérétenek, hanem a mely ügyet felfogott, Isten segítségével tovább is continuálja; nemcsak a tizenhárom vármegye, ha-

nem az egész ország is üvé lenne nem sokára; a német most megijjedett s azért ígér annyit, de mihelt letennék a fegyvert, mint a juhokot úgy vitelné a mézsárszékre; hány-szor adott hitet a német Bocskainak, Bethlen Gábornak, Rákóczinak, Zrínyi Péternek s másoknak, mihelt alkalmatosság adatott, vióltálta hitét, s a szegény magyarokat opprimálta; így itt is frustálódeák a császár. A francia, noha nehezen, mindazáltal négy esztendeig való frígyet tön a császárral, hogy valamit eddig occupált mind nála maradjon; de nem várá a mégy esztendő, csakhamar azután felbontá a frígyet.

Teleki Mihály pedig látván, hogy már a két hatalmas nemzet egybenháborodott, s mi leszen exitusa a hadakozásnak, senki nem tudhatja, mivel a német császár ellen sokat vétett vala a magyarországi dolgok manutentiójával, hogy mind két részről, akár-hogy forduljon a hadi koczká, az ő dolga securitásában lehessen: rá veszi a fejedelmet, hogy küldjön alattomban követet a német udvarban, és ott legyen mind addig, míg elvállik, a török micsoda operatióhoz kezd, és a ministerek elmejét tanulja ki, Erdély iránt micsoda opinióval vadnak. Nem akará senkit a hazafiai közül küldjenek, hanem a maga creaturáját Vajda Lászlót expediálá a fejedelem nevével, az ország s tanács nagyobb része hire nélkül, mely dolog a fejedelem conditiója ellen vala. S ha a török porta megtudja Vajda László oda menetelét, a portát azzal áltassák el, hogy csak azért küldötte oda a fejedelem, jobban kitanulhassa a német udvar állapotát, s tudósítván a fejedelmet, a fejedelem a portának megírassa. Noha a Vajda László követségének a vala fundamenta: ha látja hogy a törököt megverik Bécs alatt (mert már a hír kiment vala, hogy Bécs-et akarná megszállani a török), Erdélyt kösse oda a német császárnak s Telekinek szerezzon gratiát; mint a következők dolgok megmutatják.

1683. Látván a német császár, hogy a török kite ellen a békességet felrugta, és már

egynéhány fortaliciumát el is vette, hogy későzetlen ne találassék, a Lotharingiai Carolus herceget, kinél a császár testvér nénéje (ki is azelőtt a megholt lengyel királynak felesége vala) vala férjné, constituálván mezei legfőbb generálnak, huszonnégy ezer emberből álló érmádát commendója alá biza és megparancsolá, hogy Érsokujvárárt obsideálja. Ez a herceg a francia királytól kiüzeltvén Lotharingiából, a spanyolhoz futott vala, ott árestáltatván, a német császár instantiájára bocsáttaték el, és a császár udvarához jöve, s annakutána a török ellen dicőségesen hadakokék az egész kereszténység csudájára; csendes alázatos ember vala, a mely köntösben láttam, alig ért volna negyven ötven forintot; különben az ellenség ellen mint az oroszány úgy ment, és mása nem volt a mi időnkben hadi mester-ségre.

A török császár pedig, minden országokkal egyebütt békesége levén, az egész birodalmából ugyan kisepré a baromi sokaságot, s úgy jöve Lándor-Fehérvárra, a tatár hámnak is megparancsolván, hogy mentül felesőbb magával jöhet, úgy jöjjen a táborra. A tatár Erdélyben költözvén által, sok károkat is tön; a két oláh vajdák is feles hadakkal menének a császár mellé. Mind Apaffi Mihály, mind Teleki Mihály örömet itthon maradnak vala, nem kapnak vala a magyar királyságon s palatinusságon, nint annak-előtte; melyről a portát sollicitálták is hogy itthon maradhatnának, azt okozván, ha a fejedelem az országból kimenne, a szathmári és más helyeken való német praesidium Erdélyben becsapna s kárt tenné. De a fővezér az excusatiót nem acceptálá, hanem megparancsolá, hogy mind a fejedelem, mid a hadak kimenjenek, azt vetvén szemére a fejedelemnek, azelőtt maga jártatá a hatalmas császárt, bocsássa ki Magyarországra hadakozni, most mikor hatalmas császár maga is kiindult császári székből, ő jobbágy levén, nyugodni akar Erdélyben; ha tezett a kezdete, tessék a vége is, még most fogtunk a hadakozáshoz, s immár megunta. Tokolyi

Imreh is mintegy tizenöt ezred magával, mentül czifrább készülettel lehele, a fővezér mellé jöve. A császár pedig Lándor-Fejérvárat maradván, a fővezért azzal a barom táborral, melyhez hasonlót Európában ötszáz esztendőök alatt senki nem látott, és számtalan tábori szekerekkel, lövészszámokkal expedálja, hogy Bécsset obsideálja. Valának mind a császár mellett levő tanult vezérek közül, mind a magyarok közül, a kik nem jóvaljók vala, hogy Bécsset szállja meg a fővezér; mind azért, hogy a hadi okos regula szerént, Komárom, Pozsony, Győr és más fortalitumok, kikben erős praesidium vala, hátok megé naradván, ha valami casus találná Bécs alatt őket, praeccludálnak vissza jövő utjokot, mind kiváltképen azért, hogy Bécs a német császár residentüja levén, és az egész német imperiumnak, sőt az egész kereszténységnek bástyája, egyáltalában a császárt a kereszténység megsegélti, s Bécsset eliberálja az obsidio alól. Jobb volna azért vagy Komáromot vagy Győrt megszállani, mert azok magyar koronához tartozván, az imperiumbeli fejedelmek s a külső királyok is azokkal nem gondolnak semmit, a császár pedig maga erejével meg nem oltalmazhatja. De a fővezér, ördögi kevelységgel felvulkodván, és mind a császárt, mind a több keresztény királyokat semminek állitván, a jó és hasznos tanácsot megveté, azt forgatván, hogy ha ő Bécsset megveszi, Komárom, Győr s a többi is mind feladják magokat; azért minden erejével Bécs alá indula, a budai vezér is az egész végbeli hadakkal melléje jövéen. A német armáda már Érsekújvár alól elszállott vala, és mind Komáromot, mind Nagy-Győrt ujjobban praesideálván, Bécs felé siet vala. De a tatárok, nagy kalauzok levén velek, különben is serény nemzetség, praeveniálá az armádát, és nagy sietséggel Ausztriában bemenvén, a városokat, várakat, falukat, kik bizván ahoz hogy még az armáda hátra vagyon, nagy békességben élnek és sok helyeken lakodalmaznak vala, szörnyű kegyetlenséggel égetni, pusztítani, vágni, rablani kezdék. Nem is tudnak vala hová

szaladni nyavalyások, minden helyeket ellepven a tatárság. Senki le nem írhatja, sem ki nem mondhatja azoknak a szép, gazdag, pompás épületű provinciáknak romlását; mind porrá, hamuvá lőnek, és többet százezer leleknel hajtának el a tatárok rabságra, kiket Tatárországban beviven, e mai napig is oda maradának. A császár még akkor Bécsben vala; látván a tatár égetését, praedálását, mindnyájan azt gondolák, hogy az armáda elveszett, azért a városban, és a császár udvarában szörnyű bódulás vala. Tanácsot tartván, a teccék, hogy a császár udvarával együtt menjen ki a feljebb való tartományokban, nehogy a török kezében esvén a város, a császár is együtt a várossal vagy elveszzen vagy rabságra jusson. Azért a mint hirtelen lehet, elkészülvén, feleségével, fiával, leányival együtt, a magyar koronát is a cseh koronával együtt elviven, kimene nagy sissalal jajgatással a városból Gréczben, midőn már a tatár mindenütt ott körül nyargalana; de a császár a Duna vizén tul járván, békével elmene, nem levén több magyar a császárral, hanem a palatinus Esterháas Pál (ki annakutána a császártól elkércezvén, Fraknó várában menc, s onnan nézte mint égették a sok szép városait, faluit) és Zrínyi Péter fia, Zrínyi János, a kire ráfogák a németek, csak azért ment el a császárral, hogy a sógorának, Tökölly Imrének, kinél vala a nénje, a császár titkos dolgait megirná, és hogy a császárt a hintájában meg akarta lövöldözni, mert történet szerént a puskája a tokjában elsult vala. Megfogák nyavalyást, és Tyrolisban vivék, majd tizenöt esztendeig egyedül, egy sötét házban tarták, nem volt senkinek szabad hozzája menni, egy kis lyukon adtak száraz kenyeret s vizet be napjában, természet munkáját is abban a házban kellett végezni. A köntöse utoljára leszakadott róla, haja s szakálla megnöve s körmei, emberi forma nem vula már rajta, az emberi szót is elfelejté, nem levén kivel anny esztendeig beszélleni, utoljára mint a marha csak ugy ordított, s meg is bolondult abban az ideig való pokolban. Isten tudja, utoljára

megölték-e vagy csak megholt, mert már régolta semmi hír nincsen fölöle. Felette szomorú példa; az Isten őrizzen minden keresztény embert hasonló casustól.

A német ármáda is azonban elérkezvén Bécshez, erős praesidiummal a várost megakrálja a herczeg, fő commendáns levén a városban general Starenbergh; onnan az ármáda Leopoldstat mellett a Duna hidján egy szigethen általköltözik. A fővezér pedig a nagy barom táborral megszállván Bécs körül, és sátorait felvonatván s mindjárt a sánczátáshoz kezdtetvén, valójában az obsidióhoz fog, számtalan öreg ágyúkkal és bombákkal lötetvén a város kőfalait s bástyáit. És noha a város igen készületvén vala az obsidióhoz, nem gondolván senki, hogy a török oda megyen, de Starenbergh az egész községet és a vitézlő rendet rá hajtván, erős palizátákat és reveléneket építete kül a kerítésen, és azokat földdel megtöltetvén, s lövő szerszámokat vonatván rájuk, jó darabig azok miatt nem mehete közel a török a kőfalakhoz. És minden bizonyynal a lön Bécsnek megmaradására, mert míg egynehány hetekig azokat ostromoltatá a fővezér, a császár, kívül majd hatvanezer lélek ment vala ki Bécsből, mégis a népes városban meg sem teccék hogy valaki onnan elment volna (noha azok közül, kik a városból kifutottanak, sokan a tatárok rabságára estének, mert a nagy sietségben szekereket felette megterhelvén, jól ki nem mehettek a hostátból, elromlott szekerek, s gyalog maradván, minden jokkal, feleségekkel együtt gyermekekkel pogány rabságára jutottanak; a kik pedig a városban maradtak, azok békével megszabadulának), mindenfelé Európában követelt expedálja, segítséget kérvén bécsi obsidió felszabadítására; és már mind az imperiumbeli electorok, fejedelmek, mind a lengyel János király, meg is ígérték vala, hogy személyek szerint nagy haddal előjónék. A mint hogy el is jövének.

Hallottam Vajda Lászlótól, beszéllette, mikor megértének a ministerek a török intencióját Bécs ellen, sokan mondták neki :

„Vajda uram, valamikor az ő felsége provinciai megégtének, mindenkor Erdélyből támadott a tűz, a mint most is látjuk; de elhitesétek magatokkal, ha megfordul a szerencse s kézzé vehetjük Erdélyt, bizony megtüntetünk benneteket.“ Beszéllette azt is : abban a nagy bódulásban mikor a császár kiment Bécsből, ha valahol az uczákon magyar köntösben láttak valakit, mindjárt általverte a német; azzal szidván : „Aha kutya magyarok, ti hoztátok ránk a törököt.“ Vajda László is elmene a császárral és azután a palatinussal, s ott lön Frakkóban míg Bécs alatt megverék a törököt.

Már a fővezér a palizátákat és reveléneket minákkal, de sok munkával és sok ezer embere veszedelmével elrontatván, a város kőfalait kezdette vala lötetni; a városban szinte desperatióra jutottanak vala, és minden este a szent István tornyából, tüzet gyujtván, jelt adnak vala; különben is kémekek által szüntelen jártatják vala a város szigetében nem messze levő kevés német tábor, hogy ha meg nem segitenék Bécsét, oda lenne; onnan pedig válaszok jöve, hogy nem sokára elérkezik a segítség.

Tököltyi a magyarsággal együtt expedálta vala a fővezér Pozsony alá, onnan pedig Morvában, pusztítani, égetni. Nem is kellett oda tatár, mert a magyarok a hova érkezhének, alkalmasint megfizetének. A herczeg pedig tul általmenvén Morvára, Fekér-Hegynél Tököltyi hadát keményen megveri. Ott vesze ama híres Harsányi nevű vitéz ezeres kurucz kapitány. Apaflí Mihályt pedig az erdélyi hadakkal Nagy-Győr alatt hagyja, hogy vigyázzon mind arra, a várbeli praesidium ne excurráljon, mind pedig a hidra, melyet a török építtetett vala a Dunán.

Ebben a bécsi utazásban sok eclipsis esék Teleki Mihályon, mert mint szintén Erdélyben, a táboron is olyan fastussal kezdé magát viselni, de gyakran csaknem rajta vesztett. Emlitek kettőt vagy háromat. Udvarehelyszékről vala egy katona, Biró István nevű, vitéz székelj hadnagy; e roszcsakán levén, a mint a tábor utazott, meglátván egy

forrást, leszáll lováról hogy igyék. Teleki, mindenkor elől hátul nyargalozván, abban akaráván mutatni generális tisztségét, meglátja a hadnagyot, megszidja: „Lélek, lélek bestye lélek kurva fia, hogy mersz leszállani ilyenkor lovadról s innya?” Ama megfordul a forrásból, s mond neki: „Ne morogj, uram, ha igaz generális vagy, vagyon törvény, ha mit vétettem, láss hozzá, mert Isten engem úgy segéljen, ha kapom ezt a kardot, majd a tenyeredben teszem a fejedet.” Teleki sem felesel többet, hanem megszállván a tábor, sátorában hivatja s egy tizes arannyal megajándékozza. Győr alatt megtiltotta vala, a táboron senki bort ne árultasson, hanem az ő kocsmájáról hordják. Kálnoki Sámuelnek, mivel a jó bort mindenkor szerette, volt vagy két általgat bora, egy jó barátja beteg levén, pénzen kéret, ajándékon adat bort. Megvizszik Telekinek hogy Kálnoki Sámuel bort árultat, rá izen: „Mondjátok meg, mindjárt kivágattatom a fenekét hordójának.” Amaz is ember módon izen vissza: „Mondjátok meg az ilyen s ilyen fiának, maga jön hordó fenék-vágatni, ha mit akar; mi nem Erdélyben vagyunk most.” Más helyen, akkor is utazván a tábor, egy szegény csiki székely eltávozott vala a sergétől, hogy valamit kaphatna, mivel a mi székelyeink szeretik a praedát; meglátja Teleki, arra felé kezd nyargalni, a székely megrugaszkodik előtte, de rossz levén a lóva, utóléri, amaz is megfordul, kapja a kopijáját s Teleki felé fordítja, Teleki puskát ránt, a székely szomben rugaszkodik rája, azt mondván neki: „Tartozzál, nagyságos kegyelmes uram”; Teleki elteszi a puskát s mondja a székelynek: „Mit bolondoskodol barátom?” A székely is a kopijáját visszafordítja, Teleki mondja neki: „Ugyan nekem hozod vala a kopját?” Mond amaz: „Egy szerencsére, nagyságos kegyelmes uram, bizony oda taszítottam vala”, Teleki egynehány pénzt kivessen a zsebéből s neki adja. Ezt az actust a maga szájából hallottam Telekinek mikor inasa voltam, hogy másoknak beszéllette, s mindenkor ezekkel a szókkal rekesztette be a historiáját, becsu-

llettel legyen írva: „Egye meg a székely sz—i a ki a székelyt nem szereti.” Estének több efféle dolgai is, de elhagynom.

Ebben a bécsi utban promoveálódék Apor Lázár, mert Daczó Jánost Tököllyivel való collusióért a fejedelem megvetette vala, azért Apor Lázár Teleki mellé adván magát, és Bécs alatt a csiki hadakat ő commenderozván, Teleki a fejedelemtől a csiki főkapitányságot neki szerzé, sőt azonkívül itélő-mesternek is denomináltatta vala; de egyiket sem bírhatá, mert a vérben megbetegedvén s haza jöven, meghala; a ki mind eszére, mind hadi experientiájára nézve akár micoda hivatalt Erdélyben elviselhetett volna, és ha a német directio alatt élhetett volna, Erdélyben kétség kívül vagy cancellarius vagy generális lett volna.

Szintén ez idő tájban kezdett vala Sároosi János is előmennni, kit elsőben a portára kezdenék jártni, azután a német világban itélő-mester, tanács ur és ország fő commissarius is lön, de utoljára szerencsétlenül jára, mint az ő helyén megírom.

Győr alatt levén az erdélyi tábor, mikor látná Teleki, hogy a török lassan proficiál dolgában, és már a kereszténység succursusa is érkeznek, tartván a kitudjától, mind a győri generálissal titkon tractálni kezdé, mind a császárhoz küldözvén, arra ígéré magát: ha a törököt Bécs elől elverik, Erdélyt a német császár alá hajtja, csak neki ne legyen bántódása előbbeni dolgaiért. Két kézzel kapá a német udvar, és nem csak gratiát adának nokie, sőt nagy ígéretekkel tönek ha praestálná a mit fogadott. Melyet praestála is, sőt a fejedelmet is elhitetvén, rávévé még ott Győr alatt, s a fejedelem neve alatt is assecuratoriat küldé azon dologról a német udvarban.

Mikor annyira volna a bécsi obsidio, hogy két napi lőtetés és egy ostrom után el kellene veszni s török kezében esni, elérkezék a segítség, és a lengyel király conjungálván magát a baváriai, saxoniai electorokkal s több fejedelmekkel, egy a császár ármádjával s a lotharingiai herczeggel, a Cossius

erdőn által a török tábor felé indula. A fővezér ha az egész táborával kiszállt volna a város alól és mezőben harczot adt volna, Isten tudja melyiké lett volna a győzelem, mert a számtalan pogánysághoz képest igen kevés vult a keresztény had. De a fővezér oly igen contemnáltta vult a keresztényeket, hogy szintén akkor küldvén Apaffi Mihály fejedelem Sárossi Jánost a fővezérhez holmi dolgok végett, azt felelé neki: „Várokosszál mig ezt a várost megveszem a azokat a hitvány gyaurokat megveretem, mindjárt választ adok az uradnak.“ A budai vezér küldötte vult előljáróban egynehány ezer emberrel, a valóban embertől ellenkezék is a keresztény haddal, de nem resistálhatván, megizeni a fővezérnek, szálljon ki a mezőre a hadakkal, mert a németek tábora ors és jó készüllettel van. Mégis a fővezér ki nem szálla, hanem csak azt izené a budai vezérnek: „Mondjátok meg az ebnek, ha nem ember ellenek, bocsássu, majd megtanitom én mind ötöt, mind azokat a ross gyaurokat.“ A tatár hám azallat eszében vevé hogy jó a keresztény ármáda, egész tábortát felülteti a számtalan praedával rabbal elmegyen békével dolgára. A török tábora is meglátván, mint annyiféle nemzetségből álló sokaság, egybenbódul, ők is futni kezdenek. Akkor öbred fel a fővezér, a mellette való udvari haddal, mintegy tízezer válogatott emberrel, eleiben indul a németnek és lengyelnek. Azallat a casusok mindenféle buzgányokkal, mezitelen karddal verték vissza a török hadakat, de hasztalan; mert azok minden sátorokat, lovokat, praedájokat oda hagyván, sergenként szaladnak vult, oly nagy félelmet bocsátott vult Isten a kevélységért reájok; soha aznál megijedtebb embereket senki nem lát. A vezér azért megellenkezvén a keresztény haddal, ő is háttat ad, és minden gazdag ott hagyván, gyalázatosan elszalad, a vovastól sok ezer embert a harczon. A gyelek közül mintegy hatszázan estene el, a németek közül háromszázan; ilyen kevés kárral lön az a nagy győzelem. Azon éczaka a sánctól is jó társág

mind kiszalad; a keresztény had pedig tartván a praedától, virradlig lóháton állu. Megvirradván és az előljárók meghozván hogy a török valójában szalad, a török tábort, mely minden kigondolható világi jókkal, drága egyetmásokkal, számtalan éléssel, sok tábort eszközökkel emberi okoskodás felett gazdag vult, felpraedálák, a vezérnek sátorával, számtalan kincével, egész cancellariájával együtt, melyeknek jobb s nagyobb része a lengyel királyé lön; meg is érdemlé, mert ha ő ne jöjjön segítségre, akkor bizony elcseppen vult Bécs³³⁾.

A francia az egész bécsi obsidio alatt felette erős ármádával az imperiumban táborban vult; de succursust nem akara adni, praetextust azt formálván, hogy a törökkel sok száz esztendőttől fogva a francia királyoknak békessége levén, azt nem violdíthatja. De egyéb vult szívében; azt lesi vult hogy a török megvegye Bécset, ő osztán a késs haddal supervenitiáljon s a töröktől visszavegye magának, és így az egész Ausztriát az imperiummal együtt a császár familijától elvegye. De Isten a kevély töröktől is megszégnyitlé, az álnok francia intentióját is megjácsoztatá. A császár, mikor a harcz vult, Bécsen felől Gréczben vult; megértvén a triumphust, Bécsben lejőve, a lengyel királyal a mezőben szemben lön, s nagy szép oratióval megköszöné a lengyel király fáradtságát; azután a német hadakat megmustrálá, és a hadakozásnak continuatiója felől consiliumot üle A. saxoniai elector, nem tudatik mi okból, megneheztelevén, maga hadával együtt Saxonában visszamene.

A fővezér a megvert haddal együtt Budára jöve, és a török császárnak Lándor-Fejérvárra megírta mint járt Bécs alatt. A császár rövideden azt izené neki: „Azon semmit se törődjél hogy Bécs alatt szerencsétlenül jártál, mert afféle dolog nagy hatalmas császárokon s királyokon is gyakran megtörtént; a hadi állapot ilyen változó szokott lenni. Azért Budát és a több véghelyeket mind éléssel, mind lővészerszámokkal jó készüllettel fortificáljad, az elfáradt hadakat

szállítsd jó helyekre quártyélyban, és meg-lásd hogy ebben az esztendőben a némettel többször meg ne harcolj. Isten a jövő esztendődt adván érünk, megtanít az idő, mit kellessék cselekedni."

A keresztény armáda azalatt, az alkalmatosságnak örülvén, lejött vala Esztergom obsidiójára Párkányhoz; de ott a lengyel király és a német generálisok között holmi dolgok végett, kivált a bécsi praeda miatt, controversia támadván, egybenvesznek, és a német armáda visszaindul Bécs felé, a lengyel elmarad. Megvizsik a fővezérnek; gondolván, hogy megszakadozván egymástól a lengyel s német, már könnyen birhatvelek, és a Bécs alatt rajta esett gyalázatot megtorolhatja: az egész táborról válogat hatvan ezer embert, többire mind a végbeliekből, és a budai új vezér (mert a másikat ártatlanul megfojtatta vala; őtet is megfojták csakhamar) commendója alatt elküldi a lengyel ellen; meg is verék keményen a lengyeleket. A lengyel király utána küld postán a német armádának: ha vissza nem jő segítségére, ő bizony mindjárt megbékéllik a törökkel, s vele együtt utána megyen a németnek. A német is, így értvén a dolgot, megizeni titkon a lengyelnek, hogy *szép ellenkező adjon hátat a töröknek, mert ő ott közel egy erdőben lest áll, s vigye rája.* Ugy is lön. Más nap a török rajta megyen a lengyelen; a lengyel, mintha féltében szaladna, épen a német armádára viszi, a ki minden lövő szerszámaikat egyszersmind kisütögeti a törökre, az egész armáda is tüzet ad, számtalanon elhullnak a törökök közül; és mivel gondolta a német, ha a török megszalad, a párkányi hidra megyen, egynehány ágyukot arra szegezett és lőtetni kezdi. A megbódult pogányság rá tolyul a hidra, leszakad alattok, s oda halnak a vízben számtalanon; és sokkal nagyobb veszedelme lön itt a török nemzetnek mint Bécs alatt, az egész végbeli hadak itt vesznek ²⁴⁾. A keresztények continuálván a victoriát, Esztergomot ostrommal megveszik, a törököket mind levágják, azután Hatvant és Szécsént is viszszerierik. A lengyel király pedig a harc-

után Felső-Magyarországon által, a rettenetes praedával s nyereséggel Lengyelországbán általmegyen s nagy pompával Krakkóban beérkezik.

A fővezér ilyen szerencsétlenül járva másodszer is, Lándor-Fejérvára megyen, honnan a török császár Constantinápolyba visszament vala. A több vezérek pedig, régtől fogván irigykedvén a fővezérre, látva most jó alkalmatosságot annak veszedelmére, a császár előtt kezdék vádolni, mind azért, hogy a császárt ő indította volna a német ellen való hadakozásra, és hite ellen, nem várván végét a békeség terminusának (melyért isten az egész török nemzet ellen megharagult), a békeséget viótlátta, és mind Bécs alatt, kevélységből contemnálnván a keresztény armádát, bolondul a török táborát elvesztette, legközelebb a császár ordere ellen Párkány-nál az egész végbeli válogatott hadakat a némettel levágatta s a vízben ölette, azért méltó volna, hogy a császár érdeme szerint megbüntesse. A császár, noha nem könnyen enged vala a vádnak, mert a fővezért igen szereti vala, de látván mind a vezéreknak mind kivált a jancsárságnak nagy commotióját, kételen annuálni kelle, és a jancsár agát expedálja, hogy a fővezért megölessen. De a jancsár aga tudván a fővezérnek nagy elme-jét, Lándor-Fejérvára érkezvén, elhíveti a fővezérrel, hogy őt a császár azért küldötte hozzája, a jövődő hadakozásról consultálódjék vele. A fővezér, a mellette levő hadi tiszteket divánban felhivatja s leülleti; akkor az aga felkel, eleiben állván a fővezérnek, a császár pecsétét, melyet a fővezér mindenkor nyakában szokott hordozni, s valamig a nála vagyon, senkinek nem szabad bántani, a nyakából kiveszi, és a császár levelét megmutatja. A fővezér elsőben magát oltalmazza vala, de látván a császár levelét, melyben azt parancsolá hogy a fejét küldje a császárnak: mind a levelet, mind a selyem sinórt kivel megfojták, mind a bársony erszényt, melyben a fejét tevők, nagy alázatosan elvevé, és kevés időt kérvén magának, röviden imádkozék; azután nagy resolutiós és

és a sinórt maga veté maga nyakában, csak azt szólván: „Ha hatalmas császár az én halálommal megverheti a németet, jó szívvél meghalok.” Így folytát meg, fejét elütvén, a bársony erszényben levék s a császárnak vivék, a bőrért pedig testéről lenyuzván, gypottal megtölték s a lándor-fejérvári kapuban felfüggeszték. E lön vége Kara Mustafa fővezérnek, ki teljes életében hadakozásban telhetetlen ember vala, és a kereszténységnek halálos ellensége; így fizete meg Isten a hamis hitért a pogány embernek.

Ebben az esztendőben Nagy-Szombat városa teljességgel megége, sok száz emberek halának a tűzben.

1684. A fejedelem az erdélyi hadakkal együtt Győr alól eljövén, sokáig heverének Buda alatt, és ott a rossz vízálat miatt a vérhas esvén a tábborra, sokan az erdélyiek közül meghalának. Onnan a fővezértől elbucszván, Erdélyben bejövének. És Teleki Mihály szokott practicáját előlven, Barcsai Mihályt s Vajda Lászlót megfogattatá; kiknek is dolgát rövideden leírom, noha nem egyzersmind esett, de itt nem vigyázhatok annyira az esztendő száma, mint a dolgoknak egymástól függésére. Barcsai Mihály, a mezei hadak keze alatt levén, egyzersmind udvari főkapitány; különben is mester practicus kétszín ember, annyira botelte vala magát mind a fejedelemlől mind a fejedelemszonynál, hogy éczaka is minden audienca nélkül akkor ment be a fejedelemhez a mikor akart; Teleki Mihályon is már semmit nem ad vala, hanem minden dolgokat egyedül akar vala dirigálni, minden ártalmas dolgokat a fejedelem előtt véghezvivén, a több urakat is vilipendálta és gyakrabban részeg levén, mert örökké a mezei hadak tiszteivel ivott, publice mondotta: ha valakit megtud, hogy nem igaz hive az ő kegyelmes urának, maga mindjárt meglövődözi. Annaira ment vala a dolog, hogy Teleki Mihályt is a fejedelem s fejedelemszonyt disgustusban hozta vala, úgy híven felőle a fejedelem hogy Erdélyben igazabb szolgálja nem volna Barcsainál. Ha valamelyik barátá inté

vala hogy ne bánják úgy az urakkal s kivált Teleki Mihálylyal, mert bizony megejtik, azt felelte: „Valamig az én kegyelmes asszonyom él, nem félek addig senkitől.” noha Teleki Mihály is megizente vala, hogy a mig az ő kegyelme kegyelmes asszonyának hírével leszen, addig bizony elutik rajta; de azzal Barcsai Mihály semmit nem gondola.

Ez is negédes kevély büszke ember vala, Fejérváratt létünkben, a szegény anyámmal hozzá menénk, mivel a bátyám Cserei Farkas feleségéről sógorság vala, szólánk neki, munkálódna az atyám szabadulását; azt felelé: „Édes sógor asszony, én nem vagyok tanács-ur, a tanács-urakat supplicálja kegyelmed.” Más nap hár tanács-urnak tették; oda menénk harmad napján, hát akkor is ebéd után vagyon, s mondja az anyám nagy alázatosan: „Uram, már kegyelmed Isten akaratából a tanácsurasságba belépett, már van kegyelmednek módja, ha akar, szegény uram dolgában segélteni.” S tédre esék az anyám előtte, s sírni kezdte. A nagy kevély ember azt mondja: „Mit sír kegyelmed? nem bántják a sógort különben csak felakasztják, mert megérdemli.” Az anyám elkeseredvén, kijöve az ajtón; egy Erzsök nevű frajja vala az anyámnak, ott levén velünk, azt mondá mikor kijövünk vala az ajtón: „Nem tudom, hogy a Cserei familiából senkit eddig felakasztották volna, de hallottam hogy egy Barcsai felakasztottak Fogarasban.” Ennek a Barcsai Mihálynak is két szép paripát ajándékoztunk vala, még sem szolgálta az atyámnak, sőt ő ingerlette vala arra is a fejedelemszonyt, hogy az atyámmal a fogarasi várból gúzt, szemetet hordassanak. De az Isten megüzte neki is.

Mert Teleki Mihály neheztelvén, hogy ő levén a fejedelemszony bátyja, mégis Barcsainak nagyobb hitele van mint neki, s gyalázatnak tartván hogy amaz igaz uraknak, Bánffy Dénesnek, Beldi Pálnak nem cédált, s már Barcsai Mihálynak kellene submittálni magát: alattomban Bethlen Gergelyvel és a több urakkal ligát csinála Barcsai Mihály ellen, s a fejedelmet elhítték, hogy mikor oda

ki jártak Filek alá, Barcsai Mihály Tökölyi Imrélvel conspirált a fejedelem ellen, és Tökölyit akarja behozni fejedelemségre, holott különben is a mezei hadak mind keze alatt vannak, könnyen megzavarhatja a dolgot; azért a fejedelem, míg jobban a conspiratio egyben forrana, fogassa meg Barcsait. Ezt pedig oly titkon tractálák, hogy a fejedelem-asszony addig meg nem tudá, míg vasban is verték Barcsai Mihályt. A mint sokszor említettem, semmit a fejedelem könnyebben el nem hitt, mint a fejedelemség-keresés felől való hírt. Radnóton levén azért urak gyűlése, Madarász Mátyást, ki gyalog kapitány vala, egy ostoba buta rossz ember, behívják és megparancsolják, hogy Barcsait árestálassa. Kün vala akkor a külső palotában Barcsai; Madarász kijövén eleiben állá és mondja: „Kegyelmed, uram, rab, jöjjön utánam.“ Amaz csak elhül belé, mi dolog; elviszik, vasal vernék a lábára, erősen protestál hogy „nincs hírével ez a dolog az én kegyelmes uramnak a asszonyomnak;“ azzal nem gondolnak, szekérre teszik, erős őrizet alatt Fogarasban viszik. A fejedelemasszonynak nem lön ugyan kedvűből a Barcsai fogsága, de már nem tehete róla. Ebből tanuljon akárki, s ha ura s asszonya gratiájában igen ben vagyion is, a több úr társait megbecsülje; mert vajki könnyen kiejthetik a gratiából sokan egy embert, az ura asszonya azután csak távol nézi mint nyomorog.

Ott voltam benn akkor Fogarasban, mikor az ország előtt megnótázták; nem is bizonyíthatának semmit ellene világost hogy Tökölyivel conspirált volna, egyebet: hanem mivel a fejedelem expedíálta vala Tökölyihez, Tökölyivel mulatott, s szokása szerént, ital közben ajánlotta magát Tökölyinek; de azért meg nem nótázhatták vala. A nehezité inkább dolgát, melyet maga sem tagadhata, hogy gyakran mondotta, s a keze alatt való katonáknak is azt intimálta, ha valakit megtud a fejedelem árulójának lenni, vagy maga megöli vagy a katonák lövedezték meg; mely szavai ország törvénye ellen valának. A fejedelem is (csak ugy hiszelkedjék valaki

urának kedvkerestében) recognitiót küldö ki az ország közé, hogy ő Nagyságát sokszor conditiói ellen való dolgokra erőltette, és a mikor a hadaknak fizetni kellett, a fejedelemnek azt intimálta, ne fizessen a magáéból, elég úri özvegy asszonyok vadnak Erdélyben, azokat szacoltassa meg, kitelik abból a katonák hópénze. Így nótázták meg. Fogarasból a marusszéki hadak kisérven, Görgényben fogva vívék, lánczot vetvén a nyakára. Az atyám még ott vala árestomban; meglátván Barcsai, kérdé, ki volna? mondják: Cserei János; elfekad sírva azt mondá: „Hej sokat vétettem én annak a jó embernek, az Isten azért is büntet most engemet.“ Azután az atyámot sokszor sírva megkövette, és sok gazdálkodással volt neki. Az atyám előbb kiszabadula, s ő ott marada egynehány esztendeig, míg kiszabadulhata. Tanuljon a Barcsai példájából minden ember, s a nyomorúságban esett felebarátát ne kesergesse akár csak ha segíteni nem akarja, mert senki nem tudja holta napjáig mit ér.

Mikor Barcsait megfogák, jó barátá levén Székely László, féltvén ha megnótázzák, jószágát elveszik, a suki jószágát titkon Székely László kezében bocsátja, mintha neki adta volna, s amaz hittel fogadá is ha Isten kiszabadítja, visszaadja. Mégis azalatt a fejedelemtől magának megkéré, soha vissza nem bocsátá, azután Barcsai Mihály, kiszabadulván, eleget perlé a feleségét, ki Haller Istvánhoz ment vala férjhez, csak oda sülyede Suk; valami hitvány portióktól ada Barcsainak s pénz mellett, ugy accordálának az én praesentiámban, gróf Apor István bátyám levén mediator közöttök Fejérvárat. Csak ugy higgyen az ember legkedvesebb barátának is.

Vajda Lászlót pedig ilyen formában ejtésk meg. Mikes Kelemen halálában vágy vala a háromszéki főkapitányságra, mivel Telekinek fogadott bátyja s lelki barátá vala, magára vállolá hogy a fejedelemtől megszerzi. Meg is indítá a dolgot, Vajda Lászlót is kérvén, kinek oly nagy kedvessége vala a fejedelem s fejedelemasszony előtt, hogy Mikes Kelemen mellett szóljon, nagy ajándékot ígérvén

neki. Azalatt a bécsi udvorból jött vala Erdélyben egy jézsuita, pater Dunot, ki alattomban az országot a német császár hűségére hajtáná. E mondja vala az országgyűlésben: Nolentes volentes proteget vos Sua Majestas. Felnyilt vala már az erdélyi pápistáknak a szemek, bizván a német szerencséjében. Ennek a fejérvári pápista paternek panaszkodnak, hogy a pápista emberek földében s szőlejében termett dézma buza, bor a reformatus fejérvári professoroknak, papoknak járna. Ugy is vala, mert a dézma fiscusé levén, nem azó a ki a földet, szőlőt művel, szabadságában áll fiscusnak, kinek conferálja. De a jézsuita nem tudván az ország törvényét, nagy haraggal proponálja az országot előtt; a mi professoraink, papjaink is felmenének s igazságukat előadják. Mikes Kelemen nagy persecutor kezdett vala már lenni, rutul mocskolá szidá az ország előtt a papokat s fenyegető; Teleki egy szóval meg nem inté, inkább akárván az emberi barátságot megtartani, mintsem az igazság s religiója mellett szólni. Vajda László meghallván, a fejedelemmel megbeszéli; amaz szörnyen felindul Mikes Kelemen ellen. Szintén akkor ágálja vala Teleki Mikes Kelemen számára a kapitányságot; a fejedelem mond Vajda Lászlónak: „Vajda uram, Teleki uram Mikes Kelemennek kéri a háromszéki kapitányságot; jovalja-e kegyelmed?” Vajda László azt feleli: „Kegyelmes uram, hogyhogy bizna Nagyságod annyi ezer emberekből álló szép provinciát Mikes Kelemenre, kik többire, a mint hallom, reformátusok, holott mely becsstelenül bánék a minap is Nagyságod méltóságának sérelmével, az egész ország előtt a Nagyságod papjaival?” Teleki azalatt beülvén a fejedelemmel, elkezd: „Kegyelmes uram, amaz hitvány Nemes János, a mint értem, megbolondult, Háromszéket nem tudja igazgatni; szükség ha Nagyságod provideál rajjok, s más kapitányt praeficiál eljokkban; én pedig alkalmasabbat nem tudok Mikes Kelemennél, a ki Nagyságodnak mely hűségesen hasznoson szolgálta Beldi Pál rebelliójában, Nagyságod maga jól emlékezhetik rája.” A fejedelem

in prima furia kegyetlen haragu ember vala, és szintén akkor dul-ful vala Mikes Kelemen ellen, azért Telekit megriasztja: „Csudálkozom, uram, ha reformatus embernek tartod magadot, olyan gonoszlelkű persecutornak akarja kegyelmed megszerezni a háromszéki kapitányságot mint Mikes Kelemen. A mig mi élünk, soha addig kapitány nem leszen, sőt megmondja kegyelmed neki: többször azt meg ne próbálja hogy a papjainkat megszidja; mert az Isten minket ne boldogítson, ha a maga kapujára fel nem akasztatjuk az áruló rossz embert.” Teleki elszégyelvén magát, kijő s mond Mikes Kelemennek: „Bátya, megrágtá az eb a szíjút, ezt s ezt mondá a fejedelem.” Mikes Kelemen mondá: „Tudom jól ki dolga, Vajda László fecsegett a fejedelemmel; de megládd, öcsém, bizony rövid nap kiütöm az orrát a fejedelem hátuljából.”

Sokat tanácskozánnak ketten Telekivel, miképen férhesseken Vajda Lászlóhoz, mert árullatásnak még csak árnyékát sem kaplák vala ellene, másképen penig kitudni az udvorból lehetetlen vala, mert már Tholdagi Andrásnak, a fejedelem közel való aiyafának, leányát el is jездette vala feleségül. Végre ilyen átkozott practicát találának fel: vala Vajda Lászlónak egy sülője s egy kedves inasa, kik pápisták levén, Mikes Kelemen sok ígéretekkel elcsalá onnan maga udvarában, ott megajándékozván. rábérli, kezdjék azt hirdetni: ők azért hagyták el Vajda Lászlót, mert török módon élte őket, s nem állhatták el. Amazok, örülvén a sok pénznek, mindenütt beszélleni kezdék; kapa Teleki Mihály rajta, nem üzé füzé: igaz-e nem-e, nagy haraggal bemegyén a fejedelemszonyhoz. „Kegyelmes aszonyom, szép kis embert nevel s tart Nagyságtok a maga fejedelmi udvarában, egy olyan utálatos sodomitát mint Vajda László, kit már két szolgálja is elhagyott, kikkel török módon élt; mégis több tekintete s hitele volt Nagyságtok előtt, mint nekem s más uraknak. Isten szentháromság engem úgy segéljen, soha tovább Nagyságtokot nem szolgálom, ha ki nem csapja udvartól.” A fejedelemszony elhíván a dolgot,

a fejedelemnek megmondja; s megparancsolják, hogy fogják meg. Szintén akkor akarja vala Vajda Lászlót a fejedelem portára küldeni követségre, és már instructióját írják vala, s elkészült vala Fogarashan; azulatt a szállásáról felhívják a várban s ott megfogják, a szállásán levő minden javait, lovait elpraedálják, s az urak magok közt felosztják; magának ló hasa alatt álltaltkötven a lábát, Görgényben viszik. Törvényt sem látának rája, mert mivel hamis költött dolog vala ellene, nem akarák Teleki s Mikes hogy evocáltassék, nem levén semmi törvényes biznyság ellene. Ott tarták egynehány esztendeig, jószágát mind elvevék, a mátkójánál vala harminczkétezer forintja, Teleki elhozatá maga számára, csaknem koldulásra juta s ugy hala meg azután hogy elbocsáták. Görgényben ő is sokszor sírva követte meg az atyámat azokról a szavairól, melyeket nekem mondott vala. Így jüczodtatá meg a szerencse; a misoda kevély negédes ember vala rabsága előtt, olyan alázatos vala annakutána, mert udvarnál laktomban Apor Istvánnál, gyakran jött oda udvarlani, s eleget beszéltem vele, s átkozódással tagadta mindenkor a mivel megmocskolák, s ha valami lett volna benne, el sem mulatta volna soha Mikes, a minemű halálos ellensége vala, hogy rá nem bizonyította volna s meg nem ölette volna.

Ez időtájban Ajtán laktunkban egy vakmerő paraszt jobbágy ember az anyám horára bort kezdete ki, — izentem neki, bizony kivágatom a fenekét hordajának; azt izené vissza: a nagy apámot is megijeszteté volt, engemet is megtanít. Én ágostonfalvi jobbágyinkban általlhivaték négyet, fényes nappal rímenék, kivágatám a hordáját, tolvajt kiálta, felgyüle a falu, de jó lánicsúkok levén az oláhok, békével feljövék velek együtt a házunkhoz, s rajta süle a dominus paraszt emberen a kárvallás. E csak intermedium.

Teleki Mihály penig nem elégedvén azval, hogy ország generálisa, tanács ur, fő árendátor, Thorda vármegyei főispán, kövári, huszti kapitány vala, a háromszéki s csiki főkapitányságokra kezdé ásitozni, melyet is

hogy inkább elérhessen, a fejedelemnek intimálni kezdé, hogy a székelységre a régi mód szerént commissáriusokat küldjön ki, a vitézlő rend dolgainak orvoslására. E magában igen jó hasznos dolog vala, ha mind jó végre mind jó processussal vitték volna vegher; mert holott a székelység, szabadsággal élő natio s fegyverével szolgálja az országot, minden fejedelmek szorgalmatosan vigyáztak arra, hogy a közöttük való nemesség se jobbágyágra valakit közölök ne állítson, se a székelyek szántóföldét, örökségét örök áron meg ne vásárolja, hogy inkább a vitézlő rend ne fogyjon; és azért szoktak vala commissáriusok kimenni közikben, ha az ellen escelekedő nemes embert rajta érnék vala, a jobbágyot kezéből kivévén, s a jószágot is kifoglaltván, toties quoties ötszáz forintig megbüntetik vala. De Teleki Mihály nem a székel szabadságra vigyáz vala, hanem hogy a menteségeket kicircálja s annak alkalmatosságával mind Daczó Jánost Csikból, mind a jámbor Nemes Jánost Háromszékről kiheverje. A fejedelem nem vevén eszében a practicát, annuála, és Teleki maga mellé Mikes Kelemen választván, sok gyűlevész szolgálakkal megindulának, elsőben Csikban, onnan Háromszékre s Udvarhelyszékre; mindenütt s minden nöp pompás uri ebéd vacsora készítettvén számokra a székek költségével. Elkezdék Csikban a mustrát; a popule vevén észre, hogy Daczó s Nemes János ellen circalódnának, valamit kigondolhattak nyavalyások ellen, beadták Telekinek, ott penig könnyen elhitték. Mennyi sok becselenséget gyalázatot kellett szenvednie, jelen levén a két kapitány a mustrán. Mikor kérdették: ki mentségesé voltál, mit fizettél? Én, ugymond, Daczóc, én Nemes Jánosé, ennyit ennyit fizettem; azt Teleki mind feliratta. Vajha az ő dolgnit is valaki felirathatta volna, ezer Daczó s Nemes Jánosban sem találtak volna annyi kivetőt, mint az egy Telekiben. — A mustra véghez menvén, a jobbágyok s jószágok circalásához kezdének, és soha annyi hamis ítélet véghez nem ment Erdélyben annynyi idő alatt mint akkor. Valakinek vagy Te-

lekinél vagy Mikesnél kedvessége nem volt, vagy őket nem ajándékozhatta, megromlott az a szegény nemes ember, vagy volt véltke vagy nem; de a kinek vagy fia vagy atyafia lakott valamelyiknek udvarában, vagy pedig volt miből ajándékozni, minden vétkeiről készen volt az indulgentia. Az atyám még akkor rab vala; a paraszt emberek a nyomorúságban levő nemes embert mindenkor persequálni szokván, mindenfelől citáltatták az atyámat. Ott kellett a nagy kietlen hidegben mindenütt járnunk; fel is szabadíták istentelenül két örökös jobbágyunkot, s a harmadikát, ki a többivel egy testvér volt, jobbágyságban hagyák. A dánfalvi jószágunkot is, kit az atyám nem löfő embertől, hanem nemes embertől örök áron, ország törvénye szerint, Tatárországból váltattván ki azzal a pénzzel, vásárlott vala, egy Biró Márton nevű ember szintén elnyeri vala a commissárius urak előtt, noha elévítettük nyilvánvaló igazságunkot, ha bátyám, Apor István, elkieseredvén a nagy méltatlanságon, Mikes Kelemennel egyben nem szólalkozott volna mellettünk ez ellen az istentelen commissárius járás ellen. Azután protestatált is ada be az egész székelységen levő nemesség, remonstrálván a sok hamis törvénytételeket, és aperte declarálván magokat, készebbek meghalni, mintsem azt az illegalitást helyben hagyni. S mai napig is úgy van függőben a dolog. De Teleki véghez vivé a maga részéről a mit akara, mert a fegyedelemnek beárulván a két kapitányokat, mennyit buzantak vontanak a székeken, mind a két kapitányságot magának megkéré, és a szegény Nemes János a nagy méltatlan gyalázaton megbusulván, a guta megüté, s úgy hala meg.

Ebben az esztendőben a keresztény armádának szerencsésen progressusa lön, mert a török császár táborát három ízben is megveri, és Visegrádot, Vácot, Pest városát ostromokkal megveszik s a benne levő török praesidiumot mind fegyverre hánják.

1695. Tökölyi, Bécs alól elszaladván a török, s látván hogy már a magyar királyságból is ki-kopott, a tizenhárom vármegyét sem adja oda

a német császár, nagy gyalázzal Munkácsra jő, de ott is nem mervén mulatni, a várát erősen munialván, és feleségét ott hagyván, lejö Várad felé a mellette való kevés kuruczsággal, mert a többi imide amoda eloszoltának vala tőle. A váradi basa becsalván Váradra, ott árestáltatta, és a kik vele voltak, azok is elpraedálván javait, elszólnak. S midőn a váradi basa azon munkálódnék, hogy a portától szabadságot nyerne Tökölyi megöletésére, a porta fermánt küld Váradra, hogy Tökölyi ölesse meg a basát, és minden egyetmását maga számára praedálja el. Mellyet is Tökölyi véghez viszen, és reménysége kívül kiszabadulván, esmét az elszéyedett kuruczukban felesen melléje gyűlnék³⁵). A császár pedig Kassa városát, kit azelőtt Tökölyi megvett vala, és a kuruczságnak nagy fűszke vala, hadat ráküldven, ujlag visszavevé, és mind az alsó-, mind a felső-magyarországi statusok, kik a császár ellen rebelláltak vala, Kassa megvétele után gratiát kérvén magoknak, a hűségére redeálának, azokon kívül kik mind is három ezeren, Tökölyivel sok eszendeig haszontalanul bujdosának. A lóna szabadság-keresésnek vége. 1-a Sbris születék a római császárnak fia Carolus Venceslaus, ki most spanyol királyságra koronáztatott, és a francia király unokájával, Dux de Anjouval Philippussal, ki a spanyol birodalmát invadálta, nagy hadakat visel. A lotharingiai herczeg pedig, minekutána a török tábor Esztergom visszavételére jött volna nagy erővel, a német császár armádájával ellene megyen, és mivel a török szoros helyen vala, alkalmasabb helyre akarván a herczeg kicsalni, azt téteti mintha megijedt volna a töröktől, és szép lassan, rendelt seregével nyomulni kezd előtte. A török bolondul s rendetlenül utána menván, azalatt a Lotharingus rendelt sergeit hirtelen megfordítja, s erős tüzet adván, a török megszalad, kit sokáig üzvé s vágván a német, minden arteriáját és tábori eszközeit elnyeri, s nem csak Esztergomot szabadítja fel az obsidio alól, hanem Érsekújvár alá menván minden tartózkodás nélkül, véros ostrommal megveszi, a

benne levő törököket mind fegyverre hányván. Azután Szolnokot és Szent-Jób várát is megveszik, Aradra pedig egy pártiát küldvén, a várost felpraedáltatja. Nógrád vára pedig mennykőtől megültetvén, a sok benne levő puskapor meggyulad, és a várat egybenrontja, a benne levő praesidium, a ki ott nem veszett, kiszalad belőle s pusztán hagyja, az ő felsége hada pedig belé menvén, és a tüzet megoltván s a várat restauráltatván, erős praesidiummal fortificálja. — Ebben az esztendőben szabadula ki az atyám a rabságból; én is ebben az esztendőben hagyám el a tanulást, noha még elég időm lesz vala a tanulásra. S bár ne engedte volna az atyám hogy a scholából kijőjjelek, talám én is most jobb ember volnék. Szertelen drágaság s éhség vala ebben az esztendőben Magyarországon, úgy annyira hogy az emberek a holttestet megették Buda alatt, sokan pedig éhez megholtanak.

1686. Második esztendőben Erdélyben nagy változások lőnek és keserves emlékezetes példa, mert Teleki Mihály ördögi practicejával az erdélyi hadakat ártatlanul Szeben alatt levágtattatja. Ugyanis, midőn a német császár oly szerencsésen hadakoznék a török ellen, Teleki Mihályt rá kezdék emlékeztetni ígéretére s fogadására, hogy már ideje volna effectuálni, és Erdélyországát a török birodalomtól elszakasztván, a német császár birtokában ejteni. Teleki pedig kiúra a német generálisoknak, hogy noha ő kész a maga részéről mindent elkövetni a német hűsége mellett, s már a fejedelemnek is persvadeálta, de mivel az erdélyi hazafiak s az egész ország nem akar könnyen a török mellől recedálni, a török pedig közel levén Erdélyhez, ha eszében veszi hogy a német mellé akarnak állani, az országot könnyen elpusztíthatja, azért neki a teczük: hogy jöjjen be egy bizonyos ármáda, és kezdjék az országot ellenségesképen pusztítani s valami keveset az erdélyi hadakból vágjanak le, hogy így mind az ország megijedjen s könnyebben hajoljon, mind pedig a török előtt magokat nemethessék, mintha kételenségből s nem jó akaratjokból állottanak volna a né-

met mellé. Azért a derék ármádáról, ki már Budát obsideálta vala, general Scheffenbergel, Veteraniával együtt bizonyos regementekkel, és gróf Csáki Lászlót, ki Jediculából elszabadulván s Erdélyben Teleki Mihály miatt bejöni nem mervén, a német császárhoz folyamodott vala, magyar hadakkal együtt beküldék Erdélyben, s Kolosvárhoz beérkeznek. Teleki Mihály, mintha semmi nem tudna a dologban, mindenfelé parancsokat ada ki, és az egész országot feles számmal felültetik, maga Teleki Szebenben ülven a fejedelemmel és több urakkal együtt; a tábor commendóját pedig Bethlen Gergelyre és Gyulaffi Lászlóra bizzák. Én is akkor mentem legelsőben táborban, csak igen ifjacska levén.

Szintén ugyanakkor Hunyad vármegyére Tokolyi Imre is a maga hadaival együtt bejött vala a török császár parancsolatából Erdély oltalmazására; sőt a császár egy kapucsi basát is küldött vala be Szebenben a fejedelemhez és országhoz: hogy noha Magyarországon is nagy táborra kellene a német ellen tartani, mindazáltal ha Erdély úgy kívánja, kész mindjárt negyvenezer hadat beküldeni, hogy a németet Erdélyből kiverjék, csak az ország, megemlékezvén arról, mely nagy nyugalomban volt mindenkor a török birodalom alatt, és mely kevés adót fizetett esztendőnként, a némettől el ne csábittassék, ki is mely kegyetlenül és nagy saozoltatással szokott a maga alatt valókon uralkodni, példa Cseh- és Magyarországon, sőt Erdély is mindenkor elpusztult akkor, valamikor a német keze alá esett. Mind igazak valának a követ basa szavai, teczük vala is az ország rendcinek, de Teleki Mihály mind a fejedelmet eláttatá, hogy a török segítségét ne acceptálják, mert ha annyi sok pogányság bejő, megemészti az országot, és sedes belli levén a haza a török s a német között, végső romlásra jut, s akirmilyik fél triumpháljon, úgy tartja azután az országot mint fegyverével nyert jószágot s úgy bánik vele a mint akar. Így bolondítá meg Teleki az országot, s hamis hitben ejti. Azért a basának sok ajándékot adván, azt felelék: hogy ha-

telmas császár gratiáját alázatosan köszönik, de annyi sok ezer ember segítségére még most szükségeket nem látják, ha szintén a német bejött is, vagyon még annyi fegyver Erdélyben hogy magoktól is reszálhatnák, s kiverhetik innen, vagy pengi pénzzel kitudják innen, addig munkálódnak; abban pengi hatalmas császárnak semmi gyanósága ne legyen, mert soha Erdély el nem szakad hatalmas császár köntösétől.

Épen pünkösöd első napján a szebeni mezőre szállíták az erdélyi hadakat; oda jöve ki nagy kevélyen s pompáson Teleki Mihály, s eljárván mind a sergeket, elvágata a hadakban, és egy részét Kálnoki Sámuel commendója alá adván, elküldik Hunyad vármegyében, hogy Tükölyt kikergesse az országból. Ki is elmenvén, és Tükölyt készületlen találván, mert tul Teleki Mihály megírta vala neki, hogy legyen vesztégségben, az országtól semmi bántódása nem leszen, felverte, feleslen levágatván a hadában, és minden szekereit sok fejedelmi portékáit elnyeri, Tükölyi pengi maga lóháton kevesed magával elszalad. Más részét a hadaknak, a marusszékieket, kiknek kapitányok Gyulaffi László vala, és a fejedelem fizetett hadait Gyulaffi commendója alatt Kolosvár felé küldik, hogy már portázza a német ármádát; a több corpus, mintegy tíz [ezer] ember, Bethlen Gergely generálissága alatt marada, és mi azzal a haddal Szeben alól visszamenénk, és a harsági völgyben szállánk. Valának a táboron Macskási Boldizsár, ki vicegenerális vala, Dániel István, ki főtábornester, Győrői György, több sok főrendekkel és nemességgel együtt.

Ebben a táborozásban mikor Ekemezőnél volnánk, a Örküllő vizében egy bárkában igen nagy öreg harcát tartat vala Hentor András, Teleki számára akarván küldeni. Az én szolgálóm arra itatván minden nap a lovakat, kivették a bárkából s a szállásunkra hozván, jólakánk egynéhány nap vele a szegény bátyámmal, Cserei Zsigmonddal együtt. Eleget keresteté Cop generál (mert csúfságból annak nevezték vala Henter Andrást a

táboron, mivel Bethlen Gergelynek kedves embere s mintegy adjutantja vala) a harcát, még sem találá fel ki vette volna ki a bárkából.

Gyulaffi László elmenvén a hadakkal, nem tudván szegény a Teleki practicáját, úgyan valójában kezdte portázni, és valahol afféle kőborló labanczokat kapathatott a felukban, megfogatta, mert edictuma vala hogy senkit le ne vágasson a német táborból; mindenütt mellyékesleg járt a német táborral, s közel szállott melléje, erős strázsát tartván szüntelen, hogy valami kár ne kövessen a keze alatt való hadat. A labanczok pengi minden falukon a hol eljöttenek, szertelen károkat tettenek, és foltonként hajtották el a szegény emberek marháit, mely miatt az egész ország igen irritálódék a német ellen, sőt a Bethlen Gergelyvel levő hadak szüntelen zúgolódtanak, miért bevertetik ott hiában, miért nem viszik a német ellen, hogy megharczolnának vele s kikergetnék az országból. Nem is láttam egy hadnak is oly készséget s bátorságát a viadatra mint annak egyelsőben, és ha a Gyulaffival való corpussal conjungálták volna s a német ellen vitték volna, vagy mind oda veszték volna vagy a németen fortélyt ejtettek volna, annyira felindultanak vala. De Teleki Mihálytól Szebenből szüntelen jött az order mind Bethlen Gergelyre mind Gyulaffira, életek fejek vesztése alatt hogy semmi hostilitást ne mutassanak a német ellen, mert rövid nap másképen is kimegyen a német, országból.

Már az ármáda Szeben felé közelít vala, ugy is akarja vala Teleki Mihály, minthogy még a török basa Szebenben volna, ott Szeben alatt veresse fel a Gyulaffi hadat, hogy maga lássa meg a basa a német mint bánik Erdélylyel. Azalatt szüntelen jártatta Serfenberg generált, hogy veresse fel a Gyulaffi táborát Nehezen veheté rá magát a generális, nem akarván annyi ártatlan vért kiontani, de midőn látná, hogy magának az erdélyi politának van arra kedve, Veterani generált bizonyos számú hadakkal expedálja, megparancsolván mindazáltal, hogy a mennyiben lehet, igen kimélve bánják a dologgal. A

Gyulaffi tábora Szeben alatt levén, ebédre behivatja Teleki Gyulaffit s erősen akarja itatni, de nem akart: azután sok discursus után marasztani kezdí, ne menjen ki a táborra, háljon ott benn a városban, eleget nyugtatlandokott eddig; sőt a táborra is kiűzen, hogy már ne féljenek a némettől, bátorságos helyen levén a város mellett, azért bátran levetkezhetnek s nyughatnak, senkitől semmit ne tartanak. Azt pedig azért cselekeszi vala Teleki, hogy annál inkább megbízván magokat, készületlen találja nyavalyásokat az ellenség, Gyulaffit pedig azért nem akarja vala kibocsátani, hogy ott ne vesszen, mert remétség táplálja vala, hogy egyik leányát elveszi feleségül. De Gyulaffi László semmiképen ben nem marada, illetlen dolognak tartván hogy a had kin háljon s ő, commendáns levén, a városban heverjen; kimegyen azért és a strázsákat kiállítván, maga is lenyugszik, a tábor is, híven a Teleki biztatásának, az eddig való szoros vigyázást elhagyván, a sok sonyoruság után levetkeznek, s bátran kedének alunni, nem tudván szegények, hogy sokan azon éczaka felmészároltatnak. Veteráni megindulván a német és magyar hadakkal, ujjban keményen megparancsolja mind német s magyar hadainak, hogy inkább csak ijesszék meg az erdélyieket, s még távolról kezdjenek lőni hogy elszaladjanak, s ne is üzzék őket; de a németek is természet szerint gyűlölván a magyarokat, Csáki pedig halálos ellensége levén az erdélyieknek, a vele való magyar hadak is haraguván hogy ugy nem kóborolhattak a Gyulaffi tábora miatt a mint akartak, nem tarták magokat az orderhez, hanem ellenségesképen ráútván a táborra, felesen levágának bennük, sokáig is üzték, vesztegeték nyavalyásokat. Nagy lármá érkezvén azért a táboron, nem tudván a szegény erdélyiek mi dolog, minthogy bátran levetkezve hevernek vala kalibájokban, egynehány százan ott veszenek, s két halmot rakának a holttestekből; a német pedig nagy nyereséggel és sok praedával megrakodván, visszamene. Gyulaffi László elszalada.

Már mindenfelől égne vala a kalibák, és a szegény futott népet kergeti vala az ellenség, kik közül sokan szebeni kapu felé szaladván, s éczaka a kapu felvonva levén, ott vágatának le a hostátokban. A Szebenben levők is, nem tudván a dologban semmit, nagy bódulásban valának, és a szászok a bástyákra futván, a lövészszármokot akarják vala kiűtögetni a német ellen; Teleki Mihály nem engedé, azt adván okul, hogy éczaka bizonytalanul aranyozván, az erdélyiekben tennének több kárt mint a németekben. A török basa is felmenvén a bástyára, és látván a nagy veszedelmet, kontyát fejről levonás a földhöz verte heragában, mert mint okos ember állaltatta hogy csak practicából volna a dolog. Ugyanis miért nem verte fel a német, ha akarta volna, Kolosvártól fogva Szebenig az erdélyieket, hanem Szeben alatt, csak azért hogy látná a török császár követe, hogy erővel veszi meg a német az országot. Nagy busultában fordul Telekihez, azt mondja: „Te dolgozol, kutya, hogy hatalmas császár vilézeit így vágattad le a németekkel; mi nem olyan bolond vagyok én, által ne látám a te kutya practicádát, meg is tudom mondani hatalmas császárnak, mely igaz hívei vadtok.” Teleki megjedvén hogy kitűdött dolga, azon vala, megöltesse a basát, de a több urak és a szebeni szászok meg nem engedék, hanem állalkísérteték Havasalföldében.

Vala a fejedelemnek udvari papja Magyar József, nagy tudományu s buzgó lelkű ember, a ki könnyen Ilyes proféta mellő beállhatott volna, és mint Jeremiás proféta Sedechiás király mellett, ugy győtri vala magát szüntelen Apaffi Mihály mellett, a kit épen mint Sedechiást a tanácsurai, ugy őlet is Teleki ott hordozná a hol akarná, és mint Sedechiást, ki hittel vala köteles a babilóniai királyhoz, bite ellen elszakasztának a tanácsurai a babilóniusoktól és az egyiptomi királyhoz hódoltaták, mely miatt mind maga mind országa elvesze: ugy szintén Apaffi Mihályt is a török császártól, kinek hűségére erős hittel vala obligatus, a német császárhoz hajta

Teleki. Ez a nagylelkű pap, elszórnyülködővén a Teleki Mihály istentelenségén mint vesztette el a sok szép hadakat, a következendő vasárnap felállván praedicállani, és textust vévén Jeremiásból cap. 31. „Olyan sárban ugrottatok, melyből lábaitokat ki nem vonhatjátok,“ olyan praedicációt tőn, valaki vagy akkor hallotta vagy most olvassa, álmélkodhatik rajta. Az egész czéla a volt, hogy az ország hittel levén kötelek a törökhöz, valamig a török oltalmazhatja, addig a töröktől el ne pártoljanak, mert Isten nevében esküdenek meg a töröknek ha pogány is, és büntetlen soha a hitzegést el nem szenvedé, melynek keserves ize mai napig is a magyarok szájában volna László király várnai mezőn való veszedelmével, kit a töröknek adott hit-szegésért Isten mind táborostól egyült ott vágata le. Többi között azt mondá a praedicációban: „Most, ugymond, senki nem mer ellenetek szólni (Teleki Mihályt értvén), mert mintha mennyő hullana szavatok után olyanok vadtok mikor megharagusztok, sőt minden emberek térd-főhajrással azt mondják nektek: „Méltóságos uram, méltóságos asszonyom“; de eljő az isten ítélete reátok, megül az isten benneteket, s akkor ujjal fogják mutatni az emberek: „Ez amaz átkozott hazájaáruló embernek a felesége, ezek amaz istentelen áruló embernek a gyermekkei“; s szegyenleni fogja a posteritások mely gyalázatos névvel nevezik őket; mert akkor minden embernek a szája nyelve felnyílik ellenetek, s úgy kiáltanak a posteritásokra: Ezeknek az atyja árulá el az országot, eladá pénzért Erdélyt, s olyan sárban ug rata mindnyájunkot, a melyből már lábsainkat ki nem vonhatjuk.“ Azután ismét így szól: „Mikor — ugymond — elvesze Lajos király Mohácsnál, a török császár eleiben hordatván a holttesteket, egy Szalánczi nevű gonosz practicus magyar ur holttestét megismervén, kezében levő pálczájával holttestének fejét megüté, s azt mondja: Ha te nem lettél volna, kutya, az a jámbor gyermek király nem fekünnék most halva. Adná Isten, még veletek is úgy ne bánjók ez idegen nemzet.“

Be is telék a pap profétiaja Teleki Mihályon, mert azután négy esztendővel elvesze a törös-vári harczon Teleki, s Tökölyi Imreh eleiben vitéz a testét s azt mondá: „Hej kopasz, kopasz, ha te nem lettél volna Erdélyben, nem esett volna az ország német kezében.“ Utoljára azzal rekeszti be praedicációját: „Te hamis hitű fejedelem, hamis hitszegő istentelen gonosz urak, az isten általam nektek azt izeni, legyetek igazak az uratokhoz, a hiteteket kit a töröknek adatok meg ne szegjétek, mert különben elveszti az Isten mind a fejedelmet, mind az urakat, mind az országot.“ Ennek az istenfő papnak hallottam azután is olyan praedicációt, kik ugyan meghasogatták a jólelkű embernek szívét, és a ki annak könyörgésén buzgóságra, praedicációján igaz megtérésre nem indult, bár soha ne is ment templomban; de azzal Teleki semmit nem gondola. Különben olyan világtól abstractus ember volt, hogy két forintot meg nem tudott volna olvasni, sem köntösét, sem ételét nem curálta, erővel vitte ki a felesége ebédre is a tanuló-házából. Egy temetés felett husz aranyat adtanak vala neki, beveti a zsebében, lyukas levén, a mint az uton ment, a fejedelem étékfogója kisérven szállására, elhullogatott egynehányat benne, az étékfogó felszedi. A szállására menvén, mondja a feleségének: „Valami sár aranyok vadnak a zsembenben, vedd ki, lássad mit csinálsz vele.“ A felesége megolvassván, tizenkettőnek találja, kérdi az urától, ha annyi volt, mondja: „én nem tudom mennyi“; az étékfogó megnevetvén magát, előadja a nyolcz elhullott aranyt, s várja már, a pap ha vagy egyet ad belőle, amannak nem volt affélére gondja. Az étékfogó mond: „Uram, bár nekem is ad vala kegyelmed benne, mert megérdemlém.“ Mondja a pap: „Vegyen kegyelmed benne a mennyit akar, én nem kapok rajtok.“ Ugy ad a felesége egyet az étékfogónak belőle.

Ez a pap veje vala ama nagy híres tudós Tofeus Mihálynak, ki is sok esztendőig volt a fejedelem udvari papja, azután püspök is lön, de az kevély negédes ember vala (noha

utolára hoszas betegségben esvén, igen megálázta vala magát s Istenhez tért vala). Ennek is sok szép munkái vadnak, kivált a zsol-tárok resolútiói, melyeket mikor praedicál-lott, a fejedelemszony gyors egynehány író-kot állítván a templomban, litkon úgy iratta le, azután maga revidéálván, kinyomlatták. E jövendőlte vala meg a magyarországi re-belliónak tragoediáját, mert azt írja a zsol-tárok resolútiójában egy helyen: „A magyar nemzet addig akarja a szabadságot keresni, úgy jár mint a teve, a ki elmenvén Jupiter-hez, szarvat kér magának, azt sem adnak, sőt mind a két fülét elvágják.“ Ez is eleget praedicálott szüntelen a Teleki Mihály sok practicái ellen, és ugyan olyan darabosan, hogy felállott az emberek luja belé, még sem orvosolható meg a sok istentelen practicát, a mint maga egy praedicációjában panaszkodik: „Ha — ugymond — az Acháb palotájában praedicálottam volna azokat, a melyeket ebben a palotában már tizenöt esztendőktől fogva praedicálottam, ugyan istentelen ember volt Acháb király, de bizony meg tudtam volna téríteni, mert az Isten egyszer fenyegető meg Achábot a proféta által, mégis mindjárt zsákban öltözék; de az én praedicatióimnak csak annyi haszna, mint-ha borsót hánneék a falra. Azért jól látom, elveszt az Isten benneteket, s nekem is el kell vesznem veletek együtt; mert szent ember vala Jeremiás proféta, mégis a gonosz Sedechiás király miatt neki is szegénynek el kelle veszni. Ne bízzál abban fejedelem, hogy te jámbor ember vagy s a keresztény világ-on is olyan hír van felőled, mert gonoszok, istentelenek a melletted való urak, s a te jámborsággoddal abutálván, minden latorságot véghez visznek, s bizony te adsz számot jövendőben Isten előtt róla. Ha fejedelemnek tartod magadot, azért adott Isten botot, fegyvert a kezeden, te igazgassad őket, ne ők hordozzanak tégedet a hol akarnak. Maga személyében, úgy teczik vala, jámbor ember volt Sedechiás király, s mikor kivíték fogva a babilóniai király idejében, magok a zsidó asszonyok mentették, hogy minden

rosz dologra az urak vették rá; de a neki semmit nem használa, csak kitolyák a sze-meit, s úgy hala meg rabságban. Te is ugy jársz, fejedelem, az urak latorsága miatt“ stb.

Ennek a Tofeusnak idejében akarának üzni ördögöt egy emberből a fejérvári pá-pista papok, de rajta veszték. Mert egy oláh a mezőben lefekvűven hanyota, a kigyó be-bujt a száján a gyomrában; felébredvén s érezvén hogy valami mozgana a hasában, nem tudja mi lelte sok ideig, napról napra roszul kezd lenni, bemegyén Fejérvárra a páterekhez, azok ráfogják: ördög bútt beléje, ők kiűzik ha pápista leszen. A goromba pa-raszt ember könnyen rá igéri magát. Azon-ban a papok egy házban berekesztik, meg-kötözik, s megtanítják hogy mit beszéljen mikor ad publicum kiviszik. Tofeus nagy aemulusok levén, rá üzennek, hogy a jövő vasárnapi menne fel a pápista templomban, s a szemeláltára kiűznék az ördögöt az em-berből. Hirtelen haragu ember vala, fel [me-gyen] nagy furiával a fejedelemhez palotára: „Kegyelmes uram — ugymond — papi hi-temre mondom, Isten engem úgy segéljen, soha tovább a Nagyságod udvarában nem la-kom, ha Nagyságod meg nem orvosolja a dolgot; a pápista páterek ezt s ezt izenték rám, azért Nagyságod hozassa el tőlök azt az embert, ha ugyan ördög van benne, hadd próbáljam meg én is, ha ki tudom üzni.“ A fejedelem kérteti kézben, a páterek nem ad-ják, a maga udvari gyalogait rá küldvén, ki-hozatja onnan. Tofeus az sok urak smás em-berek praesentiaijában, nagy haraggal meg-riasztja az embert, ha ugyan ördög van-e benne? Ama nyavalyás ijedtében szólni sem tud, utoljára mond: ő nem tudja mi van ben-ne, érzi hogy mozog a hasában. Általértvén mindnyájan hogy kigyó bútt volna belé, a fejedelem doctorával orvosságot készítettvén, beadják neki, de szüntelen strázsáltatják. Kevés idő mulva a nagy kigyót halva két darabban emésztí ki, kit az erős orvosság ölt vala meg a gyomrában. Tofeus rá készülvén vasárnapi praedicációra, az ország statusi je-len levén, szörnyű fervorral praedicálta a

pápista páterek ellen, szemekre hányván, micsoda utakon módakon szokták a községet eláztatni s hamis csudatételekkel megcsalni. A páterek ilyen nagy gyalázatban maradának, az oláhok pedig a fejedelem udvarában szénaosztónak constituálóak.

De visszatérek a honnan divértáltam vala. A német ármáda kihivatták Erdélyből, mivel már a Lotharingiai herceg Budát obsidiálta és erősen vitatja vala; vala pedig híre hogy a fővezér igen nagy erővel jőne segítségére, azért hogy a keresztény tábor is jobban resistálhasson a pogányságnak, együvé akarák magokat gyűjteni. Vala praesidium közel husz ezer Budában, a városi lakosokon kívül, kik is gyakorta excurrálván a német táborra, sok károkat tesznek vala. De a német ármáda mindenfelől erős sánczokat csináltatván, nemcsak Budát lőtetni vala, sőt a maga táborát is mindenfelől úgy bekerítette s fortificálta vala, hogy mikor a fővezér százezer törökkel elérkeznek, semmiképen a német sánczához nem férhete. Látván a fővezér a hercegnek nagy hadi mesterségét, hogy harcra sem akar kimenni, Budát is pedig szabadon vitatja, s már szintén a táborozásra való idő is elműlék, az egész táborából öt ezer jancsárt válogat, hogy akár csak azok valami uton penetrálhatnak Budában; másfelől maga az egész táborával, mint ha a németek sánczát ostromolni akarná, minden ágyúival megindul. Az öt ezer jancsár oly nagy dühösséggel és vakmerőséggel megyen, hogy a német sánczát meghághván, és az egész táboron harczolván keresztül megyen, ott is vesz majd négy ezerig való benne, a többiek mégis hemennek Budára. De semmi hasznát nem tehetének, mert a herceg utolsó ostromot akarván tételni, három felől való irrupciót elrendel és nagy készüllettel az ostromhoz fognak, noha a városból is ugyan emberül forgódának, és egynehány ízben visszavágták a németet. Azt meglátván Petneházi (ki azelőtt Tokolyi ezres kapitánya vala, de ezután a császár hírségére redeála), híres vitéz ember, a magyar hajdúsággal megindul, és a török nem resi-

stálhatván ellene, legelsőben is a magyarokkal együtt a kőfalakra felmegyen, és a városban penetrál. Mely csudálatos vitézi bátorságát látván a német generálok, azt mondják vala egymásnak: Ez a Petneházi nem ember, hanem oroszliány. A németek is a magyarok után mindenfelől berohanának, és a futó törököket, mind magokat mind az egész városi népet fegyverre hányák, csak az egy híres Csonka bék marada meg, kinek mikor ebédelene, hírt visznek a szolgálai hogy már a német megvette a várost, azért kimenvén házból, szerencséjére a magyarokra talál, kivel nagy ismeretsége volt, s azok nem ölik meg, hanem elfogják s a herceghez viszik; a herceg Bécsben küldi, ott kereszténynyé leszzen, megkeresztelkedik, maga a római császár levén keresztatyja. Mondhatatlan sok kincset és praedát találának itt Budán, melyet harmad nap alatt a nagy ármáda alig tud elpraedálni. A fővezér csak közel ott vala Budához az egész táborával együtt, s nézte a szemével mikor a keresztények ostrommal megvevők Budát, a kontyát a földhöz verte haragában, de semmiképen a német tábor körül levő erős sáncz miatt Budát meg nem segítheték, hanem nagy gyalázattal s bosszúsággal a város megvétele után elmenekülök³⁵).

Petneházinak sem csök szerencséjére a vitézség; mert a németek csudálván nagy próbáit, és azért irigykedvén rája, holott már a német császár grófi titlust is küldött vala neki, ebéd felett mérget adatnak be neki. Melyet eszében vevén, asztaltól kimegyen, és paripára ülven, a mezőn kinjában addig nyargalozik; míg a méreg a melegtől s izzadástól nagyobb erőt vevén, megöli. Ha magyar vagy s sokáig élni akarsz, okos ne légy, vitéz ne légy, s pénz se legyen sok!

Ugyanazon esztendői expedíciójával a keresztények Magyarországon Colocza városát, Simontornyát, Pécsét, Csanádot, Szegedet, Dárdát, Kapusvárárt; Horváthországban pedig Czechinárt, Tigrért, Jolont, Alsó-, Felső-Claviczt, Orakovist, Chorrádot³⁶) sok több helyekkel együtt szerencsésen a töröktől

visszanyerik, és a török táborn Szegednél erősen megverik.

Erdélyből még ki nem ment vala a német ármáda, és mi, mikor felverték a szegény marusszékiet, Bethlen Gergelyvel Harságnál táborozunk vala; a mely casus után ugy elkedvetlenedék az erdélyi nagy tábor, s ugy megszégék minden bátorsága, hogy minden ember a szaladásról gondolkodott inkább mint a harczról. Bethlen Gergely, hogy rajta is a ne essék a mi Gyulaffin, csuda formán kezdialás s fel hordozni táborát, soha egy éczakánál többször egy helyben nem hálunk, ugy keringettünk az országban keresztül kosul, a Szakadát erdején egy héten négy-czer mentünk által Görgény vidékére. A had azonban csak szöktön szökött haza, elunván a sok haszontalan tekergést, és megirtózáván Teleki Mihály practicájától, mint vágatta volna le a szegény erdélyieket, magokat is féltvén ha ugy járnának. Utoljára igen kevesen maradánk Bethlen Gergely mellett, és mikor negyedszer által akarna a Szakadát erdején menni, a székely hadak félreállának és nem akarának vele elmenni, és ha csak egy hadnagy lesz vala velek, ott rút dolog is következik vala. De a hadnagyok és a nemesség, tartván a jövedendőtől, készek lőnek Bethlen Gergelyvel elmenni, ő pedig a somlyai katonákat küldvén a székely hadakra, mihelyt puskázni kezdének a székelyekre, mint olyan fő nélkül való had, confundálódék s az erdőn általmenének, de azon éczaka mind egyig elszököének haza, csak az hadnagyok s mi egy-néhányan nemességül maradánk mellette. Más nap azért Bethlen Gergely minket behivatván sátorában, s reversálist vevén tőlünk, hogy mikor a fejedelem ujabb parancsolja, felulunk, haza bocsáta. De Teleki Mihály a haza szöktekben sokakat megfogata s megsaccoltatta, mintha őrajtok mult volna el hogy a németet ki nem verték az országból; holott bizony ő érdemelte volna meg, hogy karóban vonták volna annyi sok száz ártatlan ember haláláért.

Ebben az esztendőben hala meg Mikes Kelemen Csikban somlyai házánál, minekutá-

na elsőben vízkórságban fekünnék, azután pedig Istennek szörnyű ítéletéből a szeméremteste egyben dagadozva s a nyúvek este nek volna belé: nagy kínokat szenvedén. Annakutána esztendővel temeték el ugyanott, a barátok klastromában, melynél pompásabb temetést az én időmben nem értem. Én is jelen voltam, Teleki Mihály forgolódván a temetési pompa körül, és maga lovait fejedelmi módon fölöltöztetvén. Más nap a temetés után nagy pompával instellálta magát a csiki kapitányságra, Nalácz István perorálván mellette, hogy a fejedelem nem akarván olyan megbélyegezett lelkesmeretű emberre, mint Daczó János, tovább bízni a széket, a maga kedves ur igaz hívét, Teleki Mihály uramat küldötte be kapitányságra. Ugyanakkor a Daczó János vabarecsi házat s jószágát Teleki Mihály magának elvevé: hogy inkább a csikiak ne zugolódhassanak azon, hogy az ország törvénye s a székelyek szabadcsúga ellen, közöttök jószágatlan ember állittatnék tisztelnek, sőt a Csáki István szép jószágát is, Gernyeszeget, magának tové, Thorda vármegyében; nyilvánvaló igaz vérek levén hozzája mint Daczó György s mások, hatalmas csak elfoglalá; pénzzel kínálá ugyan a véreket, de azok nagy károkkal nem leválák, a pénzt sem vevék el, a jószág is oda lőn, mai napig is a Teleki-fiak bírják, az igaz haeresek távol nözik. — Ugyanakkor, az atyám, akaratom s kedvem ellen Teleki Mihály udvarában ada inasnak engemet, azért elhiszem, hogy magának valami könyebbséget szerezzen ott-lakással. Ott nyomorgék majd két esztendőig, nagy nyomorúsággal, szenvedéssel, mert kegyetlenül bánik vala szolgálival, sokszor egy holnapig se ettem eleget, a mi kevés étet adottak csak locsadék volt, egyben fagyott, felejtették megmelegíteni vinni, egyéb italunk inasokul nem volt, hanem a konyhára lementünk, a szakácsok a mely küdben tartották vizet főzni, egy nagy fakalán levén benne, avval ittuk a sósvizet, mert az eb fini, a szakácsok latórságból megszökták, hogy inkább mortificálhassanak bennünket. Mikor utaztunk se-

besen szokott volt járni, eltörődünk a nagy postaságban, még sem volt szabad házban hálunk telben is, hanem a hol maga megszállott, annak a háznak ajtaja előtt; nappal szüntelen az ajtaján kellett ülnünk, éczaka peng telben nyárban legyeztette magát, virrasztó gyertya égvén mindenkor a házában, melyben is olyan politíaja volt hogy mindenkor legyen ébren valaki házában ha valami történnék, mert a sok factio miatt mindenkor félt, soha nem volt nyugott elmével. Nyárban széna-takarni kihajtottak s még csufolódott velünk: „Szegény kényes emberek gyermekei, ha meglátna most atyátok, megsíratna benneteket.“ Mikor Gernyeszeget építtette, a sok követ, téglát, fát velünk hordatta, még ha látta könnyen vittük, oda jött s elállított közülünk a fá mellől; kegyetlenül meg is verette a szolgálait akármi kicsiny vétkeért. De semmi előttem nehezebb nem volt, minthogy a súly rajta levén, és becsülettel legyen írva, többire véres gyenyedséggel levén az emésztése, a tisztátalan csehrét a Murostra le kellett vinni mosni; készebb lettem volna akármit egyebet cselekedni, de csak meg kellett lenni. Azonkívül Vay Mihály, a veje, kevély negédes szeles ember levén, az annál inkább mortificált bennünket, egy Balkó Pál nevű udvari kapitányával együtt. Egyszer úgy jártam vele: Teleki Mihály mindenkor vizet ivott, tisztán megfőzték a vizet s meghűtven jeges vízben, azt itta, bort részségségre igen ritkán s nagy barátságért. Apor István hívá ebédre Fogarasban más urakkal együtt; az ivó velencei kristályok akkor származtanak vala be Erdélyben, s igen kedvesek valának. Leülvén asztalhoz, hogy Apor István inkább Telekit italra vehesse, csak egyenként hozatta elé a pohárszékre a kristályokat, s a legalábbvalót elsőben; megtöltik borral, mondja Apor István: „A ki tölem ezt a pohár bort elvenné s meginná, a pohárát is neki adnám.“ Teleki mondja: „Hijában mesterkedel, koma, mert rá nem vészsz.“ Mondja Apor István: „Én nem kíndolom kegyelmedet, hanem azt a kinek kedve van rá.“ Nalaczi István mondja: „Adja ide kegyelmed, Apor uram, megiszom én a borát

a poharáért.“ Meg is ivá, s a maga inasának oda adá a pohárt. Apor István annál szebb kristályt hozata elé, s szintén olyan módon köszöné el, akkor is Teleki el nem vevé, hanem Nalaczi ivá meg, a pohár is övé lőn. Harmadik pohárt annál is szebbet eléhozának, azt is úgy köszöné el; soha tovább nem állhatá Teleki, hanem mondá Nalaczinak, ki azt is el akará vala venni: „Lassan, Nalaczi uram, mert azt már oda nem engedem.“ Elvevé, megivá a bort, a pohárt kezében adá a háta meggett, hozzá fogának az italhoz, rettenetesen megivának; Teleki feljöve a vártban hintón a szállására s lefeküvék alunni. Az asszony megparancsolá, az ajtón senkit be ne bocsássak míg az ur fel ébred. Vay Mihály azalatt elcélj, tüstént be akar menni az ur házában; eleiben állók, mondván: „Uram, nem mehet be kegyelmed, az ur aluszik.“ Amaz egyben szid: „Ilyen s ilyen székely fia, úgy megcsaplak arczul, majd kieszik a szemed.“ Megharagszom én is, és mondek neki: „Meg ne csapj, lélek bestye lélek kurva fia, ha meg nem csaptál, mert úgy visszacsapom, bizony beesel az ur ajtaján; hiszen nem vagyok én a te inasod.“ A nagy kiáltásban felébred az ur, inast szólit, kérdi mi dolog, mondek: „Vay uram akar pofon verni, hogy be nem bocsátottam kegyelmedhez, mivel kegyelmed aludt.“ Engemet kiküldé, Vayt behivatja, fel is adá a leczkét neki emberül. „Vay uram — úgy mond — ezek az én inasim becsületes főemberek, nemes emberek gyermekei, nem azért adták udvaromban, ne lett volna otthon is mit enniek, hanem hogy tanuljanak; többször kegyelmed az én inasaimon azt meg ne próbálja.“ Azolta mind practicálódék ellenem Vay, én is nem állhatam a sok vádaskodását, elbucsuzám Teleki Mihály udvarából, s hazamenék az atyám házához.

Térek vissza az elhagyott dolgokra. A török udvar látván a kereszténységnek nagy szerencséjét, és a muszulmán nemzetnek szörnyű romlását, megismerik, hogy Isten őket a bűnért bünteti, megszegvén a német császárral hittel tett békéseget; ugyanynyra meg is rémültenek vala, hogy már desperál-

nának az imperiumok felől. Mert a német császár confederatiót tett vala mind a velenzei respublicával, kik nagy vízi erővel a törökországi szigeteket pusztítják vala, és már egynehány izben a törökök tengeri clasisát debelláltak vala, mind a lengyel királlyal, ki innen nagy erővel a tatárokat rontja vala, és Podóliát a töröktől visszavette vala, és a híres Aszák török várost már el is vette vala. Azért követeket küld a török Bécsben, kik majd négy esztendeig ott lakának, minthogy a németnek is jól foly vala akkor a dolog, s haragszik vala is a törökre Ausztria elpusztításaért és Bécs obsidiójáért, semmi conditiót a békeség iránt nem acceptálák a bécsi udvarban a törököknek, melyet azután meg is bánának, mert akkor nagyobb haszonnal megbékélhetnek vala a törökkel, mint annakutána. Azonkívül a török császár a Mufti (ki a török religiónak feje) intimatiójából, hogy inkább a nagy Istennek és Mahomet profétájoknak a török nemzet ellen felgerjedett nagy haragút megcsesedsihetné, hallatlan és példa nélkül való poenitentiát rendele az egész imperiumban, meghirdetvén, hogy az első hónap első péntekén minden ember regtől fogva estig, míg a csillagot meglátná, bűtöljön és sem enni sem inni feje vesztése alatt ne merészeljen; Mufti pedig a török papokkal együtt az nap zsákban öltöztvén s magokat megláncozván, arczczal a földre leborulnak vala, szakállokkal sepervén a földet, minden ucczokon nagy sirással jajgatással úgy menének, míg a török templomban bemenvén, ott nagy felszóval az égre kiáltottanak török nyelven: „Alla Alla Illeha Mahumed Rasul Alla; Isten, Isten, nagy Isten, a szent Muhametért könyörülj rajtunk!”

Arábiában pedig Mecha városban, hol a Mahomet koporsója tartaték, azon napon mind az ő testét koporsóstól, mind több ott levő koporsókat, kikben a török religio s imperium mellett harczon dicséretesen meghalt nagy vezérek tetemei valának, ezüst székekre kitévén és drága illatokkal megfüstölvén, azután nagy processióval kivitték a

mezőre, a hová számtalan ezer emberek gyűlvén, nagy ordítással sirtanak s könyörgöttek azon, hogy a nagy Muhamet a török nemzetnek nagy veszedelmét kegyelemesen tekintené meg, és az Istennek ellenek való nagy haragút az ő érdemes istantíjával engesztelné meg hozzájuk kegyelemre.

Vala ezen processio-járás csudálatos sok ceremóniával, mert elől egy nagy ládát, mely holttetemekkel, eltört kardokkal, elromlott puskákkal, öszvetört kézivekkel nyilakkal visznek vala, hatszázig való török, mezitláb zsákban öltözve, és köteleket vetvén nyakokban kisérvén, azt kiáltván: „Szent Mahumed, lásd meg mint megrontottanak minket a pogányok!” Utánok háromezer török megyen vala, kik vérrel valának meghintetve, nagy jajgatással ordítással kiáltással mennek és magokat ostorozzák vala; utánok hat ezer jancsár félig mezitlen, éles tövissel a hátokat mellyeket szurdalják vala, hogy a vérek elfolya a földön. Harmincz szápia a hátokon viszik vala a Mahomet koporsóját; azok mellett kétfelől, elől hátul háromszáz fő törökök mezitlen karddal mennek vala, hogy ha valaki a sokaság közül fejét felemelné a koporsó megnézésére, mindjárt megölnék. Minden mér földnre pedig megállván, egy-egy keresztény rabot ölnek vala meg, annak vérével áldozván Mahumetnek. Ezek után harmincz basa megyen vala, a keresztények véreben megmártott vásznat költvén kontyokra, a kezek egyben levén költetve, és leve hosszú farka levén kezekre akasztva; utánok hétézer jancsár fegyver nélkül, egy egy pálcza levén kezekben, kiáltanak vala: Alla Pery Mufti Ayl a fővezér pedig egy sánta öszvéren alázatosan megyen vala, annak is fején egy kék vérben mártott vászon levén, és egy nádszállal a maga fejét vervén, úgy kiált vala: Offat Millei Tuffai, egy ládában pedig számtalan pénzt, török oszporát vitetvén, úgy hintik vala a földre, hogy a szegények felszedjék. Legutól mennek vala a török hadak, és mintegy százig való barátforma szerzetes törökök, kik éles késekkel metelvén a magok busokot, átkozzák vala a kereszténységet

ilyen szókkal: Alla Buffai Alla Mitrei Chreslinnai 37).

Ehez hasonló poenitentiatartást senki miltta a török birodalom fundáltatott, közöttük nem hallott, a nagy félelem annyira megháborította vala őket; de mivel hitből nem vala, különben is csak emberi találmányok, Is-tennek nem teczék. A törökök pedig, látván hogy a császár semmit nem gondolna a birodalom romlásával, sőt minden idejét csak a rendkívül való vadászatban tölténé, mert abban telhetetlen vala, és maga nem akarna menni, csak a fővezért küldéné, megharagván azért is, hogy szükség nélkül a német császár ellen fegyvert kötött: pártot ütnek ellene, és a jancsárság rárohanván a császár házára, a mellette levő vezéreket, urakat mind kardra hányják, a császár tárházát praedálják, magát megfogják, és az ücscsét, a ki már harmincz kilencz esztendeig tartatott vala rabságban, kihozzák a tömlöczből, a császárt helyében teszik s amazt, kit Achmetnek hittak, ültetik a császári székekbe, és így mind a di-vánt mind az udvart reformálván, azután lecsendesednek.

Ezelőtt nemrégén a pénzben nagy változás lön Erdélyben, mert a fejedelem maga képeire Szebenben s Enyeden tizenkét pénzcsustákat kezdván veretni, mely nagy hasznára vala az országnak, és a pénz elbővült vala mindenütt, alattomban némely gonosz emberek azon formára hamis ligájú pénzt kezdenek oly nagy bőségben veretni, hogy a jó a rossz pénzzel egyben elegyedvén, egyéb remediumát nem találhaták, hanem egészen proscribálák a fejedelem képeire vert mindenféle pénzt, melyből sokaknak Erdélyben sőt az egész országnak felette nagy kára következék.

De már a dolgok súlyosodván, és két fegyver közé tételvén Erdély, mivel az ország mindenkor egyben nem gyűlhetne, a tanácsai rend pedig nem akarna magától olyan nagy dolgokhoz szólani, hogy jövedőben is ha mi következék a házára, a tanácsot ne okoznák, a státusok negyven személyből álló deputatiót rendelének a fejedelem és tanács urak mellé, kiknek bizonyos fizetést rendel-

vén az ország jövedelméből, authoralá az egész ország őket, hogy valamit concludálnának, az állandó lenne. Ez is Teleki factiója vala, mert az országgyűlésében többen levén a státusok, olyan szabadoson s olyan nyilván a mit akart volna Teleki, véghez nem vihette volna; de a deputatióra a kiket akara, olyanokat választá, s többire olyanokat kik Teleki Mihályhoz obligátusok valának, és azokat könnyen minden dologra ráhajhatta; rá is hajtá, s az országot a német császár kezében ejté, mint alább megértjük.

1687. Mienkútána a török császár látná hogy már Buda, Esztergon, Szolnok s a több véghegyek oda volnának, s eszébe venné hogy a keresztény armada Péter-Váradjára s Lándor-Fejérvárra intendálna: ujjobban nagy erővel s készüllettel való táborot készített, és a fővezér commendója alá adván, oly orderrel expedialja, hogy semmiképen a némettel meg ne harcoljon, hanem sánczban vervén a hadát s muniálván, tartóztassa a németet Péterváradtól s Lándor-Fejérvár obsidiójától. A mint hogy a fővezér Mohács és Siklós között erős sánczban száll, és sok éléssel meg-rakván táborát, onnan speculálódék vala mit csinál a német. A herceg a császár armádájával oda megyen, és midőn ki nem vehetné a törököt harcolni, nagy resolutióval a sánczára rámegyen, és noha a török számtalan sokasággal és sok lövő szerszámokkal keményen oltalmazná a sánczot, s sokan a németek közül el is hullának az ostromon, ugyan csak triumphála rajtok, és sok ezereket levágván a sánczában, a többi csaladának. A holott minden munitiót, profontját, tábori eszközeit, a fővezérnek minden sátorát, cancellariáját, nyolczvan öreg falrontó ágyukkal együtt elnyerének a keresztények [aug. 12-d.]; és hevenyében rámenvén, Eszék városát megostromoltatá, azt is megvevé [sept. 29-d.]; onnan generál Dünevaldot bizonyos számú hadakkal elküldvén, elsőben Péter-Váradját Dünevald megvevén, azután Valpót. Orakoviczét, az egész Pozsega tartományát és Sclavoniát, kihajtván a törököt vagy levágatván és sokakat rabságra elvitetvén kö-

zülök, szerencsésen meghódoltatá. A herczeg pedig Egervárat, ki már régtől fogva obsidióban vala, megszorulván benne a törökök és minden élések elfogyván, accorda által a töröktől megveszi, és császár praesidiumával megrakja [dec. 12-d.].

Még eddig Munkács vára Tokolyiné kezében vala, kit szüntelen bombáztatván s lövetvén a német, semmit neki nem tehetett vala, mert Tokolyiné bátor s férfi módon temett vitéz asszony lévén, a várbeli praesidiumnak hóról hóra fizetését kiadja vala, sőt azonkívül is gyakran ajándékozván a tisztet, azon ugy megbátorodtanak vala, hogy fényes nappal is lejövén a várból, a német sánczára rohannának, és felesen benne levárnának s elfognának. A bomba is kevés kárt teszen vala, mert Tokolyiné sok ökör s bial bőrt mindenkor kádakban vízben áztat vala, s mielőtt hallották hogy a mozsár kisült, lévén mindenféle a várból arra rendeltetett vigyázók, a hová a bomba esék vala, vizes bőrrrel megterítvén felyül, a vizes bőr megoltja és minden impetusát elveszi vala. Maga is Tokolyiné a bástyákra kimegyen, és a kisültegető ágyukat maga igazgatja, arányozza s sültegeti vala ki, mely cselekedetivel a vitézlő népnek nagy szívet adott, szégyelvén hogy amaz asszony lévén, oly bátran viselné magát, ők férfiakul, megijednének a németektől. Nem is lesz vala könnyen a várnak megvétele, ha árútatás ne következék. Vala egy Absolon Dániel (ki azután a német armádában bellicus secretarius s commissarius lön), eszes okos practicus ember, de bár kevesebb scientiája lett volna, csak lett volna jó conscientiája; ezt Tokolyi Imreh atya nevelte s taníttatta vala, Tokolyi Imreh is nagy becsületben tartá, mivel ő is mint Tokolyi, lutheránus vala, s mint meghitt szolgájára, ugy bizá mind a várat mind feleségét; mikor elmene, megparancsolá feleségének is hogy amannak tanácsával éljen. Ez az ember látván, hogy Tokolyi beszorult a török földre és reménség nincs a succursus felől, a császárnál magának promotiót akarván szerezni, alattomban

a németekkel correspondeála, és mind addig practicála, míg Tokolyiné akarata ellen a várat feladja; neki s a több benlevő magyaroknak gratiát adnak, Tokolyinét pedig minden kincsével együtt felviszik Bécsben árestumban. Ott lön egynehány esztendeig, azután generál Hajsler szabadulásaért bocsáták vissza az urához, Tokolyihez, s bujdosásában hala meg Törökországban. Csak ilyen némely gonosz szolgának urához való hűsége.

Ebben az esztendőben is, a mit régen keresett sok practicával Teleki Mihály, a fejőre telék a szegény országnak; a mitől eleve feltették, és hogy abban ne essék az ország, azt munkálódni kívánván, azért a nagy jócrt Teleki Mihály practicája miatt elveszének amaz igaz hazafiai Bánfi Dénes, Böldi Pál, Bethlen János, abban a nagy labyrinthban fővel esék belé mind a fejedelem mind a haza. Mert a Lotharingiai herczeg a szakmári commendáns Hussint, és egy német secretáriust Tilt küldvén be a fejedelemez, Radnóton valánk akkor Telekivel s a fejedelemmel, titkon, az ország hire nélkül, Teleki Mihály által a fejedelemmel ugy concludálának, hogy ősszel quártélyban bejöjjen a herczeg Erdélyben a császár armádájával; de semmi conditiókat amaz sem proponála, a fejedelem is a maga részéről nem kívána akkor. Hussin visszamene, a secretárius a fejedelemmel marada; Radnótról menénk Ebesfalvára, onnan pedig Szebenben. Már a herczeg Erdély felé megindult vala, azért a fejedelem Bánfi Györgyöt expedialá a herczeghez az ország nevével két fejedelmi öltözetben levő paripákat küldvén a herczegnek ajándékban, melyeket Teleki adott vala ezer ezer forintért. Bánfi György elmene, de mivel a fejedelem azt kívánja vala, hogy az armáda pénzén quártélyozzon Erdélyben, a herczeg megharaguván, ugy telteti vala magát mint-ha Szebent obsideálná, a hová már a fejedelem és az ország főrendei gyűltenek vala. Teleki Mihály, politiája szerént, a bástyákon az ágyukat tisztíttatni kezdé és az obsidióhoz készülni, és azt kívánja vala, mind a

magyarok mind a szászok egyben esküdjenek a város oltalmazására. De a városi tisztek és lakosok, a kik a fejedelem légysága miatt Teleki Mihálytól, Mikes Kelemtől és más uraktól annyira opprimáltattak vala, hogy már soha tovább nem győzhetnék, bizván ahoz, hogy ha német keze alá esik az ország, jobban leszen állapotjuk, megizենék Teleki Mihálynak : hogy a magyarok viseljenek gondot magokra, mert ők bizony a magyarokért obsidio alá nem ejtik. — Már a herczeg Balásfalvái eljött vala, azért ujokban Bánfi Györgyöt postán oda küldik a herczeghez, hogy akármi conditiókkal accordáljon. Accordála is tizenhárom száz ezer rhénes forintokban, és hogy huszonöt regiment német szálljon quartélyban, az erdélyi városokban s várakban pedig német praesidium szálljon be [oct. 27.-d.].

Soha könnyebben sem pogány sem keresztény egy országhoz s olyan könnyen nem juta, mint akkor a német Erdélyhez, egy korbácslás nélkül fejet hajtának. Mert, hogy *ne szóljak a több erősségekről, csak az egy Szeben városát* a mig megvette volna a német, bizony sok ezer kalapnak kellett volna elhullani; akkor pedig a herczeggel való ármadá olyan igen elnyomorodott, sororodott, éhezett, betegesedett vala, százanként düglöltek mindennap, felejtette volna bizony a szebeni obsidiót. Bánfi György bejőve Szebenben, megizenvén a herczeg : a fejedelem *az urakkal együtt menjen Fogarasban*, mert Szebenben németek szállanak. Mi nagy confusióval, a fejedelemasszony nagy jogtatással, kijövének Szebenből Porumbákra, onnan Fogarasban, a német pedig beszálla Szebenben, Kolosvárra és több helyekre; azolta ki sem mene onnan. Fogarasból hordák minden héten Szebenben a fejedelem szekerein s szekeres lovain nagy öreg átalagokban a pénzt, mig a tizenhárom száz ezer forint kitelék; vala még akkor a szegény országnak pénze, de bizony nem hiszem, ha most egyben olvasztanák is a mennyi ember Erdélyben van pénzekkel együtt, hogy csak hatszáz ezeret is kisúthetnének.

Ebben az esztendőben Magyarországhban Pozsonyban országgyűlés lön [oct. 18.-d.]; a holott is a magyaroknak a mi kevés szabadságok megmaradt vala, teljességgel felfordították. Mert a császár a nagyobbik fiát akarván megkoronáztatni magyar királyságra, a többi között két terhes dolgot proponáltata a státusoknak Eszterház palatinus által (kit már a császár maga részére megcsinált vala, imperiumbeli fejedelmi titulust adván neki). Egyiket azt, hogy : a magyarok haereditarius királyoknak válaszszaak az ausztriai házat a spanyol királlyal együtt, ki is az ausztriai lineából való, és addig mig az ausztriai ház fennáll, ne legyen szabad a magyaroknak más familiából királyt választani; ha pedig az ausztriai ház egészen deficiálna, ugy a magyarok is régi szabadságok szerint lássák, micsoda királyt választanak. Második propositio vala, hogy a Második András király decretumának harmincz egyedik punctoma, melyre minden magyaroknak megkelle vala erős hittel eskünni, tolláltassék. Ugyanis András király az egész kereszténységnek (kik akkor Ázsiában mentenek vala, hogy a saracénusoktól Jeruzsálemet a szentfölddel együtt visszavennék) imperatorának választatván, a Thábor hogyén, hol Krisztus urunk színében elváltozott vala, a magyarok között való nemesi szabadságról gyönyörűséges diplomát írata s ajándékoza a magyaroknak, mely kivált négy dologból áll vala : Hogy a nemes embert törvény nélkül senki meg ne foghassa; hogy a maga jószágát szabadon birja, usuálja, semmi dézmával, adóval ne terheltelessék; hogy maga is a király a nemes embert erőszakoson szolgálatra ne erőltesse; hogy sem harminczadokon, vámonokon a nemes ember se személyért, se jóvaiért ne fizessen; és ha a következő királyok a nemes embert szabadságában háborgatni kezdenék, minden vétek és büntetés nélkül a király ellen fegyverrel is magok szabadságát oltalmazhassák. Erre obligálá András király mind magát, mind a több successor királyokat. Nem is volt Európában senmi országban a nemességnek ha-

sonló szabadsága; azért is támadának fel annyiszor a magyarok a német császár ellen, mert mivel szabadságokban naponként megtartatnak vala, szabadoknak tartották fegyverrel oltalmazni magokat az András király decretuma szerint; de addig fegyverkedének, a míg ugyan valóban jobbágysságra jutának. A császár azért praescindálni akarván a magyaroknak a támodásra való fundamentumokat, azért akará hogy kitoröltessék az a punctum a decretumból. Akárki megítélheti, nehezen mentenek rá a szegény magyarok a császár kívánságára; de a palatinus (kinek leginkább kell vala oltalmazni tisztii kötelessége szerint a magyar szabadságot, mert az ő hivatala vala a király és az ország rendei között támadott controversiát vagy sopiálni vagy, ha a király nem akarná is, az ország mellő állani s közönséges erővel megorvosolni) maga is rá hajolván, az ország rendeit is rá hajtá, senki nyilván nem mervén szólani olyan szerencsés hadakozásában a császárnak, hanem alattomban nyegtenek s fohászokodtanak. Így véghez mervén a dolog a császár kívánsága szerint, Josephus nagy pompával magyar királyságra koronázták, a több conditiókra megesküvén, csak arra a punctumra meg nem esküvék [dec. 9-d.]. Ez a pozsoni gyűlés ada alkalmatosságot a mostani hét esztendőitől fogva való rebellióra s a császár ellen való confederatióra, melynek mi leszen exitusa, Isten tudja, de én semmi jó végét nem várhatom.

1688. Már generál Caraffa Magyarországbán Eperjesen és Kassán szörnyű irtóztató lánienát vitt vala véghez [febr—május], mert noha a magyarok Kassa megvétele után a császár hűségére rededáltanak vala, de az a kegyetlen tyrannus generál a jámbor Leopold császár akarata ellen a rebellióknak indítóit s eszközeit kicirkálván, a császártól adott gratiákok ellen megfogtja és szörnyű kinokkal, mint a barmokat, Eperjesen, Kassán felmészároltatja, ott levén akkor Bálinit Zsigmond, kit a fejedelem küldött vala hozzája, tudván hogy ő jöne be erdélyi generálisságra. A megöletett szegény magyaroknak minden

javokat, jószágokat confiscáltatá; soha a pogány kegyetlen Néró császár is olyan rettenetes kinsásokat nem cselekedtetett. Eperjesről lejövén Debreczenben, noha azok a nyavalyás debreczeniek semmit a császár ellen nem vétettek, sőt mind töröknek, németnek, erdélyi fejedelemnek egyaránt adóztának, azokat is pogány módon megsacsoztatá, és valakinél pénzt érzett, fejét vizes istrángokkal megletergetvén, addig kinsolta, míg a micskéjek volt, kivette. A honnan is felette nagy kinscel gyűjte magának, nem mervén senki ellene szólani, mert a jámbor császárt arra vette vala, hogy egész plenipotentiája legyen Magyarországbán s Erdélyben, és maga is a császár ne szóljon keresztül az ő dolgában, mert ő mindeneket a császár javára cselekszik. Teleki Mihály megértvén, mint bánék Caraffa a magyarokkal, és Erdélyben akar jöni, szörnyen elijed, és ha lesz vala hová, elébb is állott volna Erdélyből. De a törökhöz nem mer vala menni, tudván vétkét, sem Lengyelországbán, mivel a német confederatusa vala; azért szokott practicájához nyúlá, és a vejét, Vay Mihályt kiküldé Caraffához, két ezer aranyat küldvén ajándékban neki, hogy engesztelje meg, ígervén arra magát, csak Caraffa jöjjön be Erdélyben, meglátja micsoda hasznos szolgálja leszen a császárnak. Caraffa megizené neki: mikor Erdélyben bejő, meglátja akkor mint fogja Teleki magát viselni, ő is a szerint alkalmaztatja magát.

Bejövén Caraffa Szebenben, megizené a fejedelemnek, hogy Telekit küldje oda conferentiára. Soha Teleki egyszer úgy meg nem ijedett mint akkor; azért elbucszván mind a fejedelemtől, fejedelemasszonytól, feleségétől, gyermekeitől, s testamentomot tevén, mintha meg kellene halni, kiindulának Fogarásból, s Porumbákra menének halni. Örülte nek azalatt a kik baráti nem valának, hogy most egyszer megiesik a jégen, mert már Bethlen Gergelylyel is felbomlott vala a barátság, nem levén szükségse Telekinek Bethlen Gergely szolgálataira Béli Pál romlása után, azért semmiben hajtja és szüntelen

mortificálja vala. Porumbákról hajnalban megindulván, reggel mintegy nyolcz óraker közelitén az város Szeben felé, Gyulaffi László s Apor István levén vele. Hát már ott, Homostorffi hegyen áll két lovas compánia, kit Caraffa Teleki Mihálynak való tisztességtelre expedíált vala, maga adjutantját Klókesperget (ki azután generál lön s nem régen hala meg Erdélyben Kolosvárat) küldvén ki hintájával együtt előnkben. A ki is leszállván a hintóból, eleiben futa nagy reverentiával Teleki Mihálynak, s így köszönté: „Gratus adventus Excellentissime Domine Generalis.“ Teleki is meghátródék, mert addig olyan volt mint az agyonütött, s kezén tartotta hogy Caraffa megületi, és az adjutantnak visszaköszölvén, mindjárt egy Ugrai nevű inasát onnan visszaküldé a feleségehez, hogy megmondaná: ne féljen, mert nem úgy van a dolog a mint ő gondolkodott. Az inas jól jára: egy tizes aranyat adának Fogarasban öröm-mondásáért.

Teleki beulván a Caraffa hintájában az adjutanttal együtt, bemenék Szebenben a szállásunkra, a két compánia német épen addig kisérvén, és mindjárt nagy guárdiát rendelék a kapuban. Kevés vártat mulva más hintót küldé Caraffa s ebédre felvitető Telekit, Gyulaffi László s Apor István is felmenvén; ott asztalhoz ülének, jól lakának, minket is inasokul valóban megitatának finum tokai borokkal. Asztaltól felkelvén, csak ketten, a két ur, külön házban menvén, sokáig beszélgetének egymással. A szállásunkra visszajövének, estve későn szövőttekkel; egy zöld posztó nuszital bérlett török mentében hát ihol jó Caraffa generál; lefuta eleiben a grádicson Teleki, felmenének, ott is négy óráig csak ketten beszélének. Más nap reggel Caraffa nagy haraggal azt izeni az adjutanttól: miért nem jöttenek el a több urak is, ezért elküldjön, huszonnégy óra alatt Fogarasból az urakat mind oda hozassa, mert az ördögök elszagassák őket, ha úgy nem bánatik Teleki Mihálylyal, példa lesz örökké Erdélyben. Elíjed Teleki, postán ír az uraknak, mindjárt jöjjenek, a fejedelmet is meg-

ijeszti, ha az urakat ő nagysága el nem küldi, Caraffa a fejedelmet is megfogatja. Más nap az urak mind oda jövének; Caraffa behivatván őket, proponálja, hogy a császár hűségére megesküdjének és a török portától elszakadjanak. Nehezen menének rá hogy hiteket megszegjék, kivált Bethlen Gergely csak resolválta magát, inkább megületi magát mintsem a portának adott hitét megszegje: de megijeszltvén Caraffától, hogy addig Szebenből ki nem mennének, csak meg kelle eskünniek a császár hűségére; Teleki legelől csakhamar oda sujtá. Azután a szegény fejedelmre is rá küldvén Caraffa, neki is csak deponálni kelle a homagiumot Fogarasban.

Mihelt az urak becsküvének, hát közel sem úgy beszél Caraffa mint annakelőtte, sőt az urakat megvendégelvén, egy egyben szűrre a levét Teleki Mihálylyal, hogy a szemünk láttára még a fejét is csókolja vala Telekinék, a több generáloknak, mint Piccolomeni (kinél életcumban pompásabb embert nem látam, mind köntösében, asztalában, udvarában, lovaiban), Veteráni, Paccs s a többinek recommendálván, micsoda érdemes ember s mely igaz hasznos szolgálja volna Teleki Mihály a császárnak. És nem sokára a császár nevével egy asztali készülethez való gazdag argenteriait küldé ajándékban Teleki Mihálynak, melyet én is láttam, és tizenkét ezer forintra becsültenek. Ilyen olcsón adák el a szegény Erdélyországát. Teleki Mihály is a maga szállására ebédre hívá mind a generálokat és pompásan megvendégelő. Így menék vissza Szebenből Fogarasban.

Jól jut eszemben, estve mikor vendégségnek vége lön, Pataki István a kolosvári professor, a ki kedves embere vala Teleki Mihálynak, sokszor keményen megintette sok dolgairól, a mint én az úgban legyeztem az urat, ott ülven az ágy előtt székben, Pataki azt mondja neki: „Miért kelle, uram, kegyelmeteknek eladni a szegény országot, és mind magokat mind a fejedelmet hamis hitben ejteni? Bizony számot veszen még az isten kegyelmedtől. Jobb lett volna kegyelmeteknek vagy rabságot szenvedni vagy meg is halni,

mint szántsándékkal ezt cselekedni." Teleki nagyot sohajta s azt mondja: „Vajki könnyű kegyelmednek, Pataki uram, így víz partjáról beszélni a vízben haló embernek: de ha kegyelmedet is olyan próbára rándítanák mint engemet tegnap, megválnék, ha olyan resolute beszélene. Ha vétettünk is, jobb volt a két gonosz közül kisebbiket választani, mint az egész országot veszedelemre vetni, mert ez a német fegyverre hánta volna az ország népét ha mi be nem esküdünk, s török uram, a bestye pogány kurva fia, nem vette volna el róluk." Pataki István azt feleli: „Lássa, uram, kegyelmedek, de non sunt facienda mala ut eveniant bona." Teleki megvonogatja szakállát s monda: „Vagy bonum vagy malum, abban bizony benne vagyunk, Pataki uram."

A több városokban már a német praesidium beszállott vala, csak Brassóban nem; oda is akarván azért collocálni Caraffa, beizen, hogy szállásokat készítsenek mind a városon mind a fellelgyárban. A szászok nem örömet hallák, és noha a városon való quártélyt könnyebben megengednék, de a várat semmiképen nem akarják, s megizenék Caraffának, későbbek meghalni, mintsem várokat idegen nemzet birtokában bizni; ha quártély kell, elég tágas a város, elfér ott a német had. Azalatt a község neki zendülvén, noha mind a tanács mind a papok, látván hogy haszontalan minden dolgok, mert már az egész ország behódolván a németnek, Brassó magára nem resistálhatna, a községet szép szóval, könyörgéssel csendesitenék, mind liába lön; sőt magoknak tiszteket válogatván, Medvés Jánost és Czako Ferenczet, a fellelgyárat fegyveres városi emberekkel megtöltik, a lövészerszámokat elkészítik, sok élel, bort hordatván fel a várban, obsidióhoz készülnek, és nagy háboru támad az egész városon, Háromszékről is nem mervén a székelység Brassóban bemenni a popule zendülése miatt. Caraffa megértvén a dolgot, Veteráni generált két regementtel commenderozza Brassó alá; Teleki Mihály is, mint erdélyi generál a székelý hadakkal oda me-

gyen. Löttek erősen a várból, de kárt nem tettek. Csináltak vala egy sánczot is Bolyón felyül a Csiga-hegyén, volt ötszázig való fegyveres ember benne. Caraffa megparancsolta vala Veteráninak hogy fegyverre hányassa a szászokat, de Veteráni ijeszteni akarván inkább mint bántani, harminczig való németet küldte a sánczra, kiket meglátván a szászok, kifutának a sánczból, s mind levághatják vala a németek, nem bánták, csak kifoszták köntösükből, fegyverekből. A fellelgyárban penig két bombát vetete be, megjedének ott is a szászok, feladák a várat, Veteráni praesidiumot szállítván be mind a várban mind a városban, és az oh Brassaiakat felpraedáltatván, visszamene. A fejedelem penig, Caraffa intimatiójából, commissáriusokat küldvén Brassóban, a kik indítói valának a dolognak, megfogdosák, törvényt látának reájok s fejeket szedék, s karóban rakák szegényeknek fejeket kit pelengéren kit másuvá, noha azért halált nem érdemelnek vala, mert hűtösük nem voltak azelőtt a német császárhoz, s a magokét másnak könnyen nem akarták adni, ki condemnálhatta volna azért; mégis meg kelle szegényeknek halni. Így járnak azok, a kik a közönséges dologért fegyvert kötnek, magoknak kell elveszni miatta, s a popule penig békével marad.

Fogarásban létünkben a császár bellicus commissáriusa Komornyik Pál oda jöve, a militia quártélyra iránt való dispositióról hogy az urakkal tractáljon. Most a paraszt ember is jobban tudja azokat a commissáriusi terminusokat mint akkor magok a tanács urak mikor Komornyik Pál irásban adná, mennyi oralis, mennyi equilis, menni vacans portio kívántatik, a naturalékat hogy kell administrálni, a vini pretiumot mint kell fizetni, a marchusban való expensákat hogy kell impuálni, a bagázsia, generál-stob, markatán s egyéb Erdélyben addig hallatlan terminusokat senki az urak közül nem értené, mert a török birodalom alatt Erdélynek nem vala affélékre gondja. Teleki Mihály maga kezdé Bethlen Miklóst jártatni, hogy tegye le ellene

való nehézségét, s megbékélvén vele, álljon belé az ország részéről a commissáriusi hivatalban, s Komornik Pállal megdisputálván a dolgokat, vennie jó rendben. A szegény Bethlen Miklós, noha azelőtt negyed nappal a fejedelem külső palotáján, mikor már a fejedelem leült volna asztalhoz, s az urak szárlásokra oszolóának, szemtől szemben éktelen szitkokkal ártatlanul megmocskolta vala: mégis mint jó keresztény ember, Teleki Mihálylyal megbékélték, és Komornik Pállal élben állván, minden mesterségéből kiforgatá, s akkor vevé eszében Komornik uram, hogy Erdélyben is vagyon esze némely embereknek.

Székes-Fejérvár azalatt erős obsidióban levén, és minden élések a városbeli törököknek elfogyván, kényszerítettnek feladni a németnek accorda által, melyben százharmincz ágyú és számtalan munitio s egyéb eszköz találtak, mert a törököket csak könnyű szerrel bocsátották onnan ki. Generál Caraffa Erdélyben elkészítvén mind maga bagázsáját mind az Erdélyben levő armádát, és feles lövészszámokat vitetvén ki a várakból, kiindul a derék armádára, az Erdélyben maradt praesidiumot Veteráni commendója alá bízván. Utjában Lippa várát megostromolván, a várat a törökök feladják [maj. 19-d.], oly conditióval, hogy életet megmaradjon, különben rabok legyenek. Számtalan só s egyéb nyereség találtatott ott, többet két ezer töröknél vitt onnan el rabságra. Lippától megindulván, Lándor-Fejérvárnál meg-egyeztek a nagy armádával, kit akkor a császár veje, a baváriai híres vitéz elector Maximilián commendéroz vala (ez az elector azután a császár ellen pártot üt, és a francziával conspirálván, elsőben szerencsésen proficiál vala, de azután megveretvén a császártól és Baváriából kiűzetvén, most is a franczia király mellett bujdosik), ki is már a nagy híres fortalitiumot. Lándor-Fejérvárát obsideálta vala [aug. 11-d.]. Vala mintegy tizenkét ezer jancsár a városban, kik is gyakran kiűtven, erős harcot tesznek vala. Látván azért az elector, hogy ostrom nélkül

meg nem veheti, három felől lerontatván a bástyákat, ostromnak indítja a táborn; egyik felől megyen vala Schefenberg, ki azelőtt Erdélyben bejött vala, és mikor a kőfalhoz közelitene, a jobb kezét ellövik, az adjutantja mondja: „Nagyságos uram, forduljunk vissza;” megriasztja a generál: „Eredj — ugymond — mert így szokták a becsületet keresni: azért vettük fel a császár fizetését, hogy meg is haljunk mellette.” Azonban úgy lövik, hogy ott elesik, és a mely had utána ment, azokban is sokat levágtanak a jancsárok. A mely felől pedig az elector megyen vala, midőn az egyik árkon és kőfalon általmennének a németek, hát még más nagyobb árok s kőfal van előttök; megijedvén a regimentek, vissza kezdenek nyomulni. Az elector, mikor sem szép szóval sem haraggal meg nem állíthatná őket, egy szaladó kornétást spádájával általvervén, és kezéből kivetvén a kornétát, nagy vakmerő bátorsággal a kőfalra felhág, s a hol az orczáját álltalövik, de azzal semmit nem gondolván, a kőfalról a városban beugrik. Meglátván a regimentek az elector vitézi próbáját, egyszersmind ostromnak rohannak, és a várost megvevén [sept. 6-d.], egy lábíg levágják mind a jancsárokat mind a város népét, csak három basa rejtzevén el félen egy lyukban, azoknak adnak grátiát s rabul Bécsben küldi az elector.

Épen akkor érkezett vala a török császár követe, kit Bécsben expédiált vala; azért az elector egy nagy palotát, a városban találtatott drága nyereségekkel s fegyverekkel felékesítettvén és a vár piaczára tizenkét öreg ágyukot vonatván, maga pedig talpig vasban és fegyverben öltözvén, hosszan a holttestek a mint hevernek vala, úgy vitetvé azokon a török követet magához, és ebédre megmarasztván, sokféle muzikaszónál nagy vigan ette ebédét. Mindenkor mikor az elector ivott, az ágyukot egyszersmind sütögették ki. A török követ könyvezett asztalnál, kérdé az elector tolmács által: „Miért könyvez?” azt felelé: „Nem siratom én ezt a várat, mert ezt most Isten nektek adta, azon Isten holnap nekünk visszaadhatja, ha-

nem számom és siratom ezeket a hatalmas császár vitézeit, kik ilyen gorombául elvesztették magokat.”

A lándor-fejérvári casuson megijedvén a Szendrőben lakó törökök, éczaka kiszöknek belőle, pusztán hagyván a várat; az elector oda is praesidiumot küld. Ugyanakkor Tótországban más ármádája a császárnak Illok várát megveszi; az elector pedig Lándor-Fejérvárról bizonyos számú hadakkal, négy ezer emberrel expedálja a felséges Badensis herceget (ki annakutána mind a török ellen, mind a francia ellen nagy dolgokat vívve véghez) Bosznýában, a hol mintegy tíz ezer törökből álló had vagy valamivel több vala, Bosznýára vigyázván. Erre a feles hadra Badensis herczeg rá monvén, szerencsésen megveri; több vesz el a harczon négy ezer töröknél, két ezeren rabbá esnek, a többi elszalad, és a herczeg a nagy gazdag provinciát egészen occupálja, ott is quártélyoz nagy nyereséggel és haszonnal. Az Erdélyben maradt had pedig Havas-alyföldre vigyázván, hogy valami irruptio onnan ne következék, Háromszéken és a Bozzán táborozta, a bozzai passuson való sánczot reguláriter megépíttetvén a föld népével.

1689. Egy hamis proféta támadott vala Erdélyben, Udvarhelyen a pápista papok factiójából. Levén egy énekes inasok, ki az orgona mellett szokott volt énekelni, azt megtanítják hogy hirdesse: neki az Isten anygala jelent volna meg, és követül az erdélyi fejedelemez küldötte. Jól ismertem Udvarhelyt laktomban azt az inast, görbe hátú, igen szép nótájú vala. Azért a páterektől instruáltatván, megindul, és nem akar vala szólani sohul, hanem mikor kérdették tőle: miért nem szólana, irással azt felelte: ő addig nem szólhat, míg a fejedelemez nem menne. Felvitetvén a fejedelem eleiben, ott kezdé szólni, azt mondván: neki az angyal meghagyta, mondja meg a fejedelemnek: ha pápistává nem leszen, negyven nap alatt elcsúlyed Erdélyországa. Akárki is könnyen általátta, hogy ürdögi hazugság minden dolga, sőt magok is a pápista okosabb em-

berek elszégyenlették magokat miatta s contentmálák.

Generál Hajszler azonközben a nagy ármádától hét lovas regimentekkel bemene Havas-alyföldének Bukurestre, a vajda residentiájában, hogy azt az országot is a császárnak meghódoltassa, mert alattomban maga a vajda invitálta, melyért principis imperii titulust ada a császár az egész familiájának. És már Hajszler sánczot is kezdett vala építtetni, a hol a praesidium maradjon, de a német officérek szokások szerint sazcoltatni kezdvén a boérokot, mind a vajda mind az oláh urak megidegenedének tőle. Azért a vajda Bukurestről elköltözvén, tatárokat küldte; el is jövének azok nagy sietésséggel és nagy táborral, a vajda pedig mind kétfélle akarván szolgálai, megírja titkon Hajszlernek: viseljen gondot magára, mert nagy baromi erő közelget. Hajszler sem vevé tréfára a dolgot, sietve mind a regimentekkel együtt áltáljave a törökvári passuson, s Erdélyben szállítá meg a regimenteket quártélyban; az oláhok békével maradának, s jó hasznát vevék hogy semmi erős város, vár nincsen országokban a hol megfenekelhet vala a német. Bár Erdélynek se lett volna soha egy vára, egy kerített várossa is, nem fordult volna meg annyi török s német kézen s nem portiózott volna annyit.

Teleki Mihályt hogy a német császár inkább magához édesítse, imperiumbéli grófi titulust küld neki, melylyel most is a fiai élnek, de nem nagyságoltatják magokat; nincs is több familiának Erdélyben imperiumbéli grófsága, noha sok dirib darab grófok vadnak, csak a Teleki-familiának. Magyarországon Szigethvára tovább nem állhatván az obsidiót, mikor a nagy éhség miatt annyira jutott volna a várbeli praesidium, hogy a lovokat vernék agyon s azokat ennék, kutyákkal, macskákkal együtt, és a török császár meg nem segíthetné, feladják a várat a rómyra császár hadának. Badensis herczeg pedig a török ármádával megütközvén [sep. 25-d.] Nyissza város mellett, noha a törökhöz képest igen kevesed magával vala, mégis szerencsésen

triumphála rajta, sok ezer törököt levágata, sokat rabul elfogata, minden munitióit, profontját, tábori eszközeit gazdag nyereséggel együtt a török tábornak felpredáltatá. A harc után pedig elsőben Nyissza városát, azután Viddint, melyek Bulgáriában vadnak és régen a magyar koronához tartoztanak, ostrommal megvév [oct. 14-d.], s praesidiummal megraká.

Sőt beljebb is penetrálván, az egész arnótságot (kik többire keresztények) épen a Jonium-tengerig, behódoltatá, s már arról gondolkodnak vala, hogy a Haemus havasán általmenvén, Drinápolyt megvénnek, ki nagy város ugyan, de kerítés nélkül való, könnyen meg is hódolt volna, onnan Konstantinápolyra menjenek. De mivel a németek, a sok rendbeli győzelem után felette megkevélyedtenek vala, és a victoriát nem Istennek hanem magok fegyverének tulajdonítják vala, az Isten is megrántá a zabolát egy kevésé, és megmutatá, hogy Isten nélkül skár kicsoda nagy emberi erő is haszontalan. Azért csakhamar azután nem csak Arnóthországot, hanem az egész Bulgariát is elveszték, sőt Lándor-Fejérvár is ujjban török kezében esék, a mint renddel meghaljuk.

A mig generál Piccolomeni éle, ki Arnóthországot commendálja vala, jól folyának ott a német császár dolgai, mert az arnótokhoz kegyesen alkalmaztatván magát, azok mint édes atyjokot úgy szereték és királyoknak hitták, s arra obligálták magokat, hogy magok személyekben fegyverrel szolgálják a német császárt — s könnyen harmincz ezer embert fel is ültethettek, mind jó vitézeket — azonkívül minden személyről esztendőnként egy-egy aranyat contribuálnak a császárnak, csak öket különben ne aggravalják. Piccolomeni nem is aggraválá, de meghalván [nov. 9-d.], az utána succedált német generál, a hannovéri fejedelem, lágy ember lévén, a vele levő armádának officérei, félre tévén a disciplinát, az arnótságot huzni vonni, saczolatni, praedálni kezdék, mivel felette pénzes gazdag emberek valának, sőt az arnótok feleségei, leányai, ha kik szép szemé-

lyek voltak közülök, meg nem maradhatának tisztaságokban, ha az urok szólana mellett, goszperddel, puskával kikergetik vala házokból. Az arnótok azért látván, hogy rosszabbul kezdene lenni állapotjuk mintsem a török idejében, alattomban a török császárhoz beküldenek s kérik, küldjön segítséget nekik, ők is fejenként felkelnek, s a németet kihajtván, a török császárhoz visszahódolnak. Két kézzel kapa rajtok a török, és mind török mind több tatár hadakat küldé Arnóthországban. Eljöhet vala békével a német armáda, vagy erős városokban, levén közel oda, recipiálhatja vala magát, mig Magyarországból succursusa jött volna, de már semminek tartják vala a törököket. Azért mintegy kilencz ezer haddal kiszállá a sík mezőre, a török tatár több volt hatvan ezernél, mégis szembe nem merének menni elsőben, tartván a német puskájától, hanem a nagy sík mezőn körülfogják a német táborn, és lávulról számtalan sűrű nyilakkal kezdék lövödzönni, sőt az ég felé is számtalan ezer nyilakat lövén fel, azok mind a németekre hullanak vala, kivált a lovak hátában akadnak vala meg, megsebesítvén őket. Már a sok sebek miatt a lovak megbódulván, az ordinantiát megbontották vala; azt látván a török tatár, mindenfelől neki rohannak, és noha a német is emberül lőtt, sok ezer török tatár ott is vesze, de utoljára mind ott veszének a németek, hannovér fejedelemmel együtt. Így veszték ki a német császár kezéből a szép országot a maga telhetetlen tisztei. Az arnótok pedig nagy dühösséggel, megharaguván a németekre, a török mellett felkelének, s igen nagy hasznára is lőnek az után következett hadakozásokban, s akkor kezdének elhiresedni az arnót vitézek.

De tul is az imperiumban a császárnak nagy baja érkezék, mely miatt a török ellen úgy nem proficiálhata mint annakelőtte. Mert noha a franczia király frígyet tett vala a császárral, de mikor látná mely nagy victoriákat nyert a török ellen, megírgyelve a német császár szerencséjét, s gondolván is azt, ha a törököt debellálhatja, azután rája

fordul vissza s neki is megfizet; a török portának is eleitől fogva nagy confoederatiója lévén a francia királylál, mikor látná hogy a némettel nem bírna, követei által unszolni kezdé a francia királyt, hogy vesszen egyben a némettel, most volna jó alkalmatossága, mert a török innen, a francia tul közben szorítván, vagy el kellene veszni vagy olyan conditiókkal, a mint ők akarják, megbékéltetni, de ha a törökön általesik, vehet francia uram is azután benne. Azért a francia király, nem annyira a török intimatióját mint a n.saga hasznát szeretvén, család praetextus alatt, hogy már Fürstenberg fejedelmet — kit a császár az imperium ellen való gonosz cselekedetiért bannizáltatott vala, amaz pedig a francia királyhoz futott vala, mivel minden istentelen factiosus ember ott találja helyét — akarná visszavinni, hite ellen a frigyet felbontja, és mivel a császár, nem tudván a francia gonosz intentióját, minden ármádait a török ellen lehozta vala, készületlen vala, az imperiumot szörnyű és pogány módon kezdé pusztítani, holott a legrégebb városokat, Vormátiát, Spirát, Oppenheimiumot, Hejdelbergát, Manheimet és számtalan falukot mind porrá tétetett, az ecclesiákat, klastromokat, házakot, kőfalakat a földig lerontotta, elannyira, hogy meg sem ismerhetni hol állott azelőtt ez vagy amaz ház. Késég nélkül, ha a francia király conjungálta volna a némettel, vagy bárcsak a frigyet ne bontotta volna fel a császárral, könnyű lesz vala a töröktől nem csak Konstantinápolyt elvenni, hanem a törököt s tatárt egész Európából örökösen általhejtani a tengeren, annyira megijedett vala a pogányság. De Isten ő felsége csak megmutatá, ha akarná elvehetné a pogány igáját a kereszténységről, de a keresztények bűnének ostorozására tartaná fen Isten a pogányságot. Azért is imádkozik szüntelen a török azon, hogy Isten a keresztények között egyességet ne adjon, mert ha a megjelenne, tudja bizonyosan neki akkor végképen el kellene veszni. Így jára régen Mátyás magyar király Friderik akkori római császárral; mihelt kiindult a török ellen Mátyás,

Friderik mindjárt pusztítani kezdte Magyarországot, a míg eluná a magyar király, frigyet tön a törökkel, visszafordula a római császárra, meg is fizete emberül neki s elrántá Bécsét tőle.

A német császár azért látván a francziának nagy kegyetlenkedését, Magyarországon levő ármádájából feles regimenteket felvitet az imperiumban, az imperiumbeli fejedelmeknek s electoroknak is megparancsolja hogy felüljenek (noha már azok közül sokan a francziával egyetértenek vala), sőt az angliai híres vitéz Vilmus királylál és a belgákkal confoederatiót tön. Az angliai király könnyen rá is mene a confoederatióra, mert Jacobusnak, az előtte való angliai királynak leánya, ama dicsőséges hírű Mária királyné vala felesége, Jacobus penig a juzsuitáktól megcsalattatván, alattomban pápista lett vala, és hogy az országot könnyebben megtéríthetné, család praetextusok alatt a parlamentumban levő nagy református fejedelmekben, urakban, árulatast fogván rájuk hamisan, meg is öletett vala, hogy annál könnyebben a községgel azután bírhatna, azon is mesterkedék vala, hogy a leányt Máriát, kit a királyság illet vala az ő holta után, exhaeredálhassa. Melynek véghezvitelére a jezsuiták tanácsából ilyen practicát kezdé: ráfogá hogy a felesége terhes, mesterségesen naponként a királyné hasán a köntöst úgy igazgatván, mintha a méhében való gyermek nevedeknék. Az angliai református urak megsajditották vala hogy a király pápista, és mivel olyan törvény van Angliában, hogy mikor a királyné szülni akar, abban a házban hét parlamentumbeli ur mindenkor ben legyen, s azoknak praesentijában szüljön a királyné (mert sokszor Angliában a királyné gyermeke neve alatt mások gyermekeit supponálták, és az országban nagy romlás pusztulás következett); mikor azért már Jacobus királyné úgy tettetné, mintha szülni akarna, megizené az uraknak, jöjjenek fel, de a mely házban a királyné vala, be nem eresztet, hanem a külső házban valának az urak. A királyné azalatt, jajgatván mintha kinjé-

ban cselekedné, egy ál ajtón épen akkor más asszonytól született férfi gyermeket bevitet, melyre már jó idején gondot viseltek vala; akkor hivatja be az urakat s megmutatja nekik a gyermeket. De amazok általálván hogy csalártság, mert különben is a királyné öreg vala s természet szerint lehetetlen vala hogy szüljön, nagy protestatióval contradicálának, hogy semmiképen nem agnosculják király fiának, mert nem az ő praesentiajokban született. Jacobus pedig már bizván ahhoz hogy fia van a feleségének, világosan kitévé magát hogy pápista, s Mária leányát ördögi gyűlölségből kész lön kitagadni, s más idegen asszony gyermekét királyságban állítani, csak a pápista religiót promoveálhassa. A parlamentum pedig az országgal együtt feltámad a király ellen, és a leányát Máriát, Vilhelussal együtt hozák be királyságra, Jacobus mind feleségétől s fiától elszalad Franciaában. A francia király mindjárt pártját fogja, s eleget is próbál sok izben, nagy hadi expeditiókkal, hogy visszavihesse Jacobust Angliában, mindenkor megszágyentul, mert az anglusok Vilhelus által egynehányszor mind szárazon vizen megverék a francia armádát, s Jakab ott hala meg bujdosásában.

Egyben gyűlvén a római császár és confederátusok hada a francia ellen, a mely városokat az imperiumban elvett vala, noha keményen fortificáltatá és erős praesidiumokkal megrakatta vala, de a sok lövésőt, bombázását nem állhatván a német tábornak, az erős Kaiserverta várost feladák a németeknek; azután az electoralis Bonna és Moguntia híres városokat megostromolván, a császár hada megvévén, és a francia praesidiumot mind fegyverre hánýá.

Ebben az esztendőben Nagy-Szombat városra esmét tűz által megromlék, jobb részre megégyvén a városnak. De annál szörnyebben Erdélyben Brassó városa elpusztula tűz miatt, az egész város minden ucazával együtt egyben égývén, nemcsak magoknak a városbelieknek, hanem az erdélyi uraknak, nemcsaknek; sőt az olahországi nagy boéroknek

és idegen kereskedő embereknek, kik minden belső értékeket pro securitate, mint olyan háboru időben, ott deponálták vala, megmondhatatlan s becsülhetetlen kárvallásokkal. Nem is látott senki olyan kemény tüzet, mert egy óra alatt az egész várost elfogá, a templomnak és torony alatt levő házaknak nagy erős boldozatit berontván s a földig leégetvén, és a templomban a fal mellett környös körül levő erős vas rostélyokat mint a vásznót egyben hajtogatván. Nem is épüle meg úgy azolta mint annakelőtte, meg sem épül az én időmben. A tűz indulatját maig sem tudja senki bizonyosan; sok ratiókkal való gyanóság vagon, hogy a német praesidium indította volna, melyben kevés kétség is lehet; de mi végre s ki factiójából? a titokban vagon; sokan sok felé magyarázzák; én abban hagyom.

Ezen a nyáron és őszön az Erdélyben levő német és ugyanaz erdélyi hadak a Bozán lőnek táborban, hogy Havas-alyföldre felől valami non-putaram ne következék; akkor nem is lön semmi, de elkövetkezék a jövő esztendőben.

1690. Mert a török porta, látván, Erdély már elszakadt tőle és a némethez hajlott, s a német császár hadai praesideálták is a városokat, és minden esztendőben a német armáda kész quártélyra jó be Erdélyben, s tavasszal jól megnyugodva s elkészülve menne a campániára: azon tanácskozá, hogy visszafoglalja Erdélyt; és mivel az erdélyi urakra haragud, nem is bízhatott hozzájuk, Tükölyi Imreh pedig mellette a hívségben megmaradt ott, az erdélyi fejedelemséget neki conferálja, botot, zászlót küldvén szokás szerint s felkafányoztatván és egy török szerdárt rendelvén melléje, bizonyos számú lovas és jancsár török s tatár hadakkal, a tatár hám kisebbség fia személye szerint ülvén fel mellette, a havas-alyföldi vajdának is megparancsolá, hogy minden hadaival együtt Tükölyi Imreh segítségére elmenjen.

Minakelőtte Tükölyi bejőne, Apafi Mihály fejedelem hirtelen megbetegedvén, harmad napra meg is hala Fogarasban [april. 15.-d.];

mert a felesége már azelőtt másfél esztendővel megholt vala. Halálának okáról sok hír vagyon; ki guttaütésben mondja hogy megholt, ki pedig hogy Teleki Mihály ételle volna meg méreggel; én bizony nem tudom mint esett. Az ugyan kétség kívül van, hogy a fejedelem látván, már a német az országot megvette, a várokat, városokat praesidiummal megrakta, az ország népét szörnyűképen adóztatja, a sóaknákból, harminczadokból, aranybányákból pedig majd semmi jövedelme nem jöne a háboru idők miat, a fiscális jószágokat a mellette való urak, mint Teleki, Naláczai, Székely László, Inczédi Pál s több hasonlók annyira kicsalták vala a kezéből, hogy többire a fiscalitásnak csak a galléra maradott vala kezében; erről is gondolkodván, hogy maga öreg ember, a felesége megholt, a fia neveletlen, az urak nem igazak hozzája, holta után egész háza felfordulna: ilyen dolgokon való törődési miatt busulván s szomorkodván, egy ideig az elméje megbomlott vala; hat hétig nem szólt senkinek, még enni sem akart, hanem szüntelen csak járt elé s hátra a palotájában, s nagyokat sohajtott. Az urak eleget biztaták, vigasztalták, nem volt haszna; utoljára egynehány zsacsó pénzt minden nap eleiben vittének mintha új új zsacsó pénzek volnának, s eleiben tették. „Kegyelmes uram — ugymond — ezt a pénzt most hozta Apor István a harminczadokról; ezt a pénzt a sóaknából hozatta Inczédi Pál; ezt a pénzt ez s amaz udvarbíró küldötte; mit busul Nagyságod, mikor elég pénze vagyon?” Lassan lassan úgy kezdte észére jönni, s kigyógyulni abból az imaginatióból; azután pedig szüntelen a házasságához volt kedve, hol Mikó Istvánnét, hol Vér Györgynét, mindenik igen szép özvegy asszony vala, akervén elvenni feleségül. El is vette volna valamelyiket, de Teleki Mihály nem engedte, a kitől már utoljára annyira félt, hogy ha valaki más beszélt is a fejedelemmel, mind vigyáztatja, ha nem jö-e Teleki Mihály, s ál ajtókon mentek is fel hozzája a kikkel beszélteni akart, hogy Teleki meg ne tudja.

Igy hola meg a jámbor Apafi Mihály, ki papnak lett volna alkalmasabb mint fejedelemnek; nem volt neki semmi gondja az ország dolgaira, ha valami dolog occurrált is, csak azt mondta: „Lássák az urak ő kegyelmek, a mint Teleki uramnak teczik.” A vadászatot szerette s gyakorolta ifjúságában, gyönyörködött igen az órákban, melyek sokféle formára csináltatván, renddel állanak vala a házában; mindenkor azok körül pepecselt, egyebkor vagy olvasott vagy könyveket fordított, lovakra, fegyverekre, kontósokra, oeconomiára, mint férfi embernek nem volt semmi inclinatioja. Mind asztalára, udvarára a míg éle, a felesége viselo gondot; ha még sokáig él vala felesége holta után, bizony még a sem marad vala mit egyék, mert ha valaki csak ebédre hita is, tíz tizenkét ház jobbágyot kicsalt a kezéből. Az urak valamire akarták, rá vették, nem is mense soha egy fejedelem alatt is annyi sok istentelenség véghez Erdélyben, mint az ő idejében, s ám el is veszték az országot az ő lágy-sága miatt. Almakerekén, a maga jószágában, az Apafi-familiának temetőhelyében temeték el. Mihelyt meghala, Naláczai, Teleki, Inczédi Pál a mi belső értéke pénze marada, eltevék láb alól s magok között feloszták, a fiának kevés marada, kinek minden uton módon nagy gazdagságot szerzett s hagyott vala a fejedelemszony. Elféle keresetnek nem szokott örülni a posteritás.

A fejedelem holta után, mivel a fia noha választott fejedelem, de igen ifju vala, Statu Consiliumot erigálának Teleki Mihály praessége alatt, hogy a dirigálná az országot, s annak neve s pecsété alatt mennek vala ki az expeditiók. Teleki pedig már arról gondolkodik vala, hogy erdélyi fejedelem lehessen, és az ifju Apafit háladalatlannal kicsinálja a fejedelemségből. Azért Nagy Pál, ki kedves embere vala, azután jó hazafia válik belőle, titkon a német császárhoz felküldé, hogy olt a fejedelemséget neki sollicitálja, assecurálván a ministeriumot, hogy a német császár hűségében conserválja az országot. De István már megelégette vala az ő

sok factióit; a míg Nagy Pál visszajöve, el-
vesze Teleki Mihály.

Már a lotharingus herczeg commendója
alá a franczia ellen a regimentek többire mind
felmentek vala az imperiumban, Magyaror-
szágban maradtott ármádnak a török ellen
badensis herczeg Lajos rendeltetvén mezzi
őgenerálisnak. És mivel hír vala, hogy Lán-
dor-Fejérvár visszavételére a török nagy
erővel jöve, badensis herczeg oda siet hogy
s töröktől megoltalmazza; Erdélyben pedig
két regiment marad generál Hajszler com-
mendója alatt, kiknek hármát Vaskapunál ha-
gyá vigyázni, négy regimenttel pedig maga
Háromszékre a Bozzára jó táborra, megértvén
hogy Tükölyi Imreh Havas-alyföldön álta-
lakarna jönni be erdélyi fejedelemségre. Az
erdélyi hadaknak egy részével Gyulafi László
badensis herczeggel elment vala, a többi
penig mind vármegyékről mind a székelység-
ről felültetvén, Macskási Boldizsár com-
mendója alá, míg maga is Teleki Mihály,
noha nem jó kedvből, de Hajszler paran-
csolatát vevén, nagy későre a táborra jöve.
En is akkor a táboron voltam.

Szörnyű rendkívül való árvizek lőnek szer-
te szélyel az országban, kétségkívül praes-
giálták a sok idegen hadaknak Erdélyre való
jövetelét. Mikor egynehány hőtig a Bozzán
táboroznánk, Töröcsváránál is levén a marus-
zói hadakban: Tükölyi Imreh nem a bozzai
utra, hanem töröcsvári út felé indula, és be-
küldvén egy rész hadát a töröcsvári sáncz-
ban levő németekre, a marusszékiek-
kel együtt levágatá a dissipálá. Szintén
estve felé kártázik vala generál Hajszler,
Norcher, Magni generálokkal és Doriával,
ki főcolonellus vala, s a kalapját amazoktól
elnyert tallérral arannyal félig megtöltötte
vala; oda hozák a hírt. Azért mingyárt or-
dert adván ki, az egész német-magyar tá-
bor megindula, és éczaka általjövén Nyén
felé Szent-Péterhez szállánk; ott keveset
mulatván, sebes ügetést nyargalást épen
Töröcsvárához vínok bennünket; nagy öröm-
mel s bátran mennék vala mind a németek
mind magyarok. Ott megszállódván, egyne-

hány nap mulatánk; nappal is vigyázván, de
éczaka mindenkor csak közel más-más helyre
szállván, az elhagyott táborhelyünkön penig
nagy tüzeket rakván, hogy inkább az ellen-
ség éczaka fel ne verhetne bennünket, nap-
pal penig Töröcsvárán általmenvén a mieink,
amonnán is kijöven, szüntelen ellenkeznek
vala.

A havas-alyföldi vajda alattomban cor-
respondentiát tart vala generál Hajszler-
rel, és minden intentióját Tükölyinek meg-
irta s hadainak számát, s jovalja vala, hogy
olyan kevesed magával ne álljon harczol,
mert ők sokan volnának. Ugyanis a négy re-
gimentben két ezer ember alig vala, gyakran
meg is olvastam compániánkint; a Bozzára,
berezcki passusra Csikban, a tábori bagázsia
és más helyek mellé sokan elcommendiroz-
tatván a regimentekből. De Hajszler bizván
a németnek eddig való szerencséjéhez, és
más generáloknak példájára vigyázván, kik
kevés haddal gyakran nagy török erőt de-
belláltak vala, kivált generál Veteránit
akarván aemulálni, ki Szeged alatt két lovas
regimenttel és ötszáz labanczczal három iz-
ben többet hatvan ezer töröknél megvert
vala számtalan nyereséggel (ezen a harczon
lön oda Károlyi István, Károlyi Sándor test-
vérbátyja; akkor azt tudták, hogy eltapod-
ták a maga katonái, kik a törökök üzték, mert
a lova elesett vala, s hát a törökök kap-
ták volt el, s majd tizenhat esztendeig senki
nem tudta hogy él. Rabságából megszaba-
dulván, noha az elméjében megfoglyatkozott
vala, mert sok esztendeig csak egyedül tar-
tották egy föld alatt való tömlőczben, mind-
azáltal bizonyos és csalhatatlan jelekkel, a
német császár s a ministerium előtt megbiz-
zonyítá, hogy ő volna Károlyi István, mégis
az öcsse, Sándor, nem akarja vala a bátyját
megismerni, tisztségét s jószágát feltvén töl-
le; de csak meg kelle lenni, mert in contra-
rium ellene nem bizonyíthata. Megházasodék,
Csáki László utolszori feleségét, ki elsőben
Koncz Gáborné vala, vevé el, s annak a jó-
szágában Hesdítón, itt, Erdélyben verék
agyon a felesége jobbágyai), mind penig a

székelység, még akkor híres levén hadakozásra, felesen levén azok vele a táboron, elvégezé, hogy Tököllyel megütközzék. Teleki Mihály is oda, Töröcsvárhoz érkezvén, Hajszernek intimálja vala, ne harcoljon meg, hanem szálljon el előle, s hívassa maga mellé a Vaskapunál levő regimenteket, úgy conjunctis viribus, a várakból lövészerszámokat is hozatván a táborára, mert két kicsiny toroczknál egyéb nem vala, próbálna meg a had szerencséjét. Hajszer maga tanácsát elegendőnek ítélvén, ott, Töröcsvánál vigyázat vala, hogy ha Tököllyi beindul, a [szoros helyeken eleiben állván, könnyen profilgálhatná, a mint hogy ha arra jő vala, ott rajta is veszi vala.

De Tököllyi Imreh is tanult hadviselő ember levén, nem vala bolond hogy olyan szoros helyekre jöjön; azért practicával élvén, és a havasokon való ösvényeket titkon megjárattván, a havas-alföldi vajdát (kit nem szeret vala) hadaival, és a törökökben [is ott baggyván, s megparancsolván, hogy míg ő visszajő (nem aperiálván senkinek mit akar, csak a török szerdárnak), addig szüntelen ellenkezzenek a németekkel: oly kiellen helyeken s ösvényeken, meredek hegyeken szállítja be harmad napig táborát, a hol soha lovas ember s talám gyalog is nem járt, és csak egy-egy lovas ember mehetett el, s térdén mászván s a lovak farkára fákot költvén, úgy ereszkedtenek be szép csendesén a tágas völgyekre. Ebben Hajszer semmit nem tudott, mert noha mint okos hadi ember, tudakozódott, ha van-e másutt közel olyan hely, a hol az ellenség bejöhetne, de senki nem gondolván hogy azok a moredekes hegyeken fegyveres nép bejöhetne, assecurálák a generálist, attól ne tartson. Szintén délután 21-dik auguszt, mi lóháton ulván, a generálok pedig Telekivel együtt a törösvári kőszikláról nézvén mint ellenkezik a kétféle had, Zernyest felé való strázsák, kikre már a Tököllyi hadának előjárói reá ütöttek vala, hirt hoznak, hogy bejött az ellenség az országban. Mindjárt conturbálódék Hajszer, és jelt adatván trombitával, mind német-ma-

gyar hadakat nyargalást kezdének bennünket vinni Zernyest felé. Mikor Tohány felé mennénk, hát már a tatárok meggyújtották a falut, s szörnyűképen ég. Vala a táborunkon egy havas-alföldi boér, Balacsán nevű, ki Sorbán vajda leányát vette vala, s a vajda halála után Constantinus Brankován tétetvén vajdává, attól való föltében mind feleségestől Erdélyben futott vala, és a német császárnál azt jártatja vala, ha őtet havas-alföldi vajdának beküldené a császár, a töröktől elszakasztaná az országot s a császárnak hódoltatná; meg is vala parancsolva Hajszernek, hogy bevigye. Ugy is vala a szándék, ha Tököllyt megverhetjük, bemenjünk, de nem akará Isten; minket verének meg a harczon, a szegény Balacsán is ott vesze, felesége, fia mai napig is itt Brassóban bujdosnak a Sorbán vajda fiával együtt és feleségével. Ez a Balacsán, két zászlóalja magyar és oláh jó vitéz katonái levén maga fizetésén, Hajszerlettől elkérezék, hogy az égető tatárokat kihajtsa a faluból, Hajszer elereszté; el is mene, bátran megellenkezék vele, s levágatván bennek, a faluból kikergeté. Már látjuk vala a Tököllyi táborát, mert Zernyesten felyül mind rendelt sergekben állanak vala; Hajszer is elrendelé a német hadakat, és két jezsuita levén, azok companiánként imádkoztaták, s egy-egy feszület levén kezekben, elől mennek vala, ott is veszének; de egy reformatus pap levén a táboron, a pallost ránta, s úgy mene velünk az ellenségre, el is szalada békével. Azonban a szél épen szemben fuván a regimentekkel, oldalaslag fordítá Hajszer őket; akkor, ha nem tudta volna is Tököllyi mennyin vadnak a németek, még a kornyétákat is megolvashatta. Elöl állnak vala a német hadak, a hátok megett pedig az erdélyi hadak. Tököllyi a maga hadait megindítá Zernyest felé, s a sík mezőre rendben állítá. A székely hadak csak magoktól Jézus nevét kezdvén kiáltani, egyenesen az ellenségre akarának menni, noha még messze valának; Teleki elő nyargalván, egyben szidá őket, úgy csendesedének meg. Bolondság is lön a könnyű hadat hátul álli-

tani, mert ha neki viszik vala elsőben, a mig oly nagy ferverral valának, alkalmasint megkopíázzák vala török uramot. Hajszler a mi seregink eleiben jöve, monda deákul: „Majd kegyelmeknek szép mulatsága leszzen, meg-látja kegyelmek, a török mint elszalad, nem állhatván meg a mi tűzönköt, kegyel-mek osztán Isten hírével üzze vágja, s ha meg találják kegyelmeketet nyomni, ne jö-jön egyenesen a regimentek eleiben, hanem oldalaslag, én esmét visszaverem a törököt.” Teleki pedig elkezdé: „Jó vitézek, erdélyiek, most as ideje, hogy a mi felséges császáruk búsége mellett vitézül harczolván, magunk-nak s maradékunknak állandó nyugodalmot s szabadságot nagy dicsérrelt szerezzünk, s házunkot, feleségeinket, gyermekeinket a török rabságától s annak a gonosz Tökölyi-nek tyrannusságától megoltalmazzuk, mert különben ha nem forgódunk, örökös job-bágyásban esik még a posteritásunk is; so-ha a német a töröknek Erdélyt nem engedi, levén Magyarországbán nagy erős ármádája, a ki mindjárt benyomul s a törököt kiveri. Hogy pedig énám senki ne panaszkodjék, ország generalisa levén elbúttam, im ezt a fejér szakállamat ide kegyelmeket köziben hoztam, s kész vagyok itt is meghalni.”

Tökölyi azonban ilyen practicát cseleke-dék: bal kézről a mi hadunknak vala egy csereklés hosszan elnyúlt oldal, a mellett feles tatárokat s kuruczukot küldé a mi jobb szárnyunkra hogy megkeritsen bennünket. Hajszler eszében vevé, Doriát hat compániá-val expédiálá a tatárok ellen, Teleki is tí-zenhárom zászlóalja székely hadat Henter Mi-hály (ki Háromszéken vicje vala, gonosz fa-ciosus lator ember, és ki Teleki Mihályhoz vala birtában még a háromszéki főrendeket sem becsülé vala, s mig a Bozzán táboroztunk, számtalan nemes és lófő mentségeseket tart-ván, kik óról óra sok pénzt fizetnek, ma-gának felette sokat gyűjtött vala, még sem lón soha Isten áldása a házán, most is Rá-kóczi Ferenczcel oda van a kuruczságra) commendója alatt elküld Doriával. A tatár studio megszalad előttük, amazok örömkben

kergetik s épen a török álló seregig behajt-ják, oda is rekedének, vissza nem jöhétnen helyekre. Mert épen akkor látván a török s Tökölyi hogy a németek bal szárnya megrit-kult a compániák elmenetelével, nagy sürű roppant sereggel, harminczkét zászlót hoz-ván elől, könnyen voltak hat czeren, nagy sebes nyargalással szemben jövének; kiket közel várván a német, noha csak két lineá-ban állanak vala, olyan emberül excipiál lö-véssel, hogy kilencz zászlót olvasék meg a ki egyszersmind a földre borula, török is, a mint azután hallottam bizonyosan közel két százig való elhulla; de a többi, a holttesteken álltaljövén, a lineákon általmene és a néme-tet megbontá. A székelység meglátván hogy a németen álltaljött a török, még csak kopíál sem emele, hanem rettenetes zugással meg-szalada, a német is eszében vevén hogy fut a székelység, ő is nyomolni kezdé. Már ge-nerál Hajszler is elszaladott vala, a török a szaladó németeket s székelyeket üzvéen vág-ván; a mely hat compánia német pedig Dori-ával elrekedett vala, a töröknek egész bal szárnya körül fogá. Doria egyben vervéen a kevés hadat, ex desperatione olyan harczot tartá majd egy óráig, hogy semmiképen any-nyi ezer török, tatár, kurucz meg nem bont-hatja vala. Hajszler békével eljöhet vala, de meglátván a heggyől mely vitézül harczol a Doriával elmaradt had, szégyennek tartván a futást, kevesed magával a harczhelyre visszá mene, ott el is fogák a tatárok, minekutána a sok nyargalóczás miatt mind maga mind lova ellankadott vala. Doriával való compániákat is utoljára megbonták, és levágának felcsen benne, de a többi sohol meg nem szaka-dozván s erősen puskázván, harczolva eljő-vének békével. Doriát is a tatárok elfogák, meg is korbácsolák keményen, lófark közé kötven a kezét, s ugy nyargalóczván a tatár vele együtt. Tökölyi pénzzel váltá mind a kettőt magához s tisztességesen tartá. Ott vesze Norcher generál, nagy kövér ember vala; Magni pedig sebben esvén s ugy sza-ladván el, itt, a Barczán, Hermány nevű falu-ban érkezék, ott a százok rá ismervén, be-

csalák a kastélyban hogy eldugják, s egyonverék nyavalyást, s fizetének is egynehány ezer forintot érte. Balacsán is elesék a harczon, a fejét a havas-alyföldi vajda elüteték, s beküldé Konstantinápolyban a töröknek. A török tisztiek közül sok agák hullának el, a szerdással együtt³⁸⁾.

Itt lön veszedelme Teleki Mihálynak is, mert a kedves Kálmán nevű lova, kit mindenkor utolsó szükségére tartott, igen bátor tanult lábús ló vala, a harcshelyen levő buza kalangyában megbotolván, loesék lovastól, a törökök superveniálván, nem tudván kicsoda, mert fekete köntösben vala, a fejedelmet gyászolván, a földön rutul kezét, orczáját egyben vagdalák, meg is lövék, ugy hala meg, a testét megfoszták. Es mikor más nap a több holttesteket fosztogatnák, már vala hire hogy Teleki Mihály elesett, Tokolyi kiküldé Komáromi Jánost (ki Teleki secretáriusa levén, ott a harczon esett lava rabságban) maga embeireivel, hogy keressék meg a testét; sokáig meg nem ismerék az orczáján levő rút sebek miatt, hanem mivel a súly miatt a fogai mind kihullottak vala, a szájában benyulván s fogait nem érezvén, ugy tudák meg hogy Teleki Mihály teste. Tokolyi maga ingét, lábravalóját adatván a holttestre, és közönséges koporsót csináltatván, elküldé feleségének Gürgényben. Eleget mocskolódtak a holttestével az uton, a mely posta szekereken vitték, azok mellett való emberek. Igy fizete meg Isten neki is az erdélyi urakon való sok practicaliájért, kiket az országnak nagy kárával s romlásával elveszte, így telék be rajta Magyar pap profetiája.

Engemet is Isten csudálatosan szabadita meg a harczról. En azon a szárnyon voltam a kire a török jöve s megbontá, elől állván a háromszéki nemességzászló előtt Székely Zsigmonddal s több nemes ifjakkal. Egyczer hátam megelt hallom a nagy zudulást, s hátra tekintek, hát fut a székelység. Mondja Székely Zsigmond: „Bútyám uram, menjünk mi is, mert rosszul van a dolog;” mondom én: „Várákozzunk, majd a német hátulsó lineája eléáll s a törököt visszaveri.” Ha nézem,

egyczer a német is szalad s őzi a török; egy jó szürke molduvai paripán ültem, farkasbőr a nyakamban, meztelen hosszú hegyes tör a kezemben, tölcseres karabély a szijamban akaszta, marhahajtó teczin posztó³⁹⁾ virágos czafrang a lovamon, hoszu tengerszin posztó nuszto süveg a fejemben. A jeleink pedig magyarokul nekünk, kik a némettel voltunk, a vala, hogy bal kezünköt keszkenyövel általkötöttük; erősen oda levén kölvé, hirtelen nem oldhatám le, hanem a farkasbőrt rá fordítám, s én is mintha kurucz volnék, őzölég viszem lava a hegyes tör a német után. Ha megismernek vala, egynehányszor levághatnak vala, de azt gondolván hogy én is kurucz vagyok, a mint az öltözetem s fegyverem formája volt, csak a némettel vágták a törökök, kikkel összelegyedtem vala. Jó darabig ugy menénk. Mikor a patak árkához jutánk, hát ott már a sok futó had belé dől-vén lovastól, egyemást tapodtatják, a bélek vondozódék, a vérem fecskendezék, jajgatnak, kiáltanak; ott, megvallom, ugyan jó formában megijedtem vala, nem is gondoltam soha, s lovam általszökhesse a széles árkot. De Isten segítségéből, megskantanyuzván a lovat, oly könnyen általszökhé, magam is elhülék belé. A mint tul az árok meredekes volt, az általszökhésben a szél meglebbenté a farkasbőrömet, s megláták a törökök a jelt a karomon, akkor ismerének meg, nem köztülök való vagyok; mindjárt utánam válék egy ősz szakállu, két mentés, kontyos török; megszaladók előtte, csakhamar utoléra, s mikor szintén hozzám akara vágni, megfordulék, kapám a karabélyomot s ellene fordítám, a török megtartózkodék, én esmét a szaladást vöm elé, a török esmét utoléra, akkor is, mikor szinte vágni akara, megfordulék; ötször vagy hatzor fordultam ugy meg a törökre, ha puskája vagy csidája lott volna, elverhet vala távulról; én sem akartam meglőni mig az utolsó szükség nem kívánja vala, mert csak egyedül valék, a török után pedig többen is, mintegy hét török, de azoknak a lovok nem futhat vala olyan jól. Már közel vala az erdő, én arra sieték vala; a

több törökök látván, az az első nem bir velem, szállt fogának a mezőn hogy megkeritsenek. Tul egy oldalon Cserei Zsigmond bátyám sokad magával szalad vala; látván, ön mint vesződöm a törökökkel, még sem seggítenék meg, hanem csak azt kiáltja: „Vesd el, öcsém, a farkasbőrt, mert a törökök azért kergetnek.“ De nekem nem a vala dolgom, hogy a farkasbőrt hányjam el; azalatt én is beérék az erdőre, az én törököm is hozzám vága, én is megfordulék s épen a mellében sütém a karabélyomot, kibem három golyóbis s egy marok serét vala. Találtam-e nem-e a törököt, bizonyosan nem tudom, inkább gondolom hogy találtam, mert látam, leborula a lova nyakára. Odahaza a kik láttak vala engemet, mit csináltak a törökökkel, azt hirdették, szemekkel látták mikor a törökök levágtak, mert nem gondolták hogy kiszabaduljak kezeikből; de isten megszabadíta s békével haza vive.

Bemenvén az erdőre, találék Apor Istvánra, Székely Ferenczre, Hatházi Gergelyre, Séra Istvánra, Donát Györgyre, és más sok futott ismerőimre; szoktak együtt kietlen helyeken, ut nélkül a Sinka patakán lejövénk, és hajnalban Fogarasban jövének. Reggel Apor István a vár hidjára menvén Bethlen Gergelyvel sokáig beszéle, onnan elbucszván, az Olton állt mene Kolosvár felé, mi pengig Alsó-Rákos felé indulánk s Ajtára menénk.

A harc után Tökölyi, brassai praesidium ellen Szent-Péteren gyalog kapitányát Daróczt hagyván feles hajdukkal bloquádára, a több hadakkal szálla Földvárhoz, onnan regalisokot küldvén ki országgyűlésre Fejérvárra, de ismét megváltoztatván, Keresztényszigethére rendelé, megparancsolván, a hadak Erdélyből mind felüljenek s oda jöjenek. El is jövének igen felesen, mind a székelységről, mind a vármegyékről. Azalatt a kurucok, tatárok, törökök kiszéledvén az egész országra, számtalan praedálást, pusztítást cselekedének; a havas-alyföldi vajda hada is számtalan ménest, marhát takaríta ki Erdélyből Havas-alyföldében.

Már Gyulai Ferencz, Daczó János, Macskási Boldizsár és sok erdélyi főemberek, az egész nemességgel együtt Tökölyi mellé jötenek vala, csak az urakban egynehányan levén az ifjú fejedelemmel Kolosvárat, és onnan postán kiküldötték vala a badensis herczeghez, kérvén, az országban jöjjen be. Tökölyinek pengig az erdélyiek jovalják vala: hogy minden dolognak hagyjon békét, és a hadakkal Vaskapuhoz menjen le, ott levő három regiment németet dissipálván, menjen Lándor-Fejérvár felé, ott coniungálván magát a fővezér táborával, badensis herczeg táborát szorítsák sánczban, és profligálván, azután szerencsésen instelláltathatja magát az erdélyi fejedelemségben. Bölcs és hasznos tanács vala Tökölyi Imreh részére, és ha azt követte volna, az erdélyi fejedelemséget birhatja vala, mert badensissel alig volt tizen-nyolcz ezer német. De a Tökölyivel levő magyarok, mint Sándor Gáspár, ki főgenerálisa vala, haszontalan büszke, negédes, santa ember, Petróczy István, Nemessányi Bálint, Madács Péter s mások, eláttaták Tökölyit, ne hidjen az erdélyieknek, mert azok ki akarnák tudni szép szín alatt Tökölyit, hogy azalatt a német ármádát bevehessék; hanem instelláltassa magát elsőben a fejedelemségre, azután is kimehet a fővezér táborára. Így veszték ki Tökölyi kezéből a dolgot. Azért a maga embereinek tanácsokat követvén, és hadaival Roszcürhöz menvén, onnan 21-dik septembris megindula, az erdélyi hadak mind a keresztényszigeti mezőben lóháton ülven, ott nagy pompával, dob, trombita, sípszó, puskaropogás alatt a templomban fejedelemségre inaugurálták, megesküvén a conditiók szerént az országnak, és pompás vendégséggel, a havas-alyföldi vajda is jelen levén, nagy örömmel eltölték azt a napot. Itt azt observáltam, hogy mind Sándor Gáspár mind Petróczy István, nagy szakálók levén, elborotváltatták, s Tökölyi instellatiójára úgy állottanak elé; de maga tanult róka levén, s a világi dolgok változását előtte forgatván, szakálát el nem borotváltatá, úgy álla elé; amazok pengig mikor azt gondolák, hogy már

vége van bujdosásoknak, akkor esének ujabb nyomorúságban.

De badensis herczeg sem aluvék, hanem Tökölýinek Erdélyben való irruptióját s Hajsler rabságát megértvén, oda hagyá Lándor-Fejérvár oltalmazását, feljebb becsulván Erdély recuperálását, különben is az ő részére jól esett a Tökölýi bejövetele, mert kevesed magával levén, a baromi török erőtlől opprimáltatott volna. Azért egyenesen Erdély felé indula, és hogy a fővezér eszében ne vegye hogy a sánczból kiment; holmi beteg és haszontalan hadat hagyott a sánczban. Nem is vette addig a fővezér eszében badensis eljövetelét, míg Erdélyben jött [sept. 24.-d.] s Tökölýit kikergelte. A kolosvári urak ujobban Mikos Mihályt, Kelemen fiát küldik badensis eleiben, hogy siettesse; a ki is Vas-kepunál találja, ott megegyezvén, a herczeg a három regimenttel gyorsan Fejérvárra jő, s onnan Keresztény-Sziget-hére szándékozik vala, ha Tökölýit ott lephetné. De portási levén Tökölýinek s hirt adván, megindul a táborával, mindenkor feles retroguardiát hagyván maga után, és a hasárgi völgyre szállánk táborban; onnan Nagy-Selykre, Megyesre, Dálnoshoz, Galambfalvához, Udvarhelyhez, Karácsonfalvához, Baczonhoz és a Mítács erdején általmanvén Csikban Lázárfalvához (akkor égeték el a tatárok az atyám sok asztagait, csőreit, istállóit, minden épületét, az egy házán kívül, Csikban Rákoson, és minden marháit elhajták, mert a csikiak hallván a német armáda jövetelét, haza mentenek vala, és Tökölýi bemenvén Csikban, mind az erdőre szaladtanak vala), és a Málnás erdején általmanvén, Málnáshoz, Földvárhoz, Szent-Péterhez, Prásmárhoz szállánk, a német armáda mindenütt a nyomunkban levén.

A Tökölýivel levő török és tatár hadak számtalan erdélyi praedálusok megrakodván, mind haza szöktének vala, a havas-alyföldi vejda is visszamenvén, az erdélyiek is a német jövetelen megütköztvén, haza kérecztvén sok színek alatt, kevesen maradtanak vala Tökölýi mellett, hanem a kuruczság maradtott vala

mellette, mégis azon nap is mikor beindulánk Havas-alyföldében, erős hittel azon esküvék meg Tökölýi, hogy az országból ki nem menne, hanem itt ontaná ki véré a hazáért. Mierdélyiekül, kik még nem ismerjük vala jól, el is hittük. A badensis herczeg is elérkezék Földvárhoz, nem messze levén tőlünk, mintegy másfél mérföldnyire; Tökölýi azért este megindittatván társzekereit a hajdussággal, minket erdélyiekül körülfogata a török s kurucz hadakkal, s azon éczaka erővel a Bozzára felhajtata [oct. végén]. A német tábor portásai utolérvén, sokat a hátul járókban levágának, sok szekereket felpraedálának; akkor kezdők megismérni a kurucz politikát, hogy csak hazug biztásból szokott állani. Sok erdélyi főemberek, nemeseik menének be Tökölýivel, kik közül sokan oda is halának, a többi egynehány esztendőök mulva, sok sonyorúság, szenvedés után, hol egy hol más uton nehezen szabadulának ki, s alig jöhetének vissza hazájokban. A bátyám, Cserei György is szép ifju legény fiával oda marada. Én tanulék akkor; bezzeg többször a hazámból senki hazugságára ki nem bujdosom, jobb hogy az erdélyi kutyák egyik meg a testemet, mint idegen országra menjek reméség fejében, mert könnyű a hazából kimenni, de nehéz visszajönni. Nemcsak a férfiak, hanem sok becsületes fő s nemesi özvegy asszonyok is menének be akkor Tökölýivel, mert elbirdettette vala, mely kegyetlenül mészároltatná a német valakiket otthon találva, azért ijedtenek vala meg; abban pedig semmi nem vala, mert a német nem hogy bántotta volna az otthon maradtakat, sőt proteglálá a kuruczok ellen.

A fővezér pedig későre tudván meg hogy badensis herczeg a sánczát elhadta, és már Erdélyben Tökölýit prófigálta is, az alkalmatosságot maga előtt látván, Lándor-Fejérvárát erős obsidio alá veszi, és kemény véres ostromokat tétetvén, a várost a várral együtt megveszi, a német praesidiumot mind fegyverre hanyaltván. Ugy szintén Nyisszát, Vidint és Vég-Szendrő várát is meghódolatja, sőt Lippát is recuperálja, s a török nemzetnek nagy szívet szerez a jövendő hadakozásokra.

Mi pedig bemenvén Havas-alföldében Tököllyel, a csallási mezőre, onnan a sóknákhoz és Vályn mellett elmenvén, szállottunk Ploesthez; oda hozák a hírt hogy Lándor-Fejérvárt megvette a török, és Tökölly nagy pompával meglőteté az örömét. A ploesti mezőn negyedfél hétig voltunk táborban, gyönyörűséges őszi tiszta száraz idő járván; borunk annyi volt, akár a lovaink is mind azt ittak volna, de kenyertünk bizony szűkös: addig soha nem, ott ettem elsőben köleslisztből salt málot mézzel, igen jól esett, mert megősztem vala. Azalatt szüntelen biztattak, ma holnap eljő a segítség, bemegyünk Erdélyben. Azonban az idő megváltozván, rüt havas eső kezd esni, és Ploestről megindulván, a Janovicza mellé egy berekben, onnan Cunsuresten túl egy más berekben, onnan pedig a Király-hídján innét, közel Tergovistához egy erdőben jövének; szörnyű hideg téli idők valának, úgy hogy magunkot, lovainkat csak meg nem ölt a hideg; a fák alatt megfagyott vadalmat szedték ki a hó alól s jó izűn megöztük.

Havas-alföldében létünkben convocáltatá a főrendeket s nemességet Tökölly Imreh, hogy Kálnoki Sámuelre, kit Erdélyben fogatott vala meg, törvényt láttasson. Ugyanis Kálnoki Sámuel Brassóban szaladván be jó akarata szerént, Tököllyhez való hívségéből-e, vagy, a mint ő azután is mondta, politice, hogy inkább kitanulván mellette dolgai, a németnek aperiálhassa, Brassóból kijövén, Tökölly táborára jöve és be is esküvék hűségére. Megsajdította Tökölly, hogy nem igazán nyomja a kengyelt, s megfogatta. Midőn azért egyben gyűltünk volna, s Gyulai Ferencz proponálá Tökölly nevével a dolgot, éppen rá mennek vala hogy megsejtené azaz, ha Horváth Miklós és Ferencz ellent nemmondjon; kik is felállván, Horváth Ferencz azt mondá: „A mi kegyelmes urunk ő nagysága méltóságos propositióját alázatosan értjük, de hol vadnak a tanács urak, tábla fia, itélőmesterek, regalisták, vármegyék, székek, városok követei? hol az országnak statusai, a kiket illetve törvény szerént valakit meg-

nótázni? mert mi a kik itt vagyunk, bujdosó emberek vagyunk, hazánktól elrekesztetvén. Nem a mostani időhöz való az ő nagysága propositiója, ne is szomorítson ő nagysága benünket afféle kedvetlen dolgokkal; legyen elég hogy ő nagysága hűségért hazánkot, feleségünket, gyermekünket, jószágunkot elhadtuk. Mikor Isten ő nagyságát boldogítja s Erdélyben beviszi, akkor lássa ő nagysága, ha pereltetni akarja a directorral Kálnoki Sámuel uramat.“ Mindnyájan ráhajlának Horváth Ferencz voxára; Tökölly is megértvén hogy az erdélyiek disztalóldtak, kezeségen Kálnoki Sámuel elbocsáttatá; én is száz tallérig lők kezé érte.

Még Ploestnél valánk, mikor Mikes Pált elküldé katonákkal Erdélyben, hogy Háromszéken valamely nemes embereket talál hazonkál, ölesse meg; és ha akkor Háromszéken német nem lett volna, olyan kegyes istenfélő ember vala ám Mikes Pál uram, bizony nem sokat hagyott volna közülök életben. De badensis herczeg a több hadakkal kimenvén, Veteráni generált két regimenttel Háromszéken hadta vala, hogy Tököllyre vigyázzon; Mikes Pál, azt tudván, nem mere feljebb menni, hanem éczaka Zágónban érkezvén, Jankó Boldizsárt, kire neheztelt, mert nem igen akart azelőtt is cédálni Mikes Pálnak, resolutus ember levén, a házánál megkapatván, ördögi kegyetlenséggel a nagy becsületes nemes embert a kapujára felakasztatja; Jankó Tamást pedig és Vajna Orbánt egyben vagdaltatja, Jankó Péter elszaladván, mindenét felpraeddaltatja, s visszajő Tököllyhez; ott kőtyavetyélik fel azoknak az ártatlan főembereknek egyetmássait. De megfizete Isten Mikes Pálnak is, mert nem sokára Bukaresten levén, noha a havas-alföldi vajdának sok gratitiójával s jóakaratával élt mindennapi intertentiójában, mégis a háladatlan gonosz ember szüntelen irogatott a vajda ellen Tököllynek, s vádolta azzal, hogy az erdélyi generállal correspondentiát tart, és nem vette észében hogy a vajda mind elfogatta levelét. Megintette a vajda, ne irkáljon ellene, mégis nem szűnt, a vajda éczaka rá küld, mind magát mind szolgálait megfogattja. Nem is tudták

egynéhány esztendeig hová lett; azután értem meg, hogy titkon kiküldötte az erdélyi generálisnak, és Fogarasban vitték, szörnyű kínzásokkal ott ölték meg; elsőben a szemeit tolták ki, azután mindennap egy-egy lába s keze újat elvagdaltván s az egész testét megsütögetvén, úgy kellett meghalni, éczaka kivitték a testét s eltemették. Így jár az, valaki Istentől nem fél és minden latorságot elkövet, ha ideig elémegyen is dolgában, utoljára beesik a veremben.

Tökölyi azaltal szüntelen jártatván a fővezér táborára segítségért, nagy erővel, törökkel tatárral, Galga szultán bejő Kolosvárhoz. A szegény kolosváriak kimennek ellenkezni, sokat benne levágnak, sokat elrabolnak, a hostátokat is felégeti a tatár, de lövőszerszámok nem lévén, a városban pedig derék német praesidium lévén, Liktenstein fejedelem commendója alatt, nem penetrálhata az ellenség a városban, noha bizony igen megjedtenek vala a városban mind a németek mind a magyarok. Onnan kiszéledvén az országra, épen Marusszéken tal Udvarhelyszékig szörnyű praedálást, marhahajtást, fosztogatást cselekednek, le is vágnán sok embereket. — Tökölyi megértvén a Galga szultán bejövését, azon igyekezik vala, bejöhessen Erdélyben s conjungálhassa magát, melyet ha effectuálhat vala, rosszul lesz vala a németnek dolga; meg is lehet vala könnyen, ha siessen. De Tergovistáról megindulván, Hosszumezőre szállítá be a táborát, és mivel a had a sok erős hideg s kenyérelenség miatt elsonyorodott vala a mezei táborozásban, ott, Hosszumezőn, meleg házakban szállván, s számtalan petesdi jó borokkal minden pinczék tele lévén (az én szállásomon is vala hét öreg hordó bor, jól is ittunk minden nap, a kenyér szűk voltát borral pótolván ki), neki esék az egész tábor az itlnak, soha ötöd napig ki nem vehető onnan Tökölyi őket. Azaltal generál Veteráni is megértvén mi dolog, Háromszékről felszálla a regimentekkel a Barczára előnkben. Már Tökölyi a hajduságot Darócziaval elől elküldötte vala, kik is csak közel Törösvárhoz, holmi közziklás völgyben

megszálottnak vala. Veteráni hét compánia németet küldvén portára hannover fejedelemmel, kinek bátyja Arnóthországbán elvesztett, noha a mellette való tanult haditisztek intenék, hogy bolondul olyan szoros helyekre ne menjen lovas haddal gyalog ellen, nem gondola azok intésével, maga elől lovastól beugrata, meg is löve a hajdukban, de környúlvetetvén, s vitézül oltalmazván magát ott vágák le, s vakmerőségének a lön jutalme; a szép fekete paripáját szerszámostól Tökölyinek hozák. A több németek pedig bolondul nem menének utána, nem is vala ordinantiájuk arra, azért békével visszamenének a Veteráni táborára. Tökölyi is megindult vala a lovas hadakkal, és sok kietlen helyeken s ösvényeken tekeregvén (mert nem akartunk a törösvári pussusra jöni, hanem Zernyest felé, ál ösvényeken, mint azelőtt, meg akarja vala csalni a németet, de nem succedála), szállottunk egy völgyben. Ott a szolgáim vezetéskemmel együtt más völgyre elszakadván, harmad napig egy falat kenyeret sem ettem, noha volt a vezetéken vagy két pogácsa. Egy-néhányad magammal egy helyre megszállván, szerencsénkre egy jó tulok ott kezdte nyargalózni, kapám a karabélyomot, meglövé, megnyúzók, felvonók fanyársra a húsát, sönk nem vala, hamuval hintők meg, megsüle szépen, kenyér nélkül só nélkül megevők, mégis jól esék. Megértvén Tökölyi, hogy jobb vigyázással van Veteráni mint Hajsler, s nem mehetünk be Erdélyben, nagy szomorán visszatére Hosszumezőre a hadakkal.

Galga szultán is látván, hogy Tökölyi nem jöne, a mint végeztenek vala, badensis herczeg is Várad felől, hová kiment vala, bejövén Kolosvárhoz a regimentekkel, kolosvári praesidiumot is kihozáva a táborára, Gyalu felé indula, a mezőben három lineában, de igen tágoson állítván ármádáját, semmi segítő sereget a rend szerént hátul nem hagyván, hogy annál inkább nagyobbnaak tectezék táborra, a mint hogy a ki távolról nézte, négy anyai számúnak gondolta miat sem vala, mert tíz ezer ember alig vala vele. Háromszéken lévén hét regiment Veterániaval;

a török s tatár tábor pedig könnyen volt hetven ezer ember. Két németet fogtak vala el a tatárok, kiket Galga szultán eleiben viven, és szörnyűképen megkínkoztatván, soha igazán ki nem vehető belőlök mennyi had volna badensisel, mind halálig azt mondták hogy negyven ezer. A tatárság azért mind azt elhívén, mind a német ármáda mesterségesen rendelt sergeitől megtjédvén, elnyomula, ki Magyarország felé; badensis sem kergető, elég nyereségnek tartá, harcz nélkül kimegyen a pogányység Erdélyből. Így veszté belé Tökölyi az erdélyi fejedelemséget a maga tanács urainak bolond s kevély elméjek miatt, nem fogadá meg a mit az erdélyiek jóvállanak vala. Ekkor adák Mikes Mihálynak a háromszéki kapitányságot, Marusszéken Gyulaffi László levén kapitány, Udvarhelyszéken Bethlen Gergely, a csiki kapitányságot pedig Teleki veszedelme után Apor Istvánnak adá a császár, noha már azelőtt főkirálybirónak tették vala, s hallatlan rossz példával, mind a két tisztséget sokáig egy-czersmind viselé.

Számtalan sásákák jöttek be Erdélyben Molduvából, először Csikban, ott minden vetésket megemésztvén, kihatának Erdélyben mindentűvé, és megbecsülhetetlen károkat tőnek mind a szénafüvekben, vetésekben, gyümölcsfákban.

A szegény Sándor Pálnak használa a Tökölyi bejövetele, különben oda súlyed vala pogány országban. Ezt zálogul, szokás szerint, beküldötték vala akarata ellen a portára, aszalatt elszakadván Erdély a töröktől, ott üle egynehány esztendeig; Tökölyi választatván fejedelemségre, a porta kibocsátá Tökölyi mellé, úgy jöve be Erdélyben Tökölyivel, ki sem mene vele, itthon marada békével, Udvarhelyszéken, Galambfalván.

Ebben az esztendőben az imperiumbeli Augusta városában az electorok választásából Josephus I. magyar király római királyságra emelteték nagy pompával [jan. 26.], noha a francia erősen munkálódott, mind ígéretekkel mind ajándékkal, s már egynehány fejedelmeket el is csábított vala, hogy több-

ször az ausztriai házból császárt ne válaszsza-nak, mert utoljára haereditáriumnak teszi az imperiumot, mint Cseh- és Magyarországot, kiknek is királyságában elsőben szabad választással lépett be, már most utókösinek tette. De a több electorok s fejedelmek meg-gondolván, hogy közülök senki nem volna, ki a császári felséget illető költséget a maga provinciájából elgyőzné, az imperiumi fiscális jószágok pedig már mind az ő kezeknél vagyon, s ha más familiából leszen császár, a maga sustentatiójára elégtelen levén, a fiscális provinciákat kezekből kivenné; az ausztriai háznak pedig sok országok s tartományok levén kezében, azoknak jövedelméből a császári majestást supportálja; különben is Magyarország, Csehország, a két Ausztria az ausztriai ház haereditáriumi, mintegy oltalmazó bástyái az imperiumnak, s ha a császárságot másra transferálnák, az ausztriai ház az imperiumot nem oltalmazná. Ilyen ratiókkal a több fejedelmeket is ráhajtván, Josephus kezénél marada a római királyság, s ugyanazon gyűlésben a római császár felesége is római császárságra megkoronázták [jan. 19.]. Horvátországban pedig a horvátok bányá, gróf Bottyáni Ádám, erős hideg téli időben a híres Kanizsa várát obsideálván keze alatt levő magyar és horvát hadakkal, tovább a törökök a nagy éhség miatt nem subsistálhatván, a várbeli basa a jancsárok agájától nagy arany lánczban fűzve a várbeli kapu kolcsait kiküldi Bottyánnak, azt izen-vén, hogy olyan várát ad fel neki, melynek erősségére nézve mása nincsen a török császár birodalmában [apr. 13.-d.]. Találattat a várban hatvan hat égyu, sok bombához való mozsár, sok ezer embernek való fegyver, hadi szerszám, muníció, felette sok puskapor, golyóbis és egyéb készület.

A felséges lotharingiai herczeg pedig, minekutána a francia király ellen szerencsésen hadakozott volna, és legutolszor a Rhe-nus mellett a francia táborát megverte, a hol négy ezer holt meg és két ezer esett rabbá, Bécsben akarván menni a császárhoz, jövendő hadakozásnak consultatiójára, Felső-Ausz-

triában Vélisz nevű városban hirtelen fojtó fluxus által kimulék e világból [apr. 3-d.], nem csak a római császárnak, kinek sógora s fő hadi generálja vala, hanem az egész kereszténységnek nagy szomorúságára s kárára. Nem is volt egész Európában amla dicsőséges emlékeztető magyar, Hunyadi János után hasonló fejedelem, a kitől a török nemzet anynyi izben, szemtől szemben való harcokban megveretett volna, és a kitől a török úgy rettegett volna, mint attól a nagy vitéz tanult okos lotharingiai hercegtől.

1691. Látván azért mi, erdélyiekül, hogy Tököllyi fejedelemsége csak pünkösdi királyság, és csak hazugsággal, pusztá reménységgel s hamis esküvésekkel bízta bennünket, ugyanott, a havason való megszállásunkban egymással beszélgetvén, mintegy három százon, sok becsületes főemberek s nemesek: Horváth Miklós, Ferencz, Bernád János, Cserei Zsigmond, Dónát György, Benkő Mihály s többen, egyben végezték, hogy többször Tököllyivel vissza ne menjünk, hanem Erdélyben bejőjünk s jó hajnalban meginduljunk. Én elkészülék a szolgálommal, vártam a hajnalt, oda küldék hogy már induljunk meg, hát nagyobb része megváltoztatta szándékát s Havas-alyföldre felé indul; mi egynehányan, Benkő Mihálylyal együtt mintegy ötvenen, csak resolválók magunkot, hogy vagy meghalunk, vagy Erdélyben megyünk, mert látjuk vala, hogy éhelhalásra jutigyünk, ha visszamegyünk Havas-alyföldében, mivel az oláhok a sok praedálásért megharagudtának vala Tököllyi hadára, és valahol kaphatták őket, ölték, vágták; kivált a malmok messze levén, mert a közel valókat magunk elpusztítottuk s égettük vala, ha kik örölni mentek, meglesték az oláhok s agyonverték, mint a szegény Bodoni Balázst s másokat. Noha tartottunk attól is, hogy ha a Tököllyi hátul maradtott sergei ránk találának, roszul járunk, a mint sok szegény erdélyieknek megtörtént, kiket mindenekből kifosztottának, s a nagy kietlen hidegben mezitláb vittének vissza Tököllyihez. Mert gondolván Tököllyi, az erdélyiek, oly közel jövőn hazájokhoz, be-

szöknek, vagy háromszáz kurucot hagyott vala strázsálni. Mi is épen rajta veszljük vala, mert a mint megyünk a Csiga hágójánál Erdély felé, hát akkor jönek szemben a kurucok velünk. Az Isten csudálatos eszközt mutatata szabadulásunkra; mikor azelőtt harmadnappal Erdély felé mennék, Benkő Mihály szolgálja a vérben megbetegedvén, a szörnyű hideg idő is elsonyorítván, megholt vala, s ott hadtuk vala el az utfélen halva. Én azért mondom a többinek: „Ahol jönek a kurucok, álljunk meg, ezt a testet kezdjük temetni.” Ugy is lön, leszállánk lovainkról, karddal, baltával ásni kezdők a fagyos földet; a kurucok előnyargalván, éktelenszítokkal mondják: „Szöktök ti most haza felé, ilyen s ilyen teremtettké, de majd megtanítunk.” Mi is noha bizony féltünk, bátran feleltünk: „Hazudtok, ilyen s ilyen fia, hiszem látjátok, ezt a szegény legény holttestét akarjuk eltemetni, mert mi is meghalhatunk így mint e, s jó leszén, ha valaki eltemeti testünket.” A kurucok elhívén, s látván a holttestet, Havas-alyföldre felé visszamenének, meghagyván nekünk, hogy siessünk utánok, mert a német be akar jöni Tököllyi után, s mind ott veszünk. Mi a testet eltemetők, s megindulánk Töröcsvára felé; soha olyan hideget nem szenvedtem mint azon éczaka. Töröcsvárnál a németek előnkben jövőn, mindentükből kifosztának; vallottam akkor egyedül háromszáz forint ára kárt, mert csak készpénz több volt a turbámban száz forintnál, kit még Erdélyből vittem vala, azonkívül sok egyetmáson, a fegyvereinket is mind elszedék, s kísézőköt adván mellénk, elsőben Rosnyóra vinenek Gabriáni colonellushoz, onnan Keresztényfalvára Pacéhoz, onnan estve későn Fekete-Halomban Veteráni generálhoz. A németek az uton mindenütt szidtanak, sőt a német asszonyok és a falusi száznékek is követ hanyigáltanak, kurucz kutyáknak, tolvajoknak nevezvén. Veteráni pedig reménységünk kívül nagy becsülettel fogada, s kérdézkedvén Tököllyi dolgairól, szállást rendeltete s oda bővön gazdálkodtata, más nap becsüdtetvén a császár hűségére, békével hazá bo-

csáttata, noha az a gonoszlelkű Henter Mihály eleget mesterkedett, mind rám mind az atyámra ajtai zálogos jószágért haraguván, hogy engemet Veteráni megfogasson; nem telék az ebnek kedve benne, mert Teleki Mihálynál laktomban jól ismert Veteráni, használta is akkor mind nekem s mind általam a velem való nemes embereknek az ismeretsége.

A Tököllyel elment uraknak, főembereknek, nemeseknek jószágaiban találtatott gabonát elhordaták ugyan a németek, de senkinek jószágát nem confiscálák, sem a kik oda be megholtanak, sem a kik azután sok esztendővel haza jöttek; oly nagy kegyelmességet cselekedék akkor a császár, noha ha akart volna, törvény szerint mind megsementíztathatja vala őket. Engemet pedig commissáriusnak rendelének az Gabriáni regimentje mellé, a kit Háromszékről éppen Fejérvárig kísértem le, levén több adjunctus magyar commissáriusok is, kik tölem dependáltak. Fejérvárról visszabocsátá a colonellus nagy becsülettel, s Ajtára jövék. Ez a Gabriáni nagy uri jámbor becsületes ember vala; azután brassai commendans levén, ebéd után lóra ülven s nyargalócván, lecsett lovastól, s egy kőbe megütvén fejét, ugy hala meg Brassóban.

Hajszler pedig és Doria, jó darabig levén Tököllyi rabságában, olyan conditionokkal bocsáttatá el, hogy hét ezer forintot, egynehány száz véghadnak számára való posztót adnának, és hogy Tököllyinét is a császár bécsi árestumból bocsáttatná el; melyet mind véghevivén, Hajszlernek nagy kedvessége levén a német udvarban, mert híres vitéz generál vala, megszabadulának; de Doria bús gondolkodó ember levén, csakhamar meghala. Belét itt temették el Fejérvárra, a testét, mivel nagy familiából vala, felvívék Németországban. Kemény, kedvetlen, magyargyaloló ember vala nyavalyás.

Oly rendkívülvaló jégesők hullának éppen kaszáláskor Erdélyben, hogy a lehullott jégnek a hossza két arasz, a szélessége egy tenyérnyi volt, melyet én is nagy álmélkodással szemléltem. Elég kárt tön mindenütt a

gabonákban és szőlőkben, s nagy drágaság is következék utána, sáskák is ujjobban felátmadának s mindent elvesztegetének.

A badensis herczeg azonban, ki főcömbendője vala akkor a német ármádának Magyarországon, elkészítvén táborát, Lándor-Fejérvár felé indul, és útjában Lippát megostromoltatván, a töröktől visszanyeri. A fővezér is mintegy száz ezer emberrel, nagy készülettel megindult vala, és Lándor-Fejérváron felyul erős sánczban verte vala táborát, nem akarván addig megharcolni, míg a tatár hám hadaival el nem érkeznek, ki már utban vala. Badensis herczeg az ármádával éppen a török sáncza eleiben mene; de mikor látná, harczra ki nem vehetné, azt tettevén hogy megjedett, éczaka elnyomul, vissza Magyarországra felé. A török reggel látván, üres a német tábor helye, minden hadával megindul a német után, Tökölly is vele levén; és harmad nap mulva utólérvén Zemlénél, hol már a német tábor megszállott vala, a török alól szálla rajta, és a német ármádát Törökország felől szorítá. A fővezér, amaz híres Küprüli vezérnek a fia, ki Beldi Pál portára való fultában főlovasszester levén, a mint feljebb megirtam, Beldi Pálnak nagy patronusa vala, tanult ember levén, minden intentionja a vala, hogy ott sánczban vervén magát s táborát, a tatár hámat ott várja meg, és a német tábornak (ki már Magyarországtól elrekedett vala, sőt a Dunán a mely hajókon számtalan élest, munitiót, a hadak számára való köntöst, a hadi generálisok számára minden felgondolható tábori ételt, italt, eszközt hoznak vala, a törökök Tököllyi hajduival együtt a hajókat mind elnyerték vala, és a hajókat szárazon kísérő két lovas német regimenteket levágtanak s rabul elfogtanak vala, senki közülök el nem szabadhatván) élését elfogván s debilitálván, azután rá menjen s mind levágassa. S már kezén tartja vala is, de badensis herczeg megértvén mind az élchajóknak elnyerését, mind a török intentionját, s látván hogy ő már Törökország felé szorult, a honnan semmi prófontot nem vehet, inkább akara nagy veszedelmével is a tábor-

nak, szerencsét próbálni, mint sem éhel megölni az ármádáját. Resolválván azért magát, és a regimenteket elrendelvén, a török sánczára rá mene, Dünevald generálnak ordert adván, hogy ő a más szárnyával az ármádának túl felől kerüljön be a török sánczában; de Dünevald competálván badensissel a commendó felett, azt akarja vala, hogy badensis elsőben hadd veretessék meg jól a töröktől, ő azután superveniáljon a regimentekkel s a törököt visszaverje, s úgy nyerje el a glóriát. Azért is vesze annyi sok német a harczon, hogy Dünevald nem mene idején, a mint ordine vala, a sáncznak tulsó részére. A fővezérnek semmi kedve nem vala a harczhoz, de hogy látá, csak meg kell lenni, nem várú hogy a német penetráljon a sánczban, hanem a jancsárságot hagyván ben, a lovas hadakat mind kivivé a mezőre, s ugyan olyan harczot is tartá, melyhez hasonlót száz esztendő alatt a pogány kereszténynyel nem tartott. Valának a fővezérnek mintegy tizenöt ezer válogatott udvari hada, ezekkel négy izben általgázolta a regimenteket; a német is elfelejtette vala a puskával való lövést, hanem karddal oltalmazza vala magát, és ha a fővezér el ne essék, talám egy török sem maradt volna meg életben, mind oda rontotta volna a harczon. Meg is mondotta vala sokszor azelőtt: minthogy soha senkit is az ő familiájából meg nem fojtottanak, ha lehet, bizony őt sem fojtatja meg a császár, mint a több fővezéreket, hanem vagy megveri a németet, vagy ha látja hogy nem lehet, fegyveret hal meg. Ugy is hala meg dicséretesen, el is temetteté vala badensis a testét, ha feltaláltatja vala, de nem ismerék meg. A fővezér elesése után mindjárt megcsökönőnek a törökök, és badensis, ki maga is csaknem desperált vala már, megbátorítván mind magát mind a hadát, szörnyűképen kezdő lőtetni a törököket; Dünevald is látván, hogy nem az ő kívánsága szerént esett a dolog, megindul, és Zrínyi Ádámot előjáróban küldvén a török sánca felé, megindula maga hadával. Zrínyi Ádám a keze alatt való magyarokkal egy rést találván a sánczon, nagy bátorsággal

bemegyén, és a jancsárságot vágatni kezdé, de a nagy indulatban nem vigyásván magára, meglövik s ott hal meg a nagy vitéz uri ember, s őbenne egészen deficiála a dicsőséges fejedelmi Zrínyi-familia. Szintén estve vala már s be kezdett vala sötétedni, mégis harczol vala a török a némettel; de midőn mindenfelől a regimentek a sánczban bementenek volna, és már a jancsárság is nem resistálhatna, sőt mindenfelől az egész török tábornot meggyujtogatván, égne, megfutamodnak, és az éczakai setéség használván nekik, a német is pedig igen megfáradott s debilitálódott vala, nem üzven a törököt, elmenének, minden ágyujjokot sátorokot, tábori eszközököt ott hagyván nagy nyereséggel együtt a németnek; Tököllyi, a maga kevés hadával egy hegyről nézvéen végig, és azután maga is a török tábor után szaladván. Mennyin vesztonek el mind két részről, mai napig is bizonytalan: közönséges hir, hogy a németek közül tizenötezeren, a törökök közül pedig ötven ezeren [aug. 19-d.]³⁹⁾. Badensis a testeket megfosztogatattván, és a török tábornot elpraedálván, ott nem sokáig mulata, hanem Várad alá jöve, és három hétig szörnyűképen bombázatá s lőtelé, de akkor meg nem veheté. A harcz után harmad nappal a tatár hám számtalan tatársággal elérkezék, de későn, sietve, és Várad alá csapván, a német tábor zsákmányosaiban elkapa — Eszterház Antalt is akkor fogták vala el — de semmi kárt nem tehelvén a német tábornak, ki erős sánczban vala, onnan visszamene.

Ide, Várad alá küldék ki az urak Gyerőffi Györgyöt és Apor Istvánt, hogy több regimentek ne jöjenek be Erdélyben quartélyban; obtineálák is. Badensis erős bloquádát hagyván Várad alatt, maga Bécsben felmene, a hadak quartélyban szállának. Nem is jöve le badensis Magyarországbán, generál Caprara maradván a commendo, Badensis pedig az imperiumban a franczia ellen nagy dicsőségesen hadakozék, és sokszor megvervén a franczia ármádát, nem régen hala meg maga hazájában.

Egész Németországban nagy földindulások és rémlések voltak, ki miatt Bécsben is a híres szent-István tornya igen megrepedezett, sok költséggel s nagy mesterséggel is azolta nem tudják reparálni. Norimbergában, Augstában, Frankfurtumban is sok épületek egyben romlottanak, kivált az egész Saxonia érzette nagyobb mértékben, és Karinthia, mert Ujlak városát egészen összevontotta, az emberek is mind ott vesztenek, kik a mezőre ki nem szaladhattanak hirtelen; Dresden, Lipsiában, Vittembergában, Jénán, Waimárban s több saxoniai városokban, a harangok magoktól sonust adnak, a palotákban függő fegyverek, muzsikaszerszámok lehullottanak, az emberek mint mikor részegek, úgy tántorgottanak. Meg is érzé annakutána való esztendőben mind az imperium, mind Saxonia, mit praesagiált a földindulás, mert alkalmasint megmejeszté a svécziai mostani király. — Magyarországon is rendkíválvaló árvizek; az égbeli felhők szakadása miatt annyira megáradtak a vizek, s a hosszas eső miat úgy elázott a föld, hogy nagy hegyek, halmok egyben szakadoztanak, melyhez hasonló régtől fogva senki nem látott, nem is hallott.

Veteráni generál hét lovas compániát németeket küld be Hosszuzemőre Tokölyi felveretésére; de amaz is, vigyáztatván szüntelen, maga jobb rész hadával elszalad; a többi a jópetesdi bor mellett ott vágják le a németek, el is fogának benne; mert ezek a kuccok örökké a hol italt találának, a részegségnek adják magokat s nem vigyáznak ellenségekre, azért verik fogják őket annyiszor.

Tergovistán létében Tokölyi Haller Józsefet megöleté, Haller János kisebbik fiát, csintalan nyughatatlan elméü ifjat, ki atyjával Bécsben létében, mind az édes atyját, mind a miniszterek közül nagy urakat, kicsinben mulék hogy a császárnak már beárulván, el nem veszteté, a melyért is a miniszterek meg akarják vala öletni, kitudódván practicája; de a jámbor Leopoldus császár nem engedé, hanem az udvarból kiküldé. Itt is, Tokölyihez menván az atya akarata ellen,

olyan practicához kezde; rajta kapák, bár csak megtagadja vala, nem vala bizonyosság elene, maga megvallá, hogy Tokölyit megakarta volna lövöldözni. Nem lön olyan kegyelmes bírāja mint Bécsben, mert Tokölyi hirtelen indulatból meglövöldözteté; azután sokszor megbánta, de késő vala. Ott temették el a testét.

1692. Tokölyi Erdélyből való kiüzetése után noha mindjárt az öreg fejedelem halála után, a császár az országot megkínáltatta vala, hogy ha kedvek leszen hozzája, az imperiumbeli statusok közé Erdélyt incorporáltatja, és a minemü privilegiummal élnek az imperium vasallusi, Erdélynek is olyanokat adat. De a mi uraink a török birodalom alatt levén már sok esztendőttől fogva, nem értvén mit teszen a vasallagium, noha Bethlen Miklós a felső országokban járván, s expertus levén az imperium dolgaiban, hittel is erősitené, hogy soha annál jobb állapotot maga is az ország nem kívánhatna, a mivel a császár kínálná; mert a nem jobbágyosság volna, a mint az erdélyiek magyarsáznák, hanem bizonyos conditiók alatt a római imperiumhoz való szoros kötelesség, melyet praestálván az ország, az imperium is minden erejével tartoznék minden szükségében Erdélyt megsegélteni, s akármí ellenség ellen mint az imperium tagját meg is oltalmazni. De soha az erdélyi urakkal el nem hitetheté, s így vették ki bolondul a kezekből a szép szabadságot. Azért is a császár látván hogy nem kel a jó, bizonyos punctumokból álló diplomatát küldö az országnak, mely által és a mely szerént a császár birodalma alatt igazgaltatnék Erdélyországa; és mivel ifju Apaffi Mihály választott fejedelem még gyermek állapottal vala, az országnak is úgy tevévén, megparancsolá a császár, hogy gubernátort válaszanak, míg felnevelkedik Apaffi Mihály. Fogarasi gyűlésben azért szabados vox szérint választaték Bánfi Dénes fia, Bánfi György, több vox menván rája mint a többire, és az után a szebeni gyűlésben lejövén a császártól confirmatiója, ott meg is eskütik, és tanács urakat is tesznek melléje: Bethlen Ger-

gelyt, Haller Jánost, Bethlen Eleket, Győröfi Györgyöt, Bethlen Miklóst, Nalánczi Istvánt, Torocksi Mihályt, a szász natióból is kettőt. Ugyanakkor küldte le a császár mind a gubernátornak, erdélyi magyar generálisnak, cancelláriusnak és thesauráriusnak s a simplex tanács uraknak való instructióit, melyekre meg is esküvének, és a gubernátor minden expeditiókat maga neve s pecsété alatt expedíáltat vala, a törvényes processusbeli expeditiók is mind a szerént folynak vala, és mint szintén a régi fejedelmek, az egész országban egy parancsola, s hajtotta is valóban a jövedelmet magának, Biró Sámuel levén secretáriusa. A lőn harmadik forma directio Erdélyben az én időmben, és a Consilium Status aboleáltaték.

De már az erdélyi pápisták látván, elkölt a reformatus fejedelmek igazgatása, és hogy a római császár pápista, a magok religióját Erdélyben promoveálhatják, külön kezdének szakadozni a többi religióktól, azt kezdék praetendálni, hogy a mely articulusok az Approbata és Compilata Constitutiókban beirattak eleitől fogva a jesusiták ellen, az Erdélyben lakozott szokott pápista püspök ellen, egy szóval a catholica religio ellen, azok in perpetuum tolláltassanak, és a minemű liberum exercitiommal élnek a reformatusok, ők is hasonlóval élhessenek, mind Kolosvárrat, mind Fejérvárrat, ben a várban az ő számokra templomok adattassanak, mind a tanácsban, mind a törvényes táblán, mind a városokon való tisztiségekben egyenlő számmal legyenek a reformatusokkal. Vala sok egyéb hasonló törvénytelen kívánságok is, de mind a reformatusok, mind a több religiók, tudván, hogy azok az articulusok közönséges ország végzésével concludáltattak, s úgy irattak be, és ha azokban az articulusokban ország közönséges végzése nélkül kitörölnek, azon az uton minden törvényei Erdélynek felfordulnak, mert azokat az articulusokat az ország mindenkor nagy consideratióval iratta s gyűjtötte egyben, és örökösöknek rendelte, hogy azok legyenek fundamentális törvényei az országnak, melyek szerént a haza dölgai

igazgattassanak; kivált a jesusiták proscriptiója az egész országnak megmaradására szeretelet vala, magok is az erdélyi pápisták, együtt a több religiókkal akarták s jovalolták, keserves pelda forogván akkor előttük, Báthori Zsigmondot mind országostal mely szörnyű veszedelemben ejtették vala a jesusiták, hogy többször is olyan nagy gonosz ne következzen a hazára, azért proscriptálták vala. Mind ezeket noha eléggé remonstrálák a pápistáknak, nem lőnek contentusok vele, hanem a császár udvarát sokszor busították; de akkor semmit egyebet nem vihettek véghez, hanem a diplomában csak az engedték meg, hogy Fejérvárrat a Báthori Christóftól építettett pusztá templomot a pápisták magok költségeken építsék meg, úgy Kolosvárrat is a mely háznál eddig cultusok volt, ott is építsenek templomot, a tanácsban s tábla fiai között is egyenlő számmal legyenek.

A diploma tizenennyolcz punctumból áll: 1) Apaffi fejedelemségről való assecuratio, ha arra való leszen; 2) hogy több pápista szerzet be nem jő Erdélyben, azokon kívül kik eddig ott voltanak; 3) a régi fejedelmek, királyok donatióinak confirmatiója; 4) az Approbata Compilata Constitutiók, a szászok municipale jusának confirmatiója; 5) a bevett szokásoknak, törvényes processusoknak eddig való szabadságának confirmatiója; 6) mindenféle tisztiségekre hazafiainak állitattása; 7) a nótán és magvaszakadt juson acquirált jószágoknak hazafiainak való adattattása; 8) a fő tisztiségekre való candidatiók modalitása; 9) a tanács, tábla, ítélőmesterek felállitása; 10) minden esztendőben országos gyűlések és törvényes octávák folytatása; 11) az erdélyi gubernátor hivatala; 12) esztendőnként való ország contributiója, békeségnek idején ötvenezer tallér, háborusság idejében négy százezer német forint; 13) az accisák tollalása; 14) a székey natio immunitatioja; 15) szabad kereskedés megengedése; 16) az arendákról való donatiók confirmatiója; 17) az Erdélyben lévő német praesidium reformálása; 18) a szász natió levő-

postálkodásnak, ingyen való gazdálkodásnak tollalása.

Bizony gyönyörűséges diploma vala, és merem mondani, a bécsi udvar soha nem is violálta volna, s nagy boldogságban s békeségben élihetünk volna mellette; de a három natiók között vala controversia, a négy reli-giók között való sok competentia szolgáltatata alkalmatosságot annak a szent diplomának eversiójára. Addig kezdék, ki egy ki más felé huxni-vonni, magyarázni, erőszakkal te-kerni, addig küldözének egymás ellen köve-tekot a császár udvarában, s magok kívánák, sollicitálák, hogy a diplomát a császár né-mely részében változtassa meg, magok járák hogy Apafi Mihály fejedelem ne legyen: ám ki is csinálák szegényt a fejedelemségből, a diplomát kifordíták, s magunk lönk okai a magunk veszedelmének, mint ide alább meg-látjuk a maga helyén.

Ebben az esztendőben Magyarorszában Pécs város táján csuda-jelenések láczottanak vala: nagy öreg tüzes oszlopok függöttek le az égből, és két nagy üstökös-csillag nap-nyugot felől tíz nap s tíz éczaka láttatott, négy olyan formák mint a nap és hold udva-rai, nagy fényességgel láczottanak, külön-b különféle színben változtatván magokat; a mezőkön levő vetések mint a kénkönek mor-zsalékjai olyanok valának, a hegyeken nagy tüzes seregek tizenhét nap s éjjel láczotta-nak, kik szörnyű ropogással egymás ellen harcztoltanak; a pécsi templomban barátköz-törben megjelenvén sokan, pápista mód szer-ént a mise ceremóniáit szintén úgy elvé-gezték, s a karban úgy muzsikáltak, éne-keltek, mintha valóságos emberek lettenek volna; a Duna vizében pedig számtalan öreg halak oly rettenetesen vittanak egymással, hogy az elfolyt vizekből néhul a víz véres-nek láczott, számtalan holt halakat hányván ki a partra. És ugyanakkor Erdélyben apri-lis havában, Szebenben az országgyűlése alatt az égből véres eső hullott, melyet nagy álmélkodással szemléltének az emberek, az utána következett nagy vérontásokat, pusztulásokat praesagiálván.

De mindenik felett szörnyű csodát tőn az igaz ítélőt Isten Lengyelországban. Közel Krakkó városához lakván egy gazdag lengyel úr, számtalan ménese, marhája vala, kikben gyönyörködött, a dög beléjek csik, meghalnak; kimenvén az úr majorjában, elbusulván annyi marháiban csett kárán, felemelé kezét az ég felé s azt mondja, melyet irtózás nélkül nem írhatok: „Ha megented, Isten, ezeket az én marháimot, edd meg a többit is a ki megma-radott.“ Átkozott gonosz szók! mindjárt azon helyben kutyává változék, csak a feje marada emberi formán, s a megdöglött marhát maga megette napról napra, azután maga is úgy hala meg. A képét szerte széjjel behozták vala Erdélyben, s nagy rettegéssel néztük. Bár példa legyen minden embernek, hogy becsülje meg a mennynök földnek teremtd Istenét.

Az imperiumban pedig az ő felsége ármá-dája a franczia ellen szerencsésen hadakozék, sőt egynéhány sereg magyar katonákat is vittének vala fel groff Czobor Ádám vitéz ge-nerál commendója alatt, a kik tatár módon a franczia tábor szákmányosít elfogdosván, és hol utazásokban elől hátul megcsapván, tábori szekereit elnyervén, hol a quártélyokban is, a mikor nem is gondolták, mert egy éczaka oly hosszú utot mennek vala, hogy a franczia három nap sem tudta volna elmenni, véletlenül felverték, levágták s elfogtak benne, meg is saczoltaták magyar módon. Annakra is meg-ijesztették vala a francziát, hogy a német ár-mádától úgy nem rettegett, mint azoktól a kevés magyaroktól. Sok magyar kapitányok, sőt a közkatonák is igen meggazdagulának s épülének azon táborozásban, mint Ebergényi s a többi. Sőt mikor quártélyban szállottak is az imperiumban, a németeket kiozták, por-czióztatták, megnyergelték s felültek a há-tokra, s úgy sarkantyúzták, azzal szidván: fizess, eb-atta németje, mert mi is eleget por-czióztunk a németnek Magyarországon.

Vihelmus az angliai hires vitéz király, a belgákkal együtt nagy victóriát vőn a fran-czia király tengeri classisa ellen, mert hat-vanöt öreg hadi hajóit, minden benne levő

vitézekkel, ágyukkal, munitiókkal, több volt negyven ezer francziával, az angliai s belgai ágyuk miatt egybe rontatván, elsüllyeszték őket a tengerben, senki el sem szaladhata közül. Így bunteté meg Isten a hamis hitért s a másokon való telhetetlen kívánsággért.

Váradot pedig midőn ösztől fogva erős blokáda által tartotta volna a német épen a jövő kaszálás-ideig, akkor generál Hajsler újabb haddal s lövészszármókkal menvén alája, és keményen megszorítván őket, segítségek sohannan nem jöven, noha nehezen menének rá, mert híres vitéz emberek valának benne, de elfogyván utoljára élések, képtelenség alatt feladják Hajslernek a várat, magokot a német elkesérteti. Belényest is azután csakhamar feladják. A sáskák mint azelőtt, úgy most is mindenfelé sok károkat tesznek, sőt töményen sok egereket támadván, a földben való vetéseket megemésztek, az esztakokban való gabonát is mind kiörlék, s olyan drágaság is következék, hogy hat, hét sőt nyolcz forintra felmene köble a buzának.

A római császár pedig a hannover herczeg instantiáját megtekintvén, és hogy már két fia a császár hátsége mellett megholt, különben is ebben a hadakozásban mind pénzzel mind haddal a császárt igen segítette, s már alattomban munkában is vala Józsefnek a császár fiának a hannover házból való házasodása, azért a kilenczedik electoratússágot nagy pompával neki conferálja, noha a több imperiumbéli fejedelmek erősen protestálnak contradicálának az elle, kivált a pápista nagy rendek irigylvén, hogy a hannover, evangelicus levén, olyan nagy méltóságra emeltetett; s ligát is kötének a francziával sokan közölők a császár ellen, mert akárkinek hamis causáját mindjárt felfogja a francia király. S e lőn egyik oka, hogy a nagy vitéz baváriai elector is aztán csakhamar a császár ellen rebellála s a franczia mellé áll, noha a császárnak veje volt, mégis ellene támad, de szerencsétlenül jár. Vala akkor egy gróf Kinczki csehországi cancellárius első minister, ki az egész csá-

szár udvarát s tanácsát dirigálta, csendes moderátus ember⁴⁰⁾; nem is mehetének semmire addig az erdélyi pápisták, míg ő éle. Mert bölcsen állaltatván az erdélyi állapotot, hogy közel vagyon a törökhöz, s ha nem kedves a bécsi udvar neki, s ha törvényekben megbántja, könnyen bosszusságból másuvá hajolnak, azért soha nem joallotta, még sem engedte, hogy a császár az erdélyi pápistákat a több religiók kedvelenségével manutene-alja; de mihelyt meghala, s Kollonics cardinál kezébe kerül a dolog, opprimáltaték mindjárt Erdélyben a református religio. Ennek a Kinczkinek a hannover herczeg negyven ezer aranyat küldött vala ajándékban, csak legyen patronus a császár előtt; nagy kisértet, nem tudom, kit ne tántorított volna meg más akárhol is Európában, de amax inkább szeretvén a becsületes hírt-nevet a pénznél, el nem vevé, visszaküldé, azt izenvén: „Mondé meg a felséges herczegnek, ha igaz kívánsága a császárnál, pénz nélkül köteles vagyok szolgálni neki, el is hitesse magával hogy szolgálók; ha pedig rendeletlen dolog a mit kíván, minden kincseért, jószágáért el nem árulom az uramat.” A herczeg a pénzt Stratmannak küldi, ki is kedves embere vala a császárnak, ő azt feleli: „Hagyjátok ilt a pénzt harmad napig, addig gondolkodom: elvegyem-e vagy nem.” Azalatt felmegyen a császárhoz, megmondja, a hannover mit küldött neki, de ő a császár híre nélkül el nem veszi; mond a császár: „A pénzt vedd el s úgy tartsd, mintha mi ajándékoztuk volna neked; a herczegnek pedig izend meg, hogy az electoratus övé lesz.”

1693. Én eddig az esztendeig az atyám házában laktam; történek pedig ilyen dolgom, a mely miatt ki kelle menem az atyám házából, s attól fogva magam viseltem gondot magamra. Mint goromba gyarló ifjú, az anyámnak egy szolgálóját megkedveltem; az atyám is, nem mondhatom hogy jól s okosan cselekedett, noha nem tudta: olyan rossz dolog jöjön ki belőle, míg Brassóban jártam, addig a királybíróznak izenvén, falushíró által az asszonyt megfogatta, holott maga jobbágyszemnya s

szolgálója levén az atyámnak, könnyű lett volna vagy magának megfogatni házánál, egy eicsapatni a háztól; s salu kalodájában alották s Bolónben vitték. Én visszajöttömben Bolónben, Cserei Farkas házánál levő quártélyozó német lejtinán ismerőmhöz betértem, ott sokáig ültünk; megmondják azon közben, hogy az asszony ott van kalodában, ittason fegyverrel rá megyek a bíró házára, a kalodából kivételem s dolgára bocsátom. Valának a magam atyámiai közül nagy ellenségeim, ugymint: Dónát György és Mihály, maga nem vétettem vala a jámboroknak; ezek kapván az alkalmatosságon, Mikes Mihályt, Kálnoki Sámuel t rám haragíták, hogy én azt mondtam volna: sem Istennel, sem császárral, sem főkapitánynyal nem gondolkok; magad tudod Istenem, soha meg sem gondoltam. Mikes Mihály különben is familiástól soha nem szerette az én familiámat, és hogy azt a hitván asszonyt a kalodából kivettem, fejemre akar vala keresni. Én is gondot viselék magamra, kimenék bátyám Apor Istvánhoz, ki már nagy ember vala Erdélyben, és főcomissárius is lön csakhamar; az Isten jóra fordítá a rossz dolgot is, s oda való menetelem nem lön káromra, noha sok fáradtsággal, nyughatatlansággal esék szolgálatom.

Ebben az esztendőben adá férhez az atyám a nagyobb hugomot Erzsébetet, Nagy-csnyedi Borberek István fiának, Dánielnek, tisztességes lakadalmat is csinála Nagy-Ajtán, olyan köntösöket ada is neki, akármely főember házához beillettek volna. — Atörök császár pedig neheztelvén, hogy Erdélyt német bírná, a fővezért nagy haddal küldé, hogy Erdélyre jöjön, s végképen elpusztítsa s rabolja. El is jött vala Havas-alföldébe, s már épen a Havasokon állal akar is vala jöni, generál Veteráni csak hat regimenttel levén Erdélyben, még is oly resolute jö vala a török elciben, Segesvárig el is érkezett vala, hogy vagy vesztli vagy nyeri, csak megharcoljon vele. Az egész ország nagy bódulásban, futásban s desperatióban vala. Nem akará Isten veszedelmünket, s elfordítá rólunk; mert a nagy armáda Lándor-Fejérvárt ohsideálá [aug. 26.],

annyira is lötette s ostromoltatta vala, ha negyed napig oda ne érkezék a fővezér, meg is veszik vala. De a fővezér visszatérvén Havas-alföldéből, nagy sietséggel oda érkezék, és nyugodt egész erővel levén, a német armáda pedig a sok ostromon igen debilitalódván, elszálla Lándor-Fejérvár alól [sept. 8.]. Mi pedig az urral Thordára menénk országgyűlésére. Generál Hajsler Boros-Jenőt és Világos-várát ostrommal megveszi a töröktől. De siralmas dolog esik Magyarország egy részében, mert a tatárság hirtelen Gyula tájáról felnyargalván, az egész Berettyó környékén Bihar vármegyében, egész Debreczenig elfelejthetetlen vérontást, rablást, praedallást, égetést teszen, sok embereket levágván, sokakat a falukon lévő templomokban szorítván, rájuk gyújtogatá a templomokat, s ott égének feleségestől gyermekestől nyavalyások, sok ezer embereket, asszonyokat, leányokat, férfi gyermekeket keserves rabságra fűzött. Mig a német armáda elérkezik, addig vissza is mene békével. Megsajdította vala Tökölyi Imreh a tatár szándékát, s titkon maga katonáit elküldvén, megizente vala, de nem adának hitelt szavoknak, sőt mint kémeiket megfogdosák s a németek kezében adák, mig magok szörnyű veszedelmével megtapasztalák a hírnek valóságát.

Nagy és szörnyű ítélete szálla Istenek ugyanakkor Oloszországban a spanyol birodalom alatt levő Sicília szigetére. Mert a szörnyű hosszas földindulások és a nagy hegyeknek a miatt elcsúlyedése miatt a tenger víze szörnyen felhúborodék, és a felső s alsó tenger egyben folyván, a rettenetes víz kiborula, az országnak nagyobb részét elboritá, sok városokat, roppant falukat elmerite, elcspre minden jövokkal, barmokkal együtt, és száz negyven ezer embernél többen oda veszének. Sőt hogy Isten megbizonyítaná, nem történelből, hanem ő szent felsége igaz ítéletéből származott volna az a veszedelem, midőn megszűnt volna a nagy árvíz, és sok emberek imitt amott hegyek tetején életben maradtak volna, azoknak kiszabadítására sok hajókat küldvén a sicíliai vicekirály, midőn bátran

evceznének, szörnyű villámlások támadván, mennykövekkel agyon veretnek a tenger közepében, s mind hajóikkal együtt oda vesznek; a kik a hegyeken voltak éhrel holtanak meg, mert senki azután nem mert feléjük menni.

1694. Erdélyben esmét szörnyű árvizek lönek, és sok károkat is tőnek. A sok víz után el is jöve a sok pogány s elrablá Csikot, mint alább megértjük. Már generál Caprara commendirozza vala a császár armádáját, ki minden hadi mesterségét abban tartotta, hogy az armádát conserválhassa, akárhova lett az ország, nem sokat gondolt vele. Elég pasquinust is íranak róla, mert talám negyven campániát töltött mezőben, s alig harczolt meg háromszor az ellenséggel. Egyébiránt akkor valóban nagy és hasznos dolgot cselekedék; mert ha valami indulatos nyughatatlan generál lesz vala a commandó, oda vészeltet vala épen a császár hadát, s egész Magyarországot visszanyeri vala a török, mivel igen keves vala akkor a német császár hada, mintegy huszonöt ezer ember, a török pedig több vala száz ezernél, s már a török is vérszemet kapott vala, nem fut vala mindjárt el mint azelőtt, hanem szemében mer vala nézni a németnek. Caprara azért látván a dolgot, és hogy a török, ha Péterváradját elveszi, Budáig szabadosan mehet, nagy és dicséretes hadi mesterséggel Péterváradja mellé olyan erős sánczot csináltat, akármi erős városnál erősebbet, és abban szállítja a táborát, köröskörül lövészszármokot vonatván a földbástyákra; épen a Dunáig nyul vala a sáncza, ott erős hidat csináltata, és a lovas regimenteket, oda is erős sánczot csináltatván, mind tul mind innen a híd két végéhez szállítá, hogy Magyarországra szabadon passusa lehessen, és a Dunán hozandó élelmet a had számára készen tarthassa [sept. 5.]. Azzal is nyere Caprara, mert a sánczban minden bétén változtató hadakat, különben soha abban a rettenetes esőben, sarában egy végben nem subsistálhatott vala a német tábor.

A fővezér kemény resolutus ember levén, elérkezvén a táborral, és látván hogy sem Péterváradjához nem férhet a német miatt,

sem a németet harcza ki nem veheti, mindjárt éczaka sánczot kezdé ásítani egy puska-lövésnyire közel a német sánczához, és egészen a német sánczát más erős sánczczal épen a dunapartig környülvéteti. Abban hadait elrendelvén, oly szoros disciplinában tartotta, hogy még a tatárok is, kik soha annakelőtte ahoz nem szoktak volt, lóhátkon éjjel nappal strázsálsának, mint szintén a német; annyira, hogy a francia király oratora ott levén a fővezér táborán, nagy álmélkodással azt mondotta: „Az én uram nagy hatalmas király, kinek mása nincs Európában, és olyan erős hada is vagyona, hogy akármely királylyal császárral szembeállhat, de soha a német tábor sánczát így nem merte volna sánczczal bekeríteni.“ A török fővezér pedig számtalan lövészszármokkal kezdő lőtetni s ostromoltatni a német sánczát, s oly készen volt mindenkor, ha csak egy német kidugta is fejét a sánczon, száz kétszáz jancsár puska sült ellene. Kijött egynehányszor a német lovas is jó felesen, de mindenkor visszaverte a török. Hat hétig szüntelen tartott az lövés és ostrom; annyira jutottak vala a török sánczában, mert éjjel nappal esett az eső, hogy a lovak térdig állottanak a sárban s úgy düglöttenek meg, magok a törökök is, egyben rothadván mind köntösök, csizmájok, sokaknak a lábak is elszakadtak vala, még sem akarja vala hadni könnyen a sánczot. A német pedig jobban vala, mert változtatván a sánczban levő hadait, megnyughatnak vala, élések is a Dunán szüntelen jó vala. Nem is tudom, hogy lett volna vége a dolognak, ha Isten azt a szüntelen való esőt ne bocsássa a törökre; mert különben az a török vagy mind ott vészett volna, vagy a sánczot megvette s a németet egy lábíg levágta volna, olyan kulya resolutus fővezér vala az akkori. De midőn már lehetetlen volna tovább a sánczban a sok víz, sár miatt megmaradni, éczaka kivonatván ágyuit, elszálla alóla, s elmene békével, a német sem üzé, megtartván a régi hadi emberek példabeszédét: a futó ellenségnek ezüstből kell hidat csinálni.

Mi az urral Apor Istvánnal Maros-Vásárhelyre jövének gyűlésre. Ott ország főcommissáriusának tevék, onnan azért a computura menék Szobeben, oda hozák, hogy a tatár Csikban beültött. Mely ekképen esett: Csikban rendeltetett vala négy compánia német quartélyban, a csikiak kiküldenek Szobeben az úrhoz, Sándor Jánost (e lön oka a csiki rablásnak), Tamás Deákot, Csató Jánost, hogy az úr vinné véghez a generálnál, ne szállana német Csikban, ígérének mind a generálnak mind az urnak egy néhány száz köből zabot. Az úr a generálnak megemlíti, meg is engedő, mindazáltal azt mondá: „Apám uram (igy hitta az urat), meglásd, ha már quartélyban német nem lesz Csikban, ugy vigyáztass a passuson, ha valami irruptio leszen Molduvából, bizony kegyelmed ad számot az udvarban róla, nem én.” Lejövén az úr a generáltól, monda előttem Sándor Jánosnak: „Bátya, én már véghez vittem a generálnál, Csikban quartély nem lesz; az Istenre kérék, ugy vigyázzatok, valami rossz dolog ne következék, mert bizony felakadtok érette.” Sándor János azt felelé: „Bizza rám nagyságod, ha kár esik Csikban a tatárok miatt, az én fejem essék el érette, mert szüntelen vagyok postának oda be.” Így elmenvén ők Csikban, minthogy rendkívül való nagy hó esett vala akkor, melyhez hasonlót régen nem látott senki, ahoz való biztában hópénzért mind otthon hadia a gyémesai passuson strázsáló embereket, nagy jövedelme levén minden héten abból; a mely nyomoru, sánta, nyomorék szegény embereknek nem volt mit fizetni, azokat kergette ki fegyvertelen a strássára, a postákat is tovább nem küldötte Kománfalvánál Molduvában, s a vajda emberei a mit hazudtanak, azzal jöttek vissza Sándor Jánoshoz, s mind elhitte.

Az akkori vajda pedig, az ifjabb Duca, nagy ellensége vala Erdélynek, ilyen okon: Az atyjára, az öreg Duca vajdára a lengyelek rá ütén s mindenét felpraedálván, elvívék Lengyelországban; a felesége munkálódván szabadságában, és harmincz ezer aranyban megalkuván a lengyelekkel, Konstantinápoly-

ból egy fő szolgáját elküldé a pénzzel, a melletti egynéhány pár válogatott nusztokkal s szép úri paripákkal együtt, hogy Erdélyen által menjen Lengyelországra, s az urat kiváltsa. Azalatt meghall a vajda a rabságban. Teleki Mihály, mivel örökké kapdosott a bítangon, a fejedelmet elaltatja, hogy a vajdáné emberét arestálják, a pénzt vegyék el tőle, s jó leszen az ország adóját kipótolni belőle a portán; a fejedelmet rá veszi, arestálják a boért, mind aranyat, nusztokat s egyéb portékákat elvesznek tőle, Teleki eltakarítja maga számára, a szegény fejedelemnek egy lovat ad belőle hogy ne látódjék egyedül cselekedni, Székely Lászlónak, Naláczinak, Apor Istvánnak is ad holmi didbád aranylánczokat az egyet-másokból. Az ifjú Duca, vajdaságra promoveáltván, eleget kéréte az országtól, sőt a német császárt is supplcálván, onnan is elég parancsolat jött, soha Teleki kezéből ki nem vjhaták, mai napig is fen a praetensio, mert az ország, nem az ő akaratából esvén a dolog, nem is ország szükségére fordíttatván a pénz, nem tartotta magát obligátusnak a fizetésre. Duca vajda azért boszus oláh levén, az országon akará kipótolni az ő házán tett boszuságot, ő is ingerlő egyik a tatárokat hogy kijöjenek rablani, s mind hazugsággal biztatá a csikiakat, hogy ne féljenek semmit a tatártól; különben ha ő, a kutya, igaz keresztény ember lett volna, könnyen hirt tehetett volna, s annyi sok ezer keresztény lélek rablásra nem jut vala.

Már a tatár a vajda információjából megértvén, hogy Csikban német nincsen, a passust is őt-hat nyomoru fegyvertelen ember őrzéné, nagy táborral megindult vala, és Kománfalvához, a végső faluhoz szállott vala. Sándor János juhaival levén oláh pástora a Havason levő szénájánál, annak megviszik hogy a tatár elérkezett; sietve bemegyén Szent-Mihályra estve, megmondja Sándor Jánosnak, amaz még keményen megszidja, meg is ütogeti, hogy hazud, menjen vissza a juhokhoz. A tatár azalatt egy rész hadat előljárában elküld, kik is a legelső faluban, Szent-Mihályra bemenvén, mindjárt égetni kezdé-

nek, és a falusi emberek csendesen nyugodván ágyokban, akkor vették eszükben, mikor a tatárok bementek s kötözni kezdték. Onnan előbb jövőn Vacsárcsiban, Gúrvizfalvában, Rákosra, hasonlóképen kezdték égetni rablani. Az atyám akkor Csiki Rákosi házándál volt, éczaka bemegyén a tisztartója, mondja: „Uram, Szent-Mihály erősen ég, talán a tatárok jöttek be;“ az atyám csak tréfának tartja. Azalatt szaladnak mindenfelé az emberek s kiáltják: Ihol jó a tatár! Az atyám is nem veszi tréfára, hirtelen szánban fogatja a lovait, s úgy szalad el, de a marháit mind elhajtják a tatárok. Szent-Mihályon pedig egy szegény ember házában bemenvén két tatár, a gazdát megköti; jó felserdült leánya vala, csak nézi egy darabig, s hogy látná hogy vinni akarják ki az ajtón, kapja a fejszét, úgy vágja az egyik tatárt, mindjárt meghal, azután a másikat is, az apját megoldozza, de több tatárok érkezvén, a leányt egyben vagdalják, a szegény embert elviszik. Sándor János is akkor elszalad; és a tatárok számtalan rabbal, nyereséggel virradtig vissza is mennek. Sándor János mindenfelé parancsol, hogy a hadak felüljenek, Gyergyóból is kijönek, s egy nap a Havas alatt táboroznak. Megbolondula, nem küldte portásokat, lássák elmentek-e vagy nem, a hadakat is visszabocsátá más nap, és a kik elfutottak vala is, mind haza takarodának. Harmad nap mulva fényes nappal a tatár tábor egészen bejőve, voltak közel tizenkét ezeren, és szélteben fogván Csikot, egész estig a felukot égeték, praedálák, rablák, épen Szent-Királyig, s egynehány ezer rabbal, számtalan praedával békével visszamenének. Sándor Jánost is mind feleséges-től, akkor házándál találván, elvivék, kiket az úr Apor uram váltá ki esztendő mulva, s úgy megbolondula, hogy ugyan esmét Sándor Jánost tévé vicekapitánynak, noha az egész Csik átkozta, hogy miatta romlottak el. Az én szegény szent életű, nagy buzgó imádságu, nagy híres gazdaasszony nagyanyám is, Apor Ilona, ki Apor Istvánnal egy testvér vala, Rákosi házándál csak a tatárok rabságában; az először i rruptiókor elszaladott

vala Gyergyóban, vasárnap visszajöve, hétfőn rablák el; beszéltek az azután kiszabadult rabok, mely nagy békeséges türessel szenvedte a rabságot, s mint biztatá a több rabokat is. Hetven esztendő öreg asszony levén, oda be Tatárországbán, a hosszas út miatt elbágyadván, megbetegedek; a míg reménység volt gyógyulása felől, a tatárné nagy gondot visele szegényre, meri bizott — megtudván micsoda gazdag nagy úr néje — sok pénzen kiváltják; de hogy látá, csak meghal, odahagyá, s holttestét kivonák a mezőre, el sem temették. A lón jutalma világ szerint az ő nagy kegyességének; az Isten adjon részt neki az örök boldogságban szent fiának érdemeért.

Szebenben híre jövőn Veteráninak, mindjárt kiindula Csik felé, és mindenfelől a regimenteket felültetvén, az urat Apor Istvánt is maga mellé vevén, mindenütt postán megyünk vala. Szlestatra éczaka hozák meg, hogy a tatár már visszament. A generális a regimentekkel visszatér, hanem egy vicecolonellust ötszáz lovassal küldö Csikban vigyázni, az urat is megparancsolá, hogy bemenjen és jó rendben vegye a dolgokat. Mi azért éjjel nappal menvén, beérkezénk Csikba, s ott az úr edictumokat íratván velem a vitélő rendelkez, s jó dispositiót hagyván, bezárók az istállót mikor a lovakot ellopták volna, s visszajövének Szebenben, onnan pedig Kolosvárra. Itt hala meg Gyerőffi György és Kendeffi János; az urat tanács-urnak tevék Gyulaffi Lászlóval együtt, a gubernátor pedig, Bánfi György, kolosvári kapitányságra installáltak nagy solennitással; és menénk Vingárdra násznapyságra, Vay Mihály vevén el Kendeffi Gáborné leányát. Ugyan akkor csakhamar menénk Gernyeszegre, Nagy Mihály Ádám és Vay László egyszermind vevén el Teleki Mihályné két leányát, kiknek lakadalmok nagy pompával mene véghez; azután pedig Bodonban, Kendeffi Gáspár vevén Bethlen Gergely nagyobbik hajadon leányát.

Reggel mikor el akaránk jöni, az urnak mondja Bethlen Elek, hogy várakozzék egy kevesessé, mert a fejedelem Apafi Mihály kéz-

fogása lenne a Bethlen Gergely kisebb leányával. Addig semmit benne az úr nem tudott, csak elhűle rajta, s Bethlen Miklósnak sárga monda: eh akaratjából leszen az. Meghallá Bethlen Elek, azért a szaváért örökké haraguvának rá Bethlen Gergelylyel. Titokban vala a dolog, Bethlen Miklósnak sem jelentették, mert tudták hogy ellentartó lett volna benne, sem másoknak; csak hárman Bánfi György, Bethlen Gergely, Bethlen Elek koholák. Mert midőn látná Bánfi György, a fejedelem már annyira felnevekedett, és oly szép prudentiája vagyon, hogy már alkalmas a directióra, féltén, a gubernátorság kezéből kiesik, addig tanácslá alattomban a fejedelmet, hogy már jóvát kívánja, rá vevé a házasságra, s azzal rántá ki a fejedelemséget kezéből; holott a bécsi udvarnak az vala intentiója, hogy vagy a császár leányi közül egyiket adják neki ha pápistává leszen, és Erdélyorzságát dos-ában neki conferálják, vagy ha vallását nem változtatná, egyik reformatus imperiumbeli elector vagy fejedelem leányát szerezzék neki, s már a brandeburgus elector, ki azután prussziai királýságra emelteték, oda is szánta vala egyik hugát; s bezzeg ugy, én is mondom, mind az erdélyi fejedelemség, mind a reformata religio mai napig jó státusban maradt volna. Nem akará Isten, könnyű volt azt a gyenge ifjat elcsábítani, holott ha jó lélekkel szereték volna a közönséges jót és hazájokat, ha szinte maga akarta volna is az a goromba ifju fejedelem, nem kellett volna megengedni, hogy a császár hire nélkül megmátkásodjék; de örökké így volt az Erdélyben, s a miatt veszett el az ország, senki nem vigyázott a publicumra, hanem csak a magok privátumát forgatták s keresték; azonban a publicum elveszett, a privátum is utána súlyedett.

A kézfogás meglőn, meg is esküvének, azután leülének asztalhoz, vigan lakának a többi, de az én uram s Bethlen Miklós feletle nagy conturbatióval valának, láttam hogy mindenik könyvezett asztalnál. El is lopák az uramnak szép óráját, kit Eszterház Ferenczné koldótt vala ajándékban; kivéve asztalnál,

nézzé meg hány az óra, elkérék tőle mások, rendről rendre asztalnál addig nézegeték, a bizony csak oda marada valamelyiknél, soha rá nem találának többször. Mindétig rá emlékezem arra: más nap jó reggel felülök az urral hintóban hogy Keczére menjünk, monda nekem: „Emlékezzék rá kegyelmed, úcsém uram, adja Isten, bár én hazudjak, de Apaffi Mihály az erdélyi fejedelemséget tegnap az ágy alá nyomta, soha többször elé sem veszi, adjon számot Isten előtt a lelke, a ki cselekedtette vele, ezt országostul megsiratjuk.“ Csakhamar azután Szent-Pálra hívának, Thoroczka János lakadalmára, ki Kornis Gáspár kisebb leányát vevé; Haller János levén tutora, ő is csinálá a lakadalmát; a nagyobbik leányt már azelőtt Lázár Ferencz vette vala el feleségül, de nem sokáig éle vele, meghala.

Ősszel a regimentekkel bejőve Veteráni generál Hunyad vármegyében Rápótra, az urak eleiben menének Bábólnára; ott lőnk egynehány nap, ott ittam olyan csügört Naláczi Istvánnal, nem hogy én, de soha a jó borhoz szokott urak sem ismerték meg hogy csügör volna, olyan édes csipős vala. Nem sokára generál Veteráni Kolosvárra jöve a fejedellemmel együtt, és ketten felmenének Bécsben; ott eleget próbálák, ha az Apaffi fejedelem mátkaságát megváltoztathassák, mely neki nagy hasznára s az országnak is megmaradására lesz vala, de már hitesek levén, semmi sem telék belőle, s lejövének, generál Veteránt a ministerek közé promoveálván a császár, és főhadinarschalnak constituálván, do nem birható sokáig nyavalyás.

1695. Mert a török császár Achmet meghalván, és a letétetett császárnak nagyobbik fia, Musztafa ültetvén be a császári székbén, természete szerint kegyetlen, hadakozást szerető ember levén, előtte viselvén azt is, az atya mely szerencsétlenül járt, hogy csak a fővezérekre bízta a hadi expeditiókat, maga személye szerént indula táborban. A törökök is megértvén a császár praesentiaját, parancsolat nélkül is számtalan sokasággal mellője jövének. A római császár penig a fő com-

mandót adta vala a saxoniai electornak, nem azért, hogy expertus volna a hadakozásokban, hanem tizenkét ezer embert a maga költségén ígért vala a császárnak, csak a commandó övé lehessen. Nyughatlan furcsa szeles ifju levén, és magának hírt-nevet akarván szerezni, nem gondol vala költségével, mert a praedecessorai számtalan kincset gyűjtöttek vala a tárházban; de tiz esztendő alatt azt bizony mind eltérőzlés vesztetgété; csak egy éczaka Bécsben kurtián huszonöt ezer aranyat veszte el, a kurvákra tiz-husz annyit elköltött, azért is lön olyan szerencsétlen. A török császár azért személye szerint megindula egyenesen Erdély felé, hogy vagy recuperálja vagy porrá tegye. Megértvén generál Veteráni, ki hat regimenttel Karán-Sebesnél vala, elküld Péterváradjához a saxoniai electorhoz és generál Caprarához, kiknek commandója alatt vala, hogy ő mit cselekedjék, mert a vele való kevés haddal elégtelen a török császár hatalma ellen resistálni. A saxo ugy akar vala, hogy hat regimentet válogatott lovas hadakat küldjön előljáróban Veteráni mellé, azalatt maga is az egész ármáddával utána menjen, és közből szorítván a törököt, megharcolja-nak vele. S már ki is rendelte vala a regimenteket, kik Veteráni mellé menjenek, de mivel a commandót a saxónak oly conditionál adták vala, hogy semmit is magától ne cselekedjék, hanem Caprara és Hajsler generálok akaratiájából, azok pedig mindketten halálos ellenségei valának a szegény Veteráninak, Caprara azért: mert látja vala, generál Veteráni sokszor kevés haddal mennyi számtalan törököt profligált vala, és már mindenütt, mind a törökök között, mind a bécsi udvarban elhíresedvén, félti vala a commandót Veteránitól; Hajsler pedig boszulja vala, hogy a töröcsvári harczon bolondul oda vesztvén a regimenteket, már az erdélyi commandó ki esett vala kezéből s Veteráninak adott vala, ki azt nagy dicsérrel szerencsésen viseli vala. Hogy azért Veteránt elvesztihessék, a saxónak tanácsul adák, hogy ne szaggassa meg az ármádat, hanem izenje meg

Veteráninak, verje sánczban magát addig, míg a nagy ármáddal segítségére mennének, és parolát küldje mind a saxó, mind Caprara s Hajsler Veteráninak, csak subisztáljon Karán-Sebesnél, mert minden bizonynyal negyed nap alatt az ármáda is oda megyen. Így áltatták el a jámbor vitéz generálist! Különben nem volt olyan bolond Veteráni, hogy olyan kevés haddal annyi számtalan pogányság előtt megálljon, a mint némelyek, kik a dolgot nem tudják, azzal kárhoztatják.

Már a török császár másfél száz ezer emberrel Lippához érkezett vala, kibén akkor commandáns vala egy Toldo nevű vice colonellus, a magyar hajduságnak pedig kapitánya vala Daróczi András, ki nem régen Tököltyt oda hagyván, a német császár hűségére redeált vala. Mindenfelől azért a sok pogányság ostromnak menvén, mivel különben is semmi erőssége nem vala Lippának, noha mind a németek, mind a magyarok ugyan olyan vitézül viselék magokat, hogy sok jancsár ott vesze miattok, utoljára elfáradván, a török beomlék a várban, s egy lábíg mind ott vágák le őket, Toldót pedig elfogák, ki azután szabadula meg. Daróczi András is vitézül harcolván, noha eleget kínálák a törökök, kik közül sokan jól ismerték, hogy adja meg magát, ott vesze a bástyán. Veteráni megértvén Lippa obsidióját, segítségére ment vala igen sietve, de addig a török feladott vala rajta; azért visszajöülében, az arnót basára, ki az vele levő arnósággal együtt erős sánczban verte vala magát, ezek igen híres vitéz emberek s puskások, rá mene, de semmit nem tehet neki, mivel sem gyalogja, sem lövészszerszáma nem vala vele, az arnótok pedig a sánczból erős lövést tőnek, és sok németet meg is sebesítének. Onnan visszafordula, és a Tömös vize mellé egy régi elromladozott sánczban beszállott. Eljött vala a negyed nap, mégis sohol nem érkezék a nagy ármáda, noha ha akart volna, könnyen eljöhet vala, de Caprara és Hajsler sok mesterességgel késedelmeztetik vala a saxoniai electort, hogy addig míg ők elérkeznek, hadd essék által a török Veteránin. Ugy is lön.

Mert a török császár feles portásokat küldvén el, harmad napig szüntelen ellenkeztetnek a Veteráni táborával: még akkorra is el nem jöve a succursus. Harmad napján, színtén ebédlek vala Veteráni, meghozák, hogy számtalan sokaságu tábor jöve csak közel; Veteráni felkél asztaltól, s lóra ülven generál Klöckesperggel egy halmocskára felmegyen. És midőn látná a török császár előtt hordozni szokott boncsokokat, kérdé Klöckespergtől: mit gondolna, ha csak a fővezér volna-e köztök, vagy a császár maga? Klöckesperg azt feleli, hogy csak a fővezér volna, de Veteráni tanult régi generális levén, s tudván a török tábor rendét, monda Klöckespergnek: „Valamint engemet lácz, elhidd, bizonynyal maga van ott a császár, mert annyi boncsokokat nem szoktak a fővezér előtt hordozni.“ A halomról lejövén, és a regimenteket kirendelvén a harcra, a lővőszerszámokat is, melyeket az erdélyi várakból vitetett vala ki, elkészittetvén, noha eleget kérék hogy fegyverderékát vegyen magára és sisakot, a mint annakelőtte minden harczon szokta vala, soha rá nem veheték. Mert már általértette vala Caprara s Hajsler praeiáciáját, hogy őt csak ott akarnák veszteni, és minthogy egész éltében mindonkor szerencsés győzelemmel hadakozott, s látná, hogy annyi barom pogányság ellen nem resistálhatna, hogysem vagy gyalázatosan elszaladjon vagy rabságra essék, inkább akara vénségére dicseétesen a harczon meghalni. Mikor szintén már szemben kellene menni a törökkel, kezében vevén meztelen goszperdet, azt mondá: „Hunczfut Caprara, hunczfut Hajsler!“ (mely szitoknál nincsen gyalázatosabb a németek között, mert valakinek azt mondják: vagy meg kell vagdalkozni azzal a ki neki mondotta, ezért is esik annyi duellizálás a generálok, colonellusok s kapitányok között, vagy a regimentből gyalázatosan kimenni); azután keresztet vetvén magára s rövideden imádkozván, legelől álla nagy-bátran, ki már a halálra szánta vala magát, és a regimenteket megbiztatván, azt mondá nekik németül: „Rajta, édes fiam, a pogányon, mert látjátok

engemet s titeket elárult Caprara s Hajsler, azért haljunk meg kezünkön, s hagyjunk keserves victoriát a török császárnak is.“

Jő vala nagy ordítással a pogányság a Tömös vízen által, a jancsárokat lófarrá vevén fel a lovasok, a császár pedig egy halomról nézi vala; de oly erős tüzet ada a német, hogy ott mindjárt az első próbán sok ezer török elhulla, meg is futamodék ez a szárnya; ujolban a basák, csauszok megfordíták s neki hajták, de akkor is számtalanon elhullván, nagy confusióval visszaszaladának. A császár, megboszonkodván hogy olyan kevés német már kéczet megtolyta a sok törököt, maga elmegyén a harcshelyre, és kardot rántván, a futó basákat, tiszteteket ölni vágni kezdé s visszahajtani a harcra, és maga is, hogy jobb szíve legyen a hadának, elől megyen vala. Generál Veteráni pedig megparancsolá generál Truchsesnek, ki a bal szárnyat commandirozza vala, hogy az ágyukban kalaponként töltesse a muskotályok golyóisát; úgy is tölték, s kisütögetvén a törökre, szörnyű romlást mívelének benne, mint a sűrű kékéket, úgy seprvén el egynehány ezeret benne, annyira, hogy a török császárnak is mind lovát, mind a két mellette való szerencsen kengyelfutóit ellőnők, s maga gyalog esuék, kit kapván a basák, kivínek a harcshelyről, s más lóra ültetének, a török szörnyűfélelemmel szaladozván. És ha Veteráni ugyanakkor meg ne sebesedjék, mindnyájon úgy hiszik, hogy azt a barom pogányságot megverték volna, oly nagy resolutióval harczol vala a kevés német tábor. Nem is olvasott senki, miolta a török császárság felállott, hogy soha olyan kevés keresztény had a török császár erejét úgy confundálta volna. De vas nem levén Veteránin (emberi mód szerint azért is vesze el), meglövik a bal karját, s sok vére kezd kifolyni; azonkívül egy török, mikor a generál fejéből a nagy impetuban a kalapja kiesett volna, s hátra tekintene a kalap után, föbe vágta vala, de ugyanakkor megfordulván, a törököt, noha sebes vala mind feje mind karja, azon helyhen megölé. Hittel mondotta azután generál

Klückesperg, mindenütt Veteráni mellett levén a harczon, kilencz törököt látta hogy Veteráni megölt azon a harczon. Már a szegény Veteráni, mind a lövés mind a vágás miatt sok vére elfolyván, megerőtlenedett, el is ájult vala; látván a mellette valók, kiviszik a táborhelyről, s hintóban tevév, Erdély felé megindítják, hogy szép-lassan vigyék, a maga borbélyát Vilhelmet rendelve melléje. A török császár pedig más lóra ülven, mind elszégyelvén magát, mind neki dühödvén, elszéledt hadait jobban egyben gyűjti, meghirdetvén a csaszok által: vagy mind ott kell vesznick, vagy a németet megverik. És így nagy sokasággal ujabb minden felől rá menének a német táborra. De már Veteráni megsebesedése után, kiben nagy bizodalnok vala, a németek is meglankadtak vala, és a szüntelen való harczolásban, mert öt óráig tartott vala, egészen megfáradtanak s elpedetlenek vala; kihez képest genérál Truchses látván a dolgot, és utolszori kemény tüzet adván a törökre, akkor vesze el az arnótok basája sokad magával (el is hozák szép aranynyal vert csőjű puskáját s nyakában függő ezüstös dömőczki vasu kardját, s Apor István vette vala meg a németektől), és a török akkor is meghátrálván magát, a német had előnyomula, nem sokáig üzven a törökök, mert magok is elfáradtanak vala. Különben is a német tábor számtalan szekerekből álló bagázsijája ott levén velek együtt, a praedának esék a török; s a lön szerencséje az elfutott német hadnak, kik Truchssel együtt Erdélyben békével bejövének [sept. 7.]. Annyi hosszas ideig tartott harczon másfél ezer németnél több nem vesze; török mennyi vezetett, nem bizonyos, ki husz ezernek, ki huszonöt ezernek mondja; a bizonyos, közel nyolcz annyi török veszett mint német, és a török császár nem sok gloriát nyere abból a victoriából.

Nem messze vitték vala a szegény Veteránit a harczhelyről, utolérék az üző törökök; mikor mondanák Veteráninak, hogy a törökök közelitének, noha már épen halálán volna a sebek miatt, mégis a hintóból kiszáll,

s nem bírván már a lába, térdre esék, a közelető törökök közül akkor is egyet megöl; a törökök nem tudván, kicsoda, ott vagdalják le. Fejét kétség kívül elvitték s elvitték, mert soha a testére rá nem találának; sokáig mind a lön a hira, hogy fogva volna Konstantinápolyban; a felesége, Victoria, istenfélő kegyes alázatos asszony, bekulde, eleget keresztet, de haszontalan; az ország, mivel úgy szerette mint az édes atyját, rá ígérte vala, hogy ha száz ezer forintot kérnek is saczában, kiváltja, csak tudhassák meg ha életben vagyon, sőt maga Apor István egyedül kész lesz vala tíz ezer forintot adni a magáéból szabadulására.

E lön vége Veteráni generálisnak, dicsőséges vitézi harczával örökké való emlékezetet hagyván magának mind az egész keresztény s pogány világon, mind pedig Erdélyországban; kinek oltalma mellett a vért ki is ontá. Mert akkor ha Veteráni meg nem harczol vala a török császárral, a saxo s Caprara mellett bizony porrá leszen vala Erdély, s talám egy ember sem maradt volna életben. A németek nem annyira szerették, mert szoros disciplinában tartotta őket, mind a táboron mind itt benn Erdélyben, s ha csak mi excessust cselekedtek is a föld népén, s panasz ment a generálra, példáson megbüntette őket. Azért sokszor mondták szemünkben holta után: Megholt a tí apátok, erdélyiek. Bizony meg is hala, s megérezők annakutána következett generálok alatt. Tudom, Szebenben lakunkban, egy este jó kedve érkezék Apor Istvánnak asztalnál; mondani kezde: kicsoda restek, rosszak most az mostani ifjak, mert mikor ő Petki Istvánál lakott, olyan csintalanok voltak, csak ment szüntelen a panasz ellenek Petki Istvánra. Mi csak halgatánk, felkelénk, egyben végezvén a szállásunkon innya kezdenk, ki az utczára, valakit elől utól találtunk belé gráználkodontunk, a szebeni királybíró szolgálját megpofozók, az úr kapujában álló sirbokat egyben szidók, az is szidni kezdte, én kiragadám a muskotélyt kezéből, ugyan jóformában a háthoz verém. Ha azután való

generálok idejében cselekedtük volna, bizony mindjárt megölték volna, mert a strázsát bántani capitale a németeknél. Más nap hát mindenfelől jö a panasz az úrra ellenünk, a királybíró is satisfactiót kéréte; a szegény Veteráni pedig az izené az urnak: megparancsolja nekünk, többször a sirbokat ne bántuk; e lön minden satisfactió-adás. Gyönyörű nyájas ember vala mintha mindenkor mosolygana; soha ugy oda nem küldött az úr engemet, vagy az orczámat megcsiple vagy a hajamat meghuzta, nagy becsülettel resolált, akár mikor bemehettem a házában, nem csak én, mások is. A felesége erősen vigyázott rá, soha meg nem engedte, hogy részegségre igyék, mindjárt felrugta az asztalt, mert ittas korában igen grázds ember volt, meg is ölt volt egy gróffot ittason, azolta a felesége nem távozott mellőle. Szép kis actus esett vala előszöri erdélyi generálisságában. Még az Öreg Apaffi Mihály él vala, Szebenben egy vargánál volt egy moskotélyos quartélyban; estve asztalhoz ülnek mindketten, bort hoztanak, a német egy pohár bort köszön a gazdjára a német császár egészségeért, a gazda elveszi, megiszsa, ő is köszön egy pohárral a németre a fejedelem egészségeért, nem akarja meginni; mond a szász: „Német! én meg ittam a te császárodért a bort, idd meg te is az uramért, mert bizony rosszul jársz.” A német csak nem akarja, kap egy rozsdás baltát a szász, keményen megveri a németet. Más nap a muskotélyos panaszra megyen kapitányára, hogy megverte a gazdját, de nem mondja meg miért; a kapitány a generálra. A generál hivatja mind a muskotélyost mind a gazdját, megexaminálja őket, a szász igazán elébeszéli a dolgot, a német sem tagadhatja, a németet jól megvereti, hogy a fejedelem egészségeért nem ivott, a szásznak egy aranyat ajándékoz, azután mond nekik: „Te, német, ha moskotélyos vagy, ezután ha innya akarsz, csak a muskotélyosok egészségeért igyál vagy a káprár egészségeért, azon felyül valók egészségeért való italt bizd náladnál jobbakra; te is szász, ha varga vagy, csak a vargák egészségeért igyál, vagy a varga

czéhmaster egészségeért, hagyj békét a fejedeleim egészségeért való italnak, mert nálad nélkül is elegen isznak azért.”

A török császár Erdélyben való jövetelének szándékát letevő, mert midőn látná, az a kevés német mennyi kárt tett a táborában, s hát ha a nagy armáda eléjő, mit cselekednék vele. El is jöve az armáda, minekutána a szegény Veteráni feladának volna, s gyalázattal töltte hejában el azt az egész campániát minden operatio nélkül. Ám az egy Gyulát vevék meg a török császár elmenetele után; mert a török császár Tömösvárt éléssel és praesidiummal muniálván, Lippát pedig felégetvén s pusztán hagyván, sietve visszamene maga országában, nem is jöve többször ki hadakozni, s a mely hevenyében kezdé a hadakozást, olyan hamar belé is úna.

Nem sokára vesze el a híres vitéz kapitány Horváth Ferencz, ki Tököllynek sok ideig ezeres kapitánya levén, labancszágra állott vala; noha nemzetére nézve cigány volt, de egy vitéz embernek akárhová beillett. Egynehányszor Tömösvár alá portázván, szerencsésen járt, végre a törökök lest hának, közben szorul kevesed magával, sokáig harczol, le is vág egynehány törököt, azalatt a fél kezét elvágják, nem akarák jó darabig a törökök megölni, eleget is kínálak erős hit alatt, hogy ne vesztene el, hanem adná meg magát, de attól tartván, hogy Tökölly kezéhez adják, nem akara meghódolni, hanem ott vágják le, s a fejét karóban tevék tömösvári kapunál.

Tul a német császár és francia közölt is ezen a nyáron szörnyű vérontás történék. Mert az angliai király, a császár confoederatusa, a maga és az imperium hadaival, kit a bavariai elector commendíroz vala, Belgium Hispanicumba száznolczvan ezer erős armádával (vajha ezt a hadat a török ellen fordították volna, nem volna Európában pogány) a híres Namurch városát obsideálá, kibeharmincz ezer francia praesidium vala, generál Boufler commendója alatt. Noha a városból sem mulattak el semmit, mind tüzzel mind excursiókkal infestálni az anglusokat, utóljára csak

meg kelle adni a várost, mert szörnyű bombázást s ostromokat tétete az anglus. Azért accordálván egymással, a francia generála praesidiummal kijöve, az egész angliai és német hadak mind rendelt seregekben állván; Boufler a bavariai electornak, szokás szerént, a meztelen spádéjával reverentiát lőn, de Vilhelmusnak nem, mert nem akarja vala a francia király ismerni Vilhelmust angliai királynak Jacobus ellen. Vilhelmus megboszonkodván, trombitát fútat, s a maga hadaival környülvéti a francia hadat, s megállítván őket, megizeni Bouflernek, mivel ő nem akar engemet angliai királynak ismerni, s reverentiát sem lőn nekem, holott én angliai király neve alatt adtam neki parolát, hogy békével bocsátom; azért én sem tartozom parolámat megállani, szálljon le a lóról mert rab. Bouflernek nem lőn mit tenni, csak leszálla, s leoldák a fegyvert róla, árestumban tevők, azután nagy bajjal tudá kiszabadítani a királyt; a több francziákat pedig békével bocsáták. Ugyanakkor a tengeren, az angliai és hollandiai classisok a francziái királynak tengeremélyékei nagy derék városait szörnyűképen megbombáztatván, elpusztíták s porrá tevők; a francziái király is a híres Bruxella városra küldvén táborát, ő is megfizete annak a városnak, s elpusztíttatá. Így vesztegeték egymást a nagy keresztény potentátusok, holott jobb lett volna a pogány ellen fordítani erejüket, s azt kiűzni Európából.

A saxoniai elector penig Caprarával, Hajszlerrel és az Erdélyben quartélyul rendeltett regimentekkel együtt bejüve Erdélyben Dévához; oda menének az urak eleiben. Onnan az urak thordai gyűlésre visszajövé, az elector postán Thordára jöve, és egy szekérben ülven a gubernátorral, a több urak penig utánok hintón, estve későn érkezünk be Kolosvárra, az ott való praesidium rendelt seregben állván, és a császár zászlóit az elector előtt a földig lehajtván s úgyukot kísütogetvén, nagy pompával úgy szálla be szállására a Székely Lászlóné házához. Másnap ebédre hivatá a gubernátort s Apor Istvánt a magyarok közül, a németek

közül generál Corbelli, Szapia, gróff Crakko kolosvári commendáns voltak asztalánál, s maga az elector tiszteli. Az újjában vala egy karbunculuskő gyűrűben foglalva, kit az urak tíz ezer tallérre becsüllettek, a jobb melyén a szívénél is volt aranyban foglalva más hasonló, kereszt formára, a saxoniai electoralus címere; az udvara népének is olyan forma kereszt volt ezüstből a nyakokban. Szörnyű italt mivelének, noha a gubernátor is erősen ihatott, de az elector mind kiüvé őket, és asztalánál a nagy erős ezüst tángyért úgy egyben hajtogatta mint a papirosat, az ezüst pohárt úgy egyben szorította, hogy a bor kioldódott belőle, sőt a nagy erős patkókat egyben szaggatta, retlenetes erő levén nála; de bár esze lett volna anyai mint ereje, én semmi fejedelmi virtust nem láthaték benne. Onnan, Kolosvárról, elindula, és Magyarországon mindenütt nagy pompával excipiáltatván, Bécsben felmene; ott sok bolondosági voltak, melyeknek leírásával kár volna a papirosat vesztegetni. Azután érkezék be Caprara és Hajszler generálok; azok is kimenének, Truchses generált hagyák Erdélyben commendánsnak.

Juniusban menék a fejedelem lakadalmára Balázsfalvára. A hidnál voltak vala sátorokat, oda mene ki a fejedelem paripán a mátkája eleiben. Nagy-szomorán valának mind Bethlen Miklós, mind Apor István, Alvinczi Péter s mások, kik nem jovalják vala azt a házasságot. A hidtől bejövénk Balázsfalvára, ott pompásan lőn ugyan a lakadalom, de nem fejedelmi módon. A tánc között, mikor a fejedelem tánczolna a mátkájával, Apor István mindenkor feláll vala, Sárosi Jánosék s a többi vesztog ülnek vala, én is ott állottam a hátok megett. Mondja Apor István Sárosinak: Sógor! miért nem becsüllitek meg a fejedelmet, hogy felállanátok előtte? azt mondja nagyon Sárosi: Eb álljon fel ő kegyelme előtt, elugrotta bizony a fejedelemséget. Mingyárt eszébe vevé a lakadalom után a szegény Apafi Mihály, hogy ebül van a dolog, mert a gubernátor nagyságotni sem akará, sem a praecedentiát neki nem engedé, noha

azt gondolja vala Apaffi, ha ő erdélyi urnak s kivált Bethlen Gergelynek leányát elveszi, minyájan mellette lesznek s a fejedelemségben manutenciólják, az udvarban is arról biztaták mind míg a dolog megforra, azután mind elállának mellőle; a gubernátor inkább szeretlén hogy ő egyedül parancsoljon az országban mintsem más neki, a több urak is, kezekben levén még akkor a kolcs, generál Veteráni is jámbor ember levén, semmi directióban magát nem elegyítvén, azt gondolják vala, mind ugy lesz továbbra is, s ők a mint akarják, ugy folytatják az erdélyi dolgokat, s veszik a hasznót. De közel sem úgy lön, mert Rabutin bejövén, csakhamar kivevő az urak kezéből a pálczát, s dobszóhoz tanítá úr uramékok; akkor már örömet kapnak vala a magyar fejedelmek, de elugrották vala. Az udvar is megharaguván Apaffira azért a házasságért, mivel magok is az urak nem akarák, hogy fejedelemség alatt legyenek, a diplomának Apaffi fejedelemsége iránt való czikkelyét falban rugák, Apaffit felvitették mind feleségestől Bécsben; ott renunciálni kelle a fejedelemségnek, s az ausztriai házra transferálni, németköntőösen öltöztették. Azolta távulról nézi mind hazáját mind jószágát, a szép kövér vitulusért sovány Imperii Principis titulust adának neki; most már hercegelik, még sincs semmie, bezzeg több vala a míg csak nagyságolák. Ilyen jó hazafiakot tartott Erdély mindenkor a maga romlására. A bécsi udvart senki nem okozhatja, mert ha magok az erdélyi urak ki ne jáczák a fejedelemséget Apaffi Mihály kezéből, maig is ben ülne a székbén; de nem volt olyan holond a császár is hogy erővel adja nekik a jó, mikor látná hogy nem kell magoknak; ha nem kelle nekik, kelle másnak, tudja is hasznát venni.

Már annakelőtte esztendővel a császár parancsolatjából Bécsben erdélyi cancellariát crigáltanak vala, Kálnoki Sámuel, ki azután gróffá lön s nem régen hala meg, választván az ország közönséges voxxal vicecancellariusnak, mert a főcancellarius Erdélyben resideál vala, Bethlen Miklós. A religiók közöt való

egyenetlenségért penig mindenik religióból egy-egy secretáriust s egy-egy cancellistát rendelének, Szentkereszti Andrást a reformatusok, Henter Benedeket a pápisták, Simon Mihályt az unitáriusok, és Brassai Czakó Györgyöt a lutheránusok. Ezek egyczersmind consiliáriusi is valának a cancelláriának, kiknek nagy fizetést is rendelének, melynek egy részét a fiscalis jövedelmekből, a más részét az ország contributióból deputálák. Ugy monének fel Bécsben, azolta ott resideálnak. De a pápisták vevén ezekben, hogy Szentkereszti András tanult expertus és ismeretes ember levén az udvarban, mivel azelőtt is lakott ott fen, Henter Benedek pedig jámbor együgyű ember, s így a magok religiójok dolgát úgy nem promoveálhatják Henter Benedek által Szentkereszti miatt, addig practicálódának, Henter Benedeket lehozák onnan; és mivel nem találának egyéb praetextust, azt igérék Henternek: a csiki főkirálybíróaságot neki adják. Apor István levén akkor mind főkirálybíró mind kapitány Csikban, megíratá a csikiaknak, gyűljenek egyben, s válasszák Henter Benedeket, mert ő másnak nem cedálja, csak Henternek. A csikiak elsőben jól cselekedének, mert mivel a főkirálybíróaság szabad választásában állott örökké a székely nationak, vox szerint választák Lázár Ferenczet. Apor István megértván, szörnyű szitkokkal levelet írta Sándor Jánosnak, Thamás Deáknak, Csató Jánosnak s a több tiszteknek, hogy mingyárt kihányatja tisztségekből ha nem revocálják a választást, s Henter Benedeket nem acceptálják. Azok a rossz levis gazemberek megijedének, a székely natio nyilván való szabadságának sérelmével, újabb szökgyűlésén felrugák Lázár Ferenczet, s Henter Benedeket választák. Holott olyan privilegiummal oltalmazták a székelyek mindenkor azt a szabad választást, hogy noha Apaffi idejében Teleki Mihály az egész országot egyben gázolta s hódoltatta vala, mégis soha az udvarhelyszékiek Gyulai Ferenczet nem acceptálák főkirálybírónak (noha maga Teleki Mihály személye szerint akarja vala introducálni, azt gondolván, senki nem mer

ellene szólani) azért, hogy a fejedelemtől elsőben sollicitálta, hanem nagy gyalázzattal, csaknem hasadván meg mérgebben, re infecta visszamene Gyulai Ferenczczel együtt. Ne kárhoztassuk tehát mi a bécsi udvart, mert bizony magunk rontottuk meg a magunk szabadságát elsőben, s úgy adtunk okot az udvarnak is minden rossz dologra. Henter Benedek ilyen illegaliter beállítottván a király-bírószágban, a pápisták nem találának magok közül erdélyi igaz hazafiát, kit Bécsben secretariusnak küldjenek, noha bizony valának akkor is köztök capax személyek; hanem a diploma ellen, egy Fiát János nevű idegen embert, ki Bécsben lakott s Erdélyhez semmi relatiója nem volt (noha quondam az eleje Karánsebesben lakott, s onnan származott volt be Hunyad vármegyében), csak azért hogy Kollonics cardinálnak kedves embere vala, azt obtrudálák, hogy annál inkább a cardinalis protectiójával Szentkeresztin triumphálhasson. Ám bizony szép nyereségünk is lőn miatta, mert mind a diplomát, mind az haza fundamentalis törvényt kiforgattaták Fiát által a jámbor császárral, mint ide alább a maga helyén leírom. Mégis a császár vétkes, hogy a diploma a maga erejében meg nem maradt; nem a császár bizony, hanem az erdélyi nyughatatlan emberek elméje lőn az oka.

Ugyanaz időtájban, noha mind a haza törvényében világos articulusok voltak, mind a diploma arra mutat, hogy az erdélyi tisztsekre hazafiai promoveáltassanak; azzal nem gondolván, a harminczadokra, sőt a zalatnai kénese- és abrud-bányai aranybányákra idegen incorporatus jószágatlan oláhot, örömezt, görögöt állítának tisztsegre csak azért, hogy azok pénzzel vásárolták s bűvön fizettek az officiumért. Ebben pedig legkiváltképen vétkezék az uram Apor István, és a gubernátor Bánffy György, kik nem vigyáztak a haza törvényére s a következendő rossz consequentiákra, minden ördög-tojta görögöt felfogának, s a jó fizetésért azokat tévék rationistáknak, arendátoroknak, udvarbíráknak, dézmásoknak, mint Rác Istvánt,

Pani Stéphánt, Grammatica Györgyöt, Görög Pétert, Dobra Angyalt s többeket, az igaz hazafiai távul nézvén, hogy az idegen rossz emberek töltözödnék az ország szép jövedelmével. Mi lőn a gyümölcse? Mikor azután a camerális commissio bejöne, s a sóaknákra német cameráriusokat rendelne, az ország panaszlana az udvarban hogy a diploma ellen volna azoknak az idegen tisztetek tétéle, olyan választ adának: ha nem tezett a diploma ellen való dolognak, mikor magatok oláhot, görögöt tettek a harminczadokra, aranybányákra, holott meg volt tiltva törvény és articulus szerént hogy a bányákon még csak járni se legyen szabad fejevesztése alatt afféle személyeknek, miért láczik most diploma ellen lenni az országnak, ha német tisztetek lesznek, kik akárhol is a keresztény világon elébbvalók az oláhoknál, görögöknél. Így rontók meg azt a czikke-lyét a diplomának magunk akkor is, azután a többi rendről rendre.

De a gubernátor sem uralkodhaték egyedül sokáig amint elkezdette vala; mert a tanács urak megirigyelvén állapotját, s hogy őket nem becslüné, s az ő akaratjok nélkül valamit akarna, megcselekednék, Bethlen Miklós Bécsbe felmenvén, az udvarnak intimálni kezdé: már a fejedelemség cessálván, nem szükség a gubernátorság is, s nem illendő hogy az expeditiók s commissiók Bánffy György neve s pecsétje alatt expédiáltassanak. Az udvar azért a császár képre meczett pecsétet küldvén le, megparancsolá: hogy minden expeditiók a császár neve alatt folyjanak, és hogy gubernium erigáltassék, kiknek egyenlő autoritások voxok legyen, s a mit azoknak nagyobb része elvége, a vétesék expeditióban. Azolta úgy is lőn; a gubernatori név rajta marada ugyan a gubernátoron Bánffy Györgyön, de minden autoritas nélkül, csak olyan lőn ő is mint a többi közül egyik, s megszünék a sok haszonhajítás.

Az alatt az urak tanácskozván, a fiscalis proventusokat mind megarendélák a császártól száz ezer forintokon, és a ki nem akarta is, ha valakinél pénz érteket, csak oda

írátták magok közé, s le kellett tenni a mi rá esett az arendapénzből, a jüvedelmet pedig magok között, a nagyja három negyven feloszták, a többinek holmi dohos buzát, bűdös bort s egyéb haszontalan egyetmást deputáltak a legmeszebb helyekről, mint Szomos-Ujvárról, Kolosvárból, Dévából, Gürgényből, hogy a vecturáját fel nem érte volna a naturale, oda vesze a többinek mind pénze, mind nyeresége. Nem csuda, ha Isten ily régtől fogva bünteti Erdélyben az embereket.

1696. A francziai király, midőn létná, fegyverrel nem boldogulna gonosz szándékában, régi eb szokása szerint, sicariusok által akará elveszteni a dicsőséges vitéz Vilhelmus angliai királyt; és hogy eszében ne vegye az anglus mit akar, generál Cattinatót feles hadai elküldi Sabaudiára, mintha Turin városát akarná megszállani, Jacobust pedig, a régi angliai királyt, a tengeren nagy classissal expedálja, hogy titkon egy szigeten közel Angliához megvonja magát, míg a sicariusok megölik Vilhelmust, s azután menjen be s üljön székében. És már Jacobus, a Vilhelmus hadából, ismervén jól mind őket, negyven vakmerő embereket nagy fizetéssel rá bérlett vala, kik vadászatban a királyt megölnék, mert igen gyönyörködött a vadászatban. Reggel a király meghirdeti, hogy vadászni indulna csak tizenötöd magával; a negyven gyilkosok, tudván merre menne a király, beállnak lesben, úgy rendelvén el magokat, hogy tizenötön egyenesen a királyra üssenek, a többi pedig a király mellett valókra. Azalatt egyéb dolga érkezvén a királynak, Isten vigyásván a megmaradására, ebédig ki nem mehete, amaszok azt gondolván, hogy kitudódott a dolog, és a király harajok küld, ott fogtatja meg, féltekben elszaladnak; egyik közülök megbúvnván vétkét, sebes nyargalást a királyhoz megyen, ki éppen akkor jó vala ki lőháton a kapun, térdre esik, megbeszéli a dolgot, a király postán utánok küldvén, huszonötöt közülök elfogat, a többi elszaladnak. Ő is annál nagyobb erővel készűle a francia ellen, Jacobus pedig orczapirulva visszamene Francziában.

Mi pedig az urral Marus-Vásárhelyre menénk országgyűlésére. Ott Haller János elbuszuván minden tisztétől, a thesaurariusi hivaltalt Apor Istvánnak adá a császár, és engemet az officium secretariususának resolválának. Haller János maga házához mene, és minden világi dolgokról elfordítá elmejét, szüntelen csak imádkozásokban tölté idejét mind haláláig. Jó jámbor keresztény ember vala, s a mig ő bírá a thesaurariusi officiumot, a reformatus papoknak donatiójok szerint mindenkor kiadatá mind a dézmákról mind a sóaknákról való collatiójokot panasz nélkül. De Apor István halálos ellensége vala a mi religiónknak, mihelt kezéhez kerülte a kolcs, elvoná sok csalárd uton módon a papok, professorok donatióit, s kifordítá szegényeket minden fizetésekből; noha maga a császár egynehányszor megparancsolta hogy kiadassa, soha bizony semmi sem telék belőle. Így rontá meg a diplomának azt a czikkelyét, melyben a császár szentül confirmálta vala minden előbbeni királyok, erdélyi fejedelmek donatióit. A pápista clerusnak pedig Kollonicus cardinal tiz válogatott dézmákat obtincála a császártól Erdélyben, és a jezsuitáknak, kik már Erdélyben beszámraztanak vala, a census cathedraicust, kit a szász papok szoktanak esztendőnként kész pénzül a nálok való dézmák arendájában fizetni a fuscusnak, conferálá a császár, mely öt ezer forintnál feljebb megyen esztendőnként.

De szükség megtudni, a jezsuiták mint származtak be ujjban Erdélyben, noha annakelőtte is, a fejedelmek idejében, nyilván, szokott köntösökben nem mervén bejöni az ország kemény végezése ellen, hol katonaköntösben, hol az erdélyi secularis páterek köntösében sokan jöttek be. Ilyen látván, már a császár Zsigmond kolosvári, és Baranyai László fejérvári papok, mindenik factiosus gonosz practicalódó, és a mi religiónkot halálban gyűlölő s öldöző emberek. Ezek látván, már a császár fegyvere Erdélyben meggyűkereszt, és Apor István nagy urrá lett, azt kezdék munkálódni, hogy a jezsuiták szabadosan bejöhessenek, és a mely residentiákat birtak

annakelőtte Báthori Zsigmond idejében, mint Fejérvárat, Kolozsvárat, Udvarhelyen s másutt, occupálhassák; Apor Istvánt elaltaták, mely nagy s kedves dolgot cselekednék Isten előtt ha azt véghez vinné, s minden bűnének bocsánatát s üdvösségét megnyerné. Apor István ira mindenfelé a ministereknek, do mig Kinczki éle, semmit nem efficiálhata; Kollonics succedálván, az eleget munkálódék, soha a császárt rá nem vehető, mert azt mondja vala a császár: „Mi hit alatt adtunk Erdélynek diplomát, hogy oda több szerzeteseket nem küldünk azoknál, kik addig köztök voltak, az ő törvényeket is azon diploma által confirmáltuk, mely szerint örök átok alatt onnan a jezsuiták proscibáltattak, lehetetlen, hogy hitünket megszegjük.“ A cardinál azt felelő: „Felséges császár, engedje meg hát felséged, hadd én magamtól küldjek be oda a jezsuitákban, hiszem ha senki nem szól ellenek, úgy felséged meg nem sérti a diplomát.“ A császár rá hajol olyan formában, próbára beküldő Kollonics őket; bár csak valaki contradicál vala ellenek a három religio közül, mindjárt vissza kell vala menniek. De a gubernátor féltvén tisztségét, a több uraknak kevés gondjok levén az Isten dicsőségére, senki egyet sem szóla. Így ronták meg akkor is magok a diplomát, és az Approbata Constitutiókban a jezsuiták ellen iratott erős articulusokat. Mert a jezsuiták, azt tartván, a ki hallgat megegyezni láttatik, szép csendesen beülének Fejérvárra, Kolosvárra, Udvarhelyre, sőt azután sok szines mesteriséggel Marusvásárhelyre, Szebenben, Brassóban, Fogarasban s több helyekre betevék magokat, fel is fordíták mind a politiat, mind a reformata ecclesiákat.

Eperjes városának hason fele megég ebben az esztendőben. János pedig, a lengyel király, minekutána sok esztendeig a kereszténység javára a tatárok ellen dicséretesen harczolt, és azokat sokszor keményen megverte volna, meghal Krakkóban, három fiai maradván, de egyik sem kaphata a királyságban.

Magyarországban Budához közel Porcnevű orosz faluban levén egy kép, rá fogák

hogy sirt, és könyvei a kép orczáján alá folynak. Legelsőben generál Chusáni ír meg Apor Istvánnak, akkor ott közel levén quárterlyban, tréfálódván levelében, hogy a szűz Mária képe a németeket siratná, kik annyi véreket ontják ki Magyarország mellett, mégis roszt quárterlyok vagyon. Az úr velem irata választ, hogy már ő is tréfálódnék, do valójában értő: nem a németeket siratja, ugymond, a kép, hanem mivel szűz Mária Magyarország patronája, kinek oltalma alá bízta vala az első magyar király szent István, látván, a németek mely kegyetlenű szacolatják a magyarokat, azoknak nyomorúságát siratja. Ezt a képet a jezsuiták tanácsából a császár Bécsben felvitetö, és minekutána azután két esztendővel a törököt megverte vala a német ármáda, azt a nagy victoriát nem Istennek, a kitől származott vala, hanem annak a néma kép sirásának tulajdonították, és irtóztató bálványozást csinálának belőle. Mert a töröktől nyert zászlókkal s fegyverekkel felékesítvén a képet, és drága arany lánczokkal, gyöngyökkel felruházván, nagy pompás processióval, sok ezer nép követvén, úgy hordozták Bécsben, s a tudatlan község térden állva imádtá tisztelte, maga is a császár egész udvarával követvén a processiót.

— Ugyanaz időtájban Erdélyben is Szomos-Ujvárhoz közel egy oláh templombeli képre rá fogák hogy sirt, és onnan Kolosvárra; hozák a monostori kápolnában; azzal is úgy bálványozoltanak. Én is elmentem vala nézésére, s épen eleiben állottam a hova függeszették vala, meg is vizsgálám szorgalmatosan, do bizony semmi jelét nem láttam, a mint hirdették, hogy az orczáján könyv folyt volna le. A bizonyos, hogy olvastam a külső historiákban, hogy sokszor a képek verítkeztek; Istentől volt-e vagy ördögi szemfenyvesztő mesteriséggel? én most azt nem disputálok. És mindenkor arra az országra szörnyű veszedelem érkezett. A mint hogy Magyarországra s Erdélyre a siró képek elvitele után következett rettenetes hosszas nyomorúság e mai napig a historiáknak valóságát megbizonyítja.

Generál Carafa nagy fejedelmi házakot építtete Bécsben, kinek kapujára éczaka nagy betűkkel azt írák: *Ex lacrymis Hungarorum*. Ugyanott halálára betegdedék. Kollonics cardinál látogatására mene, s mikor dolgát végezvén kijőne az ajtón, azt mondja a vele valónak: „Ezen ember, a mint látom, csakhamar meghal, hanemha a magyarok imádsága tartaná meg életben.” Meg is hala, s rái pasquinust írnak róla holtá után, mine-mű levelet küldött volna pokolból a barátjainak. A mely sok kincset pedig sok kincszással a magyarországiakon tekert vala, látván, a bécsi udvar is nagy kegyetlonségeért megutálta vala, titkon Olaszországban, a hová való vala, el akará küldeni, hogy maga is utána menjen; azalatt megbetegedék, a császár is utána küldte s visszahozatá a sok kincset s a hadaknak fizető. Nem örüle az átkozott tyrannus ember hamis praedájának, s holtá után is utálatos s gyalázatos nevet hagyta a magyaroknál, mint szintén azelőtt Basta; a gyermek is gyűlölésséggel említi, s Erdélyben Carafát a perasztok Calafának hívják; bizony igazán is, mert calafája vala míg éle a szegény magyaroknak.

Vala Erdélyben akkor generális commendans Vaudemont, lotharingiai fejedelem, a hová küldő a gubernium követül Apor Istvánt Szebenben. Visszajövéen Thordára, oda jöve le Bécsből Bethlen Miklós, három urnak, Bánffy Györgynek, magának és Apor István-nak gróffi titulust hozván a császártól; ugyanott publicálák is. Onnan menének Bonczidára, Bethlen László lakadalmára, ki Wesselényi Pál leányát vette valá, noha nem vala kedve hozzá, de a bátyjai hajták rá; nem is lön szerencsés lakások, elhagyá feleségét, s nehezen válhatván meg a papok székén tőle, azután Folthi Bálint leányát vevé el feleségül.

Nem sokára, keresvén a bécsi udvar kit találása erdélyi commendánsnak, ki az erdélyi urakot zabolról itatná, mert már a sok panaszt elunta vala az udvar ellenek, küldék be Joannes Ludovicus Rabutint gróff de Bussit, ki is, Thordán levén gyűlésben az urak, oda jöve legelsőben. Erről írnak az-

után pasquinust ilyen szókkal: Miért jöttél idő előtt minket gyötreni. Meg is gyöttré alkalmasint Erdélyországot. Az urnak pedig Apor Istvánnak a thordavárnegyei főispánságot adák, s Bánffy György Gyulaffi Lászlóval instellálá Bogáton, hol a vármegye egyben gyűlt vala. Onnan lemenének Dávára Rabutin generál eleiben, ki akkor jött vala le a nagy ármádáról, az erdélyi regimenteket hozván be téli quártélyban.

Mert már a harcra a török és német között megtörtént vala, közel Tömösvárhoz a Bege vize mellett; roszul is succedála mind két részről ilyen formában. A saxoniai elector commendirozván akkor is a császár ármádáját Caprarával s Hajszlerrel együtt, mivel a török akkor is be akar vala Erdélyben jőni, eleiben állanak. A saxo a maga hadát, mintegy tizenegy ezer embert, elől állítá, generál Hajszlert generál Bolanddal együtt a balszárnnyára commendirozá; a török tábor sánczban vala. Rá indulván a sánczra, mivel Hajszler előtt nagy árkok valának, melyeket meg kell vala elsőben kerülni míg a sánczhoz érkeznek, s úgy rendelték vala hogy elsőben várják meg Hajszlert míg az árkokon áthalme-gyecn, s úgy menjenek egyczersmind a törökre: a saxo, ifjú tanulatlan maga erejében bizakodó ember levén, a maga fizetésén való hadakkal elől megindul, és a sánczból kijött török lovas hadakra egyczersmind kisütöget-teti a puskákat, gondolván, a török az első lövés után mingyárt elszalad. Sok elhulla ugyan a törökökben, de a többi azoknak hátán kivont karddal egyenesen a saxo ellen hajtának; a saxo hada, már kilövéen minden lineán a puskáit, confundálódék és hátra kezdte nyomulni, a török szívet veszen, üzni vágni kezdő, és már épen debellálja vala; generál Rabutin, az erdélyi hat regimentekkel, meglátván a confusiót, elényargal, és legelsőben is a saxo futó hadára olyan tüzet adat, hogy egynehány száz lefordul a lováról, azután megriasztja az electort, ki szintén ugy szalad vala: „Ila nem tudsz, ugymond, felséges urain, a commendóhoz, mit vállalod magadra.” Azon furiával a rend nélkül mára a saxo hadát

űző törököket úgy megpuskáztatja, hogy sok ezerek elhullván közlök, nagy sebességgel a sánczában visszaszaladna, a hová utánok a németek közül sokan bemennek, és feles törököket le is vágna; de mivel már éczaka vala, és a török számtalan szekerekkel körül-veteté vala a táborát, tovább nem mehetének, hanem sok nyereséggel visszatérének. Generál Hajsler is szerencsétlenül jára, mert későre mehetvén az árkokon által, s mikor állt-menne, már a saxo hadát a török megfutamtatá vala, ő is azon confundálódék, és semmi operatiót nem vihet végben; azalatt a török sánczából egy ágyugolyóbis a lábát eltöré, s abban a nagy felháborodásában az egész tábornak nem viheték el a harcshelyről hogy bekössék. Így elfolya minden vére, s nagy kínna azon éczaka meghala, s generál Bollanddal, ki is ott veszett vala, egy koporsóban temették. Eképen fizete meg Isten neki esztendőre Veteráni generál ártatlan haláláért, kinek ő vala egyik kohlója.

A törökök közül is sok tisztek, és a köznépből sok ezeren veszének el, s tartván attól, reggel ujjobban megostromolja a német a sánczot, éczaka elnyomul, ott hagyván sok szekereit s tábori eszközeit, Tömösvár felé. Ott mulatván egynehány napot, visszament Lándor-Fejérvárra; a német is kvártélyban szálla. Ilyen gyalázattal viselé két esztendőben a saxo a commendót, azért a bécsi udvar feláda rajta, s a sabaudiai herczeg testvér öcsésének Eugeniusnak kezére bizá a commandót, ki be is fűte a töröknek ugyan alkalmasint a jövő esztendőben, s véget vete azzal a győzedelemmel a hadakozásnak.

1697. Mert a török császár ujjobban nagy ármádát készített, a fővezért számtalan lovas és gyalog hadakkal leküldi Magyarországra, olyan orderrel: hogy Erdélyben bejőjön és az országot egészen elpusztítsa, nehogy a német minden esztendőben itt kvártélyozván, tavasszal jó idején jó készüllettel innen kimenjen, és míg a török ármáda Ázsiából s más messze való helyekről egyben gyülekezik, addig sok dolgot véghez vigyen. A fővezér megindul egyenesen Péterváradjára,

hol a német ármáda táborban vala, és egy Sárkány basa nevű török generálist előljáróban elküldé, hogy a német tábori portázza, ő azalatt ellopja magát Erdély felé, s míg a német utána dobol, álltalessék Erdélyen. De Sárkány basát, éczaka rá útven, elfogják a magyar s német portások, s kitanulják tőle egészen a fővezér intencióját. Már a fővezér nagy sietséggel Erdély felé megyen vala, és Zenta városánál hidat csináltatván a Tisza vizén, a jancsárságot hátul hagyván, a lovas hadat általköltözteté vala. Eugenius herczeg, megértvén Sárkány basától a dolgot, éjjel nap-pal utána megyen a fővezérnek, és harmad nap mulva, mikor a fővezér nem is gondolná, utóleri a zentai hidnál, s csak egy kevésség nyugutván meg a hadat, egyenesen a jancsárság ellen megyen, ki, vevén eszébe a német érkezését, egy régi sánczban magát beverte vala, de nem lön ideje arra, hogy a sánczot reparálhassa. Ijesztik vala a több officérek Eugenius herczeget, hogy a török sánczára ne menne, mert sok ezer jancsár levén benne, gyalázattal járnának; de a herczeg resolutus ember vala, s látja vala, ha késnék a dologgal, azalatt a jancsárok a sánczot fortificálván, nagyobb kárral lenne az obsidio, a török lovas haddal pedig a fővezér addig míg ő ott vesződnék a jancsárokkal, Erdélyben bemenvén, elpusztítaná. Azért trombitát fütatván, töstént rájok mene. Legelsőben is generál Rabutin ugrata be a sánczban, lovát ellövék, más lóra üle, azt is lelövék alóla, harmadik lóra üle, s megriogatván a maga keze alatt való regimenteket, a sánczot megvevé. Neki tódula mindenfelől a sok német, s egy lábíg levágák a jancsárokat, kik mihelt látták, a német bement, a fegyvereket elhányván, csak vesztig állanak vala: mert nem lön merre futniok. A fővezér látván a jancsárságnak szörnyű veszedelmét, a lovas hadakkal meg akará segíteni, s állatjőve a hidon, de a német visszafordulván s erős tüzet adván rájok, megfutamodának, s a hidon egyben tojulván, a sokaság alatt a híd leszakada, s többnyire oda veszének, annyira, hogy a Tisza vizén a holttesteken könnyen akárki álltalmehetett

volna, noha szinten akkor igen megáradott vala. Ott vesze mind a jancsár aga, mind sok basákkal együtt maga is a fővezér, kinek nyakából, mikor a holttesteket fosztogatnák, egy muskotélyos a császár arany pecsétjét levoná, s Boér Simon, ki akkor Rabutin mellett Erdélyből tábori commissárius vala, meglátván a pecsétet, a muskotélyostól felváltá, és Eugenius herczeghez vivén, ott ismerék meg, hogy az a török császár pecsétje, s arról tudák meg hogy a fővezér elesett; használá is Boér Simonnak, mert a fogarasi főkapitányságot adák neki annakutána.

A harczhelyen vészelt el huszonnégy ezer jancsár, de a lovasok közül, kik többire a Tisza vizében halának, mennyi vészelt, senki nem tudja; elég az, a török annyira debilitálódék azzal a harczczal, suha többször magát nem reparálhattá, hanem nagy gyalázatával s kárával kényszerítették megbékélni a némettel, olyan conditiókkal, melyekre miolta a török birodalom kezdődött, soha a török semmi ellenséggével nem békéltet vala, Eugenius herczeg pedig örökké való hirt nevet nyere magának.

Ugyan akkor a tatárság, szokása szerént a hirt magával hordozván, felesed magával felcsapa, és Karczag-Ujszállását egész vidékével együtt elrablá s elégeté. Tökölyi Imre pedig régtől fogva alattomban jártatván a Tokaj vidékieket, bolondul fellázasztá őket, és Tokai Ferencz commendója alatt hirtelen feltámadván, Tokajt és Sáros-Patakot éczaka alattomban meghágyák, s a benne való német praesidiumot kardra hányván s elpraedálván, a körül való tartományt pusztítani kezdék. De mindjárt markokban szakada, mert generál Vaudemont expedíáltatván ellenek, a körül való vármegyéket felültetvén, rájok mene és dissipálá; a kik elszaladtának máramarosi havasokon, mintegy két ezeren, Molduvára, onnan Törökországra menének, azután Orlai Miklós commendója alatt Rákóczi Ferencz mellé jövének Erdélyben.

A német Tokajt obsideálni kezdé, és a körülvaló falukat felégetven s minden mar-

hájokat jövöket elpraedáltatván. Csak maga számára generál Vaudemont hat ezer ökörnél többet hajtata fel Bécsben, kiket ott drága pénzen eladata, a föld népét pedig, férfiat asszonyt, fegyverre hányatá, még a csecszopot ártatlan gyermekeket is a kertek karóiban vonának keresztül egynéhány százat, s nagy kinnal ott halának meg, melyet a tatár sem cselekedett volna. A Tokajban szorultak látván mint bánik a német a többivel, sok asszonyok, gyermekeket ölokben szorítván, a köfalakról a vizben ugrának, ott fuladának meg. Tokajt is azután megvevék, mind kardra hányván a kik ben valának; Tokai Ferenczet pedig, a rebelliónak okát, az ott való reformatus praedicatorral együtt, kinek semmi vétke s interessentiája nem vala a dologban, fogva elvivék Bécsben, s senki nem tudja azolta mit csináltanak vele. Ilyen gyümölcse lön a császár ellen való feltámadásnak, Tökölyi Imre hazug biztatására nézve.

Erdélyben pedig véletlenül Kolosvárat tűz támadván, a városnak nagyobb része négy templomokkal, két collegiumokkal, tornyokkal s azokban levő harangokkal, mind a városiaknak, mind a külső embereknek megbecsülhetetlen jövöknek megemésztésével, elége. Azután mindjárt harmad nappal szörnyű égháborúk, villámlások, mennydörgések és sűrű mennykő-hullások, jégesők következnek, melyek miatt a már elégett pusztá házak falai leomolván, annál több károkat tesznek és számtalan embereket megölnek. Csudálatos dolgot írok, de bizony igazán: az égés előtt egy héttel ott voltunk Kolosvárat országgyűlésén; minden bizonyos auctor nélkül azt kezdék hirdetni közönségesen: no Kolosvár bizony elég a jövő éczaka, azután esmét más éczaka. Mind úgy volt az majd két hétig, annyira, hogy a szállásunkon le sem mernénk vetkezni, csak úgy feküdtünk le; sokszor lármánk is esett hogy ég a város, pedig semmi sem volt. Mihelt kijövének Keczére az urral, harmad negyed nap mulva meghozák a híret hogy Kolosvár elégett, s úgy valósodék meg a jövendőlés, a kinek senki végére nem mehe az a hír elsőben kitől áradott, azt

sem tudják mai napig a tűz elsőben honnan támadott.

Az egész országban minden helyeken nagy közönséges böjtöt hirdetett vala a gubernium, minden hónapnak első napján; míg háromszor a templomból ki nem jöttek, senkinek enni szabad nem volt; s mihelt a törököt megverék, a böjt is megszűnék (mert azért hirdették vala, hogy Isten szánja meg Erdélyt, s a hosszas hadakozásnak szakaszsa végét, meg is hallgatá Isten) és mindenütt Erdélyben nagy öröm hirdetteték. Nagy nyeresége is vala akkor Eugenius herczegnek, mert kilenczvenegyre öreg ágyút, nyolczvan zászlókat és egy szóval minden hadi apparátust elnyerte vala a töröknek, kevés kárral pedig, nyolcz százig való német sem vesze el.

Ugyan akkor, midőn a lengyel királyság végett sok competentia volna, és mind a svéczi király, mind a muszka czár, mind Eugenius herczeg, mind a megholt király fiai, mind a francziai Condaeus fejedelem s mások magokénak akarnák tenni, a saxoniai elector nyerté el, mind a német császár követjei által sokat munkálódván a lengyelek körül a saxo mellett, mind a római pápa; mért már a maga evangelica religióját megtagadván, pápistásra ígerte vala magát, csak a királyságot szerezze meg neki a pápa. Meg is szerzé, és a lengyel cardinalt s érseket, ki primás az országban, és a ki a királyokat meg szokta koronázni, első voxa is van a király választásában, excommunicálá, azért, hogy a saxot hátrahagyván, a maga factiójával Condaeus fejedelemet hitta vala be királyságra. Ki el is jöve Danczkáig, de nagy erővel a saxo superveniálván, vissza kelle menni Galliában. A saxo pedig a maga pártján valókkal megkoronáztatván magát a királyságra, a muszka czárral Alexiussal, és a dániai királylyal confoederatiót teszen a svéczi király Carolus IX (XII) ellen, ki akkor igen ifjú és csak tizennyolcz esztendős vala. A dánus, minthogy eleitől fogva a dániai és svéczi királyok között competentia volt a Balthicum-tenger birodalma felett, gondolván hogy az ifjú svéczi királyt könnyen hárman opprimálhatják, és a svéczi

koronát magának foglalhatja, jó kedvvel engedé a cenfoederatiónak; a muszka czár pedig, a mely tartományokat az ő eleitől a svéczi híres nevezetes Gustavus Adolphus Magnus fegyverrel elvett vala, azt akarja vala recuperálni; a saxónak semmi igaz oka nem vala a svéczi korona ellen, hanem a pápa ösztönözé valahogy Svécziában általa a pápista vallást bevihesse. Ezek azért hárman egyben csatolván magokat, nagy erővel, a keresztény potentatusok között szokatlan módon (hólt ha valamelyiknek közülük más ellen valami praetensiója vagyon is, addig fegyverhez nem nyul, míg elsőben placitis mediis satisfactiót nem sollicitál, és ha nem obtineálhatja, azután patenseket bocsdítván ki, maga igaz júsát világos ratiókkal a keresztény világ előtt demonstrálja, s úgy denunciat hadat az adversa pars ellen), minden hadi denunciatio nélkül egyenesen a svéczi király provinciájára Livóniára rohannak, és ott ellenségképen minden helyeket elpusztítván, Riga nevű várost obsidálják, meg is veszik. A svéczi király, ily remételen ellene való hadakozáson megütköznén, minthogy még akkor semmi készülete nem vala, ideje felett való nagy okossággal s bátorsággal, ő is a maga országában hadak gyűjte, és minden készületével egyenesen Svécziából kiindulván, Riga városa alá jöve, ott a három confoederatus hadait keményen megveri, és Riga várost s a több occupált erősségeket visszaveszi, azután a lengyelországi respublicával erős confoederatiót teszen, és elsőben is a dániai király ellen fordítván fegyverét, s annak hadait egy-néhány izben profligálván, épen Dániában kergeti, maga is utána menvén ármádájával együtt. Ott a dánus elrémülvén, és látván hogy addig keresi a másét hogy a magását elveszti, a saxo és muszka confoederatiójának renunciatlván, a svéczi királylyal megbékélik, és minden hadi költségét megfizetvén a svékusnak, maga országában csendességben marad. A svékus onnan kijövé, Lengyelországban bemegegyen, és egy-néhány esztendőig szerenesesen ott hadakozik, mind a saxo mind a muszka tábort sok izben megveri, és

számtalan praeddyvl megrakodik, sőt Lengyelországban is majd minden városokat, kik a saxo mellett voltanak, meghódoltat, és azokból számtalan kincset s lővészszámokat eltakarítván, Svécziában visszakülde; utoljára annyira megszorítja a saxot, hogy kételenítetik Lengyelországot oda hadni, és a királyságnak renunciólni, gyalázzattal visszamegyen a maga hazájában Saxoniában. A svécziái király pedig convocáltatván a lengyelországi státusokat és szabados választást engedvén nekik, azoknak egyező értelmekből királyságra választatik Stanislaus, a megholt János lengyel királynak kisebbik fia. Kit erős praesidiummal hagyván a székhében, maga Saxoniában megyen, és egy télen ott lakik egész ármáddájával együtt, minden hónapban egynéhány tonna aranyat fizetvén a hadának a saxoniai városok. Ott megbékélik a saxóval is bizonyos conditiók alatt; sőt a római császárra is rá ízenvén, hogy a mely summa pénzzel az imperium a svécziái koronának tartozik, Gustavus Magnus az imperiumban való hadakozásának idejétől fogva, azt neki fizessék meg, Sléziában pedig a mely templomokat az evangelicuskótló a pápisták erőszakkal elvettek, azokat a császár restituáltassa. Mivel akkor, a mint alább meghalljuk, a kurucok támadása miatt, tul pedig a francziával való erős hadakozásért a császári udvar nagy anxietásban vala: a svécziái királynak kívánsága szerint, mind a pénz lefizetteték, mind a templomok visszaadatának. A saxot azért ekképen királyságából leveletkeztetvén, és megfizetvén neki hogy ok nélkül ellene támadott vala, visszamegyen a svécus Lengyelországban, és mivel a muszka nagy erővel bejövén, exturbálni akarja vala Stanislaust, a svécus a muszka armádát egynéhányszor profligálván, egész Lengyel- és Kozákországokból kihajtja, és maga is épen Muszkaországban bemegegyen armáddájával utána. De ott szerencsétlenül jár, a mint alább az ő helyén meghalljuk.

A muszka czár Alexius, a régi muszka czárok szokások ellen (kik örökké magok országokban szoktanak volt ulni, sőt fejek elvesztése alatt is a föld népe közül senkinek

szabad nem volt idegen országra menni), peregrinálni indul, a testvér öcscsére bízván a birodalomnak igazgatását. És cisőben is Bécsben jó a római császár udvarában, a hol nagy pompával és gazdag készülettel excipiáltatik; és ott lakván egynéhány hónapig, a római császárral Leopoldussal örökös conföderációt teszen. Onnan a brandeburgumi herceghez (ki azután nem sokára Európában új királyságot emle, és Prussziában magát a prussziái királyságra, melyet az atya fegyverrel nyert vala a lengyel respublicától, koronázta) megyen, azzal is szövetséget szeresz, ugy az angliai királylyal, hollandusokkal és több keresztény potentátusokkal, oly conditióval: hogy ő alkalmatosságot keres a törökökkel való hadakozásra, és a keresztény királyok, respublicák minden erejekkel neki succurráljanak s Európából a pogányságot irtsák ki, melynek szintén már kezdetét látjuk ebben az ezerhétszáztizedik esztendőben. És hogy jobb móddal elszánt akarattját véghez vihesse, mind hadi tanult vitéz officialisokat, mind tábori ágyukhoz s ahoz kívántató mesterséghez értő embereket, nagy költséggel és fizetéssel minden helyekről Németországból magával elvive Muszkaországban, kik által a maga tudatlan tanulatlan hadát naponként taníttatja, sőt különös német armádát is állíta egynéhány ezert, kibe hasonló soha Muszkaországban nem volt. Vevé is hasznát, mert azok által veré meg annakutána a svécziái király táborát.

Mig a muszka czár Németországban peregrinála, oda haza az öcscsét a muszka nagy urak rávévék, hogy a császárságot foglalja magának, mivel a bátyja a muszka imperiumot elárulta, oda hadta, a régi vallását változtatata, a muszka militiát respublica, hazája szokását megunta, idegen erkölcsöket, idegen religiót, idegen nemzetből álló militiát akar Muszkaországban behozni, és az egész muszka birodalmat fenekestől fogva felfordítani. Az öcsce nehezen vevé rá magát, mindazáltal látván hogy az egész ország a bátyjától elidegenült, tartván attól, ha ő nem kaptos a birodalmon, más familiából valót választanak magoknak: azért kezére vevén a birodalmat,

megizené a bátyjának: hogy be ne menjen Muszkaországban ha életét szereti. A császár Alexius megértvén ellene való rebelliót, a confederatus potentatusoktól segítséget kér, és a mellette való hadakkal bemegyen országában; a hol elrémülvén mind az öcsce, mind a több urak, gratiához folyamodnak. De a kegyetlen tyrannus császár megfogatván őket, többet másfél ezer uraknál, főrendeknél, az öcscsével együtt szörnyűképen felmészároltatja nyavalyásokat, kiket négygyé vágatván, sokakat felnyársoltatván és felakasztatván, épen a maga residentiájának kapuja előtt; szintén mikor ebédelt a vele való urakkal, ablakokat kinyitvatván, úgy nézte mint kinlődtanak, s nagy örömmel úgy vendégeskedett. Kinek szörnyű kegyetlenségét az európai királyok hercegek nála levő követei nagy álmélkodással és aversióval szemlélték, eleget is törekedtenek a rab urak mellett, de semmi fogadata nem lőn. Ekképen csendesít meg az ellene való rebelliót.

Ebben az esztendőben, minckutána a bátyám Apor István minden igaz ok nélkül rám megharagudt volna, csak azért, hogy haza kérczvény udvartól, s a szegény öcsém Cserei Dániel azalatt meghalván, annak temetését megvártam, s nem meheltem mingyárt vissza udvarhoz; megboszankodván én is, hogy annyi esztendeig való bivséges szolgálatomért, noha egy pénzt soha a magáéból nem fizetelt, mert az én fizetésem mint secretariusnak, a császár cassájából adatott ki, olyan becstelenül bánt velem, hírtelenségéből megesküvém, hogy csak megházasodom, gondolván hogy házasságom alkalmatosságával udvartól távozzhatom (de abban semmi sem telék, mert azután is mellette voltam mind haláláig). És noha akkori időben mind tekintetem vala az egész országban, mind nagy ismeretségem, s könnyen nagy jószágú leányt is elvehettem volna, delstennek a levén felőlem szent rendelése, Káli Kún Mihály leányát, Kún Ilonát, ki akkor tizenhárom esztendőös vala, jedezém el magamnak, 6-ik maji Keczen az úr házánál, mivel a leánynak nagyanyjával, Marusszéki Ozdi Györgynével, ki udvarhelyszé-

ki Farkas Ferencz leánya volt, egy testvér levén gróff Apor Istvánné, Farkas Susánna ő nagysága, maga mellett tartja vala, és a leány igen szép ábrázatu s jó természetű levén, nem gondolék avval, hogy az apja s anyja minden jószágát eltékozte s eladta vala, mind Kolos vármegyében, mind Marusszéken és Udvarhelyszéken, bizván ahoz, kevés pénz levén akkor kezem kezem között, idővel kiváltogatom. Ki is váltom vala bizony, ha a kurucok rebelliója miatt annyi sok károkat ne valljak. Ugyan Keczen az úr házánál lőn a lakadalmunk is, szép frequentiával, sok urak, uriaszonyok praesentíájában, 18. octobris. Násznapom volt gróff Pekri Lőrincz uram, nyuszolyó asszony Kemény Boldizsárnénéném, vőfély az öcsém Apor Péter uram, nyuszolyó leány a hugom Kemény kisasszony. Observáltam az urakról abban a lakadalomban, csak egy szakállas ember is nem ült asztalnál. Más nap jó reggel a lakadalom után felöltözzvén, bemenék az urhoz, megköszönni gratiáját hogy lakadalmat csinált. Együtt valóának gróff Bethlen Miklóssal, Pekri Lőrinczcel s más urakkal; azt mondá nekem Apor István: Édes öcsém uram, mikor én az első feleségemet elvettem, csakhamar menék az uramhoz s egyczersmind bátyámhoz az öreg Petki Istvánhoz Marus-Szent-Györgyre; jól jut eszembe mire taníta akkor engemet. „Én is kegyelmednek két dolgot jóvallok. Elsőben: ha úgy akarsz hogy haton végezzed, vakon kezd el, mert a szerelem a házások között csak esztendeig szokott tartani, de az igaz szeretet mind holtokig; másodszor arra tanítlak, édes öcsém, soha más ember barátságáért magadot meg ne szegényítsd, ha emberséges ember megyen házádhoz, jó szívvel lássad, a mi a házádnál vagyon, abból takarékoson gazdálkodjál neki, de magad mutatásából a korcsmáról, ha magadnak nincsen, ne hordass annyi bort, hogy azután pénzned nem levén honnan megfizessed, a jobbagyodot vessed zálogba; úgy igyekezzél élni, hogy mikor meghalsz is, maradjon valamid a honnan a torodra jól főzzenek; jobb hogy fűsvény rosz ember legyen a neved,

mint sem szegény bestye kurva fia, inkább maradjon egyet-másod holtod után gonosz-akaródra, mint sem életben te szorulj jó-akaródra." Én megköszöném az urnak jó tanácsadást, nem is veszt más is vele ha ki megfogadja. Én más nap elbucsuzván az urtól, Kálban menék mind feleségestől, mivel már akkor Bíró Sámuel küldvén fel a gubernátor Bécsben, az ő jóvallásából-e vagy nem, mert sokan sokfelé magyarázzák, a császár megparancsolta ugyan Bíró Sámuel által, hogy Bánfi György, Bethlen Miklós és Apor István felmenjenek Bécsben. A mint hogy fel is menének, és külön külön magoknak mind három szép jószágokat sollicitálnak, de a publicumra kevés gondjuk lőn, sőt az ország nevével nyolczszáz ezer forintokat ígérének a császárnak, és következő campaniára, melyet rettenetes executióval extorqueálnak is a szegény országon. És noha a császár feles pénzzel levén adós az ország statusinak a magazinalis buza árában, s mivel gróf Apor István maga pénzét deponálni akarván a jezsuiták kezében Bécsben pro futura cautela, ha tudniillik Erdélyből ki kellene bujdosni, lenne mivel élni oda fel, úgy végeze a császári commissariátussal, hogy huszezer aranyat tegyen le a commissariatust a jezsuitáknak, s ide le Apor István annyi aranyat tesszen le az országnak. Ugy is lőn, mert az urak lejövén Bécsből, és nagy oratóióval commendálván a császár kegyelmességét, hogy ennyi sok költési között is a magazinalis buzáról contentatiót akar tétetni a statusoknak, felhozták két nagy öreg ezüst medenczében a husz ezer aranyat Fejér-Várral az országgyűlésében: de igazán csak megmutaták, de senkinek egyet sem adának belőle. Hanem a nagy szorulásban a mint hozták vala ketten az egyik medencze aranyat, megtaszták őket s kiomlék az aranyban; a többit felszedék, kettő csak oda lőn belőle. Visszaviteték az urak az aranyat, az országot azzal állatván el, hogy a mely nyolczszáz ezer forintot kell adniok a császárnak, jobb lesz azt a kész pénzt abban oda adni, mint sem az országot újabb felvetéssel ter-

helni. Az arany is oda lőn, ők tudják hová tették, a creditorok sem contentálódának, a nyolczszáz ezer forintot is felránták a szegény országon.

Énellenem pedig, még mikor mátkás volnék, nagy és istentelen factiót szerzenek a feleségem atyafiai, Korda Zsigmond, Borsai Pál, sőt Gazda Mihály is, ki hűtös bátyám s kiváltképen való barátom vala, melléjek csatlá magát. Mert mivel látják vala, hogy mind az úr előtt nagy hitelem s becsületem vala, különben is közletről való atyámia levén, más részről Apor Istvánné a feleségemnek szintén azon az ízen való atyafia, azt gondolták talám, valamie van az urnak, mind neke a s a feleségemnek adja. Kivált Korda Zsigmondné, negédes, haragos irigy asszony levén, és sem az úr sem az asszony atyafiait jó szemmel nem nézhetvén. Alattomban azt költék rám: én Apor Péterrel együtt azt munkálódom, az úr váljék el az asszonytól, s vegyen olyan ifju asszonyt magának, kitől gyermekei legyenek. Maga tudod én Istenem, soha még meg sem gondoltam, hanem Apor Péter akkor igen ifju és szeles levén, s állitván magának hogy ő a just mindnyájunknál jobban tudja, egykor az én szállásomon sokan levén együtt, s beszélgetvén az erdélyi törvényekről, Apor Péter mondja: mi semmit sem tudunk az imperiumbeli jushoz, melyet ő absolvált, és a szerént, ha az úr akarná, elválhatnék az asszonytól, azért hogy az úr pápista, az asszony pedig reformata. Mi csak neveltük s csufoltuk, de nem neveltük az én gonoszakaróim, hanem annyira felharagiták az asszonyt ellenem, másfél esztendeig egyet hozzám nem szóltott; én is vakmerő bolond ifju levén, semmit vele nem gondoltam, mivel vétkemet is nem tudtam, utána nem jártam, sőt még a süvegemet sem vettem le mindenkor, mikor szemben találkoztam vele. Az úr jól tudta hogy hamis vád van ellenem, és noha eleget munkálódott az asszony, hogy az urat is rám haragítsa, sokáig szerét nem tehetle. Azalatt éjjel nappal szüntelen rajta csiripolván, egyébre nem vehette, hanem a mely hintót, lovakot s egyéb portékákat nekem szánt volt házasságom alkalmatossá-

gával, úgy a feleségemnek is a mely köntösöket s pénzt akart adni, azokról mind elveré az asszony, és sem nekem sem az feleségemnek semmit nem adának. És ha szintén én vétettem volna is az asszonynak, az az ártatlan leány semmit sem vétett volt, s atyafia levén közelről, mégis reám való boszujából annak is szegénynek semmit sem ada. Az apja házától is egy polltúrát nem hozott, hanem magam szolgálattal keresett pénzzel kelle köntöst s még csak fejrührát is szerezem. Mert soha Erdélyben nemes ember gyermeke olyan kemre nem házasodott mint én, s negyvenkét esztendő vagyok mikor ezt írom, még eddig egy talpalatni jószágát nem bírom sem az atyámnak, sem a feleségemnek; az isten csudálatos gondviselésével tartott mind ennyi változások között is.

Ilt szükségesnek tartom leírni, micsoda familiákhoz vagyon vérségek az én gyermekeimnek. Az én familiámról az atyai ágról ezek a familiák vérségek: Baróti Cserei-familia, kiből származott az atyám; Henter-familia, mert az öreg régi Cserei János felesége volt Henter Margit, a szüleanyám, a régi híres öreg Henter András leánya; Raphael-familia, mert a nagyanyám Cserei Miklósné, Koltó Margit, az anyjáról Raphael-familiából való; Basa-familia Henter-ágról, Bernád-familia, Osdolai Kún-familia, Turi-familia, Béla-familia, Benkő-familia, Székely-familia, Donáth-familia, Ugron-familia, Bakcsi-familia, Török-familia, Borberekí-familia, Barsai-familia, Inczédi-familia, Bodor-familia, Beldi-familia.

Az anyai ágról: Mádfalvi Cserei Mihály, a nagyatyám, arról a Csiki Cserei-familia, Apor-familia, mert a nagyanyám, Apor Ilona, az öreg Apor Lázár leánya volt, Petki-familia ugyanaz Apor-ágról, Lázár-familia, mert az öreg Apor Lázár anyja Lázár Borbára volt, Szárhegyi öreg Lázár András leánya, Mikes-familia, Mikó-familia, Mihács-familia, Nagy-familia, mert a szüleanyám, Apor Lázárné, Nagy Judith, ama híres főember Nagy Menyhárt leánya volt, Mihács-familia, mert Nagy Menyhártné, Mihács-leány volt; Dániel-fa-

milia, mert az öreg régi Dániel Mihály vette volt egyik Mihács-leányt, ki Nagy Menyhártnéval egy testvér volt; Vas-familia, Orbán-familia, Vitéz-familia, Gyulaffi-familia, Incze-familia, Török Menyhárt-familiája, Kelemen-familia nagyatyámról Cserei Mihályról, Csegezi-familia, Báthori-familia, Boér-familia, Csáki-familia, Kapi-familia, Maurer-familia, Gyulai-familia, Kálnoki-familia, Thordai-familia, Biró-familia, Dósa-familia, Gyárfás-familia, Szilvási-familia, Imecs-familia, Sándor-familia, Andrási-familia, Czirjék-familia, Geréb-familia, Szombatfalvi-familia, Domokos-familia, Abaffi-familia, Trautner-familia, Solymosi Koncz-familia, Ferenczi-familia, Lugosi-familia, Szalánszi-familia, Jankó-familia, Daczo-familia.

A feleségem familiájáról, atyai ágon ezek a familiák vérségek: Marusszéki Kún-familia, mert a régi öreg Kún Benedek maradvája; Huszár-familia, mert Kún Benedekné Huszár Margit volt; Bercsényi-familia, mert az is a Kún-familiából való anyai ágon, Baranyai-familia Székesen, Felvinczi-familia, ezeknek is Kún-leány volt az elejek; thordavármegyei Kovács-familia, Koronkai Tholdalagi-familia, Abaffyi Macskási-familia, Almádi-familia; Magyarorszában a Radványi és Pápai-familia ugyan a Huszár-ágról, Jármí-familia Kún-ágról, Bakó-familia, Gálfi-familia, Szeredai-familia, Kemény-familia, Náduvari-familia, Haller István gyermekei a Torma-leánytól, Torma-familia, Beldi-familia, Alvinczi-familia, Rettegí-familia, Bodoni-familia, Balintik-familia, Kornis Zsigmond gyermekei, Maxai-familia, Angyalos-familia, Olosz-familia, Tisza-familia.

Anyai ágról: Ozdi-familia, mivel a nagyapja az öreg Ozdi György volt; Vas-familia, mivel Ozdi Györgyné anyja Vas-leány volt; Farkas-familia, mivel Ozdi Györgyné Farkas Ferencz leánya volt, Dersi híres Petki-familia, mert Farkas Ferencz anyja Petki Farkas leánya volt; Sebessi-familia, Folti Bálint gyermekei Petki-ágról, Bornemisza-familia Farkas-ágon, Rédei-familia, Kornis-familia, Mikó-familia Ozdi-ágról, Sárosi-familia, Bánfi-familia, Borsai Nagy-familia, Orbán-familia, Korda-familia,

Dózsa-familia, Balásfi-familia, Földvári-familia. Vannak több familiák is mind az én mind a feleségem genealogiájáról, de ily hirtelen eszemben sem jutnak.

A francziai király pedig, látván hogy a császárral nem bírhat a míg az anglusok és hollandusok mellette lesznek, addig practicálódék allattomban, hogy mind az anglussal mind a hollandusokkal a császár akarata ellen megbékéllik. Valamit amazok tudanak kívánni, mindeneket megengedett. És így a császár az imperiummal együtt magokra maradván, kéntelenség alatt neki is meg kelle békélleni a francziával igen nagy kárával. De az a békesség nem sokáig tart, mert a spanyol király halálával hamar felbomlék, mint ide alább megírom, ha Isten engedi.

Én, az urak Bécsben indulván, Kálból Nagy-Ajtára jöttem, ott is voltam feleségestől, míg az urak hazu jöttek. Akkor, ujjobban ugy kívánnván az úr Apor István uram, melléje mentem, a feleségemet pedig Kálban kihozattam. Ajtán létünkben 10. maji lett egy időtlen fia halva a feleségemnek, kit ott el is temettettem.—Vilhelmus pedig az angliai király egy Paget nevű nagy bölcs expertus angliai urat küldött vala ennek előtte a török portára egynehány esztendővel; ki is addig munkálódék, hogy a török és német császárok között huszonöt esztendeig való békességet szerze, és Lándor-Fejérvárhoz közel, Karlovicz nevű helynél nagy pompás épületeket csináltatván, mind a török mind a német részéről való plenipotentiarius urak oda gyűlvén, a békességet concludálák, a török nemzetnek nagy gyalázatával és kárával. Mert az egész Magyarországot Erdélylyel együtt cedálni kelle a német császárnak, a velenczeseknek pedig nagy tengeri tartományokat, a lengyeleknek Kamenyiczet az egész Podóliával együtt, a muszka czárnak pedig Azák városát több erősségekkel együtt. Akárki is elhiheti, nagy extremitásra jutott volt a török imperium, és igen megerőtlenedett volt anynyi véres harcok után, különben soha olyan conditiókra nem condescendált volna. Mert miolta a török birodalom kezdődött, soha

semmi ellenségével úgy meg nem békéltett hogy a birodalomból valamit másnak engedett volna, sőt mindenkor neki adtak inkább, törvénye is levén a muszulman nemzetnek, valamely helyeket fegyverével elveszen, és a mely városokban templomot erigál török módon, soha azt vissza ne adja a keresztényeknek, ha mind egy lábíg elveszne is a török nemzet. De, a mint szokták mondani, a kéntelenség megszegeti a törvényt; elég nyereségnek tartá a török, ha a megmondott tartományok elszakasztásával a többit magának conserválhatja. Ugyanis ha akkor a kereszténység tovább continuálhatja vala a török ellen való hadakozást, kétség kívül egész Európából kiűzhetik vala őket. De a német császár látván, hogy a spanyol király már szintén halólag vagyon, kinek holta után az egész Európában a kereszténység között nagy motusoknak kell lenni, s neki is belé kell elegendni, azért hajta könnyebben a békességre. Nem is lön tanácstalan a törökkel való békesség, mert csakhamar meghala a spanyol király, s azolta rettenetes hadakozás van a keresztények között, és ha addig a törökkel való békesség véghez nem ment volna, míg a spanyol király meghala, nehezebb conditiókkal lett volna meg a német császár részéről a békesség a törökkel. Eleget munkálódék Tököllyi Imreh a mellette való magyarokkal, hogy a békességből ne excludáltassék, de semmiképen a német császár arra nem mene, hanem in perpetuum proscribáltatának, és Tököllyi Konstantinpolyban ment, ott is hala meg számkivetésben. A többi, Törökországban telepedének, házasodának meg, ott is halának sokan meg közülök, minden jószágok confiscáltaték. E lön vége Tököllyi Imreh rebelliójának. Addig nem nyughatának Magyarországon. Erdély is addig fogá pártjokot, hogy azokkal együtt ő is a törben akada, kiesék a jó nyugodalomból, melyben a török imperium alatt boldogul éle, s a mitől örökké féltették a jó hazafiai, ... (idegen) ... directio alá esék, meg is tépék ugy a tollát, hogy épen mezítelenül marada. E lön a Teleki Mihály sok practicájának keserves gyümöl-

cse; már se fejedelemség, se szabadság, addig keresé a magyarországi királyságot.

Nagy Györgynek, Szegednek Magyarországbán, Erdélyben pedig Beszterce városának jobb része tűz által megemészteték. Bethlen Gergely ugyan ezen esztendőben hala meg az arenában, a felesége pedig himlőben, és mind a kettőt egyczersmind temeték el Keresden, ahol én is jelen voltam az urral Apor Istvánnal együtt. Onnan pedig jöttünk Fejérvárra, az országgyűlésére. Az egész országban mindenütt rendkívül való tempestas volt, kivált Háromszéken és Csikban, hallatlan jégcsök hullása, mennydörgések, villámlások, még pedig ézaka mikor szép tiszta idő volt; az égen a csillagok özvefűtötlanak, az égnek minthu a közepe megnyílt volna, úgy leezett, és rendkívül való fényesség lázott egész Molduva felé. Ugyanakkor láttatott az égen mint egy kéz, s a kézben egy kasza; akkor sok egyéb csuda dolgok is látattak, kétség kívül azután Erdélyre következett nyomoruságoknak jelenségei.

Rettenetes portiózás vala a szegény országban a tájban. Mert noha a diploma szerént hadakozás idejében négy százezer rhenensis forintot kell vala adni Erdélynek, de bizony három négy annyit is adott egy esztendőben; mert kapu-szám után, holott a boldog időben elsőben huszonöt pénzt fizetlének, azután nevedvén a háborus állapotok, tíz, husz, harmincz forintra, de soha többre a török birodalom alatt nem hágott vala a contributio: már akkor csak kész pénz három négy száz forint, buza százhusz köből, zab háromszáz köből, széna ötven halvan szekérrel, hus negyven ötven mázsa kapuszám után repartíaltaték; ugy annyira, hogy computatis computandis, ezer forintra felment egy kapuszámnak esztendőnként való contributiója. A mellett, a regimentek alá s feljáván az országban, valamit consummáltanak, a mind semmiben tudódott; lábori szekereket is minden esztendőben négy öt százat kelletvén a szegény országnak maga költségével állítani, azok is mind szekereستől mind marhástól minden esztendőben oda maradtanak. A regimen-

tek pedig quártélyban szállván, a szegénységen ingyen élődenek, kivált az officialisok, s a portiójokat pénzl extorquedíták a szegénység; mikor a commissariatuson való computusra elé kellett menni, erőszakos attestatiókat vontak a szegénységtől, s azokat tolták elé; ha ezer erdélyi ember megeskütt is a maga sok kárai mellett, melyet a német tisztetek cselekedtenek, nem volt semmi haszna, mert egy alávaló furier vagy quártélymester eléállott, s annak a szavának több hitele volt ha mi károkat producáltanak is a commissariatus eleiben, és nem tagadtatták, az officialisok addig szemtelenkedtenek, míg csak el kellett engedni, vagy ha valamit detraháltak is a regimentek fizetéséből, soha a kárvallott szegénység semmi refusiót nem vett, mert a székek, vármegyék tiszteti emésztették meg. Emlékezem rá, az úr Apor István levén főcommissarius, mikor a computuson ülénk, egy német kapitány ellen sok panasza lön, s ötven német forintot detrahálni akarnának a maga portiójából; ott kezdé csaknem sirva könyörgeni hogy engednék el. Az uram szolilitá Gazda Mihályt a ki komornyikja vala, s megparancsolá, hozzon ötven forintot elé; elérőhá, mondja az úr a kapitánynak: „A magyarok között szegénylene egy gróff mint kegyelmed így koldulni ötven forintért; azért, hogy én a szegénység kárát condonáljam, nincs hatalmamban, hanem ihol a magam pénzemből kegyelmed helyett megfizetek“. A gróff megköszöné nagy submissióval, s azon a computuson a több német officérek nem is szemtelenkedének annyira. Nagy szenvedésben valának a szegény nemes emberek, mert csak azoknak a jószága adózott, a huzta a közönséges terhet, azokon urak örökké a jószágaikt oltalmazták, a quártély alól eximálták, a jószágokon levő rovatatlokat magok lerótták. Nem volt kinek panaszlani, csak nyegtenek s az égre fohászkodtanak. Az executor németek a szegénységet csigázták, kínozták, kötözték, verték, sós vízzel itatták a pénzért. Uj-Egyházzsékben egy szegény ember elunván a sok kínzást, azt felelte a

németeknek: „Ahol, ugymond, üssétek el a fejemet s a véretem vegyétek el, mert én egyebet nem fizethetek; vagy ha a nem kell, bocsássatok el hitemen, feleségemet gyermekemet beviszem Tömösvárra, eladom a töröknek, s a mit érettek adnak, igaz lelkemre esküszöm, nektek visszahozom.“ Háromszékben pedig két ember is kiszaladván az erdőre, felakasztotta magát, megijedvén az executrok kegyetlenségétől. Elég követséget küldötteknek a bécsi udvarban, eleget sirtanak könyörgötteknek, nem volt semmi haszna, csak hazugságnak vélték, azt tudták Erdélynek is olyan bővön a pénze mint más országoknak; holott egész Európában pénztelenebb hely nincs Erdélynél. Mert ennek semmi kereskedése más országra nincsen, a mi bora, buzája s egyebe terem, maga consumálja, sohavá nem viheti, nem levén hajós vize; a mi egyéb közönséges jövedelem volna pedig, mint a harminczadokról, arany-, kéneső-, ezüsthányakról, sóaknákról, melyekből a török idejében, noha csak nyolczvan ezer tallér volt az annuális adó, jobb részint pótolták ki, most a a német directio alatt fiscus számára megyen, s két három haszontalan ember gazdagon töltözködik vele, a közönséges szükségre semmi sem fordítatik belőle.

A békeség concludálódván, Lipppa és Karánsebes elhánnyatik, és mind a török császár részéről, mind a római császár részéről nevezetes úri commissariusok jöven ki, az erdélyi határt a havasalföldi és molduvai határok között kijáratván, két felé osztják. Azután a török az imperium főcancellariusát küldi nagy pompás követséggel és császári ajándékokkal Bécsben a római császárhoz. Ki is egy darab ideig ott lakván, és nagy pompával tractáltatván, visszamegyen Konstantinápolyban, azután csakhamar lándor-fejérvári basaságra promováltatik. A római császár is gróf Öttinget pompás készülettel küldi a török császárhoz követségre Konstantinápolyban, és így mind két részről a békeséget magok között confirmálják.

1699. Valóban szerencsétlen lön nekem az új-eszendő. Mert az urral együtt Segesvárra

akarván menni országgyűlésére, ebédén szállottunk vala meg Várallyán; onnan megindulván, mikor Kundon túl mennénk, én Boór Ferenczcel s Gazda Mihálylyal egy hintóban ülven, hát az úr szolgálói közül sokan meg-részedgvén, a kundi szászokkal egyben vesztenek, s az egész falu rájuk támadott, még az asszonyok is nyárssal, kapával jötteknek, s úgy kergették őket. Mi távulról hallván a nagy rikoltást, kiszállánk a hintóból, az úr is paripára üle s visszanyargalánk; ott engemet egy szőlőkaróval úgy hanyítának, hogy a bal orczámon, csak kevéssel a szememen alól akada meg a karó, az Isten ör-zötte meg a szememet. Az urnak is fejében levő nusztoz kozák süvegét szintén kilövék a fejből. Azon éczaka Holdvilágon hálván, s nem levén borbély ki a sebetem bekössé, majd mind elfolya a vérem, a fejem egyben degadoza, a szememmel nem láttam három-hélig; úgy vűnek be Segesvárra. Ott hat hé-tig gyógygitta a borbély, s ötven forintot fize-ték neki. Most is nagy forrás helye az or-czámon, csontot is vettek ki belőle; rettenetes fájdalomokat szenvedék. Ilyen hasznom lön az oltalomban. Sok istentelenség, parázna-ság mene véghez azon a gyűlésen. Én vala-mennyire felgyógyulván, Ajtára menék, onnan vissza az urhoz Vicében; Vicé-ből pedig menék Kolosvárra, gróf Gyulaffi László temetésére, ki csak igen hirtelen e-geresi jószágában megholt vala; a mint ak-kor hirdették, a feleségének anyja Gyerőffi Györgyné etette meg nek. Ez a Gyulaffi László tanult udvari, katonaszercető ember volt, különbem a mi reformata religiónknak nagy persecutora; ám az Isten ifjukorában el is törle e világból. A felesége azután me-ne férjhez Kornis Istvánhoz, és papistává lön. Kolosvárról menék Zalatnára, ott láttam mint főzik a kénesőt; onnan Abrud-Bányára, ott experialtam mint mossák az aranyat, és az-után kénesőben foglaltván, úgy vizsiki a vál-tóházban fiscus számára. Abrud-Bányáról Fe-jérvárra jövenk, onnan Külbán menék. Ott lön egy Marisko nevű leánykája a feségem-nek 23. septembr. éczaka kilencz és tíz

óra között. Kálból Fehérvárra menék; onnan expedíálá az úr engemet báró Thavonát eleiben Dézsig, ki Eklerrel együtt pro camerali commissione jöve be Erdélyben. Azokat ott excipiálván, s mindenütt az utban provisióval levén irántok, Fejérvárra kísérem egész bagázsiajokkal együtt. A bécsi udvar pedig azért küldötte vala be Thavonátot, mivel szüntelen ment innen fel a panasza Erdélyből, hogy a két úr, Bánfi György és Apor István, a harminczadokot negyvenezer forintban, az arany- és keneső-bányákat pedig tizenkét ezer forintban arendálván meg a császártól, öt hat annyinál is többre menne a proventus, és így a császárt defraudálnák. Apor István ellen pedig külön Száva Mihály, a ki só-in-spector vala, és Balog Ferencz fiscalis perceptor, szüntelen frogattak az udvarban, hogy thesaurarius levén, csak a maga hasznát keresi, és a császárt illető jövedelmet alattomban magának elteszi, a soáknákra, fiscalis jószágokra, dézmákra gondot nem visel, sőt mind rationistákat, mind kamara-ispányokat, dézmásokat, udvarbírákat s más fiscalis tiszteket esztendőnként nagy honorarium exigálással teszen, azok pedig csak lopton lopják a fiscalis jövedelmet, nem tartván bűnnek, holott ők pénzzel vásárolják a tisztséget. Bizony dolog, az ugyanúgy is vala, és ha Apor István a maga hivatalát rendesen viselte s a sok ajándékon annyira nem kapdosott volna, holott magtalan ember levén, azonkívül is mindene elég volt, soha az udvar cameralis commissiót Erdélyben nem küldött volna, a mint a diplomában is szentül megígérte volt a császár. De kéntelenség alatt kelle arra fokadni, s nem okozhatni abban is a bécsi udvart, hogy a cameralis commissio bejövetelevel a diploma megromlott, hanem magunk voltunk az okai. Mert már görög, rácz, oláh, czigány birják vala arendában az egész fiscalitást Erdélyben, a ki többet ígért, mindjárt elrántották a másiktól s annak adták a tisztséget, úgy kereskedtonek szemléltomást a szegény országgal. Thavonát azért bejövén, mind a két úr kezéből kirántá mind a harminczadokot, mind az arany- és kenesőbá-

nyákat, s valóban jól megszaporitá a császár jövedelmét. Mert a harminczadokról hetven, hetvenöt ezer forint bejött esztendőnként a császár számára, az aranybányákról huszonöt harmincezer arany, a kenesőbányákról száz mázsa keneső. A thesaurariusi hivatalnak is csak a neve marada Apor Istvánnál, mert minden dirctiót kivön a kezéből, s minden fiscalis tisztségekre perpetuáliter reszolváltata tiszteket. Így szűnnek meg a pénzen vásárlott tisztségek Erdélyben, a mint hogy pasquinust is irának a commissio bejöveteleiről ilyen szókkal:

Gubernator Bánfi potes jam dormire,

Adest commissio, vult te sublevare.

Thesaurarius non potest rapere,

Adest commissio non vult permittre etc.

Mindjárt elállának Apor István mellől még a maga creaturái is, olyan mint Péter Miklós, a brassai rationista, Rácz István a fejérvári udvarbíró, Sebessi Menyhártá zalatnai aranyváltó, és többen sokan, kiket azelőtt az ajándékért becsült és promoveált, mind a commissio mellé csapák magokat, és ott mind igazán s mind hamisan, sokképen elvándolák s egyben hordák Thavonátot Apor Istvánnal. Sőt Bethlen Miklós is, a ki sógora s komja vala Apor Istvánnak, különben igen ellenségesek valának egymással, látván a jó alkalmatosságot maga előtt, nem szűnők mind a commissio előtt denigrálni Apor Istvánt, mind pedig az bécsi udvarban is gyalázatan hozni. És mivel Apor István az ország arendatiójának administratora vala egynehány esztendeig, szoros számat kezdének tőle kérni, Bethlen Miklós számtalan difficultásokat adván ki, melyek a száz ezer forintot superálták; a commissio is a thesaurariatusi proventusok iránt halvan ezer forintot praetendála. Ám meg is ránták holta után a successorain. Külön az ország is harmincz ezer forintot keresett, mikor Apor István főcommissarius volt. Mind ezek miatt való husultdála, s kivált a commissio által rajta csett méltatlan gyalázaton elszomorodván, szörnyű betegségben esék Fejérvárratt egynehány hetekig; utoljára még az elmejében is megfoglyatkozott vala, kivált

egy darabig senkihez egyet nem szólott, csak tusakodott magában, s nagyokat sohajtott. Eleget fergelődtünk körülötte s kérdeztük, mondja meg miért buslakodik magában, de semmit belőle ki nem vehettünk. Kétség kívül a mi reformáta religiiónk ellen való sok actusi jutottak eszébe, s azok angariáltak, és könnyen elhiszem, ha a mi papjaink közül valamely kegyes tudós ember melléje eshetik vala, a pápista religiót vele elhagyathatták volna. Mert a falon szemben vele a szűz Mária képe levén felfüggesztve, kit azelőtt felelte igen aestimált s szeretett, nagy haraggal betegségében azt mondja egyczer: tegyétek el azt a képet előlem, ne lássam. Sőt a fejevári páter Baranyai László egynehányszor oda jött a külső házban, s beizent hogy bemenne az urhoz, hadd mondana misét előtte: soha nem admittálta, csak azt felelte: mondjátok meg, menjen dögára, nincs semmi szükségem sem magára, sem miséjére, sem vigasztalására. Végre generál Rabutin a maga doctorát és egy Carolus Neuratter nevű jezsuitát küldte hozzája Fejérvárra. A jezsuita, tanult ravasz ember, állattalván mint elidegenült Apor István a pápista religiótól, sem éjjel sem nappal soha mellőle el nem távozott, addig beszéle nekik, a míg esmét confirmálá religiójában; és hogy megháborodott elméje csendesedjék, begodúsokat hivatott s ott muzsikáltatott a fejénél. Nagy későre osztán úgy gyogyula valamennyire, de soha azulán is a míg éle egészsége nem lön; az egész teste azolta mindenkor olyan sárga volt mint a viasz, és noha betegsége előtt víg kedvű nyájas ember vala, de azolta úgy megkedvetlenedék, csak gondolkodott, törődött, sohajtott, míg utoljára hirtelen megüté a gutta Szebenben.

Bethlen Miklóssal penig kivált három dolog miatt veszekedtenek, noha különben is Bethlen Miklós maga nagyzó ember levén, Apor István is nem akarván subjaceálni neki, nehezen férhettenek egy zsákban, azért is mindenkor az ország között egymással compétálnak, egymás ellen voxoltanak, melyből az országnak sok költése, kára s hátramara -

dása következett. Első dolog vala a radnóthi jószág a kit Bethlen Miklós magáénak akar vala tenni, noha a herczeg Apaffi Mihály bírná; eleget is perlé Apaffi Mihályt, de soha Apor István miatt el nem nyerheté, mert addig irogata fel az udvarban Bethlen Miklós ellen, s remonstrálá hogy nincs semmi igaz utja ahoz a jószághoz, csak kijádczá a kezéből. Második vala a thordai malom, mely mint-hogy nagy motusokat szerze az országban, és végre a diploma ellen hazánk törvényét is megrontá, szükség rövideden annak origóját leirnom. Várad megvételével, oda való fő és nemesi rendek, nem akarván a török hódoltsága alatt élni, Erdélyben bejövének; azok közül egynehányon telepedének meg Thordán, és a várostól az Aranyas víz partján egy darab helyet kérének, hogy magok költségeken hadd építsenek malmot, s tizenhat esztendeig bírják, azután ha a város magászámára akarja venni, letevéen költségeket nekik, a városé legyen, úgy mindazáltal: hogy a város ha annakutána el akarná adni, másnak ne adhassa, hanem elsőben őket vagy az ő maradvajokat megkínáltatván, ha ők nem akarják visszaváltani, úgy adhassa el a város akárkinek. A malom megépüle, nem is volt az Aranyason olyan hasznu malom, s bírák sok esztendőig, míg egy Szaniszló Zsigmond nevű gonosz lelkiismeretű ember nem származék Thordára, kit Tökölly alkalmatosságával az akkori Consilium Status fel akar vala akasztatni, kémségben találtatván, s Apor István sok intercessiójával szabadíta meg. Azzal köszöné meg a háladatlan roz ember, hogy Bethlen Miklós mellé adá magát, noha Apor István thordavármegyei főispán vala, ő pedig főbíró, szemben szépen szólott az urnak, s a mit parancsolt, azokban is serényen eljár, de alattomban örökké practicálódott az úr ellen. Ez az ember, hogy Bethlen Miklósnál annál nagyobb gratiát szerezzen magának, és a két urat is jobban egyben hordhassa, Bethlen Miklósnak elméjére ada, hogy azt a nagy jó malmot cserélje meg a várostól, és a maga hitván, a város között egy kicsiny patakon levő malmát adná érette, és ő rá-

igére magát, hogy a várost ráveszi, hogy a malmos emberekől váltsák ki a malmot s adják Bethlen Miklósnak. Vala a malmosok közül egy Nemes Péter nevű emberséges jámbor igaz jó nemes ember, ki Apor Istvánhoz is addictus vala; e megértvén, titkon minden munkálódik Szaniszló Zsigmond, a több malmosokkal beszélgetvén, hogy inkább ők megmaradhassanak a malomi jusokban, Apor Istvánhoz jöven Keczére, egy részt neki adának százhatvan forintért belőle, oly conditionál és hitlevél-adás alatt, hogy Apor István soha azt a részt sekinek el ne adhassa, hanem magának reserválja. Apor István, bizonynyal írom, semmit még akkor abban nem tudott, hogy Bethlen Miklós vágya arra a malomra; a mint annakutána is sokszor erős hittel mondogta, ha tudta volna Bethlen Miklós szándékát, soha nem kapott volna rajta, és csak vigye véghez a malmosoknál, hogy az ő hitlevélét adják vissza, ő ajándékon a maga részét Bethlen Miklósnak cedálja. De a malmosok semmiképen nem akarák, mert tudták, ha Apor István eláll mellőlök, Bethlen Miklós hatalommal megnyomorítja őket. Bethlen Miklós azért a város plenipotentiója mellett törvénnyel kezdé keresni a malmosoktól; de semmi igazsága nem lévén, a törvényt félre tévé, és fegyveres hajdukat küldvén egy éczaka a malmot potentiose elfoglaltatja. A malmosok mind az országot, mind a császárt, mind Rabutin generálist supplicálván, ugyan Thordára gyűlvén az ország, szépen admonéaltatá Bethlen Miklóst, adassa vissza a malmot; de amaz semmiben hajtván az ország admonícióját, a generál keményen fogván a dolgot, és rá ízenvén, hogy ha nem complanálja mind a statusok ellene való panasztát mind a malmot, rosul jár, mivel a statusok is nehezelték, hogy Bethlen Miklós egyedül a mint akarta úgy dirigálta az ország dolgait, és a több tanács-urakon semmit sem adott. Megjijedvén Bethlen Miklós, mind a malmot visszabocsátá, mind bizonyos conditionokra obligálá magát az országnak, hogy ezután megjobbitja magát.

De nem sokáig tartá fogadása, mert addig

projectizála az udvarban, nagy ministerek lévén patronusi, olyan decretumot obtineála, hogy a malmot adják vissza Bethlen Miklósnak, s a malmosok pedig extra dominium kecessék törvénnyel jusokot. El is vevék a szegény malmosoktól a hazának nyilván való törvénye ellen, s így rontaték meg a diploma is Bethlen Miklós privatuma miatt. Jobb lett volna azt a malmot többől kirentatni.

Harmadik s nehezebb ok, a miért Bethlen Miklós s Apor István veszekedtenek, a religiók között való controversia. Mert még Apaffi Mihály idejében, a német bejöveteleivel, külön szakadván a pápista urak főrendek, sok projectumokat adtanak vala be a több religióknak, kívánván kivonatlatni mind azokat az articuluseket, melyek régi időkől fogva a pápista religióknak exercitiumát Erdélyben meghatározták vala; de egymás között meg nem alkhaván, a császárt is gyakran busították s kényszerítették, noha a mig gróff Kinczi éle, a császár udvarában kevésre mehetének. Meghalván Kinszki, és a cardinál Kollonics kezére kerülvén a directio, ki is igen papos vala, valamint akarának mind obtineálák. Mert, a mint feljebb is íram, család mesterséggel a jezsuiták boszármaznak, azután Kolosvárrat az óhvári templomot a reformátusoktól és a mellette való szép collegiumot a szegény unitariusoktól kitekerék, a monostori jószágot Kollatovith György maredékitől kiváltaták a reformátusok pénzével s magoknak foglalák; azután Tövisen a régi pusztá templomot Apor István megépítteté, és renddel melléje cellákat építtetvén, fejedbarátoknak conferálá (noha a százában az ize a successorainak, mert a barátok a maga jószágát is holta után hatalmasul elfoglalák s maig is birják); a császártól pedig válogatván az erdélyi dézmákból tizet obtineálának a clerus számára, ugy a cathedralicus censust is a fiscus kezéből kicsalák a jezsuiták, tovább menének, és Száva Mihály a borbándiakot sok ígérettel adományyal pápistákká teszi, s a reformátusok kezéből az ott való templomot erőszakkal kifoglalják, Fejérvárat pedig a Báthori-templomot elvevék, s azzal meg

nem elégedvén, a reformatum collegium mellett levő házakot, Fejérvárat levő német militia erejével hatalmasul kifoglalák a reformatusok kezéből (melyért kicsinben hogy Apor Istvánt meg nem fogatá generál Rabutin, mert ő nem parancsolta volt a militia-nak, hogy olyan dologban elegyítsék magokat; nem is kívánja vala bizony Rabutin a pápistákat manuteneálni, ha az udvartól kemény parancsolatok ne jövenek rája, mert látja vala, hogy minden intentiójok csak a közönséges csendességek felháborítására való).

Nem sokára azután a diploma ellen pápista püspököt hozának be Erdélyben, Illés András nevű, ki csiki fi levén, gyermek korában ment vala ki Magyarországra tanuságra. E valóban alkalmatlan s haszontalan ember vala, a bort szerette meginni, s minden discursusa csak abból állott, mint kellene az eretnekeket Erdélyből kiirtani, különben semmi tudománya nem volt, s magok a pápista urak szegyenlették dolgait, noha közel sem mehete arra, a mire intendáltak vele, hogy a régi püspöki széket minden jószággal együtt és az egész directiót obincsiálhassa. Mert magoknál a pápista uraknál levén nagyobbára afféle jószág, neheztellik vala kiadni, hanem az alvinczi fiscalis kastélyt jószággal együtt deputálák sustentatiójára. Ott sem sokáig lakhaték, a kurucok irruptiójával kiszalada Erdélyből püspök uram, s azolta oda ki lakik.

Az erdélyi pápisták penig Vizkeleti s Baranyai páterek és a jezsuiták tanácsából catholicus statust erigálnak magoknak Erdélyben, addig hallatlan példával pecsétet faragtatának, és az alatt expedíálnak Catholicus Status neve alatt Bécsben leveleket, noha csak két három ember vala a ki a dolgokat folytatta, a többinek hírével sem volt sok dolog, sőt némelyeknek akarata ellen, kik nem jóvallották a mit Apor István, Mikes Mihály, Haller István s mások cselekedtenek. És hogy jobban procedálhassanak dolgokban, s az ország között is ne szóljon minden ember kezek alá, a jámbor igaz hazafiát Keresztési Sámuel, kit az egész ország választott vala praesidensnek, s be is eskütenek s fungála

dicséretesen egy darabig hivatálában, addig munkálódának Apor István által az udvarban, gyalázattal a diploma ellen kiveték a praesidensségből, s Haller Istvánt, azért hogy pápista vala, állíták be helyében; sőt mindenüvé az erdélyi fő tisztségekre, hol egy hol más practicával, pápistákat rakatának be, olyan decretumot szerezvén a császártól, hogy mikor valamely tisztségre candidatio leszen, mindenüvé hármat candidáljanak, a kik közül egyik pápista legyen. Azt pedig csak azért, hogy mikor confirmatióra felment a császárhoz, Kollonics cardinalis akarata szerint a pápista személy confirmáltság, a többi csak kísérők legyenek. Többet is cselekedének, mert a jezsuiták alattomban addig járák az oláh püspököt Athanasium, eláltaták, hogy mind magát, mind a keze alatt levő erdélyi oláh papokat uníálja a pápistákkal, magának sok ígéretet s promotiót levén, a több papoknak penig hogy a jobbágyságból egészen eximálják őket, és a mely esztendőnként való honorariummal s dézmadással eddig a földesuraknak tartoztának, azt is egészen toláltatják. És hogy inkább az országban valami háboru a miatt ne támadjon, a császártól és Kollonics érsektől olyan patenseket hozatának, hogy szabadságokban álljon az oláh papoknak, a melyik religiával kiki közülök akarja magát uníálni, azon religián levő papok szabadságával éljen. A mint hogy commissariusokat is rendelének, minden religióból egyet egyet, kik az oláh papokat minden székekben convocáltassák, és megkérdézzék, ki melyik religiával akarja magát uníálni, s a szerént felírják a neveket. De a csak csulátság vala, mert a kik közülök resolválták magokat hogy a reformata religiával akarják az uniót, a jezsuiták ingerléséből az oláh püspök persequálni kezdé, a mint Hunyad vármegyében egynehány becsületes oláh papokat a magok házoknál, németeket küldvén rájuk, megfogata, minden jövoket elpraedáltatá, magokat tömlőczre hánytatá s ugy kínoztatá, noha a reformatus urak, s kivált Bethlen Miklós, eleget protestálnak, s mind a császárnak mind a generálnak supplicálnak az

oláh püspök ellen, de semmit sem obtineálhátának. Mert noha a császár, a mint feljebb írárm, patenst küldött vala, de titkon generál Rabutinak maga kezével s titokpecsét alatt megírta vala, hogy avval a patenssel, melyet a több religiók instantiájára mintegy kényszerből kellett expedíaltatni, ne gondoljon, hanem minden erejével azon legyen, hogy az oláh papok ne más religióval, hanem a catholica religióval uníálják vala magokat; s a generál azért nem mere az ellen cselekedni. Ezt a levelet (a kit maig is kevés ember tud Erdélyben) generál Rabutin deákra fordítván, titkon az urnak Apor uramnak oda adott vala, s az én kezemben úgy akada, mivel az urnak minden levelei nálam állottanak, s csodálkozással olvastam, mire vették a jámbor császárt a mellette való gonosz némely ministerei.

Az oláh püspök pedig örülvén a sok ígéretnek, publice patenst bocsáta ki az egész erdélyi oláh papok nevével, melyben hittel obligálják magokat, hogy a római pápát a clerus fejének agnoscálják, hogy a purgatoriumot admittálják, hogy az ostyában a Christus testét jelen lenni hiszik, hogy a Szent Lélek származását a mint az Atyától, úgy a Fiutól is helyben'hadják. Nem sokára azután az egész erdélyi oláh esperesteket, papokat Fejérvárra gyűjtvén, ott nagy solennis pompával és processióval a püspökségre ujjobban pápista módon inauguráltatik, és Bécsben felmenvén, Kollonics cardináltól nagy becsülettel fogadtatik, egy aranylánczot vetnek a nyakában. A lón minden promotiója. Mert mint az ördög addig keresi kedvét az embernek, míg bűnben ejtheti, azután porázra fogván, ott hordozza a hol akarja, püspök uramot is mig lábáról leejtheték, nagy submissióval becsüllek a pápisták, azután elrántának minden directiót kezéből, és egy jezsuita van szüntelen mellette, a kinek híre s akaratá ellen még csak egy levelet sem szabad másnak íratni, nem hogy egyebet valamit cselekedhetnék; s már örömet renuncialna az uniónak, de nem engedik. Ha sóst ett, igyék, mert bizony megtölték a pohárt.

Nem teccék még a pápista urak közül is

sokaknak ez a dolog, mert látták, hogy az egész ország szabadságának eversiójára való, azt az idegen haszontalan oláh nemzetet, a kit propter interesse publicum az ország tolerált, már statusok közében tenni, s a több erdélyi régi statusok szabadságát azokkal communicálni; mely dolognak, adná Isten, még ide hátra rosszabb gyümölcsei is ne származzanak. Különben is mind a haza s mind a diploma ellen vala, a földesurak júsát mely az oláh papok iránt volt, olyan szemlématást kifordítani kezeikből. Sőt a kik elsőben akarták is, megbánták, mert a császártól parancsolat levén, hogy az oláh papokat kik pápistákká lettek, a militia tartozzék minden helyeken manuteneálni s protegálni, sok becsületes nemes és főrendek, még a pápisták közül is, periculumban forgottanak miatta. A szabadságnak örülvén, kelletlenül is több oláhok papságra, deákságra szenteltetvén magokat, egy alávaló kised oláh faluban írt pap s deák is megvolt, s megvan ma is, kik semmi szolgálattal vagy egyéb fizetéssel a földesuroknak nem akarnak lenni, és ha erőlteték őket, mindjárt confugiáltak a militiahoz, s felejtette bizony földesur uram a jobbágyát bántani, csak magát oltalmazhalta. De az egy Apor István mind azokkal semmit nem gondola, a kit annyira fascináltak vala a jezsuiták, hogy idvességét abban reménletle, ha a jezsuiták akaratá szerént mindent cselekedett, s olyan gyűlölséget öntöttek vala belé a reformátusok ellen, hogy jó szemmel soha azokat nem nézhette, s minden uton módon opprimálni igyekezte. A lón oka, hogy noha oly közel való atyámfia volt, s tizenhárom esztendeig hiven szolgáltam mellette, mégis semmi remuneratióval nem lón. Tobbi között egyszer Thordán létünkben a kamaraháznál egyszer estve felhivata, s Száva Mihály levén csak ben, az inasokot kiküldő, s monda nekem: „Édes öcsém uram, nekem az Isten mindent eleget adott, melyről soha nem is álmodtam, de ihol, gyermekem nincsen a kire az én keresményem deveniáljon, atyámfiái is az Apor-neven a kik vadnak, semmirekellők; mert Apor Péter változó hitván el-

mével bir, Apor Farkas annál is rozsbab, s az én emlékezetem holtom után öbennék nem nevekodik, hanem inkább kisebbedik; kegyelmednél pedig szép talentuma van Istennek, s úgy gondolkoztam, hogy holtom után kegyelmedet hadjam az én javaimban nagyobb successornak, és oly állapotban állítsam, hogy az én szegény atyámfiainak legyen az én holtom után kihez folyamodni. És hogy kegyelmed securusabb lehessen erről hitet is adok, most pedig adatok mindjárt tíz ezer forintot, s valahol kegyelmed akarja, ötven ház jobbágyot, a csiki főkapitányságot is kegyelmednek cedálom, s egy hónap alatt a császártól arról való donatiót meg is hozatom, holtom után pedig a mi marad, jobb része kegyelmedé lesz. Csak szintén az a héja, hogy kegyelmed legyen pápista." Nagytó sohajték s mondék az urnak: „Nagyságos uram, ha valakinek volna szüksége a promotióra, pénzre és jószágra, bizony volna nekem, mert én házassággommal is semmit nem acquiráltam, az atyámnak is sok gyermekei levén s kevés jószága, onnan igen keveset várhatok, eddig is szolgálatomnál tartottam magamot s cseledimet, a kit nagyságod is jól tud. De hogy vallásomat, kibén jó lélekkel megnyuguttam, változtassam, azt soha nem cselekeszem semmi ígérletet s adományért; sőt nagyságod is a melly végett felveszen, hogy holta után a maga atyáfiainak patrociniómát nekem concedálja, abban igen megcselesmeretén, mert ha én most erőszakot tennék lelkiemiseretén, s világi elmulandó jókért vallásomot elcserélém, bizony a nagyságod atyafiai annál könnyebben defraudálhatnám. Ha nagyságod jámbor szolgálatomért akarja hozzám gratiáját mutatni, Isten előtt is kedves dolgot, emberek előtt is dicseretes példát cselekeszik, én is alázatosan megcseleszolni igyekezem." Az úr alig várá végig szómot, esmét monda: „Ilyen nagy dologban nem jó mindjárt kegyelmednek aperte a választ kiadni, hanem gondolkodjék kegyelmed, s a maga előtt álló szerencsét ne vesse ki a kezéből, imádkozzék az Istennek bárcsak háromszor ugyan szüvesen, hogy szent lelke által kegyelmed elnő-

jét világosítsa meg, s ismertesse meg kegyelmeddel a catholica religiúnak idvességés igazságát." Én mondék az urnak: „Ha én azon imádkoznám Istennek, csak kísérténem ő felségét, holott én megnyugutt elmével vagyok mostani igaz religióban; inkább azon imádkozom, hogy Isten ő szent felsége ebben a religióban mind holtomig megtartsón, és min den ellenkező kísértettől oltalmazzon." Megharaguvék az úr s azt mondja: „Protestállok, protestállok Isten előtt, hogy én kegyelmednek jóvára s előmenetelére igyekeztem, ebnek vonják asztalra fejét, s eb pad alá vonja; ha nem kell a jó, lássad öcsém, de soha bizony az én keresményemmel az én religiómnak ellenséget nem nevelek." Azzal kijövék az ajtón; Száva Mihály, jó barátom levén, utánam jöve, kérni kezdte, ne vessem meg az úr oblatióját, ha nem akarok is valóságoson pápista lenni, tettetésképen tegyek ígérletet; de én neki is azt felelém: nem jádcozom az Istennel, se nem adok másoknak is okot a botránkozásra, jobb nekem szegényül élnem mint lelket megcserétem. Nem is szerete azolta a szegény Apor István, nem is ada semmit, nem igyekezék promoteálni, holott nálamnál rozsbabbakat, csak azért hogy pápisták voltak, két kezével emelt volna épen az égig ha lehetett volna.

A bolgárszegi oláh papok pedig, semmi képen nem akarának az oláh püspök hatalma alatt lenni, és a pápista religióval unádni magokat, nagy patronusok levén a havas-alyföldi vajda, kinek kedvét nem szegheti vala meg a császár is. Azért követeket küldvén magok közül Fejérvárra, nyilván declarálák magokat, hogy ők a mint eddig, úgy ezután is a görög religióban megmaradnak, és a püspöktől ki már pápistává lett, függeni nem akarnak. Melyről protestatiót is adának be az itélőmesternek Sárosi Jánosnak a haza törvénye szerént, és onnan a protestatiót a császár pecsété alatt ki is vevék magoknak. De mind Sárosi János megüzete érte, mint alább a hol helye leszen megírom, mind pedig egy Nagyszegi Gábor nevű emberséges oláh nemesember, ki azelőtt az oláh püspök se-

cretariusus vala, azért hogy a protestatiót ő irta le, megfogták, mind fejevári Komáromi András nevű reformatus ötves, hogy a bolgárszegi oláh papok részére pecsétet csinált volt (boltoit az örökké szabados volt, ma is szabad akármely privatus embernek pecsétet faragtatni maga számára), megfogátának, és Szebenben sok ideig raboskodának nyavalyások ártatlanul. Ezeknek is mind Apor István vala a kohlója.

Sőt végtéré épen fenekestől felfordíták a diplomát az erdélyi pápista urak. Mert addig kohlóának a bécsi udvarban Kollonics által, a jámbor Leopoldus császárt hite ellen arra vették, hogy az erdélyi pápisták kívánsága szerint öt punctumból álló kemény decretumot küldte le, megparancsolván generál Rabutin-nak, ha a több religión való statusok nem akarnak is, etiam manu militari effectumban vegye azokat a punctumokat, melyek így következnek: 1. Hogy a mely pápista possessoresok földében szőlőjében termett dézmát eddig a reformatus papoknak, professoroknak adtanak, világos donatiójok levén arról, melyeket a császár diplomájában confirmált vala, czután a pápista papoknak adják. 2. Hogy minden tisztségekre való candidatusok között egy mindenkor pápista legyen. 3. Hogy minden városokban, mind a tanácsban mind a czéhokban hasonló számmal legyenek a pápisták, mint a más religión valók; ez is épen szentől szemben ellenkezők a diplomával. 4. Hogy minden ország törvényei, articulusai, melyek elcitol fogva a pápista religiónnak circumscriptiójára irattattak, és eddig megtartattak, úgy a szabad városoktól szerzetelt afféle végezések örökösképen kitoröltesse-nek, és a pápista religio szabadoson, valamint akarja úgy folytathassa maga dolgait. Ez a punctum épen megölle mind a haza törvényét, mind a diplomát. 5. Hogy az erdélyi három statusnak egyik pecsété mindenkor pápista tisztán álljon; e türrhető volt a többihez képest, noha ez alatt is nagy gonosz fekszik, mert a pecsét nálók levén, a status nevével azt írhatják a mit akarnak.

Publicálván az ország előtt a punctumo-

kat, elszörnyülködének minyájan a más religión valók, látván mely szemlátomást rontának ki az ország kezéből a pápisták mind a magok régi szabadeségát, törvényét, mind a császártól adatott diplomát, melyet vérek ki-ontásával kellett volna inkább oltalmazni. És talám fordíthatnak is vala valamit az udvarban, mert még a pápisták közül is némely igaz hazafiai sajnálják vala a diploma eversióját azok a punctumok által, ha a három religio meg-egyezzen. De amaz istentelen szebeni királybíró Szász János, allattomban a pápisták mellé csapá magát: és a pápisták hittel assecurálák őtet, hogy azon öt punctum nem ferialná a lutheranusokat és szász városokat, hanem csak a magyarokat és a reformata unitaria religiót; így Szász János elhajtá a szászokat a több religiók mellől, s amazok csak magokra maradván, noha eleget írának supplicálának a császárnak, remonstrálván, mind a haza törvénye mind az ő felsége diplomája mint megsértettet azokkal a punctumokkal, de semmit sem obtineálhatának, mert Kollonics a jámbor császárt elaltatá s nem engedő, hogy a közönséges igazságot kiszolgálassa.

E vala az oka hogy Bethlen Miklós s Apor István egymással veszeketnenek. Mert mivel Apor István tüzzel vassal, szüvel lélekkel akarja vala a pápista religiót promoveálni, s a reformatusokat megnyomorítani, Bethlen Miklós látván, hogy noha a gubernátor Bánffy György volna elsőb ember, de lágyan hadná a religio causáját, féltvén hogy a gubernátorságot lehuzzák róla, azért feletle kedvez vala a pápistáknak: ő nyavalyás, szemben állá Apor Istvánnal, és nagy elméjű bölcse ember levén, s Kinczkinnek is nagy barátja, sok dolgot kirontra Apor István kezéből, s nem is mehetének mindenben úgy elő a pápisták a mint akarták Bethlen Miklós miatt. Mert emberi mód szerént az egész országból exterminálódik vala a reformata religio, ha Isten után Bethlen Miklós ne oltalmazta volna. Ám utoljára meg is fizetének neki, addig keresé-nek praetextust a míg hálóban ejték.

De nem csak a religióban, hanem a külső politióban is jobban megronták a diplomát.

Mert Szász János, a publicum nevezete alatt mindenkor a maga hasznát keresvén, a császárt addig sollicitálák, míg azokat a magyarok részéről hasznos articulusokat, melyek az Approbata és Compilata Constitutiókban közönséges ország végezéséből irattak vala, a hét bírák jószágában a magyar főbírák és viceispányok autoritásáról, a szász városokon magyarnak szabados házak vételéről, és a magyarnak szászokkal való törvénykezéséről, azokat, mondom, a császártól decretumot obtineálván, egészen kitöröltették. S ám bizony éreztük most, mert drága pénzen kényszerítettünk ebben a hosszas exiliumban a szász városokon szállást fogadni, s olyan tartanak bennünket azok a hitván szászok, mintha ők keresték volna fegyverekkel Erdélyt, nem a magyarok. Ha valaha Isten magyar fejedelmet adna Erdélynek (bár a római császár clientelája alatt), más gondot kellene viselni a dnus szászokra, s meg kellene tiltetni a szász városokat magyarokkal; hadd parancsolnánk mi nekik, ne ők a magyarnak. Mert Apaffi Mihály fejedelem idejében is, tudom, a reformátusok számára templomhelyet kérete a fejedelem (holott venni kellett volna tőlök, nem kérni), s nem adának, sőt a mely fákot hordottak vala a templom épületére, azokat is egyben vagdaltaták s elvetették. Megtanította volna őket, ha Rákóczi György vagy Báthori Gábor lett volna fejedelem, de a szászok alattomban egy néhány ezer forinttal kitolyák Telekinek s más reformatus uraknak a szemét, s a fejedelmet megcsinálák, semmi nélkül elengedé nekik azt a nagy véiket. Így árulák el mind religiójokat, mind a magyar szabadoságot azok a jó hős urak; nem csuda, ha Isten büntet országotól bennünket.

A feljebb említett oláh püspök alkalmatlanságával juta eszemben, a mit oda feljebb Apaffi Mihály idejében kellett volna megírnom, mint bánának az akkori Száva nevű oláh püspökkel. E tanult expertus ember levén, és gyakran küldetvén a fejedelemtől követségre mind Muszka-, Lengyel-, mind a két Oláhországokban, irigységben esék az urak előtt. És noha Székely Lászlónak a püspök közel

való atyafia volna, mégis meggyőző pénzkivánság, s hogy különben a püspök pénzéhez nem férhete. Nalaczi Istvánnal conspirálván ellene (melyben Teleki Mihálynak nem volt interessentiája), hogy másképen a fejedelem előtt disgratiában nem hozhatták, egy alvinczi oláh papot bérlének meg ajándékkal, vádolja el a püspököt a fejedelemtől, hogy egy asszonyt tart kurvájának a maga házában. Elhitetik a lágy jámbor fejedelmet, mert tul Székely és Nalaczi hittel bizonyítják vala, megfogják a püspököt s mindenét elpraedálják; azzal meg nem elégedvén, három ezer tallért kérnek tőle. Beküldé a püspök a maga öcscsét, hogy Havas-alföldében koldulja meg a pénzt s hozza ki, de az öcscsé ki nem jöve; a nyavalyás ártatlan püspököt egy ingben lábravalóban kihozták s addig korbácsolják, míg leszakad az inge lábravalója s a husa is a faráról, a mely miatt már sem vizeletét, sem ganéját, becsülettel legyen írva, meg nem tarthatván, meg kelle halni, s a jovaival Székely László Nalacziával felosztózik. Hallatlan pogányi kegyetlenség. Nem is hagyá vala az akkori havas-alföldi híres Sorbán vajda boszuüzés nélkül a dolgot, sőt megizente vala a fejedeleme, ha ötszáz ezer tallér a megbánja is, bizony kilobbantatja a török császárral Apaffit a fejedelemségből, de ezalatt csakhamar meghala a vajda.

Visszatérek a rend szerént való írásomra. A római császár fia Josephus ebben az esztendőben megházasodék, a hannover herczeg leányával Vilhelmina Amáliával, és nagy királyi pompával celebrálták lakadalmá Bécsben. A hol noha sok nevezetektől való királyi követek külön-külön splendorral voltak jelen, de mind azok felett csudául szemlélték a magyaroknak pompás készületét mind köntösökben mind lovokban. Valának mintegy ezeren, kiknek egy része fejér selyem köntösökben, hasonló színű lobogós kópiaikat viselvén kezekben, gróf Bottiáni Ádám horvátországi bán commendója alatt mennek vala; azután a magyarországi palatinus és herczeg Eszterhási Pál, sárga selyem köntösben s hasonló színű lobogós kópiaikat viselvén kezek-

ben a mellette valók szép renddel menének. Utána gróff Forgács Simon mind maga mind az alatta valók, veres selyem köntösben, hasonló színű lobogós kopiákkal, és a többi rendre külön külön színű ruhákban s fejedelmi s királyi módon felékesített vezetékekkel, az egész ott levő sokaságnak szemeit magokra fordíták, álmélkodván azoknak készületén, és bizonyosságot téven arról, hogy az egész keresztényvilágon semmi nemzetnek pompája nem érne a magyarok köntösével és készületével, mert ott a selyemnek, aranynak, drágaköveknek, gyöngyöknek felette nagy bőségét szemlélhették. Ebergényi magyar generálisnak csak a csizmáján lévő sarkantyuk ezer aranyban készültenek, abból megítélhetni mennyiben készülhetett köntöse s lovai szerszáma, mert sokan a magyar urak közül, bolond magok mutogatásából, uri jószágokat zálogban hénáltak s úgy aemulálták egymást a lakadalomra való apparatusban. Ezt a házasságot gróff Kinszki nem jóvalotta, azt adván okul, hogy az ausztriai ház eleitől fogva házasságával acquirálta a sok országokat, mint Rudolphus I. Ausztriát, Philippus I. a belgiumi provinciákat, Carolus V. a spanyol birodalmat és az olaszországi tartományokat, Ferdinandus I. Magyar- és Csehországot; a hannover házból való házassodással pedig semmit nem acquirálna Josephus. Mindazáltal az ő akarata ellen is csak véghez mene, és Kinszki, szintén mikor a királynét Bécsben vinnék, megbetegedék, meg is hala, nem csak a császári udvarnak, kinek hasznos és hű szolgálója lón mind halálig, hanem Erdélynek is felette nagy kárával. Mert ő azon igyekezett mindenkor, hogy a császár Erdélyt csendesen s aitaiképen igazgassa, mert közel levén a törökhöz, ha keményen bánik a császár vele, hamar elpártol, és nagy bajt szerez az ausztriai háznak, a mint az ő holla után csakhamar meg is történék.

Erdélyben tavasszal számtalan cserebogarak támadának, kik szerie széjjel mind a szőlőkben, mind a gyümölcsfákban sok károkat tesznek. Keczen az úr az egész udvari cselédet s a falusi embereket is gyermekestől

kihajtatta az ott levő nagy szőlőben, egynéhány zsákot tele szedtenek afféle bogarakkal s úgy égették meg a szőlő lábán; más nap annál több szállott a szőlőkre, csak megemészték egészen, semmi termését nem veheték. Nyárban pedig szörnyű égszakadások lőnek, másutt is ugyan, de a szebeni havasokon, onnan nagy árvizek származván, az egész Szeben körül való tartomány vízben állott, a falukon sok házakot, embereket, barmokat, a mezőkön való takarmányokkal együtt elsepervén és megemésztvén.

1700. Josephusnak a magyar királynak feleségétől egy fia születék, Leopoldus Josephus, de rövid ideig érheték örömét, mert a következő esztendőben nagy hirtelen meghala. Mí az urral együtt Fejérvárra menék gyűlésre. Ott hala meg hunyadvármegyei Balog László, eszes okos nagy tanácsu táblafia, jó hazafia s igaz reformatus ember. Énrám pedig a negyednapig hideg esék, s épen másfél esztendeig győtre; eleget gyógyítának sok doctorok, borbélyok, különben is sokféle paraszt orvosságokkal kinoztanak, csak nem használá, míg utoljára az a sok rossz nedvesség, melyből szokott a hideglelés származni, magától megemésztődék a gyomromban, s így mulék el rólam. De más bajom is érkezek, mert a Censurale Forumon a tisztek ratióinak vizsgálásában egyben vesze velem Száva Mihály, azért hogy a fiscus részére hittem s köteleességem szerént agáltam a dolgot, ő pedig noha szintén olyan hites vala, mégis a tisztek lopásit el akarja vala palástolni. Egyéb boszút nem tehet rajtam, hanem Apor Istvánnak bevádola, hogy nekem a gubernátor esztendőnként száz aranyat fizet azért, hogy az urnak minden titkait alattomban ki mondjam neki, és a mely titkos levelei jőnek az urnak Bécsből, azokat is mind megmutogatom a gubernátornak. Látja pedig az igazán ítélő Isten, soha engem sem kért soha a gubernátor affélcé, nem is vala olyan bőkezű, hogy százanként adta volna valakinek az aranyat, én is soha sem neki sem másnak az uram házából a szót ki nem vittem, nem hogy olyan levelét másnak mutogattam volna, noha

mzeind kemben voltak. Hanem szintén akkor páter Hevenesí küldvén levelet az urnak Bécsből, az asztaláról elvesze; azután csakhamar megtudá az úr, hogy Pekri Lőrincz lopta el az asztaláról, s a kezén érék a dolgot, s Száva Mihály is hazugságban marada. Én evocáltatám Szávat az ország eleiben notára, nem vévé tréfára a dolgot, addig jártata utánam, az úr maga is szólott, ne keressem törvénnyel, sőt a pápista urak közönségesen izentek nekem Boér Ferencz által, ne gyönyörködjem Száva romlásában; úgy hagyám le a törvényt, megkövete, visszamondá valamit ellenem hamisan kültött vala, sőt Boér Ferencz s Orbán Simon előtt levelet is ad róla, hogy hirtelenségből s boszuságból mondotta volt a mit mondott; a levelet subscribálván Boér és Orbán uramék, maig is tartom pro testimonio. Ebben az esztendőben is az aprilisben esett nagy hó és canicula végén lett nagy árvizek a gabonát egészen megemészték, s nagy drágaság lón a egész országban minden helyeken.

1701. esztendőben nagy földindulások lőnek Erdélyben sok helyeken. Akkor Fejérvárratt voltam, s éczaka még le nem fekültem vala, hogy érzeni kezdők nagy félelemmel s álmélkodással. El is következék nem sokára a nagy változás, melyben maig is nyomorgunk. Magyarországbán penig Ecsed, Kanizsa és Patak vára a császár parancsolatából elhányatnak, itt Erdélyben Szeben mellett citadellát kezdenek építeni, egy Murando nevű ingenier dirigálván az épületet, az országból mindenünne feles számba sok száz emberek dolgozván sok ideig rajta, és sok költséget tevén rajta, nem végezheték el, mert azalatt a kuruczság feltámadá. A spanyol király is minnekutána sok esztendőkig betegeskedett volna, meghala magtalanul, és a német császár s francia király között való békeség annak halálával felbomlók. Mert a francia király elsőben az egész Európában minden királyokat s respublicákat követei által eljárta, csalárd practicával azon mesterkedik vala, hogy a spanyol birodalomban való successióját az ausztriai háznak turbálhassa, és hogy ne ve-

gyék eszekben mit akar, azzal akará fascinalni az európai potentatusokat, hogy jobb leszen ha a spanyol koronához tartozandó országokat magok között felosztják, mert ha az ausztriai házra engedik szállani az egész birodalmat, felette megerősödik, és a több királyokat s respublicákat rendről rendre meghódoltatja, s egy monarchiát erigál Európában. És mint nem a magáéból, a máséból örömet gazdálkodván, el is osztotta vala már; a lotharingiai herczegnek az oloszországi mediolanumi és montisferrari herczegéseket, a baváriai herczegnek Hispanicum Belgiumot, az angliai királynak és hollandusoknak az amerikai déli országokat, a császár kisebb fiának Carolusnak magát Spanyolországot Castilliával s Aragoniával együtt. De magát sem felejté el, megtartván ama közönséges regulát: Cum fueris divisor, potiorum summo partem, Neapolitanum országot, Sziczia, Sardinia szigetekkel és az indiai s amerikai gazdag arannyal teljes országokat maga fiának és unokáinak intézvé. S annyira is vitte vala a dolgot a keresztény királyoknál, kiki közülök kapván a neki jutandó tartományokon, hogy minyájan megnyuguvának a francia király divisióján, és megizenék a császárnak: lássa, ha ő is annuál a francia király projectumának, s megelégszik azzal a mit kisebb fia számára intézének, jó, ha nem, semmit sem adnak, sőt a francia király mellett fegyverrel insurgálnak.

Azalatt a francia király sok pénzzel s igérettel a spanyol ministereket naponként maga részére csinálja vala, hogy a spanyol királyt vegyék rá, testamentom szerént hagyja az ő fiának vagy unokáinak az egész birodalmat. És nola a spanyol király semmiképen arra nem akar vala menni, hanem elsőben a baváriai elector fiának, ki a császár leányától, a spanyol király testvérénjének, ki a császár felesége vala, első házasságában valótól testálta az egész spanyol imperiumot; de a csak hirtelen, tíz esztendő korában meghala, a mint hirdetik, francia factio által méreggel öletvén meg. Annak holta után a

császár kisebbik fiának Carolusnak hagyá s kötő a spanyol koronát minden hozzá tartozandó országokkal együtt, és már arról a császárt hit alatt assecurálta vala is, a testamentumot kezében is küldötte vala. De egy Prolocarus nevű spanyol cardinál, a francia király pénztől megcsalatván, mikor már éppen in agone volna a király, sőt már eszén sem volna, addig suga a király fulében, hogy új testamentumot tétete, és a spanyol birodalmat a francziai király unokájának, a kisebbiknek, Philippusnak testátlátá. Mihelyt a francia király azt véghez vilető, másképen kezdé beszélni, s megizené az európai királyoknak, respublicáknak, hogy már ő divisióra nem bocsátja a spanyol birodalmat, mert a megholt király az ő unokájának testátlát; és készen levén száz ezer emberből álló nagy armádája, töstént bokulde az unokáját fegyverrel Hispaniában s erőszakkal megkoronáztatá, s a birodalmat elfoglalá, a megholt spanyol király feleségét, ki a császárnéval egy testvér és a portugalliai királynéval s a florencziai hercegnéval, onnan kiigazittatá. Nem jó vala hogy az ausztriai házra szálljon a spanyol korona, a kit de iure illetett, jó lőn pedig hogy ő hatalmasul elfoglalá; de az Isten nem segélté meg hamis igyekezetében.

Mert a császár megértvén a dolgokat, mindenüvé az egész Európában patenseket bocsátá, és világos ratiókkal demonstrálá mind a francziai királynak álnok practicáját s istentelen factióját, mind pedig az ausztriai háznak igazságos successióját a spanyol birodalomban. Ugyanis Carolus V. és Ferdinandus I. egy-testvér atyafiak voltak, Philippus I. archidux fia; Carolus V. lineáján férfitágon való volt Carolus II. a megholt spanyol király, Leopoldus császár pedig Ferdinandus I. maradvája; és így a Carolus V. lineája deficiálván in virili sexu, egyenesen a Ferdinandus I. lineájának kellett succedálni, melyről eleitől fogva a két linea között erős kötések s végezések voltak, hogy akármelyik linea deficiáljon, a másik linea succedáljon, és valamig férfi-ág életben leszen, addig a leányág ne succedáljon. Sőt mikor a francia király

elvette volt is a spanyol király leányát feleségül, kinek jusán, de hamisan, praetendált a spanyol koronához, minekelötte a mátkaság véghez ment, erős hittel kötelezte magát mind a leány, hogy az apja birodalmához praetensióját nem tartja, hanem a mely kincset akkor vele adtanak, azzal megelégedik, mind pedig a francziai király, hogy felesége jusán soha semmi időben sem maga sem gyermekei nem praetendálnak a spanyol király jóságához. De szokása volt a mostani francziai királynak, könnyen megesküti, de könnyen meg is szegte hitét a hol valami hasznát érzette; az európai királyok pedig megboszonkodván, mind azon hogy a francia király a divisióval úgy megcsalta s jáczodattatá őket, mind pedig látván, hamis uton akarja az ausztriai háztól elszakasztani a spanyol koronát, különben is tartván attól, ha a spanyol birodalmat conjungálja Galliával, elhatalmazik rajtok, és kegyetlen tyrannus ember levén, őket is kiforgatja birodalmokból, előlának a francia király mellől.

Kiváltképen a reformatus és evangelicus potentatusok, minekutána a francziai király a maga országában levő reformatus fejedelmeket, urakat, nemeseket, közrendet, papokat, püspököket, többet ötszáz ezer léleknel kiűzetett volna Galliából, a pápának akarván kedvét keresni, hogy inkább az ausztriai ház ellen a pápa ötöt protegálja, Belgiumban, Hágában egyben gyűlvén, majd nyolcz hónapig ott tractálának egymás között; és erős hit alatt ligát szerének, hogy mind a bourboniai ház ellen, kiből való a francia király, mind az ausztriai ház ellen, kiből való a római császár, és a mely két háznál nagyobb s méltóságosabb nincsen a kereszténységben, de nagyobb persecutiót sem szoktak cselekedni mint az a két ház, azok ellen, mondom, conjunctis viribus egymást oltalmazzák, és akármelyik ház öközülok akármelyik ellen feltámadjon, az egész reformatus s evangelicus hatalmasság insurgáljon a mellett, sőt a között a két ház között mindenkor olyan aequilibriumot tartanak, hogy a melyik ház a másiktól megnyomorittatik, mindjárt a mellé álljanak, hogy

igy egyik ház is a kettő közül a másik ellen ne praevaleáljon, hanem mindenkor egymástól tartván s egymásra vigyázván, a reformatus s evangelicus potentatusok a két ház között békéséghen maradhassanak. Mely ligának veszik is azolta hasznát, mert a persecutiót nem vihették úgy véghez a pápisták közel is mint annakelőtte, mindjárt leültetik ő kegyelmeket a confoederatus reformatus s evangelicus királyok és fejedelmek; s bár még annakelőtte régen egyeztenek volna úgy meg, nem ontott volna annyi ártatlan martíromvért ki a római fene bestia. A megmondott okokra nézve azért mind az angliai király Vilhelmus, mind pedig a hollandusok és több imperiumbeli reformatus electorok, fejedelmek a római császárral újabb confoederatiót tőnek a francziai király ellen, hogy mind addig hadakoznak ellene, míg az egész spanyol birodalomból kifordítják, és ugyan jóformában leültetik francia uralomot.

A Galliából kiűzetett reformátusok Hollandiában, Angliában, Berlinumban, a prussziai király jószágában, és más helyeken megtelepedvén, minthogy többire mind gazdag kereskedő, mivel és hadi emberek voltak, nagy roppant városokat építvén magoknak, a francziai király ellen azolta is szerencsésen hadakoznak. Nem is ártá soha nagyobbat a király magának, mint azzal a persecutióval, mert országát is annyi száz ezer emberek kiűzésével felette igen megerőltetité, az Istennek is nyilván való büntetése szálla rája. Mert noha azelőtt ifjúságától fogva mindenkor szerencsés vala minden hadakozásiban, és oly nagy dicsőségre emelte vala a francziai koronát, hogy egész Európa rettegett tőle, de a persecutio után minden szerencséje oda lőn, azolta csak verlen verék a hadat, szedten szedék el azelőtt tőle szerzett tartományokat s országokat, s naponként szállton száll minden majestása s hatalma, s nagy gyalázatos állapotban juta vénségében. Így jár az, a ki az Isten házában követ akarja helyéből ki-mozdítani, maga szakad meg miatta, az Isten pedig csak nevei az égből az emberek tehetetlen indulatát.

Már a francziai király mind Hispániát, mind ahhoz tartozandó indiai és amerikai országokat hatalmasul elfoglalván, Oloszországban is Sicília, Sardinia szigeteket és a mediolanumi herczegségeket is meghódoltatá, egész praesidiumot hagyván mindenütt, a mantuai herczegséget is, noha imperii vasallus vala, magához hajtá, a sabauidai herczegzet is, Bmánuelt, Eugenius testvérbátyját, eláttatá hogy a leányit maga unokáinak véteti el feleségül, azt is magához kapcsolá; másfelől pedig a belgiami hispanici provinciákat mind elfoglalá, és az imperiumban általmenvén erős ármádával, sok városokat megostromoltata s megveve, a hires Landavium várossal együtt; és hogy az ausztriai házat inkább opprimálhassa, mind a coloniai érseket s electort, ki a bavarussal egy testvér vala, mind pedig magát a baváriai electort a császár vejét, sok ígéretekkel a császártól elhajtá. A bavarus azért rebellála, mert mikor látná, hogy a brandeburgus elector Prussziában magának electorságán felyül új királyságot erigált, a saxoniai elector is a császár assistentiájával lengyelországi királyságra promoveáltatott, melyre ő igen vgy vala, szégyenlette, hogy ő is potens elector levén, királyságot nem kaphat, neheztetlette hogy a császár inkább favorizált a saxónak mint neki, holott az ő eloi az ausztriai ház mellett oly híven nagy költségekkel hadakoztanak az ausztriai ház mellett Ferdinandus II. idejében, a svécziai akkori király ellen; maga is a mostani elector Magyarországon dicséretesen hadakozott Leopoldus mellett a török császár ellen, és a mely pénzt ígértenek volt az ő eleinek az ausztriai császárok hadi költségre, azt mind-egyeddig meg nem fizették. Azért kívánja vala a császártól, hogy a csehországi királyságot cedálná neki. Melyet a császár nem cselekedhetvén, a francia mellé állá, és mind Csehországban mind Ausztriában nagy motusokat indíta, s nagy ármádát készítvén, az imperialis város Ratisbonát elfoglalá; onnan conjungálván magát a francia ármádával, nyilván a császár és imperium ellenségének declarálá magát, noha mind a császár mind az

imperium sokszor megintették hogy tegye le magát, de azzal nem gondola, melyért szerencsétlenül is jára, mint alább az ő helyén meglátjuk.

Ebben az esztendőben 21. maji Kálban adott Isten egy Klára nevű leánykát a feleségemnek, dél után négy s öt óra között; én akkor Fejérvárrát voltam az országgyűlésében az urral együtt. Onnan Kálban menvén, a bolond hagymázban estem egynehány hetekig. Isten után Fogarasi doctor gyógyítja ki belőle.

1702. Erdélyben a dolgok naponként súlyosodnak vala, mert egymásra való irigységből a gróffi, baronatusi titulusokat szaporán hordatják vala magoknak az udvartól, némelyek olyanok is, kik a régi jó szokás szerint még jó nemes ember módjára sem élhetnek volna a jószágokból, mégis megválták a nagyságos titulust. S hogy ama régi igaz jó főemberek olyan gizgaz gróffocskákat, mint némelyik vala közülök, nagyságolni nem akartak, nem is tartoztak vele, szörnyen haragultanak, és arról mind a guberniumnak, mind az országnak írásban panaszt adtak. A gubernium nem dirimálhatván közöttök a controversiát, feladta a császár udvarában mind azt, mind a praecedentiáról való materiát, *mintha nem elég dolga volt volna* a császár udvarának. Mert már annyira ment vala a gyűlölség a főrendek között, hogy ebédre sem hihatták egymást, nem tudván melyiket kell közülök elsőben mosdatni vagy a főhelyre ültetni, mindenik első akarván lenni. A császár mind a két dologról decretumot küldé le, hogy a gróffokat s bárókat, kik csak minapiban szerettek magoknak titulust, s valami főtisztiséget nem viselnek, azokat nemcsak a régi főemberek, még a jó nemes emberek se tartozzanak nagyságolni, hanem csak úgy compellálják: gróff uram, báró uram; a praecedentiát pedig úgy dirimálá az udvar: hogy a mint kinek régibb familiája, titulusa s főtisztisége vagyon catalogus szerint, azok járjanak elől. Nálam megvan mind a két decretum, de rövidségnek okáért ide mind le nem írhatom; ugys nem sopálódék a főrendek között való controversia, mert

sajnálják vala, hogy némely alávaló s érdemellen személyek, csak azért hogy pápisták, promoveáltatván főtisztiségekre, a régi igaz és főrendek s érdemes hazafiai üresen maradtanak.

De közönségesen a három natio között is sok alkalmatlan veszekedések származának a portiózás miatt. Mert a székely natiót a császár a diplomában eximálta vala mind a quártyeltartástól, mind az adózástól, mivel a régi királyok fejedelmek idejében is olyan privilegiummal éltenek, hanem fegyverekkel tartoztak a királyt s az országot szolgálni: a székely natio azért magát a diplomához tartván, nem akar vala különben contribuálni, hanem jó akaratá szerént minden esztendőben bizonyos summát vállalt magára, hol tized hol nyolczad részét a contributióknak. Ezt nehezeltették a vármegyék, de kivált Szász János a szebeni királybíró mind azon practicálódott, sok projectumokat írván mind az udvarban, mind az országnak, mind a generálnak, hogy a székelység szabadságát a diplomával együtt elronthassa, a levén ratiója: hogy most nincs szüksége a császárnak a székelyek fegyverére, hanem a pénzre. A székelység azok a projectumok ellen más projectumokat írt, és megczáfolta Szász Jánosnak minden ratióit, s kicsinben mulék, hogy Fejérvárrát az országgyűlésében Szász Jánost ki nem veték az ablakon; addig nyelveskedék az ország előtt, megbusulának a magyarok, fel is költenek vala egynehányon hogy kihányják, de a magyar uraknak nagyai nehezen úgy csendesíték le őket.

A vármegyék és szászok között is nagy controversia vala. Mert a szászokon másfél ezer kapu levén, kikről adóztanak, a vármegyéken pedig valamivel több ezernél, még mikor a német Erdélyben bejöve, mindjárt practicálódni kezdenék a szászok Frank Bálint akkori szebeni királybíró idejében, hogy a kapuszámban magokróli leróttassanak. Addig járák a német udvart, két száz kaput le is rótatának, s akkor a vármegyékkel erős kötetést szerzenék, hogy több defalcatiót nem kívánnak. Frank Bálint holtá után Szász János

alván az első lóra, szokott mesterségével felbontá a kötést, és addig projectizála, addig irogata az udvarban, a háromszáz kaput is defalcáltatá, és csak ezer kapu marada rajtok, mint a vármegyéken: holott jó lélekkel mondván, két annyi portiót könnyebben megadhat az erdélyi szász natio, ő bírván az erdélyi földnek legjobb 's termékenyebb részét, és minden városokban számtalan mester pénzeskereső ember levén közöttök, az ország pénzét ők emésztik meg, mintsem a vármegyék, kik szegény szántóvető emberekből állván, s földesuraknak is szüntelen való szolgálattal tartosván, a pénzt nehezen kereshetik.

A vármegyék látván hogy a szász natio mint megyen élé dolgában, ők is hozzá fogának a projectizáláshoz, és mind a generális előtt mind a császár udvarában hathatósan remonstrálák: hogy a szász natio sokkal többet contribuálhat s tartozik is contribuálni a vármegyéknek. A császár nem tudván a sok ellenkező információk között mit cselekedni, megparancsolá hogy az egész országnak minden faluit vizsgálják meg, tam de qualitate, quam de quantitate, és a szerént csináljanak újabb kapuzámokat mind a vármegyéken mind a székeségen; és hogy egyik fél is ne panaszkodhassék, minden vármegyére s székekre külön külön commissariusokat, bizonyos instructióval, erős hittel megeskütvén őket hogy egyik félnek sem kedveznek, mindenüvé egy magyart, egy szászit és egy német officialist expedíálnak; de véghez nem viheték, mert azalatt a kuruczság bejöve Erdélyben, s azolta csak abban van a dolog. A tisztek most csak falunként, a mint elintézhetik, úgy vetik fel az adót, s elég sok istentelen munkát is látunk, s a szegénység között rettenetes inproportiót az adózásban.

Ez időtájban Sárossi János, kitanácsúr, ítélőmester és főcommissarius vala, és kiről oda fel emlékezem, szerencsétlenül jára, hogy az oláh papok protestatióját mint ítélőmester a császár pecsége alatt kiadatta, azért a császár parancsolatából arestálák Fejérvárrat, az ország előtt meg is notázzák; nem is éle sokáig, hanem a következő esztendőben ugyan Fejérvárrat meghala, s Szőkefalván, maga jó-

szágában temeték el. Ennek nagyobbik leányát vette vala el feleségül a bátyám Cseri Farkas fia, Cseri János, de nem sokáig lakék vele, meghala mind a felesége, mind tőle való gyermekei. Sárossi Jánosnak nem annyira árta az a protestatio expedíaltatása, mert ő abban semmit sem vétett, csak pretextus vala hogy az által ejthessék le a lábáról, hanem mind a gubernátor, mind a több magyar nagy urak azt sajnálották, hogy soha őket nem udvarlotta sem mikor hozzája mentenek, elejekben ki nem jött házából, ki nem késérte mikor elmentek, noha azt ő nem annyira kevelységből mint régi szokásából cselekedte; különben nyájas, vig, nagy és könnyű elméjű uri ember volt. Kiváltképen hogy főcommissariusá tévé az ország, sem az országtól adatott instructiójával, sem a gubernium parancsolatával nem gondola, hanem a generál Rabutin mellé adván magát (nem is szeret s nem becsül vala senkit az urak közül úgy a generál mint Sárossit), a computust egyedül igazgatja vala, és valamint akarta, az ország nagy kárával a regimenteknek az excessusokat elengedte; a generál intentiójára is minden esztendőben negyven ezer forintoknál többet eróglát az ország pénzéből, s úgy keresett magának kedvességet a militia előtt. Melyről sokszor megintették, s le is vonták volna róla a főcommissariuságot, de a generáltól nem férhettenek hozzája, míg a felyül megirt alkalmatosság interveniála, s akkor keríték kézre. A generál sem segélheté dolgát, mert a császár mellett Kollonics cardinal, hogy inkább Sárossi fogságával a több religión valókat kiijeszthesse az oláh papok dolgából, a generálnak Sárossi mellett való instantiáját kiforgatá a kezéből. Ennyi hasznát vévé a némettel való szövetkezésnek.

Én szintén akkor Kálban voltam és Gálfalvára mentem vala lakadalomban, Sándor Gergely vevén feleségül a hugomot, Szentiványi Sámuel leányát. Onnan Fejérvára menék udvarhoz, a hová érkezék Bécsből Thavonáth helyében pro camerali commissione gróf Sceau, csufos kised görbékátu szeles ember. E decretumot hozott vaja a császár-

tól, hogy minden fiscalis jószágokról, dézmákról, árendákról, kiket a donatáriusok birtanak, productio legyen, bizonyos uri személyeket deputálván, kik eleiben producáljanak. Hozzá is fogának Fejérvárrát, ki is ráznak vala sok donatariust a jószágokból, ha a Rákóczi irruptiója ne következék. Fejérvárról menének Gyaluba, gróff Székely Ádám lakadalmára, ki a gubernátor második leányát vevé feleségül, mert a nagyobbikat Wesselényi Istvánnak adták vala. Az úr Apor István volt a násznagy, nyoszolyóasszony Hallor Györgyné; generál Rabutin a császár képében ült külön majestásban egyedül asztalnál, gróff Pekri Lőrincz levén a gazdája. Annál pompásabb lakadalmat Erdélyben nem értem, nem is láttam soha olyan cifra drága öltözött uri asszonyokat mint ott; magok a német tisztek csudálták, s azt mondták: Mit panaszkodnak az erdélyiek hogy nincs miből portiózniok? mert a római király lakadalmában sem voltak czifrább asszonyok, mint itt Erdélyben. A lakadalom után esmét megbetegedtem a hagsmázban, és majd nyolcz hétig feküdtem.

Nyavalyás Jósika Imrét nem sokára a lakadalom után Szász János hamisan elvádoltá, hogy Tokolyi Imréhez jártatá emberét Törökországban; megfogák, Szamosújvárrát tarták sokáig, azután Fejérvárra hozák hogy megnotázzák. Szokás volt eleitől fogva hogy mikor valakit notára kerestek, publice az egész ország előtt mondták ki a voxot ellene a statusok; de Szász János practicájából, hogy inkább (a hazafiai közül a kik elsőben voxolni szoktak, s nem levén semmi bizonyosság Jósika ellen, ha azok voxokkal absolválni találják, a több statusok is azoknak voxára hajoljon s Jósika megszabaduljon) Jósikát megszenteltíztathassa, a generál Rabutint arra vevé, parancsolja meg a guberniumnak, ne mondassák publice a voxot, hanem kiki tegye írásban a maga voxát, s rendre egyenként úgy vigyék be a gubernium eleiben. Ugy is lón, s ám azután több sok rossz példa is következék belőle. Ott voltam jelen mikor a director agála nagy forvorrall ellene, de semmit nem bizonyíthata. Mikor

kimenének az allegatio után, Jósika nagy felszóval azt kiáltá: „Ha Isten vagyon az égben s nekem vétkem vagyon a mivel vádoltak abban, szálljon tűz le az égből, s itt az ország szeme láttára emészszen meg engemet.“ A statusok mind elszomorodának rajta, a voxolás is véghez mene a szerént a mint mondtam; megszegyeníté Isten Szász Jánost, Jósika felmene Bécsben s ott promotiót szerze magának.

De már a reánk következő nagy nyomorúságokat az Isten világos jelek által megjövendőltette vala. Mert oly rendkívül való árvizek lőnek az egész országban, hogy Keczen a pinczék megtelvén vízzel, a boros hordókat felvette a víz a földről, a falun csolnakkal jártak egymás házához az emberek, a kezei kapu előtt a nagy öreg posárokat úgy fogtuk ki a vízből. Meg is mondtá az úr Apor István: Vigyázzatok rá, ücsém, a sok vizek után bizony sok idegen nemzetség fog bejöni Erdélyben. Ugyan Keczen, a nagy mezősegi pusztá hegyeken által, Isten tudja honnan, egy tanulatlan öreg medve bejöve a falura, s behajtá a kezei udvarház piaczára, s ott lövé által az úr a stuczával. Háromszéken penig az esztelneki mezőre, Erdélyben soha azelőtt nem látott vad jáhor jöve a mezőn legelő barnok közében, s Donát Józsefnek hírével esvén, ő vágta le, s bőrét maig is tartják pro memoria, mert Erdélynek semmi havasaiban erdeiben soha olyan állat nem szokott termeni. Egy este felé Keczen az urral kün a kapunál állottunk sokan, s nagy hirtelenséggel az egen egy szárnyas sárkány szikrázva keresztlömené; más helyeken is az országban ugyanakkor látott. Sőt az urnak drága uri paripái s szekeres lovai egy hónap alatt minden igaz ok nélkül megdőglének, s mindjárt megjövendőlkők a kik jelen voltunk az úr házának pusztulását. De a mi inkább csudálható: Fejérvárrát az országgyűlésen hirtelen csudaforma madarak számtalan ezren szállának a mezőre, akkorák mint a seregély, tarka tollnak, de soha sem azelőtt sem azután Erdélyben senki olyan madarakot nem látott. Ezek valahol verebet kaphattak,

megölték, még a fejevári kőfalak lyukaiból is, a hová a szegény verebek szoktak volt fészket rakni, utánok buván, kibúzták onnan s elszaggatták. Akkor csak csudáltak s nem tudtuk mit példázson, de azután magunkon experialók; mert a sok idegen sohonnai tolvaj magyarországi kurucok bejövének Erdélyben, az igaz erdélyi verebeket, a jó hazafiaiit kipraedálák mindenéből, megölék, megfogdosák, megsaccoltaták őket, mint alább meghalljuk, s épen koldustarisznyát hagyának a nyakunkban, mind magunknak mind boldogtalan maradváinknak.

Angliában pedig a híres vitéz Vilhelmus angliai király, ki életében annyi véres harcokon forgott, és a kit annyi izben csalárdul a francziai király el akart veszteni, mégis Istent azoktól megoltalmazta, maga hazájában, a hol nem is tudott már félni, vadászni indulván, és egy vad után futtatván, lovastól elesik véletlen, és nem sokára meg is hala, egyben rontván egészen magát. Bizony nagy kárára lőn mind a maga országának, mind a római császárnak ennek a királynak halála, mert egész Európában hozzá fogható senki nem vala. És mivel a feleségétől Máriától gyermeke nem marada, succedála holta után a királyságban Mária testvérnője, Anna, a dániai király Fridericus IV. öccsének felesége; a ki is nagy dicsérrel s dicsőséggel hadakozik ma a római császár mellett a francia ellen. Valóban mesterkedék a francia hogy kitudhassa Annát a királyságból, és mivel Hybernia egészen pápista, s Anna pedig reformáta, a hybernusokat a francia rávette vala, hogy mivel Jakab király megholt vala számkivetésben Galliában, kiről oda fel emlékeztem, a mely fiát rá fogták vala a pápisták hogy Jakab királynétől való, Dux de Vallis nevűt, az is pápista levén, azt állítsák be a királyságban. El is készítetté vala nagy tengeri hajókkal s vitézekkel hogy beküldje Angliában, de az anglusok eleibben szállván, keményen megverék a francia classisát, s Dux de Vallis uram futva szalada vissza Franciaúban, most is ott tekereg a király mellett. Anna pedig megkoronázták nagy solennitással, és Mur-

leoburg nevű híres vitéz herceget Angliából expedialá nagy ármádával a francia ellen, ki már egynehány esztendőtlől fogva a császár főhadi generálisával, Eugenius herczeggel a francia ellen diadalmason hadakozik.

Szintén ezen esztendőben jöve vissza Konstantinápolyból az angliai híres orátor Vilhelmus báró Paget, ki a német s török császárok között hét esztendeig fáradhatatlanul munkálódván, Karlovicznál békeséget szerzett vala; kit is mind a török provinciákban, mind itt, Erdélyben menvén által, mind Magyarországon, Bécsben, az egész imperiumban, épen Angliáig való utazásban nagy pompával, ágyuk lövésével excipiálának mindenütt, a két császár költségén commissariusok rendeltetvén melléje, úgy vitték. Erdélyben bejövén, mint okos ember kitanulá a pápisták persecutióját a reformátusok ellen, és minden dolgot írásban tevén, Bécsben a császárnak proponálja, aperte azt mondván: „Ha felséged ezeket a dolgokat meg nem orvosolja, és az erdélyi reformátusok tovább is engedi hogy a pápisták üldözzék, bizony soha az angliai fegyver felséged mellett tovább a francia ellen nem hadakozik.“ A császár minden jóra ígéré magát, vissza is adták mindjárt Kassán a lutheránusoknak templomjokat, kit a jezsuiták erőszakkal elvettenek vala. Mikor Fejérvárra volnánk, az orator az öccsét oda küldé a gubernium köszöntésére, a gubernátor ebédre marasztá, Bethlen Miklós, Apor István, a camerális commissio gróff Sceau is ott ülven asztalnál. A commissio elköszöne egy pohár bort az angliai királyné egészségéért; mikor Apor Istvánná kerül az elköszönt pohár, minthogy Apor Istvánnak minden patronusa Kollonics cardinál vala, ő a cardinál egészségéért köszöné el a pohárt. Gróff Sceau megriasztja: „Domine Comes, quid facit, quid nobis cum Cardinalis Colonics, vivat Serenissima Angliae Regina, nam salus nostra est ex Anglia.“ Megijede a szegény Apor István, s más pohárt is kére be, s kettőt köszöne el az angliai királyné egészségéért. Akkor vevő eszében, még jobb ember is vagy Kollonicsnál.

Nalaczi István szép öreg vénségében meghala búbolni házánál. Háromszéken pedig és Csikban minden author nélkül general Lainingen rá fogá a székelyekre, hogy rebellálni akarnak a császárral ellen; eleget inquiráltatának mind Csikban mind Háromszéken, de még nyomát sem találák; Lainingen uram hazugságban marada. Ugyan akkor az egész országban rettenetes tolvaj hír futamodék, s mindenfelé mind német mind székely hadak ki is menének az erdőkre, de senkit nem találának; kétségkívül a következő esztendőben támadott kuruczjárásnak előjárói valának azok a tolvajok, ha valahol lapangottanak.

A császár azalatt látván, hogy a francziai király napenként praevalaál, az új angliai királynéval is confederalitiót tevén, az imperiumban levő francia és baváriai armádák ellen való hadának badensis herceget tevé comendónak, ki egynehány harczon meg is veré őket; Oloszországban pedig Eugenius herceget küldé más armádaival. És noha a francia az oloszországi havasokat, s hol be kell vala menni Eugeniusnak, mindenütt erős sánczokat ásatván, és azokat haddal s lövészerszámokkal megrakván, senki nem gondolhatja vala hogy Eugenius penetrálhasson: de amaz resolutus ember levén, a mely magos és szoros havasokon régenten a carthagóbeli híres Hannibal bement vala, ő is azon az uton bemene, és a francziát sánczából kihajtván, s lövészerszámait elnyervén, egynehány esztendeig ott hadakozék, a mantuai hercegnek minden városait megostromlá s megvévé, maga elszalada Galliában, s ott vagyon maig is exiliumban, így fizeto meg Isten neki a hitszegésért; azután Szicília szigetét vérrel megvévé, és az egész neapolisi országot, a francziát kihajtván belőle, a császár számára elfoglalá; a mediolánumi hercegség vala hátra, azt is obsidio alá vevé. A francziai király pedig száznegyven ezer emberből álló armádát küldé Mediolanum segítségére, holott Eugenius csak har nevez red magával vala; meg is szoríták úgy, hogy minden élése elfáradt, és az

sege nem jöhetvén, már épen desperatióra jutott vala dolga; a francia pedig titkon minát kezdett vala ásatni a német armáda táborhelyére, melyben Eugenius semmit sem tudott. Hanem a minasók közül két német levén a francziák között, beszöknek a német táborra, s megmondják hogy harmad nap alatt mind felhányatja őket a francia puskaporral. Eugenius egyben hivatván a hadi tiszteteket, proponálja a veszedelmet; minyájan azt végezik, jobb, kiemenjenek mezőre és ott kezeken haljanak meg, mintsem barom módra a puska por hányja fel. Más nap reggel a regimenteket Eugenius kivízi a sánczból, s rendben állítván, egyenesen a francia ellen indítja. A francia general Villeroi nem akar vala harczot adni, de kénytelen lőn vele; majd hat óráig lövék vesztegeték egymást, de mivel a németek desperatusok valának, oly nagy erővel rohanának a francia táborra, hogy a nagy sokaság tovább nem állhatá, hanem oda kelle engedni a harczhelyet, minden lövészerszámokkal s hadi készületekkel együtt. A németek közül general Vaudemont, lotharingiai fejedelem, general Commerci, general Lihtenstein, mindketten azok is fejedelmi emberek, sok több nevezetes officérekkel és négy ezer nemettel együtt ott veszének el a harczon; a francziából pedig többen veszének husz ezernél, sok generálokkal együtt, és nyolcz ezeren rabbá esének. Ez a nagy győzelem az egész oloszországi tartományokat, melyeket a francia hatalmasul elvett vala, a német császár kezében ejté; s csakhamar azután a híres mediolánumi várost Eugenius megvévé, s a francia egészen kitekarodék Oloszországból.

Valának a császár táborában magyarországi magyar hadak is, kik oly nagy bátorsággal s vitézséggel viselték magokat a francia ellen, hogy csudára szemlélték mind a németek mind a francziák, annyira, hogy inkább félt a francia száz magyartól, mint öt hat száz némettől. Mikor Mediolánumot obsidiálta Eugenius, három száz magyar katona bement a sok ezer francziai praesidiummal teljes városban, és sok házakot fényes nappal felvervén, s számtalan királyi kincset onnan ki-

hozván, békével ismét visszajöttek a kapun, sok francziát legvágván a kapuban, kiknek dicséretes dolgokat Eugenius nagy recommendatióval írt meg a császárnak, s kívánta hogy bárcsak nyolcz ezer magyar hadat küldjön a császár melléje. El is kezdették vala Magyarországban a hadak gyűjtését, de Rákóczi Ferencz rebelliója meggátolá. Ugyanott Oloszországban egy ellenkezésen Számárosi nevű magyar kapitány, kit én is jól ismertem, tizenkét francziának tötötte el egyedül a fejeket, s mikor a tizenharmadikot le akarná vágni, kardja eltörék s úgy lövődözék meg a francziák; kinek testét Eugenius nagy hadi pompával eltemetteté; a képét ki is nyomtaták nagy dicsérettel örök emlékezetre.

Az imperiumban pedig a császár hadai Landáviomot obsideálák. A császár a nagyobbik fiát Josephust küldé Landáviom alá, a ki mikor oda érkeznek, a francia generál a városból követet küldvén a római királyhoz, azt izené: értette az ő felsége jövetelét, azért izenje meg a király, a tábornak melyik részében vonatja fel sátorát, s assecurálja a királyt, csak egy golyóbist is arra nem lőtet a városból; és ha a királynak valamire szüksége vagyon a városból, jó szívvel gazdálkodik. A király megnevetvén magát, azt izeni vissza: Mondd meg a francia generálisnak: a királynak nem szokott külön helye lenni a tábor egyik részében, mert a király minden helyén jelen szokott lenni a tábornak; arra sincs szüksége hogy a városból gazdálkodjék, mert elég vagyon a táborán a mivel éljen, különben is a mi a városban vagyon is, nem azért jött Landáviom alá, hogy neki (adjon) valaki valamit adjon, mert mind övé, hanem hogy ő adjon másnak a mit akar. A követ visszamenvén, a király erős ostrommal azon éczaka a város citadelláját megvéteté, maga is ott forogván az ostromon, s egynéhány adjutantot el is lőttek előre; eleget intették a generálok, ne periclitáltassa magát, semmit azzal nem gondolt. Más nap a várost szörnyűképen bombáztatja, a francia generál tovább nem állhatja, fel kelle adni a várost, s a király a mit megengede, csak azt vivé el

onnan. Így a nagy híres erősség, ki felől a francia úgy gondolkodott, soha a német császár azt meg nem veheti, csakhamar József király hatalma alá juta.

József király nagy dicsérettel Bécsben visszajövé, és a császártól kedvesen s' pompáson excipiáltatván, a kisebbik fiát Carolust a császár spanyol királynak declarálja, és nagy haddal elkészítvén, Hispániában elküldi, megcsókolván s végső bucsút vevén tőle, szép áldásokkal magától elbocsátá. Ki is az angliai és hollandiai hajókon Cataloniában bemene, és ott a spanyoloknak nagy örömevel, fényes pompával spanyol királyságra megkoronáztaták.

1703. Isten ő szent felsége Kálban ada a feleségemnek 31. augusti estve felé négy s öt óra között egy kis fiát, Mihályt. Akkor sem voltam házammal, mert Fejérvárrat lakalmaztunk, Kászoni János uram vevén feleségül néhai Bodoni Balázs leányát. De még annakelőtte, ugyan Fejérvárrat létünkben, 28. februarii estve nyolcz kilencz óra között rettenetes villámlások, mennydörgések s esők voltak holott olyan időben a közönséges természet regulája ellen szokott olyan tempestas lenni. Ugyanazon hónapban, a mint azután megértettük, Oloszországban mind egyéb helyeken, mind pedig Rómában oly szörnyű földindulások voltak, hogy sok városok, faluk, Rómában pedig sok házak vagy elsüllyedtenek vagy egyben romlottanak; az egész római nép megijedett volt annyira mind a pápával együtt, hogy azt gondolták, utolsó ítélet napja következék, és sok asszonyok a nagy félelem miatt elájultanak s megholtanak.

De mivel ebben az esztendőben támadt Magyarországon a császár ellen rebellio, szükségem től rövidében de igazabban lehet, annak eredetét leírom. II. Rákóczi Ferencz, fia vala az első Rákóczi Ferencznek Zrínyi Ilonától, Zrínyi Peter leányától. Ez kisdéd korában maradván árvaságra, a jecsuiták tutalája alatt nevedék, azután a hassziai landgravius leányát vevén feleségül, német köntösben öltözék, s szüntelen Bécsben lakott, még magyarul is nem akarván beszéle-

ni; sőt gyakran azt mondotta: ha tudná melyik oldala csontja volna a magyarokhoz, ki-
rontaná onnan s elvetné. S minyájan úgy íté-
tek fölé, hogy már egészen a maga nem-
zetét megtagadta. Semmi promotiója nem
adaték a császár udvarában, noha az egész
Magyarországban sem jószágira, sem familiára
csak egy is vele nem érkeznék, melyen sokat
szomorkodott. Vala egy Longevál nevű fran-
czia nemzetből álló, német regimentből való
colonellus, ki a regimentek reformatiója al-
kalmatosságával kiesett vala tisztségéből, s
nem levén másképen sustentatiója, Rákóczi
Ferencz mellé mene, s jó darabig ott lakék, s
még hirt is költöttek vala, mintha Rákóczi
Ferencznét szeretné, de a csak hamisság volt.
Ez a Longevál hallván sokszor panaszát Rá-
kóczinak, hogy a német udvar mely gyaláza-
toson bánik vele, intimálni kezdi, hogy írjon
mind a francziai, mind az angliai királyoknak,
s recommendáltassa magát a császárnál. So-
kág nem akará Rákóczi, végre ráhajla, és a
leveleket elkészítvén s subscribálván, Longe-
vál magára vállalá hogy elviszi. Rákóczi
gondolkodván hogy talán többet árt magának
azokkal a levelekkel, Longeváltól elkéri a
leveleket, s megszakasztván, maga bemene a
felesége házában, Longeválnak pedig megha-
gyá hogy a leveleket vesse a tűzben. Longevál
azt hazudá, a leveleket elégette, de alattomban
eltévő, és elbucszván Rákóczitól, felmene
Bécsben, és Kaunicz cancellariusnak megmon-
dá, hogy Rákóczi rebelliót akar indítani, és a
leveleket kezéhez adá. És mivel Rákóczi Fe-
rencznek felső-Magyarországban valának de-
rekesabb jószágai, sárosvármegyei főispán is
levén, a Vay-familia, Szirmai István gyakran
udvarolják vala, gróff Bercsényi Miklóssal
peng nagy barátságban volt. Ez a Bercsényi
negédes, kevély, nagyravagyó ember volt,
kinek az eleje Marusszékéről Székesről buj-
dosott volt ki gyilkosság miatt; a feleségem-
nek a Kún-ágról közel való atyafia. Ezeket is
beadá Longevál Kaunicznak, hogy Rákóczi
Ferenczczel conspiráltak; a császárnak
Kaunicz megmondja a dolgot, és mindjárt
Sliket Rákóczi után küldik. A ki Patakon

éczaka a maga házában megfogatja, s Bécsben
viteli, Szirmait, Vay Ádámot is megfogják;
Vay Mihály s László peng Erdélyben levén,
generál Rabutinak parancsolata levén felő-
lök, megfogatja, s azokat is Bécsben felviszik.
Bercsényi Miklós szintén akkor akar vala Bécs-
ben felmenni, de megértvén Rákóczi fogsá-
gát, megfordítá a ló száját, s Lengyelország-
ban szalada. Rákóczinak két kis fiát is felesé-
gével együtt Bécsben felvívék, s az apácák
klostromában rekeszték. Rákóczit examenre
fogják, s ő azt gondolván hogy az ő leveleit
Longevál elégette volna, tagadni kezdé első-
ben, de midőn leveleit producálták volna,
megvallá hogy ő, igaz dolog, Longevál jo-
valására iratott volt leveleket a franczia ki-
rálynak, de azután jobban gondolkodván, nem
akarta hogy elvigye a leveleket, sőt meghatta
hogy a tűzben vesse, de a mint már látja, az a
gonosz ember őtet veszedelemben akarta ej-
teni, s a leveleket magánál tartotta. Rákóczit
Bécsből elviszik Német-Ujhelyben erős fog-
ságra, a több magyar rabokat is oda viszik,
külön külön házakban. Azalatt a császár ud-
vari tanácsot tart, mit cselekedjenek vele, s
azt végezik: hogy az ausztriai törvényt szerint
procedáljanak ellene, melyről a bécsi polgár-
mester citatoria levét is küld Rákóczinak. De
Rákóczi azt feleli: ő magyar nemes ember levén,
nem tartozik törvényt állani a bécsi forumon,
hanem ha mit vétett, a császár mint magyar ki-
rály, a törvény szerint procedáltasson ellene.

Gondolkozni kezd azonban maga állapo-
táról, s tudván az ausztriai törvényt, hogy egy
bizonyosság mellett is akármely fejedelmi s
gróff személyt torturúra szoktanak rántani,
alattomban a mely német kapitány őrzötte,
azzal tractálni kezd, hogy valami formában a
feleségét bocsáttassa be hozzája. A kapitány
rá veszi magát, megizenik a feleségének
Bécsben: öltözzék más kontösben s jöjjen oda;
az apácák titkon kibocsátják, az asszony mint-
ha valami tisztátalan személy volna, ott kezd
járni Német-Ujhelyben, a kapitány szolgálja
a kapitánynak dicsérni kezdik: micsoda szép
asszony jár ott közöttök, s ha kívánja, be-
hozzák neki. A kapitány tudván kicsoda, meg-

parancsolja, hívják be; az asszony bemegyén, és a kapitány a szolgálai előtt megcsókolja, azután szolgálait kiküldi estve, hogy az asszonnyal vele háljon. És mivel a kapitány a külső házában volt, Rákóczi pedig belől, a fejedelemszonty beigazítja az urához, s ott volt egynehány éczaka vele, nappal pedig mindenkor kijött a kapitány házában. Rákóczi a felesége által igen titkon a bécsi jezsuitáknak, hogy munkálódjanak szabadulásában. A jezsuiták a kapitánnyal alattomban megszegődnek, hogy Rákóczit szaleszsza el, a kapitány sok ígéretekkel lecsalván lábáról, rá ígéré magát, s ilyen mesterséget cselekvék: a mely házában volt Rákóczi, a vas rostélyokat az ablakokon mind elfürészelik, s egy kötelet kötnék az ablakra, mintha Rákóczi ott ereszkedett volna ki. Levén pedig egy öcsöce Bécsben a kapitánynak, azzal is communicálja a dolgot, és titkon német köntöst lopat be a Rákóczi fogházában. Mindenkor pedig az öcsöcsével egy szolga jött oda. Utolszor mikor Rákóczit el akarák iktatni, akkor is az öcsöce oda jöve, de szolga nem vala vele; azalatt oda be Rákóczi felöltözvén az új német köntösben, mikor a kapitány az öcsöcsével együtt ebédől felkölt volna estve felé, és a cselédek a házból kimentenek volna, Rákóczi kijő a fogházból, és mintha a kapitány öcsöcsének szolgálja volna, vele együtt kimene szépen a sok strázsa között a kapun, senki meg nem ismervén, a kapitány is a kapuig kísérvén őket. Ott már a város végén titkon Rákóczi számára lovakot tartottanak, kikre a kapitány öcsöcsével és egy Berzevizci nevű inasával felülvén, és minden helyeken a vendégfogadóknak postalovakat fogván, éjjel nappal mind menének, míg Lengyelországban érkezének. Ott Bercseni Miklóssal megegyezék, és nagy lengyel úr atyafiai levén a Báthori-ágról, mivel a nagyanyja, második Rákóczi Györgyné, Báthori-leány volt, azok mindjárt jószágot szaksztának neki a hol subsztálhatna.

A kapitány dolga kitudódván, hogy ő szabadította volna meg practicával Rákóczit, megfogák, és tartván a jezsuiták hogy kimondja az ő interestentiájokat, egy jezsuita confessariust

rendelének melléje, ki épen halálig mellette volt, s addig ámitották nyavalyást, hogy ki nem mondá hogy őtet a jezsuiták vették arra. S ugyanott Bécsben a kapitányt megölik, a több magyar rahokot pedig a császár szabadon bocsátatá. És noha elsőben patenst bocsátván ki a császár, tizenkét ezer forint ígéretet tett vala, valaki Rákóczit vagy megüli vagy elevenen kezéhez viszi, sőt elmenetele után Bécsben meg is sententiáztatá: de látván hogy kézre nem keritheti, ujabb patenst bocsátának ki, hogy Rákóczi ha vissza akar jöni, mind fejének mind jószágának készen a gratia; meg is parancsolták, a mely passuson be akar jöni, mindenütt nagy becsülettel acceptálják, és semmi bántódása ne legyen.

De mér Rákóczi Bercseni Miklós tanácsából a francia királyhoz küldvén, azzal confederatiót tett vala, hogy Rákóczi inditson rebelliót a császár ellen Magyarorszában, és a bavarussal conjungálja magát, ő is tul, minden erejével rajta leszen, és az ausztriai házat egészen fordítsák ki. Járnak vala szüntelen Rákóczinak titkon emberei Magyarorszában, kik az emberek elméjét csinálták. S szintén jókor is találák a dolgokat, mert a magyarok a rettenetes kemény portiózást, s azért szüntelen rajtok forgó terhes executiót már elunták vala; a kamara pedig minden magyar urnak jószágában belé kapdos vala, és kifoglalja vala kezekből, ha szintén az elei két három száz esztendőök alatt békeségesen bírták volna is, és extra dominium nagy külséggel fáradsággal kelle vala a magok igaz jószágokat keresni; sőt már az accisát is Magyarorszában behozták vala, a csehországi szomoru példa szerént; a legalábbvaló német semmire nem becsüli vala a magyar régi nagy familiákból álló urakot, a militia akármely gróff úr házára beszállott, s szabadoson mindenét elpraedálta, a magyarországi tisztségeket nem a magyaroknak, hanem németeknek adták, sőt már a papi uraságokat is idegen nemzetből állók occupálták vala. Kivált azt neheztellék vala a magyarok, hogy a német császár megbékélvén a török császárral Magyarország felett, a magyar urakot nem ad-

mittálták a békeség tractájában, a református s evangelicus magyarok pedig azt sajnálolták, hogy minden helyeken a tenplomokat tőlök a jezsuiták elvették, a collegiumokból a tanuló deákotok kikergették, s még csak szolgabíróságra sem vették be, ha csak pápista nem volt. Mind ezekre s több hasonló dolgokra nézve sokan találkoznak, kik Rákóczival conspirálnak a császár ellen, különben is az egész Magyarországból minden regimenteket felvitte nek vala a francia ellen, csak az egy Montecuculi regimentje vala ide alá; a várakban pedig semminemű provisio nem volt, sem munitióból, sem profontból, sem praesidiumból, bizván a törökkel való békeséghez, s nem gondolkodván, hogy soha a magyarok többször feltámadnának, a császárnak minden gondja a francia és bavarus ellen vala, azért jutha oly könnyen Rákóczi Ferencz a sok várrakhoz Magyarországon.

Minekutána Rákóczi Magyarországon az emberek elméjét kitanulhatta, kiindula Lengyelországból s Munkácsra jöve, de ott nem subsistálhatta, mert a várban német praesidium levén, a Montecuculi regementje is rá jöve, és szintén az udvarháznál ben szorítják vala, ha mellette levő jó vitéz katonák fegyverrel ki ne szabadítsák. Visszamegy Lengyelországban, és patenseket bocsátván ki, hogy a magyarok mind felkeljenek a német ellen, s régi szabadságok helybenállításában munkálódjanak, ő is nem sokára feles hadakkal kijő; azalatt Bóni András kapitányától hallgassanak, és melléje gyűljenek. Károlyi Sándor megértvén Bóni intencióját, szathmárvármegyei magyar hadakat felülletvén, rája megye, és szerencsésen fel is veré, felesen levágtatván s elfogatván közülök, és sok zászlókat nyervén el tőlök, Bécsben felvivé, remélvén, a mint hogy meg is érdemli vala, hogy öneki azért promotiója leszen. De azok a kevély negédes német ministerek contemnálák Károlyit, sőt megcsufolák, hogy egynehány rossz tolvaj felverésével akar magának a császár udvarában becsületet szerezni. Elboszongodik a nagy uri ember, visszajő onnan s Rákóczi hűségére áll, és mivel szathmár-

vármegyei főispán s nagy tekintetű katonaszerető uri személy vala, az egész Felső-Magyarországot Rákóczi mellé hódoltatta. Rákóczi is azalatt Bercsénivel együtt ujabbán kijöve Lengyelországból, és Károlyival magát conjungálá.

Senki azt bizonyosan nem tudhatja, mitől lön, hogy a bécsi udvar azt a rebelliót oly könnyen engedé meggyűkereezni, holott minden okos politicusok értelemk szerént, afféle rebelliót in herba, a mint szoktak szólani, szükséges megfojtani. Holott noha Magyarországon semmi derekas fenálló had nem volt is, de Erdélyben generál Rabutin commandója alatt vala hat ezer gyalog és lovas válogatott tanult német had, a ki könnyen csak magára is a Rákóczi hadait dissipálhatja vala, annál inkább, ha az erdélyi magyar hadakat felvegyék, és a némettel kimenjenek. Ki is megyen vala Rabutin, de lön őn ordine az udvartól; s az Isten úgy akará az egész magyar nemzetet Rákóczi Ferencz által örökké vala nyomorúságban ejteni, mert eljött vala már a sok istentelenségnek büntető ostroma. Volt olyan hír, hogy a német ministerek, közülök is alattomban a francia pénztől megcsalván, Rákóczival egyetértettének, s a császár előtt extenuálták a magyarok rebellióját, sőt a kaszai generális is gróff Nigrelli, kinek leánya Eszterhási Antalnál vala férjné, gyanóságban ejtette vala magát, hogy a vejével, ki már kuruczczá lett vala, egyetértene, s meg is éteté magát féltében, hogy a császár meg ne fogassa. Mások pedig a kik mélyebben értik a dolgot, arra magyarászák: szantszándékkal akarták a ministerek hogy egész Magyarország involválódjék a rebellióban, s annak alkalmatosságával végképen opprimáltassék.

Rákóczi Ferencznek naponként szaporodván hadai, csakhamar Munkács és Murán várát éhséggel megveszti, s maga praesidiumával megrakja; azután Máramarost meghódoltatja, és Huszt várát is a német commandans neki feladja, Váradot erős blokada alá véteti, onnan pedig Szathmár alá megyen. És ha a német annonae commissariusok a császár szolgálatában igazak lettek volna, a micsoda erős

helyek valának mind Szathmár mind a többi, soha azokat Rákóczi meg nem veszi vala; de sohol a várakban élés nem vala, mert azok a commissariusok a várakban a vármegyéktől szállítandó élelmet pénztől veszik vala fel, s magoknak tartották. Csakhamar azért Szathmár is megszűküle. A császártól parancsolata jöve a brassai generálisnak Klöckespergnek, hogy Erdélyből válogatott lovasokkal kimenjen Szathmár segítségére, noha Rabutin okos hadi generál levén, nehezen vehet rá magát, hogy az erdélyi német hadakat megszárgassza, mert jobbnak itélle vala, ha az egész táborral kimenjen, és Rákóczit debellálja, s Szathmárt is felszabadítsa: a mint hogy ugy is lett volna jobb. De a császár ordere ellen nem állhatván, Klöckesperg kimene hét száz lovassal Szathmárra, és sok izben az alatta való kuruczokat felverte, sokan ott is veszének. Utoljára élések elfogyván, kéntelenítették accorda által Szathmárt feladni, kit Rákóczi a földig elhánysa, a németeket pedig hitek ellen a kuruczok el nem bocsáták, hanem addig hordozák alá s fel Erdélyben s szüntelen mortificálták, hogy magok közé beeskütek őket.

Rabutin pedig látván hogy Erdélyre is általharapott a magyarországi tűz, Szebenben számtalan búzát, zabot, szénát s egyéb élelmet szállítat, és a várakból többire a lövész-számokat mind Szebenben viteti, s ugy fortificáltja, hogy a török császár vagy franczia király ármádájának is gondot adna ha obsideálná. Ugy Dévát, Kolosvárat, Bethlen-, Szomos-Ujvárat, Görgényt, Brassót, Beszterczét praesidiummal megrakja, a több hadakat Szebenben mind beszállítatja, megparancsolván az erdélyi uraknak, főrendeknek is hogy Szebenben költözzenek; oda is költözének. Azután Bethlen Sámuel commendója alatt öt száz székelly hadakat küldé Szent-Benedekhez, de azokat a kuruczok, felesen bejövén Ilosvai nevű ezeres kapitány commendója alatt, jó reggel felverék, sokan is oda veszének a székellyek közdülok, sokan rabbá is esének, Bethlen Sámuel elszalada.

Ujebben megparancsolá a generál, hogy Thoroczkai István aranyasszéki főkapitány

más székelly hadakkal felüljön, és Bonczidánál vigyázzanak a kuruczokra. Azok is szerencsétlenül járnak, mert Orosz Pál egynehány ezer gyalog és lovas kuruczokkal rájuk jöve s felveré őket; oda is sokan veszének a szegény székellyek közül, a többi elszaladának, Thoroczkai Istvánt elfogák, s kedve levén rája, a kuruczok közé beesküvék, ő is praedálá el egészen Erdélyt Teleki Mihálylyal, Vay Lászlóval, Kaszás Pállal és Csáki Lászlóval együtt. Valának Kolosvárra mintegy ötszáz német és két száz ráciz hadak; azok szintén az nap mikor Thoroczkait felverék, Apahidához kimentek vala, nem tudván semmit a kuruczok bejövetelében. Orosz Pál az egész hadat kétfelé osztván, egyczersmind a németek ellen nyargolának; a német még csak lövést sem teheté, elborítá a sok ezer kurucz; sokan ott veszének, mind németek, rácizok, Duffrener nevű kapitány is ott vesze, ki Rabutinnak kedves embere volt, a többi Kolosvárra beszáladának; a kuruczok közül tizenkettőnél több el nem esék. És ha akkor Orosz Pál mindjárt megyen vala Kolosvár alá, annyira megjedtenek vala a németek, a várost mindjárt feladták volna, de nem levén tovább ordere Orosz Pálnak, visszamene Rákóczihoz, számtalan praedával, melyet a szegény erdelyiektől elvontanak utazásokban.

Rákóczi pedig mind Kővárt obsideáltatja, mind pedig Somlyót. Somlyón egy német lejtőn vala huszonöt muskotélyossal; magyar kapitány Boér Ferencz vala, ki lágy félénk ember levén, noha sok száz tanult vitéz katonák valának keze alatt, kikkel egy darabig resistálhattott volna a knurczoknak, oda hagyá Somlyót s beszökek Erdélyben. Rabutin törvényt látat rája a guberniummal, tisztétől becületétől priválatik, életének pedig gratia adása hagyatik a császár authoritásában. A somlyai hadak, nem levén már kapitányok, Kaszás Pál nevű embert választának magoknak tiszteknek, és Rákóczi mellé állának; ezek praedálának azután mindenütt Erdélyben, a kővári kutya tolvaj oláhokkal, ezek hajták ki a számtalan ménest, ökröt, juhót Erdélyből s elpusztiták az egész országot. A német lejtő-

nán pedig a várat semmiképen fel nem adá, noha erőten romlodozott hely vala, a kuruczok ostrommal vevék meg, ott vesze mind a lejtínán dicséretesen, mind a vele valók, s Rákóczi maga hajduit szállítá belé. Rabutin meghoszokodván Somlyó elvételén, feles ráczokat küldé oda, kik éczaka a városra ütven, felégeték a várost, és számtalan praedát, pénzt s köntöst hozának el onnan. Zilajt is ugyan akkor felégeték. Már Kővár is annyira megszorult vala, hogy három vagy négy óránál tovább nem tarthatták, de Rabutin két ezer lovas némettel Szebenből kiindulván segítségére mene, és az alatta való kuruczokban sokat levágtatván, a várat újabb praesidiummal s éléssel megrakattja, Teleki Mihályt is, ki kővári kapitány vala, ott hagyá, de a feleségét, gyermekeit és a Teleki-háznak minden kincsét, mert ott tartották mindenkor, felszabadítván a kuruczoktól, békével visszahozá, s Görgényben kísérteté, holottha akkor Rabutin oda nem ment volna, a vár a kuruczok kezében esett volna, s Teleki Mihályt mind feleségestől gyermekestől megölték volna. Mert egy kővárvidéki, Mosa László nevű ember vala Kővár alatt, kit azelőtt sok izben persekuált Teleki Mihály, meg is eskült vala, mihelyt Kővárt megvéteti, Telekit mindjárt nyársban vonatja; bizony meg is cselekedte volna. Teleki Mihály pedig ebül köszöné meg mind a német császárnak a Teleki-házhoz mutatott sok rendbeli kegyelmességét, mind Rabutin generálnak nagy jó akaratát, mert csakhamar practicálni kezdé titkon a commendáns híre nélkül a kuruczokkal és a várbeli német praesidiummal, s azokat rá vevé, a várat adják fel a kuruczoknak. Fel is adák s a német commendáns arestálák, a praesidium kuruczszágra állá. Teleki Mihálynak a kővári kapitányságot megadák, és Erdélyben küldé Rákóczi Thoroczksaival együtt, hogy Erdélyt is rebellióra indítsák. Ugy is lön.

Rettenetes bódulás vala Erdélyben minden felől. Az urak, fő emberek, nemesek, cseléddestől szekerekre rakodván, futoltanak szaladtanak a közel való várakban, városokban; többire minden jövök, kivált gabonájok, marhájok kin maradván, és azokat a sok tolvaj

kuruczok mind elpraedálván, úgy annyira, hogy sok becsületes urak, fő emberek, nemesemberek minden jövöktől megfosztatván, épen koldulásra jutának. Ki tudná leírni vagy elésszámlálni, mennyi károkat tőnek Erdélyben, mennyi pusztaságot művelének; jó lélekkel merem írni, ötven esztendeig a német császárnak megadhatta volna az ország a portiót abból a sok kárvallásból, mégis az ország a miatt úgy el nem pusztult volna. Tanulj, édes hazám, Erdély, mint barátkozzál, mint szövetkezzél ezután a magyarországiakkal, mert mindenkor Erdélynek romlása pusztulása Magyarországból következik, mindenkor az erdélyi jó takarékos gazdák jövaiból épültenek azok a here, gögös, nagyravágyó, semmivel nem bíró, haszontalan, tékozló magyarországi állhatatlan, nyughatatlan emberek.

Én szintén mikor Bethlen Sámuel felverék a kuruczok, akkor Fejérvárral voltam, onnan haza kéreczém, hogy cselédimet valamely securus helyre költöztetem; nem is láttam szegény Apor Istvánt többször, mert elrekedék tőle. Már a feleségem Kálból mindenes-től fogva Marusvásárhelyre beköltözött vala, de parancsolat jöven a generáltól, hogy valamely nemes ember oly helyre nem recipálja magát a hol német presidium vagyona, mind fegyverre bányatja, kéntelenség alatt Görgényben kelle felmennem a várban; többire minden házi portékám, boraim, buzám mind Marusvásárhelytől marada, ott is praedálák el a kuruczok. Semmi intertentiómra valóm nem volt Görgényben, hanem ott levő jóakaróim segéltettek borral, buzával; a Maruszéken levő menesemet, marháimat Görgény alá hajtattam vala fel, s onnan praedálák el a kővári tolvajok, még csak egy borjum sem marada, a jubaimmal együtt. A paripáimat két szolgálammal együtt Ajtára beküldém, mert még oda akkor nem hatott vala a kuruczság, azokat sem látam soha többször, mind szolgálaim lovaaim kurucz börtben öltözének.

Ugyan akkor a generál minden helyekre magyar kapitányokat is rende le; Marusvásárhelyre Botos Imrét, Görgényben Bánfi Lászlót, Fejérvárra Száva Mihályt, Balásfalvára

Pekri Lőrinczet, a vármegyéktől való nemességgel együtt fegyveresen. Rákóczi pedig egy lsten nélkül való, átkozott, gonosz, káromkodó, parázna, gyilkos, részeges, Gut István nevű kapitányt küldte be Erdélyben, feleskurczsággal, ki Fejérvára menván, elsőben a németektől keményen megvereték, ezután újabb hadakkal superveniálván, Fejérvárat meghódoltatá. Száva Mihály kuruczczá lön, s az erdélyi fisciilitást rá bizák, de igen bemeiito maga számára a jövedelemben, azért Rákóczi kihivatá s arestaltatá, s egy nyomoru hitvány Radováneczki nevű tótót küldte be Erdélyben. Vagy lopott Száva vagy nem, két annyit lopa Radováneczki, s felette meggazdagodván, úgy ment ki Erdélyből. Gut Fejérvárról Balásfalvára mene, és a kastélyt megostromoltatván, megvevé, mind Pekrit mind a vele való nemességet fogva kiküldé Rákóczihoz. Azok is mind kuruczokká lőnek; Pekrinek generális-ságot ada, felküldé Rákóczi Morvára, Ausztriára. Ott minden istentelenséget elkövetének, falukot, városokot egyben égettete, férfiat, asszonyt, gyermeket fegyverre hányának, számtalan barmot, ménest elhajtának, s rettenetes praedálva visszajöve Pekri, s elhíresedék micsoda vitéz ember; mert a kuruczok közt a ki jobban tud morgani s praedálni, azt tartják vitéz embernek. Onnan Erdélyben be-küldé Rákóczi, Erdélyt is elpraedaltatá egészen Pekri Lőrincz.

De csakhamar a székelysége is behata a rebellio, mert Háromszéken Székely Zsigmond, ki azelőtt is Tököllyvel sokat bujdosék, rozsz, büszke, negédes ember, Nemes Tamással és ama gonosz lelkű Henter Mihálylyal együtt alattomban fasciálni kezdék a vitézlő rendet, és már többire mind Rákóczi mellé hajtották vala; a brassai német commendáns, báró Vellenstaint ki akarván csulni llyefalvára, mintha a császár szolgálatára nézve ott gyulést hirdettek volna, hogy ott megfogják. De ama tanult okos ember vala, s már tudositása is jött vala Háromszékről, hogy a székelyek mit akarnak; azért nem mene ki, hanem megizené nekik, úgy cselekedjenek, hogy jövedőben

is meg ne bánják. Csikban pedig Sándor János, ki vice-kapitány vala, Thamás Deákkal, és egy sohonnai tolvaj Horvát Györggyel együtt, ki azelőtt Rabutin regementje főstrázsamesterének Donecnek szolgája levén, Szathmár megvételével Donecnek jó paripáit ellopván, a kuruczok közé szökék, és Csikban Incze András leányát vevé feleségül; ezek, mondom, az egész csiki hadakat a rebelliora inditák, a főkirálybíró, Henter Benedeket arestalták s erőszakoson Rákóczi hűségére eskütek. És mivel Csikban a gyémessi passuson mind német mind labancz hajdukló valának, kik eleitől fogva a tatárok irruptiójára vigyáztak, a magyar hajdukkal alattomban conspirálnak a németek ellen. A lejtinán megértvén a dolgot, a vele való ötven muskotélyosokkal együtt ki akara menni Csikból Brassóba; el is jött vala Al-Csikon Szent-György nevű faluig, ott a hajdukló a csiki hadakkal elejekben állának, mert Sándor János s Thamás Deák a csiki barátok klastromában gyulést tartván, ott végeztek vala el, hogy a németeket megöljék, a szent atyák, a barátok is annuálván olyan nyilvánvaló gyilkosságnak. A németek, rendben vevén magokat, puszkázni kezdének, de a hajdukló csikiak látván, hogy nagy veszedelmek nélkül a némettel nem bírnak, hitet adának nekik, hogy csak tegyék le a fegyvert, békével elbocsátják; amazzok nyavalyások elhívén, a fegyvert lerakák, s mindjárt resjok rohanván, egy lábíg ott vágák le őket, melyet a pogány török sem cselekedett volna; még az asszonyokat a német gyermekeket is felkoncolák. Ám meg is fizeté az egész Csik azután, s fizeti naponként. Sándor János és Thamás Deák a klastromban bemenének, és noha sokszor kéréte kézben generál Rabutin a barátoktól, mint olyan nyilvánvaló gyilkosokat, soha kézben nem adák. Haj szent vagy inkább szemtelen atyák, ha a mi reformatus papjaink cselekedték volna a mit ti, eget földet felforditanátok ellenek; de nektek minden rozsz dolog szabad, a szentség álörzczája alatt minden rozsz dolog nálatok megyen véghez.

Generál Rabutin megértvén a székelyek

rebellióját, az örmény püspököt Mikes Mihálylyal, ki háromszéki főkapitány, de akkor Szebenben vala, kiküldi, hogy menjenek ki a székségre, s csendesítsék meg a rebelliót. Egynehány német kíséré vala őket. Mikor közel Brassóhoz érkeztenek volna, a háromszéki kuruczok Hermán nevű szász faluban levén, hírekkel esék Mikes jövétele, sok százan eleiben menének; a németek békével elszaladának Brassóban, Mikes Mihály beteges levén, elfogták az örmény püspökkel együtt. Rája tódula a sok bolond paraszt popule, s egynehányszor a szállásán is meg akarták ülni, ha egynehány régi maga szolgálai, kik már a kuruczok között valának, meg ne oltalmazák. Erdélyből kiviszik Rákóczihoz, ott csakhamar kuruczczá lőn, noha a német császárnak sok gratiáját vette vala; ő is generális-ságra promoveáltaték, Erdélyben bejőve, s ő égettette el azután a brassai hostátokat, Nemes Tamással együtt, melyért mai napig is a brassai szászoktól nagy nehézség van ellene. Az örmény püspököt is eléggé kényszergeté Rákóczi, hogy az ő hűségére álljon, de rá nem veheté; sokáig raboskodtatá, utóljára elbocsátá, Bécsben felmene, onnan Erdélyben vissza.

1704. Sándor János, mint a vén tatár maga fiait melléje vevén, Tamás Deákkal Horváth Györggyel együtt Apor Istvánnak Csikban minden jószágát jövait elpraedálák, noha mind Sándort mind Tamás Deákat Apor István tévé emberré; így fizetének a promotióért. Csikból kijöven Udvarhelyszékre, ott is valahol várakban szorult nemességnek jövait lálták, mind elpraedálák, a dersi, musnai, kaczai, szászkezdí és más helyeken való kastélyokban berakott urak, fő nemes emberek ládait felhasználák, számtalan gyöngyöt, követ, ezüst arany marhát, kontósókat, házi eszközöket találnak, mind elvivék, ménest, ökröt, bielt, juhot egynehány százat elhajítanak, a falukot is, kit száz, kit két három száz forintokig megszaccollatván, rettentetes ragadomány-nyal együtt Csikban visszamenének.

Rabutin látván, nem tréfa a dolog, a vice-colonellusát Grávent egynehány száz lovassal Háromszékre beküldé, Udvarhelyszékre pe-

nig baron Tigét más német hadakkal. Gráven Fekete-Halomhoz érkezék; a háromszéki, gyergyai kuruczok Henter Mihály commendója alatt egynehány ezer Hermánban valának, s szintén ittanak mikor a hirt meghozák hogy jó a német. Mínyáján részegen felbódulának, s nyargalást Fekete-Halom felé menének, és ha okos commendójok lett volna, könnyen azt a kevés németet levághatták vala. De a német a patakon túl egy kert mellé rendben vervén magát, azok a bolond széke-lyek épen oda menének; a német puskázní kezdé, mindjárt megszaladának, a rúczok mindenütt a sík mezőn üzték vágták, sok százan ott veszének, holott a német közül csak egy sem vesze el. A szegény jámbor Csiki Szabó András is itt vesze; a baróti páter is professiója ellen vagdalkózní kívánván, ott vágák le, s Brassóban hozák be a kontósét. A vitéz generál Henter Mihály elszalada, Háromszéken sem mere megmaradni, Havas-alyfoldében futa, le is vonák róla a kapitányságot, s Kálnoki Péterre adák. Gráven örülván a győzedelemnek, Háromszékre felmene, és az egész Sepsiszebenben való falukot mind felégetteté, a föld népe erdőkre elszaladván. Csikban nem mene be, mert tovább ordere nem volt; s Tamás Deák rá fogá, ő ijesztette el Grávent Csikból; az az ostoba község elhívé, s kapitányoknak választák, maig is nagy sohajtással emlegetik, holott ha eszek volna, még a koporsóját is meg kellene égetni, mert ő miatta romlék el Csik. Gráven felégetvén Háromszéket, és a barczasági kastélyokban a háromszéki fő s nemes emberek ládait felpraedálván, nagy nyereséggel visszamene Szebenben.

Guti István kurucz kapitány Marusszékre jöve azalt, és maga mellé felvevén mind a hadakat, Marusvásárhelyre jöve; ott a városnak jobb részét mind felégetteté s praedálá, de a kastélyt meg nem veheté akkor, mert valóban jól forgolódának a városiak, s a kuruczok közül sokat ellövvődözének. Onnan Guti Udvarhelyre jöve, és az udvarhelyi várat a benne levő német lejtínán feladá, mind maga mind a muskotélyosai kuruczok lőnek. Az egész

udvarhelyszéki hadakat is mind felülteté, Csikban is megizené, a hadak melléje jöjének. Ki is jövének, s már egynehány ezerre szaporodának vala, kikkel együtt Holdvilág-hoz mené, a hová baron Tige is a német hadakkal, mintegy ötszáz lovassal érkezett vala. Ott is a nagy barom sokasságot a kevés német had megveré, mert mihelt a német táborról taraczkkkal kezdenék löni, a székelység mindjárt megszalada, Gutí pedig, akkor is részeg levén, maga is futni kezdé, a német és rácz sokat elveszte kivált a székel gyalogokban többben ezer háromszáznál ott maradának. Gutí Thordára kiszalada, ott Kaszás Pál Rákóczi Ferencz parancsolatából megöleté; így veszté el Isten a sok istentelen gonoszságáért. Barón Tis [Tige] pedig a harc után Udvarhelyszéket felégetteté.

Már az erdélyi kuruczság főcommendója Thoroczkai István vala, mellette levén Pekri Lőrincz, Teleki Mihály, Vay László, Kaszás Pál, Gyárfás István, Nyuzó és több kurucz kapitányok, kikkel együtt Szeben alá mené portára. Rabutin is kijöve a városból; noha tíz annyi is vala a kuruczság mint a német, mégis rájok mené, és a német puskázását nem állhatván, futni kezdenék, s egy sáros árokban számtalanon ott vesznék, sokat kösálók el is fogának s bevívék Szebenben. Gyárfás István is sebben esék, s elevenen elfogák; más nap Szebenben meghala, s mivel azelőtt gróff Apór István szolgálja volt, ő temetteté el testét.

Thoroczkai esmét egyben gyűjtván a hadakat, Kaszás Pált küldé Szent-Pál megvételeére, kibén mintegy husz német, azonkívül feles erdélyi nemesség szorult vala. Neki hejtá ostromnak Kaszás a hadait, de úgy megpuskázák a várból, hogy többben két száznál ott maradának, Kaszás gyalázzattal elszállá alóla. Hanem azután elfogyván mind élések mind puszkaporok a várbelieknek, feladák a kuruczoknak; a magyarok kuruczczá lőnek, a németeket Szebenben kísérik. Teleki Mihály pedig Bethlen-várát megvévő, és a benne való németek Rákóczi hűségére állának; onnan Beszterczére mené, azt is feladák neki, egy

főstrázsamester Falkenhaim levén benne, másfél száz muskotélyossal. Ugy accordáltak vala, hogy a németeket Szebenben kísérik, de Marusvásárhelyen arestálák a főstrázsamestert, mindenét elpraeddák, azt fogván rá, hogy a szekerekben egy kis taraczkot találta, melyet az accorda ellen hozott ki Beszterczéről; sokáig fogva tarták, azután Mikes Mihálynóval váltá ki Rabutin; a németeknek egy része kuruczczá lőn, a többi Szebenben menének. Dévát és Hunyad várát is ugyan akkor a kuruczoknak feladák, Szomosujvárat hasonlóképen. Kolosvárat pedig Teleki Mihály obsideáltá s erősen kezdé lőtetni; s már szintén periculumban forog vala, a mikor mindeneknek vélekedése ellen, Rabutin csak két ezered magával s egynehány ágyuval Szebenből kijöve, s egyenesen Kolosvár felé kezdé utját dirigálni. Thoroczkai feles hadakkal Kocsárdnál vala, hogy a Maroson való általjövetelét impediálja Rabutinnak, de amaz a Maros partjára ágyukat vonatván, onnan lőtetni kezdé a kuruczokat, azalatt hajókra rakván a hadait, egymás után minden kár nélkül általköltözteté. Thoroczkai előre elmene, és conjungálá magát Teleki Mihálylyal levő hadakkal. Akármik könnyen tizenkét ezer lovas és gyalog hadak valának már együtt, és rendelt seregben várják vala Rabutint, még a német officérek is megütköztenek vala, látván a nagy fényes kuruczságot, nem is biztatják vala a generálist a harc kimenetelével. De amaz egyben szidván a tiszteteket, trombitát fútat, s a kuruczok ellen előlmene. Valának a kuruczok között ötszázig való gyalog németek, kik a császárt elárulván, Rákóczi mellé állottanak vala, az udvarhelyi németből kuruczczá lett kapitány commendója alatt; ezek a mi keveset emberkedének, s egynehány németet a Rabutin hadából ellovénék, de a kuruczok, legelsőben a híres tolvaj Kaszás Pál megszaladván, mind elfutának, a ráczok s németek sokáig ütvén s vesztgetvén őket. Thoroczkai István is elfuta, s sokáig nem mere Rákóczi eleiben menni, mert neki imputálták s Kaszásnak azt a veszedelmet. Az erdélyi commendo pedig Pekri Lőrinczre

marada. Rabutin a harc után Kolosvárra bemene, és a várost megsaccoltatván s a kőfalakat egynehány ólnire lerontatván, az ott való német praesidiummal együtt Szebenben visszamene békével. Onnan kilúdvén mindenfelé, számtalan victualékok hajtata be Szebenben; Megyesre pedig baron Tist küldé egynehány száz lovassal, hogy ott legyen és a kurucokra vigyázzon; Grávent pedig újokban Háromszékre expediálá, hogy a székeket leültesse. Szörnyű bódulás vala az országban, mert a kik kün a kurucz párton valának, a némettől való félelem miatt erdőkre, havasokra s valamerre lehetett úgy szaladtanak, míg későre Pekri Lőrincz vevén a comendót kezére, az elszéledett kuruczságot egyben gyűjté, és Teremihez szálla, onnan bizonyos corpust küldé be Háromszékre Gráven ellen. De Gráven is megértvén, hogy a székelek segítségére feles kuruczság jött be, ő csak hat század magával levén, visszamene Szeben felé. A kurucok is nyomában indulának, és Fogarásföldén, Sárkány nevű falunál utólérék. És noha elsőben úgy rajta menének a németen, hogy már az egyik szárnya szaladni kezdett vala, s Grávennek vezetőkeit sok száz aranyakkal együtt el is nyerték, és sok németeket levágtanak vala: de utóljára a német recolligálván magát, a kurucokat megverék s elszaladának, Gráven pedig Szebenben visszamene sok sebes németekkel együtt.

Rabutin Szebenben bemenvén, mivel a militia számára az ország mint azelőtt nem contribuálhatna, megparancsolja a guberniumnak, hogy százezer rhenens. forintokat mindjárt szerezzenek a hadak számára. A gubernium egyéb módot nem találván, elsőben magokat, azután a több urakat, főrendeket megrovák, s a pénzt elkészítvén, a generálnak adják; én is akkor száz német forintot fizeték. Apor István nem igen jovalja vala azt a personalis contributiót, de Rabutin rá izene: a míg hírével lesz Kollonics cardinálnak, addig bizony a seggéhez téteti a fejét, azután ha bánja, Kollonics varrassa a nyakához. *Megijede Apor István, s egyedül tízezer*

forintot ada. A szegény Bethlen Miklós is megesék Szebenben. A mint örökké hallottam, senki nem elég okos magának, és a bölcs ember mikor megbollik, mindenkor nagyobb esik mint az együgyű. Szintén úgy jára ő is, noha Erdélyben senki ésszel, elmével velenem ért, és a római császár első ministerei között is tekintetben lehetett volna az ő nagy bölcseségeért: nagy bolondcságot cselekedék, egy projectumot íra, hogy Erdélyben minemű directio állíttassék; az ausztriai házból legyen ugyan az erdélyi fejedelemnek felesége, de a töröknek is adózzék. Több olyan haszontalan-ságok vadnak írásában, melyet egy csekély elméjű ember is könnyen megcsufolhatna. Azt a projectumot titkon egy Pano Stepán nevű nála ismeretes görögnek adta vala kezében (mivel akkor Magyarországbán tracta vala a német császár és magyarok között, az angliai és hollandiai követek is mint mediatorok lejöttenek vala Nagy-Szombatban a tractára), ki akkor Bécsben akar vala menni, hogy az angliai oratoroknak praesentálja. A görög, Rabutinnak felviszi, s megmondja hogy tőle Bethlen Miklós küldeni akarja a tractára. Rabutin megolvastatván és megharaguván, Bethlen Miklóst arestáltatja, s megparancsolja a guberniumnak, hogy törvényt tegyenek rája. Régen vala nehézség Bethlen Miklósr a generáltól azért, mert ő egyedül jól tudván egész Európában úgy a császár udvarában való politikát is, nem akar vala hizelkedni úgy sem a generálnak, sem a több német officéreknek, mint a több magyar urak, kik csaknem Isten gyanánt imádják vala őket, és egy rossz kornétásnak is illustrissimus titulust adnak vala. A gubernátor is nem szerette, mert sok rossz dolgokról sokszor a gubernátort megintette, s mivel a gubernátor cape-rapo ember vala, Bethlen Miklós sok afféle dolgaiban akadályt csinált. Apor István halálos ellensége vala, úgy a több pápista urak is; sőt a maga religióján valók sem voltak be ne contentusok vele, azért a maga felszvalkocsá-gaért. Így könnyen conspirálnak ellene, és minyájan akarák veszedelmét. Mikor a director notára keresac szért a projectumért (mely

írása soha józon ítélettel notát nem érdemlett volna, mert ha szabad a tanács uraknak egymással ellenkező voxokat mondani a fejedelem király császár praesentijában is, s azért senki egyiket is árulónak nem mondhatja, miért ne volna szabad projectizálni is az országnak olyan zűrzavaros idejében a végre, hogy mentől jobb rendben s formában állíttathassék a directio), a Jósika Imrén elkezdett törvénytelen s veszedelmes praxis szerint, megparancsolák: hogy kiki a maga voxát írásban adja be; és sokaknak, kik conscientiajok ellen azért a bolond, de halált vagy egyéb jovaiban károsítást nem érdemlett írásért nem akarták megsententiázni, a voxokat visszaadták, némelynek ötször hatszor is, csak rá kényszerítették hogy notára sententiázza. Meg is sententiázzák, s Rabutin azon vala hogy meg is ölesse, de Bethlen Miklós causáját appellálá a császár cleiben, s felvivék azután magát is Bécsben, s azolta oda vagyon, nem is hiszem hogy többször onnan lebocsásák. A szegény Keresztesi Sámuel is meghala Szebenben, a ki jámbor alázatos csendes emberbecsülő uri ember s jó hazafia vala, semmi maradékot nem hagyhala maga után.

A szebeni királybíró, Szász János is utólére az isteni boszuállás, kiteljes életét örökké a sok practicalásban tölté el; hogy magának kedvességet nyerjen, szüntelen vadoskodott a generál előtt a magyar urak ellen, hol a pápisták mellé csapta magát a több religiók ellen, hol a reformátusoknak hizelkedett, a mint a maga részére hasznosabbnak ítélte; a hol másképen nem lehetett, méreggel ölte meg a gonoszakaróit. A szász natióknak hogy már előmenetelét munkálódta, de azonban azokat is subjugálta; senki már a szász tiszték közül keze alá nem mert szólani, minden szász székekben nagy oeconomiákat erigáltatott, maga számára hajtotta a sok jövedelmet; titkon szép szász úri leányokat tartott házában, azokat terhen ejtette, s hogy ki ne tudódjék dolga, megéjtette. Végre kinyilatkozának dolgai ilyenformán: A segesvári polgármester Deli Mihály hamis pénzt kezdett volt veretni, napfényre jöve dolga, Bécsben

felmenc, ott pápistává lőn, s mindjárt gratiát adának neki, lejöve s grationalisát a gubernium előtt publicálá. Szász János nem gondolván a császár gratia-adásával, a gubernium s ország hire nélkül (holott a hamis pénzverés is notát concernál és az egész ország előtt director szokta az olyan causát prosecuteálni) Segešvárra megyen, s törvényt látatván a polgármesterre, fejét is véteti. A gubernium megindul olyan nyilvánvaló vakmerőségen, s a generálnak panaszt tesznek. Rabutin is nehezelt Szász Jánosra, mert a generál adjutántát Actont méreggel azelött nem régen el akarta vesztetni; Szász Jánost arestálják, inquiráltatnak ellene, minden istentelen factiói, paráznaági, gyilkossági kitudódnak, s törvény szerint megsententiázzák s a szebeni piacon a szebeni hóhér a szebeni királybírónak elüti a fejét; ugyanakkor egy szolgálójának is fejét veszik, ki által sok gyilkosságot cselekedett, s rá irhatnák a Szász János koporsójára is azt a verset: Discite justitiam moniti, et non temnere Divos. Mert nincs olyan titkos gonoszság, kit Isten napfényre nem hoz a vétkes embernek romlásával s gyalázatával. Nagy bátor resolutióval, énekszóval ment a halálra, talám Isten ő szent felsége, hogy mások is ne desperáljanak magok idvessége felől, ingyen való kegyelmességéből azért adott halála órája előtt megtérő lelket nekie, mert a mint külső magaviseletéből tetheti ítéletet, kevés kétség lehet idvessége felől. Mikor sententiáját kimondották az ország előtt, semmit meg nem változott színében, sőt nagy bátran azt mondotta: „Mind azokat a melyeket ellenem feltett actiójában a director, tudva s szántszándékkal én cselekedtem, sőt azoknál többet is, melyekért a halált megérdemlem, s gratiát magamnak embertől nem is kérek, hanem minden vétkeimet az én Idvezítő Christusomnak sebeiében berakván, onnan várok bűnös lelkemnek kegyelmet, s tudom is bizonyosan, hogy Isten mind azokat nekem kegyelmesen megbocsátotta, s holnap a maga szent országában lelkemet beveszi. Nehéz ugyan egy kevéssé, hogy nagyságtok s kegyelmek közl el kell mennem e világról,

mindezáltal örülök azon, hogy Isten engemet kiviszen ez életből, s nem látom meg azokat a nyomorúságokat, melyek mind nagyságtokra kegyelmekre mind az egész országra szintén elközelítenek."

Szomoru s keserves romlás követé Enyed városát is. Mert a kuruczok rá menván és a generáltól oda rendeltetett labancz kapitányt *Dicső-Szentmártoni Balog Zsigmond*ot mellette valókkal együtt elfogván s kuruczságra beeskütvén, a városban beszállanak, a kastélyban is kurucz praesidiumot tesznek. Generál Rabutin baron Tist küldé Enyedre lovas németekkel s ráczokkal. Noha kevesed magával volt, s Thoroczjai István sok ezer kuruczokkal ott volt közel Enyedhez, s ki is küldöttek hozzája segítségért: csak azért hogy a város reformátusokból állott, és a reformátusoknak gyönyörűséges collégiumuk ott volt, meg nem segíté. A német elérkezvén, a kuruczságot kihajlá, a várost, kastélyt, templomokat, collégiumokat felégetteté, a városnak minden javait elpraedáltatá, sok száz városi embereket és deákokat levágának, a papokat, professorokat mindenekből kifoszták, s nagy praedával megrakodván, visszamenének. Itt vesze el a feleségem bátyja is, Kún László, jámbor, jó conversativus, bátor vitéz legény. Ilyen szörnyű ítéletét mutatá Isten a maga házán közönséges vétekért.

A mely magyarok Tokaj Ferencz rebeliójának idejében Tokaj vidékéről elszaladtának és Torókországban befutottanak vala, megértvén Rákóczi Ferencz feltámadását, s egyben gyűlvén, Orlai Miklóssal együtt bejövének Erdélyben Alvinczhez; ezeket is felveré baron Tis. Orlai csakhamar azután meghala; a mint hirdették akkor, Száva Mihály étette volna meg, én nem tudom, az ő lelke adjon számat róla ha cselekedte.

Mi azalatt mind Görgényben nyomorgottunk, ugymint: az öreg Teleki Mihályné, Vay Lászlóné, Macskási Lászlóné, Bánfi Pál uram, feleségestől, s ott meg is hala, Vas Dánielné, Bánfi László feleségestől gyermekestől, Bánfi Péter hasonlóképen, Csepregi Sámuel fiától, Naményi Sámuel feleségestől, Naményi Ger-

son feleségestől, Hegyessi András, Hegyessi Mihály feleségestől, Luczai András feleségestől, Tisza István feleségestől, Sáfár György, Sárossi László és Dániel, Teleki György feleségestől, görgényi udvarbíró György Deák feleségestől, Székely György feleségestől, Kemény Simon uram feleségestől, Kemény László uram, Sárpataki Márton uram feleségestől, Rhédai Pál és Adámék feleségestől, a pap Nánási András uram feleségestől, a felesége ott meg is hala, ifjabb Vas György feleségestől, ez is meghala a várbán, Teleki Pál uram feleségestől, az öreg s ifjabb Csapai feleségestől, Nábrádi Gábor uram fiától feleségestől, Keresztiszei István, és sok több thordavármegyei egyházi nemes emberek, kiket a generál parancsolatából a görgényi commendáns a császár hűségére és a vársconservatiójára ujabban egyben esküte, s reversalist von tőlünk subscriptionk pecsétünk alatt. Mégis három hét mulva hite ellen kistökök Rhédai Adám a várból, ott hagyá a feleségét s Rakóczi mellé mene; elég szenvedésünk is volt a német commendanstól, mert ő mind azon gyanakodott, hogy közönséges skaratból küldöttük ki a kuruczokhoz, holott bizony senki e világon nem tudta mi szándéka volt. Kemény Simon, László, Rhédai Pál és Sárpataki Márton pedig Szebenben bemenének, mert parancsolatok volt, és mivel a generál meghallotta vala, hogy Teleki Mihály Kővárt feladta, s maga is kuruczczá lett, őt compania németet küldé Szebenből Merodi (?) nevű főstrázsamesterrel együtt Görgényi alá, s az öreg s ifju Teleki Mihálynét, Teleki Pált feleségestől, Vay Lászlónét, a Teleki-háznak Görgényben levő kincsével együtt szekerekre rakatván, és a várbán levő kurucz rabokat is Szebenben elvivé; ott alkalmasint meg is dézmálá a Teleki-ház ezüst marháját.

Bánfi László levén görgényi kapitány, az ott való labancz magyarsággal együtt kimene egy este, és Batosen s Paszmosen kőborló három zászlóalja kuruczokat szerencsésen felvere; mind a három zászlót elnyerék tőlök, le is vágának benne, s egy Szacsvai híres kurucz hadnagyot sebesen elhozának,

nyolczvanöt lóval, feles ökrökkel s juhokkal együtt. A kuruczok is arra való boszujukból egy hét mulva hajnalban Görgény alá jövének felesen, és a várost mind felégették, sok praedával megrakodván, elmenének onnan. Azolta szüntelen minden nap bejártanak a vár alá ellenkezni, hol három, hol négyszázan; mi is a várból a mi kevesen voltunk, lementünk. Tudja Isten, néha harminczan sem voltunk, mégis megszaladtanak előttünk, s majd minden nap közülük elvesztenek, közülünk pedig csak egy sem, egy Gúli nevű Bánfi László szolgálján kívül, ki a mocsár erdejében kergetvén a gyalog kuruczokat, ott lövék meg. Negyvenkőczzer, emlékezem rá, a mint akkori kalendáriumban is felirtam volt, hogy ki voltam ellenkezni, ötven hatvan golyóbis is járt körülöm, az Isten megoltalmazott, csak egy is nem talált, noha jól ismertek a kuruczok, s haraguttak is rám, mert nem igen maradtam utól az ellenkezésén, s kiáltották: A teczin nadrágost lödd az eb terempeztette némettel bérlett fút; mert olyan színű nadrágom volt, megoltalmazott Isten boszujokra. A feleségeink a vár kerítéséről nézték, oda ki a mezőn mint ellenkezünk; ha valamire való emberek lettek volna a kuruczok, a micsoda messze kimentünk gyalog ellenkezni, épen a mocsárig, ők lovokon ülven, könnyen megkeríthettek s elszoríthattak volna a vártól; de mihelt a flintát feléjük tartottuk, gyalázatosan elfutottak. Bizony magunk szegyenlettük a németektől, mert negyvenhat muskotélyos volt a várban; azok közül is néha néha, de nem sokszor, tíz tizenöt kijött velünk ellenkezni a kuruczokra.

1-a Maji Teleki Mihály épen áldozó-csüörtökön mintegy három ezer lovassal és hat száz gyaloggal rendelt seregekben a mocsár között feljövén, Kásvára szálla, Majos János ezeres kapitánynyal együtt, és a szőlőhegy tetején kasokat csináltatván, s lóvőszerszámokat vonatván fel, löletni kezdé a várat, de semmi kárt nem tön, mert csak valami rozspró toroczkok valának vele. A fiscalis udvarháznál való kő istállót is hajdukkal megrekvén, és szakállusokat vonatván az abla-

kokra, a Görgény vizére lejáró cselédinket akarták impedálni a vízfordástól, meg is lőték vala egy leány hónya alatt a csebert. Mi lemenénk fényes nappal a várból, a mig hírével lön Kásván Telekinek, felgyujtogatók az istállókat csűröket; onnan a tűz, hirtelen szél támadván, beharapózik az udvarházra, s meggyula mind az udvarház mind az istálló fedele, s a kurucz hajduk kiszaladának onnan, ott hagyván a szakállusokat s minden egyet-másokat. Ugy hordathatók osztán szabadossabban a vizet. Jeremiás siralmában panaszkodnak a zsidók, hogy pénzen itták vizet, de mi bizony méltóbban panaszkodhatunk volna Görgényben, mert nem pénzen, hanem véren vettük a vizünköt s úgy ittuk. Teleki látván, hogy nem oly könnyen jut Görgényhez a mint gondolta, titkon leveleket hányat el éczaka a vár kapujában, magyarul s németül. Minket arra ingerlett, öljük meg a németeket, a várat pedig adjuk fel Rákócziának, a németeket arra kérte, öljk meg a magyarokat, s a mink vagyon, legyen övék, s álljanak Rákóczi hűségére. De rá nem veheték egyik fült is, s hatod nap mulva éczaka gyalázattal elmene Görgény alól, Körösi Györgyöt hagyván blokadával, azután Rhédai Ádámot a vár alatt. Kik 'a mocsáron hevervén táborban, onnan ellenkeztek szüntelen a vár alá épen septemberig. És ha a commendans igaz szolgálja lett volna a császárnak, Görgényt mind végig megtarthatja vala; de a feleségo magyarországi leány levén, Bercseni udvarából való fráj, szüntelen izgatta az urát, legyen kuruczczá, Teleki is alattomban ezer aranyat s colonclussigot ígérvén neki, holott a császár szolgálatában csak lejtínán volt; úgy adá fel a várat a magyarok akarata ellen. És hogy inkább a practica ki ne tudódjk, noha elég pénz volt kezében a praesidium fizetésére, nem fizetett nekik, hanem a várban korcsomát tartott, sok borokat adván neki a magyarok szállásokért s egyéb ajándékokot is, a németeknek fizetésekből bort adott, elrongyosodának, utoljára szökni kezdnének ki a várból, végre csak hat muskotélyos marada, a várbeli egyházi nemes em-

berek is kiszökének, a marháinkot elhajták a kurucok, egy falat húst nem kaphatott volna senki a várban, ha tiz aranyat adott volna fontjáért, a viztől is elszoritának, a várbeli kúthban a kiszökött németek kutyakölykeket hántak, s mikor vizet merítettek, fejét, lábát, bélét a vederben a vízzel együtt úgy mérték ki; sok volt beteg a várban, annak sem orvosságot, sem ételt nem volt honnan készíteni, se doctor, se borbély, mégis meggyógyulának; a nagy úri asszonyok is abból a rútvizből főztek, s sültöttek, ha kinek szalonnája vagy turója volt, a volt mind első mind utolsó fogás étele. Tanácsul is adom mindennek ezután, az én maradváimnak is, soha de kívált kurucz támadásban várban ne szoruljanak, hanem városban, a hol mégis ha pénzek van, találának magok ételére italára valót. Az akkori kis fiúknak nem volt dajkája, a feleségemnek sem volt teje, a kisebbik leánykám is, Klára, eldagadoza a torkával, kéntelenség alatt mind a két gyermeket ki kelle küldenem a várból, hogy az egyiket gyógyítsák, s a másiknak fogadjanak dajkát; megmondhatja akárki, micsoda szomorúságomra esett gyermekeimtől való elválásom.

De különben is szörnyű nyavalyában esém, a bolond hagyományban, negyven nap s éjjel egy falatot nem ettem, sem álmra a szememet be nem huntam. Olyan fantázia volt rajtam, hogy régen megholtam s a feleségemnek azt mondtam: Nem az én testem az a kit te lácz, mert én régen megholtam; soha el nem tudták velem hitetni hogy életben vagyok. A nagy anygali életű szent ember Nánási András sokat forgolódott körüllem, imádkozott imádkoztatott érettem, mert szintén desperatióra jutottam vala idvességem felől is. A bornak még a színét sem nézhettem, nem hogy ihattam volna; a kút vizet tisztátalan egészséges embernek is utálatos levén, a feleségem esővizet vételezt, s azt főzette italomra. Ki nem mondhatnám sok kínaimot, senki nem hitte meggyógyuljak, az orczámon orromon tiszta vércsepverítékek hullottanak le. Mikor a várat feladták is, hat ember hozott le pokróczon, úgy tettek a szekérben, s olyan beteg is

megölnek vala a kurucok, ha Rákóczi hűségére be ne esküdjem. Kálban vinek valami hitván ökörszekéren, ott a bal lábam dagadni kezdte, napról napra nagyobb mértékben, utoljára olyan volt mint egy borona, mely miatt kimondhatatlan fájdalmakat s kínokat éreztem, sokszor a születésem napját is megátkoztam, az ágyból a természet munkájára sem vehettek fel két hónapig. Addig kötözék, uoljára kifokaszták, bizonynyal írom, hat éjtel genecségnél több jött ki belőle; azután majd fél esztendőre kezdettem a lábamra állani, annyi ideig pokolban is elég lett volna olyan kínokat szenvedni. Nem állhatom Rhédai Ádám istentelen kegyetlenségét rövidciden le ne írjam. Mikor Görgényben fektettem, az ott levő nemesség a commendans akaratából (kinek is egy szép medvedőrt s egy ezüstös kardot adott a feleségem, csak engedje meg hogy kiküldjenek borbélyért) Rhédai Ádámhoz kiküldöttek, hogy Régenből hadd jöjön borbély a ki rajtam eret vágjon; egy palaczkot is küldöttek ki hogy sert hozzanak számomra, mert a sert halálban kívántam, s a várban nem volt ser. A palaczkot is elvételé, sert sem küldött, borbélyt sem engedte meg hogy jöjön; ha tatár vagy török commendo lett volna is Görgény alatt, a bizony megengedte volna, de ő csak azt felelte: Hadi regula ellen volna, ellenségnek borbélyt s italt kuldeni. Pedig annyit tudott s tud ma is a hadi regulához, mint az én vizslám a philosophiához.

Ebben az esztendőben szent Márton napján Szebenben hirtelen hajnalban guttaütésben meghala gróf Apor István, minekutána azelőtt két esztendővel szüntelen a szeméremtestén a vére kifolyt, a mig a pátere elérkezék, meg sem gyónhaték pápista módon. Halálát sieltette a sok kárvallás, mert Tokolyi idejében minden egyetmása Segesvárrat levén, akkor a kurucok elpraedálák, azolta soha egy helyen egyetmását nem tartotta, és hogy a Rákóczi irruptiójával beszorula is Szebenben, az egyetmási közül Enyeden, Segesvárrat, Megyesen, Kolosvárrat, Görgényben, Beszterczén, Szent-Pálon, sok ezüst marháit,

köntöseit, fegyverét, pénztét titkon elhagyogatta, azokat a kuruczok hittel kikeresvén, mind elprédálák. Azokon való busulás fogyatta el inkább életét, noha a hosszas vérfolyás miatt is felette megerőtlenedett vala. Minden bizonynyal lsten a reformátusok ellen való sok practicálódásáért bünteté meg nyavalyást. Felette gazdag ember, mind a középső feleségéről, Kelemen Jánosnéról, mind az utolszoriról Ugtron Istvánnéról sok pénz maradván rája, maga is igen jó oeconomus gazda volt, s jövedelmes tisztségeket viselven, számtalan jószágot, pénzt s egyéb portékát gyűjtte, noha azoknak jobb része a kuruczok praedájára kele. Nem is tett senki Bethlen Gábor után annyi jókról testamentumot mint ő, mert csak a pápista clerusnak százsharminczket ezer forintot legála, azon kívül a mostoha fiának Korda Zsigmondnak, feleségének, mostoha unokáinak, az öcseseinek Apor Péternek, Farkasnak, Lázárnak, a maga leányágon való atyáfiainak sok ezereket legála, mely in római, jószággal pénzzel s egyéb egyetmásokkal együtt könnyen háromszáz ezer forintot adaequál. A testét sokáig tarták koporsóban, míg későre azután eltemették Kolosvárt.

De már ideje a magyarországi dolgokra is visszatérjek. Ott nagy szerencsével folynak vala Rákóczi Ferencz dolgai, mert nem csak Felső-Magyarországot hódoltatta meg, hanem a Dunán túl való magyar birodalmot is elfoglaltá, a bányavárosokat is elvéve, a honnan esztendőnként nagy kincset gyűjtött; úgy Kassát, Eperjest s a több városokat is elvéve, és majd minden magyar urak, főemberek, vármegyék melléje állának, csak a palatinus Rexterbás Pál egynekény urakkal együtt szorula Bécsben a császár hűsége mellett. És hogy inkább a jó monétát maga utolsó szükségére reselválhassa, kit nagy bőséggel Lengyelországban általküldé, és ott nagy uri jószágokat vásárla, Bercséni Miklós tanácsából rész pénzt verete, tiz pollurásokat, négy pollurásokat, egy pollurásokat s nagyobbakat, kit közönségesen Libertasnak nevezének, mert a pénznek egyik felén a vagyon nyom-

talva: Pro Libertate. Ezzel a rosz pénzzel bővön kezdé fizetni a hadaknak, meg is tiltatá mind Magyarországon mind Erdélyben az ezüst pénzzel ne éljenek, ő pedig maga számára hol ezüst pénzt kaphatott, Libertással mind felváltotta, s az egész magyar nemzetet minden jó pénzből kifosztá, az átkozott rosz pénz marada nyakunkban, s már semmi hasznát nem veheti senki, mert a legnagyobbik közölök sem érne egy jó kis pénzt. Erdélyben pedig consiliumot erigáltata, mely ezekből a personákból állott: Barcsai Mihály, Teleki Mihály, ki erdélyi fő thesaurarius is vala, keresre is annyit, talám az apjának sem volt több, Jósika Gábor a marusszéki királybíró, Sárossi János, és egy megyesi szász, Kolosvári nevű. Ezek dirigálják az erdélyi politicumokat és oeconomicumokat. Magyarországon is három rendbeli consiliumot erigáltata, a politiaira, oeconomicumokra s bellicumra külön, és magát magyarok vezérlő fejedelmének inaguráltata.

A római császár pedig a horváthországi bán Boltiáni Ádám holta után a bánaságot Pálfi Jánosnak conferálá, és generál Hajszlert négy regimenttel leküldé Csálóközben; onnan Semeréhez menvén, gróff Forgács Simon commandója alatt levő kurucztságot felveré. Ez a Forgács Simon a királynak Józsefnek felette kedvében vala, és mikor a kurucztság támada, leküldötték vala bizonyos hadakkal a kuruczok ellen, de szerencsétlenül jára, s rá fogák Bécsben hogy áruló, kiesinben meg nem fogák; ő is kiszalada onnan s Rákóczi mellé jöve. Generál Rabbatát pedig Szent-Gothárdnál a kuruczok felverék, hét százig való németeket levágnak, minden hadi apparatusát elnyerék, maga a generál kevesed magával alig szaladhata el.

A császár látván Rákóczinak szerencsés előmenetelét, Szirmai Istvánt, más német consiliariusal leküldé Nagy-Szombathan, a magyarokkal való tractára; Rákóczi is a maga plenipotentiáriusait oda küldé. Bezzeg akkor ha eszek lesz vala a magyaroknak, jó conditionál megbékélhetnek vala a császárral, az erdélyi fejedelemséget is elnyerheti vala Rá-

kóczi. Mert négy száz esztendőtlől fogva soha az ausztriai ház úgy meg nem szorítottatott vala, holott a francia mind Hispaniát, mind az imperiumnak jobb részét elfoglalá, a császár hadait egynéhányszor megverte, innen Bécs szomszédságában a bavarus majd minden tartományait a császártól elhajá, a magyarok pedig Morvát, Sléziát, Ausztriát, Stiriát egészen pusztítják vala. De a bolond magyarok azt gondolván, vége lesz akkor az ausztriai háznak, nem acceptálák azokat a jó conditiókat, melyekkel a német császár megkínáltatá, hanem oly helytelen conditiókat tőnek eleiben a császárnak, mintha nem urokkal hanem jobbéggyokkal tractálnának; sőt az angliai híres orator Paget is mediatornak lejövén, azt sem becsüllék érdeme szerint. Az is, elszégyelvén magát, hogy a török s német imperium között tudott békeséget szerzeni, és mind a két hatalmas nemzet az ő intimatióját bevette s nagy becsüllettel tisztelte, a magyarok pedig semmi propositióját mint mediatornak nem akarnák bevenni, különben is végére menvén, hogy semmi oly derék református urak nincsenek Rákóczi mellett, holott ő a reformata religio kedveért akar vala szolgálni a magyaroknak, megharaguvék, egyben szidá őket, visszamene Angliában, le sem jöve többször. Az anglusok, hollandusok is lágyabban hagyák azolta a magyarok dolgát, a nagy-szombati tracta elbomlék. Azután csak a felét is elvették volna a magyarok, a mivel akkor a német megkínálá. Így jár az a kikévéssel nem contentus, semmit sem adnak annak; Bethlen Gábor, Bocskai s az öreg Rákóczi nem úgy cselekedének, hamar megbékéllének a császárral s jó nyereséggel is járának.

Ennek az esztendőnek vége felé nagy nevezetes victoriát obtineála a császár a francia ellen az imperiumban Blinthus és Nustet városok között. Mert a francia és bavarus conjungálván ármádájokat, Donavum (?) mellett való hegyet erős sánczczal bekeríték, és számtalan lövészszámmal megerősíték, hogy a császár ármádájának kezéből kijáczodhassák azt a campániát. Eugenius és az angliai híres

generál Marleoburg herczeggel s a badensissel együtt tanácskozáván, elvégezik, a francia sánczára csak rá menjenek; rá is menének. A francia és baváriai ármádát hármán commendírozák vala: maga az elector, gróf Talard és Mavsin, francia generálisok; a regimentek is többen valának sokkal a francia táboron. Addig bombáztatá löveté Eugenius és Marleoburg a francia sánczát, confundálók őket, tizenkét ezer a harcshelyen a francziák közül elvesze, négy ezeren az ott közel való folyóvízben fuladának meg, és tizenkét ezeren rabbá esének, magával Thalfárd generállal, negyven fő haditisztekkel és kilencz-száz alábbvaló tisztekkel együtt. Mely dolognak örök emlékeztetére a harcshelyén nagy köoszlopot emelének, és a harcztól felirák rája. Ez a nagy veszedelem a francia király minden szerencsáját felfordítá, mert azolta soha úgy nem reparálható magát hogy a császáron erőt vehessen; a császár és anglusok dolgai pedig azolta nagy szerencsével kezdenek folyni mindenütt.

Épen karácson napján generál Hajszler a vele való német hadakkal együtt megütöközék Rákóczi Ferencz kurucz hadaival, meg is veré a német erősen a magyarokat, s elszaladának, Hajszler pedig Nagy-Szombatban beszálla a jó quártélyban, és ott hadait megnyugutá s megruházá. Erdélyből pedig kiküldvén Rákóczihoz a magyarok, azon kérék: küldjön segítséget nekik, mert tovább nem subsistálhatnak Rabutin generál ellen. Rákóczi Forgács Simont cum plenipotencia küldé be erdélyi generálisnak, feles lovas hadakkal és hat ezer hajdussággal, nagy faltörő öreg lövészszámmal és minden hadi apparátussal. Gyürki Pál jöve be elsőben egy rész haddal. Bizony dolog, olyan ruhás, fegyveres, jó paripás, forgós, farkasbőrös fényes had vala a ki bejöve, pompára akármely király mellé beillettenek volna; különben semmirekellő, istentelen, átkozódó, pracdáló, kevély, hitván emberék. Hogy az erdélyi zekés czondrás hadakat meglátták, pökték, csufolták; maga is Gyürki Pál porcina gravitással viselvén magát, azt mondja vala Pckri Lőrincznek: „Bizony,

uram, kár a kenyérháj is az erdélyieknek, mert eddig konczczal is agyon kellett volna verni azt a kevés rosz németet a ki Erdélyben vagyon; Megyes is micsoda? ha Isten engedi s oda mehettek, főstőkömüre sem lesz elég a velem való hadaknak. "Pekri elszégyenlő magát, csak azt felelő: „Vehet kegyelmed benne, Gyürki uram, ha oda megyen; bizony a magyarországi németnél jobbakra akadtok Erdélyben." Meg is veré Isten a kevésységeért, mert contemnálnván az erdélyi hadakat, a maga hadaival Sároshoz szálla, onnan feles portásokat küldö Megyes alá, és a sárosi szoros erdőt lesekkal mind elállítá, maga mintha lakadalmomban kellene menni, szánban üle s úgy nyomult a több hadakkal a portások után. Barón Tys (Tige) tanult okos hadviselő ember levén, kijöve Megyesről, és a kurucz portások eleiben jutván, úgy excipialá, hogy a híres kérkedékeny katonák mindjárt szaladásra vevék a dolgot; utánok barón Tis a ráczokkal s németekkel. A lesben állott hadak is látván, fut a többi, ők is szaladásra vevék magokat, Gyürki uram alig ugordhaték ki a szánból s lóra kaphata; a szánját lovaival együtt elfogák a németek, s Barón Tisnek ajándékozá. Ott vesze több harmadfél száz magyarországi kuruczoknál, s gyalázattal jövének Küküllővára. Bezczg ők is alább hagyák, s nem csúfolák azután az erdélyieket. Ilyen főstőkömöt ada barón Tis nekik; Gyürki minden becsületét elvesztő, azolta Násznagynak hiták, s úgy nevétték Pekriék s az erdélyiek a maga nagyzó hitván rosz embert.

A brassai commendans is kijöve és Hermánban blokádozó székely kuruczokat felverő, mindeneket elnyerő, a falut felégetteté. Ott vesze többekkel együtt Szent-Iváni Gábor Deák, becsületes nemes ember; Kálnoki Péternek lovait s haló szerszámát is elnyerék, maga is lőháton, nyereg nélkül szalada el; és a brassai blokáddát Szappanos Mihály nevű kapitányra bizák, ki a vele való hadakkal együtt Szent-Péterre szálla. Szintén akkor hoznak vala sok szekér borokat Havas-alyföldéből a brassai németek számára; a kuruczok megállák az utjakot Rosnyónál, elnyerék mind

a borokat, mind a szekereket, s feloszták magok között, s jól lakának vele.

Forgács Simon is elérkezék a több hadakkal, s egész Erdélynek parancsolatot bocsátá ki, hogy mind felüljenek; kiket megmustrálván, Megyes alá mene. Rabutin pedig megparancsolá barón Tisnek, hogy Megyesről jöjön ki Szebenben, ott hagyjon három száz lovas németet. El is mene békével mintegy négyszáz lovassal Szebenben, holott annyí ezer kurucz vala Megyes körül. Nekem is kénytelenség alatt oda kelle mennem a kurucz táborra, mert Forgács megparancsolá hogy mindjárt megfogasson Mikes Mihály s felakasztasson, ki már akkor székely generális vala, Megyest lőtelni kezde, meg is bombáztatá, vagy tizenöt ház egyben is ége, azután bolond kegyfogségből fényes nappal lajtörjákat vitetvén elé a köfalakra, holott még két ölnire sem rontották le a köfalt, a hajdukot ostromnak küldé. Hallgat vala oda be a német mind addig, míg a lajtörjákat feltámasztván, már hágni kezdetének vala fel a hajduk, akkor egyczersmind, készen levén a puskájok, löni kezdek hajdukot, s mind lajtörjástól lefordulának a köfal mellé, három száznál többen ott is vesznének. De a commendans ágyugolyóbis miatt elesék, és egy Salsz nevű kapitányra juta a commendó, ki félénk rosz ember vala. Az foladá Megyest Forgácsnak, a németeket nem bocsáták Szebenben, hanem Magyarországra kísérek ki; Salsz kapitányt azután a császár megfogattatá, s nehezen marada meg élete, hogy meg nem ölék. Ha akkor Forgács egyenesen Brassó alá menjen, könnyen Brassót is megvehet vala, úgy Fogarast is, mert igen megremültek vala, számtalan had levén Forgácsal; de ő csak részséggel, vendégséggel vesztegető el az időt s kurválkodással. Megyes alól megindula a táborral, s Balásfalvához szálla, onnan válogatott hadakat küldö el, kik écznaka a veres-toronyi sánczot meghágák, az ott való német commendánst levágák, a németeket elevenen elfogák; a veres-toronyi rationista is, Sinkai István, ott vesze. A rab németeket a táborra hozák. Balásfalvától Hársúghoz szálla, és ott sánczot

csináltata, maga kimene Magyarországbán, Orosz Pálra bízta az egész hadak commendóját, holott Pekri Lőrincz s Mikos Mihály mind elsőbb generálisok, mind száz Orosz Pálnál is jobb s tanultabb uri emberek valának; de csak azért hogy erdélyiek, nem szerette őket, s örökké veszekedett velek. Mert a magyarországi ember gyomorból gyűlölte mindenkor az erdélyi embert, mégis egyben czimborála Erdély a maga veszedelmére velek.

Mind Szebenből mind Brassóból sokan az erdélyi fő emberek közül a generáltól kikérdezének Havas-alyföldében, hogy már ott inkább élődhesse nek; holott erős reversálist adtak vala, hogy a kurucok közé nem mennek, mégis kijövének, de sokan megbánák azután, mint Petki Dávid, Boér Ferencz, Apor Péter, Gyulai László, Bálintik György, Jósika István, Dániel s mások sokan. Noha nem mindeniknek, de némelyiknek még elég volt mivel éljen a várakban, de a nagy ambitio rá vitte, azt gondolták már egy lábíg elvesz a német s ők uraság nélkül maradnak ha idején ki nem mennek Rákóczi mellé. Orosz Pál Hárság alól egy trombitásától a Rákóczi Ferencz regálisait, melyek által a szebeni urakat fejevári gyűlésre hivatja vala, beküldé Szebenben; Rabutin a regalisokot a pelengéren megégetteti, a trombitást felakasztatja, megizenzén Orosz Pálnak, hogy olyan tolvajjal mint ő, semmi hadi commerciumot nem tart. Bizony nem is volt méltó, mert egy istentelen tolvajok orgazdjája, nem generáliságot, hanem bordélyház mesterséget érdemlene.

Nemcsak a magyarok kik a várakban valának, sőt maga is Rabutin desperált vala már Szebenben, látván hogy a sok biztatás után is két esztendőől fogva semmi segítsége nem jő Magyarországból, az élde is elfogyott vala szintén a militiának, annyi had pedig nem vala már keze alatt hogy Forgács hadát ki- verhesse az országból, mert könnyen harminczöt ezer kurucz bál akkor Erdélyben az erdélyiekkel s magyarországiakkal együtt; és már resolválta vala is magát: hogysem éhel ott haljon meg Szebenben, kimegyen a

hadakkal, és mezőben harczon vesz el dicséretesen. Azalatt Balási Zsigmond beérkezék Havas-alyföldén által Szebenben, kit azelőtt a magyar urak küldöttek vala a császárhoz Bécsben segítség-kérni; ki is örömdetes hirt hozta, hogy minden bizonynyal a császár ármádája generál Erbeville commendója alatt segítségre elérkezik. Ugy is lőn.

Mert a római császár, minekutána ötven esztendeig uralkodott és sok változásokon forgott volna, életének hatvanötödik esztendejében Bécsben meghala. E jámbor kegyes ember volt, de az ő jámborságával abutálának a ministerek, s minden istentelenséget a császár neve alatt elkövetének. Ha ki supplicálni panaszlani ment is, a császár a ministerekre bízta a választást, azokat ha a szegény supplicans nem ajándékozhatta, üresen mentek vissza. A magyarországi rebellio is azért támadta, mert a császár hire nélkül a ministerek portióztatták, nyomorgatták, kinozták a magyarokat, üldözték, persequálták a jezsuiták a raformátusokat. Eleget sirtanak, könyörgöttek a császárnak, seinni haszna nem volt. Olvastam egy supplicatióját a palatinusnak, Eszterhásinak, kit a magyarok mellett írt a császárnak, többi között azt írja: „Felsőcsászárral, szánja meg felséged a magyarokat, könnyebítse ígájakot, mert már az Isten sem állhatja az égben a magyarok oppressióját, sőt a fák kövek kezdettek már őrtenni azoknak nyomorúságát etc.” Erdély is azért hajla oly könnyen a rebellióra, mert elunták vala a németeknek sok nyomorgatását, noha a magyar urak magok valának okai a diploma elrontásának, mint oda fel megmondottam. De ugyancsak ha a császár vigyázó ember lett volna, könnyen belé tekinthetett s megorvosolhatta volna; mindenkor is több gonosz megyen véghez a lágy jámbor magistratus alatt, mint akármely tyrannus alatt.

De mihelyt Josephus succedála a császárságban, nagy változás esék a császári udvarban, mert a cardinálnak Kollonicsnak megizené: eleget szolgált az apja idejében, már öreg ember is levén, meg akarja nyugtatni, ne szóljon ezután semmi udvari dolgokhoz.

A több ministereket is, kik alattomban a megholt császár idejében a franczával conspirálnak vala, mind kihányatá az udvarból, s a kik vele együtt nevedkedének vala, azokat tevő be a ministeriumban. És mivel a hadi operatióban pénzre vala szüksége, a császári tárház pengig üres vala, tudván hogy a jezsuiták keze alatt a Domus Professában számtalan kincs hever, rájok küldé, s öt millió pénzt csakhamar kiránta tőlök, és avval a pénzzel tizenkét ezer emberből álló armádát készíttete, ki Erdély segítségére bemenjen. Mert még az atya idejében egy conferentián ben levén Josephus is, mikor discursálnának a hadi készületről, s ki tizenhárom, ki tizenkétmillió pénzt mondana hogy kívántatnék, megneveti magát Josephus, kérdi az öreg császár, mit nevet. „Én, ugymond, azt nevetem, a mit ezek a felséged ministeri tizenhárommillió pénzzel akarnak véghez vinni, hat forinttal véghez vittem, mert hat forint ár vas lánczot vételek, s ezekben felkötöttek egynehányat, s marad annyi pénz rólok, tíz esztendeig is elhadakozhatik felséged. Felséged az egész kereszténységben elsőbb s méltóságosabb személy, mégis nincsen szegényebb potentatus Európában felségednél, ellenben egy királynak is nincsenek olyan gazdag ministeri mint felségednek; azt pengig mind a felségedéből lopják, s mikor felséged szolgálatára kívántatik, egy pénzt is nem akarnak adni. De bizony megtanitom én őket, ha kezemre kerül a directio.“ A mint hogy bizony meg is tanítá.

Más armádát is készíttete a császár, és a bavarus ellen Baviáriában küldé; noha a bavarus az utakat mindenütt besánczoltatá, s fegyveres néppel lövészszámmakkal megrakta vala, csakugyan penetrála a császár hada, a bavarus elszalada Francziában, azolta oda is vagyon. E lön jutalma a császár ellen való rebelliónak s a királyságkeresésnek. Baviariát pengig minden pénzétől fegyverétől a császár megfosztatá, s confiscáltván imperium számára, az egész országot maga praesidiumával megrakta, azolta bírja is, s bavarus uram távol nézi. Csehországban pengig és Ausztriában, kik a bavarussal egyet értettek,

megfogatá, mindeneiket confiscálttatá, s épen megcsendesíté azt a nagy rebelliót, kit az atya sok esztendeig nem tudá lecsillapítani. A coloniai elector is, a baviáriai elector bátyja, minden jószágától megfosztaték, s a bátyja, vagy öccse után számkivetésben menő a francziái királyhoz. Ilyen jutalmok szokott lenni a kik legitimus urok ellen fegyvert fogtak, mert qui potestati resistere vult, divinae ordinationi resistit, szent Pál mondása szerént.

Az új császár minekelőtte a magyarok ellen fegyverhez ayula, levelet írá nekik, tegyék le magokat, emlékezzenek meg arról, még az atya életében megígérté, ha kezére kerül a directio, bizony édes atyjok leszen a magyaroknak; a mi rossz dolgok estenek az atya idejében, azok már elmúltanak, kész minden megbántódásokról kegyelmesen megorvosolni; arról assecurálja is őket sub verbo regio. Bárcsak akkor fordulnak vala eszekre, jó karban állíthatják vala a szegény magyarok dolgait, de contemnülák a császár levelét, azt tudták megjédett s féltében a királyságot is oda engedí nekik. Látván a császár, nincs haszna a szép szónak, megparancsolá Erbevillének, ha mind egy lábig ott kell is veszniek, Erdélyben bemenjenek. A generál is megindul az armádával, sok száz szekereket hozván magával, és kétfelől a hada körül rendelvén, oly szép renddel s mesterséggel hozza vala a hadakat, mintha mindenkor erős sánczban volnának, és valamely órában kívántatnék, mindjárt készen vala az ütközetre. Rákóczi megértvén az armáda jövetelét, az egész hadait egyben gyűjti, és Podmericznél megállja az utjokot; a német rendet állván, megütököznek, szokása szerént megszalad a magyar, sokan ott vesznek, a tábori készületek is odahagyják sok nyereséggel a német kezében; maga Rákóczi is harmad nap mulva alig akada a maga udvari népére. Ujokban egyben gyűjté mindenfelől a magyarokat, oly nagy sokasággal, hogy helvenezzer ember vala együtt Veres-Kőnél, ott is szemben szálla a német armádával, de ott is szerencsétlenül jára, sok ezer kurucz, kivált a hajduságból oda marada, és a ma-

gyarországi hadak tétova mind eloszlanak, alig marada négy öt ezer mellette. A német azalatt csak közelgetett Erdély felé, Rákóczi Bercsénivel úgy concludála, hogy Bercsényi maradjon a bányavárosok oltalmára egynehány ezer emberrel, Rákóczi pedig Erdélyben jöjün be, és az Erdélyben levő kurucz hadakkal conjungálván magát, a Meszes utján sánczot csináltasson, s ott a németet be ne bosássák, Károlyi Sándor pedig tiz ezer lovasal a német után legyen, s közből szorítván a németet, megtréfálják. Károlyi fel is ülteté a hadakat, és valamerre a német megyen vala, elől mind pusztítja vala a városokat, falujokat, gabonájokat az embereknek, hogy a német magának élést ne találjon. Debreczenben is bemenvén Károlyi, erőszakkal kihajtá a város népét, kik soha sem tatár sem török sem német semminemű ellenség előtt el nem futottanak, ki kelle bujdosniok házoktól, számtalan egyelmásokat, gabonájokat, borokat ott hagyák a pusztá városban, s a német készen beszálla s megrakodék mindenféle praedával, s jól lakék a sok jó borral. S már előre Forgács bejött vala ujjobban Erdélyben, Rákóczi is beérkezék Magyar-Egereghez, pro 11. novembris Fejérvárra országgyűlését hirdetvén, hogy ott a fejedelemségre magát instelláltassa. A kolosvári jezsuiták, két kézre tudván jáczodni, páter Kapi intimatiójából nagy költséggel porta triumphalist erigálnak ben a városban Székely Lúszlóné háza előtt, különb különféle picturákkal s emblemákkal, gyalázatos hízkeléddel s hazugsággal Rákóczi Ferencz hadi viselt dolgait az igazságnál feljebb magasztalván, és a római császárt aláztván. Láttam én is azt a portát s nevetséggel olvastam a szent atyák hazug inventióit. Ugyan akkor Rákóczi Ferencz is arany numismákat verete, Herkulest iratván rája, a hétfejű hydrának mint szedi a fejeket, magát Herculeshez, a római császárt a hydrához hasonlítván; mintha régen megfogta volna a madarat, már mellyeszteni akarja vala. De közel sem úgy succedála a dolog.

Mi az időtájban gróff Mikes Mihálytyal együtt Csikban valánk, az anyja Mikes Kele-

menné teste temetésén, kit Brassóban beteg ágyában két fraja megfojtott vala; azután a leányoknak itt Brassóban vevék fejeket. Onnan Brassó alá menénk, s oda hozák ki Mikes Mihály feleségét Brassóból, a főstrázmester Falkenhaimmal váltván ki magát. És mivel már Rákóczi jövetelének hire vala, kiindulánk Kolosvárra, ott Pekri Lőrinczczel megegyezvén, Magyar-Egereghez menénk, Rákóczi táborára. A mi erdélyi uraink főembereink mindjárt tisztségeket, a várakban szorult erdélyi urak jószágait kezdék sollicitálni; de élhivatván Rákóczi őket a sátora eleiben, publice, én is ott állottam, azt mondja nekik: „Kegyelmetek afféle sollicitationának hagyjon békét, nincs most ideje, mert még ezt a rajtam levő mentét (kék kamuka vala a mente, nuszta mállal bérlett) sem tudom még enyém-e vagy másé; ha a németen győzedelmet vehetünk, annakutána kinek-kinek érdeme szerént való promotiója megleszen.“ A mennyi had akkor Rákóczi directiója alatt vala Erdélyben, ha mind együvé gyűjtse s úgy próbál vala sik mezőben harczot a némettel, minthogy a német tábor a hoszas út, sáros hideg esős őszi idő, és a malmok elromlása miatt a kenyérnek szűk volta miatt igen megerőtlenedett s fogyatkozott vala, talám jobban succedált volna dolga. Mert ha Károlyit is behívatta volna maga mellé, könnyen harminczöt ezer lovasra és tízezer gyalogra kitelék vala, öreg ágyuk is valának vele huszonötig való, mind azokhoz való készülettel. Azt jóvalják vala az erdélyi urak, ne álljon olyan szoros helyen harczot, mert a németnek mindenkor hasznosabb a szoros hely, hanem szálljon hátrább a Keresztes mezejére Thordához, ott próbáljon, vagy pedig harczot se álljon, hanem mindenütt a falukat pusztítsák el, gabonákat égessenek el. Ha azt cselekedjék, a németnek ehel kell vala meghalni. De Rákóczi, Forgács Simon tanácsán járván (ki alattomban a némettel conspirált, meg is fogatá a harc után Rákóczi, azolta raboskodik, mert a ki egyik urát elárulja, a másiknak sem szokott az hű lenni), a hadakat mind elosztatá, generál Pekri Lőrinczet az

erdélyi székely hadakkal Fejérvárhoz küldé, Orosz Pál generált egynéhány ezer lovassal Felekhez, hogy a szebeni németre vigyázzon. Kálnoki Pétert a háromszéki csiki hadakkal Szent-Péterhez, brassai blokadára, Károlynak is megízenni, hogy maradjon kün, s a német mikor a sánczra jő, hátul üsse meg. Nem marada majd semmi lovas had Rákóczi-val, hanem a maga palotás lovas ezere, Bóni András ezere, és a Forgács Simon két német lovas regementje, azon kívül a gyalogság, a maga kék és veres udvari két ezere, Rót német ezere, Kajdi ezere, Kenyheci ezere, Eszo Tamás ezere, Eszterházi Antal ezere, Ecsedi János ezere, az udvarhelyi németből kuruczczá lett kapitány ezere; francia gyalog is vala mintegy öt száz. Sőt az erdélyi urakat is Forgács tanácsából maga mellől mind elküldözé, Teleki Mihályt Kővárban, Csiki Istvánt Kolosvárra, Thoroczkai Istvánt Beszterczére, Mikes Mihályt Dézsre, hogy csépeltesse nek s kenyeret süttessenek s küldjenek a hadak számára. Illyen szép becsülete vala csak már is az erdélyi uraknak Rákóczi előtt.

Nagy készüllet vala azonban mind Kolosvárral, a hová Rákóczit vőzjárá vala, mind kiváltképen Fejérvárral, mert szent-Márton napjára oda deputálták vala az országgyűlést, hogy ott a fejedelemségben beállításék Rákóczi, s ugyanazon a napon verék meg Sibónál. Számtalan élést, lisztet, szénát, abrakot s egyéb minden kigondolható jókot hordatván az ország lakosival Fejérvárra, sőt Tokajból sok hordó drága jó borokat hoztanak vala be, azokat is mind Kolosvárra, Fejérvárra szállíták, s egynéhány ágyukot is vittének vala Fejérvárra. Mind azok a harcz után a német praedájára jutának, a jó édes tokai borokat a német generálok, officérek ivák meg.

Rákóczi pedig a Karika után, fen a szoros erdőben erős sánczot kezdé ásatni, a föld népét miedenfélől ráhajtván a sáncz-ásni; egy francia generális levén Rákóczi mellett, az igazgatja vala sánczkészületét. Ugyan olyan sánczot is építettek vala, lövészszámmokkal a hajdusággal megrakván, ha a német ármá-

da arra jött volna, vehetett volna benne. De a német sem aluvék, mert noha maga generál Erbeville már öreg beteges ember volna, de generál Slik és Klöckesperg régi, tanult vitéz nagy elméjű generálok valának; kivált Klöckesperg annyi sok esztendőktől fogva Erdélyben lakván, az Erdélyben született hazáinál jobban tudja mind az erdélyi familiákat mind a helyeket, s szüntelen jár vala kémjek a Rákóczi táborára, azoktól megérték, hogy a Karika útjára ne menjenek, mert erős sáncz vagyon ott. Kivált egy vén oláh kémjek vala, ravasz tanult paraszt ember, ez jóváll hogy Sibó felé fogjanak, ott jobban bejöhethetnek Erdélyben (azt az oláhot a kuruczok azulán megkapák s felakaszták). Azért a Karika útjáról lefordula az ármáda Sibó felé. Rákóczinak meghozván a portások, confundálódék, mert már késő vala Sibó felé olyan erős sánczot csináltatni mint a Karikán, mégis a mint leheté hamarjában, rá hajtván az embereket, ásának a mit ásának; de felére sem készülhete el; oda vontatá Karikáról a lövészszámmokat, s a hajduságot beléje állíták, a lovas hadak pedig hátul a völgyben rendelt seregben állottanak. Az ármáda pedig vevén észében mit akar hátok megett Károlyi, a mely sok száz szekerek vele valának, egynéhány rendben állítá s sánczoltatá a maga háta megó, különben is sok öreg vastag fákot levágata, s úgy fortificálá a tábornak hátulját hogy még közel sem mehele Károlyi a lovas hadakkal. Így elkészítvén magokat, a hegyre fel kezdenék menni a sánczra, magok előtt ágyukot vitetvén s azokkal szüntelen lövetvén a kuruczok sánczára; a granatérosok pedig az ágyuk után elől menének, és sebesen hányák a tüzes granátokat a hajduságra. A kuruczok sánczából is erős tüzet adának, mind az öreg lövészszámmokból, mind az apróbb puskákból, el is hallának a németek közül mintegy háromszázan, de mielőlt a sánczhoz közel jutának, generál Virmond leugrodván lováról, gyalog beugrék a sánczban, utána a granatérosok és a több muskotélyosok, és így a sánczot megverék, a hajduság a sűrű erdő-

ben ide s tova elszalada, azokon kívül kik ott elesének, a francia generált elfogák, a lövészerszámok egyéb tábori készüléttel együtt a német kezébe maradának. Forgács Simon, ki a lovas hadakkal a völgyben vala, hogy a sánczot megvevék, semmit nem emberkedék, hanem elszalada, a ráczok üzék egy darabig, le is vágának a lovas kuruczokban. Rákóczi a harc napján csak közel, Csáki László házához Szurdokra ment vala ebédre, s mikor vigan laknának, hallják a nagy ágyuropogásokat, felkelnek asztaltól, oda nyargalnak a sibói sáncz felé, és hát már a német armáda is állalesett az ebéden; onnan a ló száját megfordítván, azon éczaka Szamosujvárhoz szaladnak. Már azelőtt egy héttel Rákóczi a maga társzekereit Szamosujvárhoz küldötte vala, tartván a ki tudjától, a futott hadak is oda gyülenek, és ha bárcsak két regiment lovas német jött volna hevenyében utánok, mind Rákóczit mind szekereit elfoghatják vala. De a német had igen elfáradott vala, s sok élest találván a Rákóczi táborán, ott megnyugovék, magát s lovait jól tartá egynehány nap. Rákóczi a futott haddal Bethlenben mene onnan Viczében, ott is csak egy éjjel mulatván, gyalázatosan kimene Erdélyből s ide hagyá Erdélyt a jó fejedelem farkas kaszára.

A német armáda megindulván a harczhelyről, Kolosvárra érkezék. Már a jezsuiták a triumphalis portát egyben rontották vala, s páter Kapi elszaladtott vala. A német generálok elhordaták a porta eszközeit, és megégették, a jezsuiták házáira pedig dúnusokat rendelének quartélyban, lutheránusokat, hogy inkább mortificálják őket; és mind Kolosvárra, mind pedig más helyekre quartélyban eloszták a regimenteket, s rettenetes hallatlan kínzó executióval nyomorgatták a szegénységet. Csakhamar Szamosujvárat, Bethlent, Görényt a kuruczoktól elvevék, Dévát pedig majd három hónapig bloquádzák, mert jó hajdúk valának benne, Csáki András commendója alatt, utoljára azt is fel kelle adniok.

Épen azon a napon, mikor a harc volt, generál Rabutin Szebenből kijöve az ott való kevés hadakkal, Orosz Pált Feleken, és Po-

rumbákon Szappanyos Mihályt felveré, sokat levágának benne, noha három négy annyi is vala a kuruczság. A brassai commendans is Vellenstein, ugyanakkor Szent-Péterre kimenvén, Kálnoki Pétert mind bloquádstól felveré s dissipálá. Pekri Lőrincz Fejérvárnál megértvén a német victoriáját, elszalada, a hadak eloszlának, maga Molduvában mene, onnan Rákóczihoz. Szörnyű bódulás futás vala az egész országban, többire az erdélyi kún levő főrendek nemesek feleségestől gyermekestől ki Molduvában, ki Havas-alföldében, ki Marmarosban, Magyarországon, Törökországban elbujdosának, kiknek jószágokat a német maga számára confiscáltatá s gabonájokat borokat a várakban betakaríttatá. A várakban szorult urak főrendek pedig pusztá házakhoz kimenének, de semmit házoknál nem találának, mert a kuruczok mind elpraedálák, kemenczejeiket, ajtójokat, ablakokat egyben ronták. Nem is valának egyébre jók, hanem kemencze-rontani, marha-hajtani, praedálni, huzni vonni, azért is segélté ez Isten meg őket, ezután is csak úgy segélté, látjuk.

Mi Mikes Mihályval együtt Dézsen valánk mikor a harc z lön, oda hozák meg éczaka a hirt, jó reggel Szamosujvárra menénk, én ott elkérezém Mikestől, s Petki Dáviddal együtt Marusszékre Kálban jövék; onnan feleségemet gyermekemet, egyetmásomnak egy részét Csikban költöztetém, de sok egyetmásom marada Kálban. Egy veremben rakattam vala be sok szép portékáimot, azolta sem is látam, a vermet felverték, mindent elpraedálának belőle. Azalatt Csikban is közelitvén a német, Gyergyóban menék mind cselédestől együtt, megértém hogy már colonellus Gráven két regimenttel Csikban bejött, kijövék Gyergyóból Csikban, s a gubernium erővel a csiki militiára való terhes inspectorságot veté a nyakamban. Isten tudja megmondani, a sok rendbeli executorok miatt mennyi busulásom, bajom, mortificatióm volt, sokszor elátkoztam még a születésem óráját is. Mikes Mihály Rákóczival elmene, a felesége is Csikból Molduvában szalada; a csiki klastromban levő jövait borait Gráven kihozatá, elpraedáltatá.

A csiki szent atyáknak is vala bajok Gráven miatt, mert a klastrom majorházára szállítá a németeket, s valamiek ott volt, mind elvesztettek. Fülem hallatára szemekben szidta a barátokat, hogy minyájan rebellisek, s a Csikban megöletett németek halálának ők voltak okai, s ha rajta állana, egy lábíg levágná őket, s a templomból a szentek képeit kihordatná s felégettetné az egész klastromot, a kit Sándor János s Thamás Deák ott dugdosásával latrok barlangjának tettek vala a barátok, sőt a kriptájokat is fel akarja vala hányatni, hogy ha valami kuruczok egyetmását ott találja, kivitesse; de a barátok erős hittel megesküvének, hogy semmi ott nincsen. Egyéb czellákból pedig minden kuruczok egyetmásait ki kelle adniok. Neheztelék vala a barátok, és hányák vala privilegiumokat, hogy szabad nem volna saecularis embernek a klastromból semmit kivitetni, s misét sem akarának mondani, praetendálván, hogy Gráven violálta a klastrom szabadságát. De Gráven megízenő, mindjárt misét mondjanak, mert bizony egyben lövődözteti őket, s hát őt hat oltárnál is mindjárt misézni kezdenék.

Az egész országban pedig minden helyre magyar és német commissariusok rendeltetvén, ujobban az ország népét erős átok alatt a császár hűségére beeskütek, s Rákóczi fejedelemségét velek visszamondaták. A hitlésnek conclusiója e vala: Ha én igaz hive nem leszek a császárnak, az Istennek minden átkai szálljanak rám s az én maradváimra. De azt az erős hitet azután egynehány izben, sokan kéntelenségből, némelyekpenig kik elkerülheték s várákban szorulhatnak vala, jó akaratjokból megszegék, hol a német császár hűségére, hol a Rákócziéra diversis vicibus megesküvének. Minden helyeken pedig a földnépétől erős hit alatt a fegyvert kikeresék, elszedék, mint a paculárok egy egy bottal jártanak s járnak ma is a kün lakó nemes emberek; egynehány embert fel is akasztának afféle semmirekellő fegyverért, hogy eldugták vala. Ilyen drágalatos gyümölcsét érzé Erdély a császár ellen való rebelliónak. Mikor nagy boldogságban bőségben vala az ország,

s a német előtt respectusa az ország rendei-nek, neheztelék vala a portiózást, nem tudának nyugodni, szabadságra vágyának, addig keresék a szabadságot, annál nagyobb nyomoruságra és jobbágyosságra jutánk, semmink nincs, elpraedálá kit a német, kurucz, mégis csak portióznunk kell, a német előtt is mint egy komondornak annyi hitelünk tekintetünk nincsen, a fa járom nehéz vala, el akarók rontani nyakunkból, annál nehezebb vas jármot vetének a nyakunkban. Így jár az a nemzet, ki mindenkor ujjabb ujjabb urat keres magának. Tanulj Erdély, tanulj, ne czimborálj többször Magyarországgal, mert sokszor égette meg a magyarországi kása a szájadot, mégis nem tudál megtanolni.

Ebben az esztendőben 8. januarii déltájban tizenegy tizenkét óra között ada Isten a feleségemnek Kálban egy fiat, a lelkiem Józsefemet; de csakhamar, 15. februarii reggeli hat s hét óra között, harmadnapri hirtelen való betegségé után szólítá ki Isten nagyobbik fiámat Menyuskát és árnyék világából, s ugyanott Kálban, feleségem eleinek temetőhelyén eltemettetém. Mert még eddig valamikor négy gyermekem volt egyczersmind, egyik mindjárt megholt, a mint már három izben történt rajtam egymás után.

1706. Sok rendbeli szomorú kárvallás s szerencsétlenség találá engemet ebben az esztendőben. Mert Csikban létemben Rákoson a ládáimot a csürben elásattam vala, nekem ki kelletvén mennem Segesvárra e gubernium parancsolatából az országgyűlésére; azalatt egy istentelen béresem a németeket rá hozta éczaka a veremre, felhánták a ládáimot, felverték, sok száz forint érd egyetmásimot elvitték, s egy istentelen gonosz Mil nevű kapitánynak a Rabutin regimentből adták. Eleget futék fáradék hogy visszajóvék Segesvárról, soha bizony egy pénz értöt sem kaphaték meg benne, mind oda lőn. Csakhamar azután más busulás találá: még a kurucz előszöri támadásokor adtam volt a mikkézi klastromban egy bőrs ládáimot kibem legjobb portékáim voltanak, generál Carafa onnan elviteté Marus-Vásárhelyre, noha eleget mon-

dották neki hogy én Csikban a császár szolgálatában vagyok, azt mondta, nem hiszi; ha ki megyek hozzája, megadatja. Megírák nekem Marusszékről, Gráventől kéredeztem, soha el nem bocsátja, sőt azt felel: ha ki-megyek a császár szolgálata mellől, az ördögök elszaggassák, ha vasban nem veret s Szébenben nem küld. A két gonosz között sokáig tusakodtam, csak reá vetém magamot s kimenék Vásárhelyre, s hát már a lúdámot felnyitották s ki is vettek sok jókot belőle; a megmaradott részét is rettenetes bajjal, supplicálással, ajándékozással tudam visszaszerzeni. Gráven eleget furálja ellenem, az Isten megcsendesíté, semmi bajom nem érkezik, noha bizony valóban féltem, mert szintén akkor fogatta vala meg Boér Ferenczet s Apór Pétert, mindeneket elpraedáltatván, Brassóban küldé a fellegvárbán, ott raboskodának szegények egynéhány esztendeig. De mind ezek felett is nagyobb nyomorúságban esém, mert a német Csikból kimenvén, kéredeztem én is, hadd mehessek ki onnan, tartván attól a mi rajtam esék: soha meg nem engedé Gráven, csak azt írá vissza: az ő felsége szolgálata mellett ki is kell ontania vérét embernek; már pedig azok a csiki kerengő tolvajok, mint Endes Matyás, Veres András, Orbán István, Gegő Péter, egynéhányad magokkal, kik Molduvában sem mentenek vala be, a császár hűségére sem akarának redeálni, hanem ott a csiki havasokon lappangottanak s le kezdettenek vala jöni a falukra éczaka s fosztogatni házoknál az embereket. Erős parancsolatom levén mind a generáltól mind a guberniumtól, hogy afféle tolvajokat persequáltassak, megparancsolám a széknak, bottal, fejszével, lánccsával felkeljenek, mert egyéb segyerek nem vala. Fel is kelének s az erdőkre kimenének, s ha igazak lettek volna, mind megfoghatják vagy ölhetik vala őket; de ők alattomban az egész télen is mind egyet értettek velek, s a faluknál táplálták titkon, visszajövenék, megmondák, nem találták. Én pedig eszemben vevén practicájokat, feleségemet gyermekeimet kiindítám Brassó felé, hogy akár csak azokon ne történjék valami szomorú

dolog, a rákosi házunknál pedig éjjel nappal ötven hatvan embert tartottam strázsának, magam pedig gyakrabban hol együtt hol másutt háltam. Pünkösöd másod napjára virradólag, gondoltam talám olyan sz. innepnapokon ők is nyugosznak, a háznál levetkezém s lefektüvém. Egykor hát már az ajtó előtt puskáznak a tolvajok, az én strázsáim mind elszaladának, a szolgálaim is a lovakat az istállóban hagyák, elbuvának, én egyedül maradék; kihurczolának egy ingben lábravalóban a házból, a földre ledőfölenek, ott egynéhányszor löltek hozzám, az ingem ujján két golyóbis is ment által, az Isten nem akarta halálokomot; onnan felvonának, szörén egy ló hátára felültetének, lovaimot, ökreimot, harminczkét számú ménesemet, teheneket, juhokat, a háznál levő mindennemű portékákat, magammal levő sok szép egyetmásokat, ezüst órámat, szép köntösömet, egy szóval könnyen két ezer forintot érő jóvaimat elpraedálák, nem is adának még csak egy poltura érot is vissza egy pipámnál egyebet. A molduvai havasokra vűnek, ott is egynéhányszor akarták fejemet venni; nagy későre, erős reversálist vevén tőlem, hogy soha őket sem törvénnyel nem keresem, sem boszút azért nem állok (bizony nehezen menék a reversálisadásra, de kéntelen lők vele), úgy bocsátának el. Én is más nap kijövök onnan, s ide jövök Brassóban, azolta itt nyomorgok. Mikor én rabságra estem, a brassai commandans azt gondolta, hogy én kuruczczá lezek (bizony eleget is kényszergetének, legyek kuruczczá, s micsoda nagy promotióm leszen, de a császárnak adott hitemet nem akarám megszegni), a feleségemet Brassóban arestáltatá, s mikor én Brassóban menék, akkor szabadula fel ő is; csak elcsudálkozik a commandans rajtam, s s azt mondá: Nem hittem volna, kegyelmedben oly nagy hűség legyen, mert még eddig egy magyart sem láték, kit a kuruczok elfogtának, hogy a császár hűségére redeált volna.

Az ország a segesvári gyűlésben a Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemségre való választását örökösön cassálá, az ausztriai ház birodalmát ujjobban confirmálá, és a mely

erdélyi kuruczok a várakban szorult uraknak fő vendékek jószágokat elpraedállák vala, articulus irata hogy szok megfizessék. Noha eddig az articulusnak kevés hasznát látták, mert a sok tolvaj praedáák gratiára visszajövéen, még azoknak vagyon nagyobb becsületek a német előtt, a sok praedából jól megajándékozik a német tiszteteket, a kárvallott hű hazafiai szólni sem mernek nekik, mindjárt azzal állnak elé, nekik a császár mindent condonált. Csak ilyen haszna van a szegény magyarnak a ki mindenét elveszette s elköltötte a császár hűsége mellett, semmit sem adnak pro refusione, még csak meg sem köszönik hogy igaz hívei voltak a császárnak.

A gubernátor felesége gyermekágyban ebben az esztendőben meghala Szebenben, ki nagy elméjű, jó gazdasszony, szép asszony, urának kedvét kereső, csendes alázatos vala. Kolosvárra vivék a testét, ott temeték el. A leány is Székely Ádámné gyermekestől, ugyan Wesselényinek az is leánya vala, két gyermeke, magának is egy gyermeke, megholt vala, s szomorú ritka példával egyczersmind hat koporsót vittenek a gubernátor előtt, s egyczersmind egy helyre temeték őket. Más nap temeték el gróf Apor István testét ugyan Kolosvárra nagy pompával és frequentiával.

Szintén akkor armistitium vala mind Erdélyben mind Magyarországon. Mert a császár a mellette való magyar urak instantiájára rá hajla hogy próbálnék meg, ha a magyarországi motusokat megcsendesíthetnék tracta által. Egyben is gyűlének mind a magyarok, mind a császár részéről való plenipotentiáriusok Nagy-Szombatban, de a Rakóczi részéről legelsőben is guarantiát azaz kezeseket kérdének kívánni a császártól, és olyan conditiont proponálnak, hogy a francziai király sem kívánhatott volna nagyobbakat. A császár követeli megboszonkodának s oda hagyák a tractát. Az Isten így bolondította meg akkor is a magyarokat, mert még nem hozta vala Isten el a maga büntető ostorának megszüntetésének idejét óráját.

Generál Rabutin az armistitium alatt sok élelt szállította Váradra, és noha ordere vala

udvartól hogy öt lovas regimenteket hagyjon Erdély oltalmára generál Klöckesperg commendója alatt, bezzeg úgy csendességben maradhat vala a szegény ország, s nem esik vala újabb recidivában: de a mi szerencsétlenségünkre meghala a jámbor kegyes nagy vitéz tanult generál Klöckesperg Kolosvárrát, ott is temeték, ki a magyarokat igen szerette. Nem is lett volna alábbvaló generál Veteráninál, ha tovább éljen, s az ő commendója alatt a szegény haza könnyebbiséget érez vala. Rabutin azért csak a várakban hagyta praesidiumot, az egész ármádát kivivé magával Magyarországra. Megállották vala útját a kuruczok a Meszesen, de mindjárt dissipálá őket s elfutának szokások szerint. Rabutin Szolnok alá mene, azt megvév s a várat felhányatá; onnan menni kell vala generál Stharenberg mellé, ki magyarországi generalis commendans vala, hogy a két armáda conjugálván magát, derekas operatiohoz fogjanak a kuruczok ellen s kivált Kassát obsideálják. S könnyen akkor mind Kassát megvehetik, mind a kuruczsgót dissipálhatják és a rebelliónak nyakát szakaszthatják vala: de a Rabutin competentiája miatt nem akarván Starenberg commendója alatt lenni, minden jó dolognak nyaka szakadt, nem csak a császár szolgálatának nagy hátramaradásával, hanem Erdélyországnak is ujalb siralmas romlásával, pusztulásával. Mert Rabutin a maga hadával külön szakada, Starenberg is a maga táborával külön marada, egyik is a másik nélkül semmi derék dolgot véghez nem vihete. Rabutin Kassa alá mene, ott bolondoskodék egynehány nap alatta, sem lövészszámai, sem annyi had vele nem levén, hogy olyan erős és sok ezer hajdusággal praesideált várost megvehessen. Kassa alól Tokajhoz jöve, ott a szőlőhegyeket a maga számára megszedeté, és az egész körül való tartományban levő hajdúvárosokat a földig leégetteté, mert a földnépe mind elfuta. Debrecezenbeme azután, ott számtalan praedát talála, de mivel az emberek mind elfutottak, a malmok mind elromlottak vala, buzát nem örlhetvén, a fa is azon a mezőségen

szükön levén, a nagy hideg időben s éhségben annyi német döglik meg, hogy egy realis szemben való harczon sem kellett volna többen elveszni. Onnan küldé be a baron Tist Erdélyben, melyről ide alább szölok, maga pedig felmene Budához avval az elnyomordott haddal, s ott quártélyozza azon a télen.

Rákóczi pedig látván a német generálok között való competentiát, örülvén a jó alkalmatosságnak, hadait egybengyűjté és Károlyi Sándort egy rész haddal esmét Morvára s Ausztriára küldi égetni pusztítani, meg is pusztíták ugy a császár provinciáit, két annyi tájár sem jobban; a több hadakkal Esztergomot obsideálja, s a városát ostrommal meg is veszzi, a kik a várbán nem szaladhatának, mind ott veszének. Azután a várat is erősen kezdé bombáztatni; a várbán valának mind németek mind magyarok, a magyarok conspirálnak a kuruczokkal, a commendans megtudja, ő is, hogysem ott veszszen vagy rabságban jusson, accordára megyen Rákóczival, feladja a várat. De a commendanst, generál Kukulndert, a császár is Bécsben arestáltatja. Nem sokáig bírhatá Rákóczi Esztergomot, mert generál Guido Starenberg, a kuruczok újfalvi sánczát elsőben véres ostrommal megveszi, a benne való népet egyig levágtatván, onnan töstént megyen Esztergom alá, és keményen bombáztatván, a kuruczok feladják ugyanazon esztendőben.

Rómában esmét rendkívül való földindulás lön, sok ezer emberek veszedelmével, ugy Calabriában és Sciliában is. A császár Matyasóczi László nyitrai püspök és magyarországi cancellarius holta után, a cancellariusságot gróff Illyésházi Miklósnak, saecularis urnak conferálja, mely régtől fogva nem történt vala; mert a cancellariusságot mind a clerus viselte, s a vala egyik a mit a magyarok neheztellettének az ausztriai ház directiója alatt. A császár azért nem adá papi embernek hanem külső világinak, hogy annyival is inkább a magyarok elmejét csendesitse.

A francziai királyármádáját ebben az esztendőben két helyen is keményen megverék, melynek örömet nagy solennitással itt is, Bras-

sóban a commendans meglőteté, és minket magyarokul meg is vendégele mindkéczor. Mert Belgium Hispanicumban, Brabantiában nagy ármádát küldött vala a franczia király, hogy az ott való városokat megvegye; Eugenius is oda menc a császár hadaival, de még az angliai generál Marleoburg el nem érkezett volt az anglosokkal, noha igen közel utban vala. A francziai generál a bavariai electorral együtt rá mennek Eugeniusra, nincs mit tenni, noha igen kevesed magával vala, s nem akar vala addig harczonni míg az anglosok elérkeznek, kéntelen lön vele. Meg is vereték a francziától s maga is rabba eské. A franczia generál nem elégedvén meg a victoriával, az európai keresztények között szokott hadakozás rendé ellen, mert egyébkor csak a harcshelyről kinyomhatta egyik fél a másikat, azután nem üzte, a futó németeket üzni kezdé rend nélkül. A bavariai elector eleget jóváll, elégedjék meg a győzedelemmel, térjen vissza, mert az anglos még hátra vagyon; csak nem akara engedni. Az alatt egy erdőből csak kinyomula Marleoburg herczeg az angliai ármádával, s látván hogy a német ármádát megverték, nem hogy consternálódott volna, sőt annál inkább megbozszonkodván, a franczia armáda ellen megyen, és úgy megveré, hogy igen kevesen szaladának el, sok ezeren ott veszének, sok ezeren rabságra jutának, minden tábori eszközei artelleriája az francziának oda marada. De mind annyi nyereségre felett is azon örült, hogy Eugenius is életben marada s megszaadula. Mert az a két fejedelmi ember, noha mind nemzettel, erkölccsel, religióval különbözök egymástól, mégis halálban szeretik egymást, azért is nyerik mindenkori a nagy victoriákat; mert ha egymással competálnak, eddig régen a franczia triumphált volna rajtok, mint sokszor megtörténik a keresztények között hogy két generálnak competitiája miatt egész ármádák gyakorlat elvesznek. A bavariai elector a maga kevés hadával, látván, hogy az anglos jó s a franczia generál nem fogadná az ő jó tanácsát, szépen elnyomula s minden kár nélkül elmene.

Cataloniában pedig Barcellona várost ob-
sideálta vala a franczia, kiben a császár öccse
Carolus III. a spanyol király szorult vala. A
város segítségére más angliai ármáda szintén
jőkor érkezék; a király is a városból a vele
való hadakkal kirohana a franczia sánczára,
ul is az anglusok löni kezdék őket, és nagy
veszedelemmel s gyalázzattal elszállának a vá-
ros alól. Carolus azután Arragoniát is meg-
hódoltatá. Sőt a tengeren is nagy veszedelme
a kára következék a franczia királynak, mert
nagy classist küldött vala Amerikában, és ott
nemérdek kincscsel megrakodván, vissza a-
sarnak vala jöni Galliában. Az angliai király-
né is erős classist készítvén, eleiben küldé,
megparancsolván a tengeri admirálisának,
hogy vagy elnyerje a francziától az amerikai
aranyat, vagy soha eleiben ne kerüljön. Sok
ideig leskődék az angliai generál a hajók után,
végre rá találá, és minden haladék nélkül rá
aditván a maga hajóit, addig lőtété s bom-
báztatá a franczia hajókat, noha azok is való-
ban emberül forgolódnának, nehezen akarván
oda hagyni annyi számtalan kincset, ugyan-
csak triumphála az angol, mind elnyeré a
hajókat, melyekben hetven millió arany vala,
volott csak egy millióban is tíz száz ezer a-
rany vagyon. Hihetetlen s hullatlan kincs, nem
elvasunk ezer esztendő alatt valakinek olyan
praedája lett volna, vagyon is azolta miből
fizetni a hadaknak az angliai királynénál. Hat
millió az aranyban a római pápa számára volt,
kéreté is a pápa a királynétől, de rövid vála-
szal lön: papnak nem kell annyi pénz, a mit
a királyné fegyverével nyert, nem adja más-
nak. A francziai királyt sem confundálá s szo-
morítá úgy meg a sok hadainak veszedelme,
mint annak a sok aranyának elveszése, mert
abból akar vala megfizetni a hadaknak. Hogy
az elkele tőle, rettenetes portiót kényszerítte-
k felvetni az országa népére, úgy meg is
szegényíté Galliát, hogy már alig viselhetik
a nagy rajtok levő terhet.

Rákóczi Ferencz Erdélyről sem feledke-
zék el, hanem amaz hite hagyott, praedán hi-
vott gonosz ember gróff Pekri Lőrinczet küldé
be feles lovas gyalog hadakkal Erdélyben,

a ki is annyi gonosszsgot praedálást tétete a
szegény országban, hogy senki sem kimondani
sem leírni nem tudná. Bejövén Erdélyben,
erőszakkal ujobban a föld népét Rákóczi hű-
ségére beesküté s maga mellé felülteté, a
vármegyéken székeken olyan nyomorult,
idétlen, tudatlan, magával együtt bujdosó te-
kergő praedáló tiszteket constituála, a kik
nem hogy a haza törvénye szerint tudták
volna az igazgatást, még csak nevét sem
tudta jól leírni némelyik közülök, mint Kún
Mátyás marusszéki, Tompa János háromszéki
kurucz királybirák. A leányát Kemény László-
lónak adá feleségül, azt udvarhelyszéki ka-
pitánynak constituála, a várakban szorult urak
főrendek nemeselek jószágait confiscáltá, s
azoknak jövedelmét maga számára fordítá, a
szász városokat szörnyűképen megsaccoltatá,
őt, hat, tíz ezer forintokat ránta mindeniken,
s magának eltév. A német idejében való
tiszteket, kik kún maradtanak volt, megfogtatá,
Kővárban ott raboskodtatá, mint Gyergyai
Both Andrást, Abafi Lászlót, Naményi Sámuel-
t, Benkő Mihályt s több becsületes nemes
embereket, azokat is megsaccoltatá s úgy
bocsáttá el. Háromszékro Csáki Audrást
küldé be hadakkal, a háromszéki nemességet,
kik fel nem akarának ülni, hópénz-adásra e-
rőlteté; Csikban pedig, a Molduvában futott
emberek kijövé, Horvát Györgyöt praeci-
dálá, ott is a szegénységet úgy nyomorgaták
saccoltaták. Csáki András pedig egy jó reg-
gel ide a brassai mezőre becsapván, a brassai
mészárosok kövér ökreit, többet háromszék-
nél, az itt levő nemesség mezőn fűvön legelő
sok lovaival együtt elhajtá, és a brassai
bloquédára gróff Petki Dávidot küldé, a ki két
mér földnyire, illyefalván tekerge hadaival, s
onnan akará Brassót megvenni. Mocskos ha-
zug patenseket is bocsáta ki Pekri Lőrincz:
hogy a németet Magyarországon mind le-
válták, Rákóczi mellé pedig svécz hadak jö-
tenek, rövid nap alatt Szebenhez jönnek, s azt
megveszik, Erdélyből a németet kiverik;
azért minden magyar a várakból kijöj, mert
azután nem leszen gratia. Senki a ki okos
ember vala, nem ada hitelt Pekri patensének,

mert ismerték jól, hogy azelőtt is mindenkor hazug ember volt, s ha azelőtt nem tudott volna is, a kurucok között hozzá kellett szokni a hazugsághoz s biztatáshoz, mert mindenkor a kuruczjárás hazugságon fundáltatott. Azért a gubernium contrapatenseket küldte ki Szebenből, remonstrálván, hogy Pekri Lőrincznek minden írásai hazugságból állanak, senki azért meg ne bolonduljon s a császár hűsége mellől el ne álljon. De a mit Pekri írással véghez nem vihele, véghez vivő fegyverrel, s az egész országot esmét nagyobb labirintusban, hitszegésben s nyomorúságban ejtő.

A várakat is mindenütt blokadáztatá, Görgényt, Bethlent meg is véve, mert a benne való németek kuruczczá lőnek, s a commendások akarata ellen feladák Pekrinek a várakat. De Fogarast s Dévát haszontalanul blokadáztatá, mert ott semmit nem nyere, sőt sok kurucok vesznének alattok. Dániel Gábor is szép dali jóra menendő iffiu legény, adjutantja levén Pekrinek, s bizván ahoz, a golyóbis meg nem járja, Fogaras alá ment ellenkezni épen a külső kapuig, ott egy ágyugolyóbisal úgy lövők, minden teste egyben szakadoza s szörnyüképen meghala nyavalyás a kapu előtt. Valának híres tolvaj kapitányok Pekri mellett, mint Nyuzó, Dragul rácz kapitány, ki a németek közül szökött vala a kurucok között, Balika, Rácz Mihály, Szent-Páli s többek hasonlók, ezek szélteében fogták Erdélyt, ugy praedálták a szegénységet. Pekri nem hogy tilalmáza volna, sőt maga ingerlette hogy mindent elpusztítsanak, ha a német esmét be talál jöni Erdélyben, ne találjon semmit a mivel éljen. Sőt a városok köfalait is elrontatá, mint Megyesen, Segesvárrat, Beszterczén; mintha a német, ha mikor kívántatik, nem könnyen tud csinálni magának köfal nélkül is földből s fából sánczot, akár micsoda köfalnál is erősebbet. Ilyen bolond desperatióval akarják vala a németet kiijeszteni Erdélyből. Különben is a maga mellett való hadaknak, kiknek jobb része akasztófát s nyársat érdemelt volna inkább mint sem hópénzt, intertentiójára olyan nagy portiót vete a sze-

gény nyomorult országra, hogy a német idejében is sem volt olyan nagy mértékben; s hogy inkább a szegénység megijedjen s hamarabb megadják, egy kevés török had levén vele, mindenüvé azokat küldötte executióra, kik pogány módra minden kegyetlenséget elkövettek, s az asszonyi népeken, leányokon erőszakot cselekedtenek. Nyegtek, sírtak, az égre fohászkodtak a szegény hazafiak, nem volt kinek panaszlani, csak fejet bajtottak a kik itthon maradtanak volt, mert az oda bujdostak annál rosszabbak voltak is azelőtt magokat tartván igaz magyaroknak, a többit szidták, csufolták, verték, olték, praedálták, ki-nozták, huzták vonták. Pekri uram pedig ett, ivolt, vendégeskedett, tánczolt vagy bolondskodott.

Én akkor is mint most, Brassóban voltam, több becsületes főrendekkel nemeseikkel egyült, ugymint: Teleki József feleségestől, Kún Istvánné, Dániel Ferencz, ő meg is hala itt Brassóban, Kálnoki Farkas feleségestől, ő is meghala s itt temeték a magyar templomban, Kálnoki József, Biró Sámuel feleségestől, a Sárosi-kisasszony, Mikó Ferencz feleségestől, Mikó János, Szotyori András, Kápolnási Pál feleségestől mindenik, Nemes Tamás feleségestől, Bernáld János feleségestől, a felesége itt hala meg, Naterman feleségestől, Geréb János, Geréb Antal a fia, e megéttette vala az édes atyját egérkövel, mégis hamar érék orvossággal s nem hala meg, Antalt pedig megfogatá, sokaig raboskodék a fellegvárban s úgy bocsátatá el; az atyám feleségestől, mert az öcsémet akaratom ellen generál Chusani mellé adák inasnak s ott pápistávn is tevék, Nemes János feleségestől, Nemes Gábor feleségestől, Nemes György, Cserei László, Bialis Ferenczné, Elekes Zsigmond feleségestől, Maurer Gábor feleségestől, Maurer István, ez itt házasodék meg néhai Almási Bánfi György leányával, Boér István feleségestől, Boér Sámuel feleségestől, Inczédi József, ez azután házasodék meg Szebenben Jósika Gábor leányával, Gyulai László feleségestől, Mikházi István, ez azután a csiki klostornál hala meg, Gábor Deák, Székely Mózesné, Székely

Zsigmond, e testvérbátyját megölte vala, s nem régen házasodék meg Elekes Zsigmond leányával, Vajda Péter, Jankó Péterné gyermekeivel, mert az ura kin marada zágoni jószágában, Hollaki János, Hamar Ferencz, Páter Miklós, rationisták.

En tizenkét köből buzával jöttem be Brassóban, mégis mindenkor tized tizenkettőd magammal együtt ettem a kenyeret eddig, hét lovat tartottam, holott sohult jószágom közel nem volt; a mit gyermekséemtől fogva való keresményemből a sokszori kárvallás miatt megmarada, itt elköltém, már öt esztendőtlől fogva az egy vizen kívül mindent készpénzen kelletvén vennem, csak fára többet adtam eddig háromszáz forintnál. Más becsületes főrendek is, noha néha néha, a kinek közel volt jószágá, kapogattak valami keveset magok számára, de a mellett bizony mindeneket elkölték; pénzek nem levén, drágaköves, gyöngyös, ezüst, arany marhájakot, szép kontósókat csak mondani harmad negyed árán olcsón kellett elvesztegetni s eladni. Ezek a rossz brassai szászok töltözödének meg velek, mert ők nem érzették a revolutiót, sőt többire minyájan inkább gazdagottanak, mert mind a militia, mind mi, a mi pénzünk s egyebünk volt, házbérben s étel ital s egyéb szükséges vásárlásra nekik adtuk. Ne is keress bizony Erdélyben most bár pénzt egyebütt, mert nem találisz ha megnyuzod is az embert, hanem a szebeni s brassai szászoknál, mert csak ez a két hely nem fordula kurucz kézen Erdélyben.

Engemet a brassai commandáns akaratom ellen expediala Mil nevű kapitánynyal, de nem aval kiről oda fel emlékezem, és háromszáz rácokkal s németekkel a Csikban tekerő kuruczokra. El is menénk sötét éczaka nagy bajjal az Álmási szoros ösvényen által a kietlen erdőn, de azok mind az erdőkre szaladának. Oda is utánnok mentünk, mint a rókákat úgy kurkáztuk, soha ki nem vehetők őket, mi is visszajövének Brassóban kevés kárral: egy rác zúslótartónak lövék el a lovát, más rácznak a kezét. Csakhamar azután a commandáns a rácokat Háromszékre küldé portára, nem tudván hogy Csáki András ott

volna két ezer kuruczczal. A rácok együtt Eresztenenyig menének, imitt anolt a falukban praedáló kuruczokban felesen is levágának. Csáki András azalatt a hadait mind egyben gyűjtven, elejekben mene, a rácok másfél száznál többen voltak, megijedvén a számtalan kuruczról, megfutamodnak, Uzonnál utólérik, ott csakhamar huszonnégyet közülök levágának; a többi is egy lábíg ott veszett volna, az Isten csudálatosan tartá meg. Az uzoni templom körkerítése azelőtt régen hosszsan egy darabig leomlott vala; azon a törésen beszaladának és a templomból székeket hordván ki, a törést hamar becsinálák, mivel nemesek is valának közöttök cegynéhányan, s ki kezdének komoltsáznai a kuruczokra. A kuruczok körülzállák a templom kerítését hogy kiéhezessék a labanczokat, két éczuka s egy nap étlen itlan magok lovak ott nyomorgának, s már fel kell vala adni magokat, de a brassai commandáns megértvén dolgozat, kétszáz muskotélyossal s két tábori toroczkkal estve felé Brassóból kiindula, s hajnalban érkezvén Uzonhoz, a kuruczok az eb fia elszaladának, a rácok kiszabadulván, a commandánssal együtt békével visszajövének. Egy rác Popa nevű kapitányt főbenlőttek vala a kuruczok, sebesen ide hozák, meghala s nagy militaris pompával a commandáns eltemetteté. Csakhamar azután a töröcsvári rationista, Hamar Ferencz, ki azelőtt mellettem a thesaurariusati officiumban cancellista vala, Brassóból kieme Töröcsvára, felmehe vala éczakára a várbán, ott senki sem bántotta volna, alatt marada a vámbáznál, éczuka a kuruczok rá menének, megölték, a testét behozák Brassóban s itt temeték el.

Tompa Miklós pedig majd ezered magával éczaka Rosnyó alá mene és a brassai bíró ott levő feles juhait elhajtátá; bizony nem vala több harmincz rácznál a ki Vidombákhoz eleiben mene, igaz dolog, azok után, de messze voltak több labanczok is, de mind sem voltak két százan, az a sok barom marhehajtó kuruczság a magahányó büszke Tompával mingyárt megszaladának, Feketehalomig mind vágák őket s megadák a berbécshus árát,

sokat el is fogának s itt a fellegrvári sánczot ásátá a commendáns vele. Ugyan akkor mindjárt a commendáns kimene s hajnalban érkezék Lisznyóra, hol a kuruczok felesen sánczban valának, ott is mihelt a puskaropogást hallék, elfutának, az erdőig vágák őket a ráczok, több nyolczvannál ott vesze, sok rabokkal s nagy praedával megrakodva úgy jöve vissza a commendáns Brassóban. Sokszor néztük a fellegrvár oldaláról: ötven hatvan htván brassai paraszt szászokból s valami roz oláhokból rácz nevezete alatt álló Frén compániából valók nyolcz kilencz száz kuruczot mint hajtottanak a Barcza mezején, szégyenlettük magunk, kivált a brassai szászoktól, hogy olyan roz emberek. Többi között egy Vajszmiller nevű német officialist, kit a kuruczok Fekete Lejtinánnak nevezének s féltek is úgy attól mint a tüztől, negyven muskotélyos lévén vele, a mint Hétfaluból jö vala, három ezerig való kurucz körülfogá a sik mezőn, azt tudtuk egy sem jö be közülök, puskázni kezdenék a németek, a kuruczok mind szélyelfutának, békével bejöve s novellában csudául írták meg innen Bécsben.

Egyezer esék egy kis suspus a brassai labanczokon épen apró szentek napján. Mert Pekri felesed magával bejövén a Barczára Hermánban, hogy a Barczaságot megsaczoztassa, meg is saczoztátá: a commendáns meg akarván tudni, miért jött be, a ráczokban kiküldé hogy fogjanak nyelvet, megparancsolván nekik, tovább Szent-Péternél ne menjenek. A ráczok Szent-Péterre menvén, ott valamikuruczok ittak, azokban levágának, elis jöhetnek vala békével, de ott innya kezdenek; a commendáns látván hogy késnek, a furier siczekkel mintegy negyvened magával kimene, harmincz muskotélyost is szerencsésjére a mezőre kül a hostáton megállita. Mikor a commendáns a Tómos vízéhez érkezék, hát már szaladnak a ráczok, utánnok a sok ezer kurucz, mert a Szent-Péterről elszaladt kuruczok hirt adának Pekrinek, ő minden hadával rájuk mene. A commendánsnak sem lön mit tenni, megszalada, egy tarka lón ül vala, azt meg is lövék a kuruczok, huszat levágának, a

ráczo s furierek közül több is vesz vala, de a muskotélyosokat meglátván a kuruczok, visszanyomulának. Pekri azután csakhamar kimene, és Hárság mellett erős sánczot csináltata, a hadaknak jobb részét oda szállítatá.

Gróff Bethlen Mihály, Miklós fia, itt Brassóban meghala, a testét kivivé Zabolára s ott temeté el; nem az apja esze vala nála, öröké ivutt, már az elméje is megtébolyodott vala a sok borital miatt,

1707. Isten ő szent Felsege ada a feleségnek itt Brassóban egy kis leánykát Évát 14 decembr. éczaka négy s öt óra között, de nem sokáig éle, a más esztendőben meghala. Szebenben is nem sokan valának a kik oda szorulának. A gubernátor, Haller István, Haller György, Naláczai Lajos, Korda Zsigmond, Lázár György, Sárpataki Márton, Kornis Zsigmond s István, Luczai László, Récei István, Balásfi Zsigmond, Veselényi István, Bogáti János, Bethlen László, Bethlen Sámuel, ott is hala meg s a felesége Haller Istvánhoz mente, s más egynehány becsületes fő s nemes rendek. Ezek kiküldének Rabutinhez ki még Debrecennél vala, s kérék hogy segélje meg az országot s Pekri tyrannusságra alól szabadtassa fel. Rabutin válogatott két ezer lovas németet s nyolcz száz ráczokot ada Baron Tis commendója alá s megparancsolá, Erdélyben jöjön s Szeben oltalmazza addig, míg ő is a több hadakkal bejő. És hogy az erdélyi kuruczok eszekben ne vegyék mit akar, maga addig Debrecenben marada, azt tétetvén, mint-ha onnan akarna Erdélyben jöni. S a kuruczok mind Kolosvár felől vigyáznak vala Rabutinra, Baron Tis azalatt a vele való hadaknak minden szekereit bagásídját egybenrontatván s megégettetvén, csak könnyű szerrel megindula Dehrecenből, és lemenvén a Hunyadvármegyei hegyeken, birtelen bejöve, nem is tudák meg a kuruczok míg Szászvároshoz érkezék. Ott vala Draguly s Jósika Dániel valami kóborló kuruczokkal vigyázatlanul, azokat felveré s egyenesen szebeni kapura jöve, akkor vevék eszekben a szebeniek is s megörlének. Szebenben a hadait megszállitá, és mivel az élés igen megfogytakozott vala Sze-

benben, mindennap furrására jártak ki a németek ráczok a körül való tartományra, úgy boddották lóháton a szénát zabot s egyéb victuálékat, s a vágni való marhákat pedig lábán hajtották, s megbövellé csakhamar a városban mindenféle naturále. Pekri szintén lakadalmaztala mikor megvívék hogy Baron Tis Szebenben beérkezett, s akkor vevé eszében magát hogy többet tud nálánál Rabutin a hadi practicához, s oda van már a reménség hogy Szebenből kiéheztesse a németeket; azért Kolosvár alá mene a hadakkal, hogy bár csak azt vehesse meg, s az ott levő németeket levághathassa. Abban sem telék semmi, mert Baron Tis Szebenből kijöve s Kolosvárhoz mene, Pekri meg sem várá, elálá előle, Baron Tis a kolosvári praesidiumot kihozá békével, a várost pusztán hagyá, a kurucok beszállának s megsacsoztáták a szegény kolosváriakat. Nem is forgott Erdélyben egy város anynyi változásokon, a kincses Kolosvárból kolodus Kolosvár lón a kétféle had között; annál több kerített magyar város sem vala Erdélyben, az is elpusztula Rákóczi miatt.

Már Baron Tis a hadakkal Kocsárdra érkezett vala s nem gondolván hogy a kurucok utána jönének, bátran a hoszu faluban szélyel a hadak megszállának, s mivel addig éjjel nappal a nagy hidegben mind strázsáltak, elsonyorodván, ott levetkezőnek s jó tüzeket rakván a házakban, jól lakának s elnyugovának. Pekri pedig szemben nem mervén anynyi ezerec magával aval a kevés némettel menni, azon mesterkedék, éczaka valahol megtréfiállassa. Thorától azért megindulván, és a hajduságnak hordókkal bozatván szekerekkel az égettort s azokat megrészegetvén, neki biztatá, menjenek rajta a németen s ő a lovas hadakkal utának nyomul. A hajduk az erős italtól megbolondulván s a német strázsáját megkerülvén, olyan vakmerőképen berohanának a faluban, hogy a németek, mikor már a házakban be is mentenek vala a hajdukból, akkor láták mi dolog. Elsőben, imitt amott levén szállásokon, annyira confundálódtak vala a németek, hogy maga is Baron Tis desperált vala, mert készületlenek valának mind

magok lovok, sőt noha maga lóra ült vala s lármát fútatna, alóla is ellövék a lovát a hajduk, s már a földre esvén, egy hajdu fejét akarja vala venni, ha a pistolya egyik kezében nem lett volna, azzal lövé melyben a hajdut, úgy kapa más lóra. A hajduk még a németek ügyeit elnyerték vala, és ha jőzönök lettek volna s rendesen bántak volna a dologgal, csak a magok ügyeival is sok kárt tehetnek vala a németben, de mint részeg bolond emberek, csak jártak egyik házból s másikban, s mivel a Kolosvárról kijött németeknek sok szekerek ládájok vala, azokat hasogatták praedálták. Pekri is egynehány ezer lovassal a szőlőhegy tetején közel állott, s onnan nézte mit csinálnak a hajduk, mert ha lejő vala a lovasokkal s megsegélte vala a hajdukat, egy német sem jött volna el onnan, s akkor épen Szeben a kurucok kezében esik vala. Azzal is veszték a hajduk, hogy a falut felgyújtogták, mert a setétben csak bódorgának vala a németek, de a tűz világosságánál inkább együvé gyülenek, oda, a hová már Baron Tis felesed magával rendben verte vala magát. Azért Baron Tis látván, csak bolondoskodnak inkább mint sem harcolnának a hajduk, elszéledvén mindenfelé, rájuk indítá a németeket és mindenfelől erősen puskázni kezdék őket. A hajduk nem gyülekezhetének egyben, azért rend nélkül futni kezdének. Ott közel egy nádas vizes hely van a falu mellett, ott körül fogák a németek, többet más fél ezernél ellövődözének, a többi elszaladának, a németek közül is nyolczvanöt megsebesedék, száznál pedig több marada ott halva. Nem lett volna csuda ha egy lábíg ott vesztenek volna, a mi csoda nagy confusióban elsőben valának s épen a kezekben valának a hajduknak, ha Pekri jó hadi generál lett volna; de az isten a sok istentelen gonoszságért praedálásért ott sem segélt meg őket s már a szájokban levő falatot is kirántá a fogok közül. Baron Tis más nap a harczhelyről megindula s békével Szebenben s nagy dicséréttel bemene, s csakhamar generálisságra promoveálták, a kurucok távulról kísérvén mint szent Péter Christus urunkot, míg Szebenben bemene.

Pekri szokása szerint hazug hírrel eltölté az egész országot, hogy a németeket mind levágatta Kocsárdnál, sőt Rákóczinak sem szegyenlő olyan szemtelenséggel azt megírni, rá is indítá hogy jöjjen be Erdélyben, mert Szeben mindjárt feladják a németek. Be is jöve Rákóczi a híres eperjre, és Marusvásárhelyre gyűlést hirdetvén, ott nagy pompával a pünköshti kiállításra, erdélyi fejedelemségre instellálta magát, megesküvén a kün való ország lakosainak, az ország is Rákóczinak. Ott a mellette való erdélyiek bolond hízkeléséből Felséges titlust adának neki és Patriae Paternek nevezék, nem tudom miért, hanem talám azért hogy Erdélyországot örökké való nyomorúságban jobbágyságban ejtő. Két rossz jelt observáltak a kik ott jelen voltak az instellációban, egyiket: mikor megesküttetek, pápista mód szerint gyertyákat gyújtván meg, a gyertya hirtelen magától elalult, mikor pedig a fényes theátrumról lejött és lóra akart ülni, a süvege fejből kiesett; ki is esett csakhamar a fejedelemségből. Ott az országgyűlésében, mintha az Austriai ház fenekestől felfordult volna, olyan bolond articulásokot írának, bizony akármely csekély elméjű ember megítélheti ertte őket. Mert elsőben: a szegény iffiu Apafi Mihályt proscibálák, hogy az erdélyi fejedelemséget a német császárral elcserélte, mintha jó akaratából, nem kételemenségből cselekedte volna. Azután mocskos fertelmes szökökkel az Austriai házat és a római császár directióját örök átok alatt kiátkozzák, és a császár birodalma alól Erdélyt írással felszabadítják, mintha rajtok állott volna; az erdélyi gubernátort és a várakban szorult urakat főrendeket megnotáznak és örökösön Erdélyből exterminálják, Rákóczi mellé tanács urakat tesznek, még pedig az erdélyi nyilván való szabadság ellen, és a mely soha a régi igaz valóságos fejedelmek idejében sem volt, a Partiumból Vay Ádámot, ki disznópásztornak lett volna jobb mint tanács urnak, declarálják egyik erdélyi tanács urnak, tábla fiasit, ítélőmestereket, directorokat is constituálnak, mintha mind övék volna a dió-fáig s az erdélyi fejedelemséget éppen fél-

állítják, de bár számat vetettek volna elsőben József császárral. Barta András, egy rossz melancholicus alávaló ember forgolódván igen Rákóczi mellett, kit ítélőmesternek tett vala, kuruczvilágban ugyan meglehet, de másként még ítélőmester deákjának is rossz lett volna, annak a bolond embernek conceptusa lön az a mocskos articulus, mintha szóval szitokkal levághatnák a római császár hadát. Vevé is hasznát, mert száz aranyat ajándékoznak neki; úgy is volt az örökké Erdélyben, a ki romlását veszedelmét munkálódta az országnak, a vett nagyobb jutalmat magának. Pekri Lőrincz az articulásokban kettőt bekulde Szebenben, baron Tis megbecsülé, mert a hóhér által a pelengéren megégetteté. A Gubernium pedig és a több uri főrendek protestatiót küldének ki írásban, és a Marusvásárhelyi gyűlést mint illegalet s az ett csinált articulásokot cassálának s Rákóczi Ferencz fejedelemsége ellen contradicálának.

Szintén akkor nagy láma esett vala Szebenben, mert a németek, kétség kívül alattomban Rákóczi emberitől némelyek körül fasciáltatván, rebellálni akarának és elsőben a város piaczat felpreádálván, azután a magyar urak sőt a baron Tis több német officerek szénáját, buzáját felszákmányolván. Kétség kívül, ha a német gyalogság is egyetért vala a lovasokkal, akkor mind a magyarok kik Szebenben valának, mind a német tisztek éppen elvesznek s minden jövök praedára hányatik vala, Szeben is Rákóczinak feladták volna, nem is tartották egy óráig való életeket a szegény oda szorult magyarok; de a gyalogság nem consentiála velek, baron Tis is hevenyében keményen fogá a dolgot s a kik indító valának kettőt felakasztata benne, s megparancsolá hogy a lovas németeket, ha valamely uczában huszan harminczan csoportozni kezdenek, a muskotélyos tisztek a gyalogokkal mindjárt rájok menjenek s egyben lövődözzék őket. Azalatt éppen jókor érkezék egy német kapitány Bécsből, ki kereskedő embernek tételvén magát, Péterváradja felől a török földén úgy jöve be Havas-alyföldében, onnan Szebenben, hat ezer aranyat varratván

titkon a nyergében, kit a császár küldte a hadak számára; azt a pénzt Baron Tis a hadaknak kiosztá, úgy csendesedének meg utójára. A császárt is megértvén mely spiczen maradt meg dolga Szebennek, csakhamar újabb armadát küldte be Erdélyben Rabutin generállal.

Rákócziinak a vala intentiója hogy Marusvásárhelyről a hadakkal Brassó alá jöjön, s már Feketehalomban készítik vala is számára a quártélyt. Bizony mi is Brassóban megijedtünk vala, mert ha ide jö vala, ezt az erőtelen várost könnyen megveheti vala, de Isten meggátolá dolgát, igen hirtelen sietve visszamene Magyarországra, azolta be sem jöve.

Mert Magyarországra egynehány vármegyék, elunván a kuruczságnak sok istentelenségét, azt is álltatlván, Rákóczi Ferencz a mivel bízta a magyarokat, hogy a török, francia, svéc, muszka pénzzel haddal megsegéltik, a csak hazugság volt, és naponként szállton száll a kurucok szerencséje, s a német császár dolgai pedig mind a francia ellen mind Magyarországra boldogul, s a szabadságkeresés mellett már épen az ország elpusztult: egybenvégezének, hogy tovább Rákóczi mellett ne hadakozzanak, hanem ha a császárral meg nem akar békélleni, ők külön a császár hűségére redelőljenek. Ez a hír vivé ki Rákóczit Erdélyből. Azért Bercsenivel tanácskozván, azt végezcék, hogy Ónodra gyűlést hirdessenek, és hogy függőben a dolog tovább ne legyen, a státusok tegyenek confederatiót egymás között s az Austriai háztól örökösöképen elszakadjanak. Mert valamig az ország lakosinak reményegek lesz, hogy még valaha békeség által a római császárra visszaszáll a magyar királyság, addig mindenkor a státusok között visszavonás lesz, és alattomban a német császárral való conspiratio. Igazán bolond tanács lőn, nem kell vala olyan extremumra fokadni s fegyvert adni a császár kezében, mert addig, mint király, a tőle egy kevéssé elidegenedett subditusival lágyan bánt a császár a rebellio kezdetétől fogva, de mikor az ónodi gyűlésben a császárról szóval levonák a királyságot, azolta mint ellenségeivel ugy kezdé bánni a magyarországiakkal.

Ónodra azért gyűlést hirdetvén, mindenfelől a magyarok sok ezren oda gyűlének. Legelsőben is a Thuróczi vármegyei és más azzal egyet értő vármegyék követei, becsületes tanult öreg közönséges jót szerető követelek menének be, és supplicatiót adván be Rákócziinak, azon kérék, hogy mentől hamarabb igyekezzék a német császárral jó conditiók alatt megbékélleni, mert ha mégis tovább hadakozik, az egész ország elpusztul, s már soha nem győzik hogy magok személyek szerint táborozzanak, oda haza pedig a cselégyek szüntelen portiózzanak, még pedig oly nagy mértékben, hogy a német idejében való adózást superálja. Az a bolond kevély negédes Bercseni mingyárt felindula s felkiáltá: árulók vadatok ti ilyen s ilyen fia! s a német császárral conspiráltak, kardot ránta, hozzájuk vágá, maga is Rákóczi s a többi fegyverhez nyulának, s hallatlan pogány kegyetlenséggel a jó tanácsadó ártatlan embereket ott felmészárolák, és azon vármegyékbeli sergeket előhivatván, azoknak zászlójokat dobjokat egybenzaggaták s a holttestekre rakák, a sergeket fegyverekből kifosztván, a táborról kicsapák, és a vármegyéket a több vármegyék között feloszták s minden privilegiumoktól különös directiójoktól levettek; sőt a holttesteket is nem engedék meg hogy eltemessék, csak azért hogy a többi elremülvén, könnyen rá hajoljanak a mire Rákóczi s Bercseni intendálna. Azután a gyűlésben proponálták Rákóczi hogy végképen szakadjanak el az Austriai háztól, és örök átok alatt proscibálák a császárt a magyarországi királyságból, s Interregnumot állítának fel, s egymás között erős hit s kemény büntetés alatt confederatiót szerzenek hogy soha az Austriai házból királyt nem válasszanak; és hogy király nélkül a státusok jobb formában igazgattassanak, Senátust erigáljenek, kinek praesesenek Rákóczit denominálák, s a Senátus eleiben bizonyos instructiót írának, a melyek szerint dirigálja a magyarok dolgait. Ugyanott a német császár mellett megmaradt palatinust s több magyar urakat megszentizték, jószágokat confiscálák s in perpetu-

um számkivetésre ítélték. Nem teczek sokaknak az a conclusum, de a turóczi vármegyei követeknek siralmas példája szemek előtt forogván, senki nem méré ellenkezőt szólani.

Ugyan akkor Magyarországból a jesuitákat proscríbalák; azt bizony helyesen is cselekedék, mert eleitől fogva Magyarországon minden rossz dolgoknak azok voltak koholói, és minden háboruságnak indítói s eszközei. És noha egynehány vármegyeék, a melyekben derekasabb residentájok vala a jesuitáknak, a jesuiták intimatiojából supplicatiót adának be Rákóczinak nagy protestatióval, hogy ők semmiképen a jesuiták proscriptiojának nem annuálhatnak, holott a magok fiok közül sokan közülök már jesuiták között volnának, s képtelen dolog volna azokat is exiliumban küldeni, sőt különben is a pápista religionak felette nagy kárával s hátramaradásával lenne, ha a jesuitákat Magyarországból kiűznék, s a római pápa is azért megneheztehlene. Mert miolta a jesuiták Magyarországon származtanak, azolta a deáki tudományok floreálnak, a tanulóknak nagy könnyebbségekkel, kiket a jesuiták keresztényi indulatból, nem szánván sáradcságokat, ajándékon tanítanak; a sok eretnekség is mely azelőtt Magyarországon elhatalmazott vala, a jesuiták szerénységével nagyobb résznél kigyomláltatott, ha pedig a jesuiták kiűzetnének, mind a tudomány elfogyne Magyarországon, mind az eretnekek jobban megszaporodnának. Rákóczi Ferencz megfelele a vármegyeék supplicatiojára. Az Isten csudálatos vezérléséből pápista emberrel mondatá ki az igazságot, és a jesuitáknak minden istentelen practicájokat napfényre vele kiadatá. Cikkelyenként felvéve Rákóczi a vármegyeék supplicatióját s remonstrálá erős és megczáfolhatatlan ratiókkal, hogy nem tudják mit kívánnak, és mind magoknak, mind az egész országnak romlására veszedelmére czéloz a jesuiták mellett való instántiájok. Remonstrálá, hogy míg a jesuiták szerzete támadott, addig mind a több keresztény országokban mind Magyarországon, mind a religió tisztában s igazabban, mind a deáki tudomány jobban s rendesebben

nevekedett, és a mit a jesuiták tanítanak is, noha azt hazudják hogy az ő munkájok, de mind a régi más szerzetekbeli tudós emberek inventioi, hanem a jesuiták a másoktól készített étket magok tálokban rakták s úgy adták elé; sőt a theológiát, mely minden tudománynak feje s lelke, hátrahagyván, olyan össze szőtt font, értelem nélkül való haszontalan philosophiai tudománnyal vesztegetik az ifiúság elméjét, hogy egyebet abból nem tanulnak, hanem csak tisztá hazugságot és miképen kellessék akármely nyilván való igazságot is megamisítani; és akármely tudósoknak láttassannak is a jesuiták academiájában, mikor külső politia a haza szolgáltatára fogják őket, hát semmit nem tudnak egyebet hazugságnál. Remonstrálja: minemű istentelen s a keresztény világtól egynehányszor átok alatt kirekesztett tudománytanítanak, tudniillik hogy egymásnak adott hitet megszeghetik, külsőképen, ha kényszerítik, csak bátran megesküdjenek, de belől az elméjekben más gondoljanak; mind a léleküdvességre szükséges tudományt pedig, mind egyéb, politiaiban felette hasznos mesterségeket, mint a jurisprudentiát, medicinát, architecturát s egyebet aféléket respuálnak, s tanítani nem akarnak; és hogy ajándékon tanítanak, az is csak szemfényvesztés s nem köszönhetik a jesuitáknak, hanem a régi kegyes fundátor magyaroknak, kik sok ezerekből álló jövedelmű jószágokat *conferáltak* a jesuitáknak, melyekből pompáson s kényesen élnek, s nem esik ajándékon a tanítások. Remonstrálja: hogy semmi kegyesség nincs abban a szerzetben, az isteni szolgálatot is nem úgy mint a régi jó szerzetek, hanem épen comedia módjára, sok czifra készülettel s pompával vizsik véghez, hogy a tudatlan község azoknak nézésével s azokon való álmélkodással inkább hozzájuk édesedjék; és hogy a római pápával titkon conspiratiót tartanak, sem királynak, sem országnak a hűségre magokat kötelezni nem akarják, hanem csak egyedül a római pápának, kinek authoritását tüzzeal vassal készek oltalmazni az ország veszedelmével is; hogy az eretnekek kiűrtására erős hittel kötelezik magokat,

és noha tudományyal őket nem tudják megteríteni, de erővel s persecutioval addig kényszerítik, hogy az országot felháborítsák, és a más religioikon való keresztény királyokat hercegeket afféle cselekedettel felingyerlik s annál inkább meggyűlöltetik a pápista religiót azokkal, midőn baromi zelussal, melyet a Szentírás kárhozzat, akarván a pápista religiót szaporítani, több kárt tesznek inkább s a római ecclesiát darabokra szaggatják. Remonstrálja, hogy semmiféle státusnak nem hívek, hanem mindenütt az Isten dicsősége terjesztésének nevelése alatt örökké a magok hasznokat keresik, a mint az ő példájában is megmutatták, mert egy felől őket a császár ellen felindították, más felől a császárnak elárulták, ők a császárral őket megfogatták, ugyan ők a német kapitány által elszabadították, egy felől a császárral megszenteltítették, más felől titkon Lengyelországban pénzzel segítették, egyfelől Magyarországon Nagy Szombatban, Erdélyben Kolosvárrát neki hízeltkedvén, triumphalis portákat erigáltanak számára, másfelől a császár győzedelmén szemben örvendeztenek, a császár ellenségével a francziával titkon egyetértének, másfelől a császár előtt a francziát átkozzák, kárhozzátják; hogyigy, akár ő vegyen győzedelmet a császáron, tőle nagy ajándékokot vehessenek, akár a császár őket s a magyarokat debellálja, úgy is a császártól a confiscált jószágokból magoknak részt vegyenek. És hogy mindenütt, nem csak a több keresztény országokban, hanem még Indiában, Chinában is hasonló család politzával élnek, hol azt tétetik hogy a chinák bálványát, Confutius nevűt tisztelik, másfelől a pápista religiót terjesztik, csak azért hogy a két közön a chináktól tiszteltessenek és kincset kaphassanak. Remonstrálja azt, az ő édes n. anyjával Rákóczi Györgynével mint bántanak, a kitől minden pénzt, kincsét kicsalták s ellopták, s egy ladában rakván, mintha könyvek volnának benne, alattomban el akarták küldeni, de Tökölyi Imrénék, az ő mostoha apjának hírrel esvén a dolog, aládákat visszahozatta; felnyitvatván, hát mind drága kincscsel vadnak megrakva.

Remonstrálja: mint elhatalmaztának már az egész világon, hogy semmi királyságnak anynyi kincs nincs tárházában mint a jesuitáknak, minden külső dolgokat ők akarnak igazgatni, a közölők tanuló ifjúságot elámitván, és erős hittel magoknak kapcsolván, azokat promoveálják a külső tisztségekre, hogy inkább azok által minden dolgokat a magok hasznokra fordíthassanak, senki a világi emberek közül nem mervén ellenek szólani, mert ha szólnak, azokat mindjárt kiátkozzák, vagy addig mesterkednek míg veszedelemben ejtik. És hogy a vármegyék boldond cselekedszik, hogy jesuitaszerzetben állott fiok számkivetésén törődnének, holott jól tudják, abban a szerzetben a tartatik tökéletesebbek, a ki apját, anyját, atyafiát örökösön megveti, megutálja, arra is szoktak megeskünni, mert addig a szerzetben be nem bocsátják. Remonstrálja, más religión való királyok fejedelmek udvara mely szép dicsérettel igazgatatik, jó tanács urak levén mellettük, de a pápista religióban, valahová a jesuiták a királyok udvarában beférkeztenek, fenekestől felfordították azoknak udvarát. A római császár felsége is azolta naponként kiscibbedik, miolta Ferdinandus idejétől fogva a jesuiták oda férkeztenek, és Magyarország is azolta kezdett romlani pusztulni, miolta a jesuitákat admittálták. Sok egyéb istentelen, pogányok között is hallatlan gonoszságokat remonstálja a jesuitáknak, utóljára azzal rekeszti beírását, hogy csak menjenek ki Magyarországból, s mint a máltaí vitézek, kik ha egész kereszténység megbékéllenék is a pogánysággal, hittel kötelesek örökké a török ellen való hadakozásra, ők is egy olyan tengeri szigetet keressenek magoknak, s onnan hadakozzanak az eretneknek ellen, vagy hagyjanak békét a keresztényeknek, bízzák más régi szerzetekre a keresztények térítését, ők pedig, ha olyan szent és buzgó emberek, menjenek a sült pogányok közé s azokat térítsék a keresztény hitre. Bizony drága s szép munka, méltó volna az egész keresztény világon mindenütt minden nyelveken kinyomtatni s a Rákóczi tanácsát abban a materiában megfogad-

ni, tudom kétség kívül, annyi háborúság nem esnék a keresztények között. Rákóczi azért a confoederatus magyarok jesuiták ellen való végezéseffectumban vétetése s kiüzetése keze alatt való helyekről a jesuitákat, kik a császárhoz futának, és a császár erejével jobban magokat a hová lehet befurák.

A császár pedig felette megindulván azon, hogy a magyarok az Austriai házat kiátkozták, és ötlet a magyar királyságból kifordítani akarják, az egész keresztény világra pátenst bocsát ki, melyben a magyaroknak és Rákóczinak az Austriai ház ellen való rebelliojokat és az ónodi gyűlésben esett tyrannuságot bővön írásban téteti, remonstrálván, hogy a mit az ónodi gyűlésben végeztenek, noha Magyarország neve alatt adták fel, de csak két három ember erőszaktevétele miatt lett, mert az ártatlan követeket felmészárolván, a többi megijedének s nem mértének kezek alá szólni; és az a magyarok confoederatioja törvénytelen s az Intéirregnum is tilalmas, ő levén Magyarországnak megcoronáztatott királya: azért kéri a keresztény királyokat fejedelmeket, a Rákóczi hazugságának hitelt ne adjanak, a magyarok rebelliojának ne patrocináljanak, hogy abból a rossz példából a több királyok s fejedelmek subditusi is tanuságot ne vegyenek s legitimus urok ellen fegyverrel ne támadjanak; az ónodi gyűlést pedig, mint nem tőle, úgy mint magyar királytól hirdetett conventiculumot cassálja, semmivé teszi, annak minden végezését elrontja s felbontja, s magát legitimus magyar királynak declarálván, megparancsolja: valakik a magyarok közül mentől hamarabb a hűségre nem redeálnak, az ország törvénye szerint mint nyilván való rebelliseket perduelliseket pronunciatlja, és mint olyan meg-sententiaztatott személyeket valahol találhatja, tűzzel fegyverrel megbünteti, minden jóvokot jószágokat pedig a magyar törvény szerint confiscáltatván, a maga hűsége mellett szenvedett magyaroknak conferáltatja. Sőt a magyarországi palatinus is, Eszterhási Pál a több császár mellett való magyarokkal egyben-gyulván, közönséges névvel az ónodi gyűlést

nem akarván admittálni, az ellen solenniter contradicálnak, protestálnak, a császárt pedig legitimus királyoknak pronunciatlják s agnoscátlják, és a császárnak praesentálják. Azt is a császár a maga neve s pecsété alatt expediatlatván, kiküldé mindenfelé Európában; catalogust is írnak a patenseknek végében a végre, hogy a Rákóczival való magyarság csak köz-ség volna s nem ország, hanem a kik a császárral vadnak magyarok, a magyar törvény s rend szerint azok az igaz státusok, a mint nevekről s tisztségekről leírák őket, ugymint: két érseket, huszonhárom püspököt, a külső világi urak közül a magyar palatinust, judex-curiaet, Horvátországi bánt, a magyar cancelláriust, és a hét első bárókat, ugymint a főasztalnokot, főhompesteri, főbejárót, főinnyaadót, főajtónállót, főlovászmestert, főkomornyikot, harmincznégy főispányokot, huszonhárom gróffokat, huszonnégy bárókat, sok abbasokot, praepostokot, hat capitanságokat, tizenhárom szabad királyi városokat, azonkívül sok főrendeket, nemeseket, és más nemzetekből a magyarok közé incorporáltott fejedelmeket, hercegeket, gróffokat, bárókat, urakat, azonkívül Horvát- és Tóthországoikat, kik a magyar coronához tartoztanak. Mind ezek még a császár hűségében valának.

És hogy a császár ne láttassék csak szóval fenyegetőczeni, valósággal is megmutatá, hogy a mely magyarok ötlet királyoknak nem akarnak agnoscálni, ő is azokat úgy tartja mint ellenségeit, megparancsolja azért a német generálisoknak, hogy a magyarokat kik hódolni nem akarnak, mindenütt vágják öljké feleségestől gyermekestől, a városokat falukat elpraedálják s felégessek. A mint többi között szomorán megérte az ónodi gyűlésnek gyűmölcsét Kecskemét várossa, hol a rácokk irtózásra való dolgot követének el. Mert feles kuruczok menván a városban, törökök is levén veleek együtt, generál Rabutin a rácokk rájuk küldé, a tolvajló kuruczok szaladásra vevék magokat, a rácokk a várost felpraedálák, sok száz embert, aszonyt, gyermeket fegyverre hányának, sok aszonyokat leányokat

erőszakkal megfertezték, a várost felégették, s számtalan praedával megrakodván, onnan békével eljövének. Két millió tallér érnél több kár esék akkor Kecskeméten, mert olyan gazdag város nem vala Felső-Magyarországban.

Rabutin pedig tartván attól, hogy az ő competenciája miatt generál Starenberggel, mind Erdélyt a kurucok jobban elfoglalták, mind Magyarországon Rákóczi Ferencz dolgai promoveálódtanak, melyért kicsinyben mulék el, meg nem fogák Bécsben, meg is érdemlette volna hogy a bécsi kapura felakasszák, a császárnak compromittálá magát hogy ujjban Erdélyt visszafoglalja és a kurucokat onnan kihajítja. Megindula azért Bécsből, nem vala több hat ezer németnél vele, az a sok baromi kurucság még sem méré elciben állani, maga könnyen száz ezer fegyverfogható kurucz vala Rákóczi mellett, mint az apró vizslák a medvét, távul keringik s ugatják, közel nem mérnek menni, ők is úgy kísérték Rabutint. A generál mind a Dunán Tiszán általköltözék békével, sokszor megállott rendelt selegben hogy megharcoljon, akkor elszaladtanak előle a kurucok, ő is boszujában valahol eljött, mindenütt égette pusztította a magyar városokat, mint Pépa, Tata, Rima-Szombat városokat az egész körül való tartományokkal együtt, kik mai napig is hamuban hevernek. Ilyen hasznát vevé magyar uram az Interregnumnak. Szintén Károlyi Sándor akkor Aradot blokadáztatja vala, Rabutin oda érkezék, elszalada a híres generál Károlyi, Rabutin a körül való falukból éléssel megrakja Aradot, és onnan megindulván, a Hunyadvármegyei szoros havasokon békével bejőve Erdélyben, pántenseket bocsátván ki, hogy valaki meg nem hódol, tüzzel vessal megbünteti.

Jól tudja vala Pekri a Rabutin jövetelét, s ha annyi bátorsága lett volna a harcra mint a praedára, könnyen megállhatja vala a szoros helyeken Rabutinnak útját, s ha fegyvert nem fogtanak volna is, csak kövekkel is agyonverheték vala a németeket: de ő nagy fastusai Hunyadvármegyében leindulván, Esze Tamás nevű gyalog kapitányt küldé el egy-

nehány száz hajduval Rabutin eleiben, maga a sok hajdusággal lovasokkal nagy messze ott hevere hójában. Esze Tamás is nem akará magát a vele való kevés hajdusággal veszedelemre vetni, csak nézte mint takarodik által a havason a német ármáda, s visszanyomula Pekrihez. Pekri csak meg sem méré nézni a németet, elszalada gyalázatosan, és mind a fejevári, enyedi református professorokat, papokat, mind az erdélyi nemességet erőszakkal maga előtt kihajtá az országból feleségestől gyermekestől, a zász városokat is felpraedáltatván, a polgármestereket, királybírókat onnan elvivé s kimene a rettenetes ragadománnyal Erdélyből; bár még az anyja méhében holt vala meg. Rabutin feljebb nyomula Enyedhez és a föld népét ujjban meghódoltatván, minthogy Enyed pusztán maradt vala, minden jovokat, ugy a collegium pénzét s drága bibliothecáját egy titkos, föld alatt való criptában rejtették vala, egy kis leánykát fogának el a réczok, a rá viszi a criptára, felbontják, megbecsülhetetlen sok jókot találának benne, mind elpraedálják, a könyveket egybenszaggatják. Így romlék meg az a gyönyörűséges enyedi reformátum collegium s nem is épül meg talámsoha ugy a mint volt, megemlegethetik itéletnapig a Rákóczi Ferencz rebellióját.

Baron Tis is kijöve Szebenből s Rabutinnal conjungálá magát, és mivel Abrudbányán s tul is Désnél még valami lézzegő kurucok valának, portásokat küldvén mindenik helyre, felferek őket s kivált az Almás vize mellett a német kurucokban sokat levágának, sok rabokot el is fogának. Csakhamar Bethlen várát is Rabutin megvéteté, Görgényt pedig obsideáltatá, s a hadakat mindenüvé quartélyban dislocalván, maga a generál Szebenben mene.

Mi pedig Brassóban voltunk ebben az esztendőben is, hol Ágoston János híres tanult orvos doctor meghala mind feleségestől, a brassai bíró is Retter András meghala, én pedig kis karácson napján megbetegedém, egész pünkösztig mind feküdtem súlyos nyavalyában. A kurucok néha néha eljöttek a

barczai falukra, de a ráczok kimenvén, szüntelen ölték vágják fogták őket, hogy már a sok kurucz rab el sem tér vala a fellegrvárbán. Nem is esett semmi kár a kuruczok miatt, hanem egy rácz Kira nevű kapitány Vidombákra menvén harmad magával, nem tudván hogy ott sok kurucz volna lesben, megszoríták a falu között, megölék, a testét behozák Brassóban s nagy militaris pompával temetik el. Valóban mesterkedének azon, hogy a brassai mezőn való gabonát a szászok be ne arathassák; a commendáns mindennap ráczokat s gyalog németeket küldvén ki az aratók mellé, meg sem merék büzlögni a kuruczok, learaták s betakaríták minden gabonszójukat. Egyszer ugyan felesen jöttek vala Hóltővényre, a Pekri maga veres liberájú ezere, a commendáns két század magával nappal kimene rájok, mindjárt elszaladának, Földvárig mind vágák őket, sok lovokot nyerének el, tizenöt veres köntösű kurucz rabot hozának be a fellegrvárbán sáncz ásní. Nem sokára azután Ágoston Jankót, híres vitéz labanczot véletlenül megölének, midőn a mezőben egy forrásból leszállott volna lováról, közel egy bokorból meglövék, s a testét megfoszták, a holttestét Brassóban behozák, a commendáns vitézi pompával eltemetteté a magyar templomban, mert igen szerette vitéz bátorságáért. Donát Pált pedig és Bakcsi Lászlót Ajtáról behozák a labanczok a commendáns parancsolatából, mert igen hőz kuruczok valának oda ki, a fellegrvárbán raboskodának, száz száz tallért fizetvén úgy szabadulának meg.

Ugyan itt Brassóban példás casus történék: egy városi szász méhszáros hetven esztendőös öreg ember, más uras százsávéval, ki is már hetvenöt esztendőös vala, titkon huszonöt esztendeig élték paráznaságban; kitudódván dolgok, mind a kettőnek fejét vévék. Nemes Thamást a commendáns arestáltatá, mert noha józon korában emberséges moderatus ember, de mikor részeg, teljességgel bolond, részegségében sokat fecsege, hogy ő most is igaz kurucz s ezen két nap zászlóslót megyen ki Brassóból a kuruczok közé. Több helytelen szavai is voltak, a commendáns sokszor

megintette, mert annál jámborabb, alázatosabb, maga alkalmaztatóbb, magyarszeretőbb német uri embert soha nem láttam, csak nem jobbita meg magát Nemes Thamás; azért megfogatá, a fellegrvárbán vevék, de csakhamar elbocsáttatá, addig törekedénk mellette. Bizony ha más commendáns lett volna Brassóban, a mennyi sok alkalmatlanságot elkövetének a magyarok, sokat megöletett volna benne.

Mikor Rabutin bejőve s Pekri elszalada, gróff Mikes Mihály vala akkor háromszéki s csiki kuruczoknak generálja, rá is mene a brassai commendáns épen Uzonig és Szent-Ivánig, de Mikes a kuruczokkal együtt elszalada előtte. Meghallván pedig Rabutin bejövetelét, megparancsolá, hogy mind a nemesség, mind az egész földnépe elköltözzék, hagyják pusztán házakot s Molduvában általmenjenek, s a kik nem akartak elmenni, azokat praedálták, hajtották, kergették. Azalatt colonellust Actont expedialá Rabutin Háromszék s Csik hódoltatására, a brassai commendáns is kimene Brassóból, hogy Rabutin tul s ő innen megszorítsák a kuruczokat; de míg a brassai commendáns elérkezék, Acton nyolcz száz lovas némettel s egynehány száz ráczczal addig fel is veré az Ojtoznál egybengyúlt kuruczokat, kik feleségestől gyermekestől marhástól, szekerek hátán futnak vala Molduva felé. Sokan vesznék ott a háromszékiek között, minden marhájok, egynehány száz szekerek rajtok levő egyetmással együtt a németek és ráczok praedájára juta, Mikes Mihály is igen nehezen szaladatta el Molduvára. Acton jó nyereséggel járván, sietve Csikban mene és ott is a kuruczokat felvervén s azokat Molduvában bekergetvén, gróff Petki Dávid csicsai szép házait felegettetí és ott a Petki szolgáiban levágot, lovait elnyeri, Balintik Györgyöt s Baranyai Mihályt elfogatja, mert Petki nem vala akkor házával, azelőtt való nap hivatta vala Mikes Mihály Kászomban, különben ő is kézben akadt volna. A csikiak mindjárt meghódolának, de a nemesség egészen elfutott vala Molduvában mindenestől fogva. Már az egész ország meghódolt vala,

mégis azok a nyomorult vakmerő parasztgyergyasiak Rákóczi mellől el nem akarának állani, hanem az erdőn, a mint Gyergyóban mennek Csikból, erős sánczot csinálván, mind oda gyűlének fegyveresen; egy német kurucz kapitány is vala velek, a biztatá hogy a németet be ne bocsássák, Elekes András levén királybíró, kit a kuruczok választottak vala. Igazán kurucznak való királybíró is volt az, egy büszke rossz ember, fiával együtt felázaszták a populét, a ki nem akart is, erővel a sánczban hajták. Acton három izben is küldte hozzájuk, ne bolondoskodjanak, hódoljanak meg, készen a grátia, de amazok hozzá lövődözének az Acton követihez. Acton megboszonkodék, oláhokot kerestete, kik valamely ösvényen bevigyék, Szent-Thamásról megindula, rettenetes kiellen kösziklás helyeken, hol soha többször ember nem járt, beérkezék Gyergyóban; a sánczot odahagyák a székelemek, közel levén az erdő, oda szaladának, a németek ráczok a kiket elérének levágák, a falukot mind felégeték számtalan gabonájukkal együtt, marhájokat, méneseket elhajták. Valának egynehány örmények, azok is fegyvert fogának, a német mind levágá őket, a szárhelyi kastromot is felverék, megdöfölék jól a kuruczok barátokat s minden ott találtott egyetmást felpredálának, rettenetes nyereséggel visszajövének. Ott vágák le a szegény Both Andrist s a notáriust Solyom Tamást. A gyergyasiak azután grátiát kérenek. Ilyen bolondul veszték mind magokat mind a azéket. Rabutin pedig megparancsolá, hogy Háromszéken s kivált Csikban, mert azokra neheztel vala inkább, az elfutott nemesek házait elrontsák, el is ronták mindenütt. Lázár Ferencz szárhelyi szép kastélyát Acton felégetteté a gyergyai romlásakor.

Szörnyű irtóztató executió mene véghez az egész országban, mert nagy portiót vetettek fel a militia számára, s a Rákóczi átkozott rézpénze miatt minden jóféle moneta kikölt vala Erdélyből. Nem levén a szegénységnek pénze, honnan a portiót megadja, kinozták, kötözték, nyomorgatták, hogy ugyan nem adhatott, minden marháját elvették, egy jó pár

őkröt hat forintban, a brassai szebeni méhszárosok meg is gazdagodának, mind azok vevék meg az executoroktól a marhákat rettenetes hallatlan olcsó áron. Láttam én a brassai kapu előtt, nyolcz száz bárányos juhok bárányokkal együtt nyolcz száz marjászon vőn meg Drauth György a brassai bíró; egy jó tehenet két három marjászon adtanak el az executorok. Ilyen szép szahadságot nyere Erdély Rákóczi Ferencz fejedelemségével.

Nekem ujjobban megparancsolá mind a Gubernium mind a generális, Csikban inspektorásra bemenjek; bizony sirva indulék meg, mert tudtam mennyi bajom leszen a sok executorokkal, lőn is annyi, már szintén megbolondulok vala közöttök. Eleget irtam a generálnak, mint bánnak a németek a szegénységgel, mintha nem a császár országa volna Erdély, hanem vagy a töröké vagy a francia királyé, de csak a volt válaszom, minthogy a székelység, kivált Csikszék, sokat vétett a császár ellen, nagyobb büntetést is érdemlenek, köszönjék meg hogy életek megmaradt, mert arra sem voltak méltók, akár csak portiózzanak, mert ők praedálták el a vármegyéket és százsokot. Sokszor puskára is költünk a német executorokkal, mert én sem hadtam könnyen magamot s oltalmaztam a mennyire lehetett a szegénységet, az executorok is, vevén eszekben hogy én ben laktam a várakban s nem voltam kün a kuruczokkal, nem annyira bátorkodtanak ellenem. A szegénység nem állhatván a rettenetes kinzást, pusztán hagyák a falukot, mind az erdőkre futának, csak mi maradánk a militiaival együtt Alcsikon, Szent-Imrén, mig onnan kijövének.

Rákóczi, látván hogy a császárt az ónodi gyűléssel meg nem ijeszthetik, noha azelőtt is sokat jártatá a töröket, a francia király oratora is munkálódván a dologban, hogy a német ellen felindítsa, sok ígéretekot tevén a török császárnak, ujjobban Pápai Jánost s Henter Mihályt küldé a Portára, kórvén segítségét tőle; de a császár megizéné, menjenek vissza, mert ő a némettel való békeséget Rákóczi Ferencz barátságáért fel nem bontja. A tatárhámat is eleget jártatá, hogy

küldjön tatárokat Erdélyre s pusztítsa el az országot, hogy a német inkább kimenjen onnan (jeles fejedelem az ilyen, a ki az országot pogány rabságában akarja ejteni); a tatár is veszi vala magát a nyereségért, de a török császár megparancsolá hogy vesztég üljön. A muszka czárhoz és a svéciai királyhoz elküldte, hogy adjanak a magok hadából egynehány ezret, s 5 annyi ezer magyar hadat ad helyében, mert a német a magyart semmiben hajítja, de ha idegenségségle lenne, attól inkább tartana. Mind a muszka mind a svét azt izené, semmi szüksége nincsen magyar katonára, ha Rákóczi s magyarok megakarnak a német császárnál békélleni, készek a császár előtt mellettek instálni, ha pedig nem, a mit főztek egyik azt. A franciai király eleget biztatá, de magának is ebből folyának dolgai, felejté vala Rákóczit haddal segéltetni, csak magát oltalmazhassa a császár s ánglusok ellen; valami egynehány francia officialisokat küldte hogy tanítsák ordinantiára a Rákóczi hadat, de ag lóból nehéz porozkát csinálni. Egy oratort is küldött vala a francia sok levelekkel együtt a törökhöz, arra ingerelvén, a magyarok mellett keljen fel; az orator Erdélyben jöve, Rákóczi emberé is levén mellette, mikor Baron Tis Kolosvárra mene, elfogatá, s hogy Kocsárdnál a kurucok rá menének, a Rákóczi embere elszalada, a francia oratort pedig rajta érvén hogy az is szaladni akar, elüték a fejét, a vele való leveleket a császárnak felküldék Bécsben, kiket a császár paréáltatván, a keresztény királyoknak fejedelmeknek elküldte, s a francia királytól annál inkább elidegedének, látván, a pogánysággal a kereszténység veszedelmére mint correspondéál.

Már a francia király mellől mind a portugalliai király, ki elsőben conföderatusa vala, elállá az Austriai ház mellé, s a leányát a császár öcsének Carolusnak a spanyol királynak adá házasságra, mind peng a sabaudiai Regens Herczeg, kit a francia elsőben sok ígéretekkel megcsalt vala. A francia király azért nagy armadát küldte Sabaudiára és kegyetlenul kezdé pusztítani az országot, nem csak a falukot városokat égettetvén meg, hanem még

az élőfákat is mindenütt kivágatván. Asabaudus a császárhoz folyamodik, mert a maga városában Turinban szorította vala a francia s szörnyen bombáztatja vala. A császár, fő hadi generálisát Eugeniust küldi a testvérbátyja segítségére, a ki nagy sietséggel Turin alá érkezik, és nagy dicsőséges triumphussal a francia armadáját egészen debellálja, a várost s a bányáját az obsidio alól felszabadítja, a több helyeket is visszaveszik a franciától és egész Sabaudiából a franciát kikergetik, azután Belgium Hispanicumra fordítja minden erejét, a hol is minemű progressusa volt a császár és ánglus fegyverének, ezután meghaljuk.

Még Rabutin be nem jött vala a hadakkal Erdélyben, mikor Baron Tis, Dévát akarván éléssel megsegéltetni, kiindula Sebenből, Pekri Nagy-Szegi Gábor kurucz generálist, ki a német világban a gubernátor mellett többire mint egy bolondos jáézi ember úgy tartatott, s az igaz militiában nem hogy generálisságot de lejtinanságot sem nyerhetett volna el, hét ezere magával küldi Szeredahely felé, hogy Baron Tist impedálja a dévai uttól. Brassón alól egy völgyben szemben találkoznak egymással, a sok ezer roz kurucz a kevés német előtt ott is mindjárt elszalad, a ráczok németek üzték kergették. Hallottam azon a harczon jelenlevő becstületes embertől, hittel mondotta, látta hogy őt récz hét zászlóalj kuruczot üzött, senki nem fordult meg köztőlök, a brassai tóban számtalanon belé halának, mert a németek a partról mint a réczéket úgy lötték őket. Nagy-Szegi generál, Gyulai Istvánt elfogák, Sebenben hozák, Gyulai Istvánt azután kiválták más német rabbal. Székely Zsigmondot is azután Abrud-Bánya táján, mikor nagy gögösen vadászna, elfogák a ráczok; őt száz arany vala a derekán, de nem az apja jószágából kereste vala, hanem a sok praedából, a ráczok elvevén tőle, maga még most is mikor ezt írom, Sebenben raboskodik.

1708. Még Görgény a kuruczok kezében vala, mert Rákóczi a maga palotás hajdui közül ugyan válogatva száz hajdút egy Rátoni János nevű vitéz gyalog kapitány commendója alatt küldött vala Görgényben; ki is tanult hadi

ember levén, a várat erősen fortificáltatja vala, a falukról számtalan élést, buzát, bort, szalonnát, fát takarított a várban, kovácsokat, lakatosokat, mives cigányokat, faragó embereket vitete be, szénát sokat hordata, s hogy a tűz ne ártson neki, felül földdel vastagon meghompoltatá, a kut eleiben erős sánczot csináltatá, hogy a szőlőhegyről lövéssel kárt ne tehessenek a kutban, a mocsárról sok zsákkal csere makkot hozata, azt erősen megfőzeté, azután pokróczokra teregetvén, megszáraztatá, sok kárt is tett azzal a németekben, mert az ágyukot, toroczkokot azzal tölteté s a németekre úgy sütogetette, a várban levő házakról a sendelyt mind leverette s megnyuzott marhák bőreivel mind bevonatta az épületeket; egy szóval, olyan provisiót tett a várban, hogy magok a tanult híres német officíerek is megvallották, akármely császár király ármadájában egy hadi officialisnak beillót volna. A német had elérkezvén, öt száz lovas s meg annyi gyalog, sánczokat készítvén alatt a fiscalis udvarháznál, lőletni kezdé a várat, és mind onnan mind a szőlőhegyről bombázták; s már három száz hatvan bombánál többet hántak vala, hogy valami faépület a várban volt, mind egybenromlott, csak a csonka kőfalak bástyák látszóltanak, mégis Rátóni a várat fel nem ígéré. Rabutin a maga fiát, ki már generál adjutant vala, küldé, a várat kérje, Rátóni a bástyáról egy pohár bort köszöne az öreg Rabutin generál egészségéért az ifjú Rabutinra s megivá, s azt izené neki, hogy ő a várat valamig életben leszen, fel nem adja, mert Rákócziának hitte levén köteles, ő reája úgy bizta; ha a generál Rákócziához kiküld s Rákócziától olyan parancsolat hozat, hogy a várat feladja, akkor mindjárt kimegyen Görgényből; különben a generálnak, mint olyan híres méltóságos uri embernek, a mennyiben Rákócziához való kötelessége megengedi, jó szívvvel szolgálni igyekezik. Rabutin pedig megparancsolá Kaltemplatnak, ki Nejperg regimentjének v. colonellusa és a görgényi obsidiának commendója vala, ne heverjen annyit Görgény alatt, hanem ostromolassa meg a várat. Kaltemplatnál akkor Erdélyben

híresebb tanultabb hadi officialist nem tartnak vala, de kevelységével veszté mind magát mind az ostromot, mert contennálá a Görgényben való hajduságot, és ebédén jól lakván, minden igaz hadi rend ellen, deltájában, holott még a kőfalakat le sem rontatta vala, a kinek törésén kellene irrupálni, a nagy magos hegyen levő erős várnak indítja a muskotélyosokat, a kik magok jól látták hogy nyilvánvaló veszedelemre vakmerőképen mennek s mondták is Kaltemplatnak, de a németek között való szoros ordinantiának engedni kelle; és maga Kaltemplat is az ostromra indula, holott ő levén commendó, neki nem kellett volna oda menni a hadi regula szerint. Tul a várban, noha már Rátóni, az előtt való éczaka a mint a strázsákat járta, a vár közepén nagy tűz levén, annak világosságánál a német sánczából hozzá arányozván a Kaltemplat jágere s meglöven oldalban, sebben fekszik vala, a mint csakhamar azután meg is hala, mindazáltal nagy vitézi bátorsággal megbizatván a hajdukot, és a mely felől a német ostromnak akara jöni, sok követet hordatván oda, és a várban levő minden férfiat aszonyt gyermeket a kövek mellé állítván, az ágyukot is makkkal kövekkel szakadékokkal elkészítvén s arra a helyre vonatván, sőt egy hoszu vas-tag öreg boronát megfurdaltatván, és keresztül hegyes vasas végű fúkot vonatván sok helyen belé, s a két végére két erős kereket csináltatván s a megromlott kőfalra felvonatván, készen várja vala a németeket, maga az ágyban fekvén s ajtaját végre kinyitvatván, egy pár puskát s flintát tétel eleiben egy asztalra, ha a várat megtalálják ostrommal venni, ott haljon meg kezén. A hol ostromnak csak közel egy fen való ház van, kiben mikor én is azelőtt Görgényben szorultam volt a kuruczok miatt, a sógorom Bánfi László vala szálláson, annak ablakai épen arra nyílnak vala; abban a házban Rátóni feles hajduságot állíta, mindenik mellett öt hat puská készenlevén töltve, hogy onnan az ostromra jövő németeket ellövődözzék; úgy is lőn. Harmincz granatéros jött elől, utánok Kaltemplat három száz muskotélyossal, felmenéneka meredek hegyoldalon épen

a kőfal alá, mielőtt oda érkezének és már három granatéros a kőfalra felhágott vala, egy-czersmind az ágyukot rájuk kísütegötki, a hajduk a sok követek kihányigálák rájuk, tul is a ház ablakáról szintén kezdének löni a németekre, de mind azok felett a borona confundálá, kit lebocsátván a magos kőfalról, szélteben seprette a németeket, ugy annyira, hogy vissza kelle szaladniok; de a kőfalról mindenkor a háatokban lövődözvén, több száz németnél ott vesse. Kaltemplatis lövés miatt meghala, két kapitánynyal s egynehány tisztekel együtt, s a mikházi klastromban temeték őket. Így jár a ki ellenségét semminek tartja.

Rubutin, megértvén mint jártak az ostrommal, a szebeni commendánst Henist újabb hadal s lövészszámmal küldé Görgény alá, ki Kaltemplat casusán tanolván, okosobban bának az obsidióval, és három helyről kezdé lőtetni a várat, a szőlőhegyekről penig ugy bombáztatja vala, mielőtt a bombát a mósárból kilőtték, azon szempillantásban mellette való ágyukból követek lőtet vala a várban, azért, mert a kurucz hajduk mindenkor készen valának s mielőtt a bomba leesett, vizes marha bőrével beborították, ugy semmi kárt nem tehetett, de azután a kövek miatt nem mehetének közel a bombához, mert sokat közülök a behullott követek megölének. Már. Rátóni megholt vala, el is temették vala, mégis a hajduk a várat fel nem akarák adni, hanem azt végezék, mivel a várat tovább nem tartatják, éczakakiszökjének belőle, s ki is indulának; de Henis minden éczaka alatt a vár körül egy lovas regimenttel strázssálat vala. Azt nem tudták a hajduk, s mikor a várból kijötenek, rá akadának a németekre, a többi megjede, visszaszaladának a várban, mivel erdélyi darabantok is valának s egynehány nemes emberek közülök, de a hajduk mintegy harminczan a németeken által vágák magokat; német is ott vesse egynehányan egy kapitánynyal együtt, a hajdukból is tizenhat elesék, a többi elmenének az erdőkre, onnan kimentek Magyarországra. Henis sem örülhet a győzedelemnek, harmadnap mulva a guta megüté, s a mikházi klastromban három

ezer forintot lestála s ott temeték. Komor kedvetlen, magának való, magyargyűlölő ember vala, sőt még magok a németek sem szerették. Más nap a várban maradt nép feladá a várat, az erdélyieket elbocsátják, a hajdukat mintegy huszig valót Szebenben visznek fogva, a várat egészen elhánják, azolta pusztán áll. E lőn vége a görgényi obsidióknak, Rátóni János örökkévaló dicséretes emlékezetet hagy maga után a németek közöttis; ha mind olyan volna a kurucz mint ő s azok a görgényi hajduk, eddig áltelesek volna a némettel egymáson.

Rubutin véghezvivén a mit a császárnak fogada, Erdélyből kimene, fel Bécsben, azolta ott van, semmi tiszte nincsen, elveszté a császár előtt való kedvességét a fen megirt kompetenciával. Generál Chusani marada helyében, ezt igen szereték vala az erdélyiek, mert nyájás alázasatos vigkedvű fejedelmi ember vala, azért is ránták ki Erdélyből és Georgius Fridericus liber baro a Krickpaumb jöve be egész plenipotenciával erdélyi generális commendánsnak, kinél kedvetlenebb haragosabb generált nem ismertem; a felesége penig, katonás uri aszony, gyakraabban férfiköntösben paripán jár, férfimódon ulvén a nyeregben, a ki nem ismerné, azt tudná maga viseléséről lovaglásáról hogy egy német gavallér; bizony kár olyan szép vigkedvű aszony olyan sárkány természetű vad embernek. Generál Chusani szerencsétlenül jára, mert Hunyadvármegyében a Maroson akarván általköltözni, a kuruczok felesen rá ütének, a szolgálban megölének, minden argenteriját, husz ezer forint értő, elnyerének tőle, maga mégis békével a Maroson általmene. Az ücsém is ott volt mellette, azon sem esék semmi, az urával együtt Bécsben menének, onnan olaszországi jószágában Mediolánumban.

Mihelőt generál Krickpaumb bejőve Szebenben, Rákóczi is Károlyi Sándort erős hadal, nyolcz ezer hajduval, tíz ezer lovassal, sok lövészszámmal beküldé Erdélyben, s nagy bódulás is vala az országban, mert Károlyi mindenfelé patenseket bocsátván ki, sok hazug biztatásokkal akarja vala esmét az országot a Rákóczi hűségére bódoltatni, és Ko-

losvárhoz jöven, onnan egy rész hadát Szász-Sebesre küldé. Ott vala a nagy kongó városban ötven muskotélyos egy lejtínánnal, a kurucok az erőltlen rosz város köfalait meghágák, a németeket levágák, a város népében is sokat levágának, és minden jovokot elpraedálván a szegény város népének, a várost fölégették. Ilyen nagy dicséretes dolgot cselekedék vitéz Károlyi uram Erdélyben. Generál Krickbaum, noha a közsvényben kinlódnék, meghallván Károlyi bejovetelét, három ezer lovas némettel, ezer muskotélyossal s egynehány száz rúzzsal Kolosvárhoz mene, mert Károlyi erős hittel parolát adott vala hogy ott megvárja s megharczol vele, meg is harczolhat vala bizony azzal a kevés némettel ha szíve lesz vala. De mihelt megtudá, jó a német, mindjárt Fejérvárhoz nyomula, a német nyomában mene, ő pedig Abrud-Bánya felé indula, míg a német oda juta, ő Thordához szálla, hogy a német Thordához juta, ő Szomosujvár felé ballaga, a német oda is elmene, Károlyi pedig nagy gyalázattal, minékutána hat hetig tekergett volna a német armáda előtt, Erdélyből kiszalada Magyarországra. Nyuzó kapitányt hagyá mintegy három ezred magával ben. De sokan a Károlyi hadából, kivált a kik erdélyiek valának, látván hogy csak hazugság a kuruczságnak minden dolga, mikor ki akarna menni Erdélyből, visszaszökenének, s a generáltól grátiát kérvén magoknak, haza takarodának; sőt Magyarországról is sokan az erdélyiek, feleségestől gyermekestől szekerestől hazajövének, a fejérvári, enyedi professorokkal papokkal együtt, noha sokan szegények közül, a kurucok utánok jöven, minden jovokból kifosztatának, vissza is vivének benne csaknem meztelenül, maig is ott raboskodnak. A kik ott maradának is Rákóczi mellett az erdélyiek közül, mint a kutyák úgy tartatnak, semmi hitelek, becseletek nincs a magyarországiak előtt, szidják csufolják. Ebadták, ugymond, a magatok országát elpusztítottátok s már ide jöttetek ránk Magyarországon, hogy minket is elpusztítsatok. Valahol az erdélyi embert kaphatják, kifosztják mindenéből, sőt meg is ölik, és noha

mind a val bízattá Rákóczi mikor innen kimentek, hogy Magyarországon jó quártélyt rendeltet számokra s fegyverrel behozza Erdélyben, de semmit sem praestála; ha van pénze, egyék, ha nincs, koplaljon, az utakat mindenfelől strázsáltatja hogy be ne szökhessenek Erdélyben, fegyverrel sem tudja behozni, mert magát sem oltalmazhatja már Magyarországon, haza sem ereszti nyavalyásokat, semmit nem is ad nekik, csak úgy kinozza őket. Ihol édes hazám Erdély, örülhetsz már a Rákóczi Ferencz fejedelemségének, a magyarországiakkal való confederationának, lecsálnak lábadról, kicsálnak orszáгодból s már mint az ebet úgy hordoznak porázon, ők megbízának mint a disznók a makkon az erdélyi urak fő rendek jovaiból s mégis nehezteik már a kibujdosott szegény atyáinkfiainak szálást is adni. Ha valaha isten haza hoz benneket s még egyezer bekéséget érnétek, talám megtanulnátok mint kellene valaki hazugságára édes hazátokot elhadni. Jobb hogy az erdélyi kutya egyen meg bennünköt, mint sem idegen ország jó akaratára szoruljunk.

Nyuzó itt tekerge a Mezőségen egy darabig, s Madarasnál le is vágata a németekben, kik egynehányan százan portára mentenek vala, de a generál ujabb hadat küldvén utána, nem merő megvárni, hanem Magyarországra kiment. A generál pedig patenseket bocsáta ki, mivel Károlyi kiszaladott s semmi fenálló hada a kurucoknak nincsen, azért a mely tolvajok imitt amott keringenek, azokat a földnépe kergesse, fogja, ölje. De mivel mert fegyverek nem vala a földnépének, a sok tolvajok pedig mindenütt az országban megsaporodának, praedálták fosztották kivált a nemes embereket, sokakat a magok házokban meg is öltenek, senki békével nem lakhatott házánál, hanem vagy várbán kellett szorulni esmét mint azelőtt, vagy ha kin meradt, kivált éczsaka, imitt amott bujkált, úgy nyomorgott nagy félelemmel és rettegéssel. A generál pedig hogy inkább azokat a szélyeltékergő tolvajokat kiirthassa, mind Csikban mind Háromszéken magyar sereget állíttata a szélekelyből, és azoknak szabadságot engede

hogy ne portíózzanak. Csikban Bocskor János gyűjte sereget, ki azelőtt nagy praedáló kurucz vala, Háromszéken Németh János, Thuri György, azok sem voltak jobbak Bocskornál. Ezek hogy már a tolvajokat kergetik s magok még jobban praedálják a szegénységet, minden istentelenséget elkövetnek, soha nem tudja a földnépe, a kurucztól féljen-e vagy a magyar labanczoktól, mert egyik eb a másik kutya, ha mi egyikől elmarad, elpraedálja a másik. Ha ebédén tolvaj jó rájok, vacsorára labancz érkezik, az isten szánja meg dolgunkot s elégelje meg már egyszer ezt a rettenetes inséget nyomorúságot mely rajtunk forog.

A generális commendáns, Károlyi elmentele után generál Grávent küldé portára Nagy-Bányáig, ki a kuruczokat felveré, de a mellett Nagy-Bányát is felpraedáltatá, egynehány becsületes városi embereket hozza elfogva, azokat egynehány ezer forintokban szacoltatá meg; sőt valahol eljött, a föld népének marháját mind elhajtatá, maga azok szegények semmit nem vettek, mert akár német akár kurucz menjen rájok, kételenek meghódolni, nem resistálhatván nekik. Grávennek sem lón szerencséje a bitang marhákhoz, mert Besztercze vidékén telettelvén, a máramarosi kuruczok kicsapának s mind elhajták, a marhák mellett való szolgálát levágák. Még sem marada Gráven kárban, mert a szegény falukon felrántá a kuruczoktól elhajtott marháinak az árrát valamint akará. Nyavalyás Jankó Mihályt ebben az esztendőben ölék meg a tolvajok Szacsván, éczaka rámenvén a házára, kivonák s az erdőre vivén, ott megkínözték s a gőgőjét elmezék. S noha azután esztendővel egy Csulak Marti nevű háromszéki híres kurucz tolvaj, ki megölte vala Jankó Mihályt, közben esék, s generál Vellenstein a brassai commendáns, mint jólelkű ember a háromszéki tiszteket egynehányszor a fűlem hallatára kérte s parancsolta nekik hogy kezekhez adatja s mint tolvajra gyilkosra láttassanak törvényt, exequáltassák, mert ő jure belli fogván el mint kuruczot, meg nem öletheti már: de a háromszéki tisztek közül

némelyiket a Csulak atyafi megajándékozta, csak elmulaták a rája való törvénytételt. A generál, látván a háromszéki tisztek tergiversatióját, a brassai tisztek kezében adá Csulakot, noha azok is nehezen nyulának hozzá, azt vetvén okul, hogy ezután a magyarok őket rá keresik, miért elegyítették magokat háromszéki ember dolgában, utoljára a generál rájok erősödvén, törvényt hozának rája; s másnap, mikor egy Lengyel Pál nevű hasonló tolvajjal együtt exequáltatni akarák, a tömlőczet megásák, noha a németek guardiája csak közel ott volt, mégis tizenketten kiszökének s a Szabók-bástyáról leereszkedvén, elszaladának. Tudom, ezután lesz is bajok miattok a háromszéki nemességnek, mert bizony megkeresik őket azok az tolvajok házoknál, csak azokon ne essék meg, a kik conscientiajok ellen pártját fogák olyan nyilvánvaló gyilkos embernek.

Rákóczi Ferencznét a császár ki eddig Csehországban Prágában arestumban tartatott, mind az apja a hassiai Langravius intercessiójára, mind pedig hogy ne láttassék aszonyok ellen keménykedni, elbocsátatja, és az urához menvén Rákóczihoz, Lengyelországban mene lakni pro securitate, de a Rákóczi két fiai oda maradának a németek kezében, senki nem tudja hová tették őket. Ugyan ebben az esztendőben Rákóczit nagy szerencsétlenség éré, mely miatt Károlynak is ki kelle menni Erdélyből. Mert Rákóczi Trincsen várát vevé titatja vala, Pekri Lőrincz egynehány ezereddel magával Morvára küldvén pusztítani; ott vala négy regimenttel generál Hajszter, de Pekri sem mere Hajszterre menni, Hajszternek sem vala annyi hada hogy Pekrit extrádhassa Morvából, hanem titkon a horváthországi bához Pálfi Jánoshoz küldé, hogy küldjön segítséget neki. Pálfi János Horváthország szélében vala német s horvát hadakkal hogy a kurucz oda be ne csapjon; nem is penetrálhata csak egyszer is a kuruczország oda, mert a horvátok mind fejkenként a császár hűségében megmaradának. Pálfi válogatott három lovas német regimentet küldé Hajszter mellé, azt Pekri megértvén, kinyomula Morvából, megizenvén

Rákóczinak, vigyázzon magára. Heiszter mindenütt a nyomában Pekrinek éppen Trincsenig, mert nem tudja vala hogy Rákóczi ott legyen a hadakkal, csak elhűle hogy meglátta a sok kuruczságot, visszamegyen vala örömet, de már későn vala. Rákóczi már rendelt seregekkel készen vala, és bolondcságból azt gondolván, a német elszalad, a lovas hadat Trincsenen alól elküldé, hogy a vizen által menjenek és a németet tartóztassák. Hajszer azt meglátván, hamar általjő a vizen, megparancsolja a németeknek, hogy tegyék le a pusztát, csak karddal lássanak hozzá; hamarjában Rákóczi rá mene, ki a gyalogsággal és csak kevés lovassal maradtott vala. Oly nagy furiával rohanának a lovas németek a Rákóczi gyalogira, hogy az első impetuson mindjárt felgátlák őket, Rákóczi alól is a lovat ellövé, magát alig kapák a katonái s úgy vívék el a harczhelyről, mind orczáján orrán a lóról való elesésből nagy sebeket kapván. A gyalogokat a víznek szoríták a németek, ott veszenek hét ezeren, más fél ezeret elfogának benne, a lövészerszámokat is elnyerék a németek; a Rákóczi lovas hada látván a gyalogság veszedelmét, nem mene segítségére, hanem elszaladának. Hajszer nagy nyereséggel járván s Trincsent az obsidió alól felszabadítván, Nyitra várát a kuruczoktól elveszi, és a Bányavárosokra rá menván, az ott való kuruczságot kihajtja, a bányákat császár számára elfoglalja s a városokat erősen fortificáltatván, nagy praesidiummal megrakja, azolta a császár számára verik a pénzt. Nem csak az erdélyi operatióját zavará meg ez a harcz Rákóczinak, hanem magyarországi szerencsáját is felfordítá, mert azelőtt a Bányavárosokból rettenetes kincset gyűjtött mind magának, mind a hadak fizetésére, de a Bányavárosok megvétele után nincs honnan fizetni a hadaknak, a praedálásból is kifogyának, s már csak agonizálnak azolta. A Dunántul való magyar-ság is a császár hűségére visszaáll, sőt a maga híres Ocskai nevű generális is. Bezerédivel együtt, az is híres kurucz kapitány volt, az alattok való kuruczokkal a német mellé állanak s sok kárt is tesznek azolta a kuruczokban.

A francia király pedig esmét alattomban practicához nyula, és Hyberniában, mivel mind pápisták s neheztek hogy az angliai református királyok uralkodnak rajtok, a főrendekkel conspirál hogy Dux de Vallist hozzák be magoknak királyságra, kit a francia nagy tengeri classissal elkészített vala, hogy Hyberniában beimenjen s onnan Angliát is elfoglalja, s Anna királynét kikergesse. Ha véghez viheti vala, éppen nyaka szakad vala a császár francia ellen való hadakozásának. És hogy sem a császár sem az angluszekben ne vegyék hogy ő mit akar, Belgiumból a fenálló hadait kihozatá, csak a városokban hagyta erős praesidiumot, s megizéné a császárnak hogy ő kész a békeségre, ne ontsanak annyi keresztény vért, küldjön a császár plenipotentiáriusokat, ő is elküldi a maga részéről valókat, hogy ott tractáljanak a békeségről. El is mentek vala mind két részről a követek, hozzá is fogtak vala a tractához, s olyan conditionokat proponáltak vala a francia követek, hogy a császár is maga részére alig kívánhatna jobbakat, de a mit egy nap végeznek vala, a francia plenipotentiáriusok másnap felrugják vala, hogy így az időt vontatnák addig, míg Dux de Vallis Hyberniában bemegy. De a jó isten nem akará a gonosz istentelen királynak családintentióját boldogítani, mert az angliai királynénak tudtára esék a dolog, azért mindjárt mind vizen szárazon nagy armadákat készített, és a mely felől a tengeren Hyberniában passus vala Galliából, nagy erős tengeri classissal a passust keresztül állítatá és a hajókat egymáshoz erős vas lánczokkal egybencsatoltatá, a szárazon való armáda pedig, mely harmincz ezer emberből állott, Hyberniában bemene és a városokat a hybernusoktól elvevén, erős angliai praesidiumot szállittatá azokban, megparancsolván, hogy a hybernusok valamig a franciával való hadakozás tart, azt a harmincz ezer emberből álló armadát magok költségeken interteneálják; azután kikeresvén szorosan a rebelliónak indítóit, nagy urakat, főrendeket, sőt a pápista pap urak közül is kik a franciával conspiráltak vala, megfogatván, minden kedvezés

nélkül irtóztató halállal megöleté, s azoknak minden jovokot, jószágokat confiscáltatá, s csakhamar azt a veszedelmes rebelliót dicséretesen megcsendesíté. Bár a megholt császár is ily bevenyében bának vala a magyarországi rebellióval, nem pusztult volna el annyi ország Rákóczi Ferencz miatt.

Megindult vala már Dux de Vallis, a francia hajóival Hybernia felé, de megértvén hogy az anglusok már ben vadnak, orczapirulva mint azelőtt visszamene, az ángliai királyné pedig megizené a franciának, soha többször olyan állhatatlan hamis csalárd emberrel tractában nem ereszkedik, hanem Isten segéltségéből addig hadakozik ellene, míg a spanyol birodalmat egészen kezéből kiveszi, s a római császár öcsének mint igaz haeresnek adja; a maga plenipotentiáriusait is a tractától visszahajtva, a császárnak is megizeni, ne tractáljon a franciával, mert hamisság minden dolga, Marleoburg herczegnek pedig megparancsolja, hogy Belgium Hispanicumot a francia kezéből kifoglalja. A franciai király, így kinyilatkozván család intenciójá, nagy armádát küld ismét vissza Belgiumban. Marleoburg megegyezvén a császár generálisával Eugenissal, rá mennek a francia táborára, ki egy erdő mellé vonta vala meg magát, hogy jobb commoditással harcolhasson; nem segélte meg Isten, mert erősen megvereték, nyolcz ezeren esének el a harczon, tizenhat ezer letvő a fegyvert Marleoburg lába eleiben, s rabságra adák magokat, tizenegy generális ott vesze, s minden hadi készülete a francia tábornak, a confederatusok táboráig egynehány városokat megostromoltatva, a francia praesidiumnak fel kelle adni, s a császár praesidiumát szállíták bele.

Magyarországban pedig a császár, a mellette való magyar urak törekedésére Posonban közönséges országgyűlést hirdete, és mind Magyarországon mind Erdélyben megparancsolja regálisok által, hogy minden vármegyéről, székekről, városokról köveket választván, oda gyűljenek, mivel maga is személye szerint oda lejö, hogy ott a magyarok megbántódását, a mennyiben a királyi

felségnek méltósága megengedi, megorvosalja, és azt a nagy háborúságot megcsendesítse. Nagy öröm vala mindenütt, nagy reménségek levén minyjoknak, hogy vége szakad már az eddig való nyomoruságnak, a mint-hogy talám ugy is lett volna, nem teccék istennek, hátra vala még a sok bűnért való ostor, megbolondulának esmét a magyarok. Mert Rákóczi Ferencz Bercsényi tanácsából a császár leveleit fel nem szakasztatá, sőt minden helyekről kemény parancsolat alatt egytűbe comportáltván, a palatinusnak visszaküldé, megírván nagy dőlősen és kevélyen, hogy a magyarok a császárt nem ismerik uroknak, azért a regálisait is nem acceptálják, a posoni gyűlésre is el nem mennek, semmi commerciumok nem levén az ónodi gyűlés után az Austriai házzal; sőt Rákóczi Magyarországra mindenüve patenseket bocsátván ki, megparancsolja hogy senki a ki hozzája tartozik a posoni gyűlésre ne merészoljen menni, mocskos szókkal mind a császárt, mind a palatinust és a császár mellett való magyarokat gyalásván s azokat árulóknak nevezvén, és hogy a császár, megijedvén hogy az ónodi gyűlésben a confoederatus magyarok a királyságot róla levonták, azért hitegetné Posonban hogy ott ujobban magát a magyar királyságban confirmáltatná, és abból a szép szabadságból, melyet eddig való hadakozásokkal s vérek kiontásával nyertének, esmét a régi jobbágyságban ejtené a magyarokat! Boldog isten, bezzeg vakmerő cselekedet az ösztön ellen ennyire rugódózni; bár csak két vagy három embert küldenek vala magok közül oda, mégis hallották volna meg a császár mit akar azzal a gyűléssel. A császár megértvén a magyarok kevély feleletét, ő sem mene le Posonban, hanem a palatinust egynehányad magával oda küldé, kik is majd két esztendeig ott ülének, várván, ha Rákóczi s a vele való magyarok észekre fordulnának s oda küldenének magok közül. Azalatt a császár a magyarok azelőtt beadott punctumait oda küldi a palatinusnak hogy ventilálják, s a hol mi megorvosolható dolgot látnak, adják informatiojokat felőle. Azok el is követék s

bizony a magyarok részéről hasznos információkat is adának, de Rákóczi csak megbaklá magát s semmire nem akara lépni. A császár is megboszonkodván, a posoni gyűlést elbontá, és Rákóczit s Berceséit in perpetuum proscrībálván a magyar birodalomból, azoknak jószágait el is ígéré másoknak, a többinek pedig valakik hat hét alatt grátiára viszszejönek, nagy kegyelmesen perpetua amnestiát ígére. Azolta bizony szüntelen csak jönnek vissza mind Erdélyben mind Magyarországon a kik jöhetnek, s félek, utoljára Rákóczi Berceséi kevesed magával fog a szabadság mellett maradni. Addig vagdalkozik falu fejében, hogy a maga nyaka szakad el érlette.

De a császárnak, a honnan nem várta is busulása érkezék, mert az olaszországi spanyol coronához tartozó tartományokat a franciától fegyverrel elvevén, az Imperiumhoz tartozó parmai s placentiai herczegségeket is visszahódoltatta, és mivel ott is mint Magyarországon, a püspökök, abbások nagy jószágokat birnak, melyekről szintén úgy mint a külső világi urak contribuálni tartoznak, a császár armadája a franciát kihajtván, oda quartélyban szálla és portiót vete fel, megegyezvén a császár commissáriusa a parmai herczeggel, mi formában fizessék a portiót a státusok. A püspökök magok jószágiról nem akarának contribuálni, azt állítván, hogy ők sem császár sem herczeg directiojától nem függenek, hanem csak a római pápától és ők a pápa hire nélkül a jószágokat portiózni nem engedik. A császár generálja Viskonti, tudván az ott való rendet, a papok jószágira militaris executiot küld és a portiót felhajtatta rajtok, amazok a pápra mennek panaszkodni, a pápa nagy kevélyen levelet ír a császárnak: parancsolja meg generálisának, a parmai placentiai clerust ne háborgassák. A császár engedelmesen megfelel s remonstrálja, hogy semmi törvénytelen dolgot nem cselekedtek az ő generálisai akkor, mikor az Imperiumhoz tartozó provinciában a hadak intertentiójára portiót vettenek fel, holott a clerus is eleitől fogva tartozott contribuálni a maga jószágiról mind Parmá-

ban mind Placentiában. A pápa nem lön contentus a császár választételével, hanem ördögi negédségből manifestumot bocsátván, hogy a császár a római ecclesiának jószágán pontiáriuskodott és az Isten örökségét pusztítja, excommunicálja mind a császárt mind az Oloszországban levő egész armadáját s megparancsolja a püspököknek palatereknek, hogy a császár praesentiajában misét ne mondjanak, és akármely püspök, érsek különben cselekednék, azokat is erős átok alatt kárhoztatja. De rá találja pápa uram is társára, mert az ártatlan császár, elboszonkodván a római antichristusnak olyan törvénytelen s méltatlan cselekedetén, contra manifestumot bocsát ki a pápa ellen, remonstrálván mely szemtelenül és istentelenül akarná a pápa az Imperium és császár nyilvánvaló authoritása s jusa ellen a külső világi dolgokban magát clegyíteni, és hogy nem az isten örökségének pusztulása, hanem a parmai s placentiai herczegség emelygetnék a pápa gyomrát, a melyeket hamis uton módon magának akar vindicálni; nem sir, úgy mond, a római clerus akkor, mikor az egész europabeli királyok szabadságát elrontani igyekező gonosz franciai király a pápa jószágait adóztatja, a püspököket, papokat szaccoltatja, most kezd már sírni, mikor látja, hogy Isten a francia királyt sok gonoszságaért bünteti, és mind az olaszországi, mind a neapolisi országokat, kiket istentelenül s hatalmasul elfoglalt, Isten csudálatosan az Austriai háznak visszaadta; remonstrálja a császár, hogy a pápa menyköve excommunicatiója nem igaz sőt törvénytelen, mert halálos vétkekért szokta a római ecclesia excommunicálni hallgatóits akkor is úgy, ha sokszor megintetés nem akartak megtérni, ő pedig semmit abban nem vétett, hogy az Imperium jószágiban a maga militaiájának számára portiót vetett fel; azt is világosan megbizonyítja, hogy a méltatlan excommunicatio nem árt annak a kit excommunicálnak, hanem arra forduljon vissza, a ki nem helyesen excommunicál. Azért megparancsolja a császár minden birodalmában levő püspököknek, érsekeknek azon manifestumban, hogy

a római pápa fenyegetésével semmit ne gondoljanak, sőt életek jószágok tisztaságuk elvesztése alatt, a mit ő parancsol a tevők legyenek; Visconti generálnak is megírja, hogy kézzel nagyobb militaris executiót küldjön a parmai, placentiai pap uraknak nem a jószágira, hanem a magok házokra, s ugyancsak jóformában megsacsoztassa őket, ha bánja a pápa vegye el rólok. Bizony gyönyörűséges manifestum, melléje tehetik a Rákóczi jesuiták ellen való írásának, s méltó hogy a császár példája szerint felnyissák a szemeket a több pápista religion való királyok, s ne engedjék magok autoritását attól a parázna aszonytól úgy elnyomattatni mint eddig, hogy isten gyanánt imádták. És mivel Bécsben a pápa parancsolata szerint misét a papok nem akarának mondani, a császár megizené, mindjárt misézzenek, mert míg a pápának hírével leszen, bizony rendre akasztatja őket; bezzeg ők sem vevék tréfára a dolgot, eleget misézének.

A pápa eszében vevén, hogy a szent Péter kolcsával nem gondol a császár, a szent Pál pallosát réntá elő, és hadat gyűjtven, Parma ellen indítá, a császár is megparancsolá, a pápa táborára mindjárt rá menjenek, és a pápa maga jószágait is elpusztítsák. Megijede a pápa, letevő a fegyvert, szép szóra fogá a dolgot, s megbékéllék a császárral, Parma, Placentia ugyancsak a császárnál marada. Nem csak a marja vala a pápa bélé, hogy a pármái clerus adózik, hanem hogy a császár a francia ellen az eretnek ánglusokkal hollandusokkal confoederált, sokszor intette is a császárt, jobb lesz hogy a maga jusból cedáljon a császár a franciának, mint az eretnekek fegyverével hadakozzék az igaz római keresztény király ellen; de a császár sem vala olyan boldog, hogy tizenhét koronás királyságokat, kikből áll a spanyol birodalom, a pápa hazugságára oda engedjen a franciának.

Ebben az esztendőben Szebenben hala meg az erdélyi gubernátor, Losonczy gróf Bánffy György. Még mióta ezelőtt tíz esztendővel Bécsben jára, azolta soha egéssége nem volt, csak köhögött télben nyárban, most pe-

nig a szemei kezdettek vala fájni; egy átkozott Princz nevű német borbély elaltatá, meggyógyítja, olyan orvossággal curálá, egészen minden hasa elapada, csak a csontja marada. A gubernátor, vevén eszében utójára hogy igen roszul vagyon, a borbélyt nem admittálá, hanem Köleseri Sámuel, híres excellens doctort hívatá, a penig megmondá, hogy lehetetlen már curálni, mert a borbély egészen minden belső részeit elvesztegette, azért ő nagysága csak halálához készüljön. A gubernátor a generált Kriepbaumot magához hivatja, és sok bölcs beszéddel Erdélyt neki ajánlván, tőle elbucuzék, annyira is busult a generál rajta, látván hogy csak meghal, két nap enni nem akart bánatában. Azután a Guberniumot, ki már egy magyarból, Haller Istvánból s két szászból, a szebeni királybíróból Véber Péterből és a megyesiből Conrád Sámuelből, áll vala, magához hivatván, azt mondja nekik: *Énnekem már meg kell halnom, tudom hogy sok balítélet volt felőlem, hogy én restségemmel, sok álommal mulattam el sok erdélyi dolgokat, de én azt szándékkal cselekedtem, mert ha sok dolgokat afféle praetextusokkal nem háritottam volna el magamról s az országról, még ezelőtt régen abban a labirintusban esett volna az ország a kibem most jutottunk; kglteket is azon kérem, ne praecipitálják a dolgokat, hanem a mennyiben lehet, igen csendesesen s óvást bánják minden occurentiákkal, mert a német hamar alattok önti a forró vizet. Azzal is sokan mocskoltak engemet, hogy religióm ügyét egy nem forgattam a mint kellett volna; abban sem vádol conscientiam, mert religiómat igazán szerettem, de mikor láttam, hogy sok ellene való dolgokat nem lehet megorvosolni, haszontalannak tartottam a szóval való veszekedést. Kgldeket pedig, Haller uram, azon kérem, mivel már az én holtom után kgd lesz elsőbb ember Erdélyben, s tudom jól, a püspita ifnu urak könnyen kgldeket lecsalják a lábáról s minden roszt dologra rá veszik, hogy kglde moderálják magát és ne kívánja a maga religióját a több religiók oppressiójával promoveálni, mert az Isten kglde bizony megbünteti. Végre sok szép szóval*

intvén a Guberniumot az egyességre, egymás szeretetére s a közönséges igazságnak kiszolgáltatására, elbucsuzék tőlök is. Azután maga diclálván, deákul hoszu levelet irata a császárnak: mivel Istennek úgy teczett, hogy egy istentelen borbély által végződjek élete, bánja hogy ő felségének tovább nem szolgálhat, eddigvaló szolgáltatásban esett fogyatkozásiról alázatosan bocsánatot kér, s ő felségtől végső bucsuját veszi, kérvén azon, ő felsége tekintsen kegyelmes szemeivel erre a megnyomorodott Erdélyországra, és kegyességgel inkább mint keménységgel igyekezék Erdélyt igazgatni, megemlékezvén maga szent diplomájáról s fogadásáról; utoljára a maga boldogtalanul maradt árva házát s fiait ajánlja a császár kegyelmességében. A meglevén, egy borbélyt hivat, megborotválkozik, s egy tallért ad neki: menj el, édes barátom, megmondhatod, te borotváltad meg legutolszal halála előtt az erdélyi gubernátort. Azután maga javairól jószágiról dispositiót tétet mind írásban, fiainak leányinak mit legált, leiratja, végre asztalost hivatván s koporsóját megcsináltatván, azt bevonatja maga előtt, lepedőjét, vánkossait, szemfedelét a maga leányival maga szeme előtt megsza-batja megvarratja, s mindenképen előkészítvén, eltéteti, a két fiát eléhivatja s két donatiót ládjából kivétet, melyek által egyik fiának a kolosvári, másiknak a dobokai főispánságot adta vale a császár örökösön familiára, mert soha azelőtt olyan perpetuum officiumban azoknál több Erdélyben nem volt, noha Magyarországbán sok vagyon, azokkal a fiait megajándékozza, és elrendelvén micsoda könnyösen öltöztessék fel holttestét, s így minden világi dolgait elvégezvén, a papját Zilahi Andrást, tudós kegyes ifju embert behivatja, s mindeneket a házból kiküldvén, azzal sokáig beszéle s imádkozék, azután csakhamar szép csendesen meghala; kinek nagy bátorságán resolutióján és halálós kinjai között olyan nagy praesens elméjén s bölcs dispositióján a német urak is nagy álmélkodással csudálkoztanak; bizony méltán is. Életében fűsvényül éle, különben olyan gazdag ember az egész

magyar birodalomban a kurucok irruptiójág nem vala. Tovább lön föld színén a teste esztendőnél Szebenben, onnan nagy pompával vivék Kolosvárra, ott temetékél felesége gyermekei mellé. Két fia maradt vala, Dénes és György, a nagyobbik, mikor az apja testét eltemeték, meghimlőzék Kolosvárra, a nagy hidegben kiüditék betegen s Csanádig hozák, ott hala meg. Elég nagy kárara esék nem csak a reformáta religiónak, hanem az egész Erdély országának annak az embernek halála, mert neki egyedül mind a császár udvarban nagy hitele tekintete, mind a németek előtt becsülete authoritása vala, s meg mert mozdulni a haza dolgai mellett; de azolta bizony olyak vagyunk, mint a pásztor nélkül való juhok, vagy mint az ucsán való sár, a kinek kell is, a kinek nem kell is, szabadon tapod bennünket. Haller István lágy félénk ember, egyet nem mer szólani a német előtt, ha mind fenekestől felfordítanak is a szegény országot.

Az én gyermekeim is mind négyen egy-czersmind megbetegedének itt Brassóban, a két nagyobb leánykám s a lelkem fiam József hólagos himlőben, azok akkor meggyógyulának, a kisebbik leánykám Éva vízkór-ságban, eleget orvosolá a doctor, meghala s itt temettém a hegyen való oh brassai templom kerítése mellé, hol több szegény magyarok teste is fekszik. Soha el nem felejttem, a kis koporsójában a gyermeknek a mely derekalyocskákat csináltak vala, nem lön elég a forgács kivel megtöltsék, elküldék egy szász asztaloshoz, adjon egy marokkal, soha pénz nélkül nem ada, olyan istentelen irgalmatlan emberek ezek a brassai szászok.

Ide többen is szorulának mint azelőtt való esztendőkbén a tolvajok miatt, ugymint: Abafi János feleségestől, Abafi Gábor, László és Sándor, Székely Mihály feleségestől, itt is hala meg, Székely András feleségestől, Székely Márton feleségestől, Székely Sámuel feleségestől, Antos György, Antos István feleségestől, Antos Máté feleségestől, itt hala meg a felesége, Benkő Mihály fiaival, Damokos István, Péter feleségestől, Pocsa János, Pocsá

Ferencz feleségestől, Krakкаи Boldizsár, Boda Sándor. Én négy hónapig Csikban bajoskodtam a németekkel, meg is ruga egy lovam úgy a baloldalamon, kicsinyben meg nem halék. Csikból a militia kijöven, én is Brassóban jövek. A brassai commendáns megértvén hogy Csikban esmét feltámadtak a tolvajok, és a nagy erdő útján a német executoroktól a Csikból kihajtott feles marhákat elvették, igazán rossz németek valának azok, mert másfél száz némettől tizenkilenc rossz gyalog tolvaj elvéve a sok marhát, egy németet meg is lövének. pünkösöd napjára virradólag kiindula Brassóból, nekem is megparancsolá, vele elmenjek. A Mitács útján éczaka bemenénk, tul a Málnás útján is küldött vala portásokat; míg mi beérkezünk, a portások Kozmáson le is vágának vagy 28 hajdut s Csulák Martit, ki hadnagyok vala, elfogák, Bocskor Kelemtit is a maga házánál Tusnádon levágák, Szent-Simonon, Kászon-Ujfaluban is vágának le egynehányat, a többi elszaladának az erdőkre. Mi kijövenk onnan Vásárhelyre, éczaka a commendáns elmene Bereczkire, tolvajok kergelésére, Fekete Istvánt a bereczki rationistát akkor vágák le a ráczok. Onnan Brassóban jövenk, s Apor Péterrel, Korda Zsigmonddal együtt Szebenben menék, gróff Apor István jóvait s jószágát nagy bajjal közöttök felosztani; senki nem volt más a divisióban, csak egyedül bajoskodtam, míg meg tudám egyeztetni őket. Onnan Apor Péterrel visszajövenk Brassóban; csak az Isten oltalmazta meg, a sinkai erdőn fel nem verének a tolvajok. A brassai bíró, Jekelius György, öreg ember levén, a gutta megüté s meghala, nagy frequentiával temették el a nagy templomban. Az Apor Péter nagyobbik leánykája is meghala. Hollaki János pedig a tömösi rationista Szotyori András leányát vevé el feleségül, a kisebbik leányát Gereb Antal. A commendáns ujjban Csikban bemene, engemet is elvün magával, mivel háztartásban akarát szállítani a hadakat. Sok tekergő tolvaj kurucz vala Csikban; mikor mi a hadakkal Rákosnál voltunk, ők Madarasnál a szomszéd faluban ittanak, de hirekkel

esvén, hogy a német bejött, közel levén a gyergyai erdő, oda szaladának, eleget üzők, de már este is vala; csak fel óránk leszen vala a napvilágban, mind elverhetjük vala őket. Gyergyóban pedig egy Fekete Vaszily híres oláh tolvaj három század magával bejöve; mi a commendánssal Csikból éczaka megindulánk Gyergyóban, s ha continuáljuk vala utunkot, épen ott lepjük vala Alfaluban, de Vaslábunál megállapodánk, s egész estig ott várakozánk, hogy éczaka menjünk rájuk. Fekete Vaszily megtudá hogy bementünk, ő is általmene az erdőn Görgény felé, ott veré fel a marusvásárhelyi német. Mi éczaka a nagy hidegben megindulánk, egész éczaka virratig mind jártuk a gyergyai falukat, sohul egyet sem kaphatánk meg benne. Gyergyóból kijövenk, s Szeredában szállita a commendáns a hadakat, erős sánczat ásátván körüle, maga visszamene Brassóban.

Szintén a tájban a Székelységen főtisztetek nem levén, a Gubernium a császár parancsolatából főkirálybírákat akara felállítani, és Háromszékre Apor Pétert, Udvarhelyszékre Korda Zsigmondot, Marusszékre Lázár Györgyöt, Csikban engemet recommendálának, mert aranyasszéki főkirálybíró Szilágyi András életben vala Szebenben. Apor Péter s Korda Zsigmond még a gubernátor életében be is állítának, és ha a gubernátor meg ne haljon, én sem maradok vala ki Csikból. De Haller István, noha a Gubernium irántam való recommendációját a gubernátorral együtt subscribálta vala, mégis alattomban megírta a csikiaknak, hogy minden módon impedálják, református főtisztet ne válaszzanak; azalatt a gubernátor is meghala, Haller István kezére kerülde a kolcs, akkor bezzeg aperte kiadá magát ellenem, csak azért hogy református voltam, és mind a generális commendánszt requirálá (ki totus quantus jesuita vérből való), hogy az én választásomat felbontsa, mind a csikiaknak a szebeni catholicus status neve alatt levelet írata, sok ratiókkal remonstrálván, minemü nagy kárára leszen a pápista religiónak, ha én leszek főtiszt a széeknek. A csiki paterék barátok is

nagy átkozódással untaták mind a nemességet, mind a községet, hogy mellőlem elvonhassák; a csiki német commendáns Vaiszmiller is, a választás napján ebédre hivatván a csiki nemes embereket, s megrészegítván, azon kérte, meglássák mit csinálnak, református tisztet ne válasszszanak, mert ha egyszer a ködmönben a tetőt beeresztik, nehezen tisztítják ki onnan. Ennyi sok ellenem való factió között is majd minyájan rám akarának voxolni, az egy Mikó Jánoson és alsiki Szabó Balás Deákon kívül, kit én promoveáltam vala vice királybíróságra. Mind a kettő álnok, practicus, húzó vonó, főtisztai alá supplantáló ember volt eleitől fogva. A többi mellettem voltak, sőt a földnépe felkiáltott mellettem, mert igen szerettek, a mig inspector voltam, protegáltam őket hogy a nemesség a régi szokása szerint ne opprimálja a szegénységet. Hogy láták Mikó Jánosék, a vox az én részemre leszen, a pápista vicariust egynehány paterekkel együtt a székbén behivaták, s Erdélyben eddig hallatlan szokás ellen, azoktól kérdének voxot. A vicarius nagy oratóiaval declamála ellenem, az istenért, a boldogságos szűzért, az Istennek minden szentieitől kérvén a széket, hogy református tisztet s kivált engemet, ne válasszszanak, mert én templomot csináltatok, református papokat vitetek be s erőszakkal a földnépét calvinistákká teszem. A Bocskor János katonái is bemenének a gyűlésben részegen, fegyveresen, s fenyegetni kezdék, valaki rám voxol, elütik a fejét. Confundálódának, egy része Apor Pétert választá, egy része Geréb Jánost, nagyobb része akkor is engemet. Maga én akkor Brassóban voltam, nem akartam oda menni, ne mondhasák hogy magamra voxoltatok erővel. Én megértvén a dolgot, hogy az én személyemben a reformata religiót persecuálják, az ország uniója, a császár Diplomája ellen, megírák mind a generálnak, mind a Guberniumnak, mind külön a szebeni református uraknak, de a generált a jesuiták s Haller István már praecoepálta vala, a Guberniumban az egy Haller István vala magyar, ő pedig az én religiómnak halálos ellensége vala,

a két száz urnak kevés gondja lön a reformata religióra mint azelőtt, csak ők a magok religióját oltalmazhassák, a református urak is könnyen elmulaták, holott ha valaha egyszer, akkor kell vala megmozdulni religiójuk mellett. És így engemet kifordítának a tisztiségből, s hogy Haller István contentumot tegyen nekem, azt fogá rá, az a gyűlés nem volt jó formában, és sem én, sem Apor Péter, sem Geréb János nem választattunk legitime; megírá a csikiaknak, újabb választás legyen, és Kászoni Jánost recommendálá, mind a maga, mind a catholicus status, mind a generalis. A csikiak nem merének ellene szólani, Kászoni Jánost állíták fő királybírójoknak. Én nem szégyenlem, sőt dicsőséges dolognak tartom religiómért szenvedni; lássák a jó református urak, de félek, az én rajtam esett példából több himet is vannak ezután az erdélyi pápisták a reformátusok ellen.

Nyavalyás Lázár György ellen is így practicálódék Haller István, mert az őcsét Kornis Zsigmondot, hogy pápista, akará marusszéki fő királybírónak tenni, de a szék csak Lázár Györgyöt választá. Kornis Zsigmond elárulá hémisan a marusszékieket, hogy többen öt száznál fegyveresen gyűltek volt egyben a székbén, holott Bethlen Sámuelének egy Pápai János nevű marusszéki nemes ember szolgálján kívül senkinek csak egynek is a szék gyűlésében fegyvere nem volt, a mint-hogy Szebenben lakott, szabad volt vele hogy fegyvert viseljen, a többi ki bortal, ki korbácsosul járt. A generál mindjárt megparancsolá Haller István intimatiójából, hogy a marusszékiek többször egyben ne gyűljenek, s kicsinyben mulék el, hogy Szilágyi Lászlót, Dosa Pétert a vice királybírókat meg nem fogák Szebenben; de amazok remonstrálák, hogy hazugság volt a Kornis Zsigmond vádja, a generalis is úgy csendesedék meg. Haller István pedig azt kezdé mondani, nem legitime választatott Lázár György, mert a Guberniumot megkellett volna elsőben találni, hogy a szék mit akar; a pedig csak color volt, mert soha a székelység nem tartozott még a regens fejedelmeket is megtalálni, kit választ-

szanak fő királybírájoknak; mert az Approbata szerint a fejedelmek adhatnak ugyan főkapitányokat, de a főkirálybírák választása tulajdon csak a székek szabadságában áll. Még sem engedé meg Haller István hogy a szék Lázár Györgyöt beeskettesse, noha a székely natio közönségesen küldte követeket a Guberniumhoz; csak halogatja azolta Haller István s azon munkálódik, hogy Kornis Zsigmondot tehesse be; de nem hiszem, oly könnyen rá vegye a marusszékieket, kik nagyobbára mind reformátusok, Lázár György ellen, mint a csikiakat rá vévé ellenem.

1709. Gróff Pekri Lőrincz, minekutána mind az Istennel sokat jáczodék, religioját világi promotiójáért változtatván, sem pápista, sem lutheranus, sem hév sem hideg, csak habozván a két religio között, mind penig sok istentelen gonoszságot praedálást elkövetett volna, meghala hirtelen Máramarosban, ott is temeték el. Amaz régi közmondás szerint, jól járának gyermekei vejei, kik a számtalan praedával felosztóznak; lássa már az apjok a más világon, mint az számot róla. Teleki Pál is megbolondula, mert a generáltól elkéreczván hogy a kuruczoknál levő felesége utban levén, az eleiben megyen Havas-alyföldében, onnan Rákóczihoz mene minden igaz ok nélkül, holott a kik eddig ott szenvedtek is, kiki haza szándékozik inkább onnan jóni, nem hogy innen oda menne. Kétség kívül a felesége atyja, Vay Ádám, ki Rákóczinak udvari kapitánya, csalta meg s a hiteté oda Rákóczi mellé. A bátyját is, Teleki Mihályt szintén akkor expedislván Rákóczi a török császárhoz segéltségért, az is, elhiszem, izent az öcsének; de Lándor-Fejérvárnál tovább nem mehe, megizené a basa, menjen vissza Rákóczihoz, a török császárnak nem a gondja, hogy a magyarok bolondcságában elegyitse magát, mert szintén akkor történek a svéciai királynak nagy szerencsétlensége Muszakaországban. A mint oda fel megírtam, a svéciai király sok ízben megvervén a muszka czár táborát, Kozákországot maga mellé hódoltatta, a kozák hetmán rábiztatja a királyt, csak menjen be Moscoviában, ő is az egész kozák-

sággal együtt utána megyen. A király beme-gyen, a hetmán is egynehány ezere d magával vele együtt. A muszka czár az egész birodalmában levő hadait, egynehány száz ezer embert egybengyűjt, és mindenütt a svész előtt elpusztítja a földet, a zsákmányosait pedig kik élésért kimentenek, szüntelen csipdes-tette. A svész mellől a kozákok mind első-kének s haza menének, a hetmán marada ke-vesed magával; a svéciai király egy város-ban beszállítá hadát, s erős sánczczal beke-riteté, azalatt elküld mind Svéciaiban mind Kozákországban segéltségért, de a kozákok sok hadai levén, az utakat mindenfelől elál-lolták. A kozákok is látván, rosszul volna dol-ga a svécznek, semmi segéltséget nem küld-ének, a svecusok táborán elfogya minden élés, csak ki kelle menniek a sánczból mezőre hogy megharczoljanak, mint sem ott éhel hal-janak. Noha a hoszas obsidióban igen meger-őtlenedtenek vala, mindazáltal a király megbiztatván őket, mint olyan desperatus had ugy excipialá a muszka czár hadait, hogy sok ezere a lövés miatt elhullának és az a nagy baromi sokaság már meg is futamodott vala, ha a muszka czár fizetett németekből álló negyven ezer hada a svecusokat vissza ne tolja. Azzal is sokáig harczola a svecus, el sem akarának szaladni, hanem kiki a har-czon a mely rendben állott, vitézzül úgy hullá-nak el. A svéciai király penig válogatott két ezer lovassal elszalada, és Tatárországban Tyginye városában mene, a több táborra egész-leen mind ott vesze, számtalan lövészszámi-val, minden tábori készületével együtt. Mely-hez hasonló casus soha a svéciai coronán nem esett, noha több két ezer esztendeinél miolta az a királyság durál. Így jár a ki a maga szerencséjét zabolán nem akarja hordozni, s ellenségét contemálja. A muszka czár a harcshelyen a svecusok testéből négy nagy halmokot rakatván, felylő bódoggal beboritatá és örök emlékeztetre azt a viadalt fel-íratá; azután mindjárt Kozákországot meg-hódoltatá, a kozák hetmán elszalada a török császárhoz. Kozákországból a muszka armada által mene Lengyelországban Kamenyicz mel-

lé, és mivel megérté, hogy a svédiai király Tiginyében vagyon, a török császárhoz egynehány ízben követeket küldö, s mint ellenségét a svécust kézben kéréte. De a svécus már annakelőtte confoederatiót tett vala a török császárral a muszka ellen, azért a török semmiképen kézben nem adá, sőt egynehány ezer jancsárt küldö Tiginyéhez, hogy a muszka ellen megoltalmazsák; a muszka is hadat denunciála a török ellen, és Tiginyéhez nagy táborni küldö hogy a svédiai királyt obsideálják, a tatárságot is szüntelen járta, álljanak el a török császár mellől, s ő jó hópénzt ad nekik minden esztendőben. Mire veheti, a következő esztendő megmutatja, s felő, hogy esmét nagyobb motusok ne legyenek, mert a svédiai király anyja is megértvén hogy a fia elszaladott a harczról, nagy armádát készítetett segítségére, a brandeburgus prussai király is ígére succursust, a muszka pedig a német császárnak régi confoederátusa, s tartozik a muszka czárnak segítségvel lenni; annál inkább ha a török ugyan felkel a muszka ellen a svéc mellett, az egész kereszténységnek bele kell elegyedni a török ellen való hadakozásban, mert erős confoederatiója van a muszkával a keresztény királyoknak a török ellen. Az isten bölcsesége szerint találjon módot azoknak a dolgoknak lecsendesítésében.

A svécusok közül mintegy ezren a harczról elszaladván, kik a királyiylal megindultának vala, nem akerván tatárok közé menni, Molduvában jövének, onnan egynehányan ide Erdélyben a németek közé állának, a többi ott maradának. A muszka rájok csapa Lengyelországból, levága benne, a többi elrablá. A török császár a molduvai Rakovicza Mihály nevű vajdát, azért hogy az oda futott svécusokat nem oltalmazta és hogy a muszkával conspirált, mindenét felpraedáltatván, elviteté s a maga csuhadárját Mauro Cordatus fiát küldö ki molduvai vajdaságra; még a havasalföldi vajda is, Constantinus Brankovian, nehezen marada meg, de számtalan kincse levén, pénzzel a török portát contentálá, s úgy marada a vajdaságban, mert felőle is olyan

hir volt a portán hogy a muszka czárral egyetért; s talám úgy is vagyon.

A császárnak pedig a confoederatus angolokkal hollandusokkal együtt csak egyezer is még olyan nagy szerencséje s nyeresége nem lön mint ebben az esztendőben. Az egész Belgium Hispanicumban valamt még a francia bir vala, azt mint elvevék tőle. Elsőben a híres erős Rinszfeld városát obsideálák, kiből egy francia generál sok ezer praesidiummal s négyszáz öreg lövészszámmal szorult vala, s valóban lőtetett is ki a várból a császár hadaira, de innen kívül is emberül megbombázzák, hogy már agonizálna a város. A francia király száz ezer embert küldö segítségére, de a confoederátusok oly erős sánczban verték vala magokat, hogy soha a francia tábor nem penetrálhata. Hogy azért bár csak valami praesidiummal s puskaporral succurálhassanak a városnak, ilyen practicát gondolának: Levén feles német regimentek is a francia táboron, három ezeret kiválogatának, és mindeniknek a lovára egy egy zsák puskaport kötözének, hogy a városban bevigyék. Azok megindulván, mintha ők a császár hadából valók volnának, és portára mentek volna ki a sánczból s most jövének vissza, magok közül egynehányat orczájokon kezekben bekötözének hogy sebesek volnának, s jó reggel a confoederátusok sáncza eleiben menének. A strázsák kérdezék, micsoda emberek volnának; amazok nagy haraggal felelnek: nem ismérték-e, ugymond, hiszen mi portára voltunk a francia ellen s most jövének vissza. A strázsákat megcsalják s bebocsátják őket a sánczban, s egyenesen a város kapuja felé kezdének menni. Eugenius s Marleoburg megismerik, hogy nem az ő felejek, a táborni mindjárt felültetik s utánok mennek; mindenfelől a sok ezer ember puskázni kezdi őket, a lovokon való puskapor felgyulad a rettenetes tűzben, s szörnyű veszedelemmel mind magokat lovokat egybenszagatja, a többi ott veszének, öt száz beszalada a városban. Annál inkább bombáztatni s ostromolni kezdi a várost, a francia generál tovább nem tarthatja, accorda által feladja; minden lövő-

szerszámat ott kelle hagyniok, csak magokat bocsáták el, a várost a császár és angliai hadakkal praesideálják. A francia tábor frustálódván, elszáll onnan, és Tornacum város mellett erős hármass sánczban veri magát, hogy akár csak azt oltalmazhassa meg, de nem lehte. Mert Eugenius és Marleoburgh, látván hogy a francia armáda miatt Tornacumhoz nem férhetnek, elvégezték, hogy megostromolják a francia sánczát, ha szintén tudnák is, hogy nagy veszedelemmel leszen; mert a franciai régi hires generálok, Boufferrus és Villars, mind két felől oly erős sánczot csináltattak vala, erős bástyákkal, palánkokkal s azokon levő sok lövészszámmal együtt, hogy akármely kerített városnál is erősebb vala, és hatvan battalióval több vala a francia tábor mint a confoederátusok hada (egy battalio öt száz gyalogból áll). De nem levén igaz causája a franciai királynak, ott is csudálatosan confundálá Isten. Sokáig egymást ágyuk lövésivel vesztegeték, mert a francia had is extremumot próbála, tudván, ha rajta vesztli, oda leszen Belgium Hispanicum, kit annyi esztendőök alatt sok vérontással oltalmaztanak, a confoederátusok is emberül forgódának, és hat egész óráig olyan rettenetes tüzet adtak egymás ellen, hogy száz esztendő alatt a keresztények között olyan rettenetes harc nem volt. A francia magát az erős sánczczal oltalmazza vala, a confoederátusok hada pedig vakmerőn a sánczot hágja vala, és a német armáda, kit Eugenius commendóroz vala, nem állhatván a francia lövésőt, vissza kezdett vala nyomulni s magát is Eugenius a nyakánál meglövék, de azzal semmit nem gondola, sőt annál nagyobb furiával neki hajtá a sáncznak a németeket. Tul Marleoburgh herczeg az ánglusokkal, minden veszedelmet contemnálván (különben is semmiféle nemzet oly bátran s vakmerőn nem szokott a harcra menni mint az ánglusok), noha sok ezren elhullának közülök, csak megvéve a sánczot, és akkor a franciát mint a barmokat úgy lötték fogták, a kik hamarjában el nem szaladhatának; száz husz öreg bombázó mosárokat, sok ágyukat, réz dobo-

kat, zászlókat, minden hadi apparatust a franciától elnyerének, több husz ezer franciánál vesze a harczon, rabot is többet fogának el hat ezernél; a confoederátusok hadából is mig az erős sánczot megostromolák, közel tíz ezren elesének. Nagy öröme lön Eugenius herczegnek ez a győzelem, mert ugyanazon napon, 15. szeptembris, ezelőtt tizenkét esztendővel verte vala meg Magyarországbán Szentánál a török császár táborát, mely után meg is békélének.

A confoederátusok ilyen nagy győzelemmel járván, mindjárt Tornacum városát kezdék vitatni s csakhamar meg is vevék; onnan ama hires Mons nevű város alá menének, azt is addig bombázták mig fel kelle magát adni, és így Isten hírével az egész Belgium Hispanicumot a császár visszavévé, mely a spanyol coronához tartozván és az Austriai házat illetvén, a francia hatalmasul elfoglalt vala.

De Magyarországbán is a francia király confoederátusának Rákóczi Ferencznek hasonló szerencséje lön mint a franciának. Mert a trincseni veszedelem után harczot nem mervén állani, s hadainak is a Bányavárosok elvétele után nem levén honnan fizetni, magát Munkácsra megvonja, s onnan kezdé nézni mint pusztítja a német Magyarországot. Generál Hajszer azért a Dunántul való magyarságot egészen meghódoltatja és Simontornyát, Veszprimet, Sümegot a kuruczkok kezéből kiveszi. Megrakta vala Rákóczi erős praesidiummal, s hogy inkább fel ne adják a császárnak, németekből kuruczczá lett commendánsokat praeficiálta benne, azok sem tarták meg. Hajszer a magyarokat az accorda szerint békével bocsátá, de a kurucz német commendánsokat, mivel a császárt elárulták s Rákóczi mellé állottanak vala, a hadi törvény szerint a megnevezett várak kapuja eleiből felakasztatá. Ilyen hópénzt fizetének nekik a hitszegésért. Rabutin is azelett Erdélyben ha kiket olyan németből lett kuruczkot elfogathata, szörnyű kinnal meglelté Szebenben.

Hallatlan s rendkívül való hidegek lőnek

ezen a télen nem csak Erdélyben, hanem egész Európában mindenütt, melyhez hasonlót ötszáz esztendőök forgása alatt a historiák nem említenek. Számítalan embereket, barmokat öle meg a hideg, és majd minden gyümölcsfák kiszáradának miatta; az egész tavaszon pedig és nyár kezdetén rettenetes szárazság lőn, a gabona sem nőhete meg, a fű is mind kiégre a réteken, ősszel pedig mikor vetni kellene, s a fű is megsarjázott vala, szörnyű árvizek, égszakadások, egynehány hetekig való szüntelen való sebes esők lőnek, kik mind a kalangyában levő gabonát elvesztették, s a fű is lekaszált füvet elseprék. Azért olyan szűk most mindenütt a széna Erdélyben, sőt nem is vethetének az emberek a mikor ideje vala a vetésnek, a nagy esők miatt; félő, a jövő esztendőben úgy is aratnak, a szőlő is mindenütt egyben rothada, a mi kevés bor lőn is, semmire kellő.

A Gubernium leányára szorulván, s a sok munkát nem győzőven, Sárpataki Márton, ama régi híres ítlőmester fiát küldé fel Bécsben, hogy a császár a Guberniumot suppléálja. Ez a Sárpataki a kolosvári reformatum collegiumban tanula, de a testvér néje Apor István mostohafiánál, Korda Zsigmondnál levén házasságban, gyakrabban ott lakott Apor István mellett; addig hitegeté, csalogatá ígérettel, promotioval, pápistává lőn, s olyan persecutor válék belőle, ha rajta állana, a mennyi reformatus ember e világon legyen, egy nap bizony mind halomban vágatná. Elég szenvedése legyen a feleségének is, Daniel Péter leányának miatta, noha még eddig azt el nem fordíthatá, ha ezulin nem. Sárpataki Bécsben felmene, régen vágyott is arra hogy oda küldjék, nem is akarják vala ötöt küldeni, de Haller István a míg hírével lőn a többinek, addig expedialá. Ott noha sokat reménlett sollicitált is magának, forgolódtak is a lélekvesztő jezsuiták mellette, de keveset fogu nyerni, hanem gróffí titulus, mely a német udvarnak egy pénzében sem állván, bővön szokott osztogatni, adának neki; a régi igaz magyar grófoknak pedig jó ha csak asztali szolgálja is lehetett volna Sárpataki uram, s

ide alá csak nevetik vele. A Guberniumot pedig a császár nem suppléálá, hanem megparancsolá, hogy candidálganak tizenhat personát mind a négy religióból egyenlő számmal s Deputatio nevezete alatt azok legyenek a Gubernium mellett míg a dolgok megcsendesednek, akkor mind a Guberniumot mind a táblát s egyéb vacans tisztségeket ő felsége felállít (mikor leszen a, nem tudom). A candidatio véghez mene Szebenben; valóban megsejtetnek vala a pápisták, hogy Haller Istvánt gubernátornak tehessék, s a candidátusok közül is az unitaria religión való értelmesebb capaxabb személyeket ki akarának tudni, mint Biró Sámuel, Sándor Gergelyt: mindenikben frustálódának. Haller István is elesék a gubernátorság mellől, az unitáriusok is obtineálák hogy egyenlő számmal legyenek a Deputatióban, a confirmatio lejöve a tizenhat personáról, ugymint a pápisták közül Haller István, Haller György, Jósika Gábor, Kornis Zsigmond; a reformatusok közül: Veselényi István, Teleki László, Bethlen László, Nalaczi Lajos, a lutheranusok közül: a szebeni királybíró Vöber Péter, a polgármester Tajcs Doctor, a megyesi királybíró Conrád Sámuel, a brassai öreg bíró Drauth György; az unitariusok közül Biró Sámuel, Sándor Gergely, Maurer Gábor és Gidófalvi Gábor Deák. Ezeket a császártól küldött instructio szerint beszkütek, ötöt száz német forintot rendelvén a császár mindeniknek annualis solutiojokra, úgy hogy Szebenben resideáljanak. E már hetedik forma directio a kit Erdélyben értem, még hányadikon állapodik meg, Isten tudja. Mert elsőben Apafi Mihály fejedelemi directióját értem a tanács urakkal együtt, azután a tanács mellé negyven személyből álló deputatiót rendelének, kik az országot repraesentálják. A fejedelem halála után Consilium Status erigáltaték, azután gubernátorság állítaték fel, a gubernátorság helyében Gubernium lőn, most már a Gubernium mellé esmét Deputatiót rendelének. Való dolog, noha ifjú urak, de különben olyan nagy elméjű magnanimus reformatus emberek menének be a mostani Deputatioban isten csudálatos gond-

viseléséből, hogy csak az egyiknek több esze van, mint a négy pápista deputátusoknak. S most könnyen a reformata religio dolgát jó karban állíthatnák Erdélyben, mert a császár is propter conjuncturas nem igen vigyáz az erdélyi pápisták promotiójára, hanem arra közönségesen, mint szerezhesen egyességet a statusok között. De ha ezután is csak úgy viselik magokat a mint elkezdették a jó reformatus urak, ne adjanak a nyereségében. Ilyen hamar Haller István úgy megnyergelte őket, valamint akar, bizony mind arra hajolnak. Nem is maga autoritásával vagy nagy eszével vette rá őket Haller István, mert amazokhoz képest csak álom minden elméje, hanem titkon sug bug mindenikkel, a kurucok jószágival kintja őket a egyéb proventussal, egyiket a másikkal egyben hordja; nem veszik ezekben hogy mindeniket hálóban keríti; nem volna boszúság, ha Haller Istvánnak vagy esze vagy autoritása több volna, mint nekik. Nyissátok fel a szemeket, reformatusok, elég példa előttetek, azelőtti időkben mint bánának a pápisták a mi religiónkkal. Jámor ember külösképen Haller István, de belől eből áll a mája a reformátusok ellen, bizony a vizre viszen egyenként benneteket, sőt Isten előtt is számot kell adnotok, a mikor ész, értéket, módot, alkalmatosságot adott Isten kezetekben, mégis religiótoknak nem akartok szolgálni.

Régen mesterkedék azon is Haller István, hogy az öcsét Kornis Zsigmondot Bécsben küldhesse v. cancelláriusságra Kálnoki Sámuel halála után, s noha a pápisták között nálánál sokkal jobb s arra a hivatalra capaxabb uri személyek vadnak, mégis erőszakkal azt akarja candidálatni, holott ha jó hazafi volna, a publicum bonumot feljebb kellene becsülni a privatumnál s atyafiságnál. Sőt a minapi főkapitányok s főispányok candidatiójában is minden református mellé egy egy pápistát szurt be s alattomban a parte úgy recommendálja azokat az udvarban; megválik, mint leszen exitusa, mert most vitte fel a candidatiót Sándor Zsigmond. Abban is a maga atyáit nem felejtette el, mert Három-

székre a sógorát Gyulai Lászlót iratja, ki emberséges jámbor alázatos ember, de ugyan csak a háromszéki főkapitányság nagyobb embert illetne, Csikban pedig Balintik Györgyöt, ki mind kurucz volt, s a kurucok közül fogák el a németek Csikban s úgy szabadtá ki Szebenben, ki nem is oda való, sőt idegen, jószágá sincs Csikban; engem pedig most is kitűdta Haller István mint azelőtt, azért hogy református vagyok, noha igaz ő is nemes jószágos ember vagyok Csikban. A mi református uraink, kik a candidatióban ben voltak, csak elhallgaták ennyi sok gonosz practicáit Haller Istvánnak; igazán betelék a szégyen gubernátor halála előtt a mit jöendőle Haller István felől. Ha Rabutin volna most erdélyi generális, Haller uram sem nyargalna a religió paripáján olyan szabadon, mert neki nem kellett külső dolgokban pater, jesuita, barát, de Krickpaumbnak, minthogy testvérbátyja is jesuita a császár udvarában, maga is szüvel lélekkel azoknak barátja, a mi religióknak pedig nagy ellensége, különben tanult vitéz hadi generális. Ki is még a télen generál Montecuculit kiküldé egy rész haddal, és Váradra a körül való felukról, városokról sok élést szállítatá be Váradra. Valának akkor a váradi blokáda alatt feles kurucok: Bagosi Pál (ez azelőtt a császár hadában magyarok fő colonellusa levén, Oloszországban a franciák elfogák, Párisban vevék, onnan a császár kiszabadítá s a regimentét visszaadá, s már generálisságot akarnak vala neki conferálni, megbolondula s elszókkék Rákóczi mellé, a regimentet Gyulai Ferencznek adá a császár, ki a gubernátor harmadik leányát vevé feleségül), Kun István a feleségem bátyja, Szent-Iváni s más kurucz kapitányok commendója alatt. Ezek mielőtt a német jövetelét érték, nem hogy impediálták volna az élés bevitelét Váradra, hanem mind elszaladának, Montecuculi békével visszajöve, s a mely helyeken eljött, a földnépek minden jövait, marháit elpraedáltatá. Bagosi Pált reggel az ágya előtt halva találák; ki azt mondja, a gutta ütötte meg, ki pedig hogy a kurucok fojtották meg, azzal vádolván, hogy a né-

kik mind czifra köntösökben, mind jó paripákkal fegyverrel levén, a ráczokat jól megruházták. A rabokat Szebenben küldék, Vellenstein nagy dicsérettel visszajöve a generál táborára.

Bagosi László ellen pedig generál Montecuculi mene; harczot is adának a hajduk, de háromszáznál több ott vesze benne, a többi elszaladának, sokan rabbá is esének, egy francia granatéros kapitánynyal együtt, ki most is Szebenben raboskodik, noha nagy keményen biztatja vala magát, hogy az ő feleséges fejedelme Rákóczi Ferencz nyolcz nap alatt kiváltja. Sok kurucz granatér süvegeket több egyéb praedával hozának el a németek; ilyen rosszul tudák hánni a granátot a jó kuruczok. Balikára Rácz Pivoda labancz kapitány mene Aranyasszékre; az is a tolvaj eb fia elszalada, levágának a ráczok egynehányat a tolvajjában, tizet elevenen elfogának, negyven lovat sok praedával tőle elnyerének.

Fekete Vaszily tolvaj kapitány pedig Marusszéken általjóvén Kibédén, mivel a szegény falusiak a generál parancsolatából a kapukot betöviselték vala, hogy inkább afféle kőborlók ne üssék magokot mindjárt be a falukban, a falut egybenégetteté, és az ott levő becsületes nemes emberek Dósáék, kik nekem is vér szerint való atyámfiai voltak, a templom kerítésében futván be előttök, kihúzták onnan, s kegyetlenül megölték, a templomot is felégették. Onnan Udvarhelyre jöve, egynehány napot üle a sok tolvajokkal, mind a városi embereket, mind a körülvaló nemességet megsaccoltatván, számtalan praedával onnan elmene. Ha generál Vellenstein lesz vala itt Brassóban commendáns, bizony kiment volna ő Vaszilyra, s megtréfálta volna, de generál Faberit hozták ide commendánsnak, addig buzá halogatá, holott mind Csikban, mind Háromszéken, Illyefalván, Szentléleken, mind itt Brassóban feles lovas rácz hadak valának s könnyen megkerithetik vala, Vaszily is azalatt elmene a számtalan praedával Nagy-Sinkban, hogy a nagy-sinki kastélyt felpraedálja. Jó szerencséjekre a nagy-sinkieknek, éppen azelőtt való nap küldött vala oda a ge-

nerál egy német kapitányt száz lovassal vigyázni; az meglesvén a tolvajok jövetelét, noha többen voltak négy száznál, mindjárt lóra ül s kimegyen elejekben a mezőre, s mielőtt közel érkezik, a kalapját lelevén, reverentiát teszen nekik, kalapját feltevéen fejében, kapja a flintáját, közebben lő s egy tolvaj mindjárt elesik, a többi futni kezdenek, utána a németek, Szászhalomig üzik, több hatvannál elvesz benne; ott közel a kik elhullottak, tizenhármat temetnek el a nagy-sinkiek. Fekete Vaszily visszamene Udvarhelyszékre, s mivel ott dőghalál grassál s a német oda nem megyen portlázni, ő ott vendégeskedik s praedálja a szegény falukot. Kimpián Bukur kevesed magával mind itt a háromszéki kereskedő embereket a Tömösön felvere, meg is olék nyavalyásokat, számtalan görög portékát találván nálók, de a labanczok őket is felverék, s minden praedásokat elvevék s ők gazdagulának meg vele, Kimpián Havas-alyföldében szalada. A mint halljuk, ha igaz, a havas-alyföldi vajda, mert ott is egy monaszteriat felvert vala, megfogtatván, nyársra vonatta; ha ugy nincs is, ne mentse Isten attól a tolvaj eb fiát. Csikban is két híres tolvajt fogának el a labanczok a moldovai erdőn, egyiket Orbán Istvánt, ki nagy eszköz volt az én megfogatásomban, másikat Menykö Pált; mindenik vérengző ember s nagy tolvaj volt, egynehány ártatlan embereket öltenek is meg éczaka házoknál; nekik is itt ütek el a fejeket, noha karóban itélték vala, de az örmény püspök gratiát kére nekik, ne karózzák fel hanem fejeket vegyék.

Sőt a nagy praedáló Horváth Györgyöt is Isten kézben akasztá, ki Molduvában a számtalan erdélyi praedából gazdagon él vala. SámuelDeákot a csiki commendáns harmincz lovassal éppen Molduvában küldi, s mikor nagy bátran ott nyujtozik Horváth György a felesége mellett az ágyban, kapják kurtát s kihozzák onnan; most is a fogarasi tömlöczben fűtözik. Mert ő azt gondolta, nem mer a német Molduvában beküldeni, fizeti most az én

kanczáimot, juhaimot, ökreimet s más becsu-
letes emberektől elpraedált sok jökö; bizony
ő is megérdemlené ugy a hegyes karót mint
a szép leány a koszorut. Draguly elsőben
szerencsésen jára s a szászvárosi németek
marháját elhajtá, másodszor is próbálni akará,
akkor levágának a hadában felesen, magának
is meglövék a lábát, s ugy halljuk, Tömösvá-
ratt vett házat magának a sok praedából s le-
akarja magát tenni. A generál a campániát dicsé-
retesen elvégezvén, s Károlyi kún maradván,
Beszterczén, Kolosvárrat, Enyeden, Fejérvárrat.
Hunyadvármegyében a hadakat quártélyban
dislocálja, maga pedig Szebenben bemene.

De mivel nem szűnnek a sok istentelen go-
noszság a magyar nemzetben, s annyi sok
büntetés után melyet a fegyver szerze, csak-
ugyan nem akarának Istenhez megtérni, más
rettetes hallatlan ítéletet is bocsáta Isten
mind Erdélyre mind Magyarországra: a puszt-
ító dűghalált, melyhez hasonló soha Erdély-
ben nem volt, mióta ember kezdette lakni.
Az elmúlt esztendőben Havas-alyföldében
Bukuresten kezdődék a pestis, oda Török-
szágból jött, s egynehány ezer ember meg-
hala, onnan Molduvában mene által; valami
gyergyai czigányok, kik a kuruczok előtt fu-
tottak vala Molduvában, betegen kijövének
Gyergyó-Szent-Miklóstra, ott meg is halának;
egyiknek pokróczát más czigány gyermek
elveszi, benne hál, az is megbetegedik, meg-
hal, onnan a több falusi emberekre is kibat a
contagio. A németnek hírével esvén, minden-
felől az utakat bevágatja s strázsákat állít,
senki se be ne menjen Gyergyóban, se onnan
kijöjön; de már azelőtt egy segesvári szőcs
vadbőrök vételére ment vala Gyergyóban, s
mihelt hazamene Segesvárra, maga elsőben,
azután minden házanépe s a szomszécsági is
meghalának. A Rabutin regimentje vala ott
quártélyban, kijöve onnan a táborra Küküllő-
várrat, halának egy éczaka Küküllő-
várrat, mindjárt elkezdődék a pestis, azután
Marusvásárhelyen és az egész Marusszéken,
Thordavármegyében szörnyen kezdenék hal-
ni, Segesvárrat pedig mai napig is mind
halnak, már épen pusztán maradt a város.

Mert azelőtt is sokszor volt Erdélyben pestis,
sokan meg is holtanak, de ugyan maradtanak is
meg emberek a pestises helyeken, de most vala-
hová beeshetik, épen mind kitakarítja a halál a
lakosokat. Udvarhelyszékre a Segesvárrat szol-
gáló leányokról elhatalmazék, és szörnyüképen
halnak az egész székekben, Megyesen hasonlóké-
pen és Küküllővármegyében. Ha Isten meg
nem szán bennünket, félő, az egész országot
elfogja és végképen elpusztul ez a szegény
ország. Mert Szebenben is már a himlőben
nagy emberek, kicsiny gyermekek erősen
kezdetek halni, mely nyavalya mindenkor a
dög halálnak előljárója. Magyarországon is,
ugy hallatik, sok helyeken grassál. És nem
hogy az emberek megjobbulnának, sőt annál
inkább elfajultanak; beszélük hogy Segesvá-
ratt, a kik megmaradtanak is, esznek isznak
házasodnak, s ha a templomban harangoznak
is, azt mondják a papnak: miért mennék mi
a templomban, lám eleget könyörge sira ez a
város az Istennek. még sem könyörtule meg-
rajtunk; ezen két nap mi is meghalunk mint
a többi, akár csak addig éljünk kedvekre. A
Gubernium látván az Istennek rettenetes os-
torát, az egész országban minden religion
valóknak közönséges bűjtöt hirdete, hogy
minden vasárnap, még háromszor a templom-
ból ki nem jönek, addig senki ne egyék
igyek; de azt a bűjtöt is a ki akarja csak ugy
observálja, a honnan semmi jót nem várhatunk
magunkra. A generál pedig minden helyekre
a hol még a pestis nincsen, strázsákat ren-
dele, hogy megvizsgálják ki honnan jó s hová
megyen, s nagy bajjal tud most akárki csak
a szomszéd faluig is menni; a mellett patenst
bocsáta ki, hogy a pestises helyekről senki
a falu vagy város határán kívül ne járjon, mert
meg van parancsolva, az olyan embereket
minden kedvezés nélkül megöljék, és ha a
strázsák meg nem ölnék, a strázsákat mago-
kot a generál megöleti; és hogy minden vá-
rosokon fulukon kívül a mezőre házakat csi-
náljanak, és ha valaki megbetegszik, akár ur
akár szegény legény legyen, kivigyék mind-
járt szokban a házakban, s oda pedig ne le-
gyen szabad senkinek menni, hanem az enni-

valót tegyék le közhelyen, s a betegek hordják el magoknak; s ha meghalnak is, se apjának, anyjának, gyermekinek oda ne legyen szabad menni a holttestet csókolni vagy siratni, harangozni, praedicállani, kísérni, hanem a mezőn ássanak nagy vermeket, s arra rendeljenek minden városokon falukon két három embert, azok vigyék ki éczaka a holttesteket, s minden coereemonia nélkül temessék el. Ha pedig otthon a maga házában valaki meg talál halni, a házat minden benne levő egyetemesekkel együtt a földig elégessék, s a ház cselédit az erdőkre csapják ki, s negyven napig ott legyenek. A mint már sok helyeken meg is történt ez a halálnál nehezebb s terhesebb parancsolatnak véghez vitele, melyet csak hallani is rettenetes irózatató dolog, s épen elfonyasztott már csak arról való gondolat is, s nem tudunk mit csinálni. Mert ha itt maradunk a városban, s az Isten szent fiáért őrizzen, a pestisben valamelyikünk meg talál halni, bepecsétlik a házakat az életben maradtakra, s ott kell éhrel is meghalni; ha kimenyünk falukra, kivált majd ha az idő tavaszkodik, a pestis nélkül is megdőlnek a tolvajok. Sőt Segesvárrát történt is olyan dolog: a testtemető szászok majd nyolczvan embert megöltöttek, kivált a kiknél valamit érzetteinek, ha beteg nem volt is megfojtották, koporsóban tették s eltemették. Egy leányt is már a koporsóban beletették vala, a száját ruhával bedugván, s a bátyja szintén akkor ment vala a háztól más házhoz, a míg visszamegyen, hát már viszik a hugát koporsóban, a polgármesterre felmegyen, hirt ad, utánok küldnek, felszakasztják a koporsót, s hát még a leány életben vagyon; azokat a gyilkosokat megfogják, s megvallják mennyi embert temetlenez már ugy el elevenen, őket is ugy öleté meg a polgármester. Az Isten oltalmazhat bennünköt is, mert már nem tudunk mit mivelni, hanem a kegyes Jósáffal együtt szemünket csak az égre fordítjuk.

A szebeni doctorokat is a generál egyben-gyűjtven, megparancsolja, hogy a mostani pestis ellen orvosságokat irjanak ki mindenfelé az országban, s ki is küldék írásban. Az

orvosság ugyan jó s Istentől rendeltetett eszköz is, de mindenek felett való orvosság volna az igaz megtérés, mert a nélkül az orvosság sem használ. Azt jóvallják, hogy minden reggel a házakot fenyőtövissel füstöljék, a házak falait minden héten fejrécsek, éhomra senki házából ki ne menjen, kivált a fenyőmagot, égett bort vagy nyers bor italt, fenyőmagos ételt, fenyőmag rágását, a citromos ételt, mézet, diót, foghagymát, mondolát, a dohányszivást igen jóvallják. Már a kiknek közdünk oda ki van jószága, mint nekem Marusszéken, Thordavármegyében, épen elrekedénk onnan is, még hirt sem hallhatunk, mert nem szabad az oda való járás, küldözés. Eddig az esztendeig a kurucok miatt nem vehetém semmi hasznát a jószágomnak, most mikor szabadulást várunk vala, a pestis jobban megszorita, minden oeconomiam esmét oda súlydott, Isten tudja, magunk is mint maradunk s még ide hátra mire jutunk, én semmi jót nem tudok remélni.

Különben is reménten s minden eddig rajtam gyermekségetől fogva általment sok szűhasagató bánatok, kárvallások, betegségek, rabság, nyomorúságok felett való nagy és vigasztalhatatlan keserűséggel látogata meg Isten. Mert a felkém anygali szépségű s természeti egyetlen egy életben levő József fiam itt, Brassóban a vereshimlőben megbetegedék. Én is akkor a hagymázban fekütem, s nem is tudék egyelőben nyavalyájával gondolni, mert mint gyermek könnyen szenedte, de azután elnehezédvén, rettenetes példa nélkül való szomjuság forráság volt szegényen tizenhárom napig, egy falatot nem ett, csak kinlódott. Mihelt megbetegedék, azt kezdé mondani: Apám uram, menjünk haza; mindjárt megjídek, a doctort hívatám, eleget is curdlát az ide való doctor Lucas Zeulerus s mind bízata, hogy bizony meggyógyul, de nekem csak vágyita a szívem hogy meghal. Azután is mind csak azt mondotta: én bizony haza megyek; sőt a nagy beteg gyermek felkelt az ágyból s futni kezdett, ugy ragadták meg, s kérdették, hova akart menni, azt felelte: ő haza megyen. Halála

előtt való napon én a boltban feküdtem betegem, oda behozatta magát, mellém feküdt, s a gerendában felnéze, nagyot kaczaga, arról is mindjárt gondolám hogy meghal. Meg is hala 18. julii éczaka éjfélt után egy s két óra között. Halálára szép selyem köntöst, csipkés süveget készítettem vala, s még életben volt de betegem, felvette a dolmányát s a süveget fejében tétette. Itt Brassóban koporsóban tétetem, innen, minthogy magam beteg levén, ki nem mehottam, anyám asszonynyal együtt kiküldém Ajtára, ott temeték el tisztességesen. Ki nem mondhatom, most is minemű keserűséggel vagyok utána, és noha a ki engem ismert, egy erős férfitermészetű embernek tartottak engemet, de most is mikor ezt írom, a könyveim szaporán hulnak szememből, mert soha annál életemben jobb indulatú s természetű gyermeket nem láttam. Még egészen őt esztendősem nem vala, mégis valaki annak csinos magaviseletét s beszédét hallotta, elcsudálkozott rajta; soha nem vertem, mégis úgy tudta kedvemet keresni, ha látta megharaguttam, mindjárt előmben borult s a lábamat megcsókolta; csendes szép szemérmes gyermek volt, ha Isten eltette volna, úgy is igyekezém vala nevelni, becstületet vallottam volna vele; az Isten megfoszta tőle, legyen úgy a mint ő szent felségének teczik, de a míg élek, örökké kesergek utána, mert még az idegenek is, szász, német, oláh, magyar Brassóban, a kik azelőtt ismerték s látták, nagy keservesen siratták a holttestét, s még ma is sokan sohajtják.

Ugyan itt Brassóban, a fiam halála előtt ada Isten egy leánykát feleségemnek, Susit, 20. februarii éczaka kilencz s tíz óra között; de igazán megadám a kölcsönt, a mint oda fel is emlitem, valamikor négy gyermekem volt egyczersmind életben, egyik mindjárt megholt, most is harmadczor úgy történék meg rajtam: mihelt a kis Susi lőn, csakhamar elment a lelkem édes fiam c világáról. A koporsójára ilyen verseket irtam:

Ne dulces ferres fructus mellite Josefo

Decussit flores mors inimica tuos.

Orbitaris miseræ miserere Hospes

Unica Parentum Spes, unica Lux,

Egregia forma, rara indole Puer,
Quinquennio non exacto hic e suorum
Complexu raptus, clauditur.

En rerum humanarum conditio.

Josephus Cserei de Nagy Ajta obiit Anno 1709. 18. Julij ætatis suæ Annorum IV. mensium 8.

Én ebben az esztendőben is itt nyomorgék a brassai hosszas exiliumban, a több nemesség mind kitakorodék, ki a maga házához, a többi, kiknek közel volt oda jószágok, llylyefalvára és Szent-Lélekre, mert a német, hogy inkább szabadban tarthassa a székelyeket, s a tolvajokat is inkább kergethesse, mind llylyefalván, mind Szent-Léleken erős sánczokat csináltata, mind Csikban, Szeredában, és oda mind gyalog németeket mind lovas németrácz magyar hadakat collocála, kik téiben nyírban azolta ott laknak és mindenfelé a hová kívántatik portáznak. Én is Brassóból egynéhány nap llylyefalvára menék, s Geréb János leányát megkérém Abaffi Lászlónak feleségnek. A gazdaasszonyom, szép iffiu asszony, gyermekágyban meghala. Marus-székre is téiben kifordultam vala pusztá jószágom látni, azolta, esztendőtlől fogva, oda se nem meheték, se nem küldheték. Visszajöttömben Dersben voltam gróff Bethlen László kézfogásában, onnan Brassóban, Brassóból Szebenben az országgyűlésére hívának regálissal a Deputatio candidálására; onnan Apor Péterrel visszaszajóvém, s Gyulai László Ágnes nevű leánykája meghala itt Brassóban, azután gróff Kálnoki Sámuelné is itt Brassóban meghala, ki csak azelőtt négy héttel volt ide Havasalyföldéből, oda pedig Bécsből jöve le; én készítetem el a koporsóját minden keszületével együtt. Szinte akkor a bozzai rationistát, Hodor Zsigmondot, egy rácz a ki kisérte, meglötte, s meghala; a ráczot megfogók s fejét vevék itt a piacon. Nemes Tamást pedig a maga házánál éczaka Oltsemén a tolvajok elfogák s a kászoni erdőre vivék, hatszáz forinttal váltá meg a felesége. De ő nálamnál szerencsésebb lőn, mert az egyetmása mind Brassóban vala s nem praedálhaták el mint az enyémet a tolvajok; a saczát is Há-

romszék fizeté meg. Szaporán kezdének hazajöni az erdélyi kurucok Molduvából gratiára, mint Bodó Gergely, ki akárhol beférhet egy praedáló tolvajnak, Széki István, épen hasonló, Apáti Péter, Nagy Zsigmond, Henter Benedek, Barabás Péter, Tompa János, Imecs Mojses, István, Csató János, Incze István, Sándor Péter, Pál, ama nagy praedáló Sándor János fiai, Biró Sándor, Gálfalvi Gergely Deák, Henter József, Endes Mátyás az én hőhérom, Maurer József, Ugron János, Torma Sámuel, Nemes Mátyás, Boer Pál, Boer László, Donáth György és mások sokan; a többi is mind hazajöddögélnek naponként a huggos körtövélyre. Én az innepek előtt Nagy-Sinkre menék, ott levő adósságom iránt, de a rajtok levő német executio miatt keveset fizetének; a karácsoni innepekre ide Brassóban visszajövék. E már hetedik karácson napja, melyet bujdosásban tölték el, Rákóczi Ferencz szabadságkeresése miatt ki kelletvén házunktól bujdosni sok kárvallással, költéssel, szenvedéssel, nyomorúsággal; kettőt gurgényi szorulásban tölték el, egyet gyergyai futásomban, négyet pedig itt a brassai exiliumban, s még mikor lesszen vége ennek a háborúságnak, Isten tudja csak egyedül. Mert mikor jó békeségben valánk, nem tudók megbecsülleni, már most sohajtjuk, várjuk, örömet megbecsüllendők ha valaha megérhetnők; de így szokott a jární, a ki az isten áldásával sem akar megelégedni; az uraságot keresé Erdély s jobbágyaságot találá.

1710. esztendőnek kezdetében kimenék Ajtára, ott a vérben megbetegedtem, onnan visszajövén, mentem Rosnyóra gróff Apor Istvánné aszonyomhoz, mivel Szebenből minden cselédivel együtt kijött vala, Rosnyón lakék egy darabig a télen, onnan ide Brassóban jöve, innen pedig pünkösöd után visszamene Szebenben. Ugyan akkor télben küldék Kornis Zsigmond uramat a Barczára, Háromszékre és Csikban inspector commissariusnak, mivel a császártól új decretum jöve az erdélyi militia iránt, hogy az eddig uszált discretiók, melyekkel az ország felette aggráviáltott, tolláitassanak, és minden császári bellicus

commissarius mellett egy egy erdélyi inspector commissarius legyen, kiknek instructiójuk adatott, mely szerint prospiciáljanak a militia excessusaira; sőt az is inhiheáltaték, az ország in natura húst ne tartozzék adni a militiának mint eddig, melyből sok kára következett mindenkor a hazának. Mert a marhákat ha lábán vette be a militia, a mely marha háromszáz fontot tett volna is, csak száz fontban limitálták, és a husán felül mind bőre fagyja oda maradtott ajándékon, ha pedig lenyuzták is, a tiszték egynehány fontot ajándékon elvontak belőle. De azolta pénzül fizetik a militiának, minden font húst két két pénzzel, s abból igen nagy könnyebbsége van a szegénységnek; bár ezelőtt egynehány esztendővel practizáltott volna.

Az erdélyi generális Krickpaumb januáriusban felette hideg időben jöve ide Brassóban, nagy pompával excipiáltatá a brassai generális Faberi. Oly szándéka vala, Háromszékre s Csikra is elmenjen, a passusokot investigálja, de a köszvény ujjban rá jöve, innen vissza kelle menni Szebenben. Ez nem sokára meghala, ott is temeték a németek temetőhelyén, a császári udvarának nagy szomorúságával, mert igen kedves embere volt a császárnak, austriai nemzet levén. A bizonyos, a militiát nagy disciplinában tartotta, és az erdélyi urakat is zabalórá kezdete vala itatni; különben felette papos, s a reformata religiot halálban gyűlölő ember volt, s ha tovább élt volna, mind religionkot mind a politiat szabadságában megrontotta volna, mert csak már is az austriai törvény szerint kezdete vala a dolgokat folytatni. A felesége innen Bécsben felmene.

Ez idő tájban, az iffú Rabutin vice colonellus portára mene épen Somlyóig, mert két ezer kurucz ott volt Gyulai István s Balog Péter commendója alatt. Éczaka indulván meg, szintén tíz óra tájban érkezett Somlyóhoz; a kurucok egész éczaka mind lóháton voltak, reggelre kelve, gondolták, már a német rájok nem megyen, kiki szállására takarodott, szintén enni készüllének, Rabutin, kődös idő levén, mindenütt sebesen vivén a

hadait, véletlenül rájok üt, mintegy másfél-százig valót levágnak a kurucokban, nyolczvan rabot két (?) zászlóval együtt elnyernek, dobokkal és számtalan praedával együtt, a castélyt is megveszik, a benne való hajdukot levágják, a castélyt fortificálják s német praesidium szál bele, a több kurucok imide amoda elszaladoznak.

Nem sokára azután general Montecuculi Kővár vidékére mentportára, és ott feles hajdukot levágtatván s jó nyereséggel járván, minthogy a generalis commendans megholt vala, Szebenben jöve, s övé volt az erdélyi commendo míg az actualis generalis commendans Steinville bejöve.

Februariusban temeték el a gubernator Bánfi György testét Kolosvárat nagy pompával; ugyan ott a nagyobbik fia Bánfi Dénes meghimlőzék, a nagy hideg időben beteg megindítják, Csanádra hozzák, ott hal meg ifjú korában; ha élt volna, noha igen subtilis elméje nem volt, de különben jó hazafia lett volna belőle. Még egy fia maradt azon kívül, azt is Bánfi Györgynek híják.

En itt Brassóban szerencsétlenül járék, mert egy szeredán jó reggel le akarék az istállóban menni, a szálláson levő grádcson minden igaz ok nélkül, mintha a földhöz csapott volna valaki, hirtelen leesém, a kő grádcson ugy megütém az oldalamat, nem szólhattam egy darabig; azután két hétig fektettem, az ágyban magamtól meg sem mozdulhattam, sok belső s külső orvosság után nehezen tudék kigyógyulni belőle. Hogy felgyógyulék, Korda Zsigmond urammal együtt Brassóból megindulván, Csikban menénk; ott Somolyón (?) introducáltatik a császár diplomája mellett Kornis Zsigmond és Mikó Ferencz uram által gróff Kálnoki Ádám uram csiki főkapitányságra, ki is az anyja testét eltemettétvén Köröspatakon, felmene Bécsben a feleségéhez. Keresztési Sámuelné asszonyom is meghala Szebenben, s Draston temeték el; Haller István uram pedig 2. maji hosszas betegsége után mulék ki e világból Szebenben, a kit noha minden ember jámbor embernek tartott míg a gubernator éle, de mi-

helt a Gubernium praesesének tevék, igen megismerteté magát az egész országgal, és a mi fogatkozások titkoson voltak ennek előtte benne, a méltóság kimutattatá vele; jobb lett volna ha azelőtt holt volna meg, nagyobb dicséretet s jobb emlékezetet hagyott volna maga után. Mert mielt praeses lön, üldözni kezdé a mi reformatá religionkot, affelt az ajándékon halálban kapott, valaki jobban fizethetett, az igazság ellen is annak szolgált, soha a publicumot nem curálta, hanem a privatumot, az öcsét Kornis Zsigmondot épen erőszakoson candidáltatá bécsi cancellariusságra, noha a catholicus urak között arra a hivatalra sokkal capaxabb személyek voltak. Meghalván Haller István s Szent-Pálon testét eltemetvén, a Deputatio praesese Veselényi István lön, a ki szintén ugy mutatá ki magát mint a vas szeg a zsákból, a jámborságnak s hallgatásnak színe alatt megvan a nagy ravágyás mind magában mind a feleségében, kevés reménsége lehet a szegény hazának iránta. És mivel mind Haller István meghala, mind Kornis Zsigmond a bécsi cancellariusságra promoveáltaték, a Deputatioiban való vacantiákra a catholicusok közül újabb személyek candidáltának, ugymint Mikola László s Kornis István. A szebeni királybíró is juniushban meghala Szebenben, Véber Péter, haszontalan fősvény vargaforma ember volt; a szebeni polgármester Tajcs állítaték helyében szebeni királybírónak.

Erdélyi fő-commissáriusság felett sok competentia vala, mert egy része a Deputatioinak Bethlen Lászlót, a más rész Bíró Sámuel választá. Bíró Sámuel pártját az erdélyi generalis gróf Steinville s a fő commissarius Haan potenter manuteneálja vala, ellenben a deputatus elsőb urak Bethlen Lászlónak favealának; és mivel magok között meg nem alkatának, mind a generalis commendans a maga opinioját, mind a Deputatio feladá az udvarban. A császár sem a generált sem a Deputatiót disgustálninem akarván, egyiket sem admittálá, hanem Jósika Gábort denominálá fő commissariusnak. Itt telék be ama közönséges módos: Inter duos litigantes tertius gaudebit hae-

res. Jámbor emberséges uri ember a szegény Jósika Gábor, de az erdélyi fő commissarius hivatal keményebb s resolutusabb embert kívánna, érzi is a szegény biza, a lágysság miatt mennyi sok rossz dolgot követ el a militia naponként.

Az én szegény gazdám is itt Brassóban, Aranyimes Miklós igen ifjú korában meghala hosszas betegsége után, kised gyemével együtt, ugy Apor Péter leánykája is, kinek temetésére mentem Torjára. Onnan vissza jöven, Apor Péter urammal együtt mentünk Szebenben, ott Kaszoni János csiki főkirálybíró maga hugát adá feleségül csiki Czikó Ferencznek, kinek lakadalmában jelen voltam. Szebenből visszajöven, itt Brassóban celebráltatt a vámháznál a havasalföldi vajda Constantinus Brankován doctorának gróff Ferrari Bertalannak lakadalma, néhai gróff Kálnoki Sámuel leányával Ágnessel, nagy pompával, a hol jelen voltak az itt való generál Faberi sok német officerekkel, német asszonyokkal, havasalföldi generalis Cantacucenus Thamás, a vajda fő hpmestere Balian fiastól, Roset nevű boer, az itt való vajda Georgius Cantacucenus feleségestől ipasztól, azon kívül az itt való száz urak és magyarok közül Nemes János, Thamás, Gábor, Bernádt János, Kálnoki József, Jankó Péter, én s mások is. Más nap a lakadalom után este a generál a vendégeket kihivatta bolgárszegi kapu eleiben tractatióra, ott tuzes számból szép mesterséget csináltak. Ferrari uram penig feleségestül a vele valókkal együtt visszament Havasalföldre. Én pedig Nagy-Sinkre mentem, onnan visszajöven Brassóban, voltam lakadalomban itt való bíró Sadas i (?) Bartos uramnál, ki öreg özvegy ember levén, egy igen ifjú özvegy asszonyt vón el feleségül, iffiabb Vakis Sámuel özvegyét, ki ennekelőttö egynehány esztendővel Rosnyónál egy oláhot meglöven, fizetéssel dolgot elcsinálta a brassai tanács előtt, de isten nem szenvedé el a gyilkosságot, mert azután nem sokára ő is Feketehalomban történetből maga puskájával magát meglövé, mely miatt meg is kelle halni. A lakadalom után Maruszkére fordulék ki, mivel két esztendeig a

pestis miatt nem mehettem ki pusztá jószágomban; ugy találám pusztán a házamat, minden jobbágyim feleségestől gyermekestől megholtanak a pestisben, a tisztartóm hasonlóképen, s a mi kevés pénzt gyűjtött volt is számomra az oeconomiaimból, elásta volt nyavalyás a földben a tolvajoktól való félelme miatt; azalatt míg én kimentem, hirtelen mirigye szökött, a szava elállott, megholt, a pénzem is oda lett. Ilyen szörnyü ítéletét szenvedtem az én bűneimért az Istennek ebben az esztendőben is. Mikor már Kálban volnék, ezek a jó deputatus urak, nem vigyván arra, hogy én mennyit szolgáltam uramnak s a hazámnak, ujjobban a Beszterczeszeki, Kolos- és Thordavármegyei inspectorszövegeték a nyakamban a Darmastad, Gronsfelt lovas és Virmond gyalog regimentje mellett; collegám volt bellicus commissarius Matthioski Zsigmond, igen jó humanus servilis ember. Bizony dolog, nehezen esék, hogy ennyi hosszas bujdosásom után most érkeztem vala kimenni pusztá jószágom megtekintésére, mégis olyan bajos hivatallal nyomorítának meg, mind aszáltal nem lön mit tennem, csak el kelle mennem Beszterczére, onnan Tekében gróff Orseti colonellus mellé, onnan Batosban colonellus gróff Czernin mellé. Ott láktam hat holnapig, és igen nagy barátsággal éltem mind a colonellussal, mind a regiment tisztivel; nem is láttam annál a colonellusnál emberségesebb, alázatosabb, jobb, magyarszerető uri embert, és mind aszáltal mind udvara népet oly pompáson tartotta, köntöse, lovai s minden apparatusa olyan móddal, akérmelyik országban is számot tenné. Én a míg élek, jó emlékezettel leszek föléje, mert sok jó akaratával éltem míg Batosban láktam.

Szörnyü és irtóztató csuda dolgok történének mindenütt Erdélyben ebben az esztendőben. Itt Brassóban husvét éczakáján a bolgárszegi oláh templomban egy crucifixus képpel verítkezett, azután egynehány napokon az egyik szeméből szüntelen jött a nedvesség, melynek nézésére magam is elmentem. Itt ben a városban 11. septembr. virradólag a nagy templomban szörnyü ropogás csattogás hallott, mintha ágyukkal löttek

volna; a nagy pap közel lakván a templomhoz, odament az utca-örzökhöz, semmit nem láttanak, hanem rettenetes világosság volt az egész templomban. Juniusban, júliusban oly rendkívül való szörnyű száraz meleg idők jártanak, melyhez hasonlókat soha nem érttem; az emberek teljességgel semmit nem szánhattak, a gyümölcsök a fákon egyben fűttenek fonyadlanak, a tavaszgabonák fel nem nőhettek. Septemberben pedig Molduvából számtalan sáskák jövének ki, kika napnak fényét sokaságokkal befedték és az egész országot egybenjárták, mindenféle zöldseget megettenek, végre Kolosvárnál egybengyűlvén mindenfelől, egymással megvítanak az aerben, és oly dühösséggel marták ölték egymást, hogy a földre lehulván, nagy darab helyen bokáig jártanak az emberek a holt sáskák között, s ott búszhűttenek egyben; adná Isten, valami újabb idegen nemzet ne jöjön a szegény országra, mint annakelölte mindenkor megtörtént. Fogarásföldén vasárnap sütvén egy oláhné kenyeret, vérré vált a kemenczében; Háromszéken Szent-Lélek táján fen az aerben szárnyas hangyák nagy sokasággal, rettenetes tusakodással egyben mentenek mint két tábor, s úgy vítanak. Kolosvárratt, Szebenben fényes nappal fen az aerben, férfi ábrázatban, meztelen fegyvert tartván kezében, úgy állott; ugyan Kolosvárratt leány képében szörnyű jajszóval kerülték a várost, és ott közel egy tóban a kigyók, békák egymást szörnyűképen mardosták ölték, úgy hogy a víz is megvéresedett tőlök.

De mindenek felett a pestis grassála az egész országban. Elsőben a lovak, marhák, disznók, kutyák kezdenek dögleni. Segesvárratt, minekutána harmad fél ezeren és Marussárhelyen is annyin megholtanak volna pestisben, Udvarhelyszéken tizennyolcz ezeren, Marusszéken szintén annyin, végre azokon a helyeken megszűnnek, hanem Kolosvárratt kezdődék el júniusban. A mint mondják, egy pestises helyről jött ember ment Kolosvárra a patikában orvosság vásárlani, mindjárt a patricarius cselédestől megholt, azután kihátván a városra, egy nap ötven halvan

testet is kivittének, míg utoljára ötödfél ezer ember meghalván, úgy szűnt meg. A német praesidium is, a ki ben maradt volt, többire mind megholt. Kolosvárról valami kereskedő görögök Szebenben jövének, a mely házhoz beszállottanak, a gazdának felesége gyermeke harmadnapra megholt; azután többen kezdvén halni, mind a német militia kiszállott onnan közel az erdőben, csak keveset hagyván a muskotélyosok közül ben a város bástyáin, mind pedig a városi rendeknek a nagyai, többen nyolczszáz familiánál, mindeneket oda hagyván, kijöttek és szélyel, imide amoda magokat elvonták. Az ott levő magyar urak fő és nemes rendek is nagy bódulással kitakarodtanak; a deputatus urak elsőben Disznódra, onnan Nagy-Sinkre, végre pedig Megyesre jöttek, s azolta ott vagyon a Deputatio residentiaja. A generalis commendans, a több militaris és cameralis tisztekkel Fejérvára mentek, és a várat reparálván s több lakóházokat a belső városban, azolta ott resideálnak. Szebenben négyszáz embernél több nem holt meg, Kolosvármegyében, Thordavármegyében, Küküllő vármegyében, Aranyasszéken, Thorockzón, Thordán, Enyeden, Széken, Koloson, Fejérvármegyében pedig sok ezereken holtanak meg. A már egészen, sok keserves experienciából megbizonyosodott, hogy ez a három esztendőtlől fogva grassaló pusztító pestis nem az aernek corruptioja miatt esett, hanem per communicationem, és a ki Istent híván segítségül, olyan helyről jó idején elment s pestises emberekkel nem conversálódott, életben megmaradt, a ki pedig vakmerőségre veteté magát, megdöglött a többivel együtt. A mint példa erre az enyedi professor s doctor Pápai Ferencz, kinek felesége, atyafiai pestisben meghalván Marosvásárhelyen, a pestis megszűnése után oda ment, s a megholt asszonynak egyet másit elvitte Enyedre; két hajadon leányi mihelt afféle kontosban öltöztenek, mindjárt mirigyek szökött s megholtanak, s az ő házától terjedett el a több városi emberekre a pestis. Porumbákon a molnárnak Szent-János hegyéről egy ember szőlőt vitt, hogy a molnár ha-

marább öröljön, szorgos levén az őrlés mindenütt a nagy szárazság miatt, a molnár felesége két gyermekével együtt mihelt ettek a szőlőben, mirigyek szokott s megholtanak. Nagy-Sinkszékben, Szászhalomi falu mellett egy pestises helyről jött ember megszállott, valami gyermekek kimentenek, enni vittek az embernek, a gyermekek visszamenvén, mind magok, mind apjok, anyjok kétháztól egészen kiholtanak; hire esvén a nagy-sinki német commendansnak, oda küldött, azokat a házakot minden házi eszközökkel együtt egybenégettette, s úgy szűnt meg a pestis. Több ilyen példák számtalan helyeken estnek Erdélyben, én rövidségnak okáért elhallgatom, ezeket azért jegyzém fel, a posteritás tanuljon s szántszándékkal magát ne veszesse. Egész Magyarországon, Lengyelországon, Máramarosban oly szertelenül grassált a pestis, hogy némely falukban két három ember alig maradt meg, Debreczenben tizenkilencz ezer ember halt meg. Így akar Isten az egész magyar nemzetet a bűnért megbüntetni. Az egy Csikban, Háromszéken, a Barczán, itt Barsóban hogy még eddig a pestis be nem jött, ha ezután Isten a bűnért el nem küldi.

Az erdélyi commendans meghalván, a mint feljebb említém, sok competitora vala a császár udvarában az erdélyi commendansságnak; végre generál Rabutin intimatiojából gróf Steinville candidalták, le is jöve június havában Szebenben. Szerencsétlenül jára az uton, mert Dévánál a Marosban lestlyede ahajó kibén bagasióját hozták, s többire oda vesze. Ez azelőtt is lakott Erdélyben, akkor colonellus vala, nemzetére lotharingus; mikor a francia király a lotharingiai herceget kiűzte országából, ennek az atyja akkor jött volt el a herceggel, s mind a császár udvarában nevedett, s onnan promoveálódott; felesége soha nem volt, sőt az asszonyembert nem is szenvedí házánál; igen híres chymicus, szüntelen csak a metalumok körül forgolódik, deákul keveset tud, tolmács által kell vele beszélni, alázatos, humanus ember, nem is interessatus, és mint-

hogy maga is semmi discretiot senkitől el nem veszen, úgy a commendója alatt levő militiának sem engedi meg az eddig való ingyen élődsét, melyet igen neheztellenek az officérek. Mikor táborra szállott is, meg nem engedte, hogy az eddig való szokás szerint feles bagasiát vigyenek magokkal a tiszttek, azt mondván nekik: minket nem henyélni, hanem vitézkedni küldött a császár Erdélyben, a tábori embernek nem kell mindenkor meleg éték, szintén elég, ha egy darab kenyere s a mellé egy darab sült husa vagyon; Erdélyországa a császáré, nem miénk, azt oltalmazni kell nem rontani, nekem vagyon anynyi fizetésem mint generalis commendansnak, melyből az én állapotom szerint tisztességesen élhetek, nektek is tisztelkinek kinek kinek hivatala szerint annyi fizetése jár, a kiből a maga statusát eltarthatja, csak a kapitány ne kivánjon úgy élni mint a colonellus, a colonellus mint a generál, hanem mindenitek tartsa a maga határában magát; a mit a császár fizet, azzal érzétek még, az ingyen élődsének békét hagyjatok, mert ha panasz jő rám, elhiggyétek, bizony példáson megbüntettek, mert nekem olyan orderem vagyon a felséges udvartól.

Ez a generalis commendans Szebenből kiszálván táborban a regimentekkel, többire Suk és Bonczida között táborozott, mivel a pestis mindenütt grassálván, semmi derekas opeitiohoz nem kezdetett. És hogy a militiát jobban conserválhassa a contagiótól, sok reggeli italt főzetett gabonából, abban fenyőmagot, ruta levelet hántanak s minden reggel a companiáknak úgy osztogatták, azt itták, nem is döglöttenek meg. Egy rész haddal colonellus Acton Bonyhán a Bethlen Elek castélyát fortificáltatván, ott vigyázott, portásokat pedig mind szüntelen küldözött a generál a kuruczok és más praedálol tolvajok kergetésére, úgy mint generál Gravent, ki is Magyarországra kimenvén, Somlyón tul jó darabig az őtt lézvegő kuruczokat felverte, lovágatván benne és tizennyolczat elfogván közöltek, nagy praedával jött vissza, mert ki s bejövő utjában, hol elment, a földnépének is marhá-

ját elhajtatta, a honnan ökörpásztornak is neveztek, mert soha úgy portázni nem ment, hogy a szegénység marháit el nem hajtatta s a miket találta, el nem praedáltatta. Somlyón pedig a mely commendans volt, mind az ott levő német és magyar praesidiummal, mind a váradi commendánstól is kérvén succursust, két száz labancz hajdukkal, megannyi magyar lovas haddal és ötven muskotélyossal, kik között granátérosok is voltak, portára menvén Károlyhoz, Vai László kurucz kapitányt egész hadával együtt felveri, és sokakat levágatván, a kuruczok számtalan praedát szekerekre rakatván, visszatér. Az alatt más helyeken levő kurucz hadak, a dolgot megértvén az elszaladtaktól, mintegy három ezren egybengyülekeznek, és a németeket utólérik; a labancz hajduk, meglátván a sok kuruczságot, szaladásra veszik a dolgot s mind egy lábíg levágatnak a kuruczoktól, a lovas magyar labanczok is megszaladnak, azoknak is jobb része ott vesz; a commendans pedig az ötven muskotélyossal, a vele levő szekerek közé recipiálja magát, a kuruczok egynehány- szor nekik mentenek, de mindenkor oly tüzel adott a német, hogy semmit nem tehettek nekik, s több ötszáz kurucznál ott veszett a lövés miatt, s látván hogy nem bírnak a némettel, visszamennek, a commendans pedig minden kárnélkül a németeket nagy dicsérettel visszaviszi Somlyóra.

A tolvajok pedig Balika s Fekete Vaszily commendója alatt, míg a generál táborozott, szerte szélel sok praedálást tettek az országban, mint a farkasok, éczaka titkon rá rohantanak a falukra s felpraedálták, mint Kolosvármegyében Batost, kinek a templomát is felverték s számtalan praedával megrakodván, elmentenek; sok becsületes nemesembereket házuknál megfogtanak, megölnének s mindenéből kifosztottanak. A mint hogy Nagy-Ajtán jó reggel Donáth György és Donáth Pál házaira rá menvén, a mit házuknál kaphattak, elvitték, magok szerencséjekre a kastélyban háltnak, egyetmásoknak is a jova ott volt a kastélyban. Hasonlóképen Szász-Fenesen Mikola Lászlót is a maga házáján elfog-

ják, mindenét elpraedálják, magát is megölték volna, de egy ismerője levén közöttök, a nem engedte hogy megöljék, úgy bocsátották el. A generalis eszében vevén hogy többire mind Debrecen és Somlyó tájékáról, a Hajduvárosokról jönnek azok a sok kőborító tolvajok, rácz Tökölly híres vitéz colonellust feles hadakkal kiküldi Debrecen tájékára. Ki is a körül levő tartományt szörnyen kezdi pusztítani praedálni, a kuruczokat vágatni, mely miatt megijedvén, minthogy Rákóczitól semmi segítséget nem várhattanak, közönséges akaratból mind az egész Hajduvárosok, és azok is, kik a sarkodi sánczban recipiálták volt magokot, a debreceni bírót egynehányad magával beküldik az erdélyi generálhoz, és grátiát kérvén, behódolnak Debrecennel együtt, s a császár hűségére becsüsznek. A debreceni bíró ezer aranyat, egynehány hordó tokai bort, sok egyéb ajándékot hozott vala, de a generál az aranyat mind visszaadá, a borokat pedig elvevő, azt mondván a bírónak: nekem pénzre nincs szükségem, a mit nekem hoztatok, vigyék vissza, jó lesz a jövő télre portióban fizetni, a bort pedig egésségtekért megiszom, ezután semmi bántódásom nem lesz a császár vitézétől. Az alatt Hadadhoz is egy rész hadat küldte a generál, kiben feleshajdusággal gróf Csáki István vala a kuruczok részéről commendans; valóban is emberül tartá egy darabig, azután accorda által feladá a várat a németeknek, maga visszajöve Erdélyben, jószágát tisztelt megadák. És ekképen Somlyó, Hadad megvételevel s Debrecen behódolásával épen a Tiszáig szabad passusa lón a németnek, s a jó kuruczok dolga napról napra leányágra kezdte szorulni.

Mert Magyarországon, látván a statusok, Rákóczi Ferencznek minden dolga csak boldogság s hazugsággal való biztatás, felette elidegenülének tőle, sőt Berceséni Miklós, ki minden rosznak indítója volt, eszében vevén hogy a magyarok disztalódottak, félrevoná magát. Rákóczi Ferencz is, a hadai naponként fogyván, Érsekújvárat erősen fortificáltatja s nagy praesidiumot hagyván benne, maga Munkácsra megyen. A német generál Hajzter

erős blokada alá veszi Érsek-újvárat, Rákóczi éléssel s munitioval megakarván segéltetni, a németek elejekben kiszálnak, a szerkísérő kurucok elszaladnak, mind a szekerek mind a profont s munitio a németek kezében esik. Rákóczi azért látván, Érsekújvár oda leszen, Lengyelországban bemegeyen és a muszka czártól elkergettetett Stanislaus lengyel király hadait megfogadja, Potoczki lengyel generalis commendója alatt, svétek is voltak mintegy ezeren, a lengyelek pedig halezeren. Ezekkel kijövé Munkácsra, onnan elküldé Érsekújvár segítségére, és az Érsekújvár alatt levő blokádat dissipálják, s a várat újabb éléssel munitioval fortificálják. Generál Hajszter San-Croi colonellust ezer száz lovas német haddal küldé az ellen a gyűlevész had ellen, kik is már, kurucok is felesen érkezvén melléjük, tíz ezer emberre gyűltek vala; a németek, noha kevesen valának, resolválák magokat, megütkezének. Elsőben annyira a confundálák a németeket, hogy több négy száznál ott vesze benne, de azonban a német magát rendben vevé, és azt a sok ezer hadat megveré. Két ezernél többen veszének el; elsőben is a magyarok szaladának meg, azután a lengyelek, a svétek majd négy óráig állák meg a harcshelyet, ott is veszének nyavalyások. Az elszaladott lengyelek Kecskemétre menének, és ott halatlan praedálást s több istentelenséget követének el. A pétérváragyai commendans generál Ulhem rácz és német hadakat küldé rájuk, éczaka megüték őket, több nyolcz száznál ott vesze benne, a többi visszamenének Lengyelországban s többször ki nem jövének Rákóczi segítségére. A német pedig Komáromból, Budáról öreg lüvőszerszámokat hozatván, derekasan kezdé Érsekújvárat ostromoltatni egynehány hétig, az élések is elfogyván, feladák a németnek accordára septemberben, a kurucz praesidiumot szabadon elbocsátják, a városban német praesidium szálla be. Így cseppent el Rákóczi Érsekújvártól, a kit franciaincsenrek által sok száz ezer forint kölcséggel annyira fortificáltatott vala, hogy egész Magyarországon mása nem volt;

jól esék a németnek, hogy ajándékon juta a nagy erősséghez. Így szokott a járnai, a ki a maga bolond tanácsán indul meg s magánál nagyobb erő ellen akar viaskodni.

Ennekelőtte két esztendővel Csikban fogatott vala el generál Vallenstein egy hires tolvajt, Csulak Martit, ki is mikor főstrázmester Schram német hadakkal Lesz falván volt quártélyban, Jankó Mihály nevű nemes embert, éczaka titkon házára menvén tolvaj társaival együtt, megfogatván, az erdőre kivitette s ott mészároltatta fel; ezt a tolvajt a generál törvény szerint megparancsolta hogy a háromszéki tisztek exequáltassák, de a tolvajnak apja anyja sok ajándékokkal Bernált Jánost, ki akkor inspector vala és Nemes Thamást vice királybíróóságában elcsinálták. Látván a generál, csak halogatják, a brassai magistratus kezében adatta, kik is mindjárt az inquisitio szerént törvényt látatván rája, megsententiázák s másnap exequálták volna is, de a tolvaj, több rabokkal együtt levén, a nagy erős tömleczet megásták, és kijövé éczaka, épen a vártaház mellett a kőfalról leugrándoznak s elszaladnak, és nem sokára több tolvajokat gyűjtvén maga mellé, a Málnás erdején a brassai árus embereket, kik a csiki sokadalomból jönek vala, felveri, meg is ölnek benne, számtalan praedával megrakodván, elmene, s nem régen a pacificatio alkalmatosságával heza jöve, senki nem bántja, a nagy nyilvánvaló gyilkos szabadon jár, de bizony kikeresi még az igaz isten az ártatlan vért a kezéből.

Horváth György, kiről feljebb emlékezém, general Krickpaumb halála után addig jártatá generál Montecuculit, kezességén elbocsátatja, erős hit alatt beesküszik a császár hűségére, bemegeyen Csikban, onnan éczaka elszökik Molduvában. A gonosz lelkű tolvaj ember a kezeseit cserben hagyá, azokat szegényeket a generál megfogatta, a brassai fellegrvában raboskodának miatta; csak úgy legyen ezután valamely emberséges nemes ember kezes olyan hitehagyott tolvajokért.

Magyarországon a vadkerti harc után

hol Sancron a kuruczokat és lengyeleket megverte, Bártfa s Eperjes városokat a német accorda által megveszi generalis Haiszter commendója alatt. Lőcséhez menvén a német tábor, mivel fel nem akarták adni a kuruczok, ostrommal veszik meg, és mind a praesidiumot mind a város népe közül felesen levágnak benne s nagy praedával megrakodván, a városban német praesidiumot szállítanak. Rákóczi uram Munkácsról nézdegélte a német victoriáját, s akkor kezdé eszébe venni, hogy nagy potentatus a német császár, s bolondul kötött fegyvert ellene. Ugyan az idő tájban generál Haiszter Miskolcznál egybengyülekezett kuruczokat keményen megveré, majd nyolcz százan veszének közülök, a többi elszaladának. Így veszték bolondul magokat, mind peng országunk szabadságát.

Felesen jövének haza ebben az esztendőben is a kuruczok Magyarországból, Molduvából, Havasalföldéből, csekben venén, hogy csak hazugságból áll Rákóczi Ferencznek mind eddig való biztatása, ugymint Földvári Pál, Sárosi Zsigmond, Bánfi Zsigmond, Kemény Jánosné, Bethlen Mihályné, Gyerőfi Györgyné, Henter Mihályné faival együtt, Fogarasi Sámuel a doctor, Henter Gábor, Kereszturi Miklós, ki is a hugomot Boér Simon leányát vevé el, a másikat peng az ifjú Jósika Gábor, Baranyai Mihály, Jósika Sámuelné, Tompa Miklós, és többen sokan, feleszekerekkel, kik közül is a magyarországi tolvaj kuruczok utjokat megállván, felvertnek és mindenekből kipraedáltak. Ilyen szép szeretettel voltak eleitől fogva a magyarországiak az erdélyi emberekhez.

A franciai király ellen ez esztendőben is sok szép és nagy győzelmeket ada Isten a római császárnak és az őcsének Carolusnak a spanyol királynak, mind Belgiumban, mind Hispaniában, melyeknek örömet nagy solenitással háromszor lőttek meg mindenütt Erdélyben, itt Brassóban is. Mert a franciai király látván, szemben való harczczal nem bír a confoederátusokkal, Flandriában a híres fortalitiumot Duakot minden kigondolható mesterséggel megerősítette és tíz ezer praesidiumot tett belé.

Hasonlóképen Artesiában, Arras, Bethune és Veriat nevű erős városokat is mind éléssel mind haddal megrakatta, hogy így a német császár armadája ne penetrálhasson azok miatt Galliában. Eugenius herczeg az angliai Marleburg fő generállal egyetértvén, és mind a német mind az angliai s belgiumi hadakat egybengyűjtvén, elsöben Duak alá mentenek és sánczokat ásatván, nagy öreg feles lövészszámokkal kezdettek bombáztatni. A franciai commendáns elsöben csak comtemnáta s nevette, még a város kapuit sem tétette be; de minekutána a confoederátusok egynehány ostromot tettek volna, és többen öt ezer franciánál az ostromon elesenek volna, annyira megijedt, hogy több ostromot nem mervén megvárni, nagy submissional accordálni kezdé Eugeniuszal, és a nagy nevezetes erősséget a német császárnak feladá. Duak alól egyesén mene az armáda Artesiában, és Arras s Bethune városokat, minekutána erősen lőtette 's ostromlotta volna, az ott levő franciai commendánsok nem tarthatván semmiképen tovább, a franciai királynak nagy gyalázatával a kárával feladák mindenik erősséget. Így vevék vissza sok bajjal s nagy vérontással a franciától a sok városokat, melyeket hamisan s iszentelenül ennekeltette való esztendőben árulattással a spanyol megholt királytól Carolustól elszedegedett vala; nem engedé Isten sokáig bírassa. A megvelt városokat erős praesidiummal Eugenius megrakattván, egyenesen Galliában begyegen, és Delphinatus provinciában a nyári expeditiók miatt elfáradott hadakat jó quártélyban szállítja, s a franciai király provinciájára terhes portiót vett fel s azzal fizet a hadaknak, a mint a franciai király is annakeltette szokott volt cselekedni, hogy a maga hadait mindenkor az ellenség országában quártélyoztatá, s a maga országát peng nyugodalomban tartotta.

Carolus peng a spanyol király nagy victoriát nyere a franciai király unokája Philipus Dux de Anjou ellen, kit erőszakos coronázata meg a nagyapja spanyol királyságára. Ugyanis midőn Carolus az egész Catalo-

nia országot Hispaniában meghódította volna, beljebb indul, és Sartagossa (kit az előtt Caesar Augustának hittak, de minekutána a Maurusok egész Hispaniát elfoglalták vala, per corruptionem Sartagossának neveztek) város mellett szemben találkozáván Philippussal s a francia armadával, noha sokkal többen valának a franciák, mégis Carolus megbízottván szép oratioval a német hadakat, egyenesen rá megyen, és egynehány óráig való conflictus után keményen megverik a franciát, nyolcz ezren elesnek, hat ezren lelevén fegyvereket, rabságra jutnak, három ezren a városban szaladnak, kire is a harc után mindjárt Carolus obseidálván a várost, megkelle mind a várossal együtt magokat adni. Philippus mintegy két század magával csak alig szaladhata el a harczról, a felesége Madritum városban levén, utána küldet, s onnan kihozatta Navarrában, tartván attól, ha Carolus Madritumra küld s elfogattja. A mint hogy el is küldött vala a harc után egynehány regimenteket, de már azelőtt való nap kiment volt Philippusné onnan. Ilyen híres győzedelemmel járván Carolus, Valentia országot Hispaniában, sok provinciákkal együtt maga részére behódoltatta.

A franciai király ilyen nagy gyalázatot vallván, s látván, már a confoederátusok hadai Galliának egy részében mentenek, igen megijed. Azért országában mindenütt az egész nemességnek megparancsolja, hazájok oltalmára fejkenként minyájan felüljenek, sőt a clerusnak is meghagyá hogy minden parochialis pater egy egy lovas embert fegyverrel együtt készítsen táborban, és ujobban rettentetes armadát készít a német császár ellen a jövő esztendőre. Micsoda operatiók fognak pedig lenni, az idő megmutatja.

A muszka czár minekutána a svéciai király hadát egészen debellálta, hadait mindenfelől egybegyűjtván, kijő Moschoviából, és Kozákországot visszafoglalja, ugy Kalmuk- és Cserkeszországokat is behódoltatja, azután Lengyelországra jő, és a svéciai királytól tételett Stanislaus királyt az országból kikergeti, a ki is exiliumban Svéciában megyen, a

saxoniai electorhoz pedig követeket expedálván, a lengyel királyságra nagy pompával visszahozattja, s Lengyelországot melléje hódoltatja, a kik pedig Stanislaus pártján voltak, azoknak jószágokat szörnyüképen elpusztitatta. Onnan pedig Livoniában megyen, és a nagy erősséget, Riga városát sokdigi ostromoltatván, végre megveszi, számtalan temérdek kincscsel és praedával együtt. A hol is egy igen felette szép ábrázatu özvegy svét asszonyt meglátván, annyira felgerjede szerelmében, hogy mindjárti feleségül magának elvév, és királyné módon, drága köntösökben felöltözteté. Ugy a több városokat is az egész provinciában behódoltatá, és a Fekete tengerre rettenes nagy készüllettel való classist vitete. Bucsukra pedig és Chrimben a tatárok ellen nagy armadákat küldé, sőt a persiai királylyal is confoederatiót tön, hogy ő innen, a persa pedig tul napkelet felől minden erejével a török birodalom ellen felkeljenek. A Danus is az alkalmatosságnak örülvén, nagy haddal Sveciára mene, de szerencsétlenül jára, mert a svéciai király anyja az ország népét felvevén, keményen megveré a dániai király táborát, s nagy szégyennel s kárvalással vissza kelle menni országában.

A svéciai király Benderben szaladván kevesed magával, a török Portát követeli által jártatja hogy mellette insurgáljon a muszka czár ellen; a török császár nem akarja vala, a békeségnek örülvén, sőt a fővezér is nem jóvallis vala, hogy egy ember kedvéért az egész birodalmat kockára vessék. De midőn tul a franciai király sok ratiokkal remonstrálta volna a török császárnak, mely nagy hasznos volna a töröknek a svécus mellett insurgálni, nagy tumultus lőn Constantinápolyban, két részre hasadván a város, és a militia egy része a hadakozást, más része a békeséget szeretvén. Mely miatt is egyben bolondulván, a fővezért megölik, a jancsárság is egymásra támadván, majd husz ezerig valót magok közül megölnék, sőt a császárt magát is megölték volna ha el nem szaladtott s bűt volna. Megcsendesedvén a tumultus és más fővezért tevén, ki mindenkor a hadakozást joval-

lotta, nem lön mit tenni a török császárnak, kételenség alatt annuálni kelle a jancsárok kivánságának, és a muszka czár residensét arestáltatá, s publice declarálá magát a muszka czár ellen való hadakozásra s a svecus manutentiojára. A minthogy mindjárt harmincz ezer embert küldö Benderhez, kik vigyázzanak, hogy a muszka czár arra ne menjen; Bendert pedig incsenierek által keményen fortificáltatá, és mind éléssel mind lövészerszámokkal muniáltatá, a sveciai király intertentiojára nagy királyi költséget küldvén, s az egész Ásiában, Európában mindenüvé parancsolatot ada ki, hogy a jövő tavasszal minden felől a hadak Drinápolyhoz gyűljenek, hogy onnan minden erejével a muszka czár ellen meginduljon. A molduvai vajdát pedig Mauro Cordatust elvádolák a Portán, hogy nagy keménységgel viseli magát, és a Molduvában kereskedő törököket is kicsiny dologért mindjárt kalafában vereti; azért a török császár visszaviteti Constantinápolyban; kevés ideig ühete nyavalyás a fejedelemségben, és Demetrius Kantumirt promoveálák vajdaságra helyette. Ennek az esztendőnek végén generál Montecuculi, generál Graven, colonellus Acton a Montecuculi és Rabutin lovas regimentjével, kik eddig Erdélyben voltak, rettenetes hideg időben megindulának, és Debrecenben menének, mivel a császár generál Pálfi Jánosnak egész plenipotentiaival adá a magyarországi commendot, s megparancsolá neki, hogy az egész télen a kurucokat szüntelen portázza, míg vagy debellálja vagy kényszerítnek grátiára megtérni. Épen úgy is lön.

1711. Mert a Rákóczi pártján levő magyarok, elunván a kuruczságnak elviselhetetlen igáját, saczoltatását, ingen való quartélytartását, rettenetes portioztatását, mely a német directioja alatt sem volt olyan mértékben, látván egyczersmind, hogy a császár hadai napoként praevalesálnak Magyarországon, mivel generál Virmond két regimenttel csak nem régen is nyolcz ezer kuruczból álló hadát Rákóczinak felverte, és két ezernél többet bennük levágata, és már Erdély teljességgel a német hatalma alá esvén, oda refugiomok,

mint azelőtt nem lehetne; a Dunántul való vármegyék is egészen a császár hűségére redeáltak, minden fortalitiumok német kézhez estenek, és generál gróff Pálfi János commendója alatt erős német armáda Debrecenél volna, kinek meg volt az udvartól parancsolva, hogy az egész télen szüntelen infestálja a kurucokat: — mindenfelől környülők látván a veszedelmet, s nem levén erejek tovább hogy resistálhassanak, elidegentülének Rákócziától. Ki is látván a nemzetnek ellene való indulatját, jó idején Bercsénivel, Forgács Simonnal, Eszterhási Antallal, Vaj Ádámmal, és maga idegen nemzetekből álló fizetett hadaival Lengyelországban bemegyén, s a Magyarországon maradt egész kuruczságnak commendója Károlyi Sándorra marad. Ő pedig igen ravasz és practicus ember levén, hogy magának promotiót és jövedöbeli securitást szerezzen, alattomban tractálni kezd a német generálokkal s kivált Pálfi Jánossal, a kiktől is sok ígéretekkel s biztatásokkal fascínáltatván, az alatta levő kuruczságot, kik már felette disgustátusok valának Rákóczi iránt, disponálni kezdé, hogy midőn látják, már Rákóczi, Bercséni s több kurucz urak, kik ennek a rebellionsnak indítói voltak, elvonták magokat, az országot elpraedálván, nagy gazdagsággal idegen országban állalmentenek, és onnan nézik már, mint bánik a német a szegény magyarokkal, s semmi reménség nincsen hogy valahonnan segítségék jöjjön, ne vesszessék bolondul magokat, hanem menjenek compositióra a császárral, lám elég hadakoztának annyi esztendőitől fogva hájában, mégis semmire nem mehetének. A kuruczság azért könnyen rá hajla, és Károlyi Sándor maga elmenvén Debrecenben Pálfi generálhoz, ott harmad napig mulata, titkos correspondentiát tartván vele, és úgy concludála, hogy mind két részről armistitium legyen, és gyűljenek mindkét részből Szatlmárra s ott egyezzenek meg. Visszajöven Károlyi, beculd Lengyelországban Rákóczihoz, hogy a kurucok egyáltalában tovább fegyverkedni nem akarnak, hanem a császárral békéslegre fogják a dolgot, azért Rákóczi jöjjön ki, s

lássák, mentől jobban vigyék véghez a compositioniét. Ki is jöve kevesed magával Rákóczi, és Szalontánál szemben lőn general Pálfival s a több generálokkal, együtt is ebédének s tractálásnak, vala is nagy reménség, hogy Rákóczi, maga is a compositionnak annuál, mivel mind személyének mind jószágának sub assuratione gratiát ígérének; de azután mit gondolván, maga tudja, visszamenc Lengyelországban, és megírá mind Károlynak mind a kuruczságnak, semmiképen compositiona ne menjenek a némettel, mert rövid időn nagy succursussal fog kijőni.

De mind Károlyi mind a kuruczság afféle hazug biztatásokkal már eltelvén, Rákóczi intimatijának helyt nem adának, hanem mindenestől fogva Szatmárhoz gyűlének, a bécsi udvar is egy Joannes Locherer nevű bellicus consiliariust küldte le Pálfi mellé, general Pálfinak egész plenipotentiát hozának írásban, hogy valaminemű conditiokkal a kuruczsággal megbékéllik, mindazokat az bécsi udvar helybenhagyja s confirmálja. Ott, ugyas Szathmárt, egynéhány héti tracta után a composition véghez is mene, nem ug a mint a szegény magyar nemzet jova s megmaradása kívánta volna, hanem a mint a német generálok akarák, Károlynak kevés gondja levén a publicumra, csak a maga privatumát stabilizálhassa. A pacificatio tíz punctumokból áll; az első szól Rákóczinak adandó grátiáról ha amplectálni akarja; a másodikban Rákóczi mellett eddig megmaradtott kuruczságnak minden személyválogatás nélkül fejeknek jószágoknak gratia adatik; a harmadikban a recepta religioknak szabadsága confirmáltatik; a negyedikben ebben a revolutioban megholt kuruczok özvegyeinek s árváinak jószágok adatnak vissza; az ötödikben, Törökországban, Havasaly, Molduva és Lengyelországban Erdélyből Magyarországból kibujdosott embereknek gratia adatik és hazájokban való visszajövetel engedtetik; a hatodikban, a hadi raboknak hasonló amnestia és gratia ígértetik; a hetedikben, a pacificatio után ha mind két részről egyik fél a másiknak kárt teszi, annak refusiója ígértetik; a nyolczad-

dikban ezen pacificationnak a bécsi udvartól való confirmatiojáról ígéret vagyon; a kilencedikben Magyar- s Erdélyországának szabadságában való megtartásáról vagyon emlékezet, és hogy a hűségben megmaradtak a kuruczokat ne merészeljék gyaláznai vagy csufolni; a tizedikben a jövő ország-gyűlésben szabadság engedtetik, hogy a statusok a mi megbántódása van az országnak proponálják, és a császár megorvosolja.

Ilyen gyönyörűséges hasznos pacificatiót szerzenek a jó kuruczok nemzeteknek; azért bizony csak tíz magyarnek sem kellett volna levágtatni magát, mert a revolutio előtt mind ezeket birtuk; sőt ezeknél hasznosabb volt a Diploma; mert minden törvényünknek, lelki testi szabadságunknak a Diploma volt az ereje, azt pedig most a pacificatióban elé sem hozzák, nem is reménlem többször a bécsi udvar confirmálja, a nélkül pedig a pacificatio olyan mint a holttest lélek nélkül. Bezzeg nem ilyen a Bocskai, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György pacificaitoi a némettel; nem is méltó hogy pacificacionak nevezetlenség, hanem csak grátiaadás az elpártolt magyaroknak, elállhatnak vele, vehetik hasznát a maradékok is jövendőben.

A pacificatio véghezmenvén, a kuruczok zászlójokat general Pálfinak mind beadák, magok a császár hűségére beesküvén, haza oszlanak, olyan nagy fastussal s büzzel, mintha ők triumpháltak volna a császáron; hánták vetették, azó fegyverekkel minemű dicsőséges pacificatiót szerzettenek a hazának, az itthon maradtott s császár hűségében szenvedett urakat fő embereket contemnálták, csufolták, s azzal kérkedtek, hogy már ők, kik oda ki hadakoztanak, se magok, se jószágok nem portiózik, a jobbágyok is kik velek együtt voltak, mind nemes emberek lesznek. S bizony nagy mortificatióink voltak miattok; de lassan lassan meg kezdék ismerni magokat; mert a német quartélyban minden respectus nélkül beszáll fegyverviselő uram házához, s meg is üti jól a hátát ha szót nem fogad, s akkor veszi észében hogy német az ur, ő pedig csak subditus; a jobbágyokból álló vitéz

kuruczok is a régi statusra visszajövének, letevé a forgót és farkasbőrt, zekében bocsorban asáste kapáte, mert nem disznó orrában való az arany perecz. Nem hogy szabadságot érdemlenének jobbágy uraimék, inkább érdemlenének nyársot akasztófát a sok tolvajsáért.

Semmi oly keservesen nem esék minékünk kik a császár hűség mellett annyi esztendőig várakban szenvedtünk s minden jóvaintól megfosztattunk, mint az, hogy a pacificatio-ban minden személyválogatás nélkül generalis amnestialis gratia adatott mindeneknek. Ugyanis ámbár azok, kik igaz fegyverviselő, bizonyos kurucz commendo alatt táborozó kuruczok voltak, ha commendójok parancsolatából a császár hűségén valóknak kárt tettek, már a közönséges csendességre nézve amnestialis grátiában vétettek is, azt nem annyira sajnáljuk, de hogy minden tolvaj, gyilkos, keringő, kurucz nevezet alatt sok becsületes urat, fő és nemes rendeket minden order nélkül megfogtak, megkínóztak, megölték, megszolgáltattak, hogy azoknak is hasonló gratia adatott, e már, ugytezik, természet ellen való dolog. Haza jöttek a sok praedával, szemeeinket látjuk náluk tőlünk elpraedált jóvaintot, még nem is szabad kérni tőlük, mindjárt a császárral generállal fenyegetnek, csak tűrnünk, szenvednünk kell. A császár sem ada semmit ennyi kárvallásunkért, még azoknak van nagyobb becsületek, tekintetek mind az országban mind a németek előtt. Bolond magyar a ki ezután a német hűségéért magát öleti, fogatja, praedáltatja, hanem ő is csak huzzon, vonjon, praedáljon, mert a ki ördögnek szolgál, kinnal fizetnek annak. Átkozott amnestia, e miatt veszett örökké a szegény Erdély ország, ezután is a miatt vesz el végképen.

Károlyi Sándor így véghezvivén a pacificatiót, Bécsben felmenc, a hol is megjutalmazák úgy a császár ellen való rebellióért, ha mind örökké a császár hűsége mellett hadakozott volna is, nem remélhetett volna anynyit. Mert a szathmári egész dominiumot, a hatvani és máramarosi jószágokat, a Jászsa-

gon is nagy uri jószágot adának neki, ötven ezer kősöt is, kit nagy drága pénzen eladata, general marschal lejtárnak tevék és nagy remételesen promotioval s temérdek gazdagsággal lejöve maga házához. Valami lesz az exitusa, a bizonyos; olyan gazdag és nagy jószágu magyar nincsen most az egész Magyarországon, használja neki hogy rebellis volt.

Még a pacificatio véghez nem ment vala, a római császár Josephus Bécsben meghimlőzék, és 17 aprilisban meg is hala remételesen, midőn annakelőtte Lamberg nevű fejedelem, ki legkedvesebb embere s első ministere volt, nagy ifjú korában véletlenül megholt vala. Ez a császár hat esztendő alatt nagy dicsérrettel s dicsőséggel viselé a birodalmat; mert az atyja holta után a bavarust debellálá, Oloszországból a franciát kihajtá, rettenetes véres harcokon egynehány izben a francia táborát megveré, Belgiumban felette nagy fortalitumokat erős ostromokkal a franciától megvön, a magyarok motusát megcsendesité, és ha tovább élhet vala, kétségkívül az egész Hispaniát a franciától elnyerte volna, mert az egy Carolus Quintuson kívül az austriai felséges házból ennél győzedelmesebb, szerencsésebb imperator nem volt csak egy is, a ki oly kevés idő alatt olyan victoriákat obtineált volna, és csak egyczer is az ő idejében szerencsétlenség nem esett armadáiban. Bizony a reformata religiónak nagy kárára és szomorúságára lön ennek a dicsőséges imperatornak halála, mert noha catholicus volt, mindazáltal oly moderatioval viselte magát, hogy sohult az ő birodalmában a persecutiót meg nem engedte, noha kivált a gonosz istentelen jesuiták szüntelen ingerlették a persecutiora, és azzal akarták előlítani, ha a reformatusokat üldözi, a boldogságos szüz Mária, minden ellenségi ellen nagy győzedelmet fog neki adni; eleget protestáltak, soha arra rá nem vehették. Bizony az isten is világos jelekkel megbizonyította hozzája való szerelmét, mert kevés erő által olyan victoriákat adott neki a francia ellen, melyhez hasonlókat egynehány saeculum alatt nem olvasunk a historiákban. Az anglus és hollandus is

szívvel lélekkel mind szárazon vizen minden erejekkel mellette voltak. De mielőtt meghala, és a testvér öcse Carolus Hispaniában levén, az öreg Leopoldus császár özvegye Eleonóra directiója alá került az igazgatás, a jesuiták mindjárt kimutatták fogok fejejét, és a mit régen vártanak a József császár miatt hozzá nem férhettek, az öreg császárné engedelmeiből hozzá fogának mindjárt Magyarországon a persecutiohoz a pacificatio után. Pápán, Rimaszombaton, Losoncban és más helyeken, mind alsó felső Magyarországon, a hol mindenkori tiszta reformatusok voltak, a templomokat elvéve erőszakosan, a reformatus, lutheranus papokat kiűzték, a községet erővel kezdék kényszeríteni a pápista religióra, s meg nem engedék hogy a városokon és falukon a reformatusok még csak háznál is isteni tiszteletre egybengyűljenek, hanem a mezőkre kell kimenni, s ott pap nélkül magok egyben gyűlve, úgy énekelnek, imádkoznak. A patoki híres collegiumot is, kit Rákóczi Ferencz (mivel azelőtt is a reformatusoké volt) régi szép virágzó statusban állított vala, fegyveres németekkel a jesuiták rá menvén és tizenkilencz deákot fegyverre hányatván, erőszakosan elvéve, a több szegény szegény deákok, professorok, papok elszaladván, Erdélyben bejövének; úgy más sok helyeken is hasonló kegyetlen persecutiót vének véghez. Ilyen szép gyümölcset kezdők érezni a pacificatióknak; és noha az anglusok s hollandusok, megértvén ezeket a dolgokat, mind az öreg regens császárnét, mind Carolust Hispaniában megintették, hagyjanak békét a persecutióknak, de semmi haszna nem lőn; mely miatt annyira megidegenülének az austriai háztól, hogy a franciái különös compositióra kezdenek menni, a mint alább meghalljuk, és azolta az austriai háznak a francia ellen való nagy szerencsése megkezdte hanyatlani. Így jár, valaki az Isten anyaszentegyházát üldözi.

József császár halála után nem csak az Imperiumban, hanem egész Európában nagy motusok lőnek, kivált az austriai ház felől mindnyájan úgy gondolkoztak, többször a

császárságot nem obtineálja, mivel Józsefnek fia nem maradt, Carolus pedig messze Hispaniában hadakozván a francia ellen, nem successio szerint, hanem per electionem levén a császárság, majd lehetetlennek tartották hogy Carolus succedáljon. Kivált a franciai király, ki halálos ellensége az austriai háznak, minden kigondolható mesterséget megvető hogy Carolust amoveadhassa a császárság mellől; és elsőben, tudván hogy a prussiai király, ki egyczersmind brandeburgumi elector, leghatalmasabb volna az Imperiumban, titkon azt kezdő járatni: most ideje, ha a császári méltóságot, melyet már több két száz esztendeinél az austriai ház per fas et nefas a maga familiájában continuál és már szintén haereditariumának tart, a maga részére occupálja, melynek is jobb móddal való elnyerésére, ha kívánja, akár ötven regimentet mindjárt küld segítségére. De a prussai király nem ada helyt a francia király intimatiojának, mivel Josephus holtja után Eugenius herczeg mindjárt postára ülvén, legelsőben is a prussai királyhoz menvén, Carolus nevével praecocupálta vala. A király azért, noha tudná hogy a császári méltóság jure electio biratnék, és ha választásra kellene menni, méltán ő praetendálhatná magának, mint az imperialis fejedelmek között hatalmasabb elector, kinek sok provinciái levén, a császári felségnek mindeneknél jobban megfelelhette, de ellenben, előtte viselvén hogy Carolusnak nagy potenciája levén és sok fegyvere, ha barátságosan neki nem cedál, neki hoszas és nehéz hadakozásban kell elegyedni; azért ultro a maga júsát oda engedi Carolusnak. Eugenius megörülvén ilyen szép ígéretnek, egyenesen az angliai királynéhoz, onnan pedig a hollandiai hatalmas Ordkhoz elmegyén, és azokat is Carolus részére megcsinálja, Carolusnak pedig megizeni, hogy mentől hamarabb Hispaniából kijöjön, és Németországban siessen, mivel az electorok a császár választására szokás szerint Francofurtumban gyűltenek vala. És hogy jobb móddal Carolus részére mehessen a választás, Eugenius a mely armádát Flandriában a fran-

cia ellen collocált vala, oly praetextus alatt, mintha a francia a Rhenus vizén az Imperium pusztítására által akarna jöni, Sveviában, nem messze Frankofurtumhoz mezőben szálla, és mindaddig ott lön míg az electio véghez mene.

Az electorok azért felesen conflualván, a franciai király is követeit oda küldé és minden mesterségével azon munkálodék hogy az austriai háztól elszakaszsa a császárságot; és mivel a brandeburgumi electort rá nem vehette, a nála számkivetésben levő bavariai elector számára szívvel lélekkel munkálja vala a császári koronát. A lengyel király is, egyezsmind saxoniai elector, nem emlékeztén meg arról hogy az austriai ház mennyit fáradozott mellette mikor a lengyel koronát elnyerte, háladatlanul maga követe által protestálata a Carolus választása ellen. Sokan valának mind az electorok mind az imperialis fejedelmek közül mások is corruptusok a franciától, kik Carolus választását nem akarják vala, de midőn az angliai és hollandiai követek terhes ratiokkal peroráltak volna Carolus mellett és az ellenek fecsegő franciai orator a gyülekezetből kiveteték volna, tul pedig Eugenius szüntelen jártatván az electorokat és adhortálván hogy Carolusra adják votumokat, különben a mely ármadával vagyon, mindjárí rájuk megyen és fegyverre hányatja, azért elutóljára, noha nehezen, mindazáltal ugyan csak rá kelle hajlaniok és 30. septembr. Carolust, Josephus testvér öcsét választák római császárnak, és nagy solennis követséggel utána küldének Hispaniában s invitálák a birodalomban. Ugyan akkor ilyen verseket is írának:

Carole bella geris pugnando visque potiri

Omnibus Hesperis, tuque Philippe simul.

Aut nihil aut caesar volo esse, dicit uterque;

Carole caesar eris, tuque Philippe nihil.

A francia követ látván hogy akarata ellen a választás csak véghez megyen, szokott practicája szerint, titkon sok pénzzel embereket fogad meg, kik a mely nagy palotában az electorok és fejedelmek a császár választására egybengyűltenek vala, az alá puska-

port ástanak, hogy mind az electorokat fejedelmeket, mind az egész Európából odagyűlt királyok követeit egyezsmind a házzal együtt felvetessék s megöljék. De az Isten csudálatos gondviseléséből, a hires kanót későbbre ége és juta a puskaporhoz, mintsem azok a gonosz emberek órákra elrendelték vala. Mikor azért már a választás után mindnyájan szállásokra oszlottak, és ott nagy pompás készületű vendégségekben volnának foglaltosok, hirtelen a ház alá ásott puska por fellobbana, és mind azt a palotát mind a mellette való épületeket szörnyű ropogással felhányá és elrontá, mely miatt mindnyájan eljeddén, mivel olyankor a kapuk mind bezárva szoktak lenni, mindenfelé kikülvén, tudakozódni kezdék, honnan támadott az a tűz, és két német köntösben levő franciákat találának, kik megvallák hogy ő dolgok, és azokat szörnyű kínnal megöleték másoknak rettentő példájokra.

Carolus pedig az imperialis követeket kedvesen fogadván és megajándékozván, utra kérészűle, és noha a francia mind vizen szárazon, mind nyilván mind titkon való lesekkel utjait elállata vala, mindazáltal isten segítségével mind azokat szerencsésen eltávoztatván, a tengeren Oloszországban jöve, a hol is mikor a partra kiszállana, a hajó a nagy habok miatt egyben rontatván, kicsinben melék a tengerben nem vesze. Oloszországból Prágában jöve, és ott megholt császár bátyjának nagy halotti pompával exequiát celebrálá; ugyan akkor itt is, Erdélyben, minden városokon olyan halotti coeremonia celebráltott. Prágából egyenesen Francofurtumban mene, hová ujjobban az egész imperiumi statusok egybengyűltenek vala, és ott nagy császári s királyi pompával a mongutini electortól és érsektől római császárságra mindeknek vélekedése kívül megkoronáztaték 27 xbris, a császári arany koronával. Onnan, az Imperium dolgait rendben vevén, Bécsben a maga residentiájában jöve nagy pompával, a hol is József császár udvarát egészen reformálá, a ministereket amoveálá, a sok ezer cameralistákat kevesebb számar reducálá, a

musikásokat, számtalan vadászokat, sok comedijáczókat, kikben Iosefus császár igen gyönyörködött, és sok száz ezer forintokat költött minden esztendőben rájuk, azoknak mind bucsut ada, és minden dolgokat császári méltóságához illendő rendben állítja, minden igyekezete a levén, hogy a provinciák jövedelmei ne fordítassanak olyan haszontalan helyekre mint az atya és bátyja idejében, hanem a francia ellen való hadaknak fizetésére és oda kívántató hadi készülétekre. Különben is maga példájával minden jóra akarja visszahozni az udvari szolgálókat, kik azelőtt csak a kényes élethez, heveréshez, vendégeskedéshez szoktanak volt; most már nehezen esik hogy kinek kinek a maga hivatala szerint való dolgához kell látni. Mert Carolus császár maga mindenkor igen jó reggel fel szokott kelni, és felöltözvén, maga privata devotio-ját elvégezvén, a maga religiója szerint való cultusra templomban megyen, onnan mindjárt a bellicum consiliumra menvén, bizonyos ideig ott consultálódik, ott is dolgát elvégezvén, maga házában egy óráig mindenneknek a kiknek vele dolga vagyon, privata audientiat ad; azalatt az ebéd elkészülvén, igen röviden s mértékletesen ebédel, ebéd után mint egy óráig maga rendes mulatságára időt vesz, és mindjárt esmét a közönséges dologhoz nyul, mely után vacsernyére a templomban megyen, templom után esmét egy óráig privata audientiat szokott adni. Az egész napot így tölti, neki kártya, koczka, muzsika, vadászat, comedianézés, egyéb haszontalanság nem kell; sem az anyja az öreg császárné, sem a bátyja felesége, sem a belső ministeri közül is senki meg nem meri azt próbálni hogy valakit recommendáljanak vagy listre vagy jószág-megnyerésre a császárnak, hanem mikor maga a császár valamelyiktől valami informatiót kíván, akkor szólna, egyébkor hallgasson. Bizony ebben a császárságban minden virtus megvan, csak szintén mivel már tiz esztendővel fogva Hispaniában neveltetett, azoknak baromi zelusokat és a reformata religió ellen való gyűlölséget felelt imbibálta, és a jesuiták taná-

csán jár, a honnan, hanemha Isten, csudálatos gondviseléséből, akadályt vet elejekben, nem remélhetünk egyebet a persecucionál. Bécsben is így az új császár dolgait jó rendben vevén, Pozsonyban a magyaroknak közönséges gyűlést hirdet, a hová is maga személye szerint elmegyen, és a mi dolgok tractálódnak, a következő esztendő megmutatja.

A pacificatio után Cassát, Munkácsot, Murányt, Ecsedet és több helyeket, kik még eddig a kurucok kezénél voltak, a németnek kézhez adják, ki is minden helyekre erős praesidiumot szállít és éléssel megrakítja; úgy hiszem, nem oly könnyen jut ezután kurucz uram a várakhoz, mint ezelőtt, mert a német is megtanulta maga kárán. A Molduvában, Havasalföldben, Lengyel- és Törökországban elbujdosott magyar urak és főemberek, nemeseik is minden cselégyekkel együtt haza jövének Erdélyben, kivált gróff Mikes Mihályal sok becsületes fő emberek jövének Brassóban, a hol is a császár hűségére megesküvének, és közönséges akarattal Pongrácz Györgyöt küldék fel az öreg császárnához Bécsben, ki által a pacificatiót confirmáltaták. Bizony jó lesz vala, ha mindjárt a pacificatio után Erdélyországa közönséges akarattal követeket küld vala fel Bécsben és a Diplomát confirmáltatja vala; meg is lehet vala könnyen addig, míg Carolus Hispaniában mulata, mert mivel kevés reménye vala a császár coronához, az öreg császárnétól könnyen mindent az ország javára s megmaradására megnyerhetnek vala; de nem lőn senkinek gondja a közönséges jóra. A deputationak kell vala ezt véghez vinni, de ők attól tartván, ha országgyűlése leszen s más forma directio állítatik fel, ők közülök sokan kiesnek az uraságból, azért minden mesterséggel impediálák mind az ország gyűlését, a hol a szegény hazának sok rendbeli megbántódásait írásban vehették és az udvarban felküldheték vala, mind pedig a Bécsben küldendő követeket. Azalatt Carolus is véghez vivé maga dolgait, már post festum bizony sirhatunk addig a mit orvosságát találjuk. Így volt e mindenkor

Erdélyben, a kutya privatum szerelme miatt elrontották a publicum bonumot, s nem veszik észekben, mikor a publicum oda leszen, bizony a privatum sem dural akkor. Az Isten szánja meg szegény országunkot s adjon valaha igaz hazafiakat boldogtalan nemzetségünknek.

Ugyan ezen esztendőben, mivel a vármegyék fő tiszték nélkül valának, és csak a v. tiszték gázolják vala a dolgokat, az öreg császárnő főispányokat denominálta, de csak egyet egyet a vármegyékre; Jéjérvármegyében gróf Teleki Lászlót, Küküllőben gróf Bethlen Lászlót, Hunyadban Naláczai Lajost, Szolnokban Haller Györgyöt, Thordában Jósika Imrét; Kolosvármegyében pedig Csáki István levén főispán, Vescelényi István practicája által kivettetik és maga Vescelényi István obtrudálá magát valamig bírhatja. Gróf Bethlen Ádám majd mondani gyermek levén, megházasodik a gubernátor Bánfi György leányával, a kinek még egynehány esztendeig tanulni, idegen országban experiálni kellett volna; a bátyja, Bethlen György, Kemény Péter özvegyét veszi el. Azért is vadnak olyan tudatlan urak Erdélyben, mihelt az anyjok teje szájokról elszárad, mindjárt házasodnak, s minden experientia nélkül applicálatnak a baza szolgáltatára, érezzük is a gyermeki directionnak keserű gyümölcsét. Száva Mihály is sokáig özvegyulván, iffi gróf Csáki László özvegyét veszi el feleségül.

Az erdélyi fő commissariusság sok ideig vacalván, arra való személynek választásában a deputatú meghasonlik, egy része gróf Bethlen Lászlót, más része Biró Sámuel, practicus és hazája romlására szüntelen practicáló s projectizáló személyt, candidálják; az erdélyi generál a camerális commissióval Hannal együtt, Biró Sámuel, ő is camerális persona levén, recommendálják az udvarban, a több magyar urak pedig Bethlen Lászlót. A bécsi udvar, hogy sem a generalist se a magyar urakat ne disgustálja, egyiket sem confirmálja, hanem Jósika Gábort denominálja, a ki noha maga személyében emberséges jámbor uri ember, de arra a hivatalra teljesség-

gel alkalmatlan; érzi is a szegény ország nagy kárával, de nem tehet róla, csak hallgatni s nyegni kell. Bizony az is nagy kárával esék mind az országnak, mind kivált Háromszéknek, hogy Kálnoki József, kinél annyi idősen sem szebb termető sem nagyobb elméjű iffiat Erdélyben nem ismertem, még harmincz esztendősen sem levén, meghala Nádásdon, ki azt mondja, bolond hagymázban, ki pedig hogy felesége anyja Szaláncziné asztalánál a páterek etették volna meg, mivel igen constans reformatus vala és felsége pápista levén, nem igen kedvére tartotta. Isten tudja micsoda nyavalyában holt meg, ha élt volna, egy jó igaz hasznos hazafia válték vala belőle; nekem kiváltképen való kedves atyámfia volt, meg is siratám keservesen.

Szintén József császár halála előtt ötöd nappal Galliában Párisban hala meg Ludovicus XV, másképen Delphinus, az öreg francia király fia. E szegény gyakran panaszolkodott azon: Meus pater est rex, meus filius est rex et ego non sum rex. Az öreg király, fia holtá után annak nagyobbik fiát a franciai királyságra megkoronáztatá, és maga a nagy vén hetven négy esztendősen ember hosszas özvegylése után egy friss dármat vőn feleségül, kivel az európai királyok szokása szerint bal kézzel tön copulatiót, jelentvén azzal, mivel az előzőri feleségétől való fiatalú unokái vadnak, kiknek a franciai királyságban succedálni kell, ha ettől az asszonytól gyermeki lesznek is, a coronához semmi practensió-jok nem lehet. A minthogy egy leánya is lőn tőle.

Rákóczi, Bereséni, Eszterhási Antal, Forgács Simon, Vaj Ádám s többen, kik a pacification jelen nem voltak, látván hogy az ő akaratjuk ellen is csakugyan a kurucok visszaállottanak a császár mellé, noha ő nekik is hasonló gratia mind fejeknek jószágoknak adatott volna, meg is kínálták egynehány ízben, ha ki akarnak jöni, készen a gratia, de a muszka czár hatalmában bizván, semmiképen a pacificatiót nem amplexáló, hanem egyenesen a muszka czár mellé menének, bizván ahoz, hogy a törököt a muszka debel-

lálván, Rákóczi erdélyi fejedelemségre kihozzák, de felette igen megcsalatkoznak.

Mert a muszka szertelen nagy armádát készítvén, egyenesen Livóniában megyen és ott Riga nevű erős várost ostrommal megveszi. Ott volt egy igen szép termetű német asszony, annak szerelmére felgerjedvén, magának feleségül elveszi, és királyi módon felöltözteti; több fortalitiumokat is megostromol, és az egész Livóniát maga számára elfoglalja. Tul peng a dániai király, confoederátusa levén a muszka czárnak, nagy haddal a tengeren Sveciában bemegyén, és azt pusztítani kezdé, de szerencsétlenül jár; mert a Benderben levő sveciai királynak anyja erős hadat készítvén, a dániai király táborát keményen megveri és az országból kihajtja, és azon győzedelmes armádáját megindítja, hogy a király segítségére Benderhez menjen, de el nem mehetének, mivel a muszkának több más fél száz ezer embere volt táborban, kik utjokat megállították. A muszka czár, Livóniát meghódoltatván, és mind Cserkesz, Kalmuk, más keze alatt való országokból báromi nagy sokaságot hozatván maga mellé, oly szándékkal vala, hogy Tatárországot debellálván, onnan Benderre menjen és a sveciai királyt onnan kihozván, által menjen a Dunán és Rác-, Bolgárországokkal conjungálván magát, egyenesen Constantinápolyra menjen s a törököt Európából kihajtsa. S bizony dolog, ha okoson bának vala dolgaival, sokra is mehet vala, mert Havasalfölde, Moldova, Rác- és Bolgárországok, az arnótok és más nemzetek, kik Constantinápolyig laknak, keresztények s görög valláson levén, várva várták a muszka czárt, s mihelt a Dunán álltalment volna, mindjárt conjugálták volna magokot vele, sőt ben Constantinápolyban voltak már negyven ezer keresztények corruptusok, kik mihelt a muszka czár hadai közelítették volna, mindjárt a törökök ellen fegyveresen felköltenek volna; a mely dolgokat a török is vevén észében, annyira megjedte nek volt, hogy erővel sem tudja vala a fővezér kihajtani táborra a törököket. De az Isten a nagy kevelységért esztét veszíté a musz-

ka nagy készülétének, mert már az egész europai királyokat semminek tartá, és még a madarat meg sem fogta, immár melyesztette, s mintha kezében volna Constantinápoly, a török császárságot magae gyanánt uszúlni akarta, és a mely erős armádával, ha együtt lettek volna, igen könnyen a török császárnak minden táborát dissipálhatja vala, bolond tanácsból imide amoda dissipálja hadait. Egy részét Constantinus Cantacuzenus Thomas commendója alatt (ki havasalföldi generalis és felette gazdag de ambitiosus ur levén, tikon a vajda hite nélkül betened magával a muszka czárhoz szűkött vala) Havasalföldében Braila nevű gazdag kereskedő török városa küldi; ott a várost megostromolják, vérrrel megveszik, és mind férfit, asszonyt, gyermeket fegyverre hánnak, rettenetes praedával megrakodván, a várost felégetik. Más rész hadát küldé a bucásai tatárok ellen, és azokban sok ezeret levágnak, számtalan marhát takarítanak el onnan; ott vessz a harczon a lengyel híres generál Potoczki, ki a czárnak kedves embere vala. Harmadrendbeli armádáját Chrimben küldé a tatár hám ellen, azok is szerencsésen járnak, és sok ezer tatárokat levágnak, számtalan praedával megtöltöznek; maga pedig a czár és Szeremer nevű fő generálja Molduvában Jászvásárra jönnek, ott valának mintegy ezer vesucok, kik a sveciai király mikor megvereték Muszkaországban, a harczról elszaladtanak, és a török császártól Jászvásárra disponáltattak vala, hogy ott interteneálja a vajda míg Benderben mehetnek királyokhoz. Azokat a muszka felveré, levágja s elfogja, egynehányan szaladának el, kik Erdélybenjövének s a császár hadai közé állának. A molduvai vajda pedig bolond hirtelenségből az országnak boérival együtt a czár hűségére állának a török császár ellen rebellálván, a czár hűségére beesküsznek, és az ország fegyveres népt felvevén, a czár mellé mennek táborozni. A havasalföldi vajdától is azt kívánja vala a czár, hogy az ország népével foglaljon és melléje menjen; noha pedig a vajda halálban kívánja vala a muszka czár szeren-

csejét a török ellen, de régi tanult practicus ember lévén, el nem szakada aperte a töröktől, gondolván a hátul utó pálczát, hanem a czárnak alattomban nagy ajándékokot küldvén, és magát titkon oda kötelezvén, nyilván pedig a török császárhoz minden hűséget mutata, és mind pénzzel mind éléssel a török táborát segíté, maga is felüle az ország népével, hogy már a fővezérrel együtt akarna táborozni, azalatt nagy summa pénzzel a fővezért megcsinálá s megengedték neki hogy otthon maradjon; nem is követé ötét, sem az országot semmi veszedelem. Ilyen szép isten áldása midőn valamely országnak tanult okos fejedelme vagyon, de ahoz nem volt szerencséje szegény Erdélyországának. Jászvásárról a czár visszamegyen, és a Prut vizén által kelvén, nem mene a Dunán által, vagy bár csak ott verte volna sánczban magát, s ne engedte volna hogy a fővezér által jöjön, melyet igen könnyen véghez vihet vala, hanem Bender felé continuálá útját, a hol a sveciai király, mind a várost keményen fortificáltatván, mind erős török hadak lévén mellette, bátran ül vala. Ott addig keringe alá s fel, míg oda lőn a jó alkalmatosság, a hadának intendentijára pedig semmi provisioja nem volt, s ugyan a lőn az nagyobbika oka, hogy gyalázzattal jára.

Mert a török császár, noha elsőben igen confundálódott vala, megijedvén a muszka czárnak nagy készülétől, és gondolván hogy a német császár a czárnak confederatusa, mindjárt solennis legatiót küld Bécsben, ki is a császár Josephus halála előtt beérkezvén, és nagy nagy császári ajándékokat vivén, ujjobban a német császárral való békéséget confirmáltatja. A követek visszajövetele után, mind az egész török imperiumból nagy sokaságot hajtott ki táborra, valahol csak egy török volt is fegyverkezni való, mind kihajtatja, úgy annyira hogy két saeculum alatt auy-ni barom sokaságu pogányt senki nem látott együtt mezőben, és számtalan lövészermökkel mind szárazon mind a Dunán szállítandó éléssel, a fővezért megindítja a muszka czár ellen, a tatár hámnak is megparancsol-

ja, hogy minden erejével a fő vezér mellé menjen, ki is el jöve nagy erővel. A fővezér pedig éjjel nappal utját continuálván, és a Dunán nagy hamarsággal hidat készíltetvén, minden akadály nélkül egész hadát által költözteti, és ott a hid végén erős sánczot csináltatván s praesidiumot hagyván a hid őrzetére. megértvén hogy a muszka czár hadai eloszolva vadnak, minekelőtte azok együvé gyülnének, nagy hirtelenséggel a muszka czár táborra eleiben megyen. A sveciai király is Benderből a fővezér táborára megyen.

Szintén akkor a muszka a Neszter vize mellett vala táborban, nem lévén több ötven ezer embernél vele, már pedig késő vala imitt amott messze levő hadait egyben gyűjteni, és mivel már el sem nyomulhat vala a török elől, nem is vala olyan ereje hogy mezőben meg harcoljon vele, ex desperatione erős sánczban veré magát. A fővezér látván hogy confundálódott a muszka, a tatár hámat és a sveciai királyt által küldi a Neszteren, hogy onnan infestálják a muszkát, maga pedig az egész táborával és minden lövészermökével éczaka erős sánczot ásátván, egy környül veszi a muszka táborn, hogy sem egy sem más felé nem mehetne. Ott egy hétig ellenkeztenek, és mikor a muszka kijött, mindenkor megtolyá a török portásit, s többet két ezernél levágtanak a törökben; de már egy falat kenyerek sem volt, a sánczban a lovok marhájok is éhel kezdett megdöglöni, mert olyan rettenetes sok sáska volt a táborhelyeken hogy térdig jártanak benne. Látván ilyen extremításokat, alattomban a fővezért jártnai kezdék, és a mint némelyek mondják, két millio pénzt ígervén a parte a fővezérnek, csakhamar a sveciai király és a tatár háma híre nélkül a fővezér megbékéllik a czárral, oly conditiokkal: hogy 25 esztendeig a két birodalom között békeség legyen 2. Azák városát egész tartományával együtt minden lövészermökkel a muszka a töröknek cedálja 3. A Fekete tengeren a török ellen készített minden hadi classisát a muszka a török kezéhez bocsátása. 4. A lengyel királyt a muszka meg ne segítse a svecus ellen. 5. A svecus ha hazájában visz-

sza akar menni, a muszka békével elbocsássa. Itt mondhatnák a muszka czár felől, Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus.

Az alatt míg a tracta volt, a fővezér bizonyos hadait küldvén Brailához, general Thoma meg nem meré várni, hanem elszalada, a vele való muszka hadak eloszolnak, maga Erdélyben, Brassóban szökik, és itt német köntöst csináltatván magának a szolgáinak, az erdélyi generalis elkísértetvén, besztiercei passuson Lengyelországban, onnan a czárhoz megyen; szép uri jószágát, tiszttségét el kelle hagyni s bujdosásra juta a nagy ambitioja miatt; ne is várja soha, hazájában visszamenjen, mert a török azt meg nem engedi. A tatárokat pedig Molduvára küldé a fővezér, a vajda és a boeroknak egy része elszaladnak a czár mellé, maig is oda vadnak, örökké is oda lesznek, sokan pedig Brassóban, Háromszékre futottanak ki nyavalyások; már ugyan egynehányan grátiát nyervén magoknak, visszamentenek. A tatárok, mintegy tizezer, két egész hétig Molduvában keresztül kosul szörnyű pusztítást égetést tesznek, a boerokat a kiket kaphattak, feleségtől gyermekestől kardra hánták, minden jovokat, marhájokat elvivék, többet tizenkétezer embernél *Tatárországban fogva* elvittének, és kimondhatatlan praedálást cselekedtenek. Így fizeték meg nyavalyások boldor vajdájok miatt a töröktől való elpártolást és a czár mellé való hódolást. A havasalföldi vajdát pedig semmi sem találá, sőt a török császár előtt nagyobb hitele kedvessége lön.

A sveciai király, megértvén hogy a fővezér megbékélt a czárral, nagy furiával a sátorában megyen a fővezérnek, és minden uton módon adhortálja hogy meg ne békéljék; de midőn semmit nem tehetne, a tatár hámmal consultálodván, maga a hám a portára megyen és a török császárnak, a svecus is levelet irván, elvádolják a fővezért, s a császár megfojtatja. A bizonyos, ha a fővezér igaz szolgája lett volna a császárnak, s bár csak harmad napig várakozott volna, a muszka czár mind táborostól vagy éhel dög-

lott volna meg, vagy mind maga a czár mind az egész armadéja a török rabságában esett volna, és avval a nagy barom haddal mindjárt mehetett volna Muszkaországban s végképen elpusztíthatta volna, soha többször a muszka lábra nem állott volna. De az Istennek csudálatosok az ő dolgai kivált a hadakozásban, mert ha az a békeség nem lett volna, a pogányság az egész keresztény világot confundálta volna. Vadnak olyak is, kik a fővezért azzal mentik, nem pénzért árulta az urát, hanem mint okos tanult hadi ember, látta, mely nagy desperatióban van a muszka tábor, és tartott attól, ha ugyan látják, meg kell lenni, kijönnek a sánczból s harczot adnak, az olyan desperatus emberek pedig gyakorta nagy táborokat megvertenek, a mint a bizonyos is a historiákból, és ha megtalálták volna verni a török táborát, szádoson ment volna Constantinápolig a muszka, azért jobbnak ítélte, hogy a török birodalomnak hasznára megbékéljék. Ez ugyan szép ratio, de a ratio mellett fővezér uramnak elesék a feje.

A török tábor eloszolván, a muszka czár régi szokása szerint a practikához nyula és azt kívánni kezdé a Portától, hogy a sveciai királyt adassa kezéhez, mert ő különben sem Azákot vissza nem adja, sem pedig a békeséghez magát nem tartja. És ujobban mindenfelől hadait egybengyűjtvén, Lengyelországban Kamenyicz melle collocálja táborban, hogy a sveciai királyt hazájában el ne bocsássák; a dánussal pedig és a prussai királlyal ujjabb confederatiót teszen a sveciai corona ellen. A sveciai király pedig Benderben visszamegyen, kinek sustentatiojára a török császár egynehány százezer forintokat küld, és ujobban erős parancsolatot ad az egész imperiumban, hogy a jövő esztendőre nagy erővel táborban szálljanak; mi lesz kimenetele, az idő megmutatja. Maga pedig a czár Csehországban megyen feredni; kívántatik is bizony a feredő, míg azt a nagy gyalázatot lemoshatja magáról; a micsoda nagy hire neve vala az egész világon, már olyan kisebbségben gyalázásban vagyon mindenütt, jobb lett volna vesztég ült volna Moscoviában. A fának,

köt holtá után successornak denominált, az új császár, Carolus felesége testvér öccse aszszonyt kéréte meg házastársul és nagy királyi pompával lakadalmaznak. Rákóczi a mellette való urakkal így megjéződztávn, Lengyelországban maradának. Erdélyből nincs több mellette, hanem az öcsém Cserei János, Cserei Farkas fia, Kálnoki Mihály, Kálnoki Tamás fia, Mikes Kelemen, Mikes Pál fia. Ha boldogulna valaha Rákóczi, kétség kívül azoknak lenne promotiója.

A franciai király ellen ebben az esztendőben is szép victoriát ada Isten az új császárnak. Mert Hispaniában Madritum városához közel, maga Carolus a francia táborút megveré, a hol sok ezren elesenek, öt ezer rabot fogtunk és minden tábori munitióját készületét elnyerte a franciának. Az angliai királyné fő generálja pedig, Marleburg herczeg, Flandriában ugyan a francia armádát mezőben megveri, sok ezer ember veszedelmével és rabságra való jutásával, és ugyan akkor Buson nevű erős várost per accordam megveszen. Sabaudiában a mely német és francia armádák voltak egymás ellen, mikor szintén szeptemberben a harcra készülének, oly szokatlan s rendkívül való tempestas érkezékegy éczaka s oly nagy dög hó esék, hogy mind a két táborát ellepte, sátorokat felforgatta, egyben szaggatta, számtalan embereket barmoktól meg mind két részről, úgy hogy minden bagasiájokat el kellett hagyni, és nagy veszedelmekkel skárokkal csak elkeltett egymástól oszlaniok; a német armáda Oloszországban, a francia armáda pedig minden hadi operatio nélkül Galliában visszament. A francia király pedig látván, hogy már Flandriából egyenesen a maga országára által megyen a német armáda, a véghelyeket mindenütt szörnyűképen kezdé pusztítani, falukat apró városokat egyben rontatni, a gabonát felégetni, az embereket beljebb szállítani, hogy az ellenségnek ne legyen subsistentiája.

Az erdélyi generalis még a pacificatio előtt sok száz hordó lisztet szállítat Hadadra és Somlyóra, és mivel a muszka s török között való hadakozás miatt Erdélyben is tartanak

vala, a háromszéki és csiki passusokra az egész nyáron feles lovas és gyalog militiát collocála, kik éjjel nappal vigyáztanak, és magas hegyekre nagy rakás szalmákat hordottanak, hogy avval jelet ténének, meggyújtván, ha a tatár becsapna. Az Isten ingyen való irgalmából megoltalmazta bennünket, és mihelt a muszka s török megbékélének, az Erdélyben eddig levő regimentek, u. m. a Gronsfeld, Chusani, Rabutin lovas regimentjei, a Neiperg és Pálfi gyalog regimentje, kik sok esztendőktől fogva laktak Erdélyben, ki-menének Magyarországra, onnan pedig mások jövének helyekbe, ugymint Steinvile, Prajner és Vel lovas, Czigin és Toled gyalog regimentje, kik is nem oly disciplinával kezdének banni az haza fiaival mint a régi regimentek, sőt mindenütt nagy excessusokat cselekednek naponként, s nincs ki megorvosolja. A pacificatio mellett minden rosztat elkövetnek rajtunk, egy a büze akár fidelis akár rebellis volt.

Gróf Csáki Istvánnét, Mikola László testvér hugát, a maga jobbágysai Bilaki házánál éczaka kegyetlenül megölik s darabra vagdadják, mivel nyavalyás felette keményen bánt a jobbágysaival, szacoltatta, kinezottatta őket, tovább nem állhatták. Példa lehet minden nemes embernek, ne bánják úgy jobbágysaival mint a barmokkal. A sófalvi kamara ispán iródeákját pedig éczaka a tolvajok, rá menván és sokáig kinezván hogy a pénzt eléadná, utóljára megölik, és feles pénzt s lovakot vivén el, dolgokra elmennek.

A pestis ebben az esztendőben is grassál sok helyeken, kivált Szébszékben, Szolnok, Doboka, Kolos és Thordavármegyékben, sok falukban. Magyarországon a palatinus városoként, salunként hiteles emberek által felcirkáltatván, mennyi emberek estének el ebben a revolutióban, úgy találtatott, hogy pestisben holtanak meg háromszáz és tíz ezren, fegyver miatt pedig nyolczvanöt ezren. Erdélyben még ugyan senki számban nem vette, mivel a pestis mai napig is meg nem szűnt, de gondolom, nincs héja a százezernek kik eddig a pestisben megholtanak; bizony

fégyver miatt is sok ezren hullottanak el. Rettenetes nagy ítélete Istennek rajtunk, még sem térünk meg.

Ezen kívül minden helyeken az egész országban rettenetes baromdög volt, és nagyon maig is, úgy annyira, hogy sok helyeken nem is szánhatnak vetelni az emberek a marha szűke miatt, és már felette megdrágodott a mi kevés marha megmaradt. Soha is senki nem emlékezik Erdélyben, nem is olvasta a historiákban, hogy ilyen szertelen és rendkívül való marha döge lett volna valaha Erdélyben; annál egyéb kincsesebb vala az országnak, az igaz ítéltű Isten azt is elvéve tőlünk a mi bűneinkért. Jó lélekkel merem mondani, hogy három millió pénznél több kár esett a marha döge miatt Erdélyben, mégis a rettenetes portiózás annál nagyobb mértékben vagyon rajtunk. Nekem is, a mi kevés marhát szerzettem vala azután hogy a kuruczok két ízben is kifosztának mindenemből, azok is mind eldöglének, úgy annyira, hogy semmi marhám nem marad vala.

Ujjobban ezen esztendőben mind Erdélyben mind Magyarországnak is rendkívül való dolgok történének. Mert Szegednél a Tisza vize minden látható és tapasztalható ok nélkül elenyészék, annyira hogy a számtalan halak a Tisza száraz fenekén kün maradván, nem győzték az emberek kifogdosni. Ugyan ott közel a mezőben nagy öreg saskeselyűk seregével gyulván össze, a barmokat kergették és ölték, úgy az embereket is, sőt a falukban is minden tartózkodás nélkül bementek a házokra sereggel, úgy kergették az embereket; a sásukák hasonlóképen elepték a földet, és minden zöldséget megemésztetnek. Háromszéken szintén úgy sereggel jártanak a sásukák, és nagy öreg sasok, sőt a havas alatt való falukban nappal a medvék bementek, és ottan sok marhát megöltének. Az egész tavaszon és nyáron egy héten néha háromszor is olyan rendkívül való hallatlan égszakadások és árvizek voltak, hogy csudául szemlélték az emberek, számtalan malmokat, épületeket és élőfákat elrontottanak, mind a vetésekben mind a szénarétekben megbecsülhetetlen károkat tettek, mely miatt buza is

igen szegényül termelt, széna majd mondani semmi sem lett, mert a sokszori árvíz elsepertte, a szőlők öszverothadtak, nyomoru szegény bor lett mindenütt. Magyarországnak a Duna és Tisza vizei megáradván, falukat seprtettenek el sok száz emberek és barmok veszedelmekkel; sőt egynehány ízben olyan szörnyű jégesők voltak, hogy mint az embernek az okle akkorú jégdarabok hullottanak; azok miatt is rettenetes sok kár esett a gabonában és szőlőben. Kálban mikor a búzát aratni kellett volna, a szőlőmet is mind elverte a jég; sőt itten Brassóban, Háromszéken, és más helyeken is, die 17. octobr. virradólag egy s két óra között szertelen nagy földindulás tapasztaltatott, melyet én is még akkor Brassóban levén, másokkal együtt nagy félelemmel tapasztaltam, érzettem és hallottam. Melyekből semmi jót nem remélhetni; mert noha a földindulás felől a tudós embereknek sokféle opiniók vadnak, de Erdélyben bizonyos experientiákból már kitanulták, hogy a földindulás Erdélyben mindenkor a jelenvaló állapotnak megváltozását jelenti. Én eddig három rendbéli földindulásra emlékezem; egy-czer mikor Apafi Mihály meghala, azután mikor a kuruczvilág támadá, mindenkor az akkori állapot megváltozék a szegény országnak nagy romlásával; bizony elhiszem hogy mostan sem jóra, hanem még ennél is rosszabbra változik dolgunk. Szebenben pedig kisasszony havában egy jó reggel, mikor a város népe a templomban volna, hirtelen a menyő egy tornyot megítt, az holott a militia számára puskaort tartottanak, a puskaort felgyuladván mind a tornyot elhánya, mind a mellette való kőfalt, mind pedig a körül való házakot felgyujtván, majd hatvanig valókat, rettenetes bódulással és sok embereknek veszedelmekkel öszverontotta. Félő hogy ne praesagiálja azon városnak nagyobb veszedelmét.

A pacificatio után csakhamar a magyarországiak gondot viselvén magokra, Cassán egybengyűlnek, és a Partiumot, melyek eddig Erdélytől dependáltak, ugymint Kraszna, Maramaros, Záránd, Arad és Bihar várme gyéket, Kővár vidékével együtt az erdélyi

directiótól elszakasztják; sőt immár azon munkálodnak hogy Erdélyországát reunálják Magyarországhoz, és aztán a magyarországi directiótól függjön. Vihetik-e véghez vagy nem, Isten tudja; bizony a mi jó uraink provisiójok mellett könnyen is véghez vihetik, annál pedig ártalmasabb dolog és károsabb nem lenne egy ennek a szegény hazának. Szatmárt is, melyet Rákóczi földig elhánytatott vala bolondul, a német ujjalag a népet reá hajtván, jó formában fortificálni kezdette.

Miolta a pestis elkezdődött, alá és fel járni, mert passus nélkül a szomszéd faluig is nehezen mehet az ember, a német commendánsok jól járnak, mert sok ezer forintokat gyűjtének magoknak a passusadásból. Ennek a szegény magyar nemzetnek nem eshetik olyan nyomorúsága, melyből mindjárt a német magának hasznát nem tud hajtani; az ország népe döglök a pestisben, az ő erszénye pedig telik pénzzel.

Engemet, a mint oda fel emlitem, az ország inspector commissariusnak rendele. Bátorban lakám májusnak közepéig, sok járássom volt az egész télen, mert Beszterczére is gyakorta kellett mennem; Bilakra is elmentem a deputatio parancsolatából, ottan megfogattam a kikhez gyanúság lehetett a Csáki Istvánné halálában, és Beszterczére küldöttem őket. Bátoron létemben ilyen casus esék rajtam, hogy a colonellushoz gróf Cserninhez jöve egy vasárnapon Teleki László, gróff Bánfi György a gubernator fia, Boér Ferencz és sok német officérek, két asztalhoz leülénk, a colonellus kéré engemet hogy köszönjek poharakot az urakra. Mikor szintén jobban laknánk, Bánfi György minden igaz ok nélkül belém akada, mocskoson kezdte velem bántani; mondom nekie: Méltóságos urfi! kérem nagyságodat, hagyjon békét nekem, mertén nagyságod ellen semmit nem vétettem, a nagyságod méltóságát megbecsultem, rendemen én is egy nemes ember vagyok, magam kicsiny becsületemet megvárom. Amaz a bolond elkezd publicé mondani: sz. . . . m a nemességbe! Én is azon hirtelen mondek: sz. . . . m én is a nagyságod grófságába. Az urfi elke-

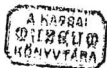
di: nekem mondad, székely? lélek bestye lélek kurva fia! Én is mondek: nagyságodnak mondam, lélek bestye lélek kurva fia. Az urfi azt mondja: kurva legyen az anyád; én is mondek: a nagyságod anyja legyen kurva. A német és magyar urak mindnyájan conturbálódván, felrugák az asztalt, a colonellus megparancsolá, hogy a strázsán levő militia mind az urfi mind a szolgálit egyben lövöldözze; de az urfi tréfára nem vevén a dolgot, elmenne azon északán; mi azután Teleki Lászlóval és a német tisztekkel virradtig ittunk. Az urfi mindjárt ment a generalis commendansra, a sógorával Vescelényi Istvánnal együtt, kit elsőben requirálván, ha mis informatiokkal reám haragitott, és ketten azon kérék, hogy engemet arestáltasson; a generalis mind Teleki Lászlótól mind a colonellustól hit szerént való informatiót vevén, és látván hogy semminek oka nem voltam, azt iratja Vescelényinek: Mivel én a császárr ellen semmit nem vétettem, ő excellentiája bizony senki barátságáért engemet nem arestáltat; ha mi dolga vagyon Bánfi Györgynek velem, keresen törvénnyel; emberséges ember voltam, hogy a mit nekem mondottnak, vissza mondomtam. Az Isten itten is megoltalmazza, nekem semmi bajom nem lön, sőt az egész országban minden emberek dicsérettel emlékeztenek azoltától fogva felöltem.

Még Brassóban voltam, mikor a középső leányom, Klárikó, Kálban jáczodván más hozzá hasonló idejű leánykakkal, egy kecskétől megjedi és a nagy nyavalya kitör, tizenhatszor harmadnap alatti; felette busultam rajta, mert igen szerettem, a brassai doctor isten kegyelméből reménségem kívül szépen kigyógyítá belőle. A feleségem is nem sokára olyan hirtelen és szörnyű nyavalyában esék, hogy kezei és lábai megzsugorodván, szava elállott, mint a holt úgy feküdt, semmi reménség nem volt élete felől, azt is a brassai doctor gyógyítá fel, noha azolta mai napig sincsen olyan egésége mint azelőtt volt, talám nem is leszzen soha. Én Bátorban az inspectorságot elvégezvén, a computusra Megyesre menék, ottan is dolgaimit Isten ke-

gyelmességéből, gonosz akaróimnak boszujokra, dicséretesen véghezvivén, menék Jásra gróf Székely Ádámhoz, ki is engem hit-es bátyjának fogada; onnan feleségemhez gyermekeimhez jövék Brassóban. Mert noha a pacificatio véghezmene, de mégis a sok tolvajok miá nem vala bátorságos otthon lakni. A feleségem atyja is, ki a kuruczokkal bujdosni indult vala, haza jöve. Brassóból menék az urhoz Mikes uramhoz Zabolára, onnan colonellus Cserninhez Zágónban, s ott mulattam egynehány napon, és Brassóban visszajövé, megindulék hogy Nagy-Sinkre menjek, kevés adósságom felszedésére; Uledénynél utamban találám a colonellust gróf Csernint, a generalis commendans orderével, hogy a Gronsfeld regimentjét Magyarországra kikísérjem; bizony nehezen esék nekem hogy mások csak hevernek és engemet rántanak elé minden közönséges szolgálatra, csak meg kelle lenni. Visszamenék Zágónban, onnan a regimenttel megindulván, rettenetes alkalmatlan csős havas sáros időben épen Kővárig menék, ottan elbúcsuzván, Megyesre visszajövék hat hét *mulva a commissariatusra*. Mégis jól járék, mert száz német forintot adának fáradságomért, és az egész deputatio recognoscálá hogy nagy hasznára volt az országnak szolgálatom. Megyesről Brassóban menék, onnan karácson előtt negyed nappal Ajtára menék, mivel az atyám igen súlyos nyavalyában betegelt vala meg, a minthogy azon ágyából fel sem kellete többször. Ugyan ott Ajtán menék lakadalomban, Donát György adván a nagyobbik leányát Annát férjhez Ürmösi Maurer Józsefnek. Ennek az esztendőnek végéig mind

Nagy-Ajtán voltam az atyám betegsége mellett, és így töltém Isten jóvoltából ez esztendőt, noha többnyire bujdosásban, súlyos szolgálatban és sok alá s fel való járásban, mindazonáltal az én Istenem örökkévaló jóvoltának dicséretével hirdetem, hogy sok rendbeli áldását tapasztaltam az én Istenemnek én rajtam ebben az esztendőben, melyhez hasonlókot sok esztendőktől fogva nem érzettem, melyért övé legyen a dicsőség mind örökké.

1712. Ennek az esztendőnek kezdetében a brassai hosszas exiliumból felszabadulván a feleségem és gyermekeim, Isten kegyelmes tettségéből onnan kijövének és Marusszékre elpusztult Káli házunkhoz jövének; én pedig Ajtán maradtam, mivel a szegény atyám nyolcz esztendeig nyomorogván az arenában, utoljára a hagymázban megbetegedett, és öt hétig fekvén, 5. januarii virradólag szép csendesen meghala, életének hetvenkettődik esztendejében, kinek is testét szép frequentiaival és so-lennitással ugyan Nagy-Ajtán a templomban és temető helyünkben eltemetttettem. A temetés után Kálban kijöttem; de ott nem sokat mulathattam, mivel a *szegény gróf Apor István* bátyám successorai, az ur mellett való sok esztendőig eltöltött szolgálatomat megtekintvén, adtanak volt Thorda vármegyében egy Alsó-Köhér nevű fiscalis felut nekem, kit is a szegény ur, Marus-Járai Baranyai Mihálytól vásárlott volt ezer forintokban, de a pénzben csak két száz forintot fizetvén meg, Baranyai Mihály gróf Mikes Mihályt, mint testamenti Aporiani supremus exequ-tort requirálván felöle. . . .

179 4. K. 10 85

UJABB

NEMZETI KÖNYVTÁR.

ELSŐ FOLYAM. 4.5.6.

KIADJÁK

ÜRMÉNYI JÓZSEF, KAZINCZY GÁBOR, ZSERÉNYI EDVÁRD, B. EÖTVÖS JÓZSEF,
TOLDY FERENC, ERDÉLYI JÁNOS, GHYCZY IGNÁC, JÓKAI MÓRIC, REGULY
ANTAL, FÁY ANDRÁS, B. KEMÉNY ZSIGMOND, SOMSICH PÁL, HUNFALVY
PÁL, CSENGÉRY ANTAL, VIDA KÁROLY ÉS FÉNYES ELEK.

MIKLÓSVÁRSZÉKI NAGYAJTAI

CSEREI MIHÁLY HISTÓRIÁJA.

1661—1771.

MÁSODIK KIADÁS.

PESTEN, 1852.
EMICH GUSZTÁV BIZOMÁNYA.

55: B795

This book should be returned to
the Library on or before the last date
stamped below.

A fine is incurred by retaining it
beyond the specified time.
Please return promptly.

